พุทธมนต์สาระทีปนี

บทสวดพุทธมนต์แปลยกศัพท์

สมภพ สงวนพานิช

แปลและเรียบเรียง

พุทธมนต์สาระทีปนี

ส่องกระจ่างแก่นบทสวดพระพุทธมนต์

บุพพกิจ

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ถึงพระพุทธเจ้า... ถึงพระธรรม...ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ .... นี้เป็นห้วงบุญ ... นำความสุขมาให้ ให้อารมณ์เลิศ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข.

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ....เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจากอทินนาทาน งดเว้นจากมุสาวาท งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา. อริยสาวกผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทแล้ว ... ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้, ครั้นให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนหาประมาณมิได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมหาทานบัณฑิตพึงรู้ว่าเป็นเลิศ มีมานาน เป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่า ไม่กระจัดกระจาย ... อันบัณฑิตไม่รังเกียจ ...

ปุญญาภิสันทสูตรที่ ๙ องฺคุตรนิกาย สัตตก-อัฏฐก-นวกนิบาต

พุทธมนต์สาระทีปนี
ส่องกระจ่างแก่นบทสวดพระพุทธมนต์

หมวดที่ ๑. บทสวดงานพิธี

๑) พิธีทำบุญทั่วไป

บุพกิจศาสนพิธี
บทบูชาพระรัตนตรัย

อิมินา สกฺกาเรน พุทฺธํ อภิปูชยามิ.

อิมินา สกฺกาเรน ธมฺมํ อภิปูชยามิ.

อิมินา สกฺกาเรน สงฺฆํ อภิปูชยามิ.

อรหํ สมฺมา สมฺพุทฺโธ ภควา, พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ.

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม, ธมฺมํ นมสฺสามิ.

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สงฺฆํ นมามิ.

อหํ ข้าพเจ้า **อภิปูชยามิ** ขอบูชา **พุทฺธํ** พระพุทธเจ้า **อิมินา สกฺกาเรน** ด้วยเครื่องสักการะนี้.

อหํ ข้าพเจ้า **อภิปูชยามิ** ขอบูชา **ธมฺมํ** พระธรรม **อิมินา สกฺกาเรน** ด้วยเครื่องสักการะนี้.

อหํ ข้าพเจ้า **อภิปูชยามิ** ขอบูชา **สงฺฆํ** พระสงฆ์ **อิมินา สกฺกาเรน** ด้วยเครื่องสักการะนี้.

โย ภควา พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด **อรหํ** ไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺโธ** ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง **สมฺมา** โดยชอบ, **อหํ** ข้าพเจ้า **อภิวาเทมิ** ขออภิวาท (กราบ) **ตํ ภควนฺตํ** พระผู้มีพระภาค **พุทฺธํ** พุทธเจ้า พระองค์นั้น.

โย ธมฺโม พระโลกุตรธรรม และปริยัติธรรมเทศนาใด **ภควตา** ซึ่งพระผู้มีพระภาค **สฺวากฺขาโต** ตรัสไว้ดีแล้ว, **อหำ** ข้าพเจ้า **นมสฺสามิ** ขอนมัสการ **ตำ ธมฺมำ** พระธรรมนั้น.

โย สาวกสงฺโฆ สงฆ์คือหมู่พระอริยสาวกและสมมุติสงฆ์ หมู่ใด **สุปฏิปนฺโน** ซึ่งปฏิบัติชอบแล้ว **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค, **อหำ** ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ตำ สงฺฆำ** ซึ่งสงฆ์นั้น.

[ข้าพเจ้านำเครื่องสักการะนี้มาบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์. ครั้นบูชาแล้ว จะขออภิวาทพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตรัสรู้เองโดยชอบ, ขอนมัสการพระโลกุตรธรรมพร้อมทั้งปริยัติธรรมเทศนา ที่พระผู้มีพระภาคแสดงไว้ดีแล้วแก่มนุษย์และเทวดา และขอนอบน้อมทั้งอริยสงฆ์และสมมุติสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดี ของพระผู้มีพระภาคนั้น]

คำขอสมาทานศีล, คำสมาทานศีลและถึงสรณะ

อหำ ภนฺเต วิสุ □ วิสุ□ รกฺขณตฺถาย ติสรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจามิ

ทุติยมฺปิ อหำ ภนฺเต วิสุ□ วิสุ□ รกฺขณตฺถาย ติสรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจามิ

ตติยมฺปิ อหำ ภนฺเต วิสุ□ วิสุ□ รกฺขณตฺถาย ติสรเณน สห ปญฺจ สีลานิ ยาจามิ.

ภนฺเต ท่านผู้เจริญ **อหำ** ข้าพเจ้า **ยาจามิ** จะขอสมาทาน **สีลานิ** ศีล **ปญฺจ** ๕ ประการ **สห** พร้อม **ติสรเณน** ด้วยสรณะทั้งสาม **รกฺขณตฺถาย** เพื่อประโยชน์แก่การรักษา **วิสุ□ วิสุ□** แยกเป็นแต่ละสิกขาบทๆ.

ภนฺเต ท่านผู้เจริญ **อหำ** ข้าพเจ้า **ยาจามิ** จะขอสมาทาน **สีลานิ** ศีล **ปญฺจ** ๕ ประการ **สห** พร้อม **ติสรเณน** ด้วยสรณะทั้งสาม **รกฺขณตฺถาย** เพื่อจะรักษา **วิสุ□ วิสุ□** แยกเป็นแต่ละสิกขาบทๆ **ทุติยมฺปิ** เป็นครั้งที่สอง

ภนฺเต ท่านผู้เจริญ **อหำ** ข้าพเจ้า **ยาจามิ** จะขอสมาทาน **สีลานิ** ศีล **ปญฺจ** ๕ ประการ **สห** พร้อม **ติสรเณน** ด้วยสรณะทั้งสาม **รกฺขณตฺถาย** เพื่อจะรักษา **วิสุ□ วิสุ□** แยกเป็นแต่ละสิกขาบทๆ **ตติยมฺปิ** เป็นครั้งที่สาม.

[ท่านขอรับ, (ท่านเจ้าคะ) กระผม (ดิฉัน) ขอสมาทานเบญจศีลไว้ด้วยประสงค์ว่าจะแยกรักษาเป็นแต่ละสิกขาบท, พร้อมทั้งขอถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก.

ถึงในครั้งที่ ๒ กระผม (ดิฉัน) ... ครั้งที่ ๓ กระผม (ดิฉัน) ... เป็นที่พึ่ง ระลึก]

อธิบาย คำว่า **วิสุ วิสุ รกฺขณตฺถาย เพื่อประโยชน์แก่การรักษาแยกเป็นแต่ละสิกขาบท** หมายความว่า สมาทานด้วยคิดว่า เมื่อศีลข้อหนึ่งข้อใดแตกทำลายไป แม้ที่เหลือไม่ขาดไป เพราะเจตนาสมาทานมีถึง ๕ ครั้ง นั่นคือ ไม่ละเมิดศีลมีฆ่าสัตว์เป็นต้นเพียงอย่างเดียว

สาระสำคัญของการสมาทานศีล

๑) สามารถสมาทานโดยถือ ๕ ข้อในขณะเดียวกัน เมื่อละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง แม้ข้อที่เหลือเป็นอันขาด เพราะมีเจตนาและวิรัติเดียวกัน ทำกิจแห่งศีล ๕ คราวเดียวกันพร้อมกัน. ในกรณีนี้ คำขอสมาทานจะไม่ใช้คำว่า วิสุ วิสุ[๑]

๒) สมาทานแยกเป็นแต่ละสิกขาบทก็ได้ ในกรณีนี้ เมื่อละเมิดข้อใด ข้อนั้นเป็นอันขาด เพราะเจตนาและวิรัติเกิดขึ้น ๕ ครั้ง.โดยคำขอสมาทานต้องมีคำว่า วิสุ วิสุ.[๒]

๓) สมาทานจากผู้อื่น มีพระภิกษุเป็นต้น ก็ได้

๔) ถ้าไม่ได้ผู้ให้ศีล สามารถอธิษฐานเองว่า “เราขออธิษฐานศีล ๕” [๓]

๕) ควรสมาทานด้วยการออกวาจาเป็นภาษามคธ ตามพุทธวจนะในพระบาฬี

๖) กรณีที่ไม่รู้ภาษามคธ อาจสมาทานด้วยการออกวาจาเป็นภาษาของตน [๔]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส

นโม ความนอบน้อม [**เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี] **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺธสฺส** ตรัสรู้เอง **สมฺมา** ตามความเป็นจริงแห่งธรรม.

นโม ความนอบน้อม [**เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี] **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺธสฺส** ตรัสรู้เอง **สมฺมา** โดยชอบ.

---

[๑] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑)

[๒] ดูหลักฐานอ้างอิง ๒)

[๓] ดูหลักฐานอ้างอิง ๓)

[๔] ดูหลักฐานอ้างอิง ๔)

นโม ความนอบน้อม [**เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี] **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺธสฺส** ตรัสรู้เอง **สมฺมา** โดยชอบ.

[ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น]

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

อหํ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธํ** พระพุทธเจ้า **สรณํ** เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก

อหํ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมํ** พระธรรม **สรณํ** เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก

อหํ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆํ** พระสงฆ์ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง ที่ระลึก

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง **อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธํ** พระพุทธ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง **อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมํ** พระธรรม **สรณํ** เป็นที่พึ่ง

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง**อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆํ** พระสงฆ์ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธํ** พระพุทธ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมํ** พระธรรม **สรณํ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหํ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆํ** พระสงฆ์ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง[๕]

[กระผม (ดิฉัน) ขอถึงพระพุทธ, ถึงพระธรรม, ถึงพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง . แม้ในครั้งที่ ๒ กระผม (ดิฉัน) ... แม้ในครั้งที่ ๓ กระผม (ดิฉัน)... ที่พึ่ง]

****

[๕] ความหมายของบทว่า นโม และ สรณคมน์ ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่อง “นโม และ ไตรสรณคมน์”.

ปาณาติปาตา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

อทินฺนาทานา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

มุสาวาทา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

อหำ ข้าพเจ้า **สมาทิยามิ** จะขอรับด้วยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง **เวรมณีสิกฺขาปทำ** ซึ่งสิกขาบทคือการงดเว้น **ปาณาติปาตา** จากการทำให้สัตว์ตกไปเร็วกว่าอายุของตน.

อหำ ข้าพเจ้า **สมาทิยามิ** จะขอรับด้วยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง **เวรมณีสิกฺขาปทำ** ซึ่งสิกขาบทคือการงดเว้น **อทินฺนาทานา** จากการนำเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ไป

อหำ ข้าพเจ้า **สมาทิยามิ** จะขอรับด้วยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง **เวรมณีสิกฺขาปทำ** ซึ่งสิกขาบทคือการงดเว้น **กาเมสุ มิจฺฉาจารา** จากการประพฤติผิดในเมถุนกับบุคคลผู้อยู่ในฐานะไม่ควรล่วงละเมิด.

อหำ ข้าพเจ้า **สมาทิยามิ** จะขอรับด้วยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง **เวรมณีสิกฺขาปทำ** ซึ่งสิกขาบทคือการงดเว้น **มุสาวาทา** จากการพูดเท็จ.

อหำ ข้าพเจ้า **สมาทิยามิ** จะขอรับด้วยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง **เวรมณีสิกฺขาปทำ** ซึ่งสิกขาบทคือการงดเว้น **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา** จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยที่เป็นเหตุแห่งความประมาท.

[กระผม (ดิฉัน) ขอสมาทานศีล ๕ แต่ละข้อ คือ ขอสมาทานสิกขาบทคืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์, การลักทรัพย์, การพูดเท็จอันเป็นเหตุให้ผู้อื่นเสียหาย, การเสพเมถุนกับสตรีหรือบุรุษที่ไม่ควรล่วงละเมิด, การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย.]

อธิบาย คำว่า สมาทิยามิ สมาทาน (สำ = สมฺมา โดยชอบ + อา + ทา ทามีอาเป็นบทหน้าหมายถึง รับไว้ + มิ วัตตมานาวิภัติ)

๑) ถือเอาไว้โดยชอบกล่าวคือไม่ก้าวล่วง ไม่ให้ขาดทำลาย ไม่ให้ด่างพร้อย

สมฺมา อาทิยามิ สมาทิยามิ, อวีติกฺกมนาธิปฺปาเยน อขณฺฑการิตาย อจฺฉิทฺทการิตาย อสพลการิตาย จ อาทิยามีติ วุตฺตำ โหติฯ

จะรับสิกขาบทคือการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นโดยชอบ หมายความว่าโดยประสงค์จะไม่ก้าวล่วง เนื่องจากจะไม่ทำให้ขาด ไม่ให้ด่างพร้อยอยู่เนืองๆ[๖]

๒) รับไว้โดยชอบ ได้แก่ ด้วยความเคารพ [๗]

เวรมณีสิกฺขาปทำ [เวรมณี + สิกฺขาปทำ]

เวรมณี ได้แก่ วิรัติ มีวจนัตถะ[๘] ว่า

๑) สภาวะที่ละคือขับไล่เวรคือปาณาติบาตเป็นต้นไป (เวร อุปบท + มณ ธาตุในอรรถว่า จาค สละ, ละ, ปล่อย + อิ ปัจจัย + อี อิตถีโชตกปัจจัย)[๙]

"เวรเหตุตาย เวร วุจฺจติ, ปาณาติปาตาทิปาปธมฺโมฯ ต มณติ, "มยิ อิธ ฐิตาย กถมาคจฺฉสี"ติ ตชฺเชนฺตี วิย นีหรตีติ เวรมณี.

"บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น เรียกว่า เวร เพราะเป็นเหตุแห่งเวร, คุณชาติใด ย่อมขับไล่ คือเป็นดังคุกคามอยู่ว่า "เมื่อเราตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่างไร" ดังนี้ กำจัดเวรนั้นเสีย เหตุนั้น คุณชาตินั้น ชื่อว่า เวรมณี (ผู้กำจัดเสียซึ่งเวร).

๒) สภาพที่เป็นเหตุให้บุคคลงดเว้นจากบาปธรรมนั้นได้ (รมุ ธาตุ มี วิ เป็นบทหน้า มีความหมายว่า งดเว้น + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ + อี ปัจจัยเพื่อเป็นอิตถีลิงค์) [๑๐]

---

[๖] ดูหลักฐานอ้างอิง ๕

[๗] ดูหลักฐานอ้างอิง ๖

[๘] ดูหลักฐานอ้างอิง ๗

[๙] ในรูปนี้เป็นทุติยากิตันตสมาส พึงทราบว่า เวร ศัพท์ เมื่ออยู่ในวิเคราะห์เป็นศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะว่า เวร กล่าวคือ ปาณาติปาตเป็นต้นซึ่งเป็นเหตุแห่งเวร แต่เมื่ออยู่ในบทสมาสว่า เวรมณี แล้ว เวร ศัพท์ ไม่มีความหมายว่า ปาณาติบาตเป็นต้น แต่มีความหมายเป็นอันเดียวกับ มณี ศัพท์ข้างหลัง ดังนั้น ถ้ามีบทว่า ปาณาติปาตา เป็นต้น ที่เป็นปัญจมีวิภัตยันตบท อยู่ข้างหน้า บทว่า ปาณาติปาตาเป็นต้น จึงสัมพันธ์เข้ากับ มณ ธาตุ โดยตรง เพราะเวรศัพท์ไม่มีอรรถเป็นพิเศษแล้ว ดังปริภาสาว่า

ตทฺธิโต จ สมาโส วากฺยตฺเถสุ วิเสสกา
ปสิทฺธิยำ ตุ สามญฺญำ เตลำ สุคตจีวรำฯ

ตัทธิตและสมาส มีอรรถเฉพาะอยู่ในเนื้อความที่เป็นวากยะ แต่ในบทสำเร็จมีอรรถสามัญ เช่น บทว่า เตลำ น้ำมัน และ บทว่า สุคตจีวรำ จีวร

[๑๐] นัยนี้มาจาก รมุ ธาตุ มี วิ เป็นบทหน้า มีความหมายว่า งดเว้น +ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ ลง อี ปัจจัยเพื่อเป็นอิตถีลิงค์. แปลง วิ เป็น เว ด้วยนิรุตตินัย. ในมังคลัตถทีปนี กล่าวว่า ให้เทียบกับการ

ตโต วา ปาปธมฺมโต วิรมติ เอตายาติ วิรมณีติ วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน อิการสฺส เอการ กตฺวา เวรมณีติ วุตฺตํ

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพึงกล่าวว่า **วิรมณี** เพราะวิเคราะห์ว่า “บุคคลย่อมเว้นจากบาปธรรมนั้น ด้วยคุณชาตินั่น” ดังนี้ ท่านกล่าวว่า **เวรมณี** เพราะวิการ **อิ** อักษรเป็น **เอ** อักษร โดยนิรุตตินัย.

อย่างไรก็ตาม ในวิเคราะห์หลังนี้ ไม่มีการวิการ อิ เป็น เอ ได้บ้าง จึงมี ๒ รูปที่สวดกันว่า วิรมณี บ้าง เวรมณี บ้าง (อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

****

สิกฺขาปท [สิกฺขา + ปท]

สิกฺขา

สิกฺขิตพฺพนฺติ สิกฺขา.

สิ่งอันควรฝึกฝน ชื่อว่า สิกขา.

ปท ส่วน

๑) ส่วนหนึ่งแห่งสิกขา.

สิกฺขาปทานีติ สิกฺขิตพฺพปทานิ; สิกฺขาโกฏฺาสา

ส่วนแห่งธรรมควรฝึกฝน ชื่อว่า สิกฺขาปทานิ

(สัมโมหวิโนทนี สิกขาปทวิภังคอรรถกถา ๗๐๓)

“**สิกฺขาปท**”นฺติ สิกฺขาโกฏฺาโส, สิกฺขาย เอโก ปเทโส.

ธรรมอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งสิกขา ชื่อว่า สิกขาบท.

(สมันตปาสาทิกา ปฐมปาราชิกอรรถกถา ๓๒)

วิการ อิ เป็น เอ. (คือ การวิการ อิ เป็น เอ เป็นหลักการตามคัมภีร์ไวยากรณ์ เรียกว่า สัททนัย แต่การแปลง วิ เป็น เว ไม่มาในหลักไวยากรณ์โดยตรง แต่สามารถทำได้โดยหลักการ ๕ อย่าง คือ อาคม (เพิ่มอักษร) วินาส (ลบ) วิการ (แปลง) วิปริยย (กลับหน้าหลัง) อติสย (ทำอรรถธาตุให้พิเศษ). ท่านเรียกหลักการ ๕ อย่างนี้ว่า นิรุตตินัย – สมภพ). และ ในอรรถกถาขุททกปาฐะแสดงว่า รูปว่า วิรมณี ก็มี โดยไม่วิการเป็น อิ เป็น เอ.

นัยที่สองนี้ ให้แปลบทว่า เวรมณี ธรรมที่เป็นเหตุงดเว้นจากเวร (เวร ศัพท์ในรูปวิเคราะห์เป็นคำอธิบายไม่ได้นำมาประกอบเป็น เวรมณี ศัพท์

อธิบาย สิกขาบทพุทธบัญญัติ อันเป็นส่วนหนึ่งแห่งสิกขาสาม ชื่อว่า สิกขาบท เพราะภิกษุพึงสมาทาน ฝึกฝน ปฏิบัติ บำเพ็ญ. ในวจนัตถะนี้ สิกฺขาปท ได้แก่ วินัยบัญญัติอันเป็นมูลบัญญัติและอนุบัญญัติเป็นต้น[๑๑]สำหรับบรรพชิต และมีศีล ๕ เป็นต้น สำหรับคฤหัสถ์. เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วได้แก่ วิรัติ (สารัตถทีปนีฎีกา ๒/๓๙).

๒) **สิกฺขา** ธรรมอันควรศึกษา + **ปท** เหตุ, อุบายบรรลุ, พื้นฐาน, ที่ตั้ง

สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขาฯ

กุศลทั้งปวง ชื่อว่า **สิกขา** เพราะควรศึกษา,[๑๒]

ธรรมอันเป็นเหตุแห่งสิกขาคือกุศลธรรมทั้งปวง โดยความเป็นธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันและเป็นเหตุให้เกิด

ปญฺจสุ ปน สีลงฺเคสุ ยํกิญฺจิ องฺคํ ตาสํ สิกฺขานํ ปติฏฺฐานฏฺเฐน ปทนฺติ สิกฺขานํ ปทตฺตา สิกฺขาปทานิฯ

ศีลข้อใดข้อหนึ่ง ในบรรดาศีล ๕ ชื่อว่า **ปท** เพราะเหตุว่าเป็นที่อาศัยของกุศลธรรมเหล่านั้น

เพราะฉะนั้น ศีลนั้น จึงชื่อว่า **สิกฺขาปท** เพราะเป็นที่อาศัยแห่งสิกขาเหล่านั้น

(สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาสิกขาปทวิภังค์ วิภังคปกรณ์)

สิกฺขิตพฺพาติ สิกฺขาฯ

สิกฺขาติ ติสฺโส สิกฺขา อธิสีลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา, อธิปญฺญาสิกฺขาติฯ อิมสฺมึ ปนตฺเถ สมฺปตฺตวิรติสีลํ โลกิกา วิปสฺสนา รูปารูปฌานานิ อริยมคฺโค จ สิกฺขาติ อธิปฺเปตาฯ เอตาสุ สิกฺขาสุ ยาย กายจิ สิกฺขาย ปทํ อธิคมูปาโย, อถ วา มูลํ นิสฺสโย ปติฏฺฐาติ สิกฺขาปทํฯ

บทว่า สิกขา ได้แก่ เป็นธรรมที่ควรศึกษา (ควรปฏิบัติเป็นต้น). (บางแห่ง) บทว่า สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา. แต่ในที่นี้ ศีลคือสัมปัตตวิรัติ วิปัสสนาฝ่ายโลกิยะ รูปฌานและอรูปฌานและอริยมรรค ท่านประสงค์ว่า สิกขา ในบทว่าสิกขานี้.

---

[๑๑] ดูหลักฐานอ้างอิง ๘)

[๑๒] ดูหลักฐานอ้างอิง ๙)

ปชฺชเต อเนนาติ ปทำฯ เอตาสุ สิกฺขาสุ ยาย กายจิ สิกฺขาย ปทำ อธิคมูปาโย, อถ วา มูลำ นิสฺสโย ปติฏฺฐาติ สิกฺขาปทำฯ วุตฺตญฺเหตำ – "สีลำ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวนฺโต พหุลีกโรนฺโต"ติ เอวมาทิ.

ที่ว่า ปท เพราะเป็นเหตุให้ถึง.

เหตุให้ถึงสิกขา เรียกว่า สิกขาบท. บทคือเหตุให้บรรลุ, หรือ เป็นมูล (เหตุให้กุศลเจริญงอกงาม) เป็นนิสสัย (ที่อาศัย) เป็นที่ตั้ง (พื้นฐาน) แห่งสิกขาอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสิกขาเหล่านั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า **สิกขาบท**. ดังพระบาฬีว่า **"พระโยคาวจรอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีล เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์๗"** เป็นต้น.

(ปรมัตถโชตกา อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

อธิบาย ความเป็นที่ตั้งแห่งกุศลนี้ เมื่อว่าโดยความเป็นปัจจัยได้สองปัจจัย คือ นิสสยปัจจัยและอุปนิสสยปัจจัย. ที่ว่า โดยนิสสยปัจจย ได้แก่ สหชาตนิสสยปัจจัย คือ เมื่อว่าโดยขันธ์ ศีล ได้แก่ วิรตีและเจตนาพร้อมทั้งสัมปยุตธรรม ย่อมเป็นปัจจัยแก่กุศลขันธ์อื่นๆ โดยความเป็นธรรมที่เกิดร่วมกัน. และที่ว่า โดยอุปนิสยปัจจัย คือ เป็นปัจจัยโดยอุปการะโดยเป็นเหตุสืบๆกันมา.[๑๓] เมื่อว่าโดยนัยแห่งการปฏิบัติ ศีลเป็นพื้นฐานแห่งกุศลทั้ง ๔ ภูมิ ที่จะแสดงต่อไปข้างหน้า เรียกว่า สิกขา เพราะควรปฏิบัติฝึกฝน ควรเจริญ ควรบำเพ็ญ. ศีลทุกข้อ เรียกว่า ปท เพราะเป็นเหตุให้บรรลุ เป็นพื้นฐาน เป็นที่ตั้งของกุศลที่เรียกว่า สิกขานั้น ดังนั้น จึงเรียก ศีลว่า สิกขาปท. เพราะคุณธรรมเบื้องสูงขึ้นไปอันได้แก่ ศีล ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ล้วนตั้งอยู่บนศีล มีศีลเป็นเบื้องต้นทั้งสิ้น อุปมาเหมือนนายช่างผู้จะสร้างเมืองต้องปรับชำระภาคพื้นก่อนแล้ว จึงกำหนดพื้นที่ส่วนอื่น ฉะนั้น[๑๔].

๓) สิกฺขา เอว สิกฺขิตพฺพำ ปฏิปชฺชิตพฺพำ จ สิกฺขาปทำ

สิกขา นั่นแหละ ชื่อว่า สิกขาบท เพราะภิกษุทั้งควรศึกษา ทั้งควรปฏิบัติ

(วิสุทธิมรรคมหาฏีกา ภาค ๑/๑๑).

อธิบาย นัยนี้ สิกขาคือกุศลทั้งหมด ได้ชื่อว่า สิกขาบท เพราะควรศึกษาและปฏิบัติให้เกิด นัยนี้ไม่ประสงค์เอาในที่นี้

****

[๑๓] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๐)

[๑๔] ดูหลักฐานอ้างอิ ๑๑)

เมื่อว่าโดยธรรม สิกขาบทมี ๔ คือ

๑) วิรัติ สภาวะที่งดเว้นจากบาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น

๗๐๔. ตตฺถ กตมำ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ? ยสฺมิ ๎ สมเย กามาวจรำ กุสลำ จิตฺตำ อุปฺปนฺนำ โหติ โสมนสฺสสหคตำ ญาณสมฺปยุตฺตำ, ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส, ยา ตสฺมิ ๎ สมเย ปาณาติปาตา อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี อกิริยา อกรณำ อนชฺฌาปตฺติ เวลาอนติกฺกโม เสตุฆาโต – อิทำ วุจฺจติ “ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ”ฯ อวเสสา ธมฺมา เวรมณิยา สมฺปยุตฺตาฯ

ใน **สิกขาบท ๕** นั้น **ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท** เป็นไฉน ?

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด, การงด- การเว้น- การเลิกละ- การงดเว้นจากปาณาติบาต กิริยาไม่ทำปาณาติปาต การไม่ทำปาณาติบาต การไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งปาณาติบาต การกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า **ปาณาติบาตเวรมณีสิกขาบท**. ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า **ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี**.

๒) เจตนา สภาวะที่จัดแจงผลของตน

ตตฺถ กตมำ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ? ยสฺมิ ๎ สมเย กามาวจรำ กุสลำ จิตฺตำ อุปฺปนฺนำ โหติ โสมนสฺสสหคตำ ญาณสมฺปยุตฺตำ ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส, ยา ตสฺมิ ๎ สมเย เจตนา สญฺเจตนา สญฺเจตยิตตฺตำ – อิทำ วุจฺจติ “ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ”ฯ อวเสสา ธมฺมา เจตนาย สมฺปยุตฺตาฯ

ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน ?

กามาวรจกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ในสมัยใด, การจัดแจง กิริยาที่จัดแจง ความเป็นผู้จัดแจง ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า **ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท**. ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า **ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา**.

๓) ธรรมที่เกิดร่วมกับเจตนา

ตตฺถ กตมำ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ? ยสฺมิ ̊ สมเย กามาวจรำ กุสลำ จิตฺตำ อุปฺปนฺนำ โหติ โสมนสฺสสหคตำ ญาณสมฺปยุตฺตำ ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส, โย ตสฺมิ ̊ สมเย ผสฺโส…ฯเปฯ…. ปคฺคาโห อวิกฺเขโป – อิทำ วุจฺจติ “ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทำ”ฯ

ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน?

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด, ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต มีในสมัยนั้น, นี้เรียกว่า **ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาบท**.

(สิกขาปทวิภังค์ วิภังคปาฬิ ๗๐๔)

อธิบาย จากพระบาฬีนี้แสดงว่า วิรัติ จะเป็นสิกขาบทอย่างเดียวก็หามิได้, แม้เจตนา ก็เป็นสิกขาบทเช่นกัน, ดังนั้น จึงตรัสนัยที่สองว่า เจตนาก็เป็นเวรมณีสิกขาบทไว้. และก็เพราะธรรม ๒ นั้น จะเป็นสิกขาบทเท่านั้น ก็หามิได้, แม้ธรรม ๕๐ เหล่าอื่นซึ่งสัมปยุตกับเจตนา ก็ชื่อว่า สิกขาบทเช่นกัน เพราะเป็นส่วนหนึ่งแห่งกุศลธรรมที่ควรศึกษา เพราะเหตุนั้น จึงทรงแสดงนัยที่ ๓ คือ ธรรมที่สัมปยุตกับเจตนา เป็นเวรมณีสิกขาบท.

อนึ่ง สิกขาบทมี ๒ คือ สิกขาบทโดยตรงและสิกขาบทโดยอ้อม. ในสิกขาบท ๒ พวกนั้น วิรัติ เป็นสิกขาบทโดยตรง, เพราะวิรัติมาในพระบาฬีว่า ปาณาติปาตา เวรมณี, เจตนามิได้มาในพระบาฬีฯ เมื่อบุคคลงดเว้นจากบาปธรรมนั้น ก็ด้วยวิรัติเท่านั้น, มิได้ด้วยเจตนา. อย่างไรก็ตาม พระผู้มีพระภาคทรงนำเจตนานั้นและสัมปยุตธรรมที่แสดงไว้ด้วย, ดังนั้น เจตนาและสัมปยุตธรรมที่เหลือ พึงทราบว่า เป็นสิกขาบทโดยอ้อม. อันที่จริง ในกาลที่ละเมิด เจตนาในการทำบาปมีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า ความเป็นผู้ทุศีล. เพราะฉะนั้น เจตนานั้น ก็เรียกว่า ความเป็นผู้มีศีลดี ในเวลาที่งดเว้นเช่นกัน. ส่วนท่านถือเอาผัสสะเป็นต้นด้วย เพราะความเป็นธรรมที่สัมปยุตกับเจตนาและวิรัติ.[๑๕]

๔) หมวดคำพูดในสิกขาบทพุทธบัญญัติ ที่แสดงเนื้อความของสิกขาบท

---

[๑๕] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๒)

อปิจ ตสฺสตฺถสฺส ทีปกำ วจนมฺปิ ‘‘สิกฺขาปท’’นฺติ เวทิตพฺพำฯ วุตฺตมฺปิ เจตำ – ‘‘สิกฺขาปทนฺติ โย ตตฺถ นามกาโย ปทกาโย นิรุตฺติกาโย พฺยญฺชนกาโย’’ติฯ

แม้คำแสดงเนื้อความของสิกขาบท ก็พึงทราบว่า เป็นสิกขาบท. สมดังที่ท่านแสดงไว้ (ในมหาอรรถกถา) ว่า “สิกขาบท ได้แก่ กลุ่มแห่งศัพท์ กลุ่มแห่งบท กลุ่มแห่งนิรุตติ กลุ่มแห่งพยัญชนะ ในสิกขาบทนั้น”.

(สมันตปาสาทิกา ปฐมปาราชิกอรรถกถา ๓๒)

อธิบาย ใช่ว่าวิรัติเป็นต้นอันเป็นปรมัตถ์เท่านั้น จะเป็นส่วนแห่งสิกขาบทอย่างเดียวก็หามิได้ แม้แต่คำพูดอันเป็นบัญญัติที่แสดงเนื้อความของวิรัติเป็นต้น ก็จัดเป็นสิกขาบทได้ เช่น ทรงจำสิกขาบท ยกสิกขาบทขึ้นแสดง เป็นต้น มีหลายปัญจสิกขาบท อัฏฐสิกขาบท ทสสิกขาบท ภิกขุปาฏิโมกข์ ภิกขุนีปาฏิโมกข์ อภิสมาจาริกวัตร เป็นต้น

****

เวรมณิสิกฺขาปทำ เป็นบทอวธารณกัมมธารยสมาส วิเคราะห์ว่า

เวรมณี เอว สิกฺขาปทำ

เวรมณี (สภาพที่ละเวร) นั่นเอง เป็นสิกขาบท เรียกว่า เวรมณีสิกฺขาปทำ

(อรรถกถาขุททกปาฐะ ทสสิกขาปทปาฐะ)

อธิบาย คำว่า เวรมณี ความหมายได้แก่ วิรัติ แม้สิกขาบท ก็มีอรรถว่า วิรัติเหมือนกัน ดังนั้น บทว่า เวรมณีสิกฺขาปทำ จึงมีความหมายว่า งดเว้น ในคัมภีร์ปรมัตถโชตกา อรรถกถาขุททกปาฐะจึงทำวิเคราะห์เป็นอวธารณกัมมธารยสมาสว่า เวรมณี เอว สิกฺขาปทำ เวรมณีสิกขาปทำ และในพระบาฬีวิภังค์แสดงไว้โดยไม่เข้าสมาสว่า เวรมณี สิกฺขาปทำ แปลว่า สิกขาบท คือ เวรมณี[๑๖]

ดังนั้น บทว่า เวรมณีสิกฺขาปทำ ในที่นี้จึงแปลโดยสัททัตถะว่า ขอสมาทานสิกขาบทคือความงดเว้น หรือแปลโดยโวหารัตถะว่า “ขอสมาทานงดเว้น”

****

[๑๖] ในกรณีนี้ เวรมณี บทหน้า เรียกว่า วิเสสลาภี แปลว่า คือ

ปาณาติปาตา เวรมณีสิกฺขาปทำ

สิกขาบทคือการงดเว้นจากปาณาติบาต

วจนัตถะของปาณาติปาต

ปาณาติปาต (ปาณ + อติ + ปาต)

ปาณ

๑) สัตว์ที่มีชีวิต (ปาณ + ณ ตทัสสัตถิตัทธิต)

ปาณนฺติ ชีวนฺติ เอเตน สภาเวน ธมฺมาติ ปาโณฯ

สภาวะที่เป็นเหตุให้สัตว์เป็นอยู่ ชื่อว่า ปาณ. (ป + อณ เป็นอยู่ + อ ปัจจัย)

ปาโณ เอตสฺส สตฺตสฺส อตฺถีติ ปาโณฯ

ปาณ ของสัตว์นี้มีอยู่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า ปาณ.

(วิภาวินีอตฺถโยชนา ๖๔๗)

๒) สัตว์ที่เนื่องด้วยลมหายใจ

ปาณนตาย ปาณา**,** อสฺสาสปสฺสาสายตฺตวุตฺติตายาติ อตฺโถ.

สัตว์เรียกว่า ปาณ เพราะการหายใจ, ได้แก่ เพราะเป็นไปเนื่องด้วยลมหายใจ.

(ปฏิ.อฏ ๒๒ เมตตากถาวณฺณนา)

อติ เร็ว

อติสทฺโท อติวสทฺทตฺเถ วตฺตติ, อติวาติ นิปาโต สีฆตฺเถ วตฺตติ

อติ อุปสัค เป็นไปในอรรถแห่งศัพท์ว่า อติว เร็ว

(วิภาวินีอตฺถโยชนา ๖๔๗)

ปาต

๑) การทำให้หล่นหรือร่วงไป

(อติว) ปาตนำ, ปาตาปยเต ปาตนำ

การทำให้ตกหล่นไป ชื่อว่า ปาตน.

(วิภาวินีฎีกาและวิภาวินีอตฺถโยชนา ๖๔๗)

ปาณาติปาต

๑) การทำสัตว์ให้ตกล่วงไปเร็วกว่าสภาพของตน

ปาณสฺส อติปาโต **ปาณาติปาโต** นาม

(อฏฺฐสาลินี อกุลกมฺมปถกถา)

ปาณาติปาตาติ ปาณสฺส อติปาตา, ฆาตนา มารณาติ อตฺโถฯ

คำว่า ปาณาติบาต คือ การทำให้สัตว์ตกล่วงไป, ได้แก่ การทำให้ตาย

(สัมโมหวิโนทนี สิกขาปทวิภังคอรรถกถา ๗๐๓)

๒) เจตนาที่เป็นเหตุให้บุคคลทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไปกว่าธรรมชาติ.

ปาณํ อติปาเตนฺติ เอเตนาติ **ปาณาติปาโตฯ**

(ปรมัตถทีปนี มหาอภิธัมมัตถสังคหฏีกา)

อธิบาย การเบียดเบียนข่มเหงสัตว์มีชีวิตด้วยกำลังแห่งปโยคะ (ความพยายามทางกายและวาจา กล่าวคือกายวิญญัติและวจีวิญญัติที่ตั้งขึ้นจากเจตนาฆ่า) มีการใช้สัตราวุธเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วให้ตกร่วงไป หรือการทำสัตว์มีชีวิตที่จะต้องตกตายไปตามธรรมดาของตนอยู่แล้วนั้นให้ตกไปเร็วกว่าปกติ กล่าวคือ มิให้ตกไปอย่างช้าๆ แต่ว่าตกไปฉับพลันไม่ให้ชีวิตินทรีย์เป็นไปติดต่อกัน ชื่อว่า ปาณาติบาต ได้แก่ กิริยาที่ฆ่า. เมื่อว่าโดยธรรมแล้วได้แก่ เจตนาฆ่า ชื่อว่า ปาณาติบาต.

คำว่า ปาณ นี้กล่าวโดยโวหาร คือคำพูดที่แสดงแก่ชาวโลก ได้แก่ สัตว์. เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์ คือโดยความเป็นไปแห่งธรรม ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ คือ รูปชีวิตินทรีย์และนามชีวิตินทรีย์. บรรดารูปและนามเหล่านั้น เมื่อกล่าวโดยตรงแล้วหมายถึงรูปชีวิตินทรีย์ แต่เมื่อถือเอารูปแล้ว นามก็ถูกถือเอาด้วย เพราะเมื่อรูปนั้นสิ้นไปแล้ว แม้นามก็เป็นอันสิ้นไปด้วย.

คำว่า การฆ่า หรือ การยังสัตว์ให้ตกไปนี้ เมื่อว่า โดยความเป็นไปแห่งธรรม ได้แก่ เจตนาที่ให้ปโยคเช่นนั้นตั้งขึ้น ซึ่งทำให้มหาภูตรูปซึ่งสามารถเกิดขึ้นเป็นปัจจัยแก่ชีวิตินทรีย์ไม่เกิดขึ้น เพราะมหาภูตรูปที่จะเป็นปัจจัยแก่ชีวิตินทรีย์นั้นถูกทำลายเสียแล้ว. เพราะมหาภูตรูปที่ขาดทำลายแล้ว ไม่มีสมรรถภาพเหมือนเดิม จึงไม่อาจเป็นเหตุให้มหาภูตรูปที่เป็นชนิดเดียวกับตนเกิดขึ้นสืบต่อได้.

ปโยค ได้แก่ กายวิญญัติและวจีวิญญัติอันเป็นเหตุให้บุคคลประกอบกิจ คือทำให้กิจมีการตัดชีวิตินทรีย์เป็นต้นเป็นไป เช่น การจับอาวุธประหารด้วยตนเอง, การออกคำสั่งให้ผู้อื่นประหารเป็นต้น. [๑๗]

---

[๑๗] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๓)

องค์ธรรมของปาณาติปาต

๑) เจตนา กล่าวคือ วธกเจตนา เจตนาฆ่า

ตสฺมิ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ

วธกเจตนา (เจตนาฆ่า) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์นั้นว่ามีชีวิต เป็นไปทางกายทวารหรือวจีทวารอันใดอันหนึ่ง ที่ทำให้เกิดกิริยาการตัดชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า **ปาณาติบาต**.

(อัฏฐสาลินี อกุสลกัมมปถกถา)

๒) วธกเจตนา ของบุคคลผู้หมายรู้ว่าในบุคคลอื่นมีชีวิต

ปรปาเณ ปาณสญฺญิโน ตสฺส ชีวิตินฺทฺริยสนฺตานุปเจฺฉทกสฺส กายวจีปโยคสฺส สมุฏฺฐาปิกา วธกเจตนา ปาณาติปาโต นามฯ สยเมว อตฺตโน ชีวิตินฺทฺริยํ ปาเตนฺตสฺส ปาณาติปาโต นาม นตฺถิฯ

วธกเจตนา ซึ่งทำให้เกิดกายปโยคและวจีปโยค (ความกระทำทางกายและวาจา) อันเป็นการตัดรอนความสืบต่อแห่งชีวิตินทรีย์นั้น แห่งบุคคลผู้หมายรู้ว่ามีชีวิตในชีวิตของผู้อื่น ชื่อว่า ปาณาติบาต. บุคคลผู้ทำชีวิตินทรีย์ของตนเองให้ตกร่วงไปด้วยตนเอง ไม่เป็นปาณาติบาต.

(ปรมัตถทีปนี มหาอภิธัมมัตถสังคหฏีกา)

องค์ประกอบของปาณาติปาต

๑) ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๒) ปาณสญฺญิตา ความเป็นผู้รู้ว่า สัตว์มีชีวิต

๓) วธกจิตฺตํ ความประสงค์จะฆ่า (เจตนาฆ่า)

๔) อุปกฺกโม ลงมือฆ่า (กายวิญญัติและวจีวิญญัติ แต่บางแห่งเรียกว่า ปโยค)

๕) เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยการลงมือฆ่านั้น

(ปารา. อฏฺ. ๒.๑๗๒)

อนึ่ง เมื่อบุคคลจะฆ่าสัตว์ย่อมอาศัยปโยค ความเป็นไปแห่งการฆ่า ๖ คือ

๑) สาหัตถิกะ การฆ่าที่ทำด้วยตนเอง เช่น ใช้ไม้ตีให้สัตว์ตายด้วยตนเองเป็นต้น

๒) อาณัตติกะ การฆ่าสัตว์โดยออกคำสั่งให้ผู้อื่นฆ่าโดยการพูด เป็นต้น

๓) นิสสัคคิยะ การปล่อยอาวุธ เช่น ขว้างมีด พุ่งหอก เป็นต้นเพื่อฆ่าสัตว์

๔) ถาวระ การวางเครื่องประหารไว้อย่างถาวร เช่น ขุดหลุม วางระเบิด เป็นต้น

๕) วิชชามยะ การฆ่าโดยใช้ไสยศาสตร์เช่น เสกคาถาอาคม เป็นต้น

๖) อิทธิมยะ การฆ่าโดยใช้ฤทธิ์ที่เกิดจากกรรมของตนเอง เช่น ท้าวเวสสุวรรณใช้การถลึงตาเพ่งไปที่พวกยักษ์แล้วยักษ์ตาย เป็นต้น

โทษ (ระดับความรุนแรง) ของปาณาติปาต

ฆ่าสัตว์ที่ไม่มีคุณธรรม เช่น ดิรัจฉานเป็นต้น

- ฆ่าสัตว์ตัวเล็ก โทษน้อย เพราะปโยคะ (กิริยาที่ทำปาณาติบาต) น้อย,
- ฆ่าสัตว์ตัวใหญ่ มีโทษมาก เพราะปโยคะมาก.
- ถ้าปโยคะ เท่ากัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมากกว่า.

ปาณาติบาตมีโทษมาก เนื่องจากปโยคะมาก และสัตว์ตัวใหญ่ เหตุว่าอกุศลเจตนาซึ่งเกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับปัจจัยเหล่านั้นมีกำลัง. หมายความว่า ปโยคะ (กิริยาที่กระทำปาณาติบาต เช่น สาหัตถิกะ ใช้อาวุธประหารด้วยมือตนเองเป็นต้น) มีอานุภาพมาก ก็เพราะเจตนาที่ทำให้กิจสำเร็จ ซึ่งมีกำลังแรงด้วยลักษณะ ๒ คือ

๑) ทำกิจคือทำปโยคะตามที่ประสงค์ให้สำเร็จลงได้อย่างรวดเร็ว

๒) ได้รับอาเสวนะจากชวนะที่เป็นไปมากครั้ง.

กรณีนี้ การที่ปโยคะมาก เพราะเจตนามีกำลังแรง.

แต่ในบางครั้ง มีการใช้ปโยคะเท่ากันในสัตว์ทั้งตัวเล็กและตัวใหญ่ คือ ฆ่าด้วยวิธีเดียวกัน การฆ่าสัตว์ตัวใหญ่มีโทษมากกว่า เนื่องจากเจตนากล้าแข็ง. กรณีนี้ สัตว์ที่ถูกฆ่าตัวใหญ่ เพราะการที่เจตนามีกำลัง. ด้วยเหตุนี้ ที่ว่า ปโยคะและร่างกายของสัตว์ทั้งสองมีมาก มีได้ เพราะเจตนามีกำลังนั่นเอง.

สัตว์ที่มีคุณเช่น มนุษย์เป็นต้น ก็เช่นกัน คือ ความมีคุณมากแห่งบุคคลผู้ถูกฆ่าเป็นปัจจัยให้ปาณาติบาตมีโทษมากเช่นเดียวกับความมีสรีระใหญ่และปโยคะใหญ่แห่งสัตว์ผู้ไม่มีคุณเป็นปัจจัยแก่ความมีโทษมากแห่งปาณาติบาต คือ

- ฆ่าสัตว์ที่มีคุณน้อย มีโทษน้อย

- ฆ่าสัตว์ที่มีคุณมาก มีโทษมาก

กรณีที่ทำปาณาติบาตในบุคคลผู้มีคุณมาก มีโทษมาก เพราะเจตนาอันไม่เป็นอุปการะ (เจตนาฝ่ายอกุศลคือเจตนาฆ่า) ในบุคคลผู้มีคุณมาก ย่อมมีกำลังแรงและกล้าแข็งกว่า เพราะบุคคลผู้ถูกตนฆ่ามีความเป็นเขตพิเศษ (หมายถึง ขันธสันดานอันมากไปด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น เป็นเหตุส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้บุญและบาปที่บุคคลทำในที่นี้สำเร็จอย่างสูงสุด เสมือนหนึ่งผืนนาดีเยี่ยมอันอุดมไปด้วยดินดี ย่อมเป็นเหตุส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้พืชพันธ์ที่ชาวนาเพาะปลูกในนาผืนนี้สำเร็จอย่างสูงสุด) เช่นเดียวกับเจตนาฝ่ายอุปการะ (คือเจตนาฝ่ายกุศลคือเจตนาให้เป็นต้น) มีกำลังและกล้าแข็งกว่า เพราะบุคคลผู้รับทานมีความเป็นเขตพิเศษ. ด้วยเหตุนี้ แม้ว่า ความพยายามจะฆ่าและตัวบุคคลที่จะถูกฆ่าไม่ใหญ่ ก็ตาม แต่ปาณาติบาตมีโทษมาก เพราะอกุศลเจตนามีกำลังและแก่กล้าเกี่ยวกับว่า ทำในบุคคลผู้มีคุณมากเป็นต้นนั่นเอง.

ผลของปาณาติบาต

เมื่อบุคคลทำการฆ่าสัตว์สำเร็จลงครบถ้วนตามองค์ประกอบ ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ละเมิดศีลข้อปาณาติบาต กรรมบถของผู้นั้นย่อมแตกทำลาย กล่าวคือเป็นทางให้เข้าถึงทุคติมีนรกเป็นต้น แม้เมื่อมาบังเกิดเป็นในสุคติกล่าวคือเป็นมนุษย์อีกไม่ว่าจะภพไหนๆ ก็ตาม ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น และได้ประสบกับอนิฏฐผลมีประการต่างๆ ดังที่มาในพระบาฬีนี้ว่า

ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงเป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรั่งพร้อม สมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง จะเป็นคนมีอายุสั้น. ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหัตประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต.

(ม.อุป.ฉฬกมฺมวิภงฺคสุตฺต ๒๙๐)

และอรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะว่า

ปาณาติบาตเป็นต้นทั้งปวงนั่นเทียวแม้เหล่านี้ ย่อมทำให้เกิดผลเป็นทุคติ, และให้วิบากที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ายินดี ไม่น่าชื่นชม แม้ในสุคติ, และให้เกิดผลมีความไม่อาจหาญเป็นต้นทั้งในสัมปรายภพและปัจจุบันภพ.

(อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

คุณของการงดเว้นจากปาณาติบาต

คำว่า ปาณาติปาตา เวรมณีสิกฺขาปทำ สิกขาบทคือการงดเว้นจากปาณาติบาต องค์ธรรมได้แก่ วิรัติ

พระบาฬีสิกขาปทวิภังค์ วิภังคปกรณ์ ข้อ ๗๐๔ ดังที่อ้างไว้แล้วหน้า ๑๖

เวรมณีติ กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรติ

วิรัติที่ประกอบในกุศลจิต ชื่อว่า เวรมณี.

(มังคลัตถทีปนี อ้างถึงอรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตร มัชฌิมนิกาย)

พึงทราบวิรัติ ๓ คือ[๑๘]

๑) สมาทานวิรัติ การงดเว้นเกิดขึ้นด้วยการสมาทาน กล่าวคือ รับสิกขาบทโดยนัยอย่างนี้ว่า ' ในกาลมีวันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะไม่ฆ่าสัตว์ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต' ดังนี้เป็นต้นก็ดี, ว่า 'ข้าพเจ้าจะเว้นจากปาณาติบาต' ดังนี้เป็นต้นก็ดี ว่า ' ข้าพเจ้าสมาทานเจตนาเครื่องเว้น 'ดังนี้ ทั้งในเวลาสมาทานสิกขาบท ทั้งในเวลาอื่นจากนั้น.

๒) สัมปัตติวิรัติ การงดเว้นที่เกิดขึ้นในขณะที่ประสบกับวัตถุที่ควรก้าวล่วงมีสัตว์ที่อาจถูกฆ่าเป็นต้น แม้ผู้นั้นไม่ได้สมาทานศีล โดยพิจารณาถึงฐานะของตนมีชาติ วัยและพาหุสัจจะเป็นต้นแล้วหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงวัตถุด้วยคิดว่า “การทำเช่นนี้ ไม่ควรแก่เรา”

๓) สมุจเฉทวิรัติ การงดเว้นที่เป็นไปเนื่องด้วยการตัดกิเลสได้เด็ดขาด กล่าวคือ องค์มรรคส่วนที่เป็นศีล สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ. อรรถกถาบางแห่งเรียกว่า เสตุฆาตุวิรัติ แปลว่า การงดเว้นที่นับเข้าในอริยมรรคอันชื่อว่าเสตุ ที่เป็นเครื่องละบาปธรรมได้เด็ดขาด[๑๙].

---

[๑๘] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๔)

[๑๙] นอกจากนี้ เสตุ มีความหมายว่า ปัจจัย ได้แก่ กิเลสมีราคะเป็นต้นอันเป็นปัจจัยแห่งวจีทุจริต. เพราะเสตุ ใช้ในอรรถ ๒ คือ สะพาน และปัจจัย (ธาน ๑๐๙๑). ดังนั้น คำว่า เสตุฆาโต (ฆาตุ) ได้แก่ วิรัติ อันเป็นธรรมเพิกปัจจัยแห่งวจีทุจริตนั้น (ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๕)

สมาทานวิรัติและสัมปัตติวิรัติ เป็นโลกิยวิรัติ เพราะเกิดกับกามาวจรกุศลจิต. ส่วนสมุจเฉทวิรัติ เป็นโลกุตรวิรัติ เพราะเป็นองค์มรรคส่วนที่เป็นอธิศีลสิกขาเกิดกับมรรคจิต.

ด้วยคำว่า สมาทิยามิ นี้ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาสมาทานวิรัติเท่านั้นที่เป็นเวรมณีสิกขาบท คือเหตุแห่งกุศลธรรมที่เรียกว่า สิกขา มีสัมปัตตวิรัติเป็นต้นดังพระบาฬีสิกขาปทวิภังค์ ที่แสดงมาแล้วข้างต้น. อนึ่ง ครั้นได้สมาทานศีลแล้ว ย่อมได้ชื่อว่า ผู้มีศีลข้องดเว้นจากปาณาติบาต ด้วยอำนาจการสมาทาน เพราะสมาทานวิรัติเท่านั้น ย่อมเกิดขึ้น. แต่สัมปัตติวิรัติยังไม่เกิดขึ้น เพราะยังไม่ได้ประสบกับวัตถุที่จะควรก้าวล่วงในขณะนั้น. แม้เสตุฆาตุวิรัติ ซึ่งเป็นวิรัติที่เกิดในอริยมรรคไม่ได้ถือเอาในที่นี้ เพราะวิรัติในขณะสมาทานเป็นโลกียวิรัติกล่าวคือเป็นกามาวจรกุศล[๒๐]

ผลของการงดเว้นจากปาณาติบาต

ดูก่อนมาณพ ส่วนบุคคลบางตนในโลกนี้ จะเป็นสตรีก็ตามบุรุษก็ตาม ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางอาชญา วางศาสตราได้ มีความละอาย ถึงความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ เขาตายไป จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันเขาให้พรั่งพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไป ไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ถ้ามาเป็นมนุษย์ กลับมาเกิด ณ ที่ใด ๆ จะเป็นคนมีอายุยืน. ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีอายุยืนนี้ คือ ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางอาชญา วางศาสตราได้ มีความละอาย ถึงความ เอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่.

(ม.อุป.จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺต ๒๙๐)

ปาณาติปาตา เวรมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้คือ ความมีอวัยวะใหญ่น้อยสมบูรณ์ ความมีสมบัติคือความสูงใหญ่ ความมีสมบัติคือเชาว์ว่องไว ความมีเท้าตั้งอยู่เรียบดี ความงาม ความนุ่มนวล ความสะอาด ความกล้า ความมีกำลังมาก ความมีวาจาสละสลวย ความเป็นที่รักของชาวโลก ความมีวาจาไม่มีโทษ ความมีบริษัท

ถ้าแปลให้สอดคล้องกับอรรถกถาธัมมสังคณีนี้ แปลว่า “การกำจัดต้นเหตุ” บ้างก็แปลว่า “วิรัติที่ละกิเลสได้เด็ดขาด”. ในที่นี้แปลตามอรรถกถาปาราชิกกัณฑ์ และตามฎีกาของกุฏทันตสูตร ทีฆนิกายสีลขันธวรรค ตามที่คัมภีร์มังคลัตถทีปนีอ้างไว้.

[๒๐] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๖)

ไม่แตกกัน ความมีความองอาจ ความมีรูปไม่บกพร่อง ความเป็นผู้ไม่ตายเพราะศัตรู ความเป็นผู้มีบริวารมาก ความเป็นผู้มีรูปงาม ความเป็นผู้มีทรวดทรงดี ความมีโรคน้อย ความไม่เศร้าโศก ความไม่พลัดพรากกับสัตว์สังขารรักที่พอใจ ความมีอายุยืน.

(อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

ปกิณณกกถา

ครั้นสมาทานศีลเสร็จแล้ว ย่อมเป็นผู้มีศีล ดังพระบาฬีนี้ว่า

“มหานาม : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร อุบาสกชื่อว่าเป็นผู้มีศีล.

พระผู้มีพระภาค : ดูก่อนมหานาม เมื่อใดแล อุบาสกงดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจากอทินนาทาน งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร งดเว้นจากมุสาวาท งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นทั้งแห่งความประมาท ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้มีศีล.”

(มหานามสูตร อัง.อัฏฐก)

เมื่อเป็นผู้มีศีลดีด้วยการสมาทานเช่นนี้แล้ว พึงรักษาไว้ให้ดี แม้ว่ามีวัตถุที่อาจทำให้เสียศีลมาปรากฏตรงหน้า ดังที่ได้ปฏิญาณไว้ว่า สมาทิยามิ อันมีความหมายว่า จะรับสิกขาบทข้อนี้คือการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นไว้ให้บริบูรณ์ ไม่ทำให้ขาดทะลุ ไม่ให้ด่างพร้อยอยู่เนืองๆ โดยคิดว่า จะไม่ก้าวล่วง.

ควรศึกษาเรื่องศีลขาดทะลุเป็นต้นโดยนัยที่มาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค [๒๑] ดังนี้

สิกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลายในกองอาบัติทั้ง ๗ ของภิกษุใดทำลายแล้ว ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลขาด เหมือนผ้าขาดที่ชายฉะนั้น ส่วนสิกขาบทของภิกษุใดทำลายในส่วนท่ามกลาง ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลทะลุ เหมือนผ้าเป็นช่องโหว่ตรงกลางผืนฉะนั้น สิกขาบทของภิกษุใดทำลายไปทีละ๒ - ๓ สิกขาบทโดยลำดับ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลด่าง เหมือนแม่โคตัวสีดำหรือแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีสีตัดกับสีตัวผุดขึ้นที่หลังบ้าง ที่ท้องบ้างฉะนั้น สิกขาบทของภิกษุใดทำลายยิบยับไปศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าพร้อย เหมือนแม่โคตัวลายไปด้วยจุดสีที่ตัดกับสีตัวยิบยับไปฉะนั้น

[๒๑] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๗)

ในศีลข้ออทินนาทานเป็นต้นจะกล่าวเฉพาะบทที่แปลกออกไปเท่านั้น

๒) อทินฺนาทานา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

ขอสมาทานสิกขาบทคือการงดเว้นจากการถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้.

วจนัตถะ

อทินฺนาทาน [อทินฺน + อาทาน]

อทินฺน ของที่เจ้าของมิได้ให้ คือ ยังถือเอาอยู่ ยังไม่สละ ยังรักษาอยู่ ยังคุ้มครองอยู่, ยังทำได้ตามที่ตนต้องการโดยที่ไม่ต้องโทษหรือถูกตำหนิติเตียน ชื่อว่า อทินฺน ทรัพย์ที่ผู้อื่นยังไม่ได้ให้ ด้วยกาย หรือ วาจา ของตน.

อาทาน การถือเอา,

๑) **หรณ** แย่ง, ๒) **อจฺฉินฺทน** ชิง, ๓) **วิลุปฺปน** ปล้น, ๔) **วิโยคกรณ** ทำให้ผู้อื่นพลัดพรากจากทรัพย์ของตน

อทินฺนาทาน การถือเอาโดยคิดจะแย่งชิงเป็นต้นซึ่งทรัพย์ของผู้อื่นซึ่งมีความเป็นไปดังกล่าวนั้น ที่ผู้อื่นยังหวงแหน ครอบครองอยู่ กล่าวคือ ทำให้ผู้อื่นพลัดพรากจากสมบัติของตน โดยเอามาเป็นของตนเอง[๒๒]

องค์ธรรม

เถยยเจตนาของบุคคลผู้สำคัญในทรัพย์ที่ผู้อื่นหวงแหนอยู่ว่าเป็นทรัพย์ที่ผู้อื่นยังหวงแหน อันเป็นเหตุให้การกระทำทางกายและวาจาตั้งขึ้นเพื่อจะถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นมาให้เป็นของตน.

ปโยคะ คือ การกระทำแห่งอทินนาทานนี้มี ๖ ประการ

๑) สาหัตถิกะ ลักด้วยตนเอง

๒) อาณัตติกะ ใช้ให้คนอื่นลัก โดยการใช้วาจาหรือเขียนตัวหนังสือ

๓) นิสสัคคียะ ลอบทิ้งวัตถุสิ่งของ เช่น ลักลอบเอาสิ่งของที่ต้องเสียภาษีทิ้งออกไปให้พ้นเขต

๔) ถาวระ สั่งพรรคพวกไว้ว่า ถ้ามีโอกาสเวลาใด ให้พยายามลักเอาสิ่งนั้นๆมาให้สำเร็จ แม้ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าไรก็ตาม. นอกจากนี้ ยังได้แก่ วิธีการที่มีเจตนา

---

[๒๒] ดูหลักฐานอ้างอิง ๑๘)

จะทำให้ทรัพย์ของผู้อื่นเสียหาย เช่น เอาผ้าใส่ลงไปในถังที่มีน้ำมัน เพื่อให้ผ้านั้นดูดน้ำมันให้แห้งไป.

๕) วิชชามยะ ใช้เวทมนต์คาถา ทำให้เจ้าของทรัพย์หลงไหลงงงวยหยิบยื่นสิ่งของนั้นๆมาให้ตน หรือใช้เสกคาถาสะกดให้เจ้าของทรัพย์หลับแล้วเข้าไปลักทรัพย์

๖) อิทธิมยะ ใช้อิทธิฤทธิต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวกับวิชชามยะ

องค์ประกอบของอทินนาทาน

๑) ปรปริคคหิตๆ วัตถุสิ่งของนั้นมีเจ้าของเก็บรักษาครองครองไว้

๒) ปรปริคคหิตสญฺญิตา รู้ว่า วัตถุนั้นมีเจ้าของเก็บรักษาครอบครองไว้

๓) เถยฺยจิตฺตๆ มีจิตคิดจะลัก

๔) ปโยโค ทำความเพียร หรือ ลงมือลักทรัพย์

๕) อวหาโร ได้สิ่งของนั้นมาด้วยความเพียรนั้น.

เมื่อการกระทำครบองค์ทั้ง ๕ นี้แล้ว ก็เป็นอันว่า ผู้นั้นได้ก้าวล่วงกรรมบถแล้ว การล่วงศีลข้ออทินนาทานนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ผู้นั้นเข้าถึงทุคติอบายภูมิ.

โทษ (ระดับความรุนแรง) ของอทินนาทาน

อทินนาทาน มีโทษมากน้อยขึ้นอยู่กับเหตุเหล่านี้

๑) วัตถุประณีตและต่ำ (คุณของวัตถุ)

- มีโทษน้อย เพราะของ ผู้อื่นเลว
- มีโทษมาก เพราะของผู้อื่นประณีต.

๒) คุณของเจ้าของ ในกรณีที่ความประณีตของวัตถุเสมอกัน

- มีโทษมาก ถ้าเป็นของบุคคลผู้มีคุณมาก
- มีโทษน้อย ถ้าเป็นของผู้มีคุณน้อยกว่าบุคคลผู้มีคุณมาก.

๓) ปโยคะที่สัมพันธ์กับขนาดของวัตถุ

- มีโทษน้อย เพราะของเล็ก เนื่องจากปโยคะเล็ก,
- มีโทษมาก เพราะของใหญ่ เนื่องจากปโยคะใหญ่.

๔) ความพยายามและกิเลส กรณีที่ขนาดและความประณีตของวัตถุเท่ากัน

- มีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน
- มีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า

ผลของการละเมิดศีลอทินทาน

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย อทินนาทานอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความพินาศแห่งโภคะให้เป็นไป แก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์.

(สัพพลหุสสูตร อัง.อัฏฐก.)

อานิสงส์ของการงดเว้นจากอทินนาทาน

ความมั่งมีธนทรัพย์ ความมั่งมีธัญญทรัพย์ ความมั่งมีโภคทรัพย์ ความเกิดโภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ความมีความถาวรมั่นคงแห่งโภคทรัพย์ที่เกิดแล้ว ความได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนาอย่างฉับพลัน ความมีโภคทรัพย์ไม่ถูกแบ่งด้วยภัย คือ พระราชา โจร น้ำไฟ ทายาทที่ไม่รักกัน ความได้ธนทรัพย์ที่ไม่สาธารณ์ ความได้โลกุตรทรัพย์ ความไม่รู้จักความไม่มี ความอยู่เป็นสุข.

(อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

๓) กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ.

สมาทานข้องดเว้นจากการประพฤติผิดในเมถุนกับบุคคลที่ไม่ควรละเมิด.

วจนัตถะ

กาเมสุ สิ่งที่สัตว์ใคร่ ต้องการ ปรารถนา ยินดี ที่เรียกว่า วัตถุกาม ได้แก่

๑) ความประพฤติร่วมกันในเมถุน (เมถุน คือ การงานของคนคู่กันซึ่งเสมอกันด้วยอำนาจแห่งราคะเป็นต้น). ความประพฤติร่วมกันในเมถุน มี ๒ ประการ คือ ความยินดีในภรรยาของตนและการล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น. ในที่นี้หมายเอาการล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น

๒) บุคคลอันเป็นที่ตั้งแห่งเมถุนธรรม.

สองประการนี้เรียกว่า กาม เพราะเป็นสิ่งที่สัตว์ใคร่ ปรารถนา ยินดี.

มิจฺฉาจาโร ความประพฤติผิด คือต่ำทราม ที่บัณฑิตตำหนิติเตียนแน่นอน

กาเมสุ มิจฺฉาจาโร เจตนาที่ก้าวล่วงบุคคลซึ่งตกอยู่ในฐานะอันไม่ควรก้าวล่วง ซึ่งเป็นไปทางกายทวาร โดยประสงค์จะเสพอสัทธรรม (ได้แก่ เมถุน, เมถุนได้ชื่อว่าอสัทธรรม เพราะเป็นธรรมของอสัตบุรุษ กล่าวคือ ชนผู้ต่ำ หมายถึง เป็นธรรมอันชนเหล่านั้นพึงเสพ)

คำว่า **อคมนียวัตถุ** (บุคคลซึ่งตกอยู่ในฐานะอันไม่ควรก้าวล่วง) ได้แก่

ก. หญิง ๒๐ จำพวกอยู่ในฐานะไม่ควรล่วงละเมิด สำหรับชาย

๑) **มาตุรกฺขิตา** หญิงที่มีมารดาปกครอง เพราะบิดาตายหรือไม่ได้อยู่กับมารดา

๒) **ปิตุรกฺขิตา** หญิงที่มีบิดาปกครอง

๓) **มาตาปิตุรกฺขิตา** หญิงที่มีมารดาบิดาปกครอง

๔) **ภคินีรกฺขิตตา** หญิงที่มีพี่สาวปกครองหรือมีน้องสาวปกครอง

๕) **ภาตุรกฺขิตา** หญิงที่มีพี่ชายหรือน้องชายปกครอง

๖) **ญาติรกฺขิตา** หญิงที่มีญาติเป็นผู้ปกครอง

๗) **โคตฺตรกฺขิตา** หญิงที่มีตระกูลเดียวกัน หรือเชื้อชาติเดียวกัน เป็นผู้ปกครอง (หมายถึง หญิงที่ไปอยู่ในต่างประเทศและอยู่ในความปกครองของชนชาติเดียวกับตน มีสถานทูตเป็นต้น.)

๘) **ธมฺมรกฺขิตา** หญิงที่มีผู้ประพฤติปฏิบัติศีลธรรมด้วยกัน เป็นผู้ปกครอง เช่น หญิงที่บวชชี มีหัวหน้าชีเป็นผู้ปกครองเป็นต้น เพราะชีเป็นผู้นุ่งห่มด้วยผ้าขาวโดยมุ่งให้รู้ว่า เป็นผู้ที่ออกบวชอุทิศตนต่อพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์เดียวกัน

๙) **สปริทณฺฑา** หญิงที่กษัตริย์ หรือผู้มีอำนาจได้จองตัวไว้

๑๐) **สารกฺขา** หญิงที่มีผู้หมายมั่นไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์หรือหญิงที่มีคู่หมั้นแล้ว

๑๑) **ธนกฺกีตา** หญิงที่ชายซื้อมา เช่นหญิงที่เดินทางมาจากต่างประเทศไม่มีค่าโดยสาร เมื่อถึงที่หมายแล้ว เจ้าของเรือได้จัดการเลหลังหญิงนั้น และมีชายไปช่วยออกเงินให้แล้วเอาตัวหญิงนั้นมา หรือหญิงที่มีค่าตัว โดยบิดามารดานำไปขายไว้กับเจ้าเงิน ชายไปช่วยไถ่ถอนเอาตัวมา ดังนี้เป็นต้น

๑๒) **ฉนฺทวาสินี** หญิงที่สมัครใจไปอยู่กับชาย เช่น หญิงที่รักชายคนหนึ่งคนใด แต่บิดามารดาไม่ยินดียกให้ หญิงนันก็หนีไปอยู่กับชายนั้น หญิงพวกนั้น จึงได้ชื่อว่า ฉนทวาสินี สำหรับชายที่รับหญิงจำพวกนี้ไว้เป็นภรรยา ไม่ชื่อว่าเป็นมิจฉาจาร.

๑๓) **โภควาสินี** หญิงที่ยอมเป็นภรรยาของชาย โดยหวังในทรัพย์สินเงินทอง

๑๔) **ปฏวาสินี** หญิงที่ยอมเป็นภรรยาชาย โดยหวังในเครื่องนุ่งห่ม อาจเป็นหญิงเข็ญใจ ครั้นได้ผ้านุ่งห่มเท่านั้นก็เข้าถึงความเป็นภรรยา.

๑๕) **โอทปตฺตคินี** หญิงที่เป็นภรรยาชาย โดยการแต่งงานที่มีญาติเอามือของเจ้าบ่าวเจ้าสาวจุ่มลงในถาดน้ำถาดเดียวกัน แล้วกล่าวว่า 'เจ้าทั้ง ๒ จงปรองดองไม่แตกกันดุจน้ำนี้เถิด' ดังนี้ แม้หญิงไทยที่แต่งงานโดยรดน้ำสังข์ก็จัดเป็นหญิงประเภทนี้.

๑๖) **โอภตสุมฺพฏฺขา** หญิงที่เป็นภรรยาชายโดยชายนั้นเป็นผู้ช่วยให้พ้นจากการแบกทูนของบนศีรษะ. หมายความว่า หญิงจำพวกนี้ เป็นคนจนต้องของไปขายอยู่ทุกวัน เมื่อชายที่เกิดความพอใจในหญิงนั้น ก็รับไปเลี้ยงดูเป็นภรรยแล้ว หญิงนั้น ก็เป็นอันว่าไม่ต้องไปทูนของขายอีกต่อไป ทิ้งผ้าที่รองรับภาชนะนั้นเสียได้.

๑๗) **ธชาหฏา** หญิงที่เป็นเชลย แล้วตกมาเป็นภรรยาของชายนั้น.

๑๘) **กมฺมการีภริยา** หญิงที่เป็นลูกจ้างทำงานในบ้าน หรือในห้างร้านของชายนั้น แล้วชายนั้นเอามาเป็นภริยา.

๑๙) **ทาสีภริยา** หญิงที่เป็นทาสีภายในบ้านของชายนั้น แล้วชายนั้นเอาเป็นภรรยาด้วย

๒๐) **มุหุตฺติกา** หญิงที่เป็นภรรยาของชายชั่วครั้งคราว.

หญิง ๒๐ จำพวกนี้ ถ้าชายไปล่วงละเมิดเข้าแล้วถือว่า เสียศีลของกาเมสุมิจฉาจาร.

ข. หญิง ๑๒ จำพวก เมื่อล่วงละเมิดกับชาย เป็นมิจฉาจาร คือ ๑๒ พวกสุดท้ายในบรรดา ๒๐ พวกนั้น

๙) สปริทณฺฑา	๑๐) สารกฺขา	๑๑) ธนกฺกีตา
๑๒) ฉนฺทวาสินี	๑๓) โภควาสินี	๑๔) ปฏวาสินี
๑๕) โอทปตฺตคินี	๑๖) โอภตสุมฺพฏฺขา	๑๗) ธชาหฏา
๑๘) กมฺมการีภริยา	๑๙) ทาสีภริยา	๒๐) มุหุตฺติกา

หญิงพวกนี้ เมื่อตกเป็นของบุรุษนั้นในครั้งแรก ไม่เป็นมิจฉาจาร ครั้นอยู่กินฉันสามีภรรยาแล้ว ต่อมาหญิงนั้นเปลี่ยนใจไปเป็นของชายอื่น ถือว่า เป็นมิจฉาจาร. ด้วยว่าสตรีเหล่านี้ ที่บุรุษคนใดคนหนึ่งถือโดยความเป็นภริยาเท่านั้น ไม่ตกอยู่ในฐานะจะเข้าถึงความเป็นภรรยาของบุรุษอื่น, เพราะฉะนั้น สตรี ๑๒ จำพวกเหล่านั้นเท่านั้น ชื่อว่า เป็นมิจฉาจาร เพราะตกถึงความเป็นภรรยาบุรุษอื่น เนื่องจากตัวมีสามี. จริงอยู่สตรีเหล่านั้นขโมยผัสสะซึ่งเป็นของสามี ยังการอภิรมย์ให้เกิดขึ้นแก่บุรุษเหล่าอื่น เพราะฉะนั้น สตรีเหล่านั้นจึงเป็นมิจฉาจาร. ส่วนบุรุษไม่มีคำใดต้องกล่าวถึง เมื่อเข้าถึงสตรีเหล่านี้ ย่อมเป็นมิจฉาจารโดยแท้.

ค. หญิง ๘ จำพวก เมื่อล่วงละเมิดกับชายไม่ถือเป็นมิจฉาจาร

๑) มาตุรกฺขิตา	๒) ปิตุรกฺขิตา	๓) มาตาปิตุรกฺขิตา
๔) ภคินีรกฺขิตตา	๕) ภาตุรกฺขิตา	๖) ญาติรกฺขิตา
๗) โคตฺตรกฺขิตา	๘) ธมฺมรกฺขิตา	

สตรี ๘ จำพวกนี้ ชื่อว่า ไม่เป็นมิจฉาจาร ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวยังไม่มีสามี. อีกอย่างหนึ่ง สตรีเหล่านั้น ชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะตนมีผัสสะที่ใคร ๆ หวงห้ามไม่ได้และเพราะตนเป็นเจ้าของแห่งผัสสะเอง. ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น ย่อมรักษาสตรีเหล่านั้นไว้ เพื่อชมเชยผัสสะของสตรี เหล่านั้นเองก็หามิได้, ผู้ปกครองเหล่านั้น ป้องกันอนาจารอย่างเดียว จึงห้ามการถึงบุรุษอื่นแห่งสตรีเหล่านั้นเสีย, เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น จึงหาชื่อว่าเป็นใหญ่ในผัสสะ

ของสตรีเหล่านั้นไม่แล. อย่างไรก็ตาม หญิงเหล่านี้ เมื่อล่วงละเมิดกับฝ่ายชาย แม้ว่าจะไม่มีโทษในทางธรรม ก็ย่อมมีโทษในทางโลก คือย่อมเป็นที่ดูถูกติเตียนแก่คนอื่น ซึ่งจะนำความอาย ความเสียใจ กลุ้มใจมาสู่ตน ทำให้เกิดอกุศลที่เป็นเหตุให้ไปสู่อบายได้. แต่ฝ่ายชายถ้าล่วงละเมิดกับหญิงเหล่านี้ ย่อมเป็นมิจฉาจารแน่นอน. [๒๓]

กาเมสุมิจฉาจารมีปโยคะอย่างเดียว คือสาหัตถิกะ

[โทษ คือ ระดับความรุนแรงของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น ชื่อว่า

- มีโทษน้อย ในเพราะอคมนียัฏฐานเว้นจากคุณมีศีลเป็นต้น,
- มีโทษมากในเพราะอคมนียัฏฐานถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น.
- มีโทษมาก ที่บุคคลประพฤติข่มขืน แม้ในอคมนียัฏฐานอันเว้นจากคุณ .
- มีโทษน้อย แม้เมื่อชนทั้งสองมีฉันทะร่วมกัน
- มีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.
- มีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อน

[องค์ของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น มีองค์ ๔ คือ

๑) อคมนิยวตฺถุ วัตถุ (บุคคล) อันไม่ควรละเมิด

๒) ตสฺมึ เสวนจิตฺตํ จิตคิดจะเสพในวัตถุอันไม่ควรละเมิดนั้น

๓) ปโยโค ความพยายามในอันเสพ

๔) มคฺเคน มคฺคปฏิปตฺติอธิวาสํ ยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ (มีความพอใจในการประกอบมรรคซึ่งกันและกัน).

เกี่ยวกับเรื่ององค์แห่งกาเมสุมิจฉาจารนี้ บางอาจารย์กล่าวว่ามีองค์ ๔ บ้างก็กล่าวว่า มีองค์ ๓ ดังนี้

(มังคลัตถทีปนี ๑)

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “เพราะในอรรถกถาระบุว่า กาเมสุมิจฉาจารมีองค์ ๔ อย่างนี้ว่า อคมนียวัตถุ, จิตคิดเสพในวัตถุ, ความพยายามในการเสพ, การที่มรรคและมรรคจรดถึงกันหยุดอยู่, ในกรณีที่ถูกข่มขืน ถึงมรรคและมรรคจรดกันหยุดอยู่ บุรุษผู้ถูก

---

[๒๓] เรียบเรียงจากคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ๑/๒๐๕ และปรมัตถโชติกะ หลักสูตรชั้นมัชฌิมาภิธรรมิกตรี รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ. ดูหลักฐานอ้างอิงที่ ๒๐

สตรีข่มขืน ย่อมไม่เป็นมิจฉาจาร เนื่องจากไม่มีความพยายามคือความต้องการในการเสพ ที่เกิดขึ้นในคราวแรก. [๒๔]

แต่อีกท่านหนึ่งอธิบายว่า “ถ้ามีจิตคิดเสพแล้ว ถึงจะไม่มีความพยายามก็ไม่สำคัญ, เนื่องจาก สตรีไม่ใช้ความพยายามในการเสพเมถุนโดยส่วนใหญ่, ส่วนบุรุษต้องใช้ความพยายาม ฉะนั้น ถ้าถือเอาตามนี้ จะกลายเป็นว่า หญิงผู้เกิดความต้องการก่อนแล้วนั่งหรือนอนเสพเมถุนกับบุรุษ ไม่เป็นมิจฉาจารไป เพราะเหตุนั้น ที่ในอรรถกถากล่าวการมีองค์ ๔ ที่รวมปโยคะเข้าไว้นี้ เป็นการแสดงโดยอุกกัฏฐะ (นัยที่ถือเอาโดยสูงสุดหรือโดยมาก) ซึ่งหมายถึงฝ่ายบุรุษ. เพราะถ้าถือเอาโดยประการอื่นจากนี้ ในขณะที่สตรีทำกิจแห่งบุรุษ (สตรีเป็นฝ่ายเริ่มลงมือหรือข่มขืนบุรุษ) บุรุษก็ไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในการเสพละสิ.[๒๕]

ในเรื่องนี้มีข้อวินิจฉัย ดังนี้,

มิจฉาจารที่ให้เป็นไปตามความยินดีของตน มีองค์ ๓ คือ อคมนิยวัตถุ, ความพยายามในการเสพ, การยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ ทั้งนี้ เพราะจิตคิดจะเสพสำเร็จพร้อมกับความพยายามในอันเสพนั่นเทียว,

มิจฉาจารที่ให้เป็นไปโดยการข่มขืน มีองค์ ๓ คือ อคมนียวัตถุ, จิตคิดเสพในวัตถุนั้น, การทำให้มรรคจรดถึงกันแล้วหยุดอยู่ ทั้งนี้เพราะไม่มีความพยายามคือความ

---

[๒๔] หมายความว่า กรณีนี้ เพราะในอรรถกถาแสดงว่า มิจฉาจาร ๔ ดังนั้น ถ้าชายไม่ได้ลงมือ แต่หญิงเป็นฝ่ายลงมือ ดังนั้น ชายไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในการเสพมาตั้งแต่ทีแรก. หนังสือปรมัตถโชติกะ สรุปว่า ผู้มีความพอใจเสพเมถุนโดยไม่ต้องใช้ความพยายาม ไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะองค์คือปโยคะไม่ได้ถูกใช้ จึงไม่ครบองค์ ถือว่า ไม่เสียศีลข้อนี้

[๒๕] หมายความว่า ถ้าจะอ้างว่า ชายที่ปล่อยให้หญิงเป็นฝ่ายกระทำ ก็ไม่เป็นมิจฉาจาร. ข้อนี้เป็นไปไม่ได้ เพราะถ้ายินดีในการเสพนั้นแล้ว ก็เป็นมิจฉาจารอยู่นั่นเอง เพราะเหตุนั้น องค์คือปโยคะ จึงไม่ถือเป็นสำคัญ จึงเหลือแค่องค์ ๓ โดยเว้นปโยคะ ส่วนในอรรถกถากล่าวไว้เป็น ๔ โดยรวมองค์คือปโยคะนั้นไว้ นั้นสำหรับชายที่ล่วงเกินหญิง จึงถือว่าเป็นไปโดยส่วนมาก ส่วนหญิงแม้ไม่ใช้ปโยคะ แต่มีความยินดีในการเสพ ก็เป็นมิจฉาจารเช่นกัน เพราะองค์คือปโยคะไม่มีสำหรับหญิง. หนังสือปรมัตถโชติกะ สรุปว่า แม้ผู้ที่ไม่ได้ใช้ความพยายามในการเสพนั้นก็ตาม ถ้าผู้นั้นเกิดความยินดีด้วย ก็เป็นอันว่าล่วงกรรมบถ เพราะธรรมดาหญิงนั้น โดยมากเป็นผู้ที่ไม่ได้ใช้ความพยายาม แต่ก็สำเร็จกิจอันนั้นด้วย

ประสงค์ในการเสพซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรก, ดังนั้น ด้วยการถือเอาโดยทั้งหมด จึงมีองค์ ๔ โดยนัยที่กล่าวแล้ว.

ส่วนในอนุฏีกากล่าวว่า ข้อความนี้เป็นมติของเกจิอาจารย์ ดังนั้น บัณฑิตควรใคร่ครวญก่อนแล้วจึงถือเอาฯ [๒๖]

(สีลักขันธวรรคอภินวฏีกา ๑/พรหมชาลสุตฺตวัณณา)

วิบากแห่งการล่วงศีลข้อกาเมสุ มิจฉาจาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กาเมสุมิจฉาจารอันบุคคลเสพแล้วเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรกในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย วิบากแห่งกาเมสุมิจฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมยังศัตรูและเวรให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์.

(สัพพลหุสสูตร อัง.อัฏฐก.)

อานิสงส์แห่งการงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (โดยนัยแห่งอพรหมจริยาเวรมณี)

ความไม่มีศัตรู ความเป็นที่รักของทุกคน ความได้ข้าวน้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น ความนอนสบาย ความตื่นสบาย ความพ้นภัยในอบาย ความเป็นผู้ไม่เกิดเป็นสตรีหรือเกิดเป็นคนไม่มีเพศ ความไม่โกรธ ความกระทำโดยเคารพ ความเป็นที่รักกันแห่งสตรีและบุรุษ ความมีอินทรีย์บริบูรณ์ ความมีลักษณะบริบูรณ์ ความไม่มีความสงสัย ความเป็นผู้ขวนขวายน้อย ความอยู่เป็นสุข ความไม่มีภัยแต่ที่ไหน ความไม่มีความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่รัก.

(อรรถกถาทสสิกขาปท ขุททกปาฐะ)

[๒๖] ดูหลักฐานอ้างอิงที่ ๑๙.

๔) มุสาวาทา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

วจนัตถะ

มุสา เป็นนิบาตบท จึงไม่มีวจนัตถะ

๑) กิริยาที่แสดงเรื่องไม่จริง, เท็จ

มุสาติ วิสวาทนปฺเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชโก วจีปโยโค กายปฺปโยโค วา ฯ

การแสดงออกทางวาจาหรือทางกายอันทำลายประโยชน์ ของผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่า มุสา.

ในอรรถนี้ มุสา ศัพท์เป็นศัพท์ที่มีกิริยาอาการประกอบเสมอ แต่ไม่ได้แสดงไว้ ดังนั้น จึงมีความหมายว่า การพูดหรือแสดงกิริยาอันเป็นเท็จ.

๒) เรื่องราวอันไม่มีอยู่จริง, อันว่างเปล่า

มุสาติ อภูต อตจฺฉ วตฺถุ ฯ

เรื่องอันไม่จริง ไม่แท้ ชื่อว่ามุสา.

ในความหมายนี้ มุสา ได้แก่ เรื่องราวอันเป็นเท็จ

วาท

๑) เจตนาอันแสดงด้วยการกล่าวหรือกระทำกิริยาให้รู้

ยถาวุตฺตปฺปโยคภูต มุสา วทติ วิญฺญาเปติ สมุฏฺจาเปตีติ วาโท

เจตนาที่กล่าว คือบอกให้รู้ ได้แก่ ยังกิริยาอันเป็นเท็จให้ตั้งขึ้น

๒) การให้บุคคลอื่นให้รู้สิ่งที่เป็นเท็จโดยความเป็นเรื่องจริง

วาโทติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปน ฯ

การทำให้บุคคลที่ตนต้องการจะโกหกรู้สิ่งที่ไม่จริงโดยเป็นความจริง

มุสาวาทา เจตนาที่แสดงให้ผู้อื่นได้รู้กิริยาอันเท็จ หรือ ได้รู้เรื่องอันเท็จ

วิสวาทนาธิปฺปาเยนสฺส ปรวิสวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺจาปิกา เจตนา มุสาวาโท, ยถาวุตฺตปฺปโยคภูต มุสา วทติ วิญฺญาเปติ สมุฏฺจาเปติ วา เอตายาติ มุสาวาโท

๑) เจตนา อันทำให้กิริยาที่แสดงออกทางกายและวาจาอันเป็นเครื่องกล่าวให้คลาดเคลื่อนแห่งบุคคลผู้ประสงค์จะหลอกลวงผู้อื่นนั้น ตั้งขึ้นด้วยความประสงค์จะหลอกผู้อื่น เพราะวิเคราะห์ว่า "บุคคลย่อมกล่าวมุสา อันเป็นการแสดงออกตามที่กล่าวแล้ว คือให้ผู้อื่นรู้แจ้งมุสานั้น หรือยังมุสานั้นให้ตั้งขึ้นด้วยเจตนานั่น

๒) อตถ วตฺถุ ตถโต ปร วิญฺญาเปตุกามสฺส ปน ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโท, มุสา วาทิยติ วุจฺจติ เอตายาติ กตฺวา ฯ

เจตนาที่ยังวิญญัติ (การเปล่งถ้อยคำ) อย่างนั้นให้ตั้งขึ้น ของบุคคลผู้ประสงค์จะยังผู้อื่นให้ทราบเรื่องอันไม่จริง โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่า มุสาวาท เพราะวิเคราะห์ว่า "คำเท็จ อันบุคคลย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ด้วยเจตนานั่น."

โทษของมุสาวาท

มุสาวาทนั้น ชื่อว่า

- มีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทีบุคคลหักรานน้อย,
- มีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทีบุคคลหักรานมาก.

อีกอย่างหนึ่ง

- มีโทษน้อย เพราะผู้ที่มุสาวาทีบุคคลหักรานประโยชน์นั้น มีคุณน้อย
- มีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก.
- มีโทษน้อย เพราะกิเลสอ่อน
- มีโทษมาก เพราะกิเลสแรงกล้า.

อีกนัยหนึ่ง สำหรับพวกคฤหัสถ์

- มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า "ไม่มี" เพราะจะไม่ให้ของๆ ตน มีโทษน้อย,
- มุสาวาทที่มุสาวาทีบุคคลเป็นพยานกล่าวเพื่อหักรานประโยชน์ มีโทษมาก.

สำหรับพวกบรรพชิต

มุสาวาทที่เป็นไปโดยปูรณกถานัย[๒๗] เช่นว่า "วันนี้น้ำมันในบ้านไหลไปดุจแม่น้ำ" เพราะได้น้ำมันหรือเนยใสแม้นิดหน่อยแล้วประสงค์จะให้หัวเราะกัน มีโทษน้อย

แต่มุสาวาทของพวกเธอ ผู้กล่าวสิ่งที่ตนมิได้เห็นนั่นแล โดยนัยเป็นต้นว่า "ข้าพเจ้าเห็น" [๒๘] มีโทษมาก.

---

[๒๗] กถาที่เป็นไปด้วยสามารถการทำเรื่องที่ยังพร่องเพราะมีน้อยให้เต็ม ชื่อว่าปูรณกถา. ในกรณีนี้วจีเภท (การเปล่งวาจา) ที่เป็นไปด้วยจะให้ของๆ ตนก็ดี ด้วยปูรณกถานัยก็ดี ชื่อว่ามุสาวาท. แม้จะเป็นมุสาวาทก็ตาม แต่เจตนาในมุสาอ่อน จึงมีโทษน้อย.

[๒๘] การกล่าวเช่นนี้เรียกว่า อนริยโวหารมี ๘ คือ เห็น, ได้ยิน, พบ (คือ ได้กลิ่น รู้รส รับสัมผัส), รู้ (ธรรมารมณ์) บอกว่า ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่พบ ไม่รู้หรือว่า ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่พบ ไม่รู้ บอกว่า เห็น ได้ยิน ได้พบ ได้รู้)

องค์ของมุสาวาท

มุสาวาทนั้น มีองค์ ๔ คือ

๑) อตถ วตฺถุ เรื่องไม่จริง

๒) วิสวาทนจิตฺตํ จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน

๓) ตชฺโช วายาโม ความพยายามเกิดจากจิตนั้น

๔) ปรสฺส ตทตฺถวิชานนํ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น[๒๙]

(มังคลัตถทีปนี ๑/๒๑๑)

ปโยคของมุสาวาท

๑) สาหัตถิกะ พยายามมุสาด้วยตนเอง

๒) อาณัตติกะ ใช้ให้คนอื่นมุสา

๓) นิสสัคคียะ เขียนเรื่องที่ไม่จริงแล้วทิ้งไปให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น ทิ้งจดหมาย หรือ โฆษนาทางวิทยุ

---

[๒๙] ที่ว่า ความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้น หมายความว่า สมควรแก่การกล่าวให้คลาดเคลื่อน. ในที่นี้ คำว่า วายาโม พยายาม ท่านกล่าวโดยยกวายามะเป็นประธาน แต่หมายถึงปโยคะ.

ที่ว่า ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น เป็นองค์อันหนึ่ง เพราะแม้เมื่อมุสาวาทีบุคคล ทำความพยายามด้วยประสงค์ในอันกล่าวให้คลาดเคลื่อน. แต่เมื่อผู้อื่นไม่รู้เรื่องนั้น การกล่าวให้คลาดเคลื่อนก็ไม่สำเร็จ. เป็นแค่เพียงผู้ทุศีลแต่ไม่ล่วงกรรมบถ ดังนั้น ในองค์ทั้ง ๔ นั้น ถ้าล่วงแต่เพียง ๒ องค์ คือมีจิตคิดจะมุสา และพยายามมุสาด้วยกายหรือวาจาแล้ว คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ย่อมสำเร็จแต่เพียงเป็นศีลวิบัติเท่านั้น ไม่ก้าวล่วงไปถึงกรรมบถ ถ้าการมุสานั้นครบองค์ ๔ แล้วก็เป็นอันว่าสำเร็จกรรมบถ

กรรมบถมุสาวาท คือมุสาวาทที่ล่วงกรรมบถนั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ชนิดที่นำไปสู่อบายได้และชนิดที่ไม่นำไปสู่อบาย.

ชนิดที่นำไปสู่อบายได้นั้น ต้องเป็นมุสาวาทที่ทำให้ผู้หลงเชื่อนั้นเกิดความเสียหายได้

ถ้าผู้ที่เชื่อนั้นไม่ได้เกิดความเสียหายแต่อย่างใด มุสาวาทชนิดนี้ไม่นำไปสู่อบาย เช่น การพูดมุสาเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ผู้ฟัง มุสาเช่นนี้ ผู้กล่าวแม้จะได้ชื่อว่าเป็นมุสา แต่ก็เป็นมุสาที่ไม่มีโทษ ไม่สามารถนำไปสู่อบาย หรือการแสดงกิริยาอาการไล่สัตว์มีนกกาเป็นต้น โดยอาการเหมือนกับจะขว้างหรือยิง ทำให้สัตว์นั้นคิดว่าจะยิงหรือขว้างปาตน แล้วก็หนีไป เหล่านี้ ก็กล่าวได้ว่า เป็นมุสาทางกาย แต่ไม่ทำให้เกิดความเสียหายเช่นเดียวกัน. (ปรมัตถโชติกะ ชั้นมัชฌิมฯตรี)

๔) ถาวระ เขียนเรื่องที่ไม่จริงแล้วปิดประกาศไว้ หรือจารึกไว้ หรือพิมพ์เป็นหนังสือขึ้น หรืออัดเสียงไว้

ในปโยคะทั้ง ๔ นั้น สาหัตถิกปโยคะ เป็นปโยคโดยตรง คือเป็นไปโดยส่วนมาก ส่วนปโยคที่เหลือ ๓ นั้น เป็นไปโดยส่วนน้อย

(ปรมัตถโชติกะ ชั้นมัชฌิมฯตรี ปริจเฉทที่ ๕ กรรมจตุกกะ)

วิบากแห่งมุสาวาท

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มุสาวาทอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมยังการกล่าวด้วยคำไม่เป็นจริงให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์.

อานิสงส์แห่งการงดเว้นจากมุสาวาท

ความมีอินทรีย์ผ่องใส ความเป็นผู้พูดวาจาไพเราะสละสลวย ความมีฟันเรียงเรียบและสะอาด ความไม่อ้วนเกินไป ความไม่ผอมเกินไป ความไม่เตี้ยเกินไป ความไม่สูงเกินไป ความมีสัมผัสสบาย ความมีปากมีกลิ่นดังดอกอุบล ความมีคนใกล้ชิดเชื่อฟังดี ความมีวาจาที่เชื่อถือได้ ความมีลิ้นอ่อนแดงบางเสมือนดอกโกมลและอุบล ความไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่คลอนแคลน.

๕) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณีสิกฺขาปทำ สมาทิยามิ

วจนัตถะ

สุราเมรยมชฺช วัตถุอันเป็นเมาคือสุราเมรัย+ ปมาทฐาน เหตุแห่งความประมาท กล่าวคือเจตนาดื่ม

มชฺช วัตถุอันเป็นเหตุ, เป็นที่ตั้งแห่งความเมา หรือทำให้ผู้ดื่มเมา

ได้แก่ เครื่องดื่มที่เรียกว่า สุรา และที่เรียกว่า เมรัย รวมไปเครื่องดื่มและสารเสพติดอย่างอื่นที่นอกไปจากสุราและเมรัย (น้ำดอง)[๓๐] ที่ทำให้ผู้ดื่มผู้เสพถึงความมึนเมา.

มชฺชนฺติ ตเทว อุภย ย วา ปนญฺญมฺปิ สุราสววินิมุตฺต มทนียำ

สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่างนั้นนั่นแล หรือปานะแม้อย่างอื่น ซึ่งพ้นจากสุราและน้ำดอง อันเป็นที่ตั้งแห่งความเมา ชื่อว่า มัชชะ.

(มงฺคลตฺถทีปนีอ้างถึงอรรถกถาอามกธัญญเปยยาลสูตร มหาวรรค สังยุตตนิกาย)

ตทุภยเมว มทนียตฺเถน มชฺช ย วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อตฺถิ มทนีย เยน ปีเตน มตฺโต โหติ ปมตฺโต อิท วุจฺจติ มชฺชำ

สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่างนั่นแล ชื่อว่าน้ำเมา เพราะอรรถกถาว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา, ก็หรือ ปานะอะไร ๆ แม้อย่างอื่น อันเป็นที่ตั้งแห่งความเมา มีอยู่ ปานะนั้นก็ชื่อว่ามัชชะ, บุคคลเป็นผู้มึนเมาแล้ว เพราะปานะใดอันตนดื่มแล้ว ปานะนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า มัชชะ.

(มงฺคลตฺถทีปนีอ้างถึงอรรถกถาขุททกปาฐะ)

สุรา

สุรำ ชเนตีติ สุรา

สิ่งที่ทำให้ผู้นั้นกล้า ชื่อว่า สุรา

สุรามี ๕ ประเภท คือ

ปิฏฺฐสุรา สุราที่ทำด้วยแป้งข้าวเจ้า คือ ใส่แป้งลงในภาชนะ เติมน้ำพอเหมาะแก่แป้งนั้นขยำ ทำเป็นสุรา.แม้สุราที่ทำด้วยขนมและข้าวสุก

ปูวสุรา สุราที่ทำด้วยขนม เช่น ข้าวหมาก

โอทนสุรา สุราที่ทำด้วยข้าวสุก

กิณฺณปกฺขิตฺตา สุราที่ทำด้วยแป้งเชื้อสุรา

---

[๓๐] ดูหลักฐานอ้างอิง ๒๑

สมฺภารสยุตฺตา สุราที่ทำด้วยผล เช่น องุ่น สมอ แม้แต่ที่ทำด้วยเมล็ดพืชเช่น เมล็ดผักกาด เมล็ดข้าว ก็เหมือนกัน เช่น เบียร์ สุราขาวเป็นต้น

เมรย

เมทำ ชเนตีติ เมรยำ

สิ่งที่ทำให้เกิดความมึนเมา เรียกว่า เมรัย

เมรัยมี ๕ ประเภทคือ

๑) ปุปฺผาสโว น้ำดองที่เขาทำด้วยรสแห่งดอกมะซางเป็นต้น หรืออีกนัยหนึ่ง "รสดอกมะซาง ตาล และมะพร้าวเป็นต้นที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองดอกไม้.

๒) ผลาสโว น้ำดองที่เขาขยำผลองุ่นเป็นต้น ทำด้วยผลองุ่นเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าน้ำดองผลไม้. รสผลไม้มีขนุนเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองผลไม้.

๓) มธฺวาสโว น้ำดองที่เขาทำด้วยรสชาติของผลองุ่นทั้งหลาย ชื่อว่า น้ำดองน้ำหวาน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เขาทำด้วยน้ำผึ้งบ้าง. อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ รสผลองุ่นที่หมักไว้นาน.

๔) คุฬาสโว รสน้ำอ้อยงบที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำดองน้ำอ้อย. (น้ำตาลเมา)

๕) สมฺภารสยุตฺโต รสของเครื่องปรุงต่างๆ มีสมอไทย มะขามป้อม และของเผ็ดเป็นต้น ที่หมักไว้นาน.

นอกจากสุราและเมรัย เหล่านี้แล้วยังรวมไปถึงสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความมึนเมาอื่นๆอีกด้วย ตามหลักฐานดังแสดงมาแล้วนั้น

ปมาทฏฐาน

เจตนาดื่มสิ่งมึนเมาคือสุราและเมรัยเป็นต้นที่เรียกว่าเหตุแห่งความประมาท

ปาน นาม ปมาทฏฐานสงฺขาตา ปิวนเจตนาฯ ตถาหิ อามกธญฺญเปยฺยาล-วณฺณนาย “ยาย เจตนาย ต ปิวนฺติ สา ปมาทสฺส การณตฺตา ปมาทฏฐาน นามาติ วุตฺตฯ

เจตนาเป็นเหตุดื่ม กล่าวคือ เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทชื่อว่าปานะ. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาอามกธัญญเปยยาลเป็นต้นมีนัยว่า "เจตนาเป็นเหตุดื่มน้ำเมานั้น ของบุคคลทั้งหลายชื่อว่า ปมาทฏฐาน เพราะเป็นเหตุแห่งความประมาท."

องค์ของสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีองค์ ๔ คือ

๑) **สุราทีนำ อญฺญตร โหติ มทนียำ** มีสุราเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเมา

๒) **ปาตุกมฺยตาจิตฺตำ ปจฺจุปฏฺฐิต โหติ** จิตมีความเป็นผู้ใคร่จะดื่มปรากฏ

๓) **ตชฺชญฺจ วายาม อาปชฺชติ** ผู้ดื่มถึงความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้น

๔) **ปีตญฺจ ปวิสติ** น้ำเมาที่ดื่มแล้วไหลเข้าไป

วิบากแห่งการดื่มสุราเมรัย

ภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราและเมรัย อันบุคคลส้องเสพแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้เกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย, วิบากแห่งการดื่มสุรา และเมรัยที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมอำนวยความเป็นคนบ้า ให้แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์."

(สัพพลหุสสูตร อัฏฐกนิบาต อังคุตรนิกาย)

คฤหบดีบุตร การประกอบเนือง ๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทแล เป็นอบายมุข (ทางเสื่อมแห่งโภคะ)[๓๑], คฤหบดีบุตร โทษในการประกอบเนืองๆ ซึ่งการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเหล่านี้มี ๖ ประการ คือ เป็นเหตุเสื่อมทรัพย์ที่เห็นทันตา, เป็นเหตุก่อความทะเลาะ[๓๒], เป็นบ่อเกิดของโรคาทั้งหลาย, เป็นเหตุก่อความเสียชื่อให้เกิด[๓๓],เป็นเหตุเปิดเผยอวัยวะที่ลับ [๓๔],

---

[๓๑] การหมั่นประกอบ คือทำบ่อยๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนั้น ชื่อว่าอนุโยค. ก็เพราะเมื่อบุคคลประกอบเนืองๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมานั่น โภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป และที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น

[๓๒] ชื่อว่าเป็นเหตุก่อความทะเลาะ เพราะความที่คนเมามักไม่เห็นโทษใน การทะเลาะ.

[๓๓]สุรานั้นของชนเหล่านั้นจึงชื่อว่าเป็นเหตุก่อความเสียชื่อให้เกิด เพราะคนพาลดื่มสุราแล้วประหารมารดาบิดาก็ได้, พูดคำที่ไม่ควรพูดได้มาก,ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ;เพราะกรรมนั้น ย่อมถูกติเตียนบ้าง อาชญาบ้าง ถูกตัดอวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้นบ้าง ย่อมถึงความเสียชื่อทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้า.

[๓๔] กรรมในที่ลับอันบุคคลไม่พึงทำโดยความเป็นของเปิดเผย ชื่อว่าโกปินะ สิ่งลับ. ชนผู้เมาสุรา ในเวลาที่ตนยังไม่เมา ปกปิดกรรมเช่นนั้นที่ตนทำไว้ในก่อนเที่ยวไป ในเวลาที่เมาแล้ว ย่อมเปิดเผยแม้แก่เหล่าชนผู้เป็นข้าศึก ด้วยเหตุนั้น สุรานั้น จึงตรัสว่า เป็นเหตุเปิดเผยอวัยวะที่ลับ เพราะการเปิดเผยอวัยวะอันเป็นเหตุยังหิริให้กำเริบนั้น.

และเป็นเหตุทำปัญญาให้ถอยกำลัง[๓๕]."

(สิคาลสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค)

ยสฺมา ปน มชฺชปายี อตฺถ น ชานาติ ธมฺม น ชานาติ มาตุ อนฺตราย กโรติ ปิตุ พุทฺธปฺปจฺเจกพุทฺธตถาคตสาวกานมฺปิ อนฺตราย กโรติ ทิฏฺฐธมฺเม ครห สมฺปราเย ทุคฺคตึ อปราปริยาเย อุมฺมาท ปาปุณาติ

ก็เพราะเหตุที่บุคคลผู้มักดื่มน้ำเมาย่อมไม่รู้อรรถไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา แก่บิดา ย่อมทำอันตรายแม้แก่พระพุทธะ พระปัจเจกพุทธะ และสาวกของพระตถาคตย่อมถูกครหาในทิฏฐธรรม ถึงทุคติในสัมปรายภพ ถึงความเป็นบ้าในภพต่อไป

(อรรถกถามงคลสูตร สุตตนิบาต)

อปิ เจตฺถ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานเมว มหาสาวชฺชำ, น ตถา ปาณาติปาตาทโย ฯ กสฺมา? มนุสฺสภูตสฺสาปิ อุมฺมตฺตกภาวสำวตฺตเนน อริยธมฺมนฺตรายกรณโต

อนึ่ง ในข้อนี้ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานเท่านั้น ชื่อว่ามีโทษมาก ปาณาติบาตเป็นต้น หามีโทษมากเช่นนั้นไม่ เพราะอะไร เพราะทำอันตรายแก่อริยธรรม เหตุทำผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ให้กลายเป็นคนบ้า

(อรรถกถาทสสิกขาบท ขุททกปาฐะ)

อานิสงส์แห่งการงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย

ความปฏิญาณได้ฉับพลันในกรณียกิจทั้งปวง ทั้งอดีตอนาคต และปัจจุบัน ความมีสติมั่นคงทุกเมื่อ ความไม่เป็นคนบ้า ความมีญาณ ความไม่เกียจคร้าน ความไม่โง่ ความไม่เป็นใบ้ ความไม่มัวเมา ความไม่ประมาท ความไม่หลง ความไม่หวาดกลัว ความไม่แข่งดี ความไม่ต้องสงสัย ความไม่ต้องแคลงใจ ความเป็นคนพูดสัจจะ ความเป็นคนพูดแต่วาจาไม่ส่อเสียด,ไม่หยาบคาย,ไม่เปล่าประโยชน์ ความเป็นคนไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ความมีกตัญญู มีความกตเวที ความไม่ตระหนี่ ความเสียสละ ความมีศีล ความเป็นคนตรง ความไม่โกรธ ความมีหิริ ความมีโอตตัปปะ ความมีความเห็นตรง ความมีปัญญามาก ความมีความรู้ ความเป็นบัณฑิต ความฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์.

---

[๓๕] สุรานั้นย่อมทำกัมมัสสกตาปัญญาให้ทุรพล เหมือนสุราของพระสาคตเถระฉะนั้น; แต่สุราไม่สามารถทำมรรคปัญญาให้ทุรพลได้เพราะสุรานั้นไม่ไหลเข้าปากของท่านผู้บรรลุมรรคแล้วนั่นเอง.

ปกิณณกถา

แม้พระบาฬีในข้างต้นจะแสดงว่า “การดื่มสุราและเมรัย อันบุคคลส้องเสพแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้เกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย” ย่อมเป็นอันแสดงว่า เป็นกรรมบถ เพราะเป็นหนทางเข้าถึงอบาย. แต่กระนั้น ก็เพราะทรงแสดงกรรมบถไว้เพียง ๑๐ เท่านั้น ดังนั้น ถ้าผนวกเอาสุราปานะเข้าไปอีก ก็จะเป็นอกุสลกรรมบถ ๑๑ ไป ดังนั้น เมื่อแสดงโดยกรรมบถ จึงไม่จัดสุราเมรยมัชชปานะเข้าในอกุศลกรรมบถ แต่ผนวกสุราปานะเข้าในกรรมบถทั้ง๑๐ เนื่องจากความเป็นอุปการะและเป็นสภาคกัน ดังนั้น สุราปานะจึงจัดเป็นกรรมบถทุกข้อนั่นเอง กล่าวคือ การดื่มสุรานี้เป็นเหตุก่อให้กระทำทุจริตทุกอย่างๆได้ แม้ว่าผู้นั้นจะเป็นคนที่รู้จักละอาย รู้จักกลัวต่อการกระทำไม่ดีต่างๆ ก็ตาม แต่ถ้าได้ดื่มสุราเข้าไปจนเกิดความมึนเมาแล้ว ที่เคยละอาย ก็ไม่ละอายเป็นต้น ดังกล่าวมาในสิงคาลสูตรนั้น ฉะนั้น ผู้ดื่มสุราเมื่อทำทุจริตในข้อใด ก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในอกุสลกรรมบถข้อนั้น สำเร็จอยู่ในตัวอยู่แล้ว เช่น ดื่มสุราแล้วฆ่าสัตว์ ก็สงเคราะห์เข้าไปในปาณาติบาต ถ้าพูดปด ก็สงเคราะห์เข้าไปในมุสาวาทนั้น เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง สงเคราะห์เข้าในกาเมสุมิจฉาจารเท่านั้น อธิบายว่า การดื่มสุราเมรัยนี้ ถ้าผู้ดื่มไม่ได้กระทำทุจริตทางกายและวาจา ใจ แต่ประการใด เป็นแต่ดื่มเพื่อความพอใจและสนุกสนานเท่านั้น ก็เท่ากับมีความพอใจในกามคุณ คือ รสารมณ์ เช่นเดียวกับผู้ที่ประพฤติผิดในกาม เพราะผู้ประพฤติผิดในกามนั้น ย่อมมีความยินดีในกามคุณ คือ โผฏฐัพพารมณ์ และรสารมณ์กับโผฏฐัพพารมณ์ ที่เกี่ยวกับการเสพสุราและการประพฤติผิดในกามนี้ ก็เป็นตัวกามคุณอยู่แล้ว ฉะนั้น ผู้ดื่มสุราที่ยังไม่ได้กระทำทุจริต ก็สงเคราะห์เข้าในข้อกาเมสุมิจฉาจารได้ ซึ่งมีความหมายว่า ประพฤติผิดในกามคุณอารมณ์ (กาเมสุ + มิจฺฉาจาโร) ดังข้อความในมูลฏีกาว่า

ตสฺส สภาคตฺเตน มิจฺฉาจาเร, อุปการกตฺเตน ทสสุปิ กมฺมปเถสุ อนุปฺปเวโส โหติ

การดื่มสุรานี้ อนุโลมเข้าในกาเมสุ มิจฉาจาร เพราะมีสภาพเหมือนกับกาเมสุมิจฉาจาร และอนุโลมเข้าในอกุสลกรรมบถ ๑๐ ด้วย เพราะเป็นการช่วยอุปการะให้กรรมบถ ๑๐ สำเร็จลง

แม้ในวิภาวนีฎีกาและปฏิสัมภิทามรรคฎีกาได้กล่าวไว้ว่า

สุราปานำ ปิ เอตฺถว สงฺคยฺหตีติ วทนฺติ รสสงฺขาเตสุ กาเมสุ มิจฺฉาจารภาวโต,

สุราปานำ หิ มทสฺส ปจฺจโย, มโท อปุญฺญปถสฺส โหติ

“อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า การดื่มสุราก็สงเคราะห์เข้าในกาเมสุมิจฉาจาร เพราะมีการประพฤติในกามคุณ คือ รสารมณ์”. ก็การดื่มสุราเป็นเหตุแห่งความเมา ความเมานี้เป็นเหตุแห่งการกระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐.

อนึ่ง การดื่มสุรานี้ กระทำให้สำเร็จกิจได้ ๒ อย่าง คือ

๑) ปฏิสนธิชนนกิจ กิจที่ทำให้เกิดในนิรยภูมิ

๒) กัมมชนนกิจ กิจที่ทำให้การกระทำทุจริตสำเร็จลง

ในกิจทั้งสองอย่างนี้ กัมมชนนกิจ มีกำลังแรงกว่าปฏิสนธิชนนกิจและมีการกระตุ้นชักชวนให้กระทำในทุจริตทุราชีพต่างๆ ดังนั้น ในพระบาฬีกุมภชาดก ได้กล่าวถึงการดื่มสุราเป็นเหตุให้ไปสู่นิรยภูมิโดยการกระทำทุจริตอันเป็นกัมมชนนกิจว่า

ยำ เว ปิวิตฺวา ทุจฺจริต จรนฺติ
กาเยน วาจาย จ เจตสา จ
นิรยำ วชนฺติ ทุจฺจริตำ จริตฺวา
ตสฺสา ปุณฺณำ กุมฺภมิมำ กิณาถฯ

ท่านทั้งหลาย ชนทั้งหลายที่ได้ดื่มสุราแล้ว ย่อมกระทำทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ อย่างแน่นอน เมื่อได้กระทำทุจริตแล้ว ชนเหล่านี้ย่อมไปเกิดในนิรยภูมิอย่างไม่ต้องสงสัย ขอท่านทั้งหลายจงซื้อหม้อที่บริบูรณ์ด้วยน้ำสุราอันมีสรรพคุณต่างๆ ดังกล่าวแล้ว

สำหรับปฏิสนธิชนนกิจของการดื่มสุรานั้น มุ่งหมายเอาปุพพเจตนา คือเจตนาที่เกิดก่อนการทำทุจริตทุราชีพ ได้แก่ การกระตุ้นชักชวนให้กระทำทุจริตอันเนื่องจากการดื่มสุรานั้นเอง แต่ก็เป็นข้อที่ไม่แน่นอน คือ ถ้าผู้ที่ดื่มสุราที่มีการกระตุ้นชักชวนให้กระทำทุจริตเกิดขึ้นแล้ว แต่ผู้นั้นมิได้กระทำทุจริตลงไป ก็เป็นอันว่า ปุพพเจตนานั้น ไม่สามารถนำไปสู่นิรยภูมิได้ ถ้าผู้ดื่มสุราแล้วกระทำทุจริตไปตามอำนาจของการกระตุ้นชักชวนที่เป็นปุพพเจตนาแล้ว ปุพพเจตนานั้น ก็สามารถนำไปสู่นิรยภูมิได้ ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป หมายความ การดื่มสุรานี้ ถ้าปฏิสนธิชนนกิจสำเร็จลง ก็จัดว่าล่วงอกุศลกรรมบถ ถ้าปฏิสนธิกิจไม่สำเร็จ ก็ไม่จัดว่าล่วงอกุศลกรรมบถ เป็นการไม่แน่นอน ดังนั้น จึงไม่ทรงจัดเอาการดื่มสุราเข้าอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังที่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถาและฎีกาแสดงไว้ว่า

กุสลากุสลาปิ จ ปฏิสนฺธิชนกาเยว กมฺมปถาติ วุตฺตา, วุตฺตาวเสสา ปฏิสนฺธิชนเนอเนกนฺติกา กมฺมปถาติ น วุตฺตา” (อรรถกถา)

วุตฺตาวเสสาติ สุราปานาทโย ตพฺพรมฺมณาทโย จ (ฎีกา)

กุศลคือกายสุจริตเป็นต้น และอกุศลมีกายทุจริตเป็นต้นที่ให้ปฏิสนธิเกิดขึ้นเท่านั้น พึงกล่าวได้ว่าเป็นกุศล และอกุศลกรรมบถ กุศลคือการเว้นจากการดื่มสุราเป็นต้น และอกุศลคือการดื่มสุราเป็นต้น ที่เหลือเหล่านั้น ไม่ได้กล่าวว่า เป็นกุศลและอกุศลกรรมบถ เพราะกรรมเหล่านี้ เป็นกรรมที่ไม่แน่นอนในการส่งผลปฏิสนธิ.

คำว่า **วุตฺตาวเสสา** ได้แก่ การดื่มสุรา สูบฝิ่นเล่นการพนัน ดูมหรสพ เล่นมหรสพเป็นต้น และการเว้นจากการดื่มสุราเป็นต้น นั้น

อนึ่ง ในปาจิตติยพระบาฬีและอรรถกถาแสดงว่า

“สุราเมรยปาเน ปาจิตฺติยํ”

การดื่มสุราและเมรัยเป็นอาบัติปาจิตตีย์

อจิตฺตกํ โลกวชฺชํ อกุสลจิตฺตํ, มชฺชปานํ สามเณรานํ ปาราชิกวตฺถุฯ

การดื่มสุราของภิกษุนั้น จะรู้ก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม ย่อมเป็นอาบัติปาจิตตีย์ และมีโทษในทางโลก เกี่ยวด้วยอกุศลจิต การดื่มสุราของสามเณร ถ้ารู้ว่าเป็นสุรา ก็มีโทษถึงปาราชิก คือ ขาดจากการเป็นสามเณร

การดื่มสุราของบุคคลทั้งหลายมี ๔ ประเภทคือ

๑) ดื่มสุรา ที่ผสมอยู่ในยา หรือในอาหาร

๒) ดื่มสุราล้วนๆ โดยนึกให้เป็นยา

๓) ดื่มสุรา เพราะชอบ

๔) ดื่มสุรา เพื่อให้ใจกล้าในการกระทำทุจริต

การดื่มสุราประเภท ๑ และ ๒ นั้นมีโทษเบา เพราะมีเจตนาจะรักษาโรค แต่ประเภทที่ ๒ นั้น ถ้าเป็นภิกษุก็เป็นอาบัติปาจิตตีย์ ถ้าเป็นฆราวาสก็ศีล ๕ ซึ่งเป็นศีลประจำตัวของฆราวาสขาด ถ้าถือศีล ๘ ก็ศีล ๘ ขาด ถ้าเป็นสามเณรก็ศีล ๑๐ ขาด ดังนั้น ผู้ที่ตั้งใจประพฤติตนอยู่ในศีลแล้วจึงไม่ควรดื่มสุรา การดื่มสุราประเภทที่ ๓ นั้นมีโทษหนัก เพราะเป็นผู้ประพฤติผิดในรสารมณ์ที่เป็นกามคุณ โทษหนักแค่ไหนนั้น ผู้อื่นย่อมรู้ไม่ได้ นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว และผู้ที่ชอบดื่มสุรานี้ เมื่อดื่ม

๑ ครั้ง หรือ ๒ ครั้งแล้ว จะหยุดไม่ดื่มอีกนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ต้องอยากดื่มเรื่อยๆ ไปไม่มีที่สุดสิ้นดังที่พระผู้มีพระภาคแสดงไว้ในอังคุตรพระบาฬีว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย การเสพที่ไม่มีการอิ่มนั้นมี ๓ อย่าง, ๓ อย่างนั้น คืออะไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความไม่อิ่มในการนอนอย่างหนึ่ง ความไม่อิ่มในการดื่มสุราอย่างหนึ่ง ความไม่อิ่มในการเสพเมถุนธรรมอย่างหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความไม่อิ่มในการเสพ ๓ อย่างนั้น มีดังกล่าวมานี้"

การดื่มสุราประเภทที่ ๔ นั้น จัดเป็นปุพพเจตนา ที่มีสภาพกระตุ้นชักชวนในการกระทำทุจริตที่เป็นมุญจเจตนาให้เกิดขึ้น ฉะนั้น การดื่มสุราประเภทที่ ๔ นั้น จึงสามารถนำให้ผู้นั้นไปสู่อบายภูมิได้.

ศีล ๕ นี้เป็นนิจจศีลของฆราวาสทั้งหลาย ดังนั้น แม้ผู้ที่สมาทานก็ดี ไม่ได้สมาทานก็ดี ต้องรักษาอยู่แล้วเป็นปกติ เพื่อตัวของตัวเป็นผู้มีศีล ถ้าหากจะมีผู้อ้างว่า ข้าพเจ้าไม่สมาทาน ฉะนั้น ไม่รักษาก็ไม่มีโทษา ในคำพูดเช่นนั่น เป็นเพียงแต่แสดงให้ผู้อื่นรู้ว่า ตนไม่เข้าใจในศีล ๕ ว่า เป็นนิจจศีลของฆราวาสเท่านั้น แต่เขาผู้นั้นหาได้เป็นผู้พ้นไปจากความเป็นผู้ทุศีลไม่ สำหรับผู้มีการสมาทานศีล ๕ แล้วก็รักษานั้น ได้ประโยชน์มากขึ้นไปอีกต่อหนึ่ง กล่าวคือ นอกจากได้ปัญจศีลกุศลแล้ว ยังมีสมาทานกุศลเกิดขึ้นอีก (ก็สมาทานกุศลนี้ เป็นการบำเพ็ญสัจจะอีกด้วยที่เรียกว่า วิรตีสัจจะ เพราะเป็นสัจจะที่ให้ไว้แก่ผู้ที่ตนสมาทานไว้นั่นเองว่า จะรักษาศีล ๕ นี้ไว้ให้ดี เป็นต้นนั่นเอง) ด้วยเหตุนี้ ผู้เป็นพุทธมามกชนทั้งหลาย จึงมีการนิยมสมาทานศีล ๕ เรื่องๆ จนกระทั่งปรากฏอยู่ ณ บัดนี้.

จบ อธิบายสิกขาบท ๕

นิคมน์ของการถึงสรณคมน์และสมาทานศีล

สีเลน สุคตึ ยนฺติ

สปฺปุริสา อ.สัตบุรุษท. **ยนฺติ** ย่อมไป **สุคตึ** สู่สุคติโลกสวรรค์ **สีเลน** เพราะศีล

สีเลน โภคสมฺปทา

โภคสมฺปทา ความบริบูรณ์แห่งโภคสมบัติ **โหติ** ย่อมมี **สีเลน** เพราะศีล

สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ

สปฺปุริสา สัตบุรุษ **ยนฺติ** ย่อมถึง **นิพฺพุตึ** ธรรมอันดับแล้ว **สีเลน** เพราะศีล

ตสฺมา สีลํ วิโสธเย

ตสฺมา เพราะการได้อานิสงส์ดังกล่าวนั้น **ปณฺฑิโต** บัณฑิต **วิโสธเย** พึงชำระ **สีลํ** ซึ่งศีลเถิดฯ

เมื่อถึงสรณะแล้วรักษาศีล สรณะและศีลนั้น ชื่อว่าเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์ดังกล่าว ดังพระบาฬีสาธกว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศล ๘ ประการนี้ นำความสุขมาให้ ให้อารมณ์เลิศ. มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์เป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ห้วงบุญห้วงกุศล ๘ ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๑ นำความสุขมาให้ ให้อารมณ์เลิศ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนาน่าใคร่ นำพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข.

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๒ ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ. นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๓ ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน อันบัณฑิตพึงรู้ว่าเป็นเลิศ มีมานาน เป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่า ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย อันบัณฑิตไม่รังเกียจอยู่ จักไม่รังเกียจ อันสมณพราหมณ์ ผู้เป็นวิญญูไม่เกลียด, ทาน ๕ ประการเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละปาณาติบาต งดเว้นจากปาณาติบาต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก

ผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้ ครั้นให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวรความไม่เบียดเบียน ประมาณมิได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นทานประการที่ ๑ ที่เป็นมหาทาน บัณฑิตพึงรู้ว่าเป็นเลิศ มีมานานเป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่า ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจาย อันบัณฑิตไม่รังเกียจ อันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูไม่เกลียด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๔ ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกละอทินนาทาน งดเว้นจากอทินนาทาน ฯลฯ นี้เป็นทานประการที่ ๒ ฯลฯ นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๕ ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกละกาเมสุมิจฉาจาร งดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร ฯลฯ นี้เป็นทานประการที่ ๓ ฯลฯ นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๖ ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกละมุสาวาท งดเว้นจากมุสาวาทฯลฯ นี้เป็นทานประการที่ ๔ ฯลฯ นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๗ ฯลฯ

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกละการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ดูก่อนภิกษุทั้งหลายอริยสาวกผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทแล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความ ไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้ ครั้นให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์หาประมาณมิได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนหาประมาณมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นทานประการที่ ๕ที่เป็นมหาทาน บัณฑิตพึงรู้ว่าเป็นเลิศ มีมานาน เป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่า ไม่กระจัดกระจาย ไม่เคยกระจัดกระจายอันบัณฑิตไม่รังเกียจ จักไม่รังเกียจ อันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญู ไม่เกลียด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลประการที่ ๘นำสุขมาให้ ให้อารมณ์อันเลิศ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศล ๘ ประการนี้แล

นำสุขมาให้ ให้อารมณ์อันเลิศ มีสุขเป็นผล เป็นไปเพื่อสวรรค์ ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข.

ปุญญาภิสันทสูตรที่ ๙อังคุตรนิกาย สัตตก-อัฏฐก-นวกนิบาต

เมื่องดเว้นจากเวร ๕ แล้ว ย่อมเป็นผู้สงบเย็นจากเวร ดังพระบาฬีนี้ว่า

ภัยเวร ๕ อย่างอะไรบ้าง ย่อมเป็นอันสงบระงับแล้ว ? คหบดี บุคคลผู้มีปกติยังสัตว์มีปราณให้ตกล่วงไป ย่อมประสพภัยเวรใด อันเป็นไปในทิฏฐธรรมบ้าง ย่อมประสพภัยเวรอันเป็นไปในสัมปรายภพบ้าง ย่อมเสวยทุกขโทมนัสอันเป็นไปในจิตบ้างเพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย, ภัยเวรนั้น สำหรับผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต เป็นอันสงบระงับได้ด้วยประการฉะนั้น, บุคคลผู้มีปกติถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ย่อมประสพภัพเวรใด...เพราะอทินนาทานเป็นปัจจัย... บุคคลผู้มีปกติประพฤติผิดในกาม ทั้งหลาย ย่อมประสพภัยเวรใด... เพราะกาเมสุมิจฉาจารเป็นปัจจัย... บุคคลผู้มีปกติพูดเท็จ ย่อมประสพภัยเวรใด...เพราะมุสาวาทเป็นปัจจัย... บุคคลผู้มีปกติดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อมประสพภัยเวรใดอันเป็นไปในทิฏฐธรรมบ้าง ย่อมประสพภัยเวรอันเป็นไปในสัมปรายภพบ้างย่อมเสวยทุกขโทมนัสอันเป็นไปในจิตบ้าง เพราะเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัยเป็นปัจจัย, ภัยเวรนั้น สำหรับผู้เว้นขาดแล้ว จากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมาคือสุราและเมรัย เป็นอันสงบระงับได้ด้วยประการฉะนี้. ภัยเวร ๕ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นอันสงบระงับได้แล้ว.[๓๖]

(ปฐมภยสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค)

---

[๓๖] อรรถกถาสูตรนี้อธิบายว่า เพราะกรรมคือปาณาติบาตเป็น ก็ขึ้นชื่อว่าเวร (ฎีกาว่า เวร วุจฺจติ วิโรโธ ความขัดแย้งหรือประสงค์ร้าย ตรัสเรียกว่าเวร). เวรนั้นนั่นแล ชื่อว่าภัย เพราะความเป็นเวรอันบุคคลพึงกลัวนั่น ย่อมมี ๒ อย่าง คือ เวรภายนอก เวรภายใน. จริงอยู่ บิดาของชายคนหนึ่ง เป็นผู้ถูกเจ้านั่นฆ่าแล้ว. เขาคิดว่า 'ได้ยินว่าบิดาของเราถูกเจ้านั่นฆ่าแล้ว, แม้เราก็จักฆ่ามันให้ได้ ดังนี้แล้ว ย่อมถือศัสตราที่ตนลับแล้วเที่ยวไป. เจตนาผู้ก่อเวรที่เกิดแล้วในสันดานของเขาอันใด, เจตนากรรมนี้ ชื่อว่าเวรภายนอก. ส่วนเจตนาของ ชายนอกนี้อันในว่า "ได้ยินว่า เจ้าคนนี้ ย่อมเที่ยวไปโดยหวังว่า 'จักฆ่าเรา' เรานี่แหละจักฆ่ามันก่อน ย่อมเกิดขึ้น, เจตนากรรมนี้ ชื่อว่าเวรภายใน. ถึงเวรทั้ง ๒ นี้ ก็ยังเป็นเวรอันเป็นไปในทิฏฐธรรมเท่านั้นก่อน. ส่วนเจตนาของนายนิรยบาลผู้เห็นเขาผู้เกิดในนรกแล้วจับอยู่ซึ่งค้อนเหล็กอันลุกโพลงแล้วด้วยคิดว่า 'เราจักประหารเจ้านี้ 'อันใดย่อมเกิดขึ้น, เจตนากรรมนี้ของนายนิรยบาลนั้น ชื่อว่าเวรภายนอกซึ่งเป็นไป

โดยสุดท้าย ศีลที่ผู้ทำให้หมดจดแล้วด้วยการสมาทานก็ดี การงดเว้นจากวัตถุที่ปรากฏเฉพาะหน้าก็ดี ย่อมเป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบเนื่องให้ถึงนิพพานอันเป็นความดับเย็นอย่างสุดยอดดังพระบาฬีนี้ว่า

‘‘เอวเมว โข, อาวุโส, สีลวิสุทฺธิ ยาวเทว จิตฺตวิสุทฺธตฺถา, จิตฺตวิสุทฺธิ ยาวเทว ทิฏฺฐิวิสุทฺธตฺถา, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ยาวเทว กงฺขาวิตรณวิสุทฺธตฺถา, กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ ยาวเทว มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถา, มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ยาวเทว ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถา, ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ยาวเทว ญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถา, ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ยาวเทว อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาฯ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข, อาวุโส, ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติฯ

ผู้มีอายุ ข้อนี้ก็ฉันนั้น สีลวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่จิตตวิสุทธิ จิตตวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ทิฏฐิวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่กังขาวิตรณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิเป็นประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน ผู้มีอายุ ผมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน.

(รถวินีตสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์)

ในสัมปรายภพ. เจตนาของสัตว์นรกนั้นอันใดว่า 'นายนิรยบาลผู้นี้กำลังมาด้วยคิดว่า ' จักประหารเราผู้ไม่มีโทษ ' เรานี้แหละจักประหารมันก่อนกว่า ' ย่อมเกิดขึ้น. เจตนากรรมนี้ของสัตว์นรกนั้น ชื่อว่าเวรภายใน ซึ่งเป็นไปในสัมปรายภพ. ก็เวรภายนอกนั่นพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ' เวรของบุคคล." ก็เนื้อความในบาทที่หนึ่งนี้ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ฉันใด, เนื้อความแม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย บัณฑิตพึงทราบฉันนั้น. ความเกิดขึ้นแห่งเวรบัณฑิตพึงทราบโดยนัยเป็นต้นว่า 'ภัณฑะของเราอันผู้นี้ลักแล้ว ความเป็นผู้มีปกติประพฤติล่วงในภริยาและบุตรของเรา อันผู้นี้ถึงแล้ว,ประโยชน์ของเรา อันผู้นี้พูดมุสาหักแล้ว, กรรมนี้อันผู้เมาแล้วเพราะความเมาสุราทำแล้ว."

พุทธมนต์สาระทีปนี

ส่องกระจ่างแก่นบทสวดพระพุทธมนต์

พระปริตร

อานุภาพแห่งพระปริตร

ผู้สวดพระปริตร ต้องมีองค์ ๓

๑) มีเมตตาจิตมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๒) สวดถูกอักษรไม่มีบทพยัญชนะที่ผิดพลาด

๓) รู้ความหมายของบทสวด

แม้ผู้ฟังพระปริตรก็ต้องมีองค์ ๓ คือ

๑) ไม่เคยทำอนันตริยกรรม ๕

๒) ไม่มีมิจฉาทิฏฐิที่เห็นผิดว่ากรรมและผลกรรมไม่มี

๓) เชื่อมั่นอานุภาพพระปริตรว่ามีจริงสามารถคุ้มครองผู้ฟังได้

มิลินทปัญหา

บทสวดมนต์

ความหมายของคำว่า มนต์

คำว่า มนต์ (มนฺต) มาจาก มุน รู้ ลง ต ปัจจัย ในกรณสาธนะ วิเคราะห์ว่า

มุนาติ ธมฺมเมเตหีติ มนฺตๆ ข้อความที่ช่วยให้ผู้สวดได้รู้ธรรม ชื่อว่า มนฺต.

๑) คำนี้เป็นชื่อหนึ่งของคัมภีร์เวท[๑] ฝ่ายศาสนาพราหมณ์. มนต์ที่หมายถึงคัมภีร์เวทเหล่านี้เป็นวิชาการของพราหมณ์ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติในมนต์เหล่านี้ด้วยการสวดสาธยายท่อง ดังพระบาฬีว่า

เย มนฺตๆ ปริวตฺเตนฺติ, ฉพฺพงฺคๆ พฺรหฺมจินฺติตๆ.

ผู้ใดท่องสาธยายมนต์มีองค์ ๖ ที่ฤาษีผู้ประเสริฐคิดค้นขึ้น.

คำว่า มนต์ ในพระบาฬีนี้ ได้แก่ เวท. คำว่า ปริวตฺเตนฺติ ในที่นี้ได้แก่ การสาธยายและการบอก. หรือได้แก่ การร่ายเวทบูชาเพลิงพร้อมทั้งพร่ำมนต์ไปด้วย.[๒]

---

[๑] ดังข้อความในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา คาถา ๑๐๘ แสดงไว้ดังนี้

อิรุ นารี ยชุ สาม มิติ เวทา ตโย สิยุ

เอเต เอว ตยี นารี เวโท มนฺโต สุติตฺถิยๆ.

คัมภีร์เวทมี ๓ คัมภีร์ คือ

คัมภีร์อิรุเวท, หรือฤคเวท ได้แก่ คัมภีร์ที่เทวดาพากันใช้กล่าวสรรเสริญ

คัมภีร์ยชุเวท หรือ ยชุรเวท ได้แก่ คัมภีร์เวทที่มนุษย์ใช้กล่าวคำบูชาเทวดา จึงชื่อว่า ยชุ

คัมภีร์สามเวท ได้แก่ คัมภีร์เวทที่ช่วยให้บาปสิ้นสุด (เวทที่ใช้สวดสะเดาะเคราะห์)

คำศัพท์ที่หมายถึงคัมภีร์เวททั้งสาม มีอยู่ ๓ คำ คือ เวท, มนฺต, สุติ

เวท ได้แก่ วิชาที่ช่วยให้บัณฑิตรู้ธรรม

มนฺต ได้แก่ วิชาที่ช่วยให้รู้ข้อปฏิบัติหมวด ๓ ในคัมภีร์เวท มุน ญาณ ต ปัจจัย

สุติ ได้แก่ วิชาที่ช่วยให้ฟังธรรมเข้าใจ ชื่อว่า สุติ.

คัมภีร์สัททนีติแสดงว่า คำว่า มนฺต ได้แก่ มนต์มีองค์ ๖. มีพระบาฬีที่แสดงไว้ว่า “เย มนฺตๆ ปริวตฺเตนฺติ, ฉพฺพงฺคๆ พฺรหฺมจินฺติตๆ ผู้ใดท่องสาธยายมนต์มีองค์ ๖ ที่ฤาษีผู้ประเสริฐคิดค้นขึ้น” ในบาฬีนี้ คำว่า มนฺต ได้แก่ เวท คือ วิชา ๖ มีสิกฺขา นิรุตฺติ กปฺป พฺยากรณ โชติสตฺถ ฉนฺโทวิจิติ. องค์ ๖ นี้แหละ เรียกกันว่า เวทางค์ (องค์ประกอบของเวท). อันที่จริงแล้ว เวท ก็เรียกกันว่า มนต์ บ้าง, เรียกว่า สุติ บ้าง. อีกประการหนึ่ง มนฺต ได้แก่ วิชามี เวทเป็นต้น . นอกจากนี้ คำว่า มนฺตา เป็นชื่อของปัญญา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “คเวสนสญฺญา สัญญาที่แสวงหาด้วยปัญญา” (หมายถึง ความจำที่ได้มาจากการใช้ปัญญา คำนี้มีที่มาในฏีกาทีฆนิกายว่า คเวสีติ ญาเณน ปริเยนมกาสิ บทว่า คเวสิ ได้แก่ ทำการแสวงหาด้วยญาณแล้ว).

[๒] กัณหเปตวัตถุ,นาควิมานวัตถุ และคำอธิบายจากอรรถกถาของบาฬีนี้.

๒) คำศักดิ์สิทธ์ คำสำหรับสวด คำสำหรับเสกเป่า[๓]

ในศาสนาอื่น มนต์จะถูกใช้ในการอ้อนวอน ขอความช่วยเหลือคุ้มครอง และสรรเสริญต่อเทพยดาต่างๆ ในพิธิการต่างๆ เช่น พระศิวะ พระวิษณุหรือที่เรียกว่า วิษณุเวท, วิษณุมนต์, ศิวเวท, ศิวมนต์. หลักการของการร่ายเวทย์มนต์ประจำเฉพาะองค์เทพท่านนั้นๆ ผู้เชี่ยวชาญมนต์ประจำองค์เทพนั้นๆ จะต้องเปล่งเสียงและเพ่งจิตรำลึกถึงตรงไปยังเทพองค์นั้นๆ และด้วยการกล่าวมนต์มุ่งต่อเทพองค์นั้นออกมาเป็นเสียง จะทำให้เทพองค์นั้นปรากฏองค์ขึ้น หรือสามารถติดต่อกับเทพองค์นั้นๆได้ ด้วยมนต์ประจำองค์ แล้วเชื้อเชิญให้ท่านมาและขอร้องให้ท่านกระทำการหรือกล่าวเป็นสักขีพยานในพิธิการที่จะดำเนินต่อไป

นอกจากนี้ ยังพบว่า มนต์ในศาสนาอื่นยังถูกใช้สำหรับสาปแช่งศัตรู หมู่พาลและสาปสรรแก่ปรปักษ์ แก่ผู้ไม่จงรักภักดี แก่ผู้ที่ตนเกลียดด้วย เช่น คำสาบแช่งในโองการแช่งน้ำเป็นต้น

๓) แม้บทพระธรรมในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า มนฺต เพราะเป็นเหตุให้ผู้สวดสาธยายได้รู้พระธรรม.

ในทางพุทธศาสนาพระธรรมที่จัดเป็นมนต์นั้น มีหลักการและความมุ่งหมายตรงกันข้ามกับเวทย์มนตร์ที่กล่าวมาในข้อ ๑ และ ๒ แม้จะมีผู้กล่าวว่า ได้แนวมาจากคัมภีร์เวททางศาสนาพราหมณ์ แต่ท่านก็แก้ไขให้เป็นไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ถ้าพิจารณาเรื่องราวและข้อความในพระปริตต์ทุกบท จะเห็นได้ว่า นอกจากไม่มีคำสาปแช่งให้ร้ายแล้ว จะพบแต่ว่า เป็นการให้พรและแสดงความปรารถนาดีเท่านั้น

การสวดมนต์ในทางพุทธศาสนานั้น เป็นการนำพระธรรมมาสวดเช่นเดียวกับการสวดสาธยายเวทของพราหมณ์ แต่เป็นการสวดด้วยจิตที่เป็นกุศลประกอบด้วยความปรารถนาดี โดยมีจุดประสงค์ คือ

๑. เพื่อเป็นมงคลและเครื่องต้านทานภัย หรือที่เรียกว่า พระปริตร

๒. เพื่อสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย

๓. เพื่อระลึกถึงความหมายของบทพระธรรมนั้นเนืองๆและรักษาพระศาสนา

---

[๓] ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป เรียบเรียงจากหนังสือ"อานุภาพพระปริตต์" โดย ธนิต อยู่โพธิ์ , "พระปริตรธรรม ๘ ธรรมดา" โดยพระคันธสาราภิวงศ์, บทความเรื่อง**อานุภาพพระพุทธมนต์** โดยผศ.ประพันธ์ กุลวินิจฉัย และหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง, สวดมนต์แปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทสวดมนต์พระปริตต์

บทสวดในทางพระพุทธศาสนา โบราณาจารย์นับถือกันว่าเป็นมนต์ขลังและศักดิ์สิทธิ์ ในพระพุทธศาสนา สามารถปัดเป่าบรรดาอุปัทวันตรายภัยพิบัติ ขจัดภูตผีปิศาจและขับไล่อมนุษย์ที่เลวร้าย ป้องกันสรรพภัยจากโจรจากไฟ ปัดเป่าเสนียดจัญไรและดาวร้ายบาปเคราะห์ ขจัดลางชั่วและฝันร้าย ทั้งสรรพสิ่งอวมงคล ตลอดจนเสียงนกที่ก่อความรำคาญไม่พึงใจ แต่นำมาซึ่งความเย็นใจ คลายทุกข์ มีความเกษมสุข สวัสดีมีชัย ประสบสิ่งมงคล เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ทุกประการ ได้แก่ พระปริตต์ต่างๆ ที่เรียกว่า สัตตปริตต์ หรือเจ็ดตำนาณ และทวาทสปริตต์ คือ สิบสองตำนาณ อันเป็นพระพุทธมนต์มีเดชมีอานุภาพแผ่ไปทั่วสากลจักรวาล

กำเนิดพระปริตต์

เรื่องการนับถือพระปริตร์เป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ คงมีมาก่อนพุทธกาล เช่นมีอ้างถึงการทำน้ำพระปริต ทรายพระปริตต์ (ปริตฺตวาลุกา) และด้ายพระปริตต์ (ปริตฺตสุตฺต) ในเตลปัตตชาดก และมีผู้กล่าวว่า พระพุทธศาสนารับเอาแนวความคิดเรื่องพระปริตต์นี้มาจาก รกฺษมนฺตรา ในคัมภีร์อถรรพเวท (เป็นเวทประเภทที่ ๔ ซึ่งเพิ่มเข้ามาในภายหลัง) แล้วดัดแปลงแก้ไขให้เข้ากับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และเรียกชื่อเสียใหม่ว่า “ปริตฺต” จะเห็นได้ว่าในบางพระปริตต์ ก็ยังนำเอาคำว่า “รกฺษ” มาใช้ในรูปคำบาลีว่า “รกฺขา” ควบคู่กับคำว่า “ปริตฺต” เช่น “กตา เม รกฺขา, กตา เม ปริตฺตา” ข้าพเจ้าทำการป้องกันรักษาแล้ว, ข้าพเจ้าได้ทำการคุ้มครองป้องกันแล้ว” หรือใช้แทนกัน เช่น อยํ โข มาริส อาฏานาฏิยา รกฺขา สหายผู้นิรทุกข์! อาฏานาฏิยรักขา นั่นแล” และคงรับเข้ามาเป็นแนวปฏิบัติตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะมีกล่าวถึงในคัมภีร์ภิกขุนีวิภังค์ว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้นางภิกษุนีเรียนหรือบอกติรัจฉานวิชา ใครเรียนหรือบอกต้องอาบัติ แต่ผู้เรียนและบอกพระปริตร เพื่อคุ้มครองป้องกันตัว ไม่เป็นอาบัติ

พระปริตต์ที่กล่าวถึงในภิกขุนีวิภังค์นั้น มิได้ระบุไว้ว่าเป็นข้อความอะไร แต่มีกล่าวถึงพระภิกษุถูกงูกัดตาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เพื่อเป็นการคุ้มครองรักษาป้องกันตนเอง โดยมีคาถาสำหรับสวดเป็นพระปริตต์ไว้ด้วย ที่เรียกวา ขันธปริตต์ หรือ อหิราชปริตร และมีหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นพระปริตต์โดยพระองค์เองบ้าง เช่น รัตนปริตต์, ตรัสสอนให้พระภิกษุใช้เป็นพระปริตต์ เช่น กรณียเมตตปริตต์, ทรงสวดให้พระมหาสาวกฟังบ้าง โปรดให้พระสาวกสวดถวายให้ทรงสดับบ้าง เช่น โพชฌงคปริตต์

อย่างไรก็ดี แม้จะมีเรื่องราวกล่าวถึงพระปริตต์ไว้ในคัมภีร์ต่างๆ แต่ก็ไม่มีหลักฐานว่าในครั้งพุทธกาล ได้มีผู้รวบรวมพระปริตต์เป็นหมวดหมู่ หลักฐานเก่าแก่ที่พูดถึงพระปริตต์ต่างๆ ในสมัยต่อมา คือ คัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งพระปิฎกจูฬาภัยเถระแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๕ ได้ระบุถึงพระปริตต์ไว้ ๖ ปริตต์ คือ ขันธปริตต์, สุวัตถิปริตต์ (รัตนปริตต์), โมรปริตต์, ธชัคคปริตต์, อาฏานาฏิยปริตต์, อังคุลิมาลปริตต์. แต่คัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆสเถระแต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ระบุไว้เพียง ๕ ปริตต์ โดยไม่ระบุอังคุลิมาลปริตต์. ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยระบุ ๖ ปริตต์ คือ รัตนปริตต์, เมตตปริตต์, ขันธปริตต์, ธชัคคปริตต์, อาฏานาฏิยปริตต์, โมรปริตต์. และคัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกา อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคท่านพระอุปเสนเถระเพิ่ม อิสิคิลิปริตต์.

ความหมายของปริตต์

พระปริตต์ ได้แก่ บทสวดที่เป็นพระพุทธวจนะ. คำว่า ปริตต์ มาจากบาลีว่า ปริตฺต (ปริ อุปสัค + ตา หรือ ตฺรา ธาตุ แปลว่า คุ้มครองหรือป้องกัน, รักษา สำเร็จรูปเป็น ปริตฺร หรือ ปริตฺต) แปลว่า การคุ้มครองรักษา ป้องกัน หรือเป็นเครื่องคุ้มครอง เป็นเครื่องป้องกันอันตรายภายนอก มีโจร ยักษ์ สัตว์เดรัจฉาน และป้องกันอันตรายภายใน มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

คำว่า ปริตต์ นี้ ยังมีศัพท์ที่ใช้แทนกันได้บ้าง เช่น รกฺขา เครื่องรักษา มาในอาฏานาฏิยปริตต์, ปริตฺต เครื่องป้องกัน มาในขันธปริตต์, พฺรหฺมมนฺต มนต์ประเสริฐ มาในโมรปริตต์, ตาณา เครื่องป้องกัน เครื่องต้านทาน.[๔]

พระปริตต์นี้ ได้แก่ บทสวดที่เป็นพระพุทธวจนะ กล่าวคือ พระสูตร หรือปาฐะที่สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย และเมื่อจะนำพระสูตรนั้นๆมาเป็นพระปริตต์ ก็จะเพิ่มคำว่า ปริตต์ไว้ท้ายชื่อสูตรนั้น เช่น รัตนสูตร เป็น รัตนปริตต์ เป็นต้น

แต่เดิมทีเดียว การสวดพระปริตต์ ก็คงเป็นแต่บริกรรม หรือพร่ำบ่นภาวนาเฉพาะตัวเพื่อความคุ้มครองป้องกันตนเอง เช่น ที่พระพุทธเจ้าโปรดประทานพุทธานุญาตให้พระภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังตระกูลพญางู ๔ ตระกูล ในเรื่องขันธปริตต์ หรือ นกยูงทองทำพระปริตต์คุ้มครองตัวเอง ในเรื่องโมรปริตต์. นอกจากนี้ บางครั้งหรือบางเหตุการณ์ ก็เป็นการกระทำเพื่อคุ้มครองรักษาคนอื่นๆด้วย เช่น โปรดประทานให้พระอานนท์เถระสวดรัตนสูตร

---

[๔] คำว่า ตาณ นี้โบราณแผลงเป็น ตำนาณ และให้คำแปลว่า ที่พึ่ง ที่อาศัย เครื่องป้องกัน เครื่องต้านทาน. แต่ปัจจุบันเรามักเขียนเพี้ยนไปเป็น เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน คือเปลี่ยน ณ เป็น น นอกจากนี้ยังให้ความหมายแปรไปว่า เรื่องราวเก่าแก่ ซึ่งไม่ตรงกับความหมายเดิม.

เพื่อกำจัดขับไล่ภูตในนครเวสาลี หรือท่านพระองคุลีมาลเถระทำสัจจกิริยาให้สตรีมีครรภ์คลอดลูกง่าย เป็นต้น

ความมุ่งหมายของการสวดพระปริตต์นั้น มิใช่สวดหรือบริกรรมเพื่อสาธยายพระธรรมเพื่อรักษาพระศาสนาอย่างเดียว แต่มุ่งไปทางให้เกิดประสิทธิภาพ มีอำนาจ มีเดช ป้องกันอุปัทวันตรายภัยพิบัติ ให้ปราศจากโรคาพาธ และคุ้มครองรักษาให้เกิดสุขสวัสดีมีชัยมงคล ดังที่ปรากฏในคำอาราธนาพระปริตต์ว่า

วิปตฺติปฏิพาหาย สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
สพฺพทุกฺขวินาสาย ปริตฺตं พฺรูถ มงฺคลํ

ขอนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จงสวดพระปริตต์ ซึ่งเป็นมงคล เพื่อป้องกันความวิบัติ เพื่อให้ได้มาซึ่งสมบัติทุกประการ เพื่อขจัดเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง เถิด.ฯลฯ.

นอกจากนี้ ยังมีบทสวดกล่าวซ้ำย้ำความมุ่งหมายไว้ในตอนท้ายของพระปริตต์ว่า

นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ ปาปคฺคหนิวารณา
ปริตฺตสฺสานุภาเวน หนฺตฺวา เตสำ อุปทฺทเว

พระปริตต์เป็นเครื่องห้ามซึ่งบาปเคราะห์ (อันเกิดจากอำนาจ) ของดาวนักษัตร,ยักษ์และภูตผี ด้วยอานุภาพแห่งพระปริตต์ ขอจงขจัดเสียซึ่งอุปัททวะทั้งหลายของดาวนักษัตรยักษ์และของภูตผีเหล่านั้นเถิด.

จะเห็นได้ว่า พระปริตต์ดังกล่าวนั้น ท่านรวบรวมจัดสรรขึ้นเป็นมนต์ คือ คำศักดิ์สิทธิ์ที่บริกรรมแล้วให้สำเร็จความประสงค์ เพราะฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงอ้างถึงพระปริตต์ว่าเป็นมนต์ เช่น ขันธปริตต์ เรียกว่า ทิพยมนต์ (ขนฺธปริตตำ ทิพฺพมนตาคทำ จงสวดขันธปริตต์อันเป็นทิพยมนต์), โมรปริตต์ เรียกว่า พรหมมนต์ (พฺรหฺมมนฺตนฺติ อกฺขาตำ เรียกว่า มนต์ประเสริฐ), โพชฌังคปริตต์ เรียกว่า โอสถมนต์ (โอสถญฺจ อิมำ เป็นทั้งโอสถ เป็นทั้งมนต์) ซึ่งท่านผู้รู้แต่โบราณ คงจะทราบดีถึงความมุ่งหมายดังกล่าวนี้ตลอดมาก ท่านจึงเรียกคัมภีร์พระปริตต์ว่า “หนังสือสวดมนต์” เช่น หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และเรียกการสวดพระปริตต์หรือตำนาณเหล่านี้ว่า “สวดมนต์” บ้าง “สวดพระพุทธมนต์” บ้างหรือเรียกโดยยกย่องเชิดชูว่า “เจริญพระพุทธมนต์”. พระปริตต์หรือพระพุทธมนต์นี้ ตลอดเวลากาลที่ผ่านมา คงจะได้รับการชำระขัดเกล่าจากท่านผู้รู้ ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิด้วยความรอบคอบเป็นอย่างดี จึงนับว่าเป็นพระพุทธมนต์ที่มีความศักดิสิทธิ์ มีอานุภาพเกิดประสิทธิผล และทรงคุณค่าอย่างดีเลิศ หามีมนต์อื่นใดเสมอเหมือนมิได้.

อานุภาพพระปริตร

มนต์ต่างๆนั้น แม้จะเป็นคำศักดิ์สิทธ์ แต่จะมีอานุภาพขึ้นได้ ต้องอาศัยการสวดหรือบริกรรมพร่ำบ่น เกี่ยวกับมนต์นั้นโดยเฉพาะ. พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงอานุภาพพระปริตต์ไว้ว่า “อานุภาพของพระปริตต์ทั้งหลาย แผ่ไปกว้างขวางตลอดแสนโกฏิจักรวาล”. เรื่องนี้ควรเทียบกับสิ่งที่เห็นได้ง่าย เช่น เมื่อเราขว้างก้อนหินลงไปในสระน้ำ จะเห็นน้ำกระเพื่อมแผ่เป็นวงกว้างออกไปๆ คลื่นในอากาศก็ทำนองเดียวกัน หากแต่เราไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา โดยเฉพาะคลื่นเสียง ถ้าเข้าใจกฎแห่งความสั่นสะเทือน อาจช่วยให้เราเข้าใจปัญหาเรื่องอานุภาพของมนต์ทั้งหลายได้บ้าง. ตามหลักวิทยาศาสตร์ ชีวิตินทรีย์แต่ละประเภทย่อมมีอัตราแห่งการสั่นสะเทือนของมันเอง แม้อนินทรียวัตถุแต่ละชนิดตั้งแต่เมล็ดทรายที่เป็นของเล็กขึ้นไปจนถึงภูเขาลูกใหญ่ๆ ตลอดจนดวงดาวนพเคราะห์ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ แต่ละชนิดต่างมีอัตราแห่งความสั่นสะเทือนทั้งนั้น. ความสั่นสะเทือนจะแผ่ไปกว้างแคบอย่างใดสุดแต่แรงกระทบหรือสัมผัส. ถ้าพิจารณาเทียบด้วยทฤษฎีทางดนตรี จะเห็นได้ชัดเจนว่าเสียงดนตรีย่อมเกิดจากความสั่นสะเทือนอันเกิดแต่การกระทบหรือความสัมผัส จะเป็นเสียงหนัก เบา ยาว สั้น สุดแต่อัตราแห่งความสั่นสะเทือนและถ้าจัดเสียงนั้นๆ ให้ถูกโน้ต ก็จะเกิดลำนำทำนองเพลงที่ไพเราะได้ตามต้องการ.

ที่กล่าวมานี้ เป็นกฎแห่งความสั่นสะเทือน อันเกิดแต่ลมภายนอก แต่การเปล่งเสียงกล่าวมนต์ทั้งหลาย ที่บริกรรมหรือสวดภาวนานั้น ท่านอธิบายว่า เกิดจากลมภายใน ที่เรียกว่า ปราณะวายุ เป็นเสียงสั่นสะเทือนที่สำคัญ สามารถบันดาลให้มีอานุภาพ ด้วยการพัฒนาทางจิตที่มีแรงกระทำ หรือ สัมผัสเหนือสิ่งอื่นใด แล้วแผ่ขยายออกไป เช่น ที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงอานุภาพพระปริตต์ข้างต้น. เพราะท่านกล่าวว่า “ความรู้สึกนึกคิดทั้งหลายเป็นวัตถุ”[๕] จึงสามารถเกิดการกระทบและทำให้เกิดความสั่นสะเทือนแผ่ขยายวงกว้างออกไป เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรัตนปริตต์ จบแต่ละคาถา พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่าอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลได้ยอมรับอาณาของคาถานั้นๆ แต่มีหลักอยู่ว่า การเปล่งเสียงกล่าวมนต์ทั้งหลายที่นับว่าถูกต้องนั้น จะต้องมีความบริสุทธิ์สะอาดทางร่างกายของผู้บริกรรมและผู้สวดภาวนา ตลอดจนเป็นผู้มีความรู้มนต์นั้นๆ โดยถูกต้องด้วย จึงเป็นความจำเป็นสำหรับผู้มีศรัทธาเลื่อมใสที่จะบริกรรมหรือสวดภาวนามนต์ จะต้องชำระปากและ

---

[๕] คำพูดนี้ควรพิจารณาก่อน ถ้าจะกล่าวว่า "จิตที่ตั้งมั่นด้วยสมาธิ ย่อมมีอานุภาพอัศจรรย์" จะดีกว่า

ลิ้นของตนให้บริสุทธิ์สะอาดเสียก่อน แล้วจึงเปล่งเสียงกล่าวมนต์นั้นๆ เป็นการให้ชีวิตชีวาแก่มนต์หรือเป็นปลุกอานุภาพที่หลับอยู่ของมนต์บทนั้นๆให้ตื่นตัวขึ้น[๖].

พุทธมนต์หรือพระปริตต์นี้ มีหลักการและความมุ่งหมายในการกล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย, การกล่าวอ้างถึงความจริง (สัจจกิริยา) และการเจริญเมตตาเป็นหลัก จะเห็นได้ว่าการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย จัดเป็นภาวนา และเป็นกรรมที่สามารถขจัดอันตรายได้ในปัจจุบัน จะเห็นได้ดังที่พระโบราณาจารย์จะต้องกล่าวคำนอบน้อมพระรตนตรัยไว้ก่อนแต่งปกรณ์ต่างๆทีเดียว

การกล่าวสัจจกิริยานั้น ท่านกล่าวว่า ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะนั้น ทำแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวให้ไหลกลับได้ แม้ยาพิษก็แก้หาย ทำลายได้ด้วยสัจจะ ป้องกันและห้ามไฟได้ ฝนไม่ตก ทำให้ฝนตกก็ได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “**สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ** สัจจะนั่นแล เป็นรสที่ให้สำเร็จประโยชน์ดีกว่ารสทั้งหลายได้”

เมตตานั้น ความมีไมตรีจิตมิตรภาพและรักใคร่ ก็พึงแผ่ไปได้แม้ในศัตรูและภูตผีปีศาจตลอดจนสัตว์ร้ายและอมนุษย์ผู้ทำตัวเป็นศัตรู ซึ่งท่านกำหนดไว้ด้วยว่า การแสดงความปรารถนาดีต่อกันนั้น มิใช่แสดงออกด้วยกิริยาสุภาพอ่อนโยนและกล่าวด้วยถ้อยคำไพเราะสละสลวย ซึ่งเป็นอาการภายนอก หากแต่จะต้องประกอบด้วยความมีน้ำใสใจจริง ที่ซึมซาบด้วยความรู้สึกเมตตารักใคร่ต่อกันฉันท์พี่น้องเป็นการภายในด้วย พระปริตต์จึงมีอานุภาพให้ความคุ้มครองและป้องกันรักษา สมตามความมุ่งหมายของพระพุทธมนต์ในพระพุทธศาสนา

หลักธรรมทั้ง ๓ ข้อ คือ ศรัทธา สัจจะและเมตตานั้น จะเห็นได้ว่า มีอยู่ในปริตต์เกือบทุกบท ซึ่งโดยปกติ ท่านนำเอาสัจจะคือความจริงตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อ้างเอาพระรัตนตรัยในลักษณะต่างๆ มาเป็นสัจจกิริยา แล้วกล่าวเป็นคำอวยพร เช่น

อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

รัตนะคือพระพุทธเจ้า เป็นของประณีต แม้เช่นนี้ ด้วยสัจจะข้อนี้

ขอความสวัสดีจงมี

หรืออ้างเอาความจริงด้วยเหตุการณ์และเรื่องราวในชีวิตของตนเอง เช่น นกคุ้ม รำลึกถึงกำลังของธรรมคุณแล้วทำสัจจกิริยา ด้วยความจริงที่มีอยู่ในตนเอง ๓ ประการ ระงับไฟป่าที่กำลังลุกไหม้ให้ดับลง. พระองคุลีมาลเถระทำสัจจกิริยาให้สตรีคลอดลูกง่าย ด้วยอ้างว่าตั้งแต่ท่านเกิดมาในอริยชาติแล้ว ท่านไม่เคยฆ่าสัตว์. ส่วนในโพชฌังคปริตต์ อ้างเรื่อง

---

[๖] อันนี้หมายถึงหลักการของเวทย์มนต์ในลัทธิอื่นจากพุทธศาสนา แต่อาจนำมาใช้ในการสวดมนต์ในทางพระพุทธศาสนาได้

พระพุทธจ้า ทรงพระประชวรและพระเถระอาพาธ ครันได้ทรงสดับและฟังโพชฌงค์ ๗ แล้ว หายพระประชวรและหายอาพาธนั้น มาทำเป็นสัจจกิริยา ให้เกิดสวัสดีแก่ผู้อื่น โดยกล่าวว่า

เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา

ด้วยการกล่าวสัจจะนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ เถิด.

และในชยปริตต์ อ้างเอาเรื่องพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีจนมีชัยชนะมารและบรรลุพระโพธิญาณ มาทำสัจจกิริยาแล้วอวยพรด้วยคำว่า

เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลำ

ด้วยการกล่าวสัจจะนี้ ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน เทอญ.

ส่วนเมตตา จะเห็นจากขันธปริตต์และเมตตปริตต์ ทั้งที่ถูกอสรพิษประทุษร้าย แต่พระพุทธเจ้าก็โปรดแนะนำและประทานพระพุทธานุญาต ให้แสดงความมีไมตรีจิตต่ออสรพิษทั้งหลายโดยทั่วไป แม้พวกอมนุษย์ทั้งหลายที่แสดงภาพเป็นต้นหลอกหลอนภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าก็โปรดแนะนำให้แสดงเมตตาต่อเขา และมิใช่สักแต่ว่าทำพอเป็นพิธี หรือทำดีแต่ภายนอก แต่ต้องทำด้วยความจริงใจด้วย และยิ่งแผ่เมตตาไม่เฉพาะเจาะจง ยิ่งมีอานุภาพมาก ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลทั่วไป แต่ถ้าทำไม่ได้ ซึ่งมิได้เป็นไปตามพุทธประสงค์ พระปริตต์ที่สวดหรือบริกรรมภาวนาไป อาจมีอานุภาพน้อย หรือไม่มีเลย.

โดยเหตุที่พระปริตต์เป็นพระพุทธมนต์สำหรับสวดและบริกรรมภาวนา ท่านพระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวถึงหลักในการสวดและบริกรรมไว้ในคัมภีร์สุมงคลวิลาสินี ว่า

“ผู้สวดพระปริตต์ กล่าวผิดอรรถบ้าง ผิดบาลีบ้าง หรือสวดไม่คล่องเสียเลย พระปริตต์ก็ไม่มีเดช ท่านผู้ที่สวดได้คล่องแคล่วชนาญเทานั้น พระปริตต์ จึงจะมีเดช ถึงแม้ผู้ที่เล่าเรียนพระปริตต์แล้วสวดเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ พระปริตต์นั้น ก็หาอำนวยประโยชน์ไม่ ท่านผู้ที่จะต้องใจให้ช่วยให้พ้นทุกข์ มีเมตตาเป็นปุเรจาริกแล้วสวดนั่นแหละ พระปริตต์จึงจะอำนวยประโยชน์"[๗].

ในที่นี้ นอกจากท่านจะช่วยแนะวิธีสวดให้ถูกต้องตามอรรถตามบาลีและคล่องแคล่วชำนิชำนาญแล้ว ท่านกำหนดไว้มิให้สวดด้วยเห็นแก่ลาภสักการะและที่สำคัญ ก็คือ ผู้สวดพระปริตต์ต้องมีเมตตาจิตเป็นเบื้องต้น แล้วสวดด้วยคิดจะช่วยขจัดทุกข์ให้เขาพ้นทุกข์ เช่นที่ท่านกล่าวย้ำไว้ในคาถาเชิญชวนสวดพระปริตต์ว่า

---

[๗] สุมงฺคลวิลาสินี ตติยภาค น. ๒๐๐ (สฺยาม)

ผริตฺวาน เมตฺตํ สเมตฺตา ภทนฺตา อวิกฺขจิตฺตา ปริตฺตํ ภณนฺตุฯ

ขอท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงมีจิตเมตตา แผ่เมตตาไปแล้ว อย่าได้มีจิตฟุ้งซ่าน สวดพระปริตต์กันเถิด.

นอกจากจะสวดด้วยความมีจิตเมตตากรุณาแล้ว ถ้าเป็นสวดสาธยายมนต์ ควรสวดด้วยจิตปราศจากนิวรณ์ ๕ จึงจะแจ่มแจ้งมีประสิทธิภาพดังที่ตรัสไว้ว่า

"สมัยใดแล บุคคลมีใจฟุ้งซ่านด้วยกามราคะ อันกามราคะเหนี่ยวรั้งไป และไม่รู้ไม่เห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามราคะที่บังเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง, สมัยนั้นเขาไม่รู้ไม่เห็น แม้ซึ่งประโยชน์ตนตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์บุคคลอื่นตามความเป็นจริง แม้ซึ่งประโยชน์ทั้งสองอย่างตามความเป็นจริง, มนต์แม้ที่สาธยายไว้นาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่ต้องกล่าวถึงมนต์ที่มิได้กระทำการสาธยาย."[๘]

ส่วนศรัทธาในพระรัตนตรัยนั้น ในธชัคคปริตต์แสดงว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุผู้ไปอยู่ป่าสมาทานธุดงค์เจริญกัมมัฏฐาน ถ้าเกิดความหวาดกลัว ก็ให้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยซึ่งจะให้ภิกษุคลายความหวาดกลัว ประสบความสวัสดี เป็นต้นว่า

อหญฺจ โข ภิกฺขเว วทามิ, สเจ ตุมฺหากํ ภิกฺขเว อรญฺญคตานํ รุกฺขมูลคตานํ วา สุญฺญาคารคตานํ วา อุปฺปชฺเชยฺย ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, มเมว ตสฺมึ สมเย อนุสฺสเรยฺยถา “อิติปิ โส ภควา ฯปฯ ปหิยฺยิสฺสติ”

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตขอบอกเธอไว้อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอทั้งหลาย เมื่อไปอยู่ในป่า ไปอยู่ ณ โคนต้นไม้ หรืออยู่ในเรือนร้างแล้วเกิดความกลัวหรือความครั่นคร้ามหรือความสยดสยองขึ้น ในสมัยนั้น เธอทั้งหลายพึงระลึกถึงตถาคตนี่แหละ ดังนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ฯลฯ

นอกจากนี้ ในการสวดพระปริตต์ที่มีอานุภาพของพระรัตนตรัย ก็ย่อมเป็นการเจริญพุทธานุสสติกรรมฐาน ซึ่งจะนอกจากจะเป็นเหตุให้เกิดสมาธิจิตแล้ว ยังทำให้ผู้สวดได้รับความเจริญรุ่งเรือง ได้รับชัยชนะ แคล้วคลาดจากอุปสรรคอันตราย มีสุขภาพอนามัยดี และมีอายุยืน ซึ่งมีอานุภาพดังพระพุทธดำรัสว่า “เธอจงเจริญพุทธานุสสติภาวนาที่ยอดเยี่ยม ในภาวนาธรรม เพราะผู้เจริญภาวนานี้จะสมหวังดังมโนรถ”.[๙]

---

[๘] **สคารวสูตร** สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

[๙] (ขุ.อป. ๓๒/๓๖/๙๘)

ในฝ่ายผู้ฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ก็เช่นกัน ในขณะที่ท่านกำลังสวดมนต์อยู่นั้น ควรจะอยู่ในความสงบและตั้งใจฟังด้วยความเคารพ แม้จะฟังไม่รู้เรื่อง แต่ควรระลึกว่า ท่านกำลังนำเอาพระพุทธมนต์อันทรงอานุภาพมาสวดอวยพรให้แก่เรา ควรจะตั้งใจฟังและรับพรนั้นด้วยความเคารพเป็นอันดี ด้วยความเชื่อมั่นในพระปริตต์ว่า มีอานุภาพคุ้มครองตน.

เรื่องอานุภาพพระปริตต์นี้ มีตัวอย่างในการคุ้มครองผู้สวด เช่นเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกยูงทอง พระองค์ได้หมั่นสาธยายโมรปริตร[๑๐] ที่กล่าวถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นประจำ ทำให้แคล้วคลาดจากบ่วงที่นายพรานดักไว้ และเรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป ไปเจริญภาวนาในป่า ได้ถูกเทวดารบกวนจนกระทั่งปฏิบัติธรรมไม่ได้ ต้องเดินทางกลับเมืองสาวัตถี ในขณะนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเมตตปริตร ที่กล่าวถึงการเจริญเมตตา ครั้นภิกษุเหล่านั้น หมั่นเจริญเมตตาภาวนา เทวดาจึงมีไมตรีจิตตอบด้วย และช่วยคุ้มครองให้ภิกษุหมู่นั้นปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก [๑๑]

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเสด็จไปโปรดโกสิยชฎิล ณ ภูเขานิสภะ ชฎิลตนนั้นได้พบพระองค์แล้วเกิดโสมนัสปราโมทย์ นำดอกไม้มาประดับเป็นอาสนะที่ประทับ พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติในที่นั้นตลอด ๗ วัน โกสิยชฎิลได้ยืนประณมมือระลึกถึงพระพุทธคุณตลอด ๗ วันเช่นกัน กุศลที่เกิดจากการระลึกถึงพระพุทธคุณนี้ ทำให้โกสิยชฎิลเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓หมื่นกัป เป็นท้าวสักกะจอมเทพ ๘๐ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๐๐๐ ชาติ เป็นพระราชานับชาติไม่ถ้วน ในระหว่างนี้เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นเศรษฐีมีทรัพย์ และไม่เคยไปเกิดในอบายภูมิเลย ในภพสุดท้ายได้ออกบวชเป็นพระภิกษุ ท่านปรากฏนามว่า พระสุภูติเถระ ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะผู้เป็นเลิศในการเจริญฌานประกอบด้วยเมตตา.[๑๒]

อานุภาพพระปริตรยังสามารถคุ้มครองผู้ฟังได้อีกด้วย เช่น ในสมัยพุทธกาล เมืองเวสาลี ประสบภัย ๓ อย่าง คือ ความอดอยากแร้นแค้น การเบียดเบียนจากอมนุษย์ และการแพร่ของโรคระบาด พระพุทธเจ้าได้รับนิมนต์เสด็จไปโปรด รับสั่งให้พระอานนท์สวดรัตนปริตรที่กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย ภัยดังกล่าวในเมืองนั้นจึงได้สงบลง.[๑๓]

ในสมัยพุทธกาล มีเด็กคนหนึ่งจะถูกยักษ์จับกินภายใน ๗ วัน พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุสวดพระปริตรตลอดเจ็ดเดือน และพระองค์ได้เสด็จไปสวดด้วยพระองค์เองใน

---

[๑๐] (ชา.อ.๒/๓๕)

[๑๑] (สุตฺตนิ.อ. ๑/๒๒๑, ขุทฺทก.อ. ๒๒๕)

[๑๒] (ขุ.อป. ๓๒/๑-๕๑, ๙)

[๑๓] (ขุทฺทก.อ.๑๔๑-๕).

คืนที่แปด เด็กนั้นก็สามารถรอดพ้นจากภัยพิบัติของอมนุษย์นั้นได้ มีอายุยืน ๑๒๐ ปี บิดามารดาจึงตั้งชื่อเด็กว่า อายุวัฑฒนกุมาร แปลว่า “เด็กผู้มีอายุยืน” เพราะรอดพ้นจากอันตรายดังกล่าว. [๑๔]

อนึ่ง ในคัมภีร์มิลินทปัญหาแสดงว่า พระปริตรจะมีอานุภาพมาก ก็ขึ้นอยู่กับทั้งผู้สวดและผู้ฟังทั้งสองฝ่ายดังนี้

ฝ่ายผู้สวดพระปริตต์ต้องมีองค์ ๓ คือ

๑) มีเมตตาจิตมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๒) สวดถูกอักษรไม่มีบทพยัญชนะที่ผิดพลาด

๓) รู้ความหมายของบทสวด

แม้ผู้ฟังพระปริตรก็ต้องมีองค์ ๓ คือ

๑) ไม่เคยทำอนันตริยกรรม ๕

๒) ไม่มีมิจฉาทิฏฐิที่เห็นผิดว่ากรรมและผลกรรมไม่มี

๓) เชื่อมั่นอานุภาพพระปริตรว่ามีจริงสามารถคุ้มครองผู้ฟังได้ [๑๕]

พระปริตต์อาจไม่คุ้มครองรักษาเพราะเหตุ ๓ คือ

๑) เพราะกรรมเข้ามาขัดขวาง

๒) เพราะกิเลสเข้ามาขัดขวาง

๓) เพราะไม่เชื่อ

อานิสงส์ของการสวดพระปริตต์

การเปล่งเสียงสวดพระปริตต์ออกมาด้วยจิตอันประกอบด้วยความเลื่อมใสศรัทธาและเมตตาและโดยการตั้งสัจจะอธิษฐาน ย่อมเป็นการนำเอาอานุภาพและพระพุทธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำเอาสัจจะของพระธรรมและนำเอาเมตตากรุณาของพระอริยสงฆ์ทั้งปวงซึ่งเปรียบเสมือนมิตรผู้ยิ่งใหญ่ให้มาปรากฏแก่ใจและเป็นกำลังใจแก่เรา เมื่อจิตของผู้สวดประกอบด้วยพระพุทธคุณและสัจจธรรมทั้งมีความเมตตากรุณาแผ่ออกไปโดยกว้างขวางไม่มีขอบเขตเช่นนั้น ก็จะมีอานุภาพบำบัดและป้องกันอันตรายต่างๆ ตามควรแก่ปริตต์นั้นๆ.

พระโบราณาจารย์ได้รวบรวมอานุภาพของพระปริตรแต่ละอย่างไว้ดังนี้ คือ

๑.**มังคลปริตร** ทำให้เกิดสิริมงคล และปราศจากอันตราย

๒.**รัตนปริตร** ทำให้ได้รับความสวัสดี และพ้นจากอุปสรรคอันตราย

---

[๑๔] (อรรถกาธรรมบท ๔/๑๓๓-๖)

[๑๕] (มิลินฺทปัญหา ๑๑๖)

๓.**เมตตปริตร** ทำให้หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมนุษย์ทั้งหลาย เทพพิทักษ์รักษา ไม่มีภยันตราย จิตเกิดสมาธิง่าย ใบหน้าผ่องใส มีสิริ ไม่หลงสติในเวลาเสียชีวิต และเกิดเป็นพรหมเมื่อบรรลุเมตตาฌาน

๔. **ขันธปริตร** ป้องกันภัยจากอสรพิษ และสัตว์ร้ายอื่นๆ

๕. **โมรปริตร** ป้องกันภัยจากผู้คิดร้าย

๖. **วัฏฏกปริตร** ทำให้พ้นจากอัคคีภัย

๗. **ธชัคคปริตร** ทำให้พ้นจากอุปสรรคอันตราย และการตกจากที่สูง

๘. **อาฏานาฏิยปริตร** ป้องกันภัยจากอมนุษย์ ทำให้มีสุขภาพดีและมีความสุข

๙. **อังคุลิมาลปริตร** ทำให้คลอดบุตรง่าย และป้องกันอุปสรรคอันตราย

๑๐.**โพชฌังคปริตร** ทำให้มีสุขภาพดี มีอายุยืน และพ้นจากอุปสรรคทั้งปวง

๑๑. **อภยปริตร** ทำให้พ้นจากภัยพิบัติ และไม่ฝันร้าย

๑๒. **ชัยปริตร** ทำให้ประสบชัยชนะ และมีความสุขสวัสดี

พระพุทธองค์ทรงแนะนำและอนุญาตให้สวดพระปริตร

โดยเหตุที่พระปริตต์มีอานุภาพเช่นนี้ ทรงแนะนำวิธีให้ภิกษุปฏิบัติเกี่ยวกับพระปริตต์ไว้ว่า "เมื่อเขามาบอกว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงทำพระปริตต์ให้แก่คนไข้ด้วยเถิด เช่นนี้ ไม่ควรทำ แต่เมื่อเขาบอกว่า นิมนต์สวดพระปริตต์เถิดเจ้าข้า บอกเช่นนี้ ควรให้ทำให้เขา ถ้าภิกษุนั้นคิดได้ว่า ธรรมดามนุษย์ทั้งหลายเขาไม่ค่อยเขาใจอะไรมากนัก เมื่อเราไม่ทำให้ เขาจักเดือดร้อน เช่นนี้ ก็ควรทำให้ เมื่อเขาเอาน้ำและด้ายมาแล้วบอกว่า นิมนต์ทำน้ำพระปริตต์ให้ด้วย เช่นนี้ควรทำให้เขา ถ้าเขาไม่รู้ ไม่เข้าใจ ก็ควรแนะนำเขา เมื่อเขาเอาน้ำและด้ายมาวางไว้ที่ใกล้เท้าของภิกษุทั้งหลายที่นั่งกันอยู่ แล้วกล่าวว่า นิมนต์ทำพระปริตต์ นิมนต์สวดพระปริตต์ด้วยเถิด เช่นนี้ ไม่ควรชักเท้าหนีเสีย เพราะว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมมีความเดือดร้อน ควรทำให้ เมื่อเขาส่งข่าวมาที่วัดขอให้สวดพระปริตต์เพื่อประโยชน์ช่วยคนไข้ที่อยู่ในบ้าน ก็ควรสวดให้เขา เมื่อมีโรคหรือมีอุปัทวะเกิดขึ้นในพระราชวังเป็นต้น ภายในบ้าน เขามานิมต์ให้ไปสวดพระปริตต์ พระภิกษุทั้งหลายก็ควรสวดพระปริตต์มีอาฏานาฏิยะเป็นต้นให้เขา เมื่อพวกมนุษย์ส่งคนมาบอกว่า นิมนต์ให้ศีล นิมนต์มากล่าวธรรมแก่คนไข้หรือส่งคนมาให้ศีล ให้กล่าวธรรมในพระราชวัง หรือในบ้านท่านอำมาตย์ พระภิกษุก็ควรไปให้ศีล ควรไปกล่าวธรรมตามที่เขานิมนต์มาแต่เขามาบอกว่า นิมนต์มาป้องกันคนตาย เช่นนี้ไม่ควรไป แต่

ถ้าคิดว่า เมื่อเห็นศพในป่าช้า และได้เห็นอสุภะ เราจักได้มรณสติ เช่นนี้ก็ควรไป ด้วยมุ่งกัมมัฏฐานเป็นสำคัญ ภิกษุพึงปฏิบัติในเรื่องพระปริตต์อย่างนี้.[๑๖]

นอกจากจะทรงอนุญาตเช่นนั้นแล้ว ยังทรงแนะนำให้สวดพระปริตต์เพื่อคุ้มครองตน เช่น ในอาฏานาฏิยสูตร [๑๗]มีพระพุทธดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเรียนมนต์คุ้มครองคืออาฏานาฏิยปริตร พวกเธอจงศึกษามนต์คุ้มครองคืออาฏานาฏิยปริตต์ เธอจงทรงจำมนต์คุ้มครองคืออาฏานาฏิยปริตต์.

ภิกษุทั้งหลาย มนต์คุ้มครองคืออาฏานาฏิยปริตต์ ประกอบด้วยประโยชน์ ย่อมเป็นไปเพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อความไม่เบียดเบียน เพื่อความอยู่เป็นสุขของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา

อนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรอื่นว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอนุญาตการแผ่เมตตาแก่พญางูทั้ง ๔ ตระกูล เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตน เพื่อกระทำการป้องกันตน.[๑๘]

---

[๑๖] สมนฺตปาสาทิกา ปฐมาค น. ๕๗๗ สฺยาม

[๑๗] (ที.ปา ๑๑/๒๙๕/๑๘๗)

[๑๘] (วิ.จูพ.๗/๒๕๑๑๘, องฺ.จตุกฺก.๒๑/๖๗/๘๒-๓).

จำนวนพระปริตต์

ในคัมภีร์อรรถกถาต่างๆ แสดงพระปริตรไว้แตกต่างกัน พอสรุปได้ดังนี้

มิลินทปัญหา[๑๙] ๗ ปริตร	**สมันตปาสาทิกา[๒๐] และวิสุทธิมรรค[๒๑] ๕ ปริตร**	**อรรถกถาทีฆนิกายเป็นต้น[๒๒] ๘ ปริตร**
๑) รัตนปริตร	๑) รัตนปริตร	๑) รัตนปริตร
๒) ขันธปริตร	๒) ขันธปริตร	๒) ขันธปริตร
๓) เมตตปริตร		๓) เมตตปริตร
๔) โมรปริตร	๓) โมรปริตร	๔) โมรปริตร
๕) ธชัคคปริตร	๔) ธชัคคปริตร	๕) ธชัคคปริตร
๖) อาฏานาฏิยปริตร	๕) อาฏานาฏิยปริตร	๖) อาฏานาฏิยปริตร
๗) อังคุลิมาลปริตร		๗) โพชฌังคปริตร
		๘) อิสิคิลิปริตร

พระปริตรในปัจจุบัน

พระโบราณาจารย์ได้จำแนกพระปริตรออกเป็น ๒ ประเภท คือ เจ็ดตำนาณ และสิบสองตำนาณ ซึ่งมีประวัติความเป็นมาดังนี้

คณะสงฆ์ในประเทศศรีลังกา เห็นว่าการสวดพระปริตร ซึ่งเป็นการสวดสาธยาย เพื่อคุ้มครองป้องกันรักษาภยันตรายนั้นมีประโยชน์ต่อพุทธศาสนิกชน จึงได้จัดพระธรรมให้เป็นหมวดหมู่ขึ้นมาให้ใกล้เคียงกับการสวดสืบทอดพระศาสนา แต่ครั้งพุทธกาลมากที่สุด โดยเริ่มแรกนั้นได้ช่วยกันค้นหาในพระไตรปิฎก เลือกเอาพระสูตรต่างๆ และปาฐะพระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยอันมีที่มาว่า เกิดขึ้นด้วยเหตุการณ์ต่างๆ นำมาเป็นบทสวดมนต์ เช่น รัตนสูตรซึ่งมีเหตุการณ์ว่าพระอานนท์นำคุณพระรัตนตรัยระงับโรคระบาดอันเกิดแต่อดอยากที่เมืองเวลาลี เป็นต้น จนแพร่หลายเป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนในลังกาทวีป

---

[๑๙] (มิลินฺท มจฺจุปาสมุตฺติปญฺหา ๑๕๕ ม.)

[๒๐] (วิ.อ.๑/๑๕๘

[๒๑] วิสุทฺธิ ๒/๔๘)

[๒๒](ที.อ.๓/๘๖) นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงอรรถกถามัชฌิมนิกาย(ม.อ.๓/๗๙), อรรถกถาอังคุตรนิกาย (องฺ. อ.๑/๒๒๗) อรรถกถาวิภังค์(อภิ.อ.๒/๒๓๕) และอรรถกถามหานิทเทส (ขุ.มหา.อ. ๓๖)

จนมาถึง พ.ศ. ๙๐๐ พระเถระทั้งหลาย มีพระเรวัตตเถระเป็นประธานช่วยกันสำรวจพระปริตรต่าง ๆ เรียบเรียงไว้ เป็นคัมภีร์ เรียกว่า “ภาณวาร” ซึ่งเป็นตำราสำหรับพระสงฆ์ท่องจำและสวดพระปริตรให้เป็นแบบแผนอันเดียวกัน โดยมี ๒๒ เรื่อง คือ

๑) นโม และ สรณคมน์	๒) ทสสิกขา	๓) สามเณรปัญหา
๔) ทวัตติงสาการ	๕) จตุปัจจเวกขณะ	๖) ทสธรรมสูตร
๗) มงคลสูตร	๘) รัตนสูตร	๙) กรณียเมตตสูตร
๑๐) อหิราชสูตร	๑๑) เมตตานิสังสสูตร	๑๒) เมตตานิสังสคาถา
๑๓) โมรปริตร	๑๔) จันทปริตร (ส.สคาถ)	๑๕) สุริยปริตร (ส.สคาถ)
๑๖) ธชัคคสูตร	๑๗) โพชฌงคสูตร	๑๘) คิริมานนทสูตร
๑๙) อิสิคิลิสูตร	๒๐) อาฏานาฏิยสูตร	๒๑) ธรรมจักกัปปวัตนสูตร
๒๒) มหาสมัยสูตร		

และต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๘๐๙ พระอโนทัสสี พระเถระชาวลังการในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุ ได้แต่งคัมภีร์สารัตถสมุจจัยขึ้น เพื่ออธิบายคัมภีร์ภาณวารนั้น ซึ่งคัมภีร์ภาณวารท่านรวมไว้ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง น.๑๑๒-๑๑๖๔, ส่วนคัมภีร์สารัตถสมุจจัยแปลเป็นภาษาไทยเมื่อรัชกาลที่ ๓ และหอสมุดฯได้จัดพิมพ์แล้ว)

คัมภีร์ภาณวารอันรวบรวมพระพุทธมนต์ไว้นั้น ประชาชนชาวลังกาต่างให้ความนับถือมาก โดยนิยมอาราธนาให้พระสงฆ์สวดเมื่อประกอบพิธีสำคัญ. แม้พระเจ้าแผ่นดินลังกาก็มีพระราชประสงค์ให้นำบทสวดในคัมภีร์ภาณวารมาสวดในงานพระราชพิธีเช่นกัน. [๒๓]

เนื่องจากคัมภีร์ภาณวารนี้มีพระปริตรอยู่ ๒๒ บท จึงทำให้ใช้เวลาในการสวดมากเกินไป จึงทรงให้พระสงฆ์รวบรวมบทสวดมนต์ขึ้นใหม่ โดยคัดเลือกนำจากคัมภีร์ภาณวารนั้นเป็นหลัก รวมทั้งเพิ่มคาถาที่นิยมสวดกันมากๆ เพื่อความเป็นศิริมงคลแก่พระนคร และบ้านเมือง แต่ย่นเวลาสวดให้สั้นลง แล้วให้ชื่อว่า ราชปริตร เนื่องจากเป็นพระราชประสงค์ที่ให้รวบรวมขึ้น เพื่อใช้สวดในงานพระราชพิธี. ต่อมาบทสวดที่เรียกว่า ราชปริตรก็เป็นที่นิยมกันแพร่หลายไปทั่วถึงแก่ราษฎรทุกหมู่เหล่า ต่างก็พากันใช้ตามแบบอย่างพิธีหลวงสืบมาจนกลายมาเป็น ๒ ตำนาณ คือ “จุลปริตร” (เจ็ดตำนาณ) และ “มหาปริตร” (สิบสองตำนาณ) มีข้อสันนิษฐานว่า ในครั้งโบราณนิยมสวดเจ็ดตำนานมากกว่า ส่วนสิบสองตำนาณนั้นมักจะสวดกันในงานใหญ่ๆ หรืองานหลวง

---

[๒๓] เรียบเรียงจากบทความเรื่อง **อานุภาพพระพุทธมนต์**โดยผศ.ประพันธ์ กุลวินิจฉัย

บทสวดมนต์ที่แบ่งเป็นจุลราชปริตรและมหาราชปริตรนั้นสรุปได้ดังนี้

จุลราชปริตร (เจ็ดตำนาณ[๒๔])	มหาราชปริตร (สิบสองตำนาณ) [๒๕]
๑) มังคลปริตร	๑) มังคลปริตร***
๒) รัตนปริตร	๒) รัตนปริตร
๓) เมตตปริตร	๓) เมตตปริตร
๔) ขันธปริตร	๔) ขันธปริตร[๒๖]
๕) โมรปริตร	๕) โมรปริตร
๖) ธชัคคปริตร	๖) วัฏฏกปริตร***
๗) อาฏานาฏิยปริตร	๗) ธชัคคปริตร
	๘) อาฏานาฏิยปริตร
	๙) อังคุลิมาลปริตร[๒๗]
	๑๐) โพชฌังคปริตร
	๑๑) อภยปริตร***
	๑๒) ชัยปริตร***

ปัจจุบันมีพระปริตต์ ๑๒ ปริตต์ดังที่มาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงซึ่งต่างจากที่มาในอรรถกถาโดยเพิ่มมังคลปริตร วัฏฏกปริตร อภยปริตร และชัยปริตร รวม ๔ บท [๒๘] แต่ไม่

---

[๒๔] คำว่า ตำนาณ มาจากศัพท์บาลีว่า ตาณา ที่แปลว่า เครื่องป้องกัน หรือพระปริตรนั่นเอง

[๒๕] ส่วนในบทสวดมนต์ฉบับพม่ามีพระปริตร ๑๑ ปริตร เพราะพระโบราณาจารย์พม่ารวมอภยปริตรและชัยปริตรไว้เป็นปริตรเดียว ชื่อว่า ปุพพัณหสูตร คือสูตรที่ควรสาธยายในเวลาเช้า. ในสูตรนั้น ท่านเพิ่มเทวตาอุยโยชนคาถา สัพพมังคลคาถา และ ๓ คาถาสุดท้ายของรัตนสูตรเข้ามาอีกด้วย

[๒๖] สวดมนต์ฉบับหลวงท่านผนวกขันธปริตรกับฉัททันตปริตรไว้ด้วยเรียกว่า “ขนฺธปริตฺตำ ฉทฺทนฺตปริตฺตาปรำ”

[๒๗] ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงนำอังคุลิมาลปริตรมารวมกับโพชฌังคปริตรแล้วเรียกว่า “องฺคุลิมาลปริตฺตปุพฺพกำ โพชฌงฺคปริตฺตำ” สำหรับสวดแบบเจ็ดตำนานและบางคราวก็สวดแทนอาฏานาฏิยปริตต์หรือปริตต์อื่น

[๒๘] มังคลปริตรและวัฏฏกปริตรพบในพระสุตตันตปิฎก ส่วนอภยปริตรและชัยปริตร ได้แต่งขึ้นมาในภายหลัง.

จัดอิสิคิลิปริตรไว้ อาจเป็นเพราะเป็นพระปริตรที่กล่าวถึงชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่เหมือนพระปริตรอื่นที่แสดงคุณของพระรัตนตรัยสัจจกิริยาหรือเมตตาภาวนา.

บทขัดพระปริตร

บทขัดพระปริตร หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บทขัดตำนาณ หมายถึง บทที่เข้ามาคั่นการสวดพระปริตร โดยเล่าประวัติย่อและบอกสรรพคุณหรืออานิสงส์โดยสังเขปไว้ในเบื้องต้นของพระปริตต์บทนั้นๆ และเมื่อประสงค์จะสาธยายพระปริตรใด ก็สวดบทขัดพระปริตรนั้นก่อนที่จะสาธยายพระปริตรที่ต้องการ. โดยมากแล้วปริตต์เกือบทุกบทจะมีบทขัดทั้งสิ้น เว้นฉัททันตปริตต์เท่านั้น ที่ไม่มีบทขัด. ธรรมเนียมการสวดบทขัดนั้น พระเถระผู้นำสวดมนต์จะต้องสาธยายบทขัดพระปริตรก่อน หลังจากนั้น ผู้ร่วมสวดจึงสาธยายพระปริตรพร้อมกัน ประเพณีนี้ได้สืบทอดมายังประเทศไทยจวบจนปัจจุบัน ดังนั้น ผู้ที่มีเวลาในการสวดมนต์ไม่มากนัก จึงไม่จำเป็นต้องสวดบทขัดพระปริตร. สันนิษฐานว่าพระโบราณาจารย์ชาวสิงหลประพันธ์ขึ้นหลังพุทธศักราช ๙๐๐ เพราะเป็นการนำข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาที่รจนาโดยพระพุทธโฆสาจารย์มาแต่งเป็นบทขัด.

พระปริตรที่ควรสวดเสมอ

ผู้มีเวลาน้อยควรสวดพระปริตรที่สั้นและสำคัญ ฉะนั้น จึงควรสวดพระปริตร ๔ บท คือ เมตตปริตร ขันธปริตร โมรปริตร และอากานาฏิยปริตร. เมตตปริตรและขันธปริตรเน้นการเจริญเมตตาภาวนา โมรปริตรและอาฏานาฏิยปริตรเน้นการเจริญพุทธคุณ ผู้มีสุขภาพไม่สมบูรณ์ควรสวดโพชฌังคปริตรด้วย

นอกจากพระปริตรเหล่านี้แล้ว คาถาที่กล่าวถึงพระพุทธคุณ เช่น สัพพมังคลคาถา คาถาชินบัญชร และชัยมังคลคาถา ก็ควรสวดเช่นกัน. ท่านผู้สวดอาจจะสวดคาถาเหล่านี้สลับกับพระปริตรในแต่ละวัน.

ก่อนจะสวดพระปริตรทุกครั้ง ผู้สวดควรสวดบทมหานมัสการ (นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส) ก่อนแล้วสมาทานศีลห้า หลังจากนั้น ให้สวดพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ แล้วจึงสวดพระปริตรหรือคาถาอื่นต่อไป.

บทมหานมัสการนั้น เป็นคำแสดงความนอบน้อมคุณทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า คือ พระกรุณาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระปัญญาคุณ จึงเป็นบทที่ชาวพุทธนิยมสวดก่อนจะสวดมนต์. ส่วนการสมาทานศีลทุกวันเป็นการรักษาศีลให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ.

การสวดสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เป็นการเจริญกรรมฐาน คือพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ และสังฆานุสสติ บุคคลผู้หมั่นระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยจะเพิ่มพูนศรัทธาในพระศาสนาเป็นอย่างดี

นอกจากนั้น ควรสวดบทธรรมจักรทุกวันพระ จะส่งผลให้ป้องกันภัยอันตราย และทำให้ผู้สวดประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิต เพราะธรรมจักรเป็นพระธรรมเทศนาแรกที่กล่าวถึงอริยสัจ ๔ จึงเป็นบทที่เทวดาเคารพบูชายิ่งนัก คนไทยในสมัยก่อนเชื่อว่าบุคคลที่สวดธรรมจักรนี้ทุกวันพระ แล้วอธิษฐานให้ครอบครัวหรือญาติพี่น้องมีความสวัสดี จะมีผลานิสงส์ทำให้ผู้สวดและผู้ที่ตนแผ่ไปถึงมีความสวัสดี แคล้วคลาดจากอุบัติเหตุทุกอย่างได้

ภาษาที่ใช้ในการสวดพระปริตร

เดิมใช้ภาษาบาลีล้วนๆ สวดพระปริตร เนื่องจากภาษาบาลีหรือมคธเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ สามารถสวดเพื่อให้เกิดอานุภาพคุ้มครอง ปกป้องรักษา เนื่องจากในบทพระปริตรนั้นนอกจากเป็นพุทธพจน์แล้ว ยังมีคาถาของบรรดาเทวดาที่เป็นสัมมาทิฏฐิผูกเป็นคาถาแล้วนำมาถวายพระพุทธเจ้า เพื่อให้พระสงฆ์ได้เรียนกันแล้วนำไปสวดสาธยายเป็นการป้องกันภยันตราย ให้พระภิกษุสงฆ์ผู้บำเพ็ญสมณธรรมมิให้มีเภทภัยมารบกวน เช่น คาถาของท้าวเวสสุวรรณชื่อ อาฏานาฏิยปริตร (ภาณยักษ์) คาถาท้าวสักกะ ยานิธ ภูตานิ.....ฯลฯ จากรัตนปริตร และจากธชัคคปริตร เช่นตอน อิติปิ โส ภควา... เป็นต้น นับว่ามีคาถาจากเทวดาทั้งหลายนำทูลถวายพระพุทธองค์เพื่อปกป้องพระพุทธศาสนามิให้ถูกย่ำยี

และอีกอย่างหนึ่ง ภาษามคธ ถือกันว่า เป็นมูลภาษา หมายถึงภาษาดั้งเดิมเพราะเป็นภาษาที่เสฏฐบุคคล ๔ จำพวก ใช้พูด ได้แก่ ๑ อาทิกัปปิกบุคคล คือคนที่เกิดต้นกัปป์ ๒. พรหม เทวดาชั้นพรหมภูมิ ๓. อสุตาลาปบุคคล คือ คนที่ยังไม่เคยได้ฟังภาษาใด ๆ มาเลย ๔. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสเป็นภาษามคธทั้งสิ้น ดังพระบาลีอ้างอิงนี้ ว่า

สา มาคธี มูลภาสา นรา ยายทิกัปปิกา
พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา สมฺพุทธา จาปิ ภาสเร.

ด้วยเหตุนี้ โบราณาจารย์ จึงลงมติว่า การฟังพระสวดมนต์หากเป็นภาษาบาลีจะดีกว่าแปลเป็นภาษาไทยหรือภาษาต่างๆ เพราะการฟังพระสวดนั้นจะก่อให้เกิดสมาธิในการฟัง ทำให้จิตจรดอยู่กับบทสวดจากพระสงฆ์และศรัทธาว่า นี่คือพุทธพจน์

อย่างไรก็ตามการฟังสวดมนต์จะเป็นภาษาบาลีหรือสวดมนต์แปลก็ตาม ย่อมก่อให้เกิดผลดีติดตัว ไปทั้งภพนี้และภพหน้า นอกจากนั้นยังได้รับอานุภาพจากพุทธมนต์

คุ้มครอง ปกป้องรักษาให้มีสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เพราะอานุภาพของพระปริตรที่สวดด้วยจิตที่มีสมาธิแน่วแน่ จะแผ่ไปถึงแสนโกฏิจักรวาล ทำให้ผู้สวดได้รับผลานิสงส์มหาศาลหาประมาณมิได้ ดังนั้น ขอให้พุทธบริษัท เชื่อมั่นอานุภาพของพระปริตร หมั่นสวดพระปริตรอยู่เนืองนิตย์ และได้รับประโยชน์สุขทั่วกันทุกท่าน. [๒๙]

ลำดับบทสวดพระปริตร

พิธีสวดพระปริตรนั้น กำหนดบทสวดที่เป็นเจ็ดตำนาณและสิบสองตำนาณพร้อมทั้งบทต้นสวดมนต์และปลายสวดมนต์ตามที่มาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง[๓๐] ได้ดังนี้

---

[๒๙] เรียบเรียงจากหนังสือ “พระปริตรธรรม ๘ ธรรมดา” โดยพระคันธสาราภิวงศ์ฯ และบทความเรื่อง “อานุภาพพระพุทธมนต์” โดยผศ.ประพันธ์ กุลวินิจฉัย

[๓๐] สวดมนต์ฉบับหลวง ของสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) พิมพ์โดยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เจ็ดตำนาณ

ต้นสวดมนต์	
๑. ชุมนุมเทวดา (สรชฺชํ, สคฺเค)	๒. มหานมการปาฐะ (นโม)
๓. ติสรณคมนปาฐะ (พุทฺธํ สรณํ)	๔. นมการสิทธิคาถา (สมฺพุทฺเธ หรือ โย จกฺ)
๕. นโมการัฏฐกคาถา (นโม อรหโต)	๖. บทขัดต้นตำนาณ (เย สนฺตา)[๓๑]
เริ่มเจ็ดตำนาณ[๓๒]	
๗. มังคลปริตร [๓๓](อเสวนา)	๘. รตนปริตร (ยงฺกิญฺจิ)
๙. ขันธปริตร (วิรูปกฺเขหิ)	๑๐. โมรปริตร (อุเทตยญฺจกฺขุมา)
๑๑.ธชัคคปริตร (อิติปิโส ภควา)	๑๒. อาฏานาฏิยปริตร (วิปสฺสิสฺส)
๑๓.โพชฌังคปริตร(โพชฌังโค) มีอังคุลิมาลปริตร (ยโตหํ) เป็นบทนำ	
ปกิรณกคาถา	
๑๕.ยนฺทุนฺนิมิตฺตํ (อภยปริตร)	๑๖. เทวตาอุยโยชนคาถา (ทุกฺขปฺปตฺตา)
๑๗.มหาการุณิโก (ชยปริตรส่วนหนึ่ง)	๑๘.ชยนฺโต (ชยปริตรส่วนหนึ่ง)
๑๙.โส อตฺถลทฺโธ (ชยปริตรส่วนหนึ่ง)	๒๐. สกฺกตฺวา
๒๑.นตฺถิ เม	๒๒. ยงฺกิญฺจิ รตนํ
ท้ายสวดมนต์	
๒๓.รตนัตตยัปปภาวาภิยาจนคาถา	๒๔. สุขาภิยาจนคาถา
๒๕.มงคลจักรวาลใหญ่ (สิริธิติ)	๒๖. มังคลโสตถิคาถา[๓๔] (ภวตุ สพฺพมงฺคลํ)
๒๗.ปริตตานุภาวคาถา (นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ)[๓๕]	๒๘. พุทธชัยมงคลคาถา (พาหุ - มหากา) [๓๖]

---

[๓๑] บทขัดต้นตำนาณนี้ แต่เดิมจะต้องสวดก่อนบทขัดตำนาณทุกปริตต์ คือ เมื่อสวดบทนี้จบแล้วก็ให้สวดบทขัดตำนาณของปริตต์นั้นๆ แต่ปัจจุบันไม่ใช้แล้ว คงสวดเฉพาะบทขัดตำนาณของปริตต์นั้นๆไปเลย

[๓๒] พึงทราบว่า ท่านรวมบทขัดตำนาณไว้ด้วยแล้ว ส่วนโพชฌังคปริตร, อภยปริตรและชยปริตรในเจ็ดตำนาณ นี้ไม่มีบทขัดตำนาณ แต่ในสิบสองตำนาณมี.

[๓๓] คำว่า อเสวนา นี้เป็นคำขึ้นต้นของปริตต์แบบย่อเป็นที่หมายรู้กันว่า ได้แก่ มังคลปริตต์. ความจริง คำขึ้นต้นของปริตต์นั้นหาได้เป็นแบบนี้เสมอไป ซึ่งแล้วแต่ว่า พระสังฆเถระนั้น จะใช้คำใดเป็นคำขึ้นต้น อาจใช้บทแรกของปริตต์นี้หรือใช้บทว่า อเสวนา นี้ขึ้นต้น. แม้ในปริตต์อื่นก็มีนัยนี้.

[๓๔] อ้างถึงข้อความว่า "ไม่เคยทราบว่า เรียกชื่ออย่างใดมาก่อน ผู้แปลเติมชื่อนี้ไว้ เพื่อสะดวกในการอ้างถึงในกาลต่อไป" ในหนังสืออานุภาพพระปริตต์ โดย ธนิต อยู่โพธิ์

สิบสองตำนาน

ต้นสวดมนต์	
๑. ชุมนุมเทวดา (สมนฺตา - สคฺคโมกฺขทำที่เหลือเหมือนเจ็ดตำนาณ)	๒. มหานมการปาฐะ (นโม)
๓. ติสรณคมนปาฐะ (พุทฺธ สรณำ)	๔. นมการสิทธิคาถา (สมฺพุทฺเธ หรือ โย จกฺขุ)
๕. นโมการัฏฐกคาถา (นโม อรหโต)	๖.บทขัดต้นตำนาณ (เย สนฺตา)
เริ่มสิบสองตำนาณ	
๗. มังคลปริตร (อเสวนา)	๘. รตนปริตร (ปณิธานโต)
๙. ฉันทันทปริตต์ (วธิสฺสเมนนฺติ)	๑๐. วัฏฏกปริตร (อตฺถิ โลเก)
๑๑. ขันธปริตร (วิรูปกฺเขหิ)	๑๒. โมรปริตร (อุเทตยญฺจกฺขุมา)
๑๓.ธชัคคปริตร (อิติปิโส ภควา)	๑๔. อาฏานาฏิยปริตร (เพิ่ม นโม เม)
๑๕. องฺคุลิมาลปริตร (ยโตหำ)	๑๖. โพชฌังคปริตร (โพชฺฌงฺโค)
๑๗. อภยปริตร (ยนฺทุนฺนิมิตฺตำ) [๓๗]	๑๘. ชยปริตร (มหาการุณิโก) [๓๘]
ท้ายสวดมนต์	
๑๙. รตนัตตยัปปภาวาภิยาจนคาถา	๒๐. สุขาภิยาจนคาถา
๒๑. มงคลจักรวาลใหญ่ (สิริธิติ)	๒๒. มังคลโสตถิคาถา (ภวตุ สพฺพมงฺคลำ)
๒๓.ปริตตานุภาวคาถา (นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ)	๒๔. พุทธชัยมงคลคาถา (พาหุ- มหากา)

---

[๓๕] เช่นเดียวกับเชิงอรรถข้อ ๓๒

[๓๖]เรียกว่าบทถวายพรพระ ในงานมงคลพิธีทั่วไปจะสวดสองบทนี้ด้วย ถ้าไม่มีฤกษ์พิเศษอะไร แต่ถ้ามีฤกษ์พิเศษ เช่น จะสวดเฉพาะ ชยนฺโต จนถึง ปทกฺขิเณ จนกว่าฤกษ์นั้นจะเสร็จแล้วจึงสวดถวายพรพระ.

[๓๗] ในสิบสองตำนาณนี้ อภยปริตร (ยนฺทุนฺนิมิตฺตำ) รวมกับเทวตาอุยโยชนคาถา.

[๓๘] ชยปริตรนี้ ได้แก่ มหาการุณิโก ชยนฺโต และ โส อตฺถลทฺโธ. อนึ่ง หนังสือสวดมนต์ของพม่านำอภยปริตรและชยปริตรนี้มารวมกันเรียกว่า ปุพพัณหสูตร.

พุทธมนต์สารทีปนี

ส่องกระจ่างแก่นบทสวดพระพุทธมนต์

บทสวดต้นพระปริตร

ผริตฺวาน เมตฺตํ สเมตฺตา ภทนฺตา
อวิกฺขจิตฺตา ปริตฺตํ ภณนฺตุ
ขอท่านผู้เจริญ ผู้เพียบพร้อมด้วยเมตตา
จงอย่าได้ฟุ้งซ่าน แผ่ไมตรีจิต
ตั้งใจสวดพระปริตรเถิด.

.....

ยํ มุนิวรวจนํ สาธโว เม สุณนฺตุ
ธมฺมสฺสวนกาโล อยมฺภทนฺตาฯ
ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย
จงสำรวมจิตตั้งใจสดับพระสัทธรรม
อันเป็นพระดำรัสประเสริฐของพระมหามุนี
ที่ข้าพเจ้าจะสวดต่อไปนี้.
ท่านผู้เจริญ!
กาลนี้เป็นกาลฟังพระสัทธรรม.

พิธีการสวดพระปริตร

หลังจากได้รับสรณคมน์และศีล ๕ แล้ว คฤหัสถ์เป็นผู้กล่าวคำอาราธนาพระปริตร เพื่ออาราธนาให้พระสงฆ์สวดพระปริตร ดังนี้

คำอาราธนาพระปริตร

วิปตฺติปฏิพาหาย
สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
สพฺพทุกฺขวินาสาย
ปริตฺตं พฺรูถ มงฺคลํ.

ตุมฺเห ขอพระสงฆ์ทั้งหลาย **พฺรูถ** จงสวด **ปริตฺตं** พระปริตร **มงฺคลํ** อันเป็นมงคล **วิปตฺติปฏิพาหาย** เพื่อป้องกันความวิบัติ **สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา** เพื่อความสำเร็จในสมบัติทั้งปวง **สพฺพทุกฺขวินาสาย** เพื่อให้ทุกข์ทั้งปวงพินาศไป

วิปตฺติปฏิพาหาย
สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
สพฺพภยวินาสาย
ปริตฺตं พฺรูถมงฺคลํ.

ตุมฺเห ขอพระสงฆ์ทั้งหลาย **พฺรูถ** จงสวด **ปริตฺตं** พระปริตร **มงฺคลํ** อันเป็นมงคล **วิปตฺติปฏิพาหาย** เพื่อป้องกันความวิบัติ **สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา** เพื่อความสำเร็จในสมบัติทั้งปวง **สพฺพภยวินาสาย** เพื่อให้ภัยทั้งปวงพินาศไป

วิปตฺติปฏิพาหาย
สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
สพฺพโรควินาสาย
ปริตฺตं พฺรูถมงฺคลํ.

ตุมฺเห ขอพระสงฆ์ทั้งหลาย **พฺรูถ** จงสวด **ปริตฺตं** พระปริตร **มงฺคลํ** อันเป็นมงคล **วิปตฺติปฏิพาหาย** เพื่อป้องกันความวิบัติ **สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา** เพื่อความสำเร็จในสมบัติทั้งปวง **สพฺพโรควินาสาย** เพื่อให้โรคทั้งปวงพินาศไป.

ชุมนุมเทวดา

สรชฺชํ สเสนํ สพนฺธุ นรินฺทำ
ปริตฺตานุภาโว สทา รกฺขตูติ
ผริตฺวาน เมตฺตำ สเมตฺตา ภทนฺตา
อวิกฺขจิตฺตา ปริตฺตำ ภณนฺตุฯ

สมนฺตา จกฺกวาเฬสุ อตฺราคจฺฉนฺตุ เทวตา
สทฺธมฺมำ มุนิราชสฺส สุณนฺตุ สคฺคโมกฺขทำ[๑]
สคฺเค กาเม จ รูเป คิริสิขรตเฏ
จนฺตลิกฺเข วิมาเน ทีเป รฏฺเฐ จ คาเม
ตรุวนคหเน เคหวตฺถุมฺหิ เขตฺเต
ภุมฺมา จายนฺตุ เทวา ชลถลวิสเม
ยกฺขคนฺธพฺพนาคา ติฏฺฐนฺตา สนฺติเก ยำ
มุนิวรวจนำ สาธโว เม สุณนฺตุฯ

ธมฺมสฺสวนกาโล อยมฺภทนฺตา
ธมฺมสฺสวนกาโล อยมฺภทนฺตา
ธมฺมสฺสวนกาโล อยมฺภทนฺตาฯ

ภทนฺตา ท่านผู้เจริญทั้งหลาย **สเมตฺตา** ผู้มีเมตตา **ผริตฺวาน** จงแผ่ **เมตฺตำ** ไมตรีจิต (**จินฺตเนน**) ด้วยคิดว่า

ปริตฺตานุภาโว ขออานุภาพพระปริตร **รกฺขตู** จงรักษา **นรินฺทำ** พระราชาผู้ทรงเป็นจอมนรชน **สรชฺชำ** พร้อมด้วยราชสมบัติ **สพนฺธุ** พร้อมด้วยพระราชวงศ์ **สเสนำ** พร้อมด้วยเสนามาตย์

อิติ ดังนี้แล้ว **อวิกฺขจิตฺตา** (**หุตฺวา**) ไม่มีจิตฟุ้งซ่าน **ภณนฺตุ** สวดพระปริตรเถิด.

เทวตา ขอเทพดาทั้งหลาย **จกฺกวาเฬสุ** ในจักรวาลทั้งหลาย **สมนฺตา** โดยรอบ **อาคจฺฉนฺตุ** จงมาประชุมกัน **อตฺร ฐาเน** ในสถานที่นี้, **สุณนฺตุ** จงฟัง **สทฺธมฺมำ** พระสัทธรรม **สคฺคโมกฺขทำ** อันให้สวรรค์และนิพพาน **มุนิราชสฺส** ของพระจอมมุนีเจ้า

เทวา เหล่าเทพเจ้า **ติฏฺฐนฺตา** ซึ่งสถิตอยู่ **สคฺเค** ในสวรรค์ **กาเม จ** ชั้นกามภพ **รูเป จ** รูปภพ, **ภุมฺมา จ** และภุมมเทวดา (**ติฏฺฐนฺตา**) ซึ่งสถิตอยู่ **คิริสิขรตเฏ จ** บนยอดภูเขาและในหุบผา **วิมาเน จ** ในวิมาน **อนฺตลิกฺเข จ** ในอากาศ **ทีเป จ** ในเกาะ **รฏฺเฐ จ** ในแว่นแคว้น **คาเม จ** ในบ้าน **รุกฺเข จ** ในต้นพฤกษา **ตรุวนคหเน จ** และป่าชัฏ **เคหวตฺถุมฺหิ จ**

[๑] คาถานี้ เพิ่มเข้าไปเมื่อสวดแบบสิบสองตำนาน

ในเรือนและในไร่ **เขตฺเต จ** และในนา, **ยกฺขคนฺธพฺพนาคา จ** อนึ่ง เหล่ายักษ์ คนธรรพ์ นาค (**ติฏฺฐนฺตา**) ซึ่งสถิตอยู่ **ชลถลวิสเม** ในน้ำ,บนบกและที่อันไม่เรียบราบ **สนฺติเก** อันอยู่ในที่ใกล้เคียง **อายนฺตุ** ขอเชิญมาประชุมพร้อมกันในที่นี้,

ยํ มุนิวรวจนํ พระดำรัสประเสริฐของพระมุนีใด (**เม** อันเรา **วุจฺจเต** จะกล่าว), **สาธโว** ท่านสาธุชนทั้งหลาย **สุณนฺตุ** จงสดับ (**ตํ มุนิวรวจนํ** คำพระดำรัสประเสริฐของพระมุนีนั้น) เถิด.

ภทนฺตา ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! **อยํ กาโล** กาลนี้ **โหติ** เป็น **ธมฺมสฺสวน กาโล** กาลเพื่อฟังธรรม

ภทนฺตา ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! **อยํ กาโล** กาลนี้ **โหติ** เป็น **ธมฺมสฺสวนกาโล** กาลเพื่อฟังธรรม

ภทนฺตา ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! **อยํ กาโล** กาลนี้ **โหติ** เป็น **ธมฺมสฺสวนกาโล** กาลเพื่อฟังธรรม.

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผู้เพียบพร้อมด้วยเมตตา มุ่งหวังว่า “ขออานุภาพพระปริตร จงรักษาพระราชาผู้เป็นเจ้านรชน พร้อมด้วยราชสมบัติ ราชวงศ์ และเหล่าเสนามาตย์” แล้วจงแผ่ไมตรีจิต อย่าได้ฟุ้งซ่าน ตั้งใจสวดพระปริตรเถิด.

ขออัญเชิญเทวดาในรอบจักรวาล มาสู่สถานที่นี้, ขอเชิญฟังพระสัทธรรมของพระจอมมุนี อันชี้ทางสวรรค์และนิพพาน.

ขออัญเชิญเหล่าเทพเจ้า ผู้สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นกามภพ ชั้นรูปภพ และภุมมเทวดา ผู้สถิตอยู่ในวิมาน บนยอดภูเขา ในหุบผา ในอากาศ บนเกาะ ในแว่นแคว้น ในบ้าน ในต้นพฤกษา ในป่าชัฏ ในเรือน ในไร่นา

ขออัญเชิญยักษ์ คนธรรพ์ นาค ผู้สถิตอยู่ในน้ำ บนบก ในที่ไม่ราบเรียบ ในที่ใกล้เคียง ขอจงมาประชุมกันในที่นี้

ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงสำรวมจิตตั้งใจสดับพระสัทธรรมอันเป็นพระดำรัสประเสริฐของพระมหามุนี ที่ข้าพเจ้า (หรือพระคุณเจ้า ถ้าเป็นคฤหัสถ์กล่าว) จะสวดต่อไปนี้.

ท่านผู้เจริญ! กาลนี้เป็นกาลฟังพระสัทธรรม.

บทชุมนุมเทวดา สวดเพื่อเตือนพระสงฆ์ผู้จะสวดพระปริตร ให้แผ่เมตตาจิต แล้วสำรวมจิต อย่าได้ฟุ้งซ่าน ตั้งใจสวดพระปริตรเพื่อถวายพระมหากษัตริย์ โดยมุ่งถวายความคุ้มครองแด่พระมหากษัตริย์ พระประยูรญาติและราชสมบัติตลอดทั้งเสนามาตย์ราชบริพาร

นอกจากนี้เป็นการป่าวประกาศเชื้อเชิญเทวดาทั่วจักรวาลให้มาชุมนุมกัน เพื่อฟังการสวดสาธยายพระปริตร อันเป็นพระธรรมของพระพุทธองค์ ดุจเดียวกับในครั้งพุทธกาลที่พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย.

อนึ่ง ถ้าเป็นงานสวดเพื่อให้ความคุ้มครองรักษาแก่เจ้าของงาน ผู้เป็นสามัญชน เช่น ในงานพิธีมงคลทั่วไป ท่านก็ตัดคาถาบาทแรกว่า สรชฺชํ สเสนํ สพนฺธุ□ นรินฺทํ นี้ออกไป คงกล่าวคำเชิญชวนแต่เพียงว่า “ปริตฺตานุภาโว สทา รกฺขตุ, ผริตฺวาน เมตฺตํ สเมตฺตา ภทนฺตา”. และถ้าเป็นการสวดสิบสองตำนานจะมีคาถาเพิ่มอีกว่า

สมนฺตา จกฺกวาเฬสุ อตฺราคจฺฉนฺตุ เทวตา
สทฺธมฺมํ มุนิราชสฺส สุณนฺตุ สคฺคโมกฺขทาฯ

ซึ่งคาถานี้ ถ้าเป็นเจ็ดตำนาณ ก็ไม่ต้องสวด. การสวดคาถาชุมนุมเทวดานี้ นิยมให้พระเถระรูปที่ ๓ เป็นผู้สวดและสวดเป็นทำนองสรภัญญะ (สวดด้วยเสียงอันไพเราะ) ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นหน้าที่ของคฤหัสถ์ผู้อาราธนาพระปริตรเป็นผู้กล่าว คือเมื่ออาราธนาพระปริตรจบแล้ว ก็กล่าวบทชุมนุมเทวดานี้ด้วย ต่อมาภายหลังได้ยกถวายให้พระเป็นผู้สวด. ในส่วนของเจ้าภาพนั้น หากมีการจัดที่บูชาน้อย (เครื่อง ๕ หรือเครื่องทองน้อย)[๒] ไว้สำหรับเจ้าภาพฟังพระสวดมนต์เป็นพิเศษ ต่างหากจากที่บูชาใหญ่ ก็จุดในตอนที่กำลังว่าบทชุมนุมเทวดานี้.

[๒] เครื่องทองน้อย คือ ธูป ๑ เทียน ๑ ใส่เชิงเล็กและดอกไม้ทำเป็น ๓ พุ่ม

มหานมการปาฐะ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

(ติกฺขตฺตุ สชฺฌายิตพฺพำ)

นโม ขอนอบน้อม **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺธสฺส** ตรัสรู้เอง **สมฺมา** ตามความเป็นจริงแห่งธรรม.

(สวด ๓ จบ)

ติสรณคมนปาฐะ

พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ

ธมฺมำ สรณำ คจฺฉามิ

สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ ธมฺมำ สรณำ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ พุทฺธำ สรณำ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ ธมฺมำ สรณำ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ สงฺฆำ สรณำ คจฺฉามิ

อหำ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธำ** พระพุทธเจ้า **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

อหำ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมำ** พระธรรม **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

อหำ ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆำ** พระสงฆ์ **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธำ** พระพุทธ **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมำ** พระธรรม **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ทุติยมฺปิ แม้ครั้งที่สอง **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆำ** พระสงฆ์ **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **พุทฺธำ** พระพุทธ **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **ธมฺมำ** พระธรรม **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

ตติยมฺปิ แม้ครั้งที่สาม **อหำ** ข้าพเจ้า **คจฺฉามิ** ถึง **สงฺฆำ** พระสงฆ์ **สรณำ** เป็นที่พึ่ง

นมการสิทธิคาถา (สมฺพุทฺเธ)

สมฺพุทฺเธ อฏฺฐวีสญฺจ ทฺวาทสญฺจ สหสฺสเก
ปญฺจสตสหสฺสานิ นมามิ สิรสา อหํ
เตสํ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ อาทเรน นมามิหํ
นมกฺการานุภาเวน หนฺตฺวา สพฺเพ อุปฺปทฺทเว
อเนกา อนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ อเสสโตฯ

อหํ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **สมฺพุทฺเธ** พระสัมพุทธเจ้า **อฏฺฐวีสญฺจ ทฺวาทสญฺจ สหสฺสเก ปญฺจสตสหสฺสานิ** จำนวนห้าแสน หนึ่งหมื่น สองพัน ยี่สิบแปดพระองค์[๓] **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

อหํ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ธมฺมญฺจ** ทั้งพระธรรม **สงฺฆญฺจ** และพระสงฆ์ **เตสํ** ของพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น **อาทเรน** โดยเคารพ **หนฺตฺวา** แล้วจึงขจัด[๔] **อุปฺปทฺทเว** อุปัททวะทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวงได้ **นมกฺการานุภาเวน** ด้วยอานุภาพแห่งการทำความนอบน้อม

อนฺตรายา อันตราย **อเนกาปิ** แม้เป็นอันมาก **วินสฺสนฺตุ** จงพินาศไป **อเสสโต** โดยสิ้นเชิง

---

[๓] นี้เป็นการแปลโดยอรรถ. ถ้าแปลแบบรักษาไวยากรณ์ต้องแปลว่า **ปญฺจสตสหสฺสานิ** ซึ่งห้าแสน (**สมฺพุทฺธานํ**) แห่งพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย **จ** ด้วย **ทฺวาทสญฺจ สหสฺสเก สมฺพุทฺเธ** ซึ่งพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย มีจำนวนหมื่นสองพันพระองค์ **จ** ด้วย **(สมฺพุทฺเธ)** ซึ่งพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย **อฏฺฐวีสญฺจ** ยี่สิบแปดพระองค์ ด้วย. แม้คาถาที่ต่อไปก็นัยนี้.

[๔] หนฺตฺวา ศัพท์นี้ค่อนข้างมีปัญหา คือ ในฉบับแปลทุกฉบับแปลว่า จงกำจัด. ส่วนฉบับแปลโบราณ (ทวาทสปริตต์ หรือสิบสองตำนาน แปลสำนวนเก่า สำนักพิมพ์ดวงแก้ว ท.ธีรานันท์ บรรณาธิการ) แปลว่า เพื่อกำจัด โดยเป็นสัมปทานะ ของบทว่า นมามิ ในประโยคต้น. ความจริง ถ้าแปลว่า เพื่อกำจัด ควรมีรูปว่า หนฺตเว.

ในที่นี้แปล หนฺตฺวา เป็นอรรถอปรกาลกิริยา สัมพันธ์กับบทว่า นมามิ. หรืออีกนัยหนึ่ง หนฺตฺวา มีอรรถเหตุโดยสัมพันธ์กับบทว่า วินสฺสนฺตุ ดังนี้ว่า **หนฺตฺวา** เพราะขจัด **อุปฺปทฺทเว** อุปัททวะทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวงได้ **นมกฺการานุภาเวน** ด้วยอานุภาพแห่งการทำความนอบน้อม เพราะถือว่า กัตตาของบทว่า หนฺตฺวา อันได้แก่ อหํ ต่างจาก กัตตาของบทว่า วินสฺสนฺตุ.

สมฺพุทฺเธ ปญฺจปญฺญาสญฺจ จตุวีสติสตสหสฺสเก
ทสสตสหสฺสานิ นมามิ สิรสา อหำ
เตสำ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ อาทเรน นมามิหำ
นมกฺการานุภาเวน หนฺตฺวา สพฺเพ อุปฺปทฺทเว
อเนกา อนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ อเสสโตฯ

อหำ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **สมฺพุทฺเธ** พระสัมพุทธเจ้า **ปญฺจปญฺญาสญฺจ จตุวีสติสตสหสฺสเก ทสสตสหสฺสานิ** จำนวนหนึ่งล้าน สองหมื่น สี่พัน ห้าสิบห้าพระองค์ **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

อหำ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ธมฺมญฺจ** ทั้งพระธรรม **สงฺฆญฺจ** และพระสงฆ์ **เตสำ** ของพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น **อาทเรน** โดยเคารพ **หนฺตฺวา** แล้วจึงขจัด **อุปฺปทฺทเว** อุปัททวะทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวงได้ **นมกฺการานุภาเวน** ด้วยอานุภาพแห่งการทำความนอบน้อม **อนฺตรายา** อันตราย **อเนกาปิ** แม้เป็นอันมาก **วินสฺสนฺตุ** จงพินาศไป **อเสสโต** โดยสิ้นเชิง

สมฺพุทฺเธ นวุตฺตรสเต อฏฺฐจตฺตาฬีสสหสฺสเก
วีสติสตสหสฺสานิ นมามิ สิรสา อหำ
เตสำ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ อาทเรน นมามิหำ
นมกฺการานุภาเวน หนฺตฺวา สพฺเพ อุปฺปทฺทเว
อเนกา อนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตุ อเสสโตฯ

อหำ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **สมฺพุทฺเธ** พระสัมพุทธเจ้า **นวุตฺตรสเต อฏฺฐจตฺตาฬีสสหสฺสเก วีสติสตสหสฺสานิ** จำนวนสองล้าน สี่หมื่น แปดพัน หนึ่งร้อยเก้าพระองค์ **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

อหำ ข้าพเจ้า **นมามิ** ขอนอบน้อม **ธมฺมญฺจ** ทั้งพระธรรม **สงฺฆญฺจ** และพระสงฆ์ **เตสำ** ของพระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น **อาทเรน** โดยเคารพ **หนฺตฺวา** แล้วจึงขจัด **อุปฺปทฺทเว** อุปัททวะทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวงได้ **นมกฺการานุภาเวน** ด้วยอานุภาพแห่งการทำความนอบน้อม.

อนฺตรายา อันตราย **อเนกาปิ** แม้เป็นอันมาก **วินสฺสนฺตุ** จงพินาศไป **อเสสโต** โดยสิ้นเชิง

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ๕๑๒,๐๒๘ พระองค์ ด้วยเศียรเกล้า และขอนอบน้อมพระธรรมและพระสงฆ์สาวกของพระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยเคารพ ด้วยอานุภาพแห่งการนอบน้อม ย่อมกำจัดอุปัทวะได้ถึงอันตรายต่างๆ ก็จงพินาศไปโดยสิ้นเชิง

ขอถวายนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ๑,๐๒๐,๔๕๕ พระองค์ ด้วยเศียรเกล้า และขอนอบน้อมพระธรรมและพระสงฆ์สาวกของพระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยเคารพ ด้วยอานุภาพแห่งการนอบน้อม ย่อมกำจัดอุปัทวะได้. ถึงอันตรายต่างๆ ก็จงพินาศไปโดยสิ้นเชิง

ขอถวายนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ๒,๐๔๘,๑๐๙ พระองค์ ด้วยเศียรเกล้า และขอนอบน้อมพระธรรมและพระสงฆ์สาวกของพระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยเคารพ ด้วยอานุภาพแห่งการนอบน้อม ย่อมกำจัดอุปัทวะได้. ถึงอันตรายต่างๆ ก็จงพินาศไปโดยสิ้นเชิง

บทสวดนี้ แสดงการนอบน้อมพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยแสดงเป็นจำนวนนับพอให้เห็นภาพว่า มีจำนวนมากมาย[๑].เกี่ยวกับเรื่องนี้ พึงเทียบกับบาฬีอาณาฏิยสูตรที่ว่า

เอเต จญฺเญ จ สมฺพุทฺธา อเนกสตโกฏิโย

พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ ก็ดี พระสัมพุทธเจ้าเหล่าอื่นอีกนับด้วยร้อยโกฏิเป็นอันมากก็ดี”

แม้ในยโสธราเถรีอปาทาน ก็มีข้อความนี้ว่า.

“ปญฺจโกฏิสตา พุทฺธา, นวโกฏิสตานิ จ;
เอเตสํ เทวเทวานํ, มหาทานํ ปวตฺตยิ ฯ

ข้าพระองค์ ได้ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้เป็นเทพแห่งเทพ ๕๐๐ โกฏิ และ ๙๐๐ โกฏิพระองค์.[๕]

ความมุ่งหมายของบทสวดนี้ คือ นมัสการพระพุทธเจ้า ซึ่งมีจำนวนมากมายในอดีต ที่เคยมาตรัสรู้แล้วปรินิพพานไปมากล้นพ้นที่จะประมาณ เมื่อนมัสการมากๆ จะช่วยกันภัยอันตรายเช่นนั้นได้. ในเรื่องนี้อาจมองได้ว่า พระโบราณาจารย์ได้นำเอาความนับถือตามแนว

---

[๕] ขุ.อป. ๓๘๔

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามาให้ความคุ้มครองรักษา โดยไม่จำกัดอานุภาพของพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณให้อยู่ในวงแคบ นับเป็นความรอบคอบอย่างยิ่ง.

โบราณใช้บทนี้มาตลอด ซึ่งไม่ทราบว่าท่านผู้ใดรจนาในครั้งใด สันนิษฐานว่าคงนิพนธ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พร้อมๆกับมงคลจักรวาฬใหญ่ มงคลจักรวาลน้อย และคาถาพาหุงก็ได้.[๖] ครั้นต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่า บทนี้ แต่งขึ้นตามคติข้างมหายาน จึงทรงพระนิพนธ์นมการสิทธิคาถาขึ้นใหม่ คือคาถาที่ขึ้นต้นด้วย โย จกฺขุมา และโปรดให้ใช้แทนบทนี้. อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ธรรมยุติกะนิยมสวด โย จกฺขุมา ส่วนคณะสงฆ์มหานิกายนิยมสวด สมฺพุทฺเธ[๗]

[๖] หนังสือสิบสองตำนาน : ท.ธีรานันท์

[๗] หนังสือ พุทธานุภาพ :พระครูปลัดสุวัฒนธีรคุณ

นมการสิทธิคาถา (โย จกฺขุมา)

โย จกฺขุมา โมหมลาปกฏฺโฐ
สามํว พุทฺโธ สุคโต วิมุตฺโต
มารสฺส ปาสา วินิโมจยนฺโต
ปาเปสิ เขมํ ชนตํ วิเนยฺยํฯ
พุทฺธํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ
โลกสฺส นาถญฺจ วินายกญฺจ
ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ
สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุฯ

โย (พุทฺโธ) พระพุทธเจ้า พระองค์ใด **จกฺขุมา** ทรงมีพระปัญญาจักษุ **โมหมลาปกฏฺโฐ**[๕] ทรงหลุดออกจากมลทินคือโมหะแล้ว **พุทฺโธ** ตรัสรู้แล้ว **สามํว** ด้วยพระองค์เองนั่นเทียว **สุคโต** เสด็จไปดี **วิมุตฺโต** พ้นไปแล้ว **วินิโมจยนฺโต**[๖] - ทรง **ชนตํ** พาหมู่ชน **วิเนยฺยํ** อันเป็นเวไนย์ - ให้พ้นออก **ปาสา** จากบ่วง **มารสฺส** แห่งมาร **ปาเปสิ** เข้าถึง **เขมํ** ธรรมเกษม.

อหํ ข้าพระพุทธเจ้า **นมามิ** ขอถวายนมัสการ **พุทฺธํ** พระพุทธเจ้า **วรํ** ผู้ประเสริฐ **ตํ** พระองค์นั้น **นาถํ จ** ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง **วินายกํ จ** และทรงเป็นผู้นำ **โลกสฺส** แห่งโลก **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

ชยสิทฺธิ ขอความสำเร็จแห่งชัยชนะ **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **ตนฺเตชสา** (**ตสฺส พุทฺธสฺส เตชสา**) ด้วยเดชพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

จ อนึ่ง **สพฺพนฺตรายา** อันตรายทั้งปวง **วินาสเมนฺตุ** จงพินาศไป.

---

[๕] โมหมลาปกฏฺโฐ ที่แปลว่า หลุดออกจากมลทินคือโมหะแล้ว เพราะ อปกฏฺจ มาจาก อป + กสฺส ธาตุ ในอรรถว่า ไป (คติยํ) + ต ปัจจัย เมื่อมีอป อุปสัค เป็นบทหน้า จึงไม่เรียกหากรรม แต่เรียกหาอปทาน ดังนั้น จึงแปลว่า ไปปราศ ดังที่มาบาฬี **พรหมายุสูตร** ว่า น จ กายสฺมา อปกฏฺโ (ม.ม.๒/๓๘๗) เคลื่อนออกจากกาย" และอรรถกถาพรรณนาว่า "อปกฏฺจนฺติ ขลิสาฏโก วิย กายโต มุจฺจิตฺวาปิ น ติฏฺจติ คำว่า อปกฏฺโ แปลว่า พ้นจากกายแล้ว ไม่ตั้งอยู่ ดุจผ้าที่ลื่นไปฉะนั้น". อย่างไรก็ดี ถือเอาความว่า ทรงกำจัดโมหมลทินได้แล้ว.

[๖] มุจ ธาตุ ในทิวาทิคณะ เป็นอกัมมธาตุ ลง ณย การิตปัจจัย จึงแปลโดยพยัญชนะว่า ยัง... ให้พ้นออก. แต่ถือเอาความได้ว่า ปลดเปลื้องหมู่เวไนยชนออกจากบ่วงมารนำไปสู่ความเกษม.

ธมฺโม ธโช วิย ตสฺส สตฺถุ ทสฺเสสิ โลกสฺส วิสุทฺธิมคฺคํ นิยฺยานิโก ธมฺมธรสฺส ธารี สาตาวโห สนฺติกโร สุจิณฺโณ ธมฺมํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ โมหปฺปทาลํ อุปสนฺตทาหํ ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุฯ

โย ธมฺโม พระธรรมใด **ธโช วิย** เป็นดุจธงชัย **ตสฺส สตฺถุ** ของพระศาสดาพระองค์นั้น **นิยฺยานิโก** เป็นคุณอันนำสัตว์ออกไปจากทุกข์ **ธารี** คุ้มครอง **ธมฺมธรสฺส** ผู้ทรงธรรม **สุจิณฺโณ** ซึ่งถ้าบุคคลประพฤติดีแล้ว **สาตาวโห** จะนำความยินดีมาให้ **สนฺติกโร** ทำความสงบ **ทสฺเสสิ** แสดงแล้ว **วิสุทฺธิมคฺคํ** ซึ่งหนทางเพื่อความหมดจด **โลกสฺส** แก่ชาวโลก

อหํ ข้าพระพุทธเจ้า **นมามิ** ขอถวายนมัสการ **ธมฺมํ** พระธรรม **วรํ** อันประเสริฐ **ตํ** นั้น **โมหปฺปทาลํ** ที่ทำลายความลุ่มหลง **อุปสนฺตทาหํ** ระงับความรุ่มร้อน **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

ชยสิทฺธิ ขอความสำเร็จแห่งชัยชนะ **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **ตนฺเตชสา** (**ตสฺส ธมฺมสฺส เตชสา**) ด้วยเดชพระธรรมนั้น.

จ อนึ่ง **สพฺพนฺตรายา** อันตรายทั้งปวง **วินาสเมนฺตุ** จงพินาศไป.

สทฺธมฺมเสนา สุคตานุโค โย โลกสฺส ปาปูปกิเลสเชตา สนฺโต สยํ สนฺตินิโยชนโก จ สฺวากฺขาตธมฺมํ วิทิตํ กโรติ สงฺฆํ วรนฺตํ สิรสา นมามิ พุทฺธานุพุทฺธํ สมสีลทิฏฺจึ ตนฺเตชสา เต ชยสิทฺธิ โหตุ สพฺพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุฯ

โย สงฺโฆ พระสงฆ์หมู่ใด **สทฺธมฺมเสนา** เป็นกองทัพประกาศพระสัทธรรม **สุคตานุโยโค** ดำเนินตามพระสุคตผู้พระศาสดา **โลกสฺส ปาปูปกิเลสเชตา** ชนะซึ่งอุปกิเลสอันชั่วร้ายของชาวโลก **สยํ** ตนเอง **สนฺโต** เป็นผู้สงบแล้ว **จ** ด้วย **สนฺตินิโยชโก จ** ทั้งประกอบผู้อื่นให้อยู่ในความสงบด้วย **กโรติ** ย่อมกระทำ

สฺวากฺขาตธมฺมํ ซึ่งพระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว **วิทิตํ** ให้มีผู้รู้ตาม

อหํ ข้าพระพุทธเจ้า **นมามิ** ขอถวายนมัสการ **สงฺฆํ** พระสงฆ์หมู่ **วรํ** อันประเสริฐ **ตํ** หมู่นั้น **พุทฺธานุพุทฺธํ** ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า **สมสีลทิฏฺฐิ** มีศีลและทิฏฐิเสมอกัน **สิรสา** ด้วยเศียรเกล้า.

ชยสิทฺธิ ขอความสำเร็จแห่งชัยชนะ **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **ตนฺเตชสา (ตสฺส สงฺฆสฺส เตชสา)** ด้วยเดชพระสงฆ์หมู่นั้น.

จ อนึ่ง **สพฺพนฺตรายา** อันตรายทั้งปวง **วินาสเมนฺตุ** จงพินาศไป.

ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายนมัสการนอบน้อมด้วยเศียรเกล้า แด่พระโลกนาถ พุทธเจ้าองค์ประเสริฐ ผู้นำโลกนายก มีพระปัญญาจักษุ กำจัดโมหมลทินแล้ว ตรัสรู้โดยพระองค์เอง ทรงเสด็จไปดี หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง, ทรงนำพาหมู่เวไนยชนให้หลุดพ้นจากบ่วงมาร เข้าถึงธรรมอันเกษม, ด้วยเดชพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอท่านจงประสบชัย และอันตรายทั้งปวงจงพินาศไป

ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายนมัสการการนอบน้อมด้วยเศียรเกล้า แด่พระธรรมประเสริฐที่เป็นยานนำพาสัตว์ออกจากทุกข์ คุ้มครองผู้ทรงธรรม เป็นประหนึ่งว่าธงชัยของพระศาสดา ธรรมนี้ที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความยินดีมาให้ ทำความสงบ แสดงหนทางไปสู่ความบริสุทธิ์ ให้แก่ชาวโลก ทำลายความลุ่มหลง ทำความรุ่มร้อนให้ระงับลง. ด้วยเดชพระธรรมนั้น ขอท่านจงประสบชัย และอันตรายทั้งปวงจงพินาศไป.

ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายนมัสการนอบน้อมด้วยเศียรเกล้า แด่หมู่พระอริยสาวกประเสริฐ ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า มีศีลและทิฏฐิเสมอกัน เป็นกองทัพประกาศพระสัทธรรม ดำเนินตามพระสุคตผู้พระศาสดา มีชัยต่ออุปกิเลสชั่วร้ายของชาวโลก ด้วยสั่งสอนให้รู้จักละเสียได้ ตนเองเป็นผู้สงบแล้วทั้งยังชักชวนให้ผู้อื่นประกอบอยู่ในความสงบ และประกาศธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วให้ผู้อื่นได้รู้ตาม, ด้วยเดชหมู่พระอริยสาวกนั้น ขอท่านจงประสบชัย และอันตรายทั้งปวงจงพินาศไป.

นโมการัฏฐกคาถา (นโม ๘ บท)

นโม อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส มเหสิโน
นโม อุตฺตมธมฺมสฺสาปิ สฺวากฺขาตสฺเสว เตนิธ
นโม มหาสงฺฆสฺสาปิ วิสุทฺธสีลทิฏฺฐิโน
นโม โอมาตฺยารทฺธสฺส รตนตฺตยสฺส สาธุกํ
นโม โอมกาตีตสฺส ตสฺส วตฺถุตฺตยสฺสปิ
นโมการปฺปภาเวน วิคจฺฉนฺตุ อุปทฺทวา
นโมการานุภาเวน สุวตฺถิ โหตุ สพฺพทา
นโมการสฺส เตเชน วิธิมฺหิ โหมิ เตชวาฯ

นโม ขอนอบน้อม **สมฺมา-สมฺพุทฺธสฺส** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า **อรหโต** ผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง **มเหสิโน** ผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่

นโม ขอนอบน้อม **อุตฺตม-ธมฺมสฺสาปิ** พระธรรมอันสูงสุด **อิธ** ในศาสนานี้ **เตน** ที่พระผู้มีพระภาค **สฺวากฺขาตสฺส เอว** ตรัสดีแล้ว

นโม ขอนอบน้อม **มหาสงฺฆสฺสาปิ** แด่พระสงฆ์หมู่ใหญ่ **วิสุทฺธสีลทิฏฺฐิโน** ผู้มีศีลและทิฏฐิอันหมดจด

นโม การนอบน้อม **รตนตฺตยสฺส** แด่พระรัตนตรัย **โอมาตฺยารทฺธสฺส** (**โอม อิติ อารทฺธสฺส**) ที่ได้ปรารภไว้ว่าโอม[๑๐] ดังนี้ **สาธุกํ** จึงสำเร็จประโยชน์

นโม ขอนอบน้อม **วตฺถุตฺตยสฺสปิ** แม้แต่หมวดวัตถุ ๓ **ตสฺส** นั้น **โอมกาตีตสฺส** อันล่วงพ้นโทษต่ำช้า

นโมการปฺปภาเวน ด้วยความประกาศการทำความนอบน้อม **อุปทฺทวา** อุปัทวะทั้งหลาย **วิคจฺฉนฺตุ** จงปราศจากไป.

นโมการานุภาเวน ด้วยอานุภาพ

---

[๑๐] โอม มาจาก อ = อรหนฺตสมฺมาสมฺพุทฺธ + อุ = อุตฺตมธมฺม + ม = มหาสงฺฆ. ที่ได้แสดงแล้วในข้างต้น. วิธีการสร้างบทนี้สำเร็จโดยวินาสนิรุตตินัย คือ อรหนฺตสมฺมาสมฺพุทฺธ ลบพยัญชนะข้างหลัง อ คงไว้แต่เพียง อ ตัวต้น. แม้ในคำว่า อุตฺตมธมฺม และ มหาสงฺฆ ก็มีนัยนี้. เมื่อนำ ๓ บทนี้มารวมกัน เป็น ออุม ลบ อ จึงเป็น อุม แล้ววุทธิ อุ เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น โอม. วิธีการนี้พึงเทียบคำว่า ภควา ศัพท์ที่นำสามบทมาเชื่อมกัน คือ ภว ภพ คม ไป วนฺต คาย พระผู้คายการไปสู่ภพ เรียกว่า ภควา.

แห่งการกระทำความนอบน้อม **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **สพฺพทา** ทุกเมื่อ.

เตเชน ด้วยเดช **นโมการสฺส** แห่งการกระทำความนอบน้อม **โหมิ** เราจงเป็น **เตชวา** ผู้มีเดช **วิธิมฺหิ** ในมงคลพิธีเถิดฯ

ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง แสวงหาคุณยิ่งใหญ่
ขอนอบน้อมพระธรรมสูงสุดในศาสนานี้ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว
ขอนอบน้อมพระสงฆ์หมู่ใหญ่ มีศีลและทิฏฐิอันหมดจด
การนอบน้อมพระรัตนตรัย ที่ได้ปรารภไว้ว่า โอม ดังนี้ จึงสำเร็จประโยชน์
ขอนอบน้อมแม้พระรัตนตรัยที่นับเป็นเหตุแห่งความเลื่อมใส อันล่วงพ้นโทษต่ำช้า
ด้วยการแสดงความนอบน้อม อุปัทวะทั้งหลาย จงบำราศไป.
ด้วยอานุภาพแห่งความนอบน้อม ขอความสวัสดี จงมี ทุกเมื่อ.
ด้วยเดชการกระทำความนอบน้อม เราจงเป็นผู้มีเดช ในมงคลพิธีเถิดฯ

นโมการัฏฐกคาถา แปลว่า คาถาแสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัย ๘ บท เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นโม ๘ บท เพราะในคาถานี้จะมีคำว่า นโม อยู่ ๘ บทพอดี และแต่งขึ้นโดยนำบทว่า นโม มาผูกเข้าเป็นบทต้น ทำนองเดียวกับกลบทในภาษาไทย เป็นคาถาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ นับว่ามีความถูกต้องและไพเราะเท่าเทียมกับนักปราชญ์ในยุคก่อนๆ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาในภาษาบาลีเป็นอย่างยิ่งทีเดียว.

นโม ๘ บทนี้ สวดต่อจากสัมพุทเธ หรือ โย จกฺขุมา และใช้สวดเฉพาะงานมงคลและที่มีการตั้งขันน้ำมนต์วงด้ายสายสิญจน์เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรับสั่งไว้ใจความว่า"สวดทำน้ำมนต์ มีสรรพคุณชะงัดนัก". แต่บางทีพระท่านก็ตัดออก เพราะมีเวลาน้อยหรือรีบด่วน.

บทขัดตำนาน

ก่อนจะสวดเจ็ดตำนานหรือสิบสองตำนาน จะสวดบทขัดตำนานบทนี้ก่อน เพื่อเชื้อเชิญเทพดาทั้งหลายให้มาประชุมฟังธรรมกันในสถานที่นี้ ให้มาอนุโมทนาบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญในวันนี้ พร้อมกันนั้น ขออำนาจของเทวดาเหล่านั้นจงรักษาคุ้มครองพระศาสนาและโลก. หลังจากนั้น ก็เริ่มสวดบทขัดแต่ละตำนาน. ในสวดมนต์ฉบับหลวงท่านรวมบทขัดตำนานนี้เข้ากับบทขัดตำนานของมงคลปริตต์ และเรียกว่าบทขัดมงคลปริตต์.

เย สนฺตา สนฺตจิตฺตา
ติสรณสรณา เอตฺถ
โลกนฺตเร วา
ภุมฺมาภุมฺมา จ เทวา

เย เทวา อ.เทวดาท.เหล่าใด **ภุมฺมา จ** ผู้บังเกิดในภุมมวิมาน ก็ดี, **อภุมฺมา จ** และ อ.เทวดาผู้บังเกิดในรุกขวิมาน และอากาส-วิมาน ซึ่งมิใช่ผู้บังเกิดในภุมมวิมาน **สนฺต-จิตฺตา** มีจิตอันระงับจากกิเลส **ติสรณสรณา** ถึงซึ่งไตรสรณคมน์ว่าเป็นที่พึ่ง **สนฺตา** ซึ่งมีอยู่ **เอตฺถ โลเก วา** ในโลกนี้ หรือ **โลกนฺตเร วา** หรือว่า ในโลกอื่น.

คุณคณคหณพฺยาวฏา
สพฺพกาลํ,
เอเต อายนฺตุ เทวา

โหนฺติ เป็น **คุณคณหณพฺยาวฏา** ผู้ขวนขวายในการจะรับเอาหมู่แห่งคุณ **สพฺพกาลํ** ตลอดกาลทั้งปวง. **เอเต เทวา** อ.เทพเหล่านั้น **[อายนฺตุ]** จงมา.

วรกนกมเย เมรุราเช วสนฺโต
สนฺโต สนฺโต สเหตุ
มุนิวรวจนํ โสตุมคฺคํ สมคฺคํ

[เทโว จ] อนึ่ง อ.เทวดา **สนฺโต สนฺโต** ที่เป็นสัตบุรุษทุกท่าน **วสนฺโต** ผู้สถิตอยู่ **เมรุราเช** ณ ภูเขาเมรุราช **วรกนกมเย** ซึ่งสำเร็จจากทองอันประเสริฐ **[อายตุ]** จงมา **สมคฺคํ** สู่ที่ประชุม **โสตุ** เพื่ออันฟัง **มุนิวรวจนํ** ซึ่งพระดำรัสประเสริฐของพระพุทธมุนี **อคฺคํ** ที่ล้ำเลิศ **สเหตุ** กอปรด้วยเหตุผล๑.

สพฺเพสุ จกฺกวาเฬสุ
ยกฺขา เทวา จ พฺรหฺมุโน
ยํ อมฺเหหิ กตํ ปุญฺญํ

ยํ ปุญฺญํ อ.บุญอันใด **สพฺพสมฺปตฺติ-สาธกํ** ที่จะทำให้สมบัติทั้งปวงบังเกิดมี **อมฺเหหิ** อันข้าพเจ้าท. **กตํ** ร่วมกันทำแล้ว,

สพฺพสมฺปตฺติสาธกำ

ยกฺขา จ อ.ยักษ์ท. ด้วย, **เทวา** จ อ.เทวดาท. ด้วย, **พฺรหฺมุโน จ** อ.พรหมท. ด้วย **จกฺกวาเฬสุ** ในจักรวาฬท. **สพฺเพสุ** ทั้งปวง [**อนุโมทนฺตุ** ขอจงอนุโมทนา **ตำ ปุญฺญำ** ซึ่งบุญนั้น **เอว** นั่นเทียว][๒]

สพฺเพ ตำ อนุโมทิตฺวา
สมคฺคา สาสเน รตา
ปมาทรหิตา โหนฺตุ
อารกฺขาสุ วิเสสโต
สาสนสฺส จ โลกสฺส

สพฺเพ ยกฺขเทวาทโย อ.เทพเจ้ามียักษ์และเทวดาเป็นต้นท. ทั้งปวง **อนุโมทิตฺวา** ครั้นอนุโมทนา **ตำ ปุญฺญำ** ซึ่งบุญนั้นแล้ว **โหนฺตุ** จงเป็น **สมคฺคา** ผู้พร้อมเพรียงกัน **รตา** ผู้ยินดี **สาสเน** ในศาสนา **ปมาทรหิตา** อย่าได้หลงลืม **อารกฺขาสุ** ในการอารักขา **โลกสฺส** ซึ่งโลก **จ** ด้วย **สาสนสฺส จ** ซึ่งพระศาสนา ด้วย **วิเสสโต** โดยพิเศษฯ

วุฑฺฒี ภวตุ สพฺพทา

วุฑฺฒี อ.ความเจริญ **ภวตุ** ขอจงมี **สพฺพทา** ตลอดกาลทุกเมื่อฯ

สาสนมฺปิ จ โลกญฺจ
เทวา รกฺขนฺตุ สพฺพทา

เทวา อ.เทวดาท. **รกฺขนฺตุ** ขอจงรักษา **สาสนมฺปิ จ** แม้ซึ่งพระศาสนา **โลกญฺจ** และซึ่งโลกด้วย **สพฺพทา** ตลอดกาลทุกเมื่อ

สทฺธึ โหนฺตุ สุขี สพฺเพ
ปริวาเรหิ อตฺตโน
อนีฆา สุมนา โหนฺตุ
สห สพฺเพหิ ญาติภิฯ

สพฺเพ สตฺตา อ.สรรพสัตว์ **สทฺธึ** พร้อม **ปริวาเรหิ** ด้วยบริวาร **อตฺตโน** ของตน **โหนฺตุ** จงเป็น **สุขี** ผู้มีความสุข, **โหนฺตุ** จงเป็น **อนีฆา** ผู้ไม่มีทุกข์ **สุมนา** จงสบายใจ **สห** พร้อม **ญาติภิ** กับญาติท. **สพฺเพหิ** ทั้งปวง เทอญฯ

มงคลปริตต์
บทขัดมงคลปริตต์

ยญฺจ ทฺวาทส วสฺสานิ
จินฺตยึสุ สเทวกา

จ ก็ **สเทวกา มนุสฺสา** อ.มนุษย์ท. พร้อมด้วยเทวดา **จินฺตยึสุ** คิดกันแล้ว **ยํ มงฺคลํ** ซึ่งมงคลอันใด วสฺสานิ ตลอดปี ท. **ทฺวาทส** ๑๒ ,

จิรสฺสํ จินฺตยนฺตาปิ
เนว ชานึสุ มงฺคลํ
จกฺกวาฬสหสฺเสสุ
ทสสุ เยน ตตฺตกํ

เต อ.มนุษย์และเทวดาท. เหล่านั้น **จกฺกวาฬสหสฺเสสุ** ในพันแห่งจักรวาฬท. **ทสสุ** ๑๐ **จินฺตยนฺตาปิ** แม้เมื่อคิด **มงฺคลํ** ซึ่งมงคล **จิรสฺสํ** สิ้นกาลช้านาน **เนว ชานึสุ** ก็ยังไม่รู้อยู่นั่นเอง, **เยน** ด้วยกาลมีประมาณเพียงใด,

กาลํ โกลาหลํ ชาตํ
ยาว พฺรหมฺนิเวสนา

โกลาหลํ อ.ความโกลาหล **ชาตํ** เกิดแล้ว **ยาว** เพียงไร **พฺรหฺมนิเวนา** แต่พรหมวิมาน **กาลํ** ตลอดกาล **ตตฺตกํ** มีประมาณเพียงนั้น,

ยํ โลกนาโถ เทเสสิ
สพฺพปาปวินาสนํ

โลกนาโถ อ.พระพุทธโลกนาถเจ้า **เทเสสิ** ได้เทศนาแล้ว **ยํ มงฺคลํ** ซึ่งมงคลอันใด **สพฺพปาปวินาสนํ** อันเป็นธรรมช่วยให้บาปธรรมพินาศไป,

ยํ สุตฺวา สพฺพทุกฺเขหิ
มุจฺจนฺตาสงฺขิยา นรา

นรา อ.นรชนทั้งชายและหญิงท. **อสงฺขิยา** นับไม่ถ้วน **สุตฺวา** ได้สดับแล้ว **ยํ มงฺคลํ** ซึ่งมงคลใด **มุจฺจนฺตา** หลุดพ้นอยู่ **สพฺพทุกฺเขหิ** จากทุกข์ทั้งปวงท. ,

เอวมาทิคุณูเปตํ
มงฺคลนฺตมฺภณาม เห

เห ดูก่อนท่านท. **มยํ** อ.เราท. **ภณาม** ขอจงสวด **ตํ มงฺคลํ** ซึ่งมงคลนั้น **เอวมาทิ-คุณูเปตํ** ที่ประกอบด้วยคุณมีอย่างนี้เป็นต้น เทอญ.

มงคลปริตต์นี้ เป็นพระปริตต์ที่พระโบราณาจารย์ได้นำพระพุทธวจนะกล่าวคือ มงคลสูตร ซึ่งอยู่ในพระบาฬีสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของเทวดาที่มาทูลถามถึงสิ่งที่นับว่าเป็นมงคล มาจัดเป็นพระปริตต์บทหนึ่ง.

สำหรับปัญหาเกี่ยวกับมงคลอันเป็นเหตุให้เกิดมงคลสูตรนี้ คัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้แสดงไว้ดังนี้

เล่ากันมาว่า ในชมพูทวีป มหาชนชุมนุมกันในที่นั้น ๆ เช่นใกล้ประตูเมือง สภาแห่งสถานราชการเป็นต้น มอบทรัพย์สินเงินทอง ให้เขาเล่าเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องนำนางสีดามาเป็นต้น. เรื่องหนึ่ง ๆ เล่าอยู่ถึง ๔ เดือนจึงจบ ในสถานที่นั้น . วันหนึ่ง เรื่องมงคลปัญหาก็เกิดขึ้นว่า อะไรเล่าหนอ เป็นมงคล. สิ่งที่เห็นหรือเป็นมงคล เรื่องที่ได้ยินหรือเป็นมงคล หรือเรื่องที่ทราบเป็นมงคล ใครหนอรู้จักมงคล ดังนี้.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ**ทิฏฐมังคลิกะ** [นับถือสิ่งที่เห็นเป็นมงคล] กล่าวว่า ข้าพเจ้ารู้จักมงคล. สิ่งที่เห็นเป็นมงคลในโลก รูปที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าทิฏฐะ. รูปอย่างไรเล่า. คนบางคนในโลกนี้ ตื่นแต่เช้าเห็นนกกระเต็นบ้างเห็นต้นมะตูมรุ่นบ้าง เห็นหญิงมีครรภ์บ้าง เห็นเด็กรุ่นหนุ่มตกแต่งประดับกายเทินหม้อเต็มน้ำบ้าง ปลาตะเพียนแดงสดบ้าง ม้าอาชาไนยบ้าง รถเทียมม้าบ้าง. โคผู้บ้าง โคเมียบ้าง โคแดงบ้าง ก็หรือว่าเห็นรูปแม้อื่นใดเห็นปานนั้น ที่สมมตกันว่าเป็นมงคลยิ่ง รูปที่เห็นนี้ เรียกว่าทิฏฐิมงคล. คนบางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกที่ไม่ยอมรับ ก็ขัดแย้งกับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ**สุตมังคลิกะ** ก็กล่าวว่า ท่านเอย ขึ้นชื่อว่า ตาย่อมเห็นของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง ของดีบ้าง ของไม่ดีบ้าง ของชอบใจบ้าง ของไม่ชอบใจบ้าง, ผิว่า รูปที่ผู้นั้นเห็น พึงเป็นมงคลไซร้ แม้รูปทั้งปวงก็จะพึงเป็นมงคลทั้งหมดนะสิ เพราะฉะนั้น รูปที่เห็นไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าเสียงที่ได้ยินต่างหากเป็นมงคล. เสียงที่สมมุติว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสุตะ อย่างไรเล่า. คนบางคนในโลกนี้ ลุกขึ้นแต่เช้า ได้ยินเสียงเช่นนี้ว่า เจริญแล้ว, เจริญอยู่, เต็ม, ขาว, ใจดี, สิริ, เจริญด้วยสิริ, วันนี้ฤกษ์ดี, ยามดี, วันดี, มงคลดี, หรือเสียงที่สมมุติว่ามงคลยิ่งอย่างใดอย่างหนึ่ง. เสียงที่ได้ยินนี้ เรียกว่า สุตมงคล. บางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกที่ไม่ยอมรับ ก็ขัดแย้งกับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ **มุตมังคลิกะ** กล่าวว่า ท่านเอย แท้จริง ขึ้นชื่อว่าหูย่อมได้ยินเสียงดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง, ผิว่าเสียงที่ผู้นั้นได้ยิน พึงเป็นมงคลไซร้ ก็จะเป็นมงคลทั้งหมดนะสิ. เพราะฉะนั้น เสียงที่ได้ยินจึงไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าสิ่ง

ที่ทราบแล้วต่างหากเป็นมงคล. กลิ่น รสและโผฏฐัพพะ ชื่อว่า มุตะ. อย่างไรเล่า. คนบางคนลุกแต่เช้าสูดกลิ่นดอกไม้มีกลิ่นดอกปทุมเป็นต้นบ้าง เคี้ยวไม้สีฟันขาวบ้าง จับต้องแผ่นดินบ้าง จับต้องข้าวกล้าเขียวบ้าง มูลโคสดบ้าง เต่าบ้าง งาบ้าง ดอกไม้บ้าง ผลไม้บ้าง ฉาบทาด้วยดินขาวโดยชอบบ้าง นุ่งผ้าขาวบ้าง โพกผ้าโพกขาวบ้าง ก็หรือว่าสูดกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องโผฏฐัพพะ ที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่งอย่างอื่นใด เห็นปานนั้น สิ่งดังกล่าวมานี้ เรียกว่ามุตมงคล. บางพวกก็ยอมรับคำแม้ของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ.

ในสามพวกนั้น ทิฏฐิมังคลิกบุรุษ ก็ไม่อาจทำให้สุตมังคลิกบุรุษ และมุตมังคลิกบุรุษยินยอมได้, ทั้งสามฝ่ายนั้น ฝ่ายหนึ่ง ก็ทำอีกสองฝ่ายให้ยินยอมไม่ได้, บรรดามนุษย์เหล่านั้น พวกใดยอมรับคำของทิฏฐิมังคลิกบุรุษ พวกนั้นก็ถือว่ารูปที่เห็นแล้ว เท่านั้นเป็นมงคล. พวกใด ยอมรับคำของสุตมังคลิกบุรุษและมุตมังคลิกบุรุษ พวกนั้นก็ถือว่าเสียงที่ได้ยินเท่านั้นเป็นมงคล, สิ่งที่ได้ทราบเท่านั้น เป็นมงคล. เรื่องมงคลปัญหานี้ ปรากฏไปทั่วชมพูทวีปด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั่วชมพูทวีปถือกันเป็นพวกๆ พากันคิดมงคลทั้งหลายว่า อะไรกันหนอเป็นมงคล. อารักขเทวดาของมนุษย์พวกนั้น ฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็พากันคิดมงคลทั้งหลายเหมือนกัน. เหล่าภุมมเทวดาเป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น ฟังเรื่องจากอารักขเทวดานั้นแล้ว ก็พากันคิดมงคลอย่างนั้นเหมือนกัน. อากาสัฏฐกเทวดาเป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น จาตุมหาราชิกเทวดาเป็นมิตรของอากาสัฏฐกเทวดาเหล่านั้น โดยอุบายนี้ ทราบถึงอกนิฏฐ-เทวดาเป็นมิตรของสุทัสสีเทวดา ฟังเรื่องจากสุทัสสีเทวดานั้นแล้ว ก็ถือกันเป็นพวกๆ พากันคิดมงคลทั้งหลาย. ด้วยอุบายอย่างนี้ การคิดมงคลได้เกิดไปในที่ทุกแห่งจนถึงหมื่นจักรวาล. ก็การคิดมงคลเกิดขึ้นแล้ว แม้วินิจฉัยว่านี้เป็นมงคล นี้เป็นมงคล ก็ยังไม่เด็ดขาด จึงตั้งอยู่ถึง ๑๒ ปี. ทั้งมนุษย์ทั้งเทวดาทั้งพรหมหมดด้วยกัน เว้นพระอริยสาวกแตกเป็น ๓ พวก คือทิฏฐมังคลิกะ สุตมังคลิกะและมุตมังคลิกะ แม้แต่พวกหนึ่ง ก็ตกลงตามเป็นจริงไม่ได้ว่านี้เท่านั้นเป็นมงคล. มงคลโลกาหล (การแตกตื่นเรื่องมงคล) เกิดขึ้นแล้วในโลก.

ขึ้นชื่อว่า**โกลาหลมี ๕ คือ กัปปโกลาหล จักกวัตติโกลาหล พุทธโกลาหล มงคลโกลาหล โมเนยยโกลาหล.** บรรดาโกลาหลทั้ง ๕ นั้น เหล่าเทวดาชั้นกามาวจรปล่อยศีรษะ สยายผม ร้องไห้ เอาหัตถ์เช็ดน้ำตา นุ่งผ้าสีแดง ทรงเพศแปลก ๆ อย่างยิ่งเที่ยวไปในถิ่นมนุษย์ร้องบอกกล่าวว่า ล่วงไปแสนปี กัปจักปรากฏ โลกนี้จักพินาศ มหาสมุทรจักแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ จักถูกไฟไหม้จักพินาศ โลกพินาศจักมีจนถึงพรหมโลก. ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านทั้งหลายจงพากันเจริญเมตตาไว้เถิดจงพากันเจริญ

กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไว้เถิด ท่านผู้นิรทุกข์จงบำรุงมารดาบิดาจงยำเกรงท่านผู้เป็นผู้ใหญ่ในตระกูล ตื่นกันเถิด อย่าได้ประมาทกันเลย. นี้ ชื่อว่า **กัปปโกลาหล.**

เทวดาชั้นกามาวจรนั่นแล เที่ยวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักเกิดขึ้นในโลก. นี้ชื่อว่า **จักกวัตติโกลาหล**.

ส่วนเทวดาชั้นสุทธาวาส ประดับองค์ด้วยอาภรณ์พรหม โพกผ้าของพรหมที่พระเศียรเกิดปีติปราโมทย์ กล่าวพระพุทธคุณ เที่ยวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่าล่วงไปพันปี พระพุทธเจ้าจักอุบัติในโลก. มีชื่อว่า **พุทธโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแหละ รู้จิตของพวกมนุษย์ เที่ยวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่า ล่วงไปสิบสองปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคล. นี้ ชื่อว่า **มงคลโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั่นเอง เที่ยวไปในถิ่นมนุษย์ บอกกล่าวว่าล่วงไปเจ็ดปี ภิกษุรูปหนึ่งสมาคมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าจักทูลถามโมเนยยปฏิปทานี้ชื่อว่า **โมเนยยโกลาหล.**

บรรดาโกลาหลทั้ง ๕ นี้ มงคลโกลาหลของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเกิดขึ้นในโลก.

ครั้งนั้น เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พากันเลือกเฟ้นก็ยังไม่ได้มงคลทั้งหลาย ล่วงไป ๑๒ ปี เทวดาชั้นดาวดึงส์คบหาสมาคมกัน ก็ช่วยกัน คิดอย่างนี้ว่า เจ้าของเรือนก็เป็นหัวหน้าของตนภายในเรือน เจ้าของหมู่บ้าน ก็เป็นหัวหน้าของชาวหมู่บ้าน พระราชาก็เป็นหัวหน้าของมนุษย์ทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมทวยเทพพระองค์นี้ ก็เป็นผู้เลิศประเสริฐสุดของพวกเรา คือเป็นอธิบดีของเทวโลกทั้งสอง [ชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์] ด้วยบุญ เดช อิสริยะ ปัญญา. ถ้ากระไร เราจะพึงพากันไปทูลถามความข้อนี้กะท้าวสักกะจอมทวยเทพเถิด. เทวดาเหล่านั้น ก็พากันไปยังสำนักท้าวสักกะ ถวายบังคมจอมทวยเทพ ซึ่งมีพระสรีระมีสิริด้วยอาภรณ์ประจำพระองค์ อันเหมาะแก่ขณะนั้นมีหมู่อัปสร ๒๕๐ โกฏิห้อมล้อม ประทับนั่งเหนือบัณฑุกัมพลสิลาอาสน์อันประเสริฐ ภายใต้ต้นปาริฉัตตกะ แล้วยืน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ทูลว่า ขอประทานพระวโรกาส พระองค์ผู้นิรทุกข์โปรดทรงทราบเถิด. บัดนี้ มงคลปัญหาตั้งขึ้นแล้ว พวกหนึ่งกล่าวว่า รูปที่เห็นเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่าเสียงที่ได้ยินเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่าสิ่งที่ทราบแล้วเป็นมงคล บรรดาท่านเหล่านั้น พวกข้าพระบาทและพวกอื่นยังไม่ได้ข้อยุติ สาธุ ขอพระองค์โปรดทรงพยากรณ์ตามเป็นจริง แก่พวกข้าพระบาทด้วยเถิด. ท้าวสักกะเทวราชแม้โดยปกติทรงมีปัญญา จึงตรัสว่าเรื่องมงคลนี้เถิดขึ้นที่ไหนก่อนเล่า. ทูลว่า ข้าแต่เทวราช พวกข้าพระบาทฟังคำของพวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ต่อจากนั้น พวกเทวดาจาตุมมหาราชก็ฟังคำของพวกอากาสัฏฐเทวดา พวกอากาสัฏฐเทวดาฟังคำของพวกภุมมเทวดา พวกภุมมเทวดา

ฟังคำของเทวดาผู้รักษามนุษย์พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์กล่าวว่า เรื่องมงคลเกิดขึ้นในมนุษยโลก.

ลำดับนั้นท้าวสักกะจอมทวยเทพตรัสถามเทวดาเหล่านั้นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน. เทวดาทั้งหลายทูลว่า ประทับอยู่ในมนุษยโลก พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า ใครได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแลหรือ. ทูลว่า ไม่มีใคร พระเจ้าข้า. ตรัสว่า ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์ ทำไมหนอ ท่านทั้งหลาย จึงมาทิ้งดวงไฟเสียแล้วมาตามไฟต่อจากแสงหิ่งห้อยด้วยเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงมาล่วงเลยพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสดงมงคลไว้ไม่เหลือเสียเล่า ยังเข้าใจว่าควรจะได้ถามเรา มาเถิดท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย เราจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พวกเราคงจักได้การพยากรณ์ปัญหาอันมีสิริแน่แท้ จึงมีเทวโองการใช้เทพบุตรองค์หนึ่งว่าท่านจงไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด.

เทพบุตรองค์นั้นแต่งองค์ด้วยเครื่องอลังการ อันเหมาะแก่ขณะนั้น รุ่งโรจน์ดุจสายฟ้าแลบ มีหมู่เทพแวดล้อม ไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืน ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง

เทพบุตรนั้นแลเห็นเทวดาในหมื่น จักรวาลชุมนุมกันในจักรวาลนี้ เพราะอยากจะฟังมงคลปัญหา พากันเนรมิตอัตภาพอันละเอียด ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง ๗๐บ้าง ๘๐ บ้าง ขนาดโอกาสปลายขนทรายขนหนึ่ง ยืนห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐที่จัดไว้ เปล่งพระรัศมีครอบงำเทวดามารพรหมทั้งหมด ด้วยพระสิริและพระเดช และหยั่งรู้ปริวิตกแห่งใจของเหล่ามนุษย์ชาวชมพูทวีป ที่ไม่ได้มาประชุมในสมัยนั้น ด้วยใจตนเอง กล่าวคาถาเพื่อถอนลูกศรคือความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงว่า

เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ปรารถนา
ความสวัสดี จึงพากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์
โปรดตรัสบอกมงคลด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้ซึ่งข้าพระองค์ทูลถามแล้วโดยอนุมัติของเทวดาเหล่านั้น และโดยอนุเคราะห์มนุษย์ทั้งหลาย, มงคลอันใดเป็นอุดมสูงสุด เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์หมดด้วยกัน โปรดอาศัยพระกรุณาตรัสบอกมงคลอันนั้นแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของเทพบุตรนั้น อย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาในมงคลสูตรนี้ว่า **อเสวนา จ พาลาน** เป็นต้น.

มังคลปริตต์

เอวมฺเม สุตฺตฯ

[อิทำ มงฺคลสุตฺตำ] มงคลสูตรนี้ **เม** อันข้าพเจ้าผู้มีนามว่าอานนท์ **สุตำ** ได้สดับแล้ว **[ภควโต สมฺมุขา]** ในที่เฉพาะพระพักตร์แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า **เอวำ** ด้วยอาการคือ ความอุตสาหะในการทำให้เกิดความเป็นผู้ใคร่สดับธรรมเทศนาที่บริบูรณ์ ทั้งอรรถและพยัญชนะ มีนัยวิจิตร ของพระผู้มีพระภาค และด้วยความไม่ลุ่มหลง มีโยนิโสมนสิการ.[๓]

เอก สมย ภควา สาวตฺถิย วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม ฯ

สมยำ กาลครั้ง **เอกำ** หนึ่ง **ภควา** สมเด็จพระผู้ทรงจำแนกสรรพธรรมออกแสดงแก่สรรพสัตว์ **วิหรติ** เสด็จประทับอยู่[๔] **เชตวเน** ในพระวิหารเชตวัน **อาราเม** อันเป็นอาราม **อนาถปิณฺฑิกสฺส** ของคฤหบดีอนาถบิณฑิกะ[๕] **สาวตฺถิยำ** ใกล้เมืองสาวัตถี[๖].

อถ โข อญฺญตรา เทวตา, อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา, อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกปฺป เชตวน โอภาเสตฺวา,เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

อถ ลำดับจากนั้น **โข** มีเรื่องอื่นเกิดขึ้นคือ **เทวตา** มีเทวดา **อญฺญตรา** องค์หนึ่งไม่ปรากฏนามและโคตร, **รตฺติยา** ครั้นเมื่อราตรีปฐมยาม **อภิกฺกนฺตาย** ผ่านไปแล้ว, **อภิกฺกนฺตวณฺณา** มีรัศมีงดงาม **เชตวนำ** ส่องพระเชตวัน **เกวลกปฺปำ** ทั่วทั้งสิ้น **โอภาเสตฺวา** ให้สว่างโล่ง ดุจดังแสงอาทิตย์แสงจันทร์ส่องให้สว่างโล่ง ฉะนั้น, **ภควา** สมเด็จพระผู้ทรงภคะคืออิสสริยะโลกุตตรธรรมและยศ เป็นต้น **[วสติ]** ประทับอยู่ **เยน = ยตฺถ ฐาเน** ณ สถานที่ใด, **อุปสงฺกมิ** เข้าไปถึง **เตน = ตตฺถ** สถานที่ประทับของพระองค์แล้ว[๗]

อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺต อภิวาเทตฺวา เอกมนฺต อฏฺฐาสิ ฯ

[สา เทวตา] เทวดาองค์นั้น **อุปสงฺกมิตฺวา** ครั้นได้เข้าไปถึงแล้ว **อภิวาเทตฺวา** จึงได้ถวายบังคม **ภควนฺตำ** พระผู้มีพระภาค **อฏฺฐาสิ** แล้วยืนอยู่ **เอกมนฺตำ** ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ซึ่งปราศจากโทษ ๖ คือ ไม่ยืนข้างหลัง ๑ ไม่ยืนข้างหน้า ๑ไม่ยืนใกล้และไกล ๑ ไม่ยืนที่ชื้นแฉะ ๑ ไม่ยืนเหนือลม ๑ ไม่ยืนที่ต่ำและที่สูง๑

เอกมนฺตำ จิตา โข สา เทวตา ภควนฺต คาถาย อชฺฌภาสิฯ

สา เทวตา เทวดานั้น **จิตา** ซึ่งได้ยืนอยู่ **เอกมนฺตำ** ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง มิได้นั่งลงเหมือนพวกมนุษย์ เพราะเหตุที่ตนประสงค์จะรีบกลับเป็นต้น[๙] **โข** นั่นเอง **อชฺฌภาสิ** ได้ทูลถาม **ภควนฺตำ** พระผู้ทรงภาคยะคือการถึงฝั่งแห่งบุญมีศีลและทานเป็นต้น อันอำนวยสุขทั้งที่เป็นโลกิยะ และโลกุตระ **คาถาย** ด้วยคาถาซึ่งเป็นถ้อยคำที่ร้อยกรองขึ้น โดยกำหนดอักขระและบท **อิติ** ดังนี้ว่า

พหู เทวา มนุสฺสา จ มงฺคลานิ อจินฺตยุ อากงฺขมานา โสตฺถาน พฺรูหิ มงฺคลมุตฺตมฯ

เทวา หมู่เทพยดา **มนุสฺสา จ** และมวลมนุษย์ทั้งหลาย **พหู** เป็นอันมาก[๙] **อากงฺขมานา** ต่างต้องการ **โสตฺถานำ** ความสวัสดี อันเป็นความมีอยู่แห่งธรรมดีงามทั้งปวง ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบันและอนาคต **อจินฺตยุ** พากันขบคิด **มงฺคลานิ** มงคลทั้งหลาย อันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ ความเจริญ และความสมบูรณ์แห่งสมบัติทั้งปวง.

ตฺวำ ขอพระองค์ **พฺรูหิ** จงตรัสเทสนาชี้แจง **มงฺคลำ** ซึ่งมงคล **อุตฺตมำ** สูงส่งที่จะนำประโยชน์และสุขมาให้แก่ชาวโลกทั้งปวงด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

[ภควา สมเด็จพระทรงหักรานกิเลสและหมู่มารทั้งหลายได้แล้ว **สุตฺวา** ครั้นทรงสดับ **วจนำ** คำทูลถาม **เทวตาย** ของเทวดาองค์นั้นแล้ว **อาห** จึงตรัส **อิมำ คาถำ** พระคาถานี้ **อิติ** ว่า]

อเสวนา จ พาลานำ

อเสวนา การไม่คบ ไม่ใกล้ชิด **พาลานำ** คนพาล ผู้เป็นอยู่เพียงลมหายใจเข้าออก มิได้รู้จักประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เอาแต่หมกมุ่นกับกุสลกรรมบถ **ยา** ใด **จ** ด้วย,

ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา

เสวนา การคบหา อยู่ใกล้ชิด การเป็นสหาย **ปณฺฑิตานำ** บัณฑิตผู้ดำรงชีพด้วยปัญญา รู้จักการดำเนินตนในประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า บริบูรณ์ด้วยกุสลกรรมบถ **ยา** ใด **จ** ด้วย,

ปูชา จ ปูชนียาน

ปูชา การบูชา สักการะ เคารพ นับถือ กราบไหว้ การนำสิ่งของมาให้และปฏิบัติตามโอวาท เพื่อบูชา **ปูชนียานำ** ซึ่งบุคคลผู้ควรบูชา กล่าวคือ พระพุทธเจ้า ปัจเจกพุทธเจ้า และอริยสาวก รวมไปถึงบิดามารดา ครูอาจารย์ **ยา** ใด **จ** ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตำ ติวิธกมฺมำ การกระทำ ๓ ประการนี้ **มงฺคลำ** ชื่อว่า มงคล **อุตฺตมำ** อันสูงส่ง[๑๐] อย่างนี้คือ การไม่คบคนพาล เป็นมงคลเพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในโลกทั้งสอง โดยเป็นเครื่องป้องกันภัยอันมีการคบคนพาลเป็นปัจจัยเป็นต้น, ส่วนการคบบัณฑิตและการบูชา เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการเจริญอายุเป็นต้น และเป็นเหตุให้แห่งสุคติและนิพพาน.

ปฏิรูปเทสวาโส จ

ปฏิรูปเทสวาโส การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม อันเป็นที่อยู่ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น

หมู่บ้านหรือพระนครเป็นต้น ก็ตาม ซึ่งเป็นที่มีบริษัท ๔ ดำเนินไป, บุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้นเป็นไป คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ รุ่งเรือง **โย** อันใด **จ** ด้วย.

ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา

ปุพฺเพกตปุญฺญตา ความเป็นผู้ได้กระทำหรือสั่งสมบุญกุศลไว้ในชาติปางก่อนซึ่งปรารภพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ขีณาสพ **ยา** อันใด **จ** ด้วย

อตฺตสมฺมาปณิธิ จ

อตฺตสมฺมาปณิธิ การตั้งตนคือจิตไว้โดยชอบ กล่าวคือ ตั้งตนซึ่งไม่มีศีลอยู่ ในศีล, ตั้งตนซึ่งไม่มีศรัทธาไว้ ในความถึงพร้อมแห่งศรัทธา, ตั้งตนที่มีความตระหนี่ไว้ในความถึงพร้อมแห่งการบริจาค **ยา** อันใด **จ**ด้วย,

เอตํ ติวิธกมฺมํ การกระทำ ๓ ประการนี้ **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ** อันสูงส่ง อย่างนี้คือ

การอยู่ในถิ่นอันเหมาะสม จะเป็นเหตุให้เกิดการกระทำบุญ, ให้ได้อนุตตริยะ ๖ ประการมีทัสสนานุตริยะ การเห็นที่ไม่มีการเห็นอย่างอื่นดีกว่าเป็นต้น, และให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บรรลุนิพพาน เพราะรับฟังและปฏิบัติตามโอวาทของบัณฑิตผู้อยู่ถิ่นนั้น.

การได้สะสมบุญในชาติปางก่อน ก็จะเป็นเหตุให้ผู้นั้นซึ่งมีมูลแห่งกุศลที่พอกพูนอยู่ครั้นได้เจริญวิปัสสนา ก็จะทำวิปัสสนาญาณให้เกิดบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะได้ด้วยมูลแห่งกุศลนั้น.

การตั้งตนไว้ชอบ เป็นเหตุให้บรรลุอานิสงส์มีประการต่างๆ คือการละเวรได้ทั้งในทิฏฐธรรมและสัมปรายิกภพ

พาหุสจฺจญฺจ

พาหุสจฺจํ ความเป็นผู้มีการสดับศึกษาเล่าเรียนมาก กล่าวคือ ฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคำสอนของพระศาสดา[๑๑] แม้ฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ การมีความรู้ที่ไม่มีโทษ **ยํ** อันใด **จ** ด้วย

สิปฺปํ ศิลปะศาสตร์ กล่าวคือ ความชำนาญด้านหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แยกเป็นฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ งานศิลปะของช่างทอง ช่างอัญมณีเป็นต้น ซึ่งเว้นจากการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นและเว้นจากอกุศล, ฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ การจัดทำสมณบริขารมีคัดเลือก, เย็บจีวรเป็นต้น **ยํ** อันใด **จ** ด้วย

วินโย จ สุสิกฺขิโต

โย วินโย วินัย อันเป็นเครื่องฝึกกาย วาจาและจิต ซึ่งฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปริสุทธิศีล และปัจจย-สันนิสสิตศีล ฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ การงดเว้นจากอกุสลกรรมบถ ๑๐ **สุสิกฺขิโต** ที่ปฏิบัติดีโดยไม่ให้ถึงความมัวหมองและตั้งคุณ คือการประพฤติดี เข้าไว้ในจตุปาริสุทธิศีล และการงดเว้นจากอกุสลกรรมบถนั้น **โย** ใด **จ** ด้วย

สุภาสิตา จ ยา วาจา

ยา วาจา คำพูดที่เปล่งออกใด **สุภาสิตา** ที่บุคคลกล่าวดี เว้นจากวจีทุจริตมีมุสาวาทเป็นต้น และคำพูดที่แสดงธรรมเทศนา **จ** ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตํ จตุพฺพิธกมฺมํ การกระทำ ๔ ประการนี้ **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ** อันสูงส่งอย่างนี้คือ

ความเป็นผู้มีการศึกษาพระพุทธวจนะเป็นต้นมาก เป็นมงคลอันอุดม เพราะเป็นเหตุ

แห่งการละอกุศลและบรรลุกุศล และเป็นเหตุกระทำให้แจ้งปรมัตถสัจจะ,

ความมีศิลปศาสตร์ เป็นมงคลอันอุดม เพราะนำประโยชน์และสุขมาให้ทั้งในโลกทั้งสองทั้งแก่ตนและผู้อื่น,

วินัยที่ปฏิบัติดี ด้วยการปฏิบัติโดยประการที่ตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีลนั้นแล้วบรรลุพระอรหัตต์ เป็นมงคลอันอุดม เพราะเป็นเหตุบรรลุสุขอันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ,

ถ้อยคำที่กล่าวดีเว้นจากวจีทุจริต และวาจาที่แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น เป็นมงคลเพราะเป็นปัจจัยให้บรรลุประโยชน์สุขในโลกทั้งสอง อีกทั้งพระนิพพาน แห่งสัตว์ทั้งหลาย.

มาตาปิตุอุปฏฺฐานำ

มาตาปิตุอุปฏฺฐานำ การบำรุงบิดามารดา คือ การตอบแทนอุปการคุณที่มารดาบิดาทำมาแล้วด้วยการทำอุปการะด้วยการล้างเท้า นวดเฟ้น อาบน้ำให้ บำรุงให้บริบูรณ์ด้วยปัจจัยสี่ เลี้ยงดู ช่วยทำกิจ ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติสมควรซึ่งมรดก ทำทักษิณาให้เมื่อท่านล่วงลับไป ทำให้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ให้สมาทานศีล และให้บรรพชา **ยำ** ใด **จ** ด้วย,

ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห

สงฺคโห การสงเคราะห์ **ปุตฺตทารสฺส** บุตรและภรรยา ด้วยทำอุปการะโดยยกย่อง ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ มอบเครื่องประดับให้ สงเคราะห์ด้วยการให้ พูดน่ารัก บำเพ็ญประโยชน์อันเป็นธรรม คือ การให้เสบียงอาหารในวันอุโบสถ การให้ดูงานนักขัตฤกษ์ กระทำมงคลในวันมงคล โอวาทสั่งสอนในประโยชน์ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบันและเป็นไปภายหน้า **โย** ใด **จ** ด้วย

อนากุลา จ กมฺมนฺตา

เย กมฺมนฺตา การงานทั้งหลายเหล่าใด **อนากุลา** ปราศจากการคั่งค้าง คือ การล่วงเลยเวลา การทำไม่เหมาะและการทำย่อหย่อนเป็นต้น เพราะเป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้ทำเหมาะ เป็นผู้ไม่เกียจคร้านและไม่ควรพินาศ เนื่องจากเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร **จ** ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตํ ติวิธกมฺมํ การกระทำ ๓ ประการนี้ **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ** อันสูงส่ง อย่างนี้คือ

การบำรุงมารดาบิดาของผู้นั้น เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ทั้งหลายทั้งปัจจุบัน ทั้งภายภาคหน้า เป็นอันมาก. และการบำรุงบิดามารดาด้วยการเลี้ยงดูท่านนั้นเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน ๕ อย่าง คือ การห้ามมิให้ทำบาป ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปะจัดหาภรรยาที่สมควรให้ มอบทรัพย์มรดกให้ ในเวลาสมควร[๑๒]

การสงเคราะห์ โดยทำอุปการะแก่บุตรและภรรยานั้น เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน มีความเป็นผู้จัดการงานดีเป็นต้น.[๑๓] ส่วนการสงเคราะห์ด้วยการให้เป็นต้น เป็นมงคลเพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในปัจจุบัน และในภายหน้า และเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ที่แม้เทวดาทั้งหลายพึงนอบน้อม.[๑๔]

การงานไม่อากูลเหล่านั้น อันบุคคลประกอบได้อย่างนี้ ก็เพราะตนบุตรภรรยาหรือทาสและกรรมกรเป็นผู้ฉลาด เป็นมงคล

	เพราะเป็นเหตุให้ได้ทรัพย์ ข้าวเปลือกและความเจริญในปัจจุบัน[๑๕]
ทานญฺจ	**ทานำ** การให้ทาน กล่าวคือ เจตนาสละวัตถุที่มีอยู่ของตนแก่ผู้อื่น แบ่งออกเป็น ๒ คือ อามิสทาน ให้วัตถุสิ่งของ และ ธรรมทาน แสดงธรรมที่พระสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้แก่ผู้อื่น เพราะหวังประโยชน์ **ยำ** ใด **จ** ด้วย[๑๖]
ธมฺมจริยา จ	**ธมฺมจริยา** การประพฤติธรรม หรือการไม่ไปปราศจากธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ **ยา** ใด **จ** ด้วย
ญาตกานญฺจ สงฺคโห	**สงฺคโห** การสงเคราะห์ **ญาตกานำ** ซึ่งญาติทั้งหลาย ด้วยวัตถุ เช่น ของกิน เครื่องนุ่งห่ม และข้าวเปลือกเป็นต้น แก่ญาติเหล่านั้น ผู้ถูกความเสื่อมแห่งโภคสมบัติ หรือความเสื่อมเพราะพยาธิครอบงำ ซึ่งมาสู่หาตนตามกำลัง **โย** ใด **จ** ด้วย[๑๗]
อนวชฺชานิ กมฺมานิ	**กมฺมานิ** การงานทั้งหลาย **เย จ** เหล่าใด ด้วย **อนวชฺชานิ** ไม่มีโทษ กล่าวคือ การสมาทานองค์อุโบสถ การขวนขวายช่วยเหลือต่อผู้เจริญกว่าตนโดยคุณและวัย การปลูกต้นไม้ในอาราม และการสร้างสะพานเป็นต้น.
เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ	**เอตำ จตุพฺพิธกมฺมำ** การกระทำ ๔ ประการนั้น **มงฺคลำ** เป็นมงคล **อุตฺตมำ** อันอุดมอย่างนี้ คือ อามิสทาน จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปภายหน้า มีความเป็นผู้ที่ชนเป็นอันมากรักและพอใจเป็นต้น และธรรมทานจัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งคุณทั้งหลายมีความเป็นผู้ซาบซึ้งอรรถเป็นต้น[๑๘].

การประพฤติธรรม จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเข้าถึงโลกสวรรค์. [๑๙]

การสงเคราะห์ญาติ จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษ ที่เป็นปัจจุบัน มีการสรรเสริญเป็นต้น และที่เป็นภายหน้า มีไปสุคติเป็นต้น.

การงานไม่มีโทษ จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบสุขและประโยชน์เกื้อกูล เป็นอเนกประการ.[๒๐]

อารตี วิรตี ปาปา

อารตี การงดเว้น คือไม่ยินดีทางใจของผู้เห็นโทษในบาป[๒๑] **วิรตี** การงดเว้นทางกายและวาจา **ปาปา** จากบาปคือกรรมกิเลส[๒๒] ๔ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร และมุสาวาท[๒๓] **ยา** อันใด **จ** ด้วย

มชฺชปานา จ สญฺญโม

โย สญฺญโม จ การสำรวมงดเว้น[๒๔] อันใด **มชฺชปานา** จากการดื่มน้ำเมา ด้วย[๒๕]

อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ

อปฺปมาโท จ ความไม่หลงลืม[๒๖] **โย** อันใด **ธมฺเมสุ** ในกุศลธรรมทั้งหลาย[๒๗] ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตๆ จตุพฺพิธกมฺมๆ การกระทำ ๔ ประการนั้น **มงฺคลๆ** เป็นมงคล **อุตฺตมๆ** อันอุดม อย่างนี้ คือ

การงดเว้นจากบาป จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการ มีการละภัยเวรที่เป็นปัจจุบันและเป็นไปภายหน้าเป็นต้น.

การสำรวมงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา จัดว่าเป็นมงคล ก็เพราะเหตุที่ผู้ดื่มของเมาย่อมไม่รู้อรรถ ไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา แก่บิดา แม้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระสาวกของพระตถาคต

ย่อมประสบการติเตียนในภพปัจจุบัน ประสบทุคติในภพเบื้องหน้า และประสพความเป็นบ้าในภพต่อๆไป. ส่วนการสำรวมจากการดื่มของเมา ย่อมบรรลุการระงับโทษเหล่านั้น และการถึงพร้อมด้วยคุณตรงกันข้ามกับโทษนั้น.

การไม่ประมาทในกุศลธรรม จัดว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุประสบกุศลนานาประการ และเพราะเป็นเหตุบรรลุอมตธรรม. [๒๘]

คารโว จ — **โย คารโว**[๒๙] **จ** ความเป็นผู้มีความเคารพในสิ่งอันควรเคารพอันใด[๓๐] ด้วย

นิวาโต จ — **โย นิวาโต จ** ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม[๓๑] กล่าวคือ ความไม่กระด้าง อันใด ด้วย

สนฺตุฏฺ̣ฐี จ — **ยา สนฺตุฏฺ̣ฐี จ** ความยินดีด้วยของอันมีอยู่ของตนโดยสม่ำเสมอไม่ว่าจะดีหรือเลวตามมีตามได้[๓๒]

กตญฺ̣ญุตา — **ยา กตญฺ̣ญุตา จ** ความเป็นผู้รู้อุปการะอันท่านทำแล้วแก่ตน อันใด ด้วย[๓๓]

กาเลน ธมฺ̣มสฺ̣สวน — **ยํ ธมฺ̣มสฺ̣สวนํ** การฟังธรรม กาเลน โดยกาลอันเหมาะสม[๓๔] อันใดด้วย

เอตมฺ̣มงฺ̣คลมุตฺ̣ตม ฯ — **เอตํ ปญฺ̣จวิธํ กมฺ̣มํ** กรรม ๕ ประการมีความเคารพเป็นต้นนั้น **มงฺ̣คลํ** เป็นมงคล **อุตฺ̣ตมํ** อันอุดม **เอวํ** อย่างนี้ คือ

ความเคารพตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอิฏฐผลมีไปสุคติเป็นอาทิ.[๓๕]

ความประพฤติถ่อมตน กล่าวคือความไม่กระด้าง เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้คุณมียศเป็นต้น.[๓๖]

สันโดษจัดว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุการละบาปธรรมทั้งหลายมีความมักมากเป็นต้น[๓๗], เพราะความเป็นเหตุแห่งสุคติ,

เพราะความเป็นคุณอุดหนุนอริยมรรค และเพราะความเป็นเหตุแห่งความเจริญมีความไม่ขัดข้องในทิศทั้ง ๔ เป็นต้น[๓๘].

ความกตัญญู เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษมีประการต่าง ๆมีความเป็นผู้ควรสรรเสริญว่า "เป็นสัตบุรุษ" เป็นต้น.

การฟังธรรมโดยกาล จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุคุณวิเศษมีประการต่าง ๆมีละนีวรณ์ได้[๓๙] และได้อานิสงส์ ๔[๔๐] และบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะเป็นต้น[๔๑].

ขนฺตี จ

ยา ขนฺตี จ ความอดทน ใด ด้วย[๔๒]

โสวจสฺสตา

โสวจสฺสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย **ยา จ** ใด ด้วย[๔๓]

สมณานญฺจ ทสฺสน

ทสฺสนำ การเห็น **สมณานำ**[๔๔] ซึ่งสมณะผู้มีกิเลสอันระงับแล้วทั้งหลาย[๔๕] **ยำ จ** ใดด้วย

กาเลน ธมฺมสากจฺฉา

ธมฺมสากจฺฉา[๔๖] การสนทนากันถึงธรรม **กาเลน** โดยกาลอันสมควรเพื่อจะเปลื้องความสงสัยและหดหู่[๔๗] **ยา จ** อันใด ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตำ จตุพฺพิธำ กมฺมำ กรรม ๔อย่างมีความอดทนเป็นต้นนี้ **มงฺคลำ** เป็นมงคล **อุตฺตมำ** อันอุดม. อิติ เอวำ อย่างนี้ คือ

ขันติ จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุคุณต่าง ๆ เช่นการสรรเสริญจากบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น[๔๘] และคุณานิสงส์อื่น.[๔๙]

ความเป็นคนว่าง่าย จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้บรรลุคุณ คือการละโทษได้, เพราะความเป็นผู้ไม่ไกล จากการบรรลุ คุณวิเศษ[๕๐], ประสพความสุข, ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา[๕๑]

การเห็นคือการเข้าไปหาสมณะเป็นต้น

จัดว่าเป็นมงคล เพราะมีอุปการะมากแก่การบรรลุนิพพาน[๕๒] และเพราะเป็นเหตุให้ได้จักษุอันปราศจากโรค.[๕๓]

การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ท่านกล่าวว่า เป็นมงคล[๕๔] เพราะเป็นเหตุแห่งคุณทั้งหลายมีความฉลาดในอาคมเป็นต้น.

ตโป จ — **ตโป** ตบะ คือ ธรรมอันเผาผลาญกิเลสเสียได้[๕๕] คือ การสำรวมอินทรีย์[๕๖] และความเพียร[๕๗] **โย จ** อันใด ด้วย

พฺรหฺมจริยญฺจ — **พฺรหฺมจริยํ** การประพฤติอันประเสริฐ หรือธรรมของพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ คือ การเว้นจากเมถุนเป็นต้น[๕๘] **ยํ จ** อันใด ด้วย

อริยสจฺจานทสฺสน — **ทสฺสนํ** การเห็นคือตรัสรู้[๕๙]**อริยสจฺจานํ** อริยสัจจะ[๖๐] คือ อรหัตตมรรค **ยํ จ** อันใดด้วย

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ — **นิพฺพานสจฺฉิกิริยา** การบรรลุหรือการพิจารณา[๖๑]เห็นพระนิพพาน กล่าวคือ อรหัตตผล[๖๒] **ยา จ** อันใด ด้วย

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ — **เอตํ ติวิธํ กมฺมํ** กรรม ๓ อย่างมีตบะเป็นต้นนี้ **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ** อันอุดม **อิติ เอวํ** อย่างนี้ คือ

ตบะ กล่าวคือความเพียรและอินทรีย-สังวร เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น และได้เฉพาะซึ่งอริยธรรมมีฌานเป็นต้น.

พรหมจรรย์ กล่าวคือเมถุนวิรัติ[๖๓]และสมณธรรม[๖๔] จัดเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุคุณพิเศษมีประการต่าง ๆ สูง ๆ ขึ้นไป.

ความเห็นอริยสัจนั้น จัดว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุก้าวล่วงสังสารทุกข์.[๖๕]

การทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน จัดว่าเป็น

มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม.[๖๖]

ผุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ

ยํ จิตฺตํ[๖๗] จิตใด **ยสฺส** ของผู้ใด[๖๘] **โลกธมฺเมหิ** อันโลกธรรมทั้งหลาย คือ ลาภ เสื่อมลาภ เป็นต้น[๖๙] **ผุฏฺฐสฺส** กระทบแล้ว[๗๐] **น กมฺปติ** ก็ไม่หวั่นไหว[๗๑],

อโสก

ยํ จิตฺตํ จิตใด **ยสฺส** ของผู้ใด **อโสกํ** เป็นจิตไม่เศร้าโศก[๗๒] **โหติ** ย่อมเป็น.

วิรช

ยํ จิตฺตํ จิตใด **ยสฺส** ของผู้ใด **โหติ** เป็นจิต **วิรช** ปราศจากธุลีคือกิเลส[๗๓]

เขมํ

ยํ จิตฺตํ จิตใด **ยสฺส** ของผู้ใด **โหติ** เป็น **เขม** จิตเกษม[๗๔]

เอตมฺมงฺคลมุตฺตม ฯ

เอตํ จตุพฺพิธจิตฺตํ[๗๕] จิต ๔ ประการนั้น **ตสฺส** ของผู้นั้น **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ** อันอุดม.[๗๖]

เอตาทิสานิ กตฺวาน

ปณฺฑิตา บัณฑิตทั้งหลาย **กตฺวาน**[๗๗] ครั้นได้กระทำแล้ว **เอตาทิสานิ มงฺคลานิ**[๗๘] ซึ่งมงคล ๓๘ ประการมีการไม่คบคนพาลเป็นต้น อันเป็นเหมือนกับมงคล ๓๘ ที่ตถาคตตรัสแล้ว **อปราชิตา หุตฺวา** เป็นผู้ไม่ถึงความพ่ายแพ้[๗๙] **สพฺพตฺถ** ในข้าศึกทั้ง ๔ คือ ขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวปุตตมาร ทั้งปวง [๘๐]

สพฺพตฺถมปราชิตา

สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ

โสตฺถึ = โสตฺถิภูตา เป็นผู้สวัสดีหาอุปัทวะไม่ได้ **คจฺฉนฺติ** ย่อมไป **สพฺพตฺถ** ในที่ทั้งปวง คือในโลกนี้และโลกหน้า และที่ยืนและที่จงกรม เป็นต้น.[๘๑]

ตนฺเตสมงฺคลมุตฺตมนฺติฯ

[ประกอบความตามอรรถกถาดังนี้

เย เอตาทิสานิ มงฺคลานิ กตฺวา โหนฺติ เต ยสฺมา สพฺพตฺถ อปราชิตา หุตฺวา โสตฺถิ โสตฺถิภูตา สพฺพตฺถ คจฺฉนฺติ ตสฺมา ตฺว เตส เอตาทิสการกาน ต พาลาเสวนาทิ อฏฺจตฺตึสวิธ มงฺคล อุตฺตม เสฏฺจ์ ปวรนฺติ คณฺหาหิ เทวเต]

เย ปณฺฑิตา บัณฑิตเหล่าใด **กตฺวา** กระทำแล้ว **มงฺคลานิ** ซึ่งมงคลทั้งหลาย **เอตาทิสานิ** ที่พึงเห็นเหมือนกับมงคลเหล่านั้น โหนฺติ ย่อมเป็น, **เต ปณฺฑิตา** บัณฑิตเหล่านั้น **อปราชิตา หุตฺวา** เป็นผู้ไม่ถึงความพ่ายแพ้ **สพฺพตฺถ** ในข้าศึกทั้งปวง **โสตฺถิ = โสตฺถิภูตา** เป็นผู้สวัสดี **คจฺฉนฺติ** ย่อมไป **สพฺพตฺถ** ในที่ทั้งปวง **ยสฺมา** เพราะเหตุใด, **ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **เทวเต** ดูก่อนเทวดา **ตฺวำ** ท่าน **คณฺหาหิ** จงถือเอา **ต พาลาเสวนาทิอฏฺจตฺตึสวิธ** ซึ่งกรรม ๓๘ มีการไม่คบคนพาลเป็นต้นนั้น **มงฺคลำ** ว่าเป็นมงคล **อุตฺตมำ = ปวรำ เสฏฺจำ** อันประเสริฐ **เตสำ เอตาทิสการกานำ** แห่งบัณฑิตเหล่านั้น ผู้กระทำมงคลเหมือนมงคลที่เราตถาคตแสดงไว้เถิด [๘๒]

มงฺคลสุตฺต นิฏฺจิต ฯ

มงฺคลสุตฺต มงคลสูตร **นิฏฺจิต** จบแล้ว

๑ ในหนังสือ “ทวาทสปริตต์แปล สำนวนเก่า” แปลข้อความท่อนนี้ดังนี้

เอเต เทวา อ.เทวดาท.เหล่านั้น **สนฺโต** เป็นสัตบุรุษมีจิตอันเลื่อมใส **สนฺโต** ปรากฏมี **วสนฺโต** เมื่ออยู่ **เมรุราช** เหนือยอดเขาพระสุเมรุ **วรกนกมเย** แล้วไปด้วยแก้วและทองอัน**ประเสริฐ สเหตุ = ติเหตุกสมนฺนาคโต** กอปรไปด้วยไตรเหตุกปฏิสนธิปัญญา **สมคฺคำ = สมคฺคจิตฺตา** มีจิตพร้อมเพรียงกัน **โสตุ = โสตุกามา** มีความปรารถนาเพื่อจะฟัง **มุนิวรวจนำ** ซึ่งคำอันประเสริฐแห่งพระพุทธเจ้า **อคฺคำ** อันเลิศ **อายนฺตุ** จงมา.

๒ แปลอีกนัยหนึ่ง **ยกฺขา** จ อ.ยักษ์ท. ด้วย, **เทวา จ** อ.เทวดาท. ด้วย, **พฺรหฺมุโน จ** อ.พรหมท. **ด้วยจกฺกวาเฬสุ** ในจักรวาฬท. **สพฺเพสุ** ทั้งปวง **อายนฺตุ** ขอจงมา, **ยำ ปุญฺญำ** อ.บุญอันใด **สพฺพสมฺปตฺติสาธกำ** ที่จะทำให้สมบัติทั้งปวงบังเกิดมี **อมฺเหหิ** อันข้าพเจ้าท. **กตำ** ร่วมกันทำแล้ว, **สพฺเพ ยกฺขเทวา-ทโย** อ.เทพเจ้ามียักษ์และเทวดาเป็นต้นท. ทั้งปวง **อนุโมทิตฺวา** ครั้นอนุโมทนา **ตำ ปุญฺญำ** ซึ่งบุญนั้นแล้ว.

๓ หรืออีกนัยหนึ่ง **สุตำ** การทรงจำไว้ด้วยวิญญาณวิถีที่มีการฟังเป็นประธาน **เอวำ** ไม่หย่อน ไม่เกินทั้งโดยอรรถโดยพยัญชนะ เท่านั้น **มม** ของข้าพเจ้าผู้มีนามว่าอานนท์.

๔ คำว่า **วิหรติ** นี้ เป็นคำแสดงความพร้อมด้วยการอยู่แบบใดแบบหนึ่งโดยไม่แปลกกัน ในบรรดาอิริยาบถวิหาร ทิพวิหาร พรหมวิหารและอริยวิหาร. แต่ในพระสูตรนี้ แสดงความประกอบพร้อมด้วยอิริยาบถวิหาร ในบรรดาอิริยาบถต่างโดยยืน เดิน นั่ง นอน อิริยาบถหนึ่ง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนก็ดี ทรงดำเนินก็ดี ประทับนั่งก็ดี บรรทมก็ดี ก็พึงทราบว่า **วิหรติ** อยู่ทั้งนั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงตัดความลำบากแห่งอิริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอิริยาบถอีกอย่างหนึ่ง [เปลี่ยนอิริยาบถ] ทรงบริหารอัตภาพให้เป็นไปไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **วิหรติ** ประทับอยู่.

๕ในคำว่า เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม ในพระเชตวันวิหาร อารามของคฤหบดีอนาถบิณฑิกะ อธิบายรวมกันดังนี้ว่า

คำว่า พระราชกุมารทรงพระนามว่า “เชต” นี้ มีอธิบายว่า,

พระราชกุมารทรงพระนามว่า เชต เพราะเป็นผู้ชนะศัตรูของตน. อีกนัยหนึ่ง พระราชกุมารทรงพระนามว่า เชต เพราะเหตุว่า ครั้นพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงชนะศัตรูของพระองค์ พระราชกุมารนั้นได้ทรงเสด็จสมภพ. จริงอยู่ พระญาติ ทรงยกชัยชนะของพระราชา ขนานพระนามพระกุมารนั้นว่า เชต โดยถือเอาความหมายว่า ทรงเป็นผู้ชนะ.

หรืออีกนัยหนึ่ง, พระญาติ ทรงขนานพระนามพระราชกุมารว่า เชต เพราะประสงค์มงคล. จริงอยู่ คำว่า เชต ใช้ในความหมายว่า พึงชนะ เพราะประสงค์มงคล.

คฤหบดีนั้น มีชื่อว่า สุทัตตะ ตามที่บิดามารดาตั้งชื่อให้, แต่เพราะท่านได้บริจาคข้าวให้คนยากไร้ตลอดกาลเนืองนิตย์ เนื่องจากตนบริบูรณ์ด้วยวัตถุข้าวของทั้งปวง, ปราศจากความตระหนี่ และพรั่งพร้อมด้วยคุณมีกรุณา เป็นต้น จึงได้รับฉายาว่า “อนาถบิณฑิกะ ผู้ให้ข้าวแก่คนยากไร้เป็นนิตย์”

คำว่า อาราม ได้แก่ สถานที่ให้ชนทั่วไป, หรือว่าโดยเจาะจง ได้แก่ ให้บรรพชิตได้รับความยินดี, หมายความว่า สถานที่นี้ เป็นสถานอันมนุษย์มาจากทุกๆที่ ย่อมรื่นรมย์ คือ อยู่ไม่คิดอยากจากไป

เพราะสถานที่นั้นงดงามด้วยไม้ดอก และไม้ผลเป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยองค์แห่งเสนาสนะ ๕ ประการ เช่น ไม่ไกลเกิน ไม่ใกล้เกินเป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง สถานที่นี้ ได้ชื่อว่า อาราม เพราะดึงดูดชนผู้ถึงทั่วทุกที่แล้ว ให้ยินดีภายในบริเวณของตนนั่นเทียว เพราะมีความสมบูรณ์มีประการดังกล่าวแล้ว.

ก็ท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี ซื้อที่ดินต่อจากพระเชตราชกุมาร โดยใช้ทรัพย์ ๑๘ โกฏิปูลงบนพื้น สร้างเสนาสนะทั้งหลายสิ้นเงิน ๑๘ โกฏิ ใช้ทรัพย์อีก ๑๘ โกฏิ ฉลองวิหาร เป็นอันว่า ท่านได้ถวายอารามนั้น แด่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยการบริจาคทรัพย์ ๕๔ โกฏิ, เพราะฉะนั้น จึงเรียกอารามนี้ว่า “อารามของท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี”

[๖] พระนครสาวัตถี มีที่มาอย่างนี้, นักอักษรศาสตร์แสดงไว้ดังนี้ว่า นครกากันที สร้างขึ้นในที่อยู่ของฤาษีกากันทะ, นครมากันทีถูกสร้างขึ้นในที่อยู่ของฤาษีมากันทะ, นครโกสัมพี สร้างขึ้นในที่อยู่ของฤาษีกุสัมพะ ฉันใด, พระนครสาวัตถี ก็ฉันนั้น ถูกสร้างขึ้นในที่อยู่ของฤาษีสวัตถะ.

แต่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ดังนี้

คำว่า สาวัตถี แผลงมาจากคำว่า “สพฺพ-เมตฺถ-อตฺถิ แปลว่า ของใช้สำหรับมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นอะไรๆ ทั้งที่มีชีวิต (ของอุปโภค หรือของกิน) หรือไม่มีชีวิต (ของบริโภค หรือของใช้) ก็มีทั้งหมด“

อนึ่ง มีตำนานว่า ครั้นชนชาวเกวียนถามในสมาคมพ่อค้าเกวียนที่มาถึงเมืองนี้ ว่า “มีของอะไรขายบ้าง” เขาจึงตอบว่า “สพฺพมตฺถิ มีครบทุกสิ่ง.

เพราะอาศัยคำว่า สพฺพมตฺถิ มีครบทุกสิ่งนั้นแล้วแผลงเป็น สาวตฺถี พระนครนี้จึงได้ชื่อว่าสาวัตถีโดยนิรุตตินัย (วิธีการสำเร็จรูปศัพท์นอกระบบของคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี)

> พระนครนี้ เรียกว่า สาวัตถี เพราะอาศัยสรรพสิ่งที่มีอยู่ตลอดเวลา ในพระนครนั้น,
>
> นครสาวัตถี ซึ่งเป็นเมืองหลวง แห่งแคว้นโกศล ช่างน่าเพลิดเพลิน เจริญใจ น่าเยี่ยมเยือนเที่ยวชม มีเสียง ๑๐ ชนิดครึกโครม เป็นเมืองอู่ข้าวอู่น้ำ.
>
> ถึงความเจริญด้วยชุมชน (ศิวิไลซ์), คราคร่ำด้วยหมู่มนุษย์, มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกพรั่งพร้อม (เทคโนโลยี่เจริญ) อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวเมืองสำราญใจ ประดุจเมืองเทพชื่อว่าอาฬกมันท์ ฉะนั้น. (อังคุตรฏีกา รูปาทิวคฺควณฺณนา)

[๗] เยน และ เตน เป็น ตติยาวิภัตติใช้ในอรรถสัตตมี. อีกนัยหนึ่ง เป็นตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ แปลว่า **ภควา** สมเด็จพระผู้มีพระภาค ... **เทวมนุสฺเสหิ** อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย **อุปสงฺกมิตพฺโพ** พึงเข้าไปหา **เยน การเณน** เพราะเหตุใด, **สา เทวตา** เทวดาองค์นั้น **อุปสงฺกมิ** เข้าไปหา **เตน การเณน** เพราะเหตุนั้น. ในกรณีนี้มีอธิบายว่า พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพราะประสงค์การบรรลุคุณวิเศษนานัปประการ เหมือนอย่างฝูงนกต่างพากันเข้าไปยังต้นไม้ใหญ่ที่ผลิผลเนืองนิตย์ เพราะประสงค์ถึงการรับประทานผลอร่อย ฉะนั้น

[๘] **ถามว่า** เพราะเหตุไร เทวดาองค์นี้ จึงยืนอย่างเดียวไม่นั่ง.

ตอบว่า เพราะเทวดาประสงค์จะกลับเร็ว. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลายอาศัยอำนาจประโยชน์บางอย่าง จึงมาสู่มนุษยโลก เหมือนบุรุษผู้สะอาด มาเข้าส้วม. ก็โดยปกติ มนุษยโลก ย่อมเป็นของปฏิกูล เพราะเป็นของเหม็นสำหรับเทวดาเหล่านั้น นับแต่ร้อยโยชน์ เทวดาทั้งหลาย ไม่อภิรมย์ในมนุษยโลกนั้นเลย ด้วยเหตุนั้น เทวดาองค์นั้น จึงไม่นั่ง เพราะประสงค์จะทำกิจที่มาแล้วรีบกลับไป. ก็มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมนั่ง ก็เพื่อบรรเทาความลำบากแห่งอิริยาบถมีเดินเป็นต้นอันใด ความลำบากอันนั้นสำหรับเทวดาไม่มี เพราะฉะนั้นเทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง พระมหาสาวกเหล่าใด ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนับถือตอบพระมหาสาวกเหล่านั้น [คือประทับยืน] แม้เพราะเหตุนั้น เทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง เทวดาไม่นั่งก็เพราะเคารพในพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ที่นั่งย่อมบังเกิดแก่เทวดาทั้งหลายผู้ประสงค์จะนั่ง เทวดาองค์นี้ไม่ปรารถนาที่นั่งนั้น ไม่คิดแม้แต่จะนั่ง จึงได้ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

[๙] คำว่า **พหู** เป็นอันมาก นี้ แสดงจำนวนไม่แน่นอน หมายความว่า หลายร้อย หลายพัน หลายแสน.

ชื่อว่า **เทวะ** เพราะเล่น อธิบายว่า เล่นกับ กามคุณ ๕ หรือโชติช่วงด้วยสิริของตน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **เทวา** ได้แก่ เทพทั้ง ๓ คือสมมติเทพ อุปปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> **เทวะ ได้แก่ เทพ ๓ คือ สมมติเทพ อุปปัตติเทพ วิสุทธิเทพ. บรรดาเทพทั้ง ๓ นั้น พระราชาพระราชเทวี พระราชกุมาร ชื่อว่า สมมติเทพ. เทพตั้งแต่ชั้นจาตุมมหาราชิกาและสูงขึ้นไปกว่านั้น ชื่อว่า อุปปัตติเทพ ท่านที่เรียกกันว่าพระอรหันต์ ชื่อว่าวิสุทธิเทพ.**

ในเทพทั้ง ๓ นั้น ในสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาอุปปัตติเทพ.

ชื่อว่า **มนุษย์** เพราะเป็นเหล่ากอของพระมนู. แต่โบราณาจารย์กล่าวว่า ชื่อว่า **มนุษย์** เพราะเป็นผู้มีใจสูง. มนุษย์เหล่านั้น มี ๔ คือชาวชมพูทวีป ชาวอปรโคยานทวีป ชาวอุตตรกุรุทวีป ชาวปุพพวิเทหทวีป ในสูตรนี้ท่านประสงค์เอามนุษย์ชาวชมพูทวีป.

ชื่อว่า **มงคล** เพราะสัตว์เจริญรุ่งเรืองด้วยคุณเหล่านั้นหมายความว่า สัตว์ถึงความสำเร็จและความเจริญ.

[๑๐] หรืออีกนัยหนึ่ง **เทวเต** ดูก่อนเทวดา **ยำ มงฺคลำ** มงคลใด **ตยา** ที่ท่าน **ปุฏฺโ** ถาม **มมำ** เรา **อิติ** ว่า "**ตฺวำ** ขอพระองค์ **พฺรูหิ** จงตรัสเทสนา **มงฺคลำ** ซึ่งมงคล **อุตฺตมำ** อันสูงส่งเถิดพระเจ้าข้า", **ตฺวำ** ท่าน **คณฺหาหิ** จงถือเอา **เอตำ ติวิธกมฺมำ** ซึ่งการกระทำ ๓ ประการนี้ **อเสวนา พาลานนฺตฺยาทึ** มีการไม่คบคนพาลเป็นต้น **มงฺคลำ อิติ** ว่าเป็นมงคล **อุตฺตมำ** อันสูงส่ง **เอตฺถ** ในปัญหานี้ **ตาว** ก่อน.

[๑๑] ดังพระบาฬี อัปปสุตตสูตร อังคุตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลกบุคคล ๔ คือใคร คือ บุคคลผู้สดับน้อย (เรียนน้อย) ทั้งไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับ ๑ บุคคลผู้สดับน้อย แต่ได้ประโยชน์

เพราะการสดับ ๑ บุคคลผู้สดับมาก (เรียนมาก) แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับ บุคคลผู้สดับมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสดับ

บุคคลผู้สดับน้อย ทั้งไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับเป็นอย่างไร ?(นวังคสัตถุศาสนา คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ) สุตตะ เคยยะเวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธัมมะ เวทัลละบุคคลบางตนในโลกนี้ได้สดับน้อย ทั้งเขาหารู้อรรถ (คือเนื้อความ) รู้ธรรม (คือบาลี) แห่งคำสอนอันน้อยที่ได้สดับนั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ บุคคลผู้สดับน้อย ทั้งไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับ เป็นอย่างนี้แล.

บุคคลผู้สดับน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะการสดับเป็นอย่างไร ?(นวังคสัตถุศาสนา คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ) สุตตะ ฯลฯ เวทัลละบุคคลบางตนในโลกนี้ได้สดับน้อย แต่เขารู้อรรถรู้ธรรมแห่งคำสอนอันน้อยที่ได้สดับนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้สดับน้อย แต่ได้ประโยชน์เพราะการสดับ เป็นอย่างนี้แล.

บุคคลผู้สดับมาก แต่ไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับเป็นอย่างไร ? (นวังคสัตถุศาสนา คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ) สุตตะ ฯลฯ เวทัลละ บุคคลบางคนในโลกนี้ได้สดับมาก แต่เขาหารู้อรรถรู้ธรรมแห่งคำสอนเป็นอัน มากที่ได้สดับนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ บุคคลผู้สดับมาก แต่ ไม่ได้ประโยชน์เพราะการสดับ เป็นอย่างนี้แล

บุคคลผู้สดับมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสดับเป็นอย่างไร (นวังคสัตถุศาสนา คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ) สุตตะ ฯลฯ เวทัลละ บุคคลบางคนในโลกนี้ได้สดับมาก ทั้งเขารู้อรรถรู้ธรรมแห่งคำสอนเป็นอันมากที่ได้สดับนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลผู้สดับมาก ทั้งได้ประโยชน์เพราะการสดับ เป็นอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลบุคคล ๔ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก.

อธิบาย

อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธก ปริวาร สุตตนิบาต มงคลสูตร รตนสูตร นาลกสูตร ตุวฏกสูตร พระดำรัสของพระตถาคตแม้อื่นมีชื่อว่าสูตร พึงทราบว่า **สูตร**.

พระสูตรที่มีคาถาแม้ทั้งหมด พึงทราบว่า **เคยยะ.** โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังยุตตนิกายสคาถวรรคแม้ทั้งหมด

อภิธรรมปิฎกแม้ทั้งสิ้น สูตรที่ไม่มีคาถา พระพุทธพจน์แม้อื่นที่ไม่สงเคราะห์เข้ากับองค์ ๘ เหล่าอื่น พึงทราบว่า **เวยยากรณะ**.

ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนไม่มีชื่อพระสูตรในสุตตนิบาต พึงทราบว่า **คาถา**.

พระสูตร ๘๒ สูตร ที่ประกอบด้วยคาถาอันสำเร็จมาแต่โสมนัสญาณ พึงทราบว่า**อุทาน**.

พระสูตร ๑๑๐ สูตรอันเป็นไปโดยนัยเป็นอาทิว่า “วุตฺตมิท ภควตา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้” พึงทราบว่า **อิติวุตตกะ**.

ชาดก ๕๕๐ ชาดก. มีอปัณณกชาดกเป็นต้น พึงทราบว่า **ชาดก**.

พระสูตรที่ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี แม้ทั้งหมด อันเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัจฉริยอัพภูตธรรม ๔ ของเรามีอยู่ พึงทราบว่า **อัพภูตธรรม**.

พระสูตรแม้ทั้งปวง ที่ถามแล้วได้ความรู้ และความยินดี มีจูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตรสักกปัญหสูตร สังขารภาชนิยสูตร มหาปุณณมสูจรเป็นต้น พึงทราบว่า**เวทัลละ**.

๑๒ หมายความว่า เมื่อบุตรบำรุงบิดามารดาโดยประการดังกล่าวแล้ว ก็จะได้รับการอนุเคราะห์ตอบ ๕ ประการ ก็การได้รับอุปการะตอบนั้น ถือเป็นความเจริญ ซึ่งมีการบำรุงบิดามารดานั้นเป็นเหตุ ดังที่พระบาฬีสิคาลกสูตรว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี ทิศเบื้องหน้า คือมารดาบิดา อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน คือ เราท่านเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงดูท่าน จักทำกิจของท่าน จักดำรงวงศ์สกุล จักปฏิบัติตัวเหมาะที่จะเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับดับขันธ์แล้วจักทำบุญอุทิศไปให้ท่าน. ดูก่อนบุตรคฤหบดี ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน คือห้ามบุตรจากความชั่ว ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปะจัดหาภรรยาที่สมควรให้ มอบทรัพย์มรดกให้ในเวลาสมควร.

๑๓ หมายความว่า ครั้นสงเคราะห์ภริยาและบุตรด้วยการทำอุปการะแล้ว ก็จะได้รับการอุปการะตอบจากภริยาและบุตร มีความเป็นผู้จัดการงานดีเป็นต้น จึงถือว่า การสงเคราะห์บุตรภรรยานั้น เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้อุปการะตอบนั่นเอง ดังพระบาฬีสิคาลกสูตรว่า ดูก่อนบุตรคฤหบดี ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการยกย่อง ด้วยการไม่ดูหมิ่น ด้วยการไม่นอกใจ ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ให้ ด้วยการมอบเครื่องประดับให้. ดูก่อน บุตรคฤหบดี ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามีบำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ จัดการงานดี สงเคราะห์คนข้างเคียง ไม่นอกใจ รักษาทรัพย์ที่สามีทำมา ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทุกอย่าง.

๑๔ ในข้อนี้ พึงเห็นเหมือนอย่างที่ท้าวสักกะตรัสไว้ว่า

เย คหฏฺฐา ปุญฺญกรา สีลวนฺโต อุปาสกา
ธมฺเมน ทาร โปเสนฺติ เต นมสฺสามิ มาตลิ.

ดูก่อนมาตลี คฤหสถ์เหล่าใดทำบุญ มีศีลเป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม เราย่อมนอบน้อมคฤหัสถ์เหล่านั้น.

สักกนมัสสนสูตรที่ ๑ สังยุตนิกาย สคาถวรรค

๑๕ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ผู้มีธุระ ทำเหมาะ หมั่น ย่อมได้ทรัพย์.

และว่า

ผู้ชอบนอนหลับกลางวัน เกลียดการขยันกลางคืน เมาประจำ เป็นนักเลงครองเรือนไม่ได้.

ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลย พวกคนหนุ่ม ที่ทอดทิ้งการงาน ด้วยอ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก เย็นแล้ว.

ผู้ใดไม่สำคัญ ความเย็นและความร้อน
ยิ่งไปกว่าหญ้า ทำกิจของลูกชาย ผู้นั้นย่อม
ไม่เสื่อมจากสุข.
และว่า
เมื่อคนรวบรวมโภคทรัพย์ เหมือน
แมลงผึ้งรวบรวมน้ำหวาน โภคทรัพย์ย่อม
สะสมเป็นกอง เหมือนจอมปลวกที่ปลวก
ทั้งหลายก่อขึ้นฉะนั้น.

๑๖ มังคลัตถทีปนีอธิบายว่า สิ่งที่รียกว่า ทาน มี ๓ คือ เจตนาบริจาค วิรติ และเทยธรรม ในบรรดาทานทั้งสามนั้น จาคเจตนา เจตนาบริจาคเท่านั้น เรียกว่า ทานในที่นี้. ไทยธรรม ไม่ใช่เจตสิกทาน จึงไม่ถือเอาในมงคลข้อนี้, ส่วนวิรัติ แม้จะเป็นเจตสิกทานก็ตาม แต่จะถูกจัดเป็นมงคลข้อ อารตี วิรตี ปาปา จึงไม่ถือเอาในที่นี้เช่นกัน. เพราะเหตุนั้น ทาน ในที่นี้ จึงได้แก่ จาคเจตนา เท่านั้น โดยปาริเสสนัย (นัยที่ถือเอาส่วนที่เหลือ คือ เมื่อทานมีอยู่ ๓ ก็ตาม แต่ก็เพราะเทยธรรมไม่ใช่เจตสิกทาน และวิรติ ถึงแม้จะเป็นเจตสิกทาน แต่ก็เพราะถูกถือเอาในมงคลข้ออื่นแล้ว จึงไม่ถือเอาอีก ดังนั้น จึงเหลือจาคเจตนาเท่านั้น ที่ยังไม่ได้ถือเอา). ในอรรถกถากถาวัตถุท่านกล่าวว่า วิรตี ชื่อว่า ทานเพราะอรรถว่า ทำให้เป็นท่อนลง และเพราะอรรถว่า บั่น. จริงอย่างนั้น วิรตีนั้น เมื่อเกิด ย่อมทอน ย่อมบั่นเจตนาอันเป็นความทุศีล กล่าวคือความเป็นผู้มีภัยและเวรเป็นต้น. โดยนัยนี้ ทาน ศัพท์ มาจาก ทา ธาตุ มีอรรถว่า อวขณฺฑน ตัดหรือทำให้เป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ไม่ใช่ทา ธาตุ มีอรรถว่า ทาน ให้.

อีกประการหนึ่ง ในฎีกากูฏทันตสูตร ศีล มีชื่อเรียกว่า ทาน เพราะให้ความไม่มีเวร. แม้มีชื่อว่าให้ จึงเรียกศีลว่า ทาน ได้ก็จริง แต่กระนั้น ศีลก็มิได้ชื่อว่า ทานโดยตรง เพราะในมงคลข้อนี้ถือเอาเจตนาเป็นเหตุสละทานวัตถุ.

อธิบายว่า ศีล ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องรักษาคุ้มครองหมู่สัตว์ทั้งปวงโดยไม่เหลือ. โดยนัยนี้ ทาน ศัพท์ มาจาก เท ธาตุ มีอรรถว่า ปาลน รักษา.

ส่วน ทาน ในมงคลข้อนี้ ได้แก่ เจตนาสละสิ่งของที่จะพึงสละ ๑๐ ประการมีน้ำเป็นต้น อันมีความเห็นถูกเป็นประธาน. อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ อโลภะที่สัมปยุตกับเจตนานั้น เพราะบุคคลย่อมยังสิ่งของเหล่านั้นแก่ผู้อื่นก็ด้วยอโลภะนั้น.

๑๗ ญาติ แปลว่า ผู้อันใครๆ ย่อมรู้ว่า “ผู้นี้เป็นของพวกเรา” หรือ ความเป็นผู้อันใครพึงรู้จักกัน. ในที่นี้ได้แก่ ชนผู้มีความสัมพันธ์กันข้างมารดาและฝ่ายบิดา นับจนถึงปู่และย่าหรือตาและยายเจ็ดชั่วคน.

๑๘ ดังพระบาฬีว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุแสดงธรรม ตามที่ฟังมา ตามที่เรียนมา โดยพิศดารแก่คนอื่นๆ โดยประการใดๆภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ซาบซึ้งอรรถและซาบซึ้งธรรม ในธรรมนั้น โดยประการนั้นๆ อย่างนี้” เป็นต้น.

๑๙ดังพระบาฬีว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพฤติธรรม ประพฤติธรรมอันสงบสัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้

[๒๐] ดังพระบาฬีว่า วิสาขา! สตรีหรือบุรุษบางตนในศาสนานี้ ถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกพึงเข้าถึงความเป็นสหายของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชิกาก็เป็นฐานะเป็นไปได้.

[๒๑] เกี่ยวกับศัพท์ว่า อารตี นี้ ในอรรถกถามงคลสูตรอธิบายว่า อารตีติ อารมฺมณ์. การงดเว้น ชื่อว่า อารติ และพรรณนาความหมายว่า อนภิรติ ความไม่ยินดี. อารตี มาจาก อา + รมุ ธาตุ มีอรรถว่า กีฬ เพลิน. อา อุปสรรคในที่นี้เป็นธาตวัตถพาธกะ ดังนั้น จากความหมายว่า เพลิน จึงกลายเป็น ไม่เพลิน ซึ่งสอดคล้องกับอรรถกถาอธิบายว่า ไม่ยินดี เพราะเหตุที่ได้เห็นโทษในบาป. อีกนัยหนึ่ง อา อุปสัค เป็นธาตวัตถวิเสสกะ ทำให้อรรถของธาตุแปลกไป จึงเท่ากับส่องอรรถว่า เว้น จะห็นได้ดังที่ท่านจัดอารติไว้ในกลุ่มของ วิรติ ดังพระบาฬีธัมมสังคณีว่า “กตมา ตสฺมึ สมเย สมฺมาวาจา โหติ? ยา ตสฺมึ สมเย จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี อกิริยา อกรณ์ อนชฺฌาปตฺติ เวลาอนติกฺกโม เสตุฆาโต สมฺมาวาจา มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺนํ – อยํ ตสฺมึ สมเย สมฺมาวาจา โหติฯ ดังนั้น จึงแปลว่า เว้น. (ในที่นี้ได้แก่ การเว้นจากบาปด้วยใจ กล่าวคือ การทำความคิดว่า เราจักเป็นผู้เว้นจากบาป. ส่วนการเว้นของวิรติ ได้แก่ การเว้นจากบาปทางกายวาจา ดังที่จะกล่าวในเชิงอรรถข้อต่อไป-สมภพ)

[๒๒] กรรมกิเลส ได้แก่ อกุศลธรรม ๔ มีปาณาติบาตเป็นต้นนี้ ดังพระบาฬีสิคาลสูตรว่า "ปาณาติบาต เป็นกรรมกิเลส อทินนาทาน เป็นกรรมกิเลส กาเมสุ มิจฉาจาร เป็นกรรมกิเลส มุสาวาท เป็นกรรมกิเลส , กรรมกิเลส ๔ เหล่านี้ เป็นบาปกรรมอันพระอริยสาวกนั้นละได้แล้ว”

(อรรถกถาและฎีกาขยายความโดยสรุปว่า)

คำว่า **กรรมกิเลส** แปลว่า กิเลสคือกรรม มีคำจำกัดความว่า กรรมนั้น ชื่อว่ากิเลส เพราะความเป็นกรรมที่ประกอบด้วยกิเลส หมายความว่า กรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เร่าร้อน เดือดร้อน ได้แก่ ปาณาติบาตเป็นต้น.

ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ถูกกรรมกิเลสนั้นเบียดเบียนและเผาผลาญแล้ว ดังนั้น กรรมจึงเป็นเหตุให้สัตว์เดือดร้อน. จริงอยู่ คนมีกิเลสเท่านั้น ย่อมฆ่าสัตว์, ผู้ไม่มีกิเลส หาฆ่าไม่ เหตุที่กรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นนั้นมีความเดือดร้อนเป็นเครื่องกำหนดนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่ากรรมกิเลส. แม้ในอทินนาทานเป็นต้น ก็มีนัยอย่างนี้เหมือนกัน.

ฎีกาอธิบายว่า ที่ท่านระบุกรรมกิเลสว่า เป็นกรรมที่ประกอบด้วยกิเลส โดยหมายถึงความเป็นอันเดียวกันกับกรรม ทั้งนี้มิได้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันเป็นต้น ดังนั้น ปาณาติบาต ที่เป็นกรรมที่เดือดร้อนเศร้าหมอง ก็สำเร็จด้วยทิฏฐิ มานะ และโลภะเป็นต้น, มิจฉาจาร สำเร็จด้วยโทสะเป็นต้น ดังนี้เป็นต้น ดังที่ท่านระบุว่า คนมีกิเลสเท่านั้นย่อมฆ่าสัตว์ (โดยนัยนี้ กิเลสเป็นเหตุให้กรรมนั้นเป็นสภาพเดือดร้อนเศร้าหมอง-สมภพ) และการที่ท่านอธิบายว่า กรรมนั้นนั่นแหละเป็นกิเลส ก็โดยภาวะที่เป็นไปพร้อมเพรียงกัน.

เกี่ยวกับกรรมกิเลสดังกล่าวมานี้จึงหมายถึง อกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ที่ถึงความเป็นกรรมบถเท่านั้น ไม่ควรถือเอาอกุศลธรรมที่เป็นเพียงทุจริต. เพราะอกุศลไม่เป็นกายกรรมและวจีกรรมที่จะพึงกล่าวว่า "ทุจริต" ก็มี. เหตุนั้น ดังคัมภีร์อัฏฐสาลินี กล่าวว่า "ก็อกุศลถึงความไหวในกายทวารและวจีทวารแล้ว แม้ยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถมีอยู่, และที่ถึงความฟุ้งขึ้นในมโนทวารแล้ว แม้ยังไม่

ถึงความเป็นกรรมบถก็มี, บัณฑิตทั้งหลายถือเอาอกุศลอันยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถนั้น แล้วจึงได้จัดให้เป็นฝักฝ่ายแห่งทวารนั้น ๆ เท่านั้น. ในคำนั้นมีนัยดังต่อไปนี้ : -

บุคคลคิดว่า จักไปล่าเนื้อ เตรียมธนู ฟั่นสาย ลับหอก บริโภคอาหาร นุ่งห่มผ้า; เพราะเหตุเพียงเท่านี้แล อกุศลเป็นธรรมชาติถึงความไหวในกายทวาร. เขาเที่ยวไปในป่าสิ้นทั้งวัน ไม่ได้โดยที่สุดแม้สักกระต่ายและตุ่น,

ถามว่า 'อกุศลนี้ จะชื่อว่าเป็นกายกรรมหรือไม่ ?'

แก้ว่า ' ไม่เป็น.' เพราะเหตุไร จึงไม่เป็น ? เพราะยังไม่ถึงกรรมบถ. แต่อกุศลนั้น พึงทราบว่า ชื่อว่าเป็นกายทุจริตอย่างเดียว. นัยแม้ในประโยคทั้งหลาย มีการจับปลาเป็นต้น ก็เช่นนี้เหมือนกัน. พึงทราบวินิจฉัยแม้ในวจีทวาร (ต่อไป)

เมื่อบุคคล สั่งว่า 'เราจักไปล่าเนื้อ, ท่านทั้งหลายจงจัดธนูเป็นต้นโดยเร็ว,แล้วไม่ได้อะไร ๆ ในป่าโดยนัยก่อนเหมือนกัน, อกุศลถึงความไหวในวจีทวารแม้โดยแท้ ถึงกระนั้น ยังไม่จัดเป็นวจีกรรม เพราะยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถ, แต่พึงทราบว่า ชื่อว่าเป็นวจีทุจริตอย่างเดียว.(หมายถึง เจตนาที่ทำให้ปโยคะสำเร็จ จึงถือเป็นกรรมบถคือเข้าถึงความเป็นกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เจตนาที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น จึงไม่เป็นกายกรรมหรือวจีกรรม เป็นเพียงวจีทุจริตหรือกายทุจริตเท่านั้น เพราะสัตว์ยังไม่ถูกฆ่าเป็นต้น - ฎีกา)

แต่พอเมื่อวธกเจตนาเกิดขึ้นแล้วในมโนทวารเท่านั้น ย่อมมีด้วยอำนาจพยาบาทหามีด้วยอำนาจปาณาติบาตไม่. เพราะกายกรรม อันเป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร หาตั้งขึ้นในมโนทวารไม่. วจีกรรมอันเป็นอกุศล ก็อย่างนั้น. ส่วนมโนกรรม อันเป็นอกุศล ตั้งขึ้นในทวารแม้ทั้ง ๓. กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ฝ่ายกุศลก็เหมือนอย่างนั้น."

๒๓ แม้ อารตี และ วิรตี จะเป็นธรรมเดียวกันคือเว้นจากบาปอันได้แก่กรรมกิเลสมีปาณาติบาตเป็นต้นก็ตาม แต่กระนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ถึงสองครั้ง เพื่อจะแสดงว่า อารตี เป็นธรรมมีอุปการะมากแก่วิรตีนั่นเอง โดยเกี่ยวกับเป็นความงดเว้นทางใจ อันเป็นเครื่องอุปการะให้แก่ความงดเว้นทางกายและวาจา อาทิ เมื่อบุคคลมีความคิดว่า เราจักเป็นผู้งดเว้นจากทุจริต ดังนี้แล้วก็เป็นผู้งดเว้นจากทุจริตนั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้ ความคิดว่า เราจักงดเว้นทุจริต เรียกว่า อารติ และความเป็นผู้งดเว้นจากจริตได้เรียกว่า วิรตี. เกี่ยวกับเรื่องนี้ จะอธิบายความเฉพาะใจความจากคัมภีร์มังคลัตถทีปนี [ข้อ๑๘๕] ซึ่งนำพระบาฬีสัลเลขสูตรและอรรถกถา (สัลเลขสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์)ดังนี้

ในมงคลข้อนี้ ถามว่า "เจตนาเครื่องเว้นจากเวรนั้น ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยบทว่า **วิรตี** นี้แล้วมิใช่หรือ ? เพื่อประโยชน์อะไร จึงตรัสว่า **อารตี** ไว้?"

เฉลยว่า "ที่ตรัสว่า **อารตี** ไว้ เพื่อทรงแสดงความที่จิตไม่ยินดียิ่งในบาป." เหตุนั้น อรรถกถามงคลสูตรจึงอธิบายว่า "ความไม่ยินดียิ่งด้วยใจนั่นแลของผู้มีปกติเห็นโทษในบาป ชื่ออารติ." แท้จริง แม้เพียงความเกิดขึ้นแห่งจิต (ความคิด) เกี่ยวกับเป็นการงดจากบาป ย่อมมีอุปการะมาก.

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พระมหาจุนทเถระจึงทรงแสดงสัลเลขปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องขัดเกลาหรือบั่นทอนความเบียดเบียนเป็นต้น) ด้วยอาการ ๔๔ มีอาทิอย่างนี้ว่า "จุนทะ ก็แลธรรมเครื่องขัดเกลาในศาสนานี้อันเธอทั้งหลายควรทำ. เธอทั้งหลายควรทำธรรมเครื่องขัด

เกลาว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน ในเพราะเรื่องที่ผู้อื่นเป็นผู้เบียดเบียนกัน,' เธอทั้งหลายทำธรรมเครื่องขัดเกลาว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้มักฆ่าสัตว์, เราทั้งหลายจักเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ในเพราะเรื่องที่ผู้อื่นเป็นผู้มักฆ่าสัตว์." ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความที่แม้ความเกิดขึ้นแห่งจิตในธรรมเครื่องขัดเกลานั้น เป็นอาการมีอุปการะมากอีก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า "จุนทะ เรากล่าวแม้ความเกิดขึ้นแห่งจิตนั่นแลว่ามีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย จะกล่าวไปไยในการทำเนืองๆด้วยกาย ด้วยวาจา; จุนทะ ! เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ เธอทั้งหลายพึงให้จิตเกิดขึ้นว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน, เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน ในเพราะเรื่องนี้; พึงให้จิตเกิดขึ้นว่า 'ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้มักฆ่าสัตว์, เราทั้งหลายจักเป็นผู้เว้นจากการฆ่าสัตว์ ในเพราะเรื่องนี้."

(อรรถกถาขยายความว่า)

ถาม : ก็เหตุไฉน แม้จิตตุปบาทในกุศลธรรมเหล่านี้จึงมีอุปการะมาก?

ตอบ : เพราะเป็นเหตุนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว และเพราะเป็นเหตุแห่งการประกอบเนือง ๆ ด้วย.

แท้จริง ความเกิดขึ้นแห่งจิตว่า ' จักให้ทาน' ดังนี้ ย่อมเป็นอาการนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว ด้วยตนเองบ้าง เป็นเหตุแห่งการประกอบเนือง ๆ บ้าง. ก็เพราะความที่ตนเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นอย่างนี้แล ในวันที่ ๒ เขาจึงตระเตรียมพิธีอย่างใหญ่ ทำมณฑปใหญ่ ถวายทานแก่ภิกษุร้อยรูป หรือพันรูป สั่งพวกบริวารชนว่า 'พวกท่านจงนิมนต์ จงบูชา จงอังคาส ภิกษุสงฆ์' ดังนี้.

ความเกิดขึ้นแห่งจิตว่า 'จักถวายจีวร เสนาเสนะ เภสัช แก่สงฆ์' ดังนี้ ย่อมเป็นเหตุนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียวด้วยตนเองบ้าง เป็นเหตุแห่งการประกอบเนืองๆ บ้าง. ก็เพราะความเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้แล เขาจึงตกแต่งถวายเอง และให้คนอื่นถวายจีวรเป็นต้น.

นัยในกุศลทั้งหลายมีสรณคมน์เป็นต้น ก็เช่นนี้. ก็บุคคลยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'จะถึงสรณะ' ดังนี้ก่อน ภายหลังจึงรับสรณะด้วยกายหรือด้วยวาจา.

อนึ่ง ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'จักสมาทานศีลมีองค์ ๕ มีองค์ ๘ หรือมีองค์ ๑๐' ดังนี้ก่อน แล้วสมาทานด้วยกายหรือด้วยวาจา(ในภายหลัง). ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า 'เราบวชแล้วจักตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล ๔' ดังนี้ก่อน แล้วบำเพ็ญศีลที่ควรบำเพ็ญด้วยกายหรือด้วยวาจา (ในภายหลัง).

ยังจิตให้เกิดขึ้นขึ้นว่า 'จักเรียนพุทธพจน์' ดังนี้ก่อน แล้วเรียน ๑-๒-๓-๔ หรือ ๕ นิกาย ด้วยกายหรือด้วยวาจา. บัณฑิตพึงทราบนัยที่เป็นไปโดยเกี่ยวกับการสมาทานธุดงค์ เรียนกัมมัฏฐาน บริกรรมกสิณ ฌาน สมาบัติ วิปัสสนา มรรค ผล ปัจเจกโพธิญาณ และสัมมาสัมโพธิญาณ โดยนัยที่กล่าวมาอย่างนี้.

ก็ความคิดที่เกิดขึ้นว่า 'จักเป็นพระพุทธเจ้า' ดังนี้ เป็นอาการนำประโยชน์และความสุขมาให้โดยส่วนเดียว (ทั้ง)เป็นเหตุแห่งการประกอบเนืองๆ ด้วย. ก็เพราะความเป็นผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้แล โดยสมัยอื่นอีก เขาจึงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ด้วยกายหรือด้วยวาจาสิ้น ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์ จึงยังโลก(นี้) พร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามอยู่เที่ยวไป.

แม้ความคิดที่เกิดขึ้นในกุศลธรรมทั้งปวงย่อมมีอุปการะมากอย่างนี้, ส่วนการประกอบเนือง ๆ ด้วยกายและวาจา บัณฑิตพึงทราบว่า มีอุปการะมากยิ่งนักแล."

ดังนั้นแม้ลำพังการเกิดขึ้นด้วยความคิดโดยเกี่ยวกับการงดจากบาป ก็เป็นคุณธรรมมีอุปการะมาก ด้วยประการฉะนี้, เพราะเหตุนั้นแล ความที่อารตินั้นเป็นมงคล จึงสมควร; ฉะนั้น คำว่า **อารตี** นี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้แล้ว ดังนี้แล.

๒๔ สญฺญม ในที่นี้ได้แก่ เวรมณี ตามนัยอรรถกถามงคลสูตร.

๒๕ ในเรื่องนี้ พึงสังเกตว่า ท่านแยกการงดเว้นจากปัญจเวรไว้ด้วยมงคลสองข้อ คือ การงดเว้นจากปาณาติบาตฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาร เป็นมงคลข้อว่า อารตี วิรตี ปาปา โดยหมายถึง กรรมกิเลส ส่วนการงดเว้นจากสุราเมรยมัชชปานะ เป็นมงคลข้อว่า มัชชปานสัญญมะ. แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่าโดยความเป็นกรรมบถ สุราเมรยมัชชปานะ ไม่เป็นกรรมบถโดยตรง แต่สงเคราะห์ได้กับกรรมบถทุกข้อเพราะมีส่วนเสมอกันและเป็นอุปการะแก่กรรมบถข้ออื่น.

๒๖ ธรรมอย่างหนึ่งเป็นข้าศึกแก่ความประมาท ชื่อว่า ความไม่ประมาท. บรรดาความประมาทและความไม่ประมาททั้ง ๒นั้น อาการคือความมัวเมา ชื่อว่า ความประมาท. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ในบาฬีขุททกวัตถุวิภังค์ว่า "บรรดาความประมาทและความไม่ประมาททั้ง ๒ นั้น ความประมาทเป็นไฉน ? การปล่อยจิต (ความไม่ข่มจิตด้วยสติ คือเว้นจากสติ) การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโนทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณ ก็ดี ชื่อว่า ความประมาท, อีกอย่างหนึ่ง ความไม่มีการทำโดยเคารพ ความไม่มีการทำโดยติดต่อ ความไม่มีการทำไม่หยุด ความประพฤติย่อหย่อน ความหมดความพอใจ ความทอดธุระ ความไม่ตั้งมั่น ความไม่ประกอบเนืองๆ ไม่เสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มาก ในการบำเพ็ญกุศลธรรม ชื่อว่าความประมาท ความประมาทเลินเล่อ มัวเมา เห็นปานนั้น เรากล่าวว่าความประมาท.

คำว่า ไม่ประมาท โดยเนื้อความ เป็นชื่อแห่งสติอันตั้งมั่นอยู่เป็นนิตย์. ส่วนความประมาท บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็นจิตตุปบาทส่วนอกุศล เป็นปฏิปักษ์ต่อสติ หรือทั้งสติและสัมปชัญญะ.

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิธีบำเพ็ญความไม่ประมาทไว้ในอัปปมาทสูตร จตุกกนิบาต อังคุตรนิกายไว้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทอันภิกษุ ควรบำเพ็ญด้วยฐานะ ๔. ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทอันภิกษุควรบำเพ็ญด้วยฐานะ ๔ เป็นไฉน ?

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละกายทุจริตเจริญกายสุจริต และอย่างประมาทในการละกายทุจริต เจริญกายสุจริตนั้นประการ ๑

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต และอย่าประมาทในการละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต และอย่าประมาทในการละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริตนั้นประการ ๑

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูก และอย่าประมาทในการละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูกนั้นประการ ๑

ภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ภิกษุมาละกายทุจริต เจริญกายสุจริตแล้วละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริตแล้ว ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริตแล้วละความเห็นผิด เจริญความเห็นถูกแล้ว, ในกาลนั้นเธอย่อมไม่กลัวมัจจุผู้ทำที่สุดซึ่งจะมีในภพหน้า"

และในอารักขสูตร จตุกกนิบาต อังคุตรนิกาย ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ อันภิกษุควรทำในฐานะ ๔ ตามสมควรแก่ตน. ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ อันภิกษุควรทำในฐานะ ๔ ตามสมควรแก่ตนนั้นเป็นไฉน ?

ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติ อันภิกษุควรทำตามสมควรแก่ตน (คือตามความต้องการต่อประโยชน์) ว่า จิตของเราอย่ากำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้ง (คือเป็นปัจจัย) แห่งความกำหนัด, ... จิตของเราอย่าขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง, ...จิตของเราอย่าหลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง, ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาจิตด้วยสติอันภิกษุควรทำตามสมควรแก่ตนว่าจิตของเราอย่ามัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา.

ภิกษุทั้งหลายในกาลใดแล จิตของภิกษุไม่กำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเพราะจิตของเธอปราศจากราคะแล้ว, จิต (ของภิกษุ) ไม่ขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง เพราะจิตของเธอปราศจากโทสะแล้ว,จิต (ของภิกษุ) ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะจิตของเธอปราศจากโมหะแล้ว; จิต (ของภิกษุ) ไม่มัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เพราะจิตของเธอปราศจากความมัวเมาแล้ว; ในกาลนั้นเธอย่อมไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวคลอนแคลน ไม่ถึงความสะดุ้งและไม่คล้อยไปตาม แม้เพราะคำของสมณะ (ผู้มีวาทะอย่างอื่น) เป็นเหตุ."

[๒๓]คำว่า ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย อรรถกถาทสุตรสูตรอธิบายว่า

พระเถระกล่าวความไม่ประมาท ซึ่งมีอุปการะ(แก่ความปฏิบัติชอบ)เป็นประโยชน์ทั่วไปด้วยคำว่า **ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย.** จริงอยู่ ความไม่ประมาทนี้มีอุปการะมากในธรรมทั้งปวง ที่เป็นกุศล เนื่องจากเป็นสภาวะไม่มีโทษ คือ ในการบำเพ็ญศีล, ในการสำรวมอินทรีย์, ในความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ, ในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเพียรของบุคคลผู้ตื่นอยู่, ในธรรม ๗ ประการ, ในอันยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งครรภ์ (เพื่อคลอดมรรคผล หมายความว่า วิปัสสนาชั้นสูงย่อมแก่กล้าเป็นปัญญาเฉียบแหลมและสละสลวย มีมรรคสืบต่อฉันใด, การเจริญวิปัสสนาอันเป็นส่วนเบื้องต้นก็ฉันนั้น ย่อมมีวิปัสสนาชั้นสูงสืบต่อ) ในปฏิสัมภิทา ๔ มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น, ในธรรมขันธ์ ๕ มีศีลขันธ์เป็นต้น, ในฐานะและมิใช่ฐานะที่พระโยคีพึงรู้, ในสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อันใหญ่,ในอริยสัจ, ในโพธิปักขิยธรรม มีสติปัฏฐานเป็นต้น, ในวิชชา ๘ มีวิปัสสนาญาณเป็นต้น. (หมายความว่า ความไม่ประมาทเป็นเครื่องเพิ่มพูนและอุดหนุนปฏิสัมภิทาเป็นต้นเหล่านั้น)

[๒๔] ในข้อนั้นพึงระลึกถึงคำสั่งสอนของพระศาสดาเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร และว่าความไม่ประมาทเป็นอมตบท ดังนี้.

[๒๕]คารว เมื่อแปลโดยพยัญชนะจะได้คำแปลว่า ภาวะแห่งผู้ควรเคารพ คัมภีร์มังคลัตถทีปนีอธิบายดังนี้ว่า บุคคลทั้งหลายที่ควรทำให้หนัก ชื่อว่า **ครู**. เพราะฉะนั้น ในปกรณ์สัททนีติ พระอัครวงศมหาเถระจึงกล่าวว่า **"คร** ธาตุ เป็นไปในความอันสูง. " บุคคลผู้ควรแก่ความเคารพมีมารดาและบิดาเป็นต้น ชื่อว่า **ครู**. แท้จริง บุคคลเหล่านั้น ปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่า **ครู** เพราะลอยเด่น คือเฟื่องฟู ได้แก่เปิดเผย คือ เป็นผู้เลิศลอย คือปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง มารดาและบิดาเป็นต้นเหล่านั้นท่าน

เรียกว่า **ครู** เพราะอรรถว่าเป็นผู้หนัก ดังฉัตรหิน. ภาวะแห่งบุคคลผู้หนัก ชื่อว่า **คารวะ** ได้แก่ การทำให้หนัก ในคารวบุคคลมีมารดาและบิดาเป็นต้นเหล้านั้น.

๓๐ ในอรรถกถามงคลสูตรว่า "ผู้มีความเคารพ ตามสมควร ในบุคคลเป็นต้นว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ พระสาวกของพระตถาคต อาจารย์ อุปัชฌายะ มารดาบิดา พี่ชาย พี่หญิง ผู้ควรแก่การประกอบความทำให้หนัก ชื่อว่า ความเคารพ. "

อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ การทำความเคารพในธรรม ๗ ประการ คือ ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในสมาธิ ในความไม่ประมาท และในปฏิสันถาร.

พึงทราบคำอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ภิกษุใด เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ไปสู่ที่บำรุง ในกาลทั้ง ๓ เมื่อพระศาสดาไม่ทรงฉลองพระบาท เสด็จจงกรมอยู่ (เธอ)สวมรองเท้าจงกรมอยู่ เมื่อพระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมต่ำ(เธอ) จงกรมในที่จงกรมสูง เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เบื้องต่ำ (เธอ)อยู่เบื้องสูง ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ กั้นร่ม สวมรองเท้า อาบน้ำ ถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะในที่เป็นที่ทอดพระเนตรเห็นของพระศาสดา ก็หรือเมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว (เธอ) ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ ทำอคารวกรรมทุกอย่างดังที่กล่าวไว้ ในที่เป็นที่ทอดพระเนตรเห็นของพระศาสดาในที่เป็นที่ปรากฏแห่งเจดีย์ ภิกษุนี้ชื่อว่า ไม่เคารพในพระศาสดา.

ภิกษุใด เมื่อเขาป่าวร้องเวลาฟังธรรม อันพวกภิกษุหนุ่มและสามเณรห้อมล้อมนั่งอยู่ก็ดี ไม่ไปโดยเคารพ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ ไม่เรียน ไม่ทรงจำ ไม่บอกโดยเคารพ ทำกิจเหล่าอื่นมีนวกรรมเป็นต้นก็ดี นั่งหลับในโรงฟังธรรมก็ดี ก็หรือว่า เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน นั่งสนทนาเรื่องอื่น มัวหลับเสียหรือนั่งคุยกันเสีย ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่เคารพในธรรม.

อนึ่ง ภิกษุใด อันพระเถระไม่เชื้อเชิญแสดงธรรมกล่าวปัญหา เดิน ยืน นั่ง เบียดเสียดเหล่าภิกษุผู้แก่ เอาผ้าหรือมือรัดเข่า ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ กั้นร่ม สวมรองเท้าในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่เคารพในสงฆ์. แท้จริง เมื่อภิกษุทำความไม่เคารพ แม้ในภิกษุรูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นอันทำความไม่เคารพในสงฆ์เหมือนกัน.

ก็ภิกษุไม่ยังสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์เทียว ชื่อว่า ไม่เคารพในสิกขา แม้ด้วยเหตุสักว่าความไม่เอื้อเฟื้อเท่านั้น ภิกษุนี้ ชื่อว่า ไม่เคารพในสิกขา.

ภิกษุ ผู้ไม่ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ก็หรือไม่ทำความพยายามเพื่อต้องการยังสมาบัติ ๘ นั้นให้เกิดขึ้น ชื่อว่า ผู้ไม่เคารพในสมาธิ.

ภิกษุ ผู้ไม่พอกพูนธรรมที่มีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ ชื่อว่า ไม่เคารพในความไม่ประมาท.

ภิกษุผู้ไม่กระทำปฏิสันถารแม้ทั้ง ๒ อย่าง คือ อามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร ชื่อว่า ไม่เคารพในปฏิสันถาร.

อธิบายว่า โลกสันนิวาสนี้ เป็นช่องด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ด้วยอามิส ๑ ด้วยธรรม ๑. การปกปิดช่องแห่งโลกสันนิวาสนั้น โดยอาการที่ช่องนั้นจะไม่ปรากฏได้ เหมือนการปกปิดตั่งด้วยเครื่องลาดฉะนั้น.

ก็การปกปิดโทษของตนและของบุคคลอื่นด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า อามิสปฏิสันถาร.

การปกปิดด้วยธรรม คือ การที่ภิกษุตั้งอยู่ในฝักฝ่ายแห่งการสงเคราะห์บอกกัมมัฏฐานแก่ภิกษุผู้อาคันตุกะนั้น. พึงกล่าวสอนธรรม. พึงบรรเทาความรำคาญใจ. พึงทำกิจที่ควรทำอันเกิดขึ้น. พึงให้อัพภาน วุฏฐานะ มานัต และปริวาส. ผู้ควรบรรพชา พึงให้บรรพชา. ผู้ควรอุปสมบท พึงให้อุปสมบท. แม้เมื่อภิกษุณี ผู้หวังอุปสมบทในสำนักตน ก็ควรทำกรรมวาจาได้.

ส่วนภิกษุผู้ประพฤติโดยนัยตรงกับที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า เป็นผู้เคารพในพระศาสดาเป็นต้น

[๓๑] อรรถกถามงคลสูตรว่า " ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อมคือความเป็นผู้ประพฤติถ่อมตน ชื่อว่า **นิวาตะ**. บุคคลประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้ประพฤติถ่อมตนใด เป็นผู้ขจัดมานะเสียได้ ขจัดความกระด้างเสียได้ เป็นผู้เช่นกับด้วยท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า เสมอด้วยโคผู้ตัวเขาหัก และเป็นผู้เสมอด้วยงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว มีวาจาอ่อนหวาน มีวาจานิ่มนวล มีวาจาน่าปลื้มใจนี้ชื่อว่า **นิวาต**.

[๓๒] คัมภีร์มังคลัตถทีปนีอธิบายว่า ความสันโดษกล่าวคือความไม่โลภด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐิ**. ในบทว่า **สนฺตุฏฺฐิ** นั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้: บุคคลชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ เพราะยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้. ก็บทว่า **ส** เป็นเพียงอุปสัค. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ส** นี้ ย่อมประกอบอรรถได้ถึง ๓ อย่างคือ **สก สนฺต สม.** เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาเมตตสูตร ปฐมวรรค สุตตนิบาต พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "ภิกษุ ชื่อว่าผู้สันโดษ เพราะยินดีด้วยสันโดษ ๑๒ อย่าง. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่า ผู้ยินดี เพราะย่อมยินดี. ภิกษุชื่อว่า **สนฺตุสฺสโก** (ผู้สันโดษ) เพราะอรรถว่า ยินดีด้วยปัจจัยของตน ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ ยินดีโดยสม่ำเสมอ.

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ปัจจัย ๔ ใด อันอุปัชฌายะแสดงในมณฑลที่อุปสมบทว่า **'ปิณฺฑิยา-โลปโภชน นิสฺสาย'** เป็นต้น อันตนเองรับแล้ว ปัจจัยนั้น ชื่อว่า **สก** (ของตน), ภิกษุไม่แสดงวิการทั้งในเวลารับ ทั้งในเวลาบริโภค ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยปัจจัย ๔ นั้น ที่ดีหรือไม่ดี ซึ่งทายกถวายแล้ว โดยเคารพหรือไม่เคารพก็ตาม ภิกษุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้สันโดษด้วยปัจจัยของตน.

ปัจจัย ๔ ใด ย่อมเป็นของอันตนได้แล้ว คือมีอยู่แก่ตน ปัจจัย ๔ นั้น ชื่อว่า **สนฺต** (มีอยู่), ภิกษุยินดีอยู่ด้วยปัจจัย ๔ นั้น ซึ่งมีอยู่เท่านั้น ไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นไปจากปัจจัยนั้น ละความเป็นคนมักมากเสีย ภิกษุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ผู้สันโดษด้วยปัจจัยที่มีอยู่'.

การละความยินดีและความยินร้าย ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ชื่อว่า **สม** (สม่ำเสมอ), ภิกษุยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งปวงโดยความสม่ำเสมอนั้น ภิกษุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'ผู้สันโดษโดยสม่ำเสมอ."

ส่วนอรรถกถามงคลสูตรอธิบายว่า ความสันโดษ ได้แก่ ความยินดีในปัจจัยทั้งที่เลวและประณีต คือไม่โลภ. ก็ความสันโดษมี ๑๒ ประการ. คือ **ยถาลาภสันโดษ** (ยินดีตามที่ได้), **ยถาพลสันโดษ** (ยินดีตามกำลังความสามารถ), **ยถาสารุปปสันโดษ** (ยินดีตามความเหมาะสมแก่ตน)ในจีวร. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้น ก็มีนัยนี้.

ความสันโดษ ๑๒ ประการนั้นมีอธิบายแต่ละประเภทตามปัจจัยดังนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้จีวรดีหรือไม่ดีก็ตาม เธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้นเท่านั้น ไม่ ปรารถนาจีวรอื่น แม้จะได้ ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในจีวร. ก็ถ้าว่า ภิกษุเป็นผู้อาพาธเมื่อ

ห่มจีวรหนักย่อมค่อมหรือลำบาก เธอเปลี่ยนจีวรที่หนักนั้นกับภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรเบา ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้. อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในจีวร. ภิกษุอื่นอีก เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต, บรรดาปัจจัยมีบาตรและจีวรเป็นต้น เธอได้จีวรที่มีค่ามากผืนในผืนหนึ่งแล้วคิดว่า "จีวรนี้ สมควรแก่พระเถระทั้งหลายผู้บวชนาน จีวรนี้สมควรแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหุสูต" แล้วถวายจีวรมีค่ามากนั้นแก่พระเถระหรือภิกษุผู้พหุสูตเหล่านั้น แล้วเสาะหาผ้าไม่มีชายแต่ที่ไหนๆ คือ แต่กองหยากเยื่อ หรือแต่ป่า ด้วยตน แม้ทำสังฆาฏิด้วยผ้าไม่มีชายเหล่านั้น ใช้สอยอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาสารุปปสันโดษในจีวร.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตเศร้าหมอง หรือประณีตเธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่ายถาลาภสันโดษ ในบิณฑบาต. ก็ถ้าว่า ภิกษุเป็นผู้อาพาธ, บริโภคบิณฑบาตที่เศร้าหมองแล้วย่อมถึงความแสลงโรคอย่างหนัก เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วบริโภคเนยใส นมส้มน้ำผึ้ง และนมสดเป็นต้น จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น แม้ทำ สมณธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าสันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในบิณฑบาต. ภิกษุรูปอื่นอีก ได้บิณฑบาตที่ประณีตเธอคิดว่า "บิณฑบาตนี้ เหมาะสำหรับพระเถระทั้งหลายผู้บวชนานและเหมาะสำหรับเพื่อนพรหมจรรย์เหล่าอื่น ที่เว้นบิณฑบาตประณีตนี้เสีย ไม่ยังอัตภาพให้เป็นไป" แล้วถวายบิณฑบาตนั้นแก่พระเถระเป็นต้นเหล่านั้น แล้วเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตด้วยตน แม้บริโภคอาหารที่คลุกกัน ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่ายถาสารูปปสันโดษในบิณฑบาต.

อนึ่ง เสนาสนะ ย่อมถึงแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอยินดีด้วยเสนาสนะนั้นเท่านั้น ไม่รับเสนาสนะอื่นแม้ที่ดีกว่าซึ่งถึงแก่ตนอีก อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในเสนาสนะ. ก็ถ้าว่าภิกษุนั้น เป็นผู้อาพาธ, เมื่ออยู่ในเสนาสนะที่สงัดลม ย่อมกระสับกระส่ายเหลือเกิน เพราะโรคดีเป็นต้น เธอแม้ถวายเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้ว อยู่ในเสนาสนะอันโปร่งเย็น ซึ่งถึงแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในเสนาสนะ. ภิกษุรูปอื่นอีกย่อมไม่รับเสนาสนะที่ดี แม้อันถึงแล้วแก่ตน, เธอคิดว่า " ธรรมดาเสนาสนะงาม ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฉะนั้น ถีนมิทธะจึงครอบงำ แก่ภิกษุผู้นั่งอยู่ในเสนาสนะที่งามนั้นได้ และเมื่อภิกษุนั้น อันความหลับครอบงำแล้ว กลับตื่นขึ้นอีก วิตกทั้งหลายที่ลามกย่อมฟุ้งขึ้น" ดังนี้ แล้วงดเสนาสนะงามนั้นเสีย แม้อยู่ในกลางแจ้ง หรือโคนไม้ หรือกุฏีมุงด้วยใบไม้ ที่ใดที่หนึ่ง ย่อมชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่ายถาสารุปปสันโดษ ในเสนาสนะ.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เภสัชสำหรับบำบัดไข้ที่เศร้าหมองหรือประณีต เธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเภสัชนั้น. ไม่ปรารถนาเภสัชอย่างอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่ายถาลาภสันโดษในปัจจัยสำหรับแก้ไข้. ก็ถ้าว่า เธออาพาธ มีความประสงค์ด้วยน้ำมัน แต่ได้น้ำอ้อย เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วทำเภสัชด้วยน้ำมัน จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้สันโดษแท้. อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในปัจจัยสำหรับแก้ไข้. ภิกษุรูปอื่นอีก เมื่อทายกใส่สมอดองด้วยน้ำมูตรในภาชนะใบหนึ่ง ใส่เภสัชมีรสอร่อย ๔ ไว้ในภาชนะใบหนึ่ง แล้วพูดว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านจงถือเอาเถิด ถ้าท่านประสงค์". ถ้าว่า อาพาธ

ของเธอ ย่อมระงับไปด้วยเภสัช ๒ อย่างเหล่านั้นแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง, ทีนั้น เธอจึงคิดถึงพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า " ชื่อว่า สมอดองด้วยน้ำมูตรเน่า อันพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญแล้ว และบรรพชานี้ อาศัยน้ำมูตรเน่าเป็นยา ท่านพึงทำความอุตสาหะในสมอดองด้วยน้ำมูตรเน่านั้นตลอดชีวิต" ดังนี้อยู่ ห้ามจตุมธุรเภสัชเสีย ทำเภสัชด้วยสมอดองด้วยน้ำมูตรเน่าอยู่ ย่อมชื่อว่า เป็นผู้สันโดษอย่างสูงแท้, อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่ายถาสารุปปสันโดษในปัจจัยสำหรับแก้ไข้."

[๓๓] ความรู้ซึ่งอุปการะ ที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้วน้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบ่อยๆ ชื่อว่า **กตญฺญุตา**. อีกนัยหนึ่ง บุญทั้งหลายนั่นแล ชื่อว่ามีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น[๑] ความระลึกถึงอุปการะแม้แห่งบุญเหล่านั้น ก็พึงทราบว่า **กตญฺญุตา**.

บุคคลผู้กตัญญูย่อมเป็นผู้หาได้ยาก. ดังพระบาฬีในตติยปัณณาสก์ ทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนี้ หาได้ยากในโลก, ๒ จำพวกนั้น ใครบ้าง ? คือ บุคคลผู้บุพพการี ๑ บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ๑, บุคคล ๒ จำพวกนี้แล ภิกษุทั้งหลาย หาได้ยากในโลก." บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้รู้อุปการะบุพพการีนั้นทำแล้วทำตอบในภายหลัง ชื่อว่า**กตัญญูกตเวที**. บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้บุพพการี ย่อมทำความสำคัญว่า เราให้หนี้. บุคคลผู้ทำภายหลัง ย่อมทำความสำคัญว่า เราใช้หนี้.

อรรถกถาบุคคลบัญญัติว่า "บุคคลผู้ทำก่อนนั่นแล ชื่อว่า **บุพพการี.** บทว่า **กตเวที** ความว่า ประกาศอุปการะอันท่านทำแล้ว คือ ทำให้ผู้อื่นรู้ ได้แก่ ให้ปรากฏ. บุคคล ๒ พวกนั้น พึงแสดงด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต. ก็ในพวกคฤหัสถ์ มารดาบิดา ชื่อว่า **บุพพการี.** ส่วนบุตรธิดา ปฏิบัติมารดาบิดา และกระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น แก่มารดาบิดานั้นชื่อว่า **กตเวที**. ในพวกบรรพชิต อาจารย์และพระอุปัชฌายะ ชื่อว่า **บุพพการี**. อันเตวาสิกและสัทธิวิหาริก ปฏิบัติในอาจารย์และพระอุปัชฌายะ และกระทำสามีจิกรรมมีกราบไหว้เป็นต้น แก่อาจารย์และพระอุปัชฌายะนั้น ชื่อว่า **กตเวที**.

อีกนัยหนึ่ง เมื่อบุคคลอื่นไม่ได้ทำอุปการะเลย บุคคลผู้ไม่เพ่งถึงอุปการะอันผู้อื่นทำไว้ในตนแล้ว กระทำ ชื่อว่า **บุพพการี** เปรียบเหมือนมารดาบิดาจำพวก ๑ อาจารย์และพระอุปัชฌายะจำพวก ๑. บุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลาย ถูกตัณหาครอบงำ. บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วในตนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะ ที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที (**บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะที่บุพพการีทำในตน โดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที-ฏีกา)** เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติชอบ ในมารดาบิดา อาจารย์และพระอุปัชฌายะ. แม้บุคคลนั้น ก็ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุ ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. ผู้กระทำโดยไม่เพ่งถึงเหตุมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ จักทำตอบแทนแก่เรา ชื่อว่า **บุพพการี**. ผู้กระทำโดยเพ่งถึงเหตุมีเป็นต้นอย่างนี้ว่าบุคคลนี้ จักทำตอบแทนแก่เรา ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. (บุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยความเกื้อกูลซึ่งเป็นไปเว้นจากเหตุ ชื่อว่า ผู้เผื่อแผ่โดยไม่

มีเหตุ. บุคคลผู้ไม่เพ่งประโยชน์แม้เป็นอนาคต ก็ชื่อว่ากตัญญูบุคคลเหมือนกัน แต่ไม่ชื่อว่า **บุพพการี** เพราะเทียบเคียงอุปการะที่เขาทำแล้วนั้น อันตนได้รับในก่อน-ฎีกา)

บุคคลผู้มืดมา สว่างไป ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้สว่างมาสว่างไป ชื่อว่า**กตัญญูกตเวที**. (ก็บรรดาบุคคลเหล่านี้ ควรทราบโดยครบถ้วนดังนี้

บุคคลจำพวกที่ ๑ **ตโม ตมปรายโน บุคคลผู้มืดมา ก็มืดไป** หมายถึง บุคคลซึ่งเป็นผู้มืดเพราะความเป็นผู้ไม่ปรากฏ ถึงความตั้งลงในความมืด โดยความเป็นผู้ไม่ปรากฏ คำนี้หมายถึงความมืดแห่งขันธ์ที่เว้นจากสมบัติกล่าวคือการเกิดในตระกูลต่ำในภายหลังเป็นต้น. มิได้กล่าวความมืดคืออันธการ, แต่ก็มีจะมีความมืดอันมีลักษณะเช่นนั้นเป็นที่ไปในภพหน้าอีก

บุคคลพวกนี้ ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลจัณฑาลเป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลชั้นต่ำ หาเลี้ยงชีพฝืดเคืองมีอัตภาพเลวทั้ง ย่อมบำเพ็ญทุจริต๓.

บุคคลจำพวกที่ ๒ **ตโม โชติปรายโน บุคคลผู้มืดมา แต่สว่างไป** หมายถึง บุคคลผู้มืดนั่นแหละ แต่จะมีความสว่างคือรุ่งเรืองโดยความปรากฏเหตุมีเป็นต้นว่าเกิดในสกุลมั่งคั่งเกิดในสวรรค์ในภายหลัง ด้วยกายสุจริตเป็นต้น. บุคคลพวกนี้ ได้แก่ บุคคลพวกที่หนึ่งนั่นแหละแต่บำเพ็ญสุจริต๓.

บุคคลพวกที่ ๓ **โชติ ตมปรายโน บุคคลผู้สว่างมา แต่มืดไป** พึงทราบโดยนัยตรงข้ามกับพวกที่ ๒ ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลโอพาร มีข้าวน้ำมาก มีอัตภาพสมบูรณ์แต่บำเพ็ญทุจริต๓.

บุคคลจำพวกที่ ๔ **โชติ โชติปรายโน บุคคลผู้สว่างมา ทั้งสว่างไป** พึงทราบโดยนัยตรงข้ามกับพวกที่ ๑ ได้แก่ บุคคลจำพวกที่ ๓ นั่นแหละ แต่บำเพ็ญสุจริต ๓."

บรรดาบุคคล ๔ พวกนี้ ฎีกาบุคคลบัญญัติว่า " บุคคลผู้มืดมา มีสว่างเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ชื่อว่า บุพพการี เพราะไม่อาศัยผลบุญเป็นอยู่เลย ทำบุญทั้งหลาย

ส่วนบุคคลผู้สว่างมา สว่างไป เป็นกตัญญู เพราะเป็นผู้อาศัยผลบุญเป็นอยู่ – ฎีกาบุคคลบัญญัติ)

ผู้แสดง ชื่อว่า **บุพพการี**. ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**.

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า **บุพพการี** ในโลกกับ ทั้งเทวโลก. พระอริยสาวก ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**."

๓๔ อรรถกถามงคลสูตรว่า "ในกาลใด จิตสหรคตด้วยอุทธัจจะหรือถูกอกุศลวิตกมีกามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ การฟังธรรมเพื่อบรรเทาวิตกเหล่านั้นในกาลนั้น ชื่อว่า **การฟังธรรมโดยกาล."**

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า การฟังธรรมในวันที่ ๕ๆ ชื่อว่าการฟังธรร โดยกาล. สมดังพระบาฬีจูฬโคสิงคสูตรว่า “พระอนุรุทธเถระผู้มีอายุ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมประชุมกันด้วยกถาอันประกอบด้วยธรรมตลอดคืนยังรุ่ง อันมีในวันที่ ๕ แล."

อรรถกถาจูฬโคสิงคสูตรอธิบายว่า พระเถระทั้ง ๓ ทำการฟังธรรมโดยปกตินั้นไม่ให้ขาด, ในวันที่ ๕ พระเถระทั้ง ๒ สรงน้ำในเวลายังไม่พลบค่ำแล้ว ย่อมไปที่อยู่ของพระอนุรุทธเถระ, พระเถระแม้ทั้ง ๓ นั่งในที่นั้นแล้ว ถามปัญหากะกันและกัน ในปิฎก ๓ปิฎกใดปิฎกหนึ่ง แก้ปัญหากะกันและกัน เมื่อพระเถระทั้ง ๓ รูปนั้น สนทนากันอยู่อย่างนี้นั่นเทียว อรุณขึ้น. พระอนุรุทธเถระหมายเอา

การฟังธรรมโดยปกตินั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า **ปญฺจาหิก โข ปน** เป็นต้น."

ฎีกาจูฬโคสิงคสูตรนั้นว่า "สองบทว่า **ต อุโปสถ** ความว่าทำการฟังธรรมในวันแม้ทั้ง ๓ นั้น ไม่ให้ขาดด้วยสามารถการประพฤติ. บทว่า **เอต** เป็นคำบ่งถึงคำว่า **ปญฺจาหิก โข ปน** เป็นต้น. การฟังธรรมมีในวันที่ ๕ ๆ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ปญฺจาหิก** (มีในวันคำรบ ๕)."

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเข้าไปหากัลยาณมิตรทั้งหลายแล้ว อาจเพื่อจะฟังธรรมอันจะบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ในกาลใด การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น พึงทราบว่า " การฟังธรรมโดยกาล." เหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสไว้ในปาปณิกสูตร ทุติยวรรค ปฐมปัณณาสก์ ติกนิบาตร อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหุสูตเหล่านั้นตลอดกาลโดยกาล ย่อมไต่ถาม (คือ ย่อมถาม ถึงประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์ คือเหตุและมิใช่เหตุ หรือถามพระพุทธพจน์ที่ควรถามโดยส่วนทั้งหมด) ย่อมสอบสวน (คือ ย่อมไตร่ตรอง คือ ย่อมพิจารณาถึงธรรมอันตนยังไม่รู้ว่า เราจักถามบทชื่อนี้) ว่า ผู้เจริญพระพุทธพจน์นี้อย่างไร ? ความแห่งพระพุทธพจน์นี้อย่างไร ? ภิกษุผู้พหุสูตเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่เปิดเผย ย่อมกระทำธรรมที่เรายังมิได้กระทำให้ตื้นแล้วให้ตื้น และย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมีอย่างมิใช่น้อย แก่ภิกษุนั้น."

[๓๕] ดังพระบาฬีจูฬกัมมวิภังคสูตร จตุตถวรรค อุปริปัณณาสก์ว่า

มาณพ ส่วนสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้เย่อหยิ่ง ไม่เป็นผู้ถือตัว ย่อมกราบไหว้ บุคคลผู้ที่ตนควรกราบไหว้ ย่อมลุกรับบุคคลผู้ที่ควรลุกรับ ย่อมให้อาสนะ แก่บุคคลผู้ควรแก่อาสนะ ย่อมให้ทาง แก่บุคคลผู้ควรแก่ทาง ย่อมสักการะ บุคคลผู้ที่ควรสักการะ ย่อมทำความเคารพ บุคคลผู้ที่ควรทำความเคารพ ย่อมนับถือบุคคลผู้ที่ควรนับถือ ย่อมบูชา บุคคลผู้ที่ควรบูชา. บุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันตนให้บริบูรณ์แล้วอย่างนั้น สมาทานแล้วอย่างนั้น หากเขาจะไม่เข้าถึง ฯลฯ เพราะกายแตกไซร้ ถ้าว่าเขามาสู่ความเป็นมนุษย์ เกิดในที่ใด ๆ ในภายหลัง ก็ จะเป็นผู้มีสกุลสูงในที่นั้น ๆ มาณพ ข้อที่บุคคลเป็นผู้ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ถือตัว ฯ ล ฯ ย่อมบูชา บุคคลผู้ที่ควรบูชา เป็นปฏิปทาอันเป็นไปเพื่อมีสกุลสูง " ดังนี้.

[๓๖] ดังพระบาฬี สิคาลสูตรว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยศีล ละเอียดมีปฏิภาณไหวพริบ ประพฤติถ่อมตน และไม่กระด้างเช่นนั้น ย่อมได้ยศ. "

[๓๗] ความมักมาก ความมักใหญ่ และความปรารถนาลามก มีอธิบายดังนี้

อติจฉตา ความมักมาก หมายความว่า เป็นความปรารถนาซึ่งลาภของตน ของบรรพชิตผู้ไม่สันโดษด้วยปัจจัยมีจีวรเป็นต้น อันตนได้แล้วนั้นๆ, หรือของคฤหัสถ์ผู้ไม่สันโดษแล้วด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันตนได้แล้วนั้นๆ, หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ ความปรารถนาลาภของชนอื่น ของบุคคลผู้ไม่เบื่อแล้วในลาภของตน. จริงอยู่ วัตถุที่ตนได้แล้ว แม้เป็นของประณีต ก็ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้ปรารถนาเกินดุจของเลว, วัตถุที่คนอื่นได้ แม้เป็นของเลว ก็ย่อมปรากฏดุจของประณีต. ข้าวต้มที่เขาต้มไว้ หรือภัตรหรือขนมในภาชนะเดียวกัน ที่เขาใส่ลงในบาตรของตน ย่อมปรากฏดุจของเลว ส่วนที่

ใส่ลงในบาตรของภิกษุอื่น ย่อมปรากฏดุจของประณีต. ก็ความปรารถนาเกินนี้ ย่อมมีได้ทั้งคฤหัสถ์แล้วบรรพชิต ทั้งสัตว์ดิรัจฉาน.

มหิจฉตา ความมักใหญ่ คือ ความโลภอันใหญ่ มีอารมณ์มาก กำหนัดในวัตถุใหญ่และวัตถุมาก หรือความใคร่ยิ่งๆ ขึ้นไป ของบรรพชิตผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ หรือของคฤหัสถ์ผู้ไม่สันโดษด้วยกามคุณ ๕, องค์ธรรมได้แก่ ราคะนั่นเอง.

อีกนัยหนึ่ง **มหิจฉตา** ได้แก่ ความเป็นผู้มีความปรารถนาใหญ่ ดังที่มาใน อรรถกถาวินีตสูตร และเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ก็ความยกย่องคุณที่มีอยู่ในตน (คือ การตั้งอยู่ในอิจฉาจารแล้วประกาศคุณมีศีลและธุดงคธรรมเป็นต้นที่มีอยู่) และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ ในการรับชื่อว่า มหิจฉตา. แม้ มหิจฉตา นั้น มาแล้วโดยนัยนี้ว่า "คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า " ชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีศรัทธา, เป็นผู้มีศีล " ย่อมปรารถนาว่า " ชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีศีล "ดังนี้แล."

เกี่ยวกับเรื่องนี้ อรรถกถาวิภังค์อธิบายว่า "จริงอยู่ บุคคลผู้มีความปรารถนาใหญ่ ย่อมเป็นผู้ปรารถนาจะประกาศศีล หรือคันถะ หรือธุดงคคุณโดยที่สุดแม้สักว่าการอยู่ในป่าของตน แม้มีประมาณเล็กน้อย แก่มหาชนผู้รู้นั่นเทียว เหมือนพ่อค้าผู้ห่อของไว้ด้วยชายพก หรือเอาห่อเครื่องประดับด้วยมือแล้ว ใส่ของที่ควรใส่ลงแม้ในพก เมื่อมหาชนเห็นอยู่นั่นแล ย่อมจัดแจงขายด้วยปากว่า เชิญซื้อสิ่งโน้นๆ ฉะนั้น. ก็แลครั้นประกาศแล้ว ไม่พูดว่า พอละ ย่อมรับปัจจัยทั้งหลายที่เขานำเข้ามาแม้ด้วยเกวียน. จริงอยู่ สภาพ ๓ อย่าง อันใคร ๆ ไม่อาจจะให้เต็มได้ คือไฟไม่อาจให้เต็มได้ด้วยเชื้อ มหาสมุทรไม่อาจให้เต็มได้ด้วยน้ำ คนมักมาก ไม่อาจให้เต็มได้ด้วยปัจจัยทั้งหลาย."

ปาปิจฉตา ความปรารถนาเลวทราม คือ ความประกาศคุณที่ไม่มีประดุจว่ามีอยู่ และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า ปาปิจฉตา. ดังพระบาฬีวิภังค์ว่า "บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา คิดว่า "ขอชนจงรู้จักเราว่า มีศรัทธา" ดังนี้. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ปรารถนาลามกนั้น ย่อมตั้งอยู่ ในความเป็นคนล่อลวงแท้." อธิบายว่า "ผู้ใดไม่ศรัทธา ย่อมแสดงอาการดุจดังมีศรัทธา, ไม่ใช่พระ-ขีณาสพ ย่อมแสดงอาการดุจดังพระขีณาสพ, ผู้นั้น ชื่อว่า ปาปิจฉ, ย่อมแสดงอย่างไร ? คือภิกษุผู้ไม่มีศรัทธาในเวลาพวกมนุษย์มาสู่วิหารในวันฉลองวิหาร ย่อมกวาดวิหาร เทหยากเยื่อ รู้ว่ามนุษย์เหล่านั้น เห็นแล้ว ไปสู่ลานพระเจดีย์ กวาดแล้ว เทหยากเยื่อ เกลี่ยทรายให้เสมอ ซักอาสนะ รดน้ำที่ต้นโพธิ์. พวกมนุษย์เห็นเธอแล้วเข้าใจว่า 'ชะรอยจะไม่มีภิกษุรูปอื่นรักษาวิหาร พระเถระผู้มีศรัทธานี้เท่านั้นย่อมรักษาวิหาร' ในเวลาไป นิมนต์แล้วจึงไป. แม้ภิกษุผู้ไม่เป็นพระขีณาสพ เห็นพวกเด็กชาวบ้านแล้ว ถามว่า 'มารดาบิดาของพวกเจ้ากล่าวอะไรกะเรา?' เมื่อพวกเด็กตอบว่า เขากล่าวว่า 'ท่านเป็นพระอรหันต์ขอรับ' คิดว่า 'พวกคฤหบดีผู้ฉลาด เราไม่อาจจะลวงได้" จึงแสดงความที่แห่งตนเป็นดุจพระขีณาสพ.

ก็ผู้ใด รู้ประมาณ ผู้นั้น ชื่อว่า เป็นผู้มักน้อยในปัจจัย ในบรรดาบุคคลผู้มักน้อย ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ ผู้มักน้อยในปัจจัย ๑ ผู้มักน้อยในธุดงค์ ๑ ผู้มักน้อยในปริยัติ ๑ ผู้มักน้อยในมรรคผลที่บรรลุ ๑ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาอัปปิจฉตาสูตร สัตตมวรรค เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย และในอรรถกถาวินีตสูตรว่า

ปัจจยปิจฉะ บุคคลผู้มีความปรารถนาน้อยในปัจจัย ๔ กล่าวคือ ปัจจยสันโดษ ผู้มักน้อยในปัจจัย. ผู้มักน้อยในปัจจัยนั้น ย่อมรู้อำนาจของทายก ย่อมรู้อำนาจแห่งไทยธรรม ย่อมรู้กำลังของตน. ก็ถ้าว่า ไทยธรรมมีมากทายกประสงค์จะถวายแต่น้อย ย่อมรับแต่น้อย ด้วยอำนาจแห่งทายก ไทยธรรมมีน้อย ทายกประสงค์จะถวายมาก ย่อมรับแต่น้อยด้วยอำนาจแห่งไทยธรรม. ถึงไทยธรรมมีมาก แม้ทายกก็ปรารถนาจะถวายมากเธอรู้กำลังของตนแล้ว ย่อมรับเอาแต่พอประมาณเท่านั้น."

อรรถกถาทสุตตรสูตร ปาฏิกวรรคว่า "ผู้มักน้อยในปัจจัยเมื่อทายกถวายมาก ย่อมรับแต่น้อย, เมื่อทายกถวายน้อย ย่อมรับให้น้อยลง หรือไม่รับเลย, ไม่เป็นผู้รับจนไม่เหลือ."

อรรถกถาปฏิคคาหกสูตรว่า "จริงอยู่ ภิกษุผู้รู้จักประมาณ รับอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น ชื่อว่าย่อมบำเพ็ญอัปปิจฉปฏิปทา. ลาภที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถาวร, ชนทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใสย่อมเลื่อมใส ผู้เลื่อมใสแล้วย่อมถึงความเลื่อมใสยิ่งขึ้น, ภิกษุนั้น ย่อมเป็นดุจดวงตาของมหาชน, ย่อมทำพระศาสนาให้ดำรงอยู่ได้นานด้วย.

ธุดงค์ปิจฉะ ภิกษุผู้มีความมักน้อยในธุดงค์ ย่อมไม่ให้ชนเหล่าอื่นรู้ว่า ตนรักษาธุดงค์เหมือนพระเถระผู้พี่ชาย ในพระเถระ ๒ พี่น้อง. พระเถระพี่น้องกัน ๒ รูป อยู่ในเจติยบรรพต. รูปน้องถือเอาท่อนอ้อยที่อุปฐากส่งไปถวายได้ไปยังสำนักของพระเถระผู้พี่กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงทำการบริโภค." ก็เวลานั้นได้เป็นเวลาที่พระเถระทำภัตกิจล้างปากเสร็จแล้ว. พระเถระ กล่าวว่า " อย่าเลยผู้มีอายุ." พระเถระผู้น้อง กล่าวว่า " ท่านผู้เจริญ ท่านเป็นผู้รักษาเอกาสนิกธุดงค์ (ธุดงค์ของผู้ถือฉันในอาสนะเดียว) ละหรือ ?" พระเถระกล่าวว่า " เธอจงนำท่อนอ้อยมา ผู้มีอายุ " แม้เป็นผู้รักษาเอกาสนิกธุดงค์อยู่ถึง ๕๐ ปี ปกปิดธุดงค์ไว้ ทำการบริโภคแล้ว อธิษฐานธุดงค์ใหม่ แล้วก็ไป.

ปริยัติอัปปิจฉะ ภิกษุผู้มีความมักน้อยในปริยัติ แม้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ก็ไม่ประสงค์จะให้ใคร ๆ รู้ว่าตนเป็น พหุสูต เหมือนพระติสสเถระชาวเมืองสาเกตฉะนั้น. ได้ยินว่า พระเถระ คิดว่า ขณะไม่มี ไม่ทำโอกาส ในอุเทสและปริปุจฉา อันศิษย์ทั้งหลายตักเตือนว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจักได้ขณะเป็นที่มรณภาพเมื่อไร?" จึงละคณะไปสู่วิหารใกล้ฝั่งสมุทรมีทรายขาวดังดอกกัณณิการ์เป็นผู้มีอุปการะด้วยการเรียนและสอบถามเป็นต้น ด้วยสามารถปริยัติธรรมแก่ภิกษุผู้เถระ ผู้ใหม่ และปานกลางในวิหารนั้นตลอดภายในพรรษา ในวันอุโบสถ วันมหาปวารณา ยังชนชาวชนบทให้เอิกเกริกด้วยธรรมกถา โดยการยังขนให้ชูชัน และให้สาธุการ และยกท่อนผ้าขึ้นเป็นต้น และยังมหาชนนอกนี้ให้กระฉ่อนด้วยสามารถโกลาหลว่า อย่างไรหนอแล ? เราจักได้ฟังธรรมในสำนักของพระผู้เป็นเจ้า. ถ้าว่า พระเถระพึงปรารถนาจะให้มหาชนรู้ว่าตนเป็นพหุสูตพระเถระก็พึงยังชาวชนบทให้กระฉ่อนกล่าวธรรมในเบื้องต้นทีเดียว. หลังจากนั้นแล้วพระเถระไปแล้วก่อนอรุณขึ้นเทียว เพราะความที่ตนเป็นผู้มีความมักน้อยในปริยัติ โดยความที่เกรงมหาชนจะรู้ว่า พระเถระผู้กระทำธรรมกถาในกลางคืน"

อธิคมอัปปิจฉะ ภิกษุมีความมักน้อยในอธิคม ย่อมไม่ให้คนอื่นรู้ว่าตนได้บรรลุมรรคผลเป็นเหมือนพระมัชฌันติกเถระ " ได้ยินว่า พระเถระได้เป็นพระมหาขีณาสพ. ก็บาตรและจีวรของท่านมีราคาประมาณบาทหนึ่งเท่านั้น. ท่านได้เป็นพระสังฆเถระในวันฉลองวิหารของพระเจ้าอโสกธรรมราช. ครั้งนั้น พวกมนุษย์ เห็นความที่ท่านปอนเกินไปจึงกล่าวว่า ' ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ข้าง

นอกหน่อยหนึ่ง.' พระเถระคิดว่า ' เมื่อพระขีณาสพ ผู้เช่นกับด้วยเรา ไม่ทำการสงเคราะห์แก่พระราชา รูปอื่นใครเล่า จักทำได้ ? ' จึงดำลงในแผ่นดิน ผุดขึ้นรับก้อนข้าวที่พระราชายกขึ้นถวายพระสังฆเถระนั่นแล."

ภิกษุผู้ใคร่จะบำเพ็ญปฏิปทาอันเนื่องด้วยความมักน้อยในปัจจัย พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ ด้วยอาการอย่างนี้. จริงอยู่ ภิกษุผู้เป็นอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ. และบาปธรรมทั้งหลายมีความเป็นผู้ปรารถนาเกินเป็นต้น อันภิกษุผู้สันโดษย่อมละเสียได้. เหตุนั้น ความสันโดษของภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า "เป็นมงคล."

เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ประสงค์ความดำรงอยู่ได้นานแม้แห่งพระศาสนา พึงเป็นผู้สันโดษเถิด. เพราะความเป็นผู้สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความไม่พินาศแห่งพระศาสนา, ความเป็นผู้ไม่สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ. ดังพระบาฬี ทสมวรรค เอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้ธรรมอันหนึ่งอื่น ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความเลือนหาย เพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรมอย่างนี้เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลือนหายเพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรม " และตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้ธรรมอันหนึ่งอื่น ซึ่งจะเป็นไป เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อไม่อันตรธานแห่งสัทธรรมอย่างนี้ เหมือนความเป็นผู้สันโดษนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ฯ ล ฯ แห่งสัทธรรม."

ก็พระดำรัสนั่นทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาความเป็นผู้สันโดษ และความเป็นผู้ไม่สันโดษ ในปัจจัยมีจีวรเป็นต้น อันความเป็นผู้สันโดษ ในธรรมอันหาโทษมิได้ มีทาน ศีล เป็นต้น ไม่ชอบ, ความเป็นผู้ไม่สันโดษในธรรมเหล่านั้นนั่นแล ชอบ. เหตุนั้นพระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสไว้ในตติปัณณาสก์ ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า **"ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ในกุศลธรรมทั้งหลาย** (คือเป็นผู้สันโดษ ด้วยอำนาจแห่งการถึงความท้อแท้ ด้วยคิดว่าด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็พอ,ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็พอ)เป็นต้น. เพราะฉะนั้น กุลบุตรไม่ควรทำความเป็นผู้สันโดษด้วยการยังกุศลให้เกิดขึ้น. เพราะว่าบุคคลเมื่อทำบุญบ่อย ๆย่อมบรรลุแม้ซึ่งสุขอันเป็นโลกุตระได้. [๓๙] ก็ธรรมดาภิกษุผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้ประพฤติดังนอแรด. เหตุนั้น ในอรรถกถาสามัญผลสูตรเป็นต้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า " ภิกษุผู้สันโดษนั้น บริโภคเสนาสนะที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ คือราวป่า โคนไม้ ชายป่า ยืนคนเดียว นั่งคนเดียว อยู่คนเดียวไม่มีเพื่อนในอิริยาบถทั้งปวง ดุจลูกศรที่พ้นไปจากสาย และดุจช้างซับมันหลีกไปจากโขลงฉะนั้น ย่อมถึงความเป็นผู้เหมือนนอแรด ที่ท่านพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า

" ภิกษุผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้อยู่เป็นสุขในทิศ
ทั้ง ๔ และเป็นผู้ไม่กระทบกระทั่ง สันโดษอยู่
ด้วยปัจจัยนอกนี้ ๆ (ตามมีตามได้) ครอบงำ
เสียซึ่งอันตรายทั้งหลาย ไม่หวาดเสียว เป็น
ผู้เดียว เช่นกับนอแรด พึงเที่ยวไป."

ถามว่า ' ใครเล่าพรรณนาไว้ ?' แก้ว่า พระปัจเจกสัมพุทธะองค์หนึ่ง พรรณนาไว้.

ได้ยินว่า พระปัจเจกสัมพุทธะองค์นั้น เป็นเจ้ากรุงพาราณสีประทับนั่งบนราชบัลลังก์ ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้ว บรรลุปัจเจกโพธิญาณได้ทรงภาษิตอุทานคาถาว่า จาตุทฺทิโส เป็นอาทิ. คาถานั้นมาแล้วในขัคควิสาณสูตรปฐมวรรคสุตตนิบาต.

[๓๕] สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลายในสมัยใด อริยสาวก กระทำให้มีประโยชน์กระทำไว้ในใจ กำหนดด้วยใจทั้งปวง มีโสตเงี่ยลง ฟังธรรมอยู่ ในสมัยนั้น นีวรณ์ทั้ง ๕ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนี้ ในสมัยนั้น โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่."

[๔๐] คัมภีร์มังคลัตถทีปนีอธิบายว่า

ได้ยินว่า พราหมณ์ประมาณ ๕๐๐ คน บวชแล้วย่อมไม่ไปเพื่อจะฟังธรรม ด้วยคิดว่า "พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสด้วยลิงค์ วจนะ วิภัตติ บท และพยัญชนะเป็นต้น จักตรัสแต่สิ่งที่เรารู้แล้วเท่านั้น, ที่พวกเราไม่รู้ พระองค์จักตรัสอะไรได้ ?"

พระศาสดา ทรงสดับประพฤติเหตุนั้น รับสั่งให้เรียกพวกเธอมาแล้ว เมื่อทรงแสดงว่า "เพราะเหตุไร เธอทั้งหลายจึงทำอย่างนี้ ? เธอทั้งหลายจงฟังธรรม โดยเคารพ เมื่อเธอฟัง และสาธยายธรรมโดยเคารพ พึงหวังอานิสงส์เหล่านี้ มีประมาณเท่านี้ " ดังนี้ จึงตรัสโสตานุคตสูตร ปัญจมวรรค จตุตถปัณณาสก์ จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันไปตามโสต อันภิกษุอบรมด้วยวาจา เพ่งอยู่ด้วยใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ อานิสงส์ ๔ พึงหวังได้. อานิสงส์ ๔ คืออะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ. ธรรมเหล่านั้นของเธอ ย่อมไปตามโสต อันเธออบรมด้วยวาจา เพ่งด้วยใจแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ. ภิกษุนั้น มีสติหลงลืม ทำกาลอยู่ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพพวกใดพวกหนึ่ง. บทแห่งธรรมย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ทำกาละนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้น. ภิกษุทั้งหลาย สติเกิดขึ้นช้า, ภิกษุนั้นมีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ นี้อานิสงส์ที่ ๑ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ. บทธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล ก็แต่ว่าภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัทได้. ภิกษุนั้น ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมวินัยนั้นนี้แล ซึ่งเป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ในกาลก่อนของเรา." ภิกษุทั้งหลาย สติเกิดขึ้น ช้า, ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษโดยพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาดในเสียงกลอง. เขาเดินไปแล้วในทางไกล พึงได้ยินเสียงกลอง, ความสงสัยหรือความแคลงใจว่า 'เสียงกลองหรือ ๆ มิใช่เสียงกลองหนอแล' ดังนี้ ไม่พึงมีแก่บุรุษนั้นเลยทีเดียวแล, โดยที่แท้ บุรุษนั้น พึงถึงความตกลงว่า 'เสียงกลอง' ทีเดียว ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษโดยพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่ไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ที่ ๒ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ, บทธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล, ทั้ง

ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ก็มิได้แสดงธรรมแก่เทพบริษัท. ก็แต่ว่า เทพบุตร ย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัทแล, ภิกษุนั้น จะมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ธรรมวินัยนั้นนี้แล ฯ ล ฯ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษ' ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาดในเสียงสังข์ เขาได้เดินไปแล้วในทางไกล ฯ ล ฯ ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามโสต ฯ ล ฯอันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ ข้อที่ ๓ อันภิกษุ พึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ. บทธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล, ทั้งภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ฯ ล ฯ ทั้งเทพบุตรก็ย่อมไม่แสดงธรรมแก่เทพบริษัท. ก็แลเทพบุตรผู้โอปปาติกะ ย่อมตักเตือนเทพบุตรผู้โอปปาติกะด้วยกัน ว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านระลึกได้อยู่หรือ ? ซึ่งที่ที่พวกเราได้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกันในกาลก่อน' ดังนี้. โอปปาติกเทพบุตรนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์ เราระลึกได้อยู่, ท่านผู้นิรทุกข์ เราระลึกได้อยู่' ดังนี้. ภิกษุทั้งหลาย สติเกิดขึ้นช้า, แต่เธอมีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษ พลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสหายเล่นฝุ่นด้วยกัน ๒ คน บางครั้งบางคราว พวกเขามาประจวบกันและกันในที่บางแห่ง, สหายพึงกล่าวกะสหายนั่นนั้นอย่างนี้ว่า 'เพื่อน ท่านระลึกถึงแม้กิจนี้ได้ไหม ?เพื่อน ท่านระลึกถึงแม้กิจนี้ได้ไหม ?' ดังนี้ สหายนั้น พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'เพื่อน เราระลึกได้อยู่ เพื่อน เราระลึกได้อยู่' ดังนี้ ฉันใด ,ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมเล่าเรียน ธรรม คือสุตตะ ฯ ล ฯ ก็แลเห็นโอปปาติกเทพบุตร ย่อมตักเตือนโอปปาติกเทพบุตรด้วยกันว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านระลึกได้หรือ ? ฯ ล ฯโดยที่แท้ เธอมีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว.' ภิกษุทั้งหลายธรรมทั้งหลาย อันไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วย ทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๔ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันไปตามโสต อันภิกษุอบรมด้วยวาจา เพ่งด้วยใจ แทงตลอดด้วยดี ด้วยทิฏฐิ อานิสงส์ ๔ เหล่านี้ อันภิกษุพึงหวังได้ " ดังนี้.

๔๑ การฟังธรรม อันบุคคลอบรมโดยชอบแล้ว ย่อมให้ถึงพระอรหัต ดังพระบาฬี ในปัญจมวรรค ตติย-ปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " ภิกษุทั้งหลาย กาล (คือ กุศลธรรมที่เป็นไปในกาลนั้น คือในกาลฟังธรรมเป็นต้น) ๔ เหล่านี้ อันบุคคลอบรมโดยชอบอยู่ ประพฤติโดยชอบอยู่ ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายโดยลำดับ. กาล ๔ อย่างอะไรบ้าง ? คือ ฟังธรรมโดยกาล ๑ สนทนาธรรมโดยกาล ๑ แสดงธรรมโดยกาล ๑ เจริญวิปัสสนาโดยกาล ๑. เหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ อย่าง ฯ ล ฯ ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อฝนเมล็ดใหญ่ตกลงอยู่เบื้องบนภูเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ย่อมยังลำธารแห่งภูเขาระแหง ห้วย และแควให้เต็ม, ลำธารแห่งภูเขาระแหง ห้วย และแควเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามหนอง, หนองเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามบึง, บึงเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามแม่น้ำน้อย, แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามแม่น้ำใหญ่, แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามสมุทรสาครฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ เหล่านั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย " ดังนี้.

ก็บุคคลใด ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ บุคคลนั้น ชื่อว่าย่อมปฏิบัติเพื่อความเสื่อมสูญแห่งพระศาสนา, ส่วนผู้ฟังอยู่โดยเคารพชื่อว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา. พระผู้มีพระภาค

ตรัสไว้ในปฐมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลือนหาย เพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรม. ๕ ประการเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่ฟังธรรมโดยเคารพ ย่อมไม่เรียนธรรมโดยเคารพ ย่อมไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพย่อมไม่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้โดยเคารพ รู้อรรถรู้ธรรมแล้ว ย่อมไม่ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม โดยเคารพ. ภิกษุทั้งหลายธรรม ๕ นี้แล ย่อมเป็นไป ฯ ล ฯ" ดังนี้.

๔๒ อรรถกถาว่า "ภิกษุผู้ประกอบด้วยความอดทน คือความอดกลั้นใด ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิดแปลกเป็นประหนึ่งว่าไม่ได้ยิน และเป็นประหนึ่งว่าไม่เห็นบุคคลผู้ด่าอยู่ด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ หรือผู้เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้นดุจขันติวาทีดาบส (ผู้ถูกพระเจ้ากาสีประหารอยู่ก็ไม่โกรธได้กล่าวว่า “พระราชาพระองค์ใด รับสั่งให้ตัดมือเท้า หู และจมูกของเราแล้ว ขอพระราชาพระองค์นั้น จงดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดกาลนานเถิด เพราะคนเช่นเราหาโกรธไม่) ฉะนั้น ย่อมทำไว้ในใจโดยความเป็นผู้เจริญ เพราะความไม่มีความผิดยิ่งไปกว่านั้น ดุจท่านพระปุณณเถระ (ผู้อันพระผู้มีพระภาค ตรัสถามว่า " ปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะดุร้ายแลปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะหยาบคายแล ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักด่า จักกล่าวขู่เธอ ปุณณะ เธอจักมีอุบายอย่างไรในข้อนั้น."จึง กราบทูลว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักด่า จักกล่าวขู่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยฝ่ามือ' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้." ....จักให้การประหารแก่เธอด้วยฝ่ามือ...ศัสตราวุธ ปุณณะ ก็ในข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักให้การประหารแก่ข้าพระองค์ด้วยฝ่ามือเล่า ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยก้อนดิน ฯลฯ ศัสตราวุธ... มีอยู่แล พวกสาวกของพระผู้มีพระภาคอึดอัดอยู่ ระอาอยู่ เกลียดอยู่ ด้วยกายและด้วยชีวิต ย่อมแสวงหาศัสตราอันจะนำเสีย (ซึ่งชีวิต) ศัสตราอันจะนำเสีย (ซึ่งชีวิต) นี้นั้นข้าพระองค์มิได้แสวงหาเลย ได้แล้ว' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.)

ขันติ ในที่นี้ได้แก่ ความไม่โกรธ ที่มีชื่อเรียกว่า อธิวาสนขันติ ขันติที่มีความอดกลั้น อันเป็นการยกการกระทำและคำพูดให้ร้ายต่างๆของผู้อื่นให้อยู่เหนือตน โดยไม่ทำการโกรธตอบ และเป็นประหนึ่งว่ายกปัจจัยทั้งหลายมีทุกขเวทนาอันบังเกิดแต่ความร้อน ความหนาว สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน ความหิวระหาย อันมาถึงเข้า ไว้ให้อยู่เหนือตน โดยไม่สลัด ไม่กำจัดทิ้งเสีย.

อนึ่ง มีคำศัพท์ที่กล่าวถึงขันติอยู่หลายคำ ดังมีพระบาฬีธัมสังคณีว่า

ขันตินั้น ขันติเป็นไฉน ? คือ

ขนฺติ ความอดทน,

ขมนตา สภาวะอดทน

อธิวาสนตา สภาวะอดกลั้น

[๓ ศัพท์นี้ แปลอย่างเดียวกันคือ ความอดทน อดกลั้น หมายความว่า การยกกรรมชั่ว และคำพูดชั่วของชนเหล่าอื่นไว้เหนือตนโดยไม่ทำการโกรธตอบ หรือการยกปัจจัยมีทุกขเวทนาเป็นต้นไว้เหนือตนแล้วข่มกลั้นไว้]

อจณฺฑิกฺกำ ความเป็นผู้ไม่ดุร้าย [ความไม่โกรธ]

อนสุโรโป การไม่กล่าววาจาเลวทราม

[อาจแปลว่า ความไม่ปากร้าย มาจากคำว่า น ไม่ใช่ +อสุโรโป = คำพูดที่เปล่งออกมาไม่ดี เพราะยกขึ้นพูดหาความดีมิได้, ดังนั้น ที่ชื่อว่า **อนสุโรโป** เพราะมีสภาพตรงกันข้ามกับปากร้ายนั้น ได้แก่ วาจาที่เปล่งออกมาดี). ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงขันตินั่นเอง โดยใช้คำว่า การไม่กล่าววาจาเลวทราม ซึ่งเป็นผลของขันติ. สำนวนเช่นนี้เรียกว่า ผลูปจาระ พูดผลหมายถึงเหตุ.

แต่ปาฐะในอรรถกถาสังคีติสูตรว่า **อนสฺสุโรโป** การไม่ปลูกน้ำตา ซึ่งหมายถึง การไม่ให้น้ำตาเกิดในนัยน์ตาทั้ง ๒ ของชนเหล่าอื่น ด้วยอำนาจความเกรี้ยวกราด.]

อตฺตมนตา จิตฺตสฺส ความที่จิตคงความจิต

[มีอธิบายโดยเรียบเรียงตามนัยอรรถกถา-ฎีกาว่า

ความที่จิตมีความเป็นจิตของตน เนื่องด้วยโสมนัส หมายถึง สภาวะอันเป็นจิตของตนยังคงมีอยู่นั่นแหละ เพราะมิได้เป็นจิตที่ถึงความแปรปรวนไปไม่ กล่าวคือ จิตนั่นเองยังมีความไม่แปรปรวนความเป็นของตนเอง คือเป็นจิต.

อีกประการหนึ่ง คำว่า จิต ในที่นี้ ได้แก่ ความสืบต่อแห่งจิต. พระอรรถกถาจารย์ถือเอาโดยเป็นอันเดียวกันแล้วกล่าวถึง “ความเป็นจิตของตน” ด้วยจิตที่สหรคตด้วยปีติ ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ภายในแห่งความสืบต่อแห่งจิตนั้น (นัยนี้คำว่า อตฺตมนตา หมายถึง จิตที่สหรคตด้วยปีติ).

นอกจากนี้ ศัพท์ว่า อตฺตมโน มีใจเป็นของตน ได้แก่ บุคคล, ความเป็นแห่งบุคคลนั้น เรียกว่า อตฺตมนตา]

อันใด , นี้ เรียกว่า ขันติ." (อภิ. ส., อภิ.อ, ฎีกา **๓๓/๑๓๔๘**)

อย่างไรก็ตาม เมื่อว่าโดยสภาวะ ขันติ ได้แก่ อโทสะอันเป็นไปโดยอาการคืออดทนต่อหนาวเป็นต้น หรือได้แก่กุศลขันธ์ ๔ มีอโทสะนั้นเป็นประธาน. ฎีกาสัพพาสวสูตร

แต่ความอดทนต่อถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐโดยชาติเป็นต้นเพราะความกลัว ของคนเสมอกันเพราะเห็นโทษในเพราะการแข่งดี มีการทำให้ยิ่งกว่าเหตุเป็นลักษณะนั่นใด, ขันตินี่ หาชื่อว่าอธิวาสนขันติไม่ ดังพระบาฬีสรภังคชาดกว่า

บุคคล พึงอดทนถ้อยคำของผู้ประเสริฐได้
เพราะความกลัวแล, อนึ่ง พึงอดทนถ้อยคำ
ของผู้เสมอกันได้ เพราะเหตุแห่งความแข่งดี
กัน, ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของ
ผู้เลวได้, สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทน

นั้นของบุคคลนั้นว่า สูงสุด."

๔๗อรรถกถามงคลสูตรอธิบายว่า การที่บุคคล เมื่อตนถูกบุคคลผู้หวังประโยชน์แสดงสิกขาบทพุทธบัญญัติ ก็ไม่ถึงความกลบเกลื่อนหรือความเป็นผู้นิ่งเฉย หรือการคิดถึงคุณและโทษ กระทำความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ ความถ่อมตัว อย่างเหลือเกินไว้เบื้องหน้า แล้วกระทำคำพูดว่า “ดีละ” ดังนี้ ชื่อว่า ความเป็นผู้ว่าง่าย."

(***ปาฐะของอรรถกถาสูตรนี้เป็น สหธมฺมิกำ วุจฺจมาเน แต่ในบาฬีธัมมสังคณีเป็น สหธมฺมิเก วุจฺจมาเน แปลว่า “เมื่อบุคคลถูกว่ากล่าวโดยแสดงวัตถุในสิกขาบทพุทธบัญญัติปรับอาบัติอยู่” ในที่นี้แปลตามปาฐะของอรรถกถาสูตรนี้)

ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้นมีลักษณะตามพระบาฬีธัมมสังคณี ดังนี้

เมื่อบุคคลถูกว่ากล่าวโดยแสดงวัตถุในสิกขาบทพุทธบัญญัติ ปรับอาบัติอยู่,

โสวจสฺสายำ ความเป็นไปหรือการงานของผู้ว่าง่ายที่ถูกตักเตือนอยู่อย่างนี้ ด้วยการไม่โต้เถียงยอมรับคำตักเตือนโดยเคารพ (หมายความว่า การไม่โต้เถียงหรือยอมรับคำตักเตือนโดยเคารพ เรียกว่าโสวจัสสตา เพราะเป็นความเป็นไปของผู้ว่าง่าย),

โสวจสฺสิยำ ความมีอยู่แห่งการงานของผู้ว่าง่าย (โสวจสฺสำ การงานของผู้ว่าง่าย + อิย ภาวตัทธิต)

อปฺปฏิกูลคฺคาหิตา ความเป็นผู้ถือไม่เอาแต่ข้อโต้แย้ง (หรือการไม่ดื้อรั้น หมายความว่า เมื่อถูกว่ากล่าว ก็จะยอมรับและไม่ถือเอาคำพูดที่ขัดแย้งกับสิกขาบท หรือข้อปฏิบัติอันสมควรต่อธรรม)

อวิปจฺจนีกสาตตา ความเป็นผู้ยินดีต่อคำพูดที่ไม่ขัดแย้ง (หรือการยอมรับโดยดี หมายถึงความเป็นผู้ยินดีด้วยคำพูดอันไม่ขัดแย้ง กล่าวคือ ถ้าเป็นผู้ว่ายาก ก็จะเป็นผู้มีความสุขเมื่อได้คิดว่า เราถือเอาคำพูดที่ขัดแย้งต่อพุทธวจนะแล้วจะทำให้ผู้นั้นเงียบเสียงด้วยบทเดียวเท่านั้น” แต่เมื่อเป็นผู้ว่าง่ายก็จะไม่มีความคิดเช่นนี้)

สคารวตา ความเป็นผู้มีความเคารพ หมายถึง การมีความเคารพอันเกิดขึ้นโดยเนื่องด้วยการอยู่อย่างเคารพในบุคคลผู้ควรเคารพ กล่าวคือ ครู.

สาทริยำ ความเป็นผู้เอื้อเฟื้อ หมายถึง ความเป็นผู้เอื้อเฟื้อ โดยเนื่องด้วยการยอมรับโอวาท

สาทรตา กิริยาที่ถือเอาโอวาท.

สปฺปฏิสฺสวตา ความเป็นผู้รับฟัง หมายถึง ความเป็นผู้รับฟังซึ่งเกิดขึ้นโดยเนื่องด้วยการอยู่ร่วมกับผู้เจริญโดยชาติเป็นต้นซึ่งควรแก่การรับฟัง

คำว่า **โสวจสฺสตา** นั้น มีวิเคราะห์ดังนี้:

บุคคลผู้อันเขาพึงว่ากล่าวโดยง่าย ชื่อว่า **สุวโจ**. เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจความเอื้อเฟื้อเป็นต้น ของบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า **โสวจสฺส**. ความมีอยู่แห่งบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า **โสวจสฺสตา**.

ความเป็นผู้ว่าง่ายนี้ เป็นชื่อของขันธ์ทั้ง ๔ ที่เป็นไปโดยอาการเช่นนี้.

มีข้อความที่น่าใส่ใจเกี่ยวกับความเป็นคนว่าง่าย ดังนี้.

คนว่าง่ายมี ๒ จำพวก บางพวกควรสรรเสริญ บางพวกไม่ควรสรรเสริญ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ในกกจูปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า " ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใด

เป็นผู้ว่าง่าย ถึงความเป็นผู้ว่าง่าย เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร เราหาเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ว่าง่ายไม่. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าภิกษุนั้น เมื่อไม่ได้จีวรฯ ล ฯ บริขารนั้น หาเป็นผู้ว่าง่ายไม่ หาถึงความเป็นผู้ว่าง่ายไม่. ภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุใดแล สักการะธรรมอยู่ ทำความเคารพธรรมอยู่ นอบน้อมธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ว่าง่าย ย่อมถึงความเป็นผู้ว่าง่าย, เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ว่าง่าย. ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พวกเธอพึงศึกษาในธรรมวินัยนี้อย่างนี้ว่า 'พวกเราสักการะธรรม กระทำความเคารพธรรม นอบน้อมธรรม จักเป็นผู้ว่าง่าย จักถึงความเป็นผู้ว่าง่าย' ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล."

[๔๔] สมณะ เมื่อว่าโดยบุคคลที่ทรงประสงค์ได้แก่ ภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์ ดังที่จะกล่าวถึงในเชิงอรรถข้อต่อไป

[๔๕] การเห็น การได้ยิน การบำรุง การเข้าไปหา การระลึกถึง และการบวชตาม (โดยนัยของบาฬีสัมปันนสีลสูตร) บรรพชิตผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้มีกาย วาจา จิต และปัญญาอันอบรมแล้ว ผู้ประกอบด้วยการฝึกอย่างสูง ชื่อว่า **การเห็นสมณะ.** กิจมีการเข้าไปหาเป็นต้นแม้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเห็น โดยเทศนาอย่างสามัญ ไม่ได้จำแนกออก.

บรรดากิจเหล่านั้น

การเห็น ธรรมดาว่า การเห็นมี ๒ คือ การเห็นด้วยจักษุ และการเห็นด้วยปัญญา. ในการเห็น ๒ ประการนั้น การเห็นด้วยจักษุ ได้แก่ การเห็น การแลดูพระอริยเจ้าทั้งหลาย ด้วยจักษุอันเลื่อมใส. ส่วนการเห็นด้วยญาณ ได้แก่ การเห็นลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้ว และการแทงตลอดลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายแทงตลอดแล้วด้วยฌานหรือด้วยมรรคและผล, อนึ่ง แม้การบรรลุธรรมอันทำความเป็นพระอริยเจ้า และการบรรลุความเป็นพระอริยเจ้า ด้วยวิปัสสนา มรรค และผล ชื่อว่า การเห็นด้วยญาณ เหมือนกัน.ก็บรรดาการเห็นทั้ง ๒นี้ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาการเห็นด้วยจักษุในที่นี้.

การได้ยิน ได้แก่ การได้ยินคำพูดของบุคคลผู้กล่าวว่า พระขีณาสพชื่อโน้น อยู่ในแว่นแคว้นหรือในชนบท ในบ้าน หรือในนิคม ในวิหาร หรือในถ้ำชื่อโน้น.

การเข้าไปหา ได้แก่ การเข้าไปหาพระอริยเจ้าทั้งหลายด้วยจิตเห็นปานนี้ว่า 'เราจักถวายทาน, จักถามปัญหา, จักฟังธรรม, หรือจักทำสักการะ.'

การเข้าไปนั่งใกล้ ได้แก่ การเข้าไปนั่งใกล้เพื่อถามปัญหา. อธิบายว่า การได้ยินคุณของพระอริยเจ้าทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน นิมนต์แล้วถวายทานแล้วถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า 'ท่านขอรับ อย่างไรชื่อว่ากุศล ? "

การระลึกถึง ได้แก่ การระลึกถึงเนืองๆ ซึ่งอารมณ์คือคุณวิเศษมีทิพพวิหารเป็นต้นของพระอริยะเหล่านั้นว่า “เดี๋ยวนี้ พระอริยเจ้าทั้งหลายยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากฌาน วิปัสสนา มรรค และผล ในที่ทั้งหลายมีพุ่มไม้ ถ้ำและมณฑปเป็นต้น หรือว่า การระลึกถึงโอวาทที่ตนได้แล้วจากสำนักของพระอริยเจ้าเหล่านั้น แล้วระลึกถึงเนืองๆ อย่างนี้ว่า 'ท่านกล่าวศีลในที่นี้ สมาธิในที่นี้ วิปัสสนาในที่นี้ มรรคในที่นี้ ผลในที่นี้' ของบุคคลผู้นั่งในที่พักกลางคืนและพักกลางวัน.

[๔๖] อรรถกถามงคลสูตรนี้ว่า "ในเวลาพลบค่ำหรือในเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุผู้เรียนพระสูตร ๒ รูป ย่อมสนทนาพระสูตรกะกันและกัน, ภิกษุผู้ทรงพระวินัย ย่อมสนทนาพระวินัย, ภิกษุผู้เรียนพระอภิธรรม ย่อมสนทนาพระอภิธรรม, ภิกษุผู้กล่าวชาดก ย่อมสนทนาชาดก, ภิกษุผู้เรียนอรรถกถา ย่อมสนทนา

อรรถกถา. หรือจิตย่อมหดหู่ในกาลใด ย่อมฟุ้งซ่านในกาลใด และถูกวิจิกิจฉาครอบงำ คือถูกวิจิกิจฉานั้นประทุษร้ายแล้วในกาลใด ภิกษุย่อมสนทนากันในกาลนั้น ๆ เพื่อจะชำระจิตที่หดหู่ฟุ้งซ่าน และที่ถูกวิจิกิจฉาครอบงำ นี้ชื่อว่า การสนทนาธรรมตามกาล. "

คำว่า สากจฺฉา มาจาก สํ = สห ร่วมกัน + กถ กล่าว แปลว่า การกล่าวร่วมกัน การสนทนา. เมื่อควรจะตรัสว่า สงฺกจฺฉา แต่ตรัสว่า สากจฺฉา ดังนี้ ก็เพราะทำการลบนิคหิต และทีฆะสระในเบื้องต้นดุจในศัพท์ว่า สารตฺโต เป็นต้น.เพราะเหตุนั้น ในสนธิกัปป สัททนีติปกรณ์ ท่านพระอัครวงศาจารย์ จึงกล่าวสูตรพร้อมทั้งอุทาหรณ์ไว้ ด้วยคำเป็นต้นว่า "เมื่อลบนิคหิตเบื้องปลายที่ ส ศัพท์แล้ว ทีฆะสระต้น สรตฺโต เป็น สารตฺโต, สาราโค ก็เหมือนกันอย่างนั้น." (แม้กัจจายนปกรณ์ก็วางสูตรว่า พฺยญฺชเน จ ลบนิคคหิตในเพราะพยัญชนะหลังและปทรูปสิทธิปกรณ์แสดงว่า สามารถทีฆะ สํ อุปสัคที่ลบนิคหิตแล้วที่อยู่หน้าได้ แต่อุทาหรณ์นี้ไม่เข้ากับสูตรนั้น เพราะมีข้อกำหนดว่า ต้องเป็น ร หรือ ห เท่านั้น ดังนั้นต้องดูแนวคิดต่อไปคือ สำเร็จด้วยนิปาตนสูตร-สมภพ).

อีกนัยหนึ่ง มาจาก สห + กถ + ฉ ดังที่มาในสัททนีติปกรณ์ กิพพิธาน ท่านพระอัครวงศาจารย์ในสูตรว่า รุชาทิโต โฉ ลง ฉ ปัจจัยท้ายธาตุมี รุช ธาตุเป็นต้น (นีติ.๑๒๕๐) อุทาหรณ์ว่า สห กถน สากจฺฉา การสนทนากัน ชื่อว่า สากัจฉา. อาเทศ สห ศัพท์เป็น สา โดยนิปาตนสูตร (สูตรประมวลวิธีที่เหลือ หมายถึง เมื่อลงปัจจัยแล้วยังไม่สำเร็จรูปตามอุทาหรณ์พระบาฬี ก็อาจทำให้สำเร็จรูปได้โดยใช้สูตรนี้ว่า ปจฺจยาทนิฏฺจา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ ศัพท์ที่ลงปัจจัยแล้ว ถ้ายังไม่สำเร็จ ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตนสูตรนี้. แม้ปกรณ์สัททนีติก็ยอมรับมตินี้ ดังนั้น เมื่อลง ฉ ปัจจัย ท้าย กถ ธาตุแล้วลบสระที่สุดธาตุ ซ้อน จฺ หลังจากนั้น อาเทศ สห เป็น สา ด้วยนิปาตนสูตรว่า ปจฺจยาทนิฏฺจาฯ) ก็ควร. อย่างไรก็ตาม ทั้งสองนัยมีอรรถเดียวกัน ต่างกันแต่รูปศัพท์ (เรียบเรียงและเสริมความจากมังคลัตถทีปนี)

๔๗ ได้แก่ ในกาลอันเหมาะอันสมควร. ส่วนการสนทนากันอันเป็นไป ด้วยสามารถการถามปัญหาและแก้ปัญหาชื่อว่า การสนทนาธรรม. (อรรถกถาจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย)

๔๘ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญผู้มีอธิวาสนขันติว่า

> “ผู้ใด ไม่ประทุษร้ายบุคคลผู้ด่า ผู้ประหารและจองจำ ย่อมอดกลั้นไว้ได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่งมีกำลังคือขันติ มีหมู่พลคือขันติว่า เป็นพราหมณ์."

ฤาษีทั้งหลายสรรเสริญความมีขันติว่า

> “บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ในกาลไหนๆ,ฤาษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่, บุคคลควรอดทนคำหยาบคายที่เขากล่าวแล้ว ของชนทั้งปวง, สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทนนั้นว่าสูงสุด."
> (สรภังคชาดก)

ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพตรัสสรรเสริญความมีขันติว่า

> ประโยชน์ทั้งหลาย มีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์อะไรที่ยิ่งกว่าขันติไปย่อมไม่มี, ผู้ใดแลเป็นผู้มี

กำลัง ย่อมอดกลั้นถ้อยคำของผู้อ่อนกำลังได้, บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวขันตินั้น ของบุคคลนั้นว่ายิ่ง,เพราะคนอ่อน
กำลัง ย่อมรุกรานได้เป็นนิตย์." (สักกสังยุต สังยุตตนิกาย)

๔๘ เช่น บุคคลใดอดทน อดกลั้นความหนาวได้ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยความหนาวแม้มีประมาณน้อย ดุจบุรุษผู้ขลาด ย่อมไม่ละกัมมัฏฐาน บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้อดทนต่อความหนาว. ก็บุคคลใดเมื่อไม่ได้อาหารหรือน้ำดื่ม ๒-๓ วาระพิจารณาถึงการเกิดในเปตวิสัยของตนในสงสารมีที่สุดอันใคร ๆรู้ไม่ได้ก็ดี ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม และแดดมากยิ่งกระทบแล้วพิจารณาถึงการเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ถูกสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลานกระทบแล้ว พิจารณาถึงอัตภาพในปางก่อนอันเคยกลิ้งเกลือกอยู่ในปากสัตว์ร้ายมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ในสงสารมีที่สุดอันใคร ๆ ไม่รู้แล้ว ตั้งหลายคราวก็ดี แล้วไม่หวั่นไหว ไม่ละกัมมัฏฐานเสีย บุคคลนี้ ชื่อว่า อดทนต่อความหิวเป็นต้นได้.

อนึ่ง บุคคลใด อดกลั้นทุกขเวทนาได้โดยแท้ ย่อมไม่ประหวั่น ดุจพระปธานิยเถระที่จิตตลดาบรรพต, บุคคลนี้ ชื่อว่าอดทนต่อเวทนา (สามารถข่มเวทนาได้แล้วพิจารณาอยู่ จนบรรลุเป็นพระอนาคามีโดยครู่เดียวเท่านั้น แล้วปรินิพพานไป.

๕๐ ดังอรรถกถาเมตตสูตรว่า" ก็บุคคลใด ถูกผู้อื่นกล่าวว่า 'สิ่งนี้ ท่านไม่ควรทำ' ย่อมพูดว่า'ท่านเห็นหรือ ? ท่านได้ยินหรือ ? ท่านเป็นอะไรของผมจึงกล่าว? ท่านเป็นอุปัชฌายะ เป็นอาจารย์ เป็นเพื่อนเห็น เป็นเพื่อนคบหรือ ?' ดังนี้บ้าง, ย่อมเบียดเบียนโดยความเป็นผู้นิ่งเสียบ้าง, รับแล้วไม่กระทำตามนั้นบ้าง, บุคคลนั้น ย่อมอยู่ในที่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ. ส่วนผู้ใด อันเขาว่ากล่าวอยู่ ย่อมพูดว่า 'ดีละ ขอรับ ท่านพูดดีแล้ว. ธรรมดาโทษของตน ย่อมเป็นสภาพอันตนเห็นได้ยาก, ท่านเห็นกรรมเห็นปานนี้แล้ว พึงอาศัยความเอ็นดูว่ากล่าวผมแม้อีก, ต่อกาลนาน ผมจึงได้โอวาทจากสำนักของท่าน' และย่อมปฏิบัติตามสมควรแก่โอวาทที่ท่านสอน, ผู้นั้น ย่อมอยู่ในที่ไม่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ.เพราะฉะนั้น บุคคลรับคำของบุคคลอื่นอย่างนี้แล้ว กระทำตามอยู่ จึงชื่อว่า เป็นคนว่าง่าย."

๕๑ ดังพระบาฬีสูตรที่ ๓ ปฐมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน มีปกติรับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม."

๕๒ ก็กุลบุตรทั้งหลายมีศรัทธาเกิดขึ้นในพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะการเห็น การได้ยิน และการระลึกถึงเนือง ๆ เข้าไปหา เข้าไปนั่งใกล้พระอริยเจ้าเหล่านั้นแล้วถามปัญหา ได้สวนานุตตริยะแล้ว จักให้คุณมีศีลเป็นต้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ขึ้น. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไว้ในจังกีสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย (ล.๑๓ ข. ๖๕๗) ดังนี้ว่า “เขาย่อมตั้งศรัทธาลงในเธอนั้นมั่นคง เขาเกิดศรัทธาแล้ว ย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้ย่อมนั่งใกล้เมื่อนั่งใกล้ย่อมเงี่ยโสตลง เขาเงี่ยโสตลงแล้วย่อมฟังธรรม ครั้นฟังแล้วย่อมทรงจำธรรม พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้ เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่ง เมื่อธรรมควรแก่การเพ่งมีอยู่ ย่อมเกิดฉันทะเกิดฉันทะแล้ว ย่อมขมักเขม้น ครั้นขมักเขม้นแล้ว ย่อมเทียบเคียง ครั้นเทียบเคียงแล้วย่อมตั้งความเพียร เป็นผู้มีใจแน่วแน่ ย่อมทำปรมัตถสัจจะให้ แจ้งชัดด้วยกายและเห็นแจ้งแทงตลอดปรมัตถ

สัจจะนั้นด้วยปัญญา ดูก่อนภารทวาชะ การตรัสรู้สัจจะย่อมมีได้ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท้านี้แล บุคคลย่อมตรัสรู้สัจจะได้ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้ ' เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นภิกษุทั้งหลายแล้ว โดยที่สุดพึงแลดูด้วยจิตเลื่อมใส. เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่า " กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูล เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมาถึงประตูเรือนแล้ว, ถ้าไทยธรรมมีอยู่ พึงต้อนรับด้วยไทยธรรมตามกำลัง, ถ้าไม่มี พึงทำเบญจางคประดิษฐ์ไหว้, เมื่อทำเบญจางคประดิษฐ์นั้นไม่สำเร็จ พึงประคองอัญชลีนมัสการ, แม้เมื่อประคองอัญชลีนมัสการนั้นไม่สำเร็จ ควรแลดูด้วยจักษุอันเจือด้วยความรัก (จักษุเป็นเหตุให้เข้าไปตั้งจิตประกอบด้วยเมตตาอันแสดงถึงความเป็นผู้เป็นที่รัก) และดูด้วยจิตอันเลื่อมใส." (มังคลัตถทีปนี)

และว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดถึงพร้อมแล้วด้วยศีลสมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะเป็นผู้กล่าวสอน ให้รู้แจ้ง ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง เป็นผู้สามารถบอกพระสัทธรรมได้อย่างดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวการเห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี การฟังภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้นก็ดี การบวชตามภิกษุเหล่านั้นก็ดี ว่ามีอุปการะมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเมื่อภิกษุซ่องเสพคบหา เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเห็นปานนั้น ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสนขันธ์ แม้ที่ยังไม่บริบูรณ์ ก็ถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้เห็นปานนี้นั้น เราตถาคตกล่าวว่า เป็นศาสดาบ้าง นำพวกไปบ้าง ละข้าศึก คือกิเลสบ้าง กระทำแสงสว่างบ้าง กระทำโอกาสบ้างกระทำความรุ่งเรืองบ้าง กระทำรัศมีบ้าง ทรงคบเพลิงไว้บ้าง เป็นอริยะบ้าง มีจักษุบ้าง ดังนี้. บาฬีสีลสูตร อิติวุตตกะ

[๕๓] ก็เพราะบุญแม้มีการเห็นอย่างนี้เป็นมูลเหตุ โรคก็ดี โทษก็ดี ความฝ้าฟางก็ดี ต้อก็ดี ย่อมไม่มีในนัยน์ตาตลอดพันชาติเป็นอเนก นัยน์ตาย่อมเป็นธรรมชาติผ่องใส มีสิริด้วยวรรณะ ๔ เช่นเดียวกับบานประตูแก้วมณี ซึ่งเทพธิดาเปิดไว้แล้ว ในวิมานแก้ว บุคคลย่อมเป็นผู้ได้สมบัติทุกชนิดในเทพดาและในมนุษย์ตลอดกาลประมาณแสนกัป.

[๕๔] ความฉลาดในอาคมเป็นต้น รวมถึงการบรรลุพระอรหัตต์ เป็นต้น ดังพระสูตรว่า "ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ เหล่านั้น อันบุคคลอบรมอยู่โดยชอบ" ดังนี้เป็นต้น เป็นเครื่องสาธกในข้อนี้. พระสูตรนั้นได้แสดงไว้ในธัมมัสสวนกถาในหนหลังแล้วนั้นแล.

คำว่า เฉียบแหลม ได้แก่ ฉลาดในอาคม มีอธิบายดังนี้

นิกายเป็นที่ประชุมแห่งสูตร ชื่อว่าอาคม. เพราะฉะนั้น ในฏีกาสีลขันธวรรคและมูลปัณณาสก์เป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า "ก็อาคม พระอาจารย์บัญญัติเพราะถือเอาสูตรทั้งหลาย เหมือนการเรียกว่าพระสูตร เพราะเป็นที่ประชุมอรรถและพยัญชนะ ฉันใด การเรียกว่า อาคม ก็เพราะเป็นที่ประชุมสูตร ฉันนั้น.

หรือ ชื่อว่า อาคม เพราะเป็นที่มา หรือเป็นเหตุมา หรือเป็นแดนมาแห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น."

เมื่อว่าโดยอรรถ, นิกาย ๕ ชื่อว่า อาคม. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาปาปณิกสูตร ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านจึงกล่าวว่า "๑ นิกายชื่อว่า ๑ อาคม ๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม ๓ นิกาย ชื่อว่า

๓ อาคม ๔ นิกาย ชื่อว่า ๔ อาคม ๕ นิกาย ชื่อว่า ๕ อาคม."

๕๕ ตบะ เมื่อว่าโดยคำศัพท์ได้แก่ ธรรมที่เผาผลาญบาปธรรม แต่เมื่อว่าโดยธรรมที่ประสงค์เอาในมงคลข้อนี้ได้แก่ ธรรม ๒ ประการ คือ อินทรีย์สังวรและวิริยะ. อย่างไรก็ดี พึงทราบว่า ธรรมที่เรียกว่า ตบะ มีอยู่หลายประการ ดังนี้

๑) วัตร คือ ทิฏฐิสมาจาร ความประพฤติโดยเอื้อเฟื้อด้วยดีด้วยอำนาจความเห็น

๒) ขันติ เช่นบาฬีว่า ความอดกลั้นคือความทนทาน เป็นตปธรรมอย่างยิ่ง.

๓) ศีล เพราะอรรถว่า ทำอกุศลกรรมทั้งหลายให้เร่าร้อน เช่นบาฬีว่า "เราจักละกามทั้งหลายทำตบะ."

๔) อุโบสถกรรม ในมหาหังสชาดกว่า

เราพิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านั้น คือ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ตบะ ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความไม่ยินร้าย ซึ่งตั้งอยู่แล้วในตน."

๕) การเรียนพระพุทธพจน์ โดยนัยแห่งธัมมปทัฏฐกถา (ที่อธิบายพระบาฬีธัมมปทคาถาว่า "ตบะ (ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส) ของหมู่ชนผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้) ว่า "ก็การเรียนพระพุทธพจน์ก็ดี การรักษาธุดงค์ก็ดี การกระทำสมณธรรมก็ดี แห่งชนผู้พร้อมเพรียงกันทั้งหลาย คือหมู่ชนผู้มีจิตเป็นอันเดียวกัน ย่อมนำสุขมาให้.

๖) ธรรมคือธุดงค์ (โดยนัยแห่งธัมมปทัฏฐกถา) เพราะเผาผลาญความละโมภ.

๗) การสำรวมอินทรีย์ เพราะเผาผลาญอกุศลเจตสิกธรรมมีอภิชฌาและโทมนัสเป็นต้น

๘) ความเพียร เพราะเผาผลาญความเกียจคร้าน.

๕๖ ชื่อว่า อินทรียสังวร ได้แก่ ความสำรวมด้วยสติ. ก็ความสำรวมด้วยสตินั้น โดยความก็คือตัวสติ. ด้วยเหตุนั้น ในฏีกามูลปริยายสูตร ท่านจึงกล่าวว่า "คุณเครื่องสำรวมอินทรีย์ ชื่อว่า สติสังวร. และคุณเครื่องสำรวมอินทรีย์นั้น เป็นไปแล้วอย่างนั้นนั่นแล ชื่อว่า สติสังวร."

อรรถกถาสัพพาสวสูตรว่า "ธรรมที่มีชื่อว่า สังวร เพราะเป็นเครื่องกั้น. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ว่า "เพราะปิด คือกั้นไว้" คำว่า **สังวร** นั่น เป็นชื่อของสติ.

ความจริง บุคคลผู้สำรวมอินทรีย์ ชื่อว่า ย่อมรักษาอินทรีย์ทั้งหลายเพื่อละอกุศลเจตสิกธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น. ดังพระบาฬีอปริหานิสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ ฯ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุนา รูป ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลายอย่างไร? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้ว เป็นผู้ไม่ถือโดยนิมิต เป็นผู้ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ

[ไม่ถือโดยนิมิต คือไม่รวบถือ หมายความว่า ไม่ยึดถือซึ่งสตรีนิมิตและบุรุษนิมิต. คือ ย่อมตั้งอยู่ในนิมิตสักว่าเห็นแล้วเท่านั้น.

ขยายความ - ทรวดทรงที่บุคคลยึดถือโดยมุ่งถึงรูป, ความนูนแห่งเนื้อถัน, ความเป็นผู้มีปากไม่มีหนวด, การเกล้าผมและการนุ่งห่มผ้าและอิริยาบถต่างๆ มีการยืนการเดินไม่องอาจเป็นต้นทั้งหมด อันอาศัยสันดานของหญิง ชื่อว่า **สตรีนิมิต** เพราะเป็นเหตุแห่งการรู้จักว่าหญิง. บุรุษนิมิตพึงทราบโดยปริยายตรงกันข้ามจากคำที่กล่าวแล้ว

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **นิมิต** ได้แก่ นิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสมีสุภนิมิตเป็นต้น.

ขยายความ - อาการที่ยินดีอันเป็นเหตุเกิดราคะ ชื่อว่า สุภนิมิต (คือ กามฉันทะ ชื่อว่า สุภะ เพราะกิริยาที่ถือเอาของตน, กามราคะนั้น ก็เรียกว่า สุภนิมิต เพราะเป็นนิมิตคือเป็นเหตุของกามฉันทะอื่นๆที่เป็นไปโดยอาการนั้น-อังคุตรฏีกา): พึงทราบการสงเคราะห์นิมิตทั้งหลายมีปฏิฆนิมิตเป็นต้น โดยเป็นอาการที่ไม่ยินดีเป็นต้น อันเป็นเหตุเกิดโทสะเป็นต้น.

ในบาลีอปริหานิสูตรนี้ อภิชฌากับโทมนัสเท่านั้นมาโดยสภาพก็จริง. ถึงกระนั้น บัณฑิตพึงปรารถนาการสงเคราะห์แม้ซึ่งอุเบกขานิมิตเข้าด้วย เพราะแม้โมหะอันเกิดขึ้นด้วยการไม่พิจารณาอย่างแยบคาย เป็นอสังวร. จริงอย่างนั้น พระพุทธโฆษาจารย์จะกล่าวต่อไปว่า "... ความเป็นผู้มีสติหลงลืมก็ดีความไม่รู้ ก็ดี ย่อมมีในขณะแห่งชวนะ". ก็อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอัญญาณุเบกขา (คือการวางเฉยเพราะความไม่รู้) ชื่อว่า อุเบกขานิมิต. และอุเบกขานิมิตนั้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งการไม่พิจารณาอารมณ์นั้นโดยแยบคาย (กล่าวคือ ไม่เห็นว่าเที่ยงในอารมณ์ที่ไม่เที่ยงเป็นต้น). เหตุแห่งราคะ โทสะและโมหะ ท่านกล่าวว่า "เป็นสุภนิมิต" เป็นต้นโดยสังเขป ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ จึงกล่าวว่า "ซึ่งนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส.

คำว่า **ทิฏฺฐมตฺเตเยว สณฺฐาติ** ย่อมตั้งอยู่ในนิมิตสักว่าเห็นแล้วเท่านั้น หมายความว่า หยุดอยู่ในอายตนะคือรูป สักว่าอันจักษุวิญญาณและวิถีจิตจับแล้วเท่านั้น. ต่อจากนั้นไปไม่กำหนดอาการมีว่างามเป็นต้นอะไร ๆ เลย.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า **ทิฏฺฐมตฺเต** มีอธิบายตามคัมภีร์อรรถกถาอุทานและอนุฏีกาวิภังค์ว่า

ตตฺถ **ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺต**นฺติ รูปายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐมตฺตนฺ ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณนฺ รูเป รูปมตฺตเมว ปสฺสติ, น นิจฺจาทิสภาวนฺ, *** เอวนฺ เสสตนฺทฺวาริกวิญฺญาเณหิปิ เม เอตฺถ ทิฏฺฐมตฺตเมว ภวิสฺสตีติ สิกฺขิตพฺพนฺติ อตฺโถ

จักมีเพียงแต่รูปอันจักขุวิญญาณเห็นเท่านั้น ในรูปายตนะ. เธอพึงศึกษาปฏิบัติอยู่อย่างนี้ว่า “จริงอยู่ จักขุวิญญาณ ย่อมเห็นเพียงแต่ว่าเป็นรูปเท่านั้น ในรูป, มิได้เห็นสภาวะที่เที่ยงเป็นต้น ในรูปโดยประการใด. เพียงรูปแม้อันวิญญาณที่เหลืออันเป็นไปในจักขุทวารนั้นเห็นเท่านั้น จักมีแก่เรา ในรูปนี้โดยประการนั้น

(*** ปาฐะในอุทานอัฏฐกถาเป็น - เอวเมว เสสนฺ จกฺขุทฺวาริกวิญฺญาเณน หิ เม ทิฏฺฐมตฺตเมว ภวิสฺสตีติ สิกฺขิตพฺพนฺติ อตฺโถ

วิญญาณที่เหลือก็ฉันนั้น ย่อมเห็นว่าเป็นเพียงรูปเท่านั้น มิได้เห็นสภาพที่เที่ยงเป็นต้น. เธอจงปฏิบัติอย่างนี้ว่า “เพียงรูปอันวิญญาณที่เป็นไปทางจักขุทวารเห็นแล้วเท่านั้น ที่จักมีแก่เรา”

อถ วา **ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐํ** นาม จกฺขุวิญฺญาณํ, รูเป รูปวิชานนนฺติ อตฺโถฯ **มตฺตา**ติ ปมาณํฯ ทิฏฺฐํ มตฺตา เอตสฺสาติ **ทิฏฺฐมตฺตํ,** จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว เม จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ อตฺโถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อาปาถคเต รูเป จกฺขุวิญฺญาณํ น รชฺชติ น ทุสฺสติ น มุยฺหติ, เอวํ ราคาทิวิรเหน จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว เม ชวนํ ภวิสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณปฺปมาเณเนว นํ จเปสฺสามีติฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง จักขุวิญญาณ ชื่อว่า ทิฏเฐ ทิฏฺฐํ (เป็นการเห็นในรูป) ความว่า การรู้แจ้งว่าเป็นรูป ในรูป. คำว่า มตฺต แปลว่า ประมาณ. คำว่า ทิฏฺฐมตฺต แปลว่า จิตที่มีการเห็นเป็นประมาณ. หมายความว่า จิตของเราจะมีประมาณแห่งจักขุวิญญาณเท่านั้น. กล่าวคือ จักขุวิญญาณ ย่อมไม่กำหนัด ขัดเคือง หรือลุ่มหลง ในรูปที่มาถึงคลองทวาร ฉันใด, ชวนะของเราจะมีมีประมาณแห่งจักขุวิญญาณ โดยปราศจากราคะเป็นต้นเท่านั้น คือ จักยับยั้งชวนะด้วยประมาณแห่งจักขุวิญญาณเท่านั้น.

อถ วา **ทิฏฺฐํ** นาม จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐรูปนฺฯ **ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐํ** นาม ตตฺเถว อุปฺปนฺนํ สมฺปฏิจฺฉน-สนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนสงฺขาตํ จิตฺตตฺตยนฺฯ ยถา ตํ น รชฺชติ น ทุสฺสติ น มุยฺหติ, เอวํ อาปาถคเต รูเป เตเนว สมฺปฏิจฺฉนาทิปฺปมาเณน ชวนํ อุปฺปาเทสฺสามิ, นาสฺส ตํ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา รชฺชนาทิวเสน อุปฺปชฺชิตุ ทสฺสามีติ เอวเมตฺถ อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพฯ

หรืออีกนัยหนึ่ง รูปอันจักขุวิญญาณเห็นแล้ว เรียกว่า ทิฏฺฐ. จิตสามดวงคือสัมปฏิจฉันนะ สันตีรณะ โวฏฐัพพนะ ที่เกิดขึ้นในรูปที่จักขุวิญญาณเห็นนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า ทิฏเฐ ทิฏฺฐ. จิตสามดวงนั้น ไม่กำหนัด ไม่ขัดเคือง ไม่ลุ่มหลง ฉันใด, เราจักทำชวนะให้เกิดโดยประมาณแห่งสัมปฏิจฉนจิตเป็นต้นนั้นนั่นแหละ ในรูปที่มาสู่คลองทวาร, คือจักไม่ให้ชวนะเกิดเนื่องด้วยความกำหนัดก้าวล่วงประมาณนั้น. –

สรุป (สมภพ) คำว่า ทิฏฺฐมตฺเตเยว สณฺฐาติ มีความหมาย ๓ นัย

๑) หยุดชวนะไว้เพียงในรูปที่จักขุวิญญาณเห็นเท่านั้น (วิสุทธิ.ฏีกาและวิ.อนุฏีกา)

๒) ทำชวนะให้มีประมาณแห่งจักขุวิญญาณที่ปราศจากความกำหนัดในรูปเป็นต้น (วิ.อนุฏีกา)

๓) ไม่ให้ชวนะเกิดเนื่องด้วยความกำหนดเกินเลยประมาณแห่งจักขุวิญญาณวิถีจิต

อย่างไรก็ตาม ทั้งสามนัยนี้ บอกให้ทราบว่า พยายามปฏิบัติปิดกั้นไม่ให้อภิชฌา โทมนัส และโมหะ ไหลไปตามจิตที่มีการไม่สำรวมจักขุเป็นเหตุ โดยมนสิการไว้เนืองๆว่า จักตั้งจิตไว้เพียงสักว่าการเห็นเท่านั้นที่ปราศจากความกำหนัด ขัดเคืองและความเห็นผิดว่าเที่ยงเป็นต้นในรูปที่เห็นแล้วเป็นต้น.]

ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ คือ แยกถือ หมายความว่า ไม่ยึดถือซึ่งอาการคือมือ เท้า การหัวเราะยิ้มแย้ม เจรจาและ เหลียวดูเป็นต้นอันได้โวหารว่า อนุพยัญชนะ เพราะปรากฏเนืองๆ คือการกระทำความเป็นของปรากฏแห่งกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ ถือเอาอวัยวะน้อยใหญ่ตามที่เป็นจริงในสรีระนั้น.

ขยายความ

เพราะการกระทำความเป็นของปรากฏแห่งกิเลส ได้แก่ อาการเหล่านี้เรียกว่า อนุพยัญชนะ เพราะทำความเป็นสภาพปรากฏ คือทำความเป็นสภาพแจ่มแจ้ง. จริงอยู่ เมื่อบุคคลกำหนดอยู่ซึ่งอวัยวะมีมือเป็นต้นแห่งวัตถุอันเป็นข้าศึก โดยอาการมีว่างามเป็นต้น, กิเลสทั้งหลาย เมื่อเกิดขึ้นในอวัยวะมีมือเป็นต้นนั้นร่ำไป ย่อมเป็นสภาพปรากฏชัด เพราะฉะนั้น อวัยวะมีมือเป็นต้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ปรากฏเนืองๆ แห่งกิเลสเหล่านั้น. ก็การกำหนดอวัยวะมีมือเป็นต้นเหล่านั้น โดยอาการมีว่างามเป็นต้น ก็ได้แก่อาการคือการประชุมพร้อมแห่งภูตรูปและอุปาทายรูปอันตั้งลงแล้ว โดยอาการ

นั้น ๆ. เพราะละอาการนั้นแล้ว สภาพอะไร ๆ ชื่อว่ามีมือเป็นต้นโดยปรมัตถะย่อมไม่มี; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **" ไม่ยึดถือซึ่งอาการคือมือ เท้า การหัวเราะ ยิ้มแย้ม เจรจาและ เหลียวดูเป็นต้น อันได้โวหารว่า อนุพยัญชนะ "**.

เพื่อจะเฉลยคำถามว่า "ก็ภิกษุย่อมยึดถือสิ่งอะไร?" ท่านจึงกล่าวว่า "สิ่งใดมีอยู่จริงในสรีระนั้น ให้ถือเอาสิ่งนั้น. หรือ อวัยวะมีผมและขนเป็นต้น ที่มีอยู่ในสรีระนั้น อันใด, ให้ถือเอาอวัยวะมีผมและขนเป็นต้นนั้นนั่นแหละ ที่เป็นเพียงภูตรูปและอุปาทายรูป ตามความเป็นจริง.]

ยตฺวาธิกรณเมน จกฺขุนฺทฺริย อสวุต วิหรนฺต อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ, ตสฺส สวราย ปฏิปชฺชติ รกฺขติ

อกุศลธรรมทั้งหลายอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัส พึงซ่านไปตามครอบงำบุคคลผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือจักษุนั้นอยู่ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์คือจักษุใดเป็นเหตุ, ภิกษุย่อมปฏิบัติ ย่อมรักษาอินทรีย์คือจักษุนั้น.

[อธิบายความจากวิสุทธิมรรค

ยตฺวาธิกรณเมนนฺติ ยการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสวรสฺส เหตุ เอน ปุคฺคล สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริย อสวุต อปิทหิตจกฺขุทฺวาร หุตฺวา วิหรนฺต เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ อนุพนฺเธยฺยุ ฯ

ตสฺส สวราย ปฏิปชฺชตีติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย ปฏิปชฺชติ ฯ เอว ปฏิปชฺชนฺโตเยว จ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริย จกฺขุนฺทฺริเย สวร อาปชฺชตีติปิ วุจฺจตีติ วิสุทฺธิมคฺโค ฯ

อกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น เหล่านี้ พึงไหล คือ ติดตามบุคคลนั้น ผู้ซึ่งมีจักขุนทรีย์ไม่สำรวมแล้ว ไม่ปิดกั้นจักษุด้วยประตูคือสติอยู่ เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์ใด, เธอย่อมปฏิบัติเพื่อปิดจักขุนทรีย์นั้นด้วยประตูคือสติ.

ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โดยอาการอย่างนั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ย่อมรักษาอินทรีย์คือจักษุ, ย่อมถึงความสำรวมในอินทรีย์คือจักษุ

[ขยายความจาก วิสุทฺธิมรรคฏีกา

ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสวรสฺส เหตูติ วตฺวา ปุน ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถายาติ วุตฺต น อสวรสฺสาติ ฯ ตทิท “ย จกฺขุนฺทฺริยาสวรณสฺส เหตุ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวน ทสฺสิต, ต อสวุตจกฺขุนฺทฺริยสฺเสว เหตุ ปวตฺต ทสฺสิตนฺติ กตฺวา วุตฺตฯ จกฺขุทฺวาริกสฺส หิ อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนสฺส ตทฺวาริกวิญฺญาณสฺส วิย จกฺขุนฺทฺริย การณ ฯ จกฺขุนฺทฺริยสฺส อสวุตตฺเต สติ เต อนฺวาสฺสวนฺตีติ อสวริยมานจกฺขุนฺทฺริยเหตุโก อสวโร ตถา วุตฺโตติ ฯ

ท่านกล่าวว่า "เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์คือจักษุใด" แล้วกล่าวอีกว่า "เพื่อประโยชน์แก่การปิดอินทรีย์คือจักษุนั้น ด้วยบานประตูคือสติ" แต่ไม่กล่าวว่า "เพื่อประโยชน์แก่การปิดอสังวร."

ท่านอาจารย์กล่าวคำนี้ไว้ เพราะประสงค์ว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการไหลซ่านไปแห่งอภิชฌาเป็นต้น เพราะเหตุที่ไม่สำรวมจักขุนทรีย์นั้น เป็นไปเพราะจักขุนทรีย์ที่ไม่สำรวมนั่นเอง. เนื่องจากว่า จักขุนทรีย์เป็นเหตุแห่งการไหลซ่านไปแห่งอภิชฌาเป็นต้น อันเป็นไปในจักษุทวาร

เหมือนที่เป็นเหตุแห่งวิญญาณอันอาศัยทวารนั้นฉะนั้น. เมื่อความที่จักขุนทรีย์อันภิกษุไม่สำรวมแล้วมีอยู่, อกุศลเจตสิกธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านั้นย่อมซ่านไป เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอสังวรโดยประการนั้น ซึ่งมีอินทรีย์คือจักษุอันไม่สำรวมอยู่เป็นเหตุแล,

ยตฺวาธิกรณนฺติ หิ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส การณาติ อตฺโถฯ กีทิสสฺส จ การณาติฯ อสวุตสฺสฯ กิญฺจ อสวุตฯ ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสวรณสฺส เหตุ อภิชฺฌาทโย อนฺวาสฺสวนฺติ, ตทนฺวาสฺสวนูปลกฺขิตํ ตสฺส สวรายาติ อยเมตฺถ โยชนาติ

อีกนัยหนึ่งบทว่า **ยตฺวาธิกรณ** แปลความว่า เพราะเหตุแห่งอินทรีย์คือจักษุใด. เรียบเรียงความได้ดังนี้ว่า

"ถามว่า เพราะเหตุแห่งจักขุนทรีย์เช่นไร ? แก้ว่า แห่งจักขุนทรีย์ที่ภิกษุไม่สำรวมแล้ว, ถามว่า จักขุนทรีย์เช่นไรที่ภิกษุไม่สำรวมแล้ว แก้ว่า อภิชฌาเป็นต้น ย่อมไหลซ่านไป เพราะเหตุที่ไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใด, จักขุนทรีย์นั้น ถูกกำหนดไว้โดยการไหลซ่านไปแห่งอภิชฌาเป็นต้น. ภิกษุย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น.]

จกฺขุนฺทฺริย จกฺขุนฺทฺริเย สวร อาปชฺชติ ฯ

ย่อมถึงความสำรวมในอินทรีย์คือจักษุ.

[อธิบายความจากอรรถกถาสัพพาสวสูตร และปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคว่า

ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สวโร วา อสวโร วา นตฺถิ ฯ

ความสำรวมหรือไม่สำรวมย่อมไม่มีในจักขุนทรีย์นั้น,

น หิ จกฺขุปฺปสาท นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสจฺจ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณ จกฺขุอาปาถ อาคจฺฉติ ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชน กิจฺจ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ ตโต จกฺขุวิญฺญาณ ทสฺสนกิจฺจ ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนฺนกิจฺจ ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจ ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ตทนนฺตร ชวน ชวติฯ ตตฺถาปิ เนว ภวงฺคสมเย น อาวชฺชนาทีนมญฺญตรสมเย สวโร วา อสวโร วา อตฺถิ ฯ

เพราะสติ ก็ดี ความเป็นผู้มีสติฟั่นเฟือน กล่าวคืออกุศลธรรมอื่นอันเป็นข้าศึกต่อสติ ก็ดี หาได้เกิดเพราะอาศัยจักขุปสาทไม่. อีกประการหนึ่ง ในเวลาที่รูปารมณ์มาถึงคลองจักษุ ครั้นภวังค์ไหว ๒ ขณะแล้วดับไป กิริยามโนธาตุ เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจให้สำเร็จแล้วดับไป, จากนั้น จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทัสสนกิจให้สำเร็จแล้วดับไป, จากนั้น วิบากมโนธาตุ เกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉนกิจให้สำเร็จแล้วดับไป, หลังจากนั้น อเหตุกวิบากมโนวิญญาณธาตุ เกิดขึ้นทำสันตีรณกิจให้สำเร็จแล้วดับไป, จากนั้นกิริยาอเหตุกมโนวิญญาณธาตุ เกิดขึ้นทำโวฏฐัพพนกิจให้สำเร็จแล้วดับไป. ชวนะ ย่อมแล่นไปในลำดับแห่งกิริยาอเหตุกมโนวิญญาณธาตุนั้น. ในเวลานั้น ความสำรวมหรือไม่สำรวม ในสมัยแห่งภวังค์หรือในสมัยอื่นแห่งภวังค์มีอาวัชชนจิตเป็นต้น ย่อมไม่มี.

ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺย วา มุฏฺฐสจฺจ วา อญฺญาณ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺช วา อุปฺปชฺชติ อสวโร โหติ ฯ

แต่ในขณะแห่งชวนะ ถ้าความทุศีล ก็ดี ความเป็นผู้หลงลืมสติ ก็ดี ความไม่รู้ ก็ดี ความไม่อดทน ก็ดี ความเกียจคร้านก็ดี เกิดขึ้น, ความไม่สำรวม ก็ย่อมมี.

เอว โหนฺโตปิ โส จกฺขุนฺทฺริเย อสวโรติ วุจฺจติ ฯ กสฺมา ฯ ยสฺมา ตสฺมึ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺต โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิ ฯ

ถึงความไม่สำรวม จะมีอยู่อย่างนี้ (คือในขณะแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้นไม่มี มีอยู่ในเฉพาะขณะชวนะเท่านั้น) ก็จริง แต่กระนั้น พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า ไม่มีความสำรวมในจักขุนทรีย์. เพราะเมื่อความไม่สำรวมนั้นมีอยู่ แม้ทวาร ก็ชื่อว่า ไม่สำรวม, ถึงภวังค์และวิถีจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็เช่นกัน.

ยถา กึ ฯ ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสวุตา ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพ ภณฺฑ อรกฺขิต อโคปิตเมว โหติ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ ต กเรยฺยุ ฯ

เปรียบเหมือนว่า เมื่อประตูพระนครทั้ง ๔ ทิศ ไม่ได้เฝ้าระวังไว้, แม้ว่าประตูเรือน ประตูคลัง ประตูห้องเป็นต้นภายในพระนครนั้น จะปิดไว้อย่างดีก็ตาม, แต่กระนั้น พัสดุสิ่งของภายในพระนครนั้น ก็เป็นอันไม่ได้ระวังรักษาอยู่นั่นเอง. เพราะเมื่อโจรเข้าไปทางประตูพระนครแล้ว ก็จะทำตามที่ตนปรารถนาได้นั่นแหละ ฉันใด,

เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมึ อสวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺต โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิ ฯ

แม้ทวาร ภวังค์และวิถีจิตมีอาวัชชนะเป็นต้นก็เหมือนกัน เมื่อความทุศีลเป็นต้น เกิดขึ้นในชวนะ เมื่อความไม่สำรวมมีอยู่ในชวนะนั้นเสียแล้ว ก็แสดงว่า ทวารเป็นต้นนั้น หาได้เป็นอันคุ้มครองไม่.

ตสฺมิมฺปน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺต โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิ ฯ

เมื่อศีลเป็นต้น เกิดขึ้นในชวนะนั้น, แม้ทวาร ภวังค์และวิถีจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็ย่อมเป็นอันคุ้มครองได้แล้ว.

ยถา กึ ฯ ยถา นครทฺวาเรสุ สวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆราทโย อสวุตา ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพ ภณฺฑ สุรกฺขิต สุโคปิตเมว โหติ นครทฺวาเรสุ หิ ปิทหิเตสุ โจรา น ปเวโส นตฺถิ เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺต โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิ ฯ

ที่ว่ามานี้เปรียบได้กับอะไร. เปรียบเหมือนว่า เมื่อประตูพระนครเฝ้าระวังดีแล้ว แม้ว่า ภายในพระนครมีเรือนเป็นต้น ไม่ได้ปิดไว้ก็ตาม แต่กระนั้น พัสดุสิ่งของทั้งปวง ก็ย่อมเป็นอันระวังรักษาดีแล้ว, เพราะเมื่อประตูพระนครปิดสนิทดีแล้ว โจรก็เข้าไปไม่ได้ ฉันใด, เมื่อศีลเป็นต้น เกิดขึ้นในชวนะ แม้ทวาร ภวังค์และวิถีจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็ย่อมเป็นอันคุ้มครองรักษาดีแล้ว ฉันนั้นฯ

ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโน สวโร จกฺขุนฺทฺริเย สวโรติ วุตฺโตฯ

เพราะเหตุนั้น ความสำรวมซึ่งเกิดขึ้นในขณะชวนะ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเป็นความสำรวมในจักขุนทรีย์.

[ขยายความเพิ่มจากฏีกาสัพพาสวสูตร]

มุฏฺฐสจฺจ สติปฺปฏิปกฺขากุสลธมฺโม ฯ

ความหลงลืมแห่งสติ ได้แก่ อกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักข์ต่อสติ.

ยทิปิ อญฺญตฺถ อสงฺเขยฺย ภวงฺคจิตฺต นิรนฺตร อุปฺปชฺชติ ปสาทฆฏนาวชฺชนุปฺปาทานมฺปิ อนฺตเร เทฺวเอว ภวงฺคจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อย จิตฺตนิยโมติ อาห ภวงฺเค ทุวิกฺขตฺตุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธติ ฯ

ภวังคจิต มีจำนวนนับไม่ถ้วน ย่อมเกิดขึ้นสืบเนื่องติดต่อกัน ในวิถีอื่น ก็จริง, แต่ในระหว่างแห่งการเกิดขึ้นของการกระทบประสาทและแห่งอาวัชชนะ ภวังคจิตเพียง ๒ ขณะเท่านั้นที่เกิดขึ้น นี้เป็นข้อกำหนดของจิต ดังนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เมื่อภวังค์เกิดขึ้น ๒ ขณะแล้วดับไป ดังนี้ไว้.

ชวนกฺขเณ ทุสฺสีลฺย วาติอาทิ ปุน อวจนตฺถ อิเธว สพฺพ วุตฺตนฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ยถาสมฺภว โยเชตพฺพฯ น หิ ปญฺจทฺวาเร กายวจีทุจฺจริตสงฺขาต ทุสฺสีลฺย อตฺถิ, ตสฺมา ทุสฺสีลฺยาสวโร มโนทฺวารวเสน อิตโร ฉนฺนมฺปิ ทฺวาราน วเสน โยเชตพฺโพฯ มุฏฺจสจฺจาทีนญฺหิ สติปฺปฏิปกฺขาทิลกฺขณาน อกุสลธมฺมาน สิยา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปตฺติฯ น เตฺวว กายิกวาจสิกวีติกฺกมภูตสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส ตตฺถ อุปฺปตฺติ ปญฺจทฺวาริกชวนาน อวิญฺญตฺติชนกตฺตาติฯ

ท่านอาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า “ความเป็นผู้ทุศีล ย่อมมีในขณะชวนะ” ทั้งปวงในที่นี้นั่นแหละ เพื่อจะได้ไม่ต้องกล่าวอีก เพราะฉะนั้น ควรประกอบคำดังกล่าวไว้ในทวาร ๖ ตามควรแก่การเกิดขึ้น. จริงอยู่ ในปัญจทวาร ความเป็นผู้ทุศีล กล่าวคือ กายทุจริตและวจีทุจริต ย่อมไม่มี, เพราะฉะนั้น อสังวร คือความเป็นผู้ทุศีล จึงควรประกอบเข้าโดยเนื่องด้วยมโนทวาร, ส่วนความอสังวรนอกนี้ พึงประกอบโดยเนื่องด้วยทวารแม้ทั้ง ๖. เพราะว่า ความเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมมีความเป็นผู้มีสติฟั่นเฟือนเป็นต้น ที่มีความเป็นปฏิปักษ์ต่อสติเป็นต้นเป็นลักษณะ พึงมีในปัญจทวารฯ ส่วนความเกิดขึ้นแห่งความเป็นผู้ทุศีล อันเป็นการก้าวล่วงอันเป็นไปทางกายและทางวาจา ในปัญจทวาร ไม่พึงมีในปัญจทวารนั้น เพราะชวนะที่เป็นไปในปัญจทวาร ไม่ทำวิญญัติให้เกิด.

ยถา กินฺติ เยน ปกาเรน ชวเน อุปฺปชฺชมาโน อสวโร จกฺขุทฺวาเร อสวโรติ วุจฺจติ ตนิทสฺสน กินฺติ อตฺโถ ฯ

คำว่า เหมือนกับอะไร ดังนี้ หมายความว่า อสังวร เมื่อเกิดขึ้น ในชวนะ ท่านเรียกว่า อสังวร ในจักขุทวาร โดยประการใด, อุทาหรณ์โดยประการนั้น เป็นอย่างไร.

ยถา หิ นครทฺวาเร อสวุเต สติ ตสมฺพนฺธาน ฆราทีน อสวุตตา, เอว ชวเน อสวเร สติ ตสมฺพนฺธาน ทฺวาราทีน อสวุตตาติ อญฺญาสวเร อญฺญาสวุตาติ สามญฺญเมว ทสฺเสติ, น ปุพฺพาปรสามญฺญ อนฺโตพหิสามญฺญ วา ฯ สมฺพนฺโธ จ ชวเนน ทฺวาราทีน เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เอว ทฏฺจพฺโพ ฯ

เปรียบเหมือนว่า เมื่อไม่เฝ้าระวังประตูพระนคร บ้านเรือนเป็นต้น ซึ่งเนื่องกับพระนครนั้น ก็เป็นอันไม่เฝ้าระวัง ฉันใด, เมื่อชวนะไม่มีการสำรวม ทวารเป็นต้นที่เนื่องกับชวนะนั้น ก็เป็นอันไม่ได้สำรวม ฉันนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์ แสดงความเปรียบให้เห็นเสมอกันว่า เมื่อธรรมอย่างหนึ่งไม่สำรวม ธรรมอีกอย่างหนึ่ง ก็ชื่อว่า ไม่สำรวม ดังนี้เท่านั้น, มิได้แสดงความเปรียบให้เห็นถึงความมีก่อนและหลัง, หรือความเป็นธรรมภายนอกภายใน. อนึ่ง ความเนื่องถึงกันพึงเห็นอย่างนี้แหละ เพราะทวารเป็นต้นมีความนับเนื่องอยู่ในสันตติเดียวกับชวนะ.

ปจฺจยภาเวน ปุริมนิปฺผนฺน ชวนกาเล อสนฺตมฺปิ ภวงฺคาทิ ผลนิปฺผตฺติยา จกฺขาทิ วิย สนฺตเยว นาม ฯ น หิ ธรมานเยว สนฺตนฺติ วุจฺจติ ฯ

ภวังค์เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ก่อนโดยความเป็นปัจจัย แม้ไม่มีอยู่ในกาลแห่งชวนะ ก็ชื่อว่า มีอยู่นั่นแหละ เหมือนอย่างจักษุเป็นต้นที่ไม่มี ก็ชื่อว่ามีอยู่นั่นเทียว เพราะการทำให้ผลเกิดขึ้น.แต่ว่า ภวังค์เป็นต้นที่ยังธำรงอยู่นั่นเทียว จะเรียกว่า มีอยู่ ก็หามิได้ (คือเพราะมิได้เป็นปัจจัยให้ผลเกิด-สมภพ).

ตสฺมา สติ ทฺวารภวงฺคาทิเก ปจฺฉา อุปฺปชฺชมาน ชวน พาหิร วิย กตฺวา นครทฺวาร สมาน วุตฺต ฯ อิตรญฺจ อนฺโตนครสมาน วุตฺต ฯ

เพราะฉะนั้น เมื่อทวารและภวังค์เป็นต้นมีอยู่ ชวนะที่เกิดขึ้นภายหลัง ท่นอาจารย์เรียกว่าเสมอกับประตูพระนคร โดยทำให้เป็นเหมือนกับว่า ภายนอก.

ชวนสฺส หิ ปรมตฺถโต อสติปิ พาหิรภาเว อิตรสฺส จ อพฺภนฺตรภาเว ปภสฺสรมิท ภิกฺขเว จิตฺต ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐนฺติอาทิวจนโต[๒] อาคนฺตุกภูตสฺส กทาจิ อุปฺปชฺชมานสฺส ชวนสฺส พาหิรภาโว ตพฺพิธุรสภาวสฺส อิตรสฺส อพฺภนฺตรภาโว จ ปริยายโต เวทิตพฺโพ ฯ

อันที่จริง ถึงความที่ชวนะเป็นภายนอก และภวังค์เป็นต้นนอกนี้เป็นภายในจะไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์ก็ตามเถิด ความที่ชวนะที่เกิดขึ้นในกาลบางครั้งซึ่งเป็นจิตที่จรมา เป็นธรรมภายนอก และความที่ภวังค์เป็นต้นนอกนี้ที่มีสภาวะตรงข้ามกับชวนะนั้น เป็นธรรมภายใน บัณฑิตพึงทราบโดยอ้อม ตามพระบาฬีว่า ปภสฺสรมิทำ เป็นต้นความว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมชาติปภัสสร. แต่จิตนั้นแล เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายอันจรมา ดังนี้เป็นต้น.

ชวเน วา อสวเร อุปฺปนฺเน ตโต ปร ทฺวารภวงฺคาทีน อสวรเหตุภาวาปตฺติโต นครทฺวารสทิเสน ชวเนน ปวิสิตฺวา ทุสฺสีลฺยาทิโจรา ทฺวารภวงฺคาทีสุ มุสน กุสลภณฺฑวินาสน ทฏฺฐพฺพ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง การที่โจรคืออกุศลธรรมมีความเป็นทุศีลเป็นต้น เข้าไปทางชวนะอันเป็นดุจประตูพระนครแล้วปล้นที่ทวารและภวังค์เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นการทำภัณฑะคือกุศลให้พินาศ เพราะเมื่อความไม่สังวรเกิดขึ้นที่ชวนะ จากนั้น ก็ถึงความเป็นเหตุแห่งความไม่สังวรแห่งทวารและภวังค์เป็นต้น.

อุปฺปนฺเน หิ อสวเร ทฺวาราทีน ตสฺส เหตุภาโว ปญฺญายติฯ โส จ อุปฺปชฺชมาโนเยว ทฺวาราทีน สวรูปนิสฺสยภาว ปฏิพาหนฺโตเยว ปวตฺตตีติ ฯ

จริงอยู่ เมื่อความไม่สังวรเกิดขึ้นแล้ว ความที่ทวารเป็นต้นเป็นเหตุแห่งความไม่สังวรก็ย่อมปรากฏ. และความเป็นเหตุแห่งความไม่สังวร เมื่อเกิดขึ้นอยู่นั่นแหละ ก็ย่อมเป็นไปห้ามความที่ทวารเป็นต้น เป็นอุปนิสัยแห่งความสังวรนั่นเทียว.

อยญฺเหตฺถ อสวราน ปวตฺติกฺกโม ฯ ปญฺจทฺวาเร รูปาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต ยถาปจฺจย อกุสลชวเน อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺค โอติณฺเณ มโนทฺวาริกชวน ตเยว อารมฺมณ กตฺวา ภวงฺค โอตรติ ฯ

ในเรื่องนี้ อสังวรมีลำดับความเป็นไปดังต่อไปนี้. เมื่ออารมณ์มีรูปเป็นต้น มาปรากฏที่ทวารในปัญจทวาร เมื่ออกุศลชวนะ เกิดขึ้นตามปัจจัย แล้วลงสู่ภวังค์ไป มโนทวาริกชวนะ ก็ทำรูปารมณ์นั้นนั่นแหละให้เป็นอารมณ์แล้วลงภวังค์ไป.

ปุน ตสฺมึเยว ทฺวาเร อิตฺถี ปุริโสติอาทินา วิสย ววตฺถเปตฺวา ชวน ภวงฺค โอตรติ ฯ ปุนวาเร รชนาทิวเสน ชวน ชวติ ฯ ปุนปิ ตาทิสมารมฺมณมาปาถมาคจฺฉติ ฯ ตสทิสเมว ปญฺจทฺวาเร รูปาทีสุ ชวน อุปฺปชฺชติ ฯ

ชวนะ กำหนดอารมณ์นั้นโดยความเป็นหญิง ชายเป็นต้น ที่ทวารนั้นนั่นแหละ อีก แล้วลงภวังค์ไป. ชวนะ แล่นไปโดยเกี่ยวกับเป็นความกำหนัดเป็นต้น อีกวาระหนึ่ง. อารมณ์อันเช่นนั้น ก็มาสู่ทวารอีกครั้งหนึ่ง. ชวนะ อันเป็นเช่นเดียวกับชวนะก่อนหน้านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่ปัญจทวาร.

ต สนฺธาย วุตฺต เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมึ อสวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตนฺติอาทิฯ อยนฺตาว อสวรปกฺเข อตฺถวณฺณนา ฯ สวรปกฺเขปิ อิมินาว นเยน อตฺโถ เวทิตพฺโพติ มูลปณฺณาสเก สพฺพาสวสุตฺตฏีกา ฯ วิสุทฺธิมคฺคฏีกาปิ โอโลเกตพฺพา ฯ

ท่านอาจารย์หมายถึงชวนะนั้นจึงกล่าวว่า “เมื่ออกุศลธรรมมีความเป็นผู้ทุศีลเป็นต้น เกิดขึ้นในชวนะอย่างนี้นั่นเทียว เมื่อความไม่สังวรมีอยู่ แม้ทวาร ก็เป็นอันไม่คุ้มครองแล้ว ดังนี้เป็นต้น. ในฝ่ายอสังวรมีอธิบายความอย่างนี้, แม้ฝ่ายสังวร ก็โดยนัยนี้เหมือนกัน”.]

โสเตน สทฺท สุตฺวา ... ฆาเนน คนฺธ ฆายิตฺวา ... ชิวฺหาย รส สายิตฺวา ... กาเยน โผฏฺ ฐพฺพ ผุสิตฺวา ... มนสา ธมฺม วิญฺญาย น นิมิตฺตคฺคาหี ... มนินฺทฺริเย สวร อาปชฺชติ เอว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหตีติ ฯ

ภิกษุฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ถือโดยนิมิต ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวมในอินทรีย์คือใจ ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุ เป็นผู้ชื่อว่ามีทวารอันสำรวมแล้ว ในอินทรีย์ทั้งหลาย."

[อธิบายความจากฏีกาวิสุทธิมรรค

ก็บุคคลฟังเสียงด้วยโสตวิญญาณแล้ว ไม่ถือเอานิมิตว่า “เสียงหญิง เสียงชาย” หรือนิมิตที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ย่อมหยุดยั้งอยู่ในเสียงสักว่าอันตนได้ยินแล้วเท่านั้น. และทั้งไม่ถือเอาอาการแห่งเสียงเพลงขับเป็นต้น ซึ่งต่างโดยความต่างมีเสียงอันเกิดจากฐานทั้ง ๖ เป็นต้น ซึ่งกำหนดโดยเป็นเสียงต่ำกว่าเป็นต้น ซึ่งได้โวหารว่า “อนุพยัญชนะ” เพราะยังกิเลสให้ปรากฏ. แม้ในอารมณ์มีกลิ่นเป็นต้น ก็พึงกล่าวตามควรอย่างนี้.

ส่วนทางมโนทวาร ภวังที่มีอาวัชชนะ ชื่อว่า มโนทวาร บัณฑิตพึงคำโดยนัยมีอาทิว่า เมื่อธรรมารมณ์มาปรากฏทางทวารนั้นแล้ว ก็รู้ คือ ทราบอารมณ์นั้นด้วยชวนจิตนั่นเทียว.

(อนึ่ง วิสุทธิมรรคฏีกา ชี้ให้เห็นลักษณะของอินทรียสังวรดังนี้ว่า อินทรียสังวร มีการเว้นจากการถือเอานิมิตและอนุพยัญชนะเป็นต้น อันมีกิเลสติดตามเป็นลักษณะ. หมายความว่า กิเลสทั้งหลาย จะติดตามการถือเอานิมิตและอนุพยัญชนะเหล่านี้นั่นเทียว. ดังนั้น การที่จะไม่ให้ถือเอาโดยนิมิตและอนุพยัญชนะและกิเลสที่ติดตาม ก็ได้แก่ การมีสังวรนั่นเอง ก็สังวรในที่นี้ได้แก่ สติสังวร ศีลสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร. เมื่อบุคคลตั้งธรรมสำหรับควบคุมคือสติได้แล้วที่ชวนะดังกล่าวมาแล้ว สังวรที่เหลืออีก ๔ จะเกิดขึ้นได้ และบุคคลก็จะได้ชื่อว่า มีทวารอันสำรวมแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ตามพระบาฬีที่ยกมา.)

บุคคลผู้ประกอบด้วยอินทรียสังวร ดังที่พรรณนามานี้ชื่อว่า ย่อมรักษาอินทรีย์ทั้งหลายเพื่อละอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้น.เพราะการสำรวมอินทรีย์นั้นของบุคคลนั้น ชื่อว่า ย่อมเผาผลาญอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นต้นเหล่านั้น; เหตุนั้น บุคคลจึงควรยังอินทรีย์สังวรให้พร้อมมูล เพื่อละอกุศลธรรมมีอภิชฌาเป็นอาทิ. และอินทรีย์สังวรนั้น ชื่อว่า มีหิริโอตตัปปะเป็นอุปนิสัย. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในหิริสูตร ทุติยวรรค ทุติยปัณณาสก์ สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ มีกิ่งและใบวิบัติเสียแล้ว. แม้กะเทาะของต้นไม้นั้นก็ไม่ถึงความบริบูรณ์, เปลือกก็ดี กระพี้ก็ดี แก่นก็ดีของต้นไม้นั้น ก็ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ แม้ฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย เมื่อหิริและโอตตัปปะไม่มี, อินทรีย์สังวรก็ไม่มีฉันนั้นนั่นแล; อินทรียสังวรของบุคคลผู้มีหิริและโอตตัปปะวิบัติ ก็ย่อมมีเหตุเครื่องเข้าไปอาศัยอันโทษเข้าไปขจัดเสียแล้ว เพราะเมื่ออินทรียสังวรไม่มี, ศีลก็ไม่มี, ศีลของผู้มีอินทรียสังวรวิบัติ ก็ย่อมมีอุปนิสัยอันโทษขจัดเสียแล้ว, เพราะเมื่อศีลไม่มีสัมมาสมาธิก็ไม่มี. สัมมาสมาธิของผู้มีศีลวิบัติ ก็ย่อมมีอุปนิสัยอันโทษขจัดเสียแล้ว, เพราะเมื่อสัมมาสมาธิไม่มี, ยถาภูตญาณทัสสนะของผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ ก็ย่อมมีอุปนิสัยอันโทษขจัดเสียแล้ว, เพราะเมื่อยถาภูตญาณทัสสนะไม่มี นิพพิทาและวิราคะก็ไม่มี,นิพพิทาและวิราคะของผู้มียถาภูตญาณทัสสนะวิบัติ ก็ย่อมมีอุปนิสัยอันโทษขจัดเสียแล้ว, เพราะเมื่อนิพพิทาและวิราคะไม่มี, วิมุตติญาณทัสสนะก็ไม่มี, วิมุตติญาณทัสสนะของผู้มีนิพพิทาและวิราคะวิบัติย่อมมีอุปนิสัยอันโทษขจัดเสียแล้ว" และตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนต้นไม้สมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบ แม้กะเทาะของต้นไม้นั้นก็ย่อมถึงความบริบูรณ์ เปลือกก็ดี กระพี้ก็ดี แก่นก็ดี ของต้นไม้นั้น ก็ถึงความบริบูรณ์ แม้ฉันใด; ภิกษุทั้งหลาย เมื่อหิริและโอตตัปปะมี, อินทรียสังวร ก็ย่อมมีฉันนั้นนั่นแล, อินทรียสังวรของผู้สมบูรณ์ด้วยหิริและโอตตัปปะ ก็เป็นอันสมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย ฯ ล ฯ เมื่อนิพพิทาและวิราคะมี, วิมุตติญาณทัสสนะก็ย่อมมี, วิมุตติญาณทัสสนะของผู้สมบูรณ์ด้วยนิพพิทาและวิราคะ ย่อมเป็นอันสมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย."

[๕๓] ความเพียรนี้ เป็นตบะ เพราะเผาผลาญธรรมฝ่ายเกียจคร้าน. คำนี้มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ความเกียจคร้าน บัณฑิตพึงทราบด้วยเหตุ ๘ ประการ, ความเพียรก็เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ในตติยวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์ ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย® พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งผู้เกียจคร้านเหล่านี้มี ๘ อย่าง. ๘ อย่างเป็นไฉน ?

ภิกษุทั้งหลาย การงานเป็นกิจอันภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกระทำมีอยู่.เธอคิดอย่างนี้ว่า "การงานแล จักเป็นกิจอันเราพึงกระทำ, แต่ว่าเมื่อเราทำการงานอยู่แล กายจักเหน็ดเหนื่อย, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอน ไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง.ภิกษุทั้งหลาย นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๑.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก การงานเป็นกิจอันภิกษุทำแล้ว. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล ได้ทำงานแล้ว, แต่เมื่อเราทำงานอยู่แล กายเหน็ดเหนื่อยแล้ว,อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอน ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง. ภิกษุทั้งหลาย นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๒.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก หนทางอันภิกษุจะพึงไปมีอยู่. เธอคิดอย่างนี้ "หนทางแลจักเป็นหนทางอันเราต้องเดิน, แต่เมื่อเราเดินไปสู่หนทางแล กายจักเหน็ดเหนื่อย, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอนไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๓.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก หนทางอันภิกษุเดินไปแล้วมีอยู่.เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล ได้ไปแล้วสู่หนทาง, แต่เมื่อเราเดินไปสู่หนทางแล การเหน็ดเหนื่อยแล้ว, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า. "เธอก็นอน ฯลฯ นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๔.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เมื่อเที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ, กายของเรานั้นเหน็ดเหนื่อยแล้ว ไม่ควรแก่การงาน, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอน ฯลฯ นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๕.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการแล้ว. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ ตามต้องการ, กายของเรานั้นหนัก ไม่ควรแก่การงาน เหมือนถั่ว ราชมาสอันชุ่ม, อย่างกระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอนฯ ล ฯ นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๖.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก อาพาธเพียงเล็กน้อยเกิดขึ้นแก่ภิกษุมีอยู่. เธอคิดอย่างนี้ว่า "อาพาธเพียงเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา พอมีเลสเพื่อจะนอนได้, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอน ฯ ล ฯนี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๗.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้หายจากไข้ หายจากความไข้ไม่นาน. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เป็นผู้หายจากไข้ หายจากความไข้ไม่นาน, กายของเรานั้นเสียกำลัง ไม่ควรแก่การงาน, อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนดีกว่า." เธอก็นอน ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง. ภิกษุทั้งหลาย นี้เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ ๘.

ภิกษุทั้งหลาย เหตุของผู้เกียจคร้าน ๘ อย่างเหล่านี้แล."

"ภิกษุทั้งหลาย เหตุปรารภความเพียรเหล่านี้มี ๘ อย่าง. ๘ อย่างเป็นไฉน ?

ภิกษุทั้งหลาย การงานเป็นกิจอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องกระทำมีอยู่. เธอคิดอย่างนี้ว่า"การงานแล จักเป็นกิจอันเราต้องทำ, แต่การใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันเราผู้ทำงานอยู่แล กระทำได้มิใช่ง่าย, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง." เธอปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่ถึง ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง. ภิกษุทั้งหลาย นี้เหตุปรารภความเพียร ข้อที่ ๑.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก การงานเป็นกิจอันภิกษุทำแล้ว. เธอคิดอย่างนี้ว่า " เราแล ได้ทำงานแล้ว, ก็แต่เราทำงานอยู่แล ไม่สามารถจะใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯ ล ฯ นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๒.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก หนทางเป็นทางอันภิกษุพึงดำเนินไปมีอยู่. เธอคิดอย่างนี้ว่า"หนทางแล จักเป็นทางอันเราต้องเดิน, ก็แต่การใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันเราผู้เดินทางอยู่แล กระทำได้มิใช่ง่าย, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๓.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีกหนทางอันภิกษุเดินไปแล้ว. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแลได้เดินทางไปแล้ว,แต่เราผู้เดินทางอยู่แล ไม่สามารถจะใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๔.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาตไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ. กายของเรานั้นเบา ควรแก่การงาน, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯ ล ฯ นี้ เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๕.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าว ยังมีอีก ภิกษุเที่ยวไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาตได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ. กายของเรานั้น มีกำลัง ควรแก่การงาน, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯ ล ฯ นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๖.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีกอาพาธเพียงเล็กน้อยเกิดขึ้นแก่ภิกษุ. เธอคิดอย่างนี้ว่า " อาพาธเพียงเล็กน้อย เกิดขึ้นแล้วแก่เราแล, ก็ข้อที่อาพาธพึงเจริญต่อไปแก่เรา มีฐานะอยู่แล, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร ฯ ลฯ นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๗.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอันจะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้หายจากไข้ หายจากความไข้ไม่นาน. เธอคิดอย่างนี้ว่า "เราแล เป็นผู้หายจากไข้ หายจากความไข้ไม่นาน, ก็ข้อที่อาพาธของเราพึงกลับกำเริบขึ้นได้ มีฐานะอยู่, อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย นี้เหตุปรารภความเพียรข้อที่ ๘.

ภิกษุทั้งหลาย เหตุปรารภความเพียร ๘ อย่างเหล่านี้แล."

บุคคลทราบเหตุของผู้เกียจคร้านและเหตุปรารภความเพียรทั้ง ๒ นั้นด้วยเหตุ ๘ อย่างดังบรรยายมาฉะนี้แล้ว พึงละความเป็นผู้เกียจคร้าน ทำความเพียร. และเมื่อจะทำ ควรทำความเพียรนั้นให้ประกอบด้วยองค์ ๔. ก็ความเพียรมีองค์ ๔ มาแล้วในบาลีจตุรังควิริยสูตร ในปฐมวรรค แห่งปฐมปัณณาสก์ ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เรามีความเพียรไม่ถอยกลับ เริ่มตั้งความเพียรไว้ด้วยมนสิการว่า

" หนัง เอ็น และกระดูก จงเหลืออยู่ก็ตามที;
เนื้อและเลือดในกายของเราทั้งหมดนั้น จงเหือด
แห้งไปเถิด.

ยังไม่บรรลุผลที่บุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเสีย." ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาเครื่องตรัสรู้อันเรานั้น บรรลุแล้วด้วยความไม่ประมาท, ธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม อันเราบรรลุแล้วด้วยความไม่ประมาท, ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าพวกเธอพึงเป็นผู้มีความเพียรอันไม่ถอยหลัง เริ่มตั้งความเพียรด้วยมนสิการว่า

"หนัง เอ็น และกระดูก จงเหลืออยู่ก็ตามที;
เนื้อและเลือดในกายทั้งหมดนั้น จงเหือดแห้ง
ไปเถิด.

ยังไม่บรรลุผลที่บุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรเสีย." ภิกษุทั้งหลาย ไม่นานนัก แม้พวกเธอ ก็จักทำให้แจ้งซึ่งผลอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่พวกกุลบุตรบวชเป็นอนาคาริยบรรพชิตจากเรือนโดยชอบประสงค์ ด้วยความรู้ยิ่งคือปัญญาอันสูงสุดเอง สำเร็จอยู่ในทิฏฐธรรมเทียว. เพราะเหตุดังนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า "พวกเราจักเป็นผู้มีความเพียรไม่ถอยกลับ เริ่มตั้งความเพียรด้วยมนสิการว่า

" หนัง เอ็น และกระดูก จงเหลืออยู่ก็ตามที;
เนื้อและเลือด ในกายของเราทั้งหมดนั้น จง
เหือดแห้งไปเถิด.

ยังไม่บรรลุผลที่บุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร." ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล."

(อรรถกถาสูตรนี้ อธิบายว่า พึงทราบองค์ ๔ เหล่านี้ คือ คำว่า **กาม ตโจ** เป็นองค์ ๑, คำว่า **นหารู จ** เป็นองค์ ๑, คำว่า **อฏฺฐิ จ** เป็นองค์ ๑, คำว่า **มสโลหิต** เป็นองค์ ๑.)

[๕๘] ชื่อว่าพรหมจรรย์มี ๑๐ อย่าง ด้วยสามารถแห่งทาน เวยยาวัจจะ เบญจศีล อัปปมัญญา เมถุนวิรัติ สทารสันโดษ วิริยะ องค์อุโบสถ อริยมรรคและศาสนา. และเป็นพรหมจรรย์ ๑๒ อย่าง เพราะเพิ่มธรรมเทศนาและอัชฌาสัย.

ทาน ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในปุณณกชาดกกล่าวคือวิธุรชาดกว่า

> เราคือ ข้าพเจ้าและภริยาทั้ง ๒ ได้มีศรัทธา เป็นทานบดีในมนุษยโลก ฯลฯ เราทั้ง ๒ได้ให้ทานทั้งหลายคือผ้าสำหรับปกปิดที่นอน ข้าวและน้ำโดยเคารพในมนุษยโลกนั้น. ทานที่ให้แล้วนั้นเป็นวัตรของเรา, อนึ่ง **ทานที่ให้แล้วนั้นเป็นพรหมจรรย์**ของเรา, ท่านปราชญ์ วิบากนี้ คือ ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง ความเข้าถึงกำลังและความเพียร และวิมานใหญ่นี้ ของเรา เป็นวิบากแห่ง**พรหมจรรย์**นั้นที่เราประพฤติดีแล้ว.

ฏีกามหาสีหนาทสูตรว่า "ความประพฤติ ชื่อว่าประเสริฐ คือล้ำเลิศ เพราะปลอดบาธรรมมีมลทินคือความตระหนี่เป็นต้นและเพราะพอกพูนคุณมีเมตตาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าพรหมจรรย์ [ประพฤติประเสริฐ]คือทาน.

เวยยาวัจจะ (ความประพฤติขวนขวาย) ชื่อว่า พรหมจรรย์ ในอังกุรเปตวัตถุว่า

> ฝ่ามือเป็นที่ให้สมบัติที่น่าใคร่ ด้วยห้วงแห่งบุญนั้น, ฝ่ามือเป็นแดนหลั่งไหลแห่งผลอันหวาน ด้วยห้วงแห่งบุญนั้น, บุญย่อมสำเร็จในฝ่ามือ ด้วยพรหมจรรย์ของเรานั้น.

เบญจศีล ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในติตติรชาดกว่า

ภิกษุทั้งหลาย เบญจศีลนี้แล ได้เป็นพรหมจรรย์ ชื่อว่า ติตติระ (ของนกกระทา)นั้น.

อัปปมัญญาทั้งหลาย ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในมหาโควินทสูตรในมหาวรรค ทีฆนิกายว่า

ปัญจสิขะ ก็พรหมจรรย์นั้นแล ย่อมเป็นไปเพื่อนิพพิทา (ความหน่าย) หามิได้, เพื่อวิราคะ (ปราศกำหนัด)หามิได้, เพื่อนิโรธ (ความดับ) หามิได้, ย่อมเป็นไปเพียงเพื่อความเข้าถึงพรหมโลก.

เมถุนวิรัติ (เว้นเมถุน) ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในอุโบสถสูตร ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย และในพรหมชาลสูตรเป็นต้นว่า

ละอพรหมจรรย์ (ความประพฤติไม่ประเสริฐ) เป็นพรหมจารี (ผู้มีปกติประพฤติประเสริฐ).

ฏีกาว่า ความประพฤติไม่ประเสริฐ คือทราม คือเลว, หมายถึง เมถุน.

สทารสันโดษ (พอใจด้วยภริยาของตน) ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในมหาธรรมปาลชาดก ทสกนิบาตว่า

> เราทั้งหลาย ย่อมไม่นอกใจภริยาทั้งหลาย, และภริยาทั้งหลาย ก็ไม่นอกใจเราทั้งหลาย, เราทั้งหลายย่อมประพฤติพรหมจรรย์ ในหญิงทั้งหลายนอกจากภริยาเหล่านั้น; เพราะเหตุนั้นแล เราทั้งหลายจึงไม่ตาย (แต่) หนุ่ม ๆ.

วิริยะ (ความเพียร) ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในโลมหังสสูตรกล่าวคือมหาสีหนาทสูตรว่า

สารีบุตร ก็เราจำได้ว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์ ๔ ย่อมเป็นผู้มีตบะแล.

จริงอยู่ วิริยะเป็นอุดมในอารมณ์นั้นคือถึงความอุกฤษฏ์อย่างยิ่งและเป็นเหตุแห่งความประพฤติเช่นนั้น เพราะเหตุนั้น วิริยะ พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ในสูตรนี้ว่า

อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลทำด้วยสามารถฝึกตน ชื่อว่า พรหมจรรย์ ในนิมิชาดกว่า

> บุคคล ย่อมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำ, ย่อมเข้าถึงความเป็นเทพด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลาง, ย่อมหมดจด ด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูงสุด.

อรรถกถานิมิชาดกนั้นว่า บรรดาพรหมจรรย์ ๓ อย่างนั้น ศีลเพียงเมถุนวิรัติในลัทธิเดียรถีย์เป็นอันมาก ชื่อว่า พรหมจรรย์ชั้นต่ำ, บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำนั้น.ศีลเพียงอุปจารแห่งฌาน ชื่อว่า พรหมจรรย์ชั้นกลาง, บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นเทพ ด้วยพรหมจรรย์ชั้น

กลางนั้น. ส่วนศีลที่ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิด ชื่อว่า พรหมจรรย์ชั้นสูงสุด, บุคคลย่อมเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์สูงสุดนั้น. ชนภายนอก (พุทธศาสนา) ทั้งหลายกล่าวความเกิดในพรหมโลกนั้นว่านิพพาน. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิสุชฺฌติ.

แต่ในศาสนานี้ พรหมจรรย์แห่งภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ปรารถนา เทพนิกายชั้นใดชั้นหนึ่ง ชื่อว่าอย่างต่ำ เพราะมีเจตนาเลว, ภิกษุย่อมเกิดในเทวโลกตามที่ปรารถนา ด้วยพรหมจรรย์ขั้นต่ำนั้น. ส่วนความยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดแห่งภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ชื่อว่า พรหมจรรย์ชั้นกลาง, ภิกษุย่อมเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลางนั้น." ความเจริญวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหัต แห่งภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์ ชื่อว่าพรหมจรรย์ชั้นสูงสุด, ภิกษุย่อมหมดจดด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูงสุดนั้น.

อริยมรรค ชื่อว่า พรหมจรรย์ ในพรหมจริยสูตรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็พรหมจรรย์เป็นไฉน ? มรรคมีองค์ ๘ อันเป็นอริยะนี้นั่นแล, นี้คืออะไรบ้าง ? คือ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น."

ศาสนา (คำสั่งสอน) ชื่อว่า พรหมจรรย์ ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

มารผู้มีบาป เราจักยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์นี้ของเราจักยังไม่สำเร็จ แพร่หลายกว้างขวาง ชนมากรู้ เป็นปึกแผ่น (และ) ตราบเท่าที่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศดีแล้ว.

ธรรมเทศนา ชื่อว่า พรหมจรรย์ ใน ๒ บาทคาถานี้ว่า

" ชนตั้งพันละมัจจุได้ ในเพราะพรหมจรรย์อันเดียวกัน."

ฏีกามหาสีหนาทสูตรว่า

"บทว่า ในเพราะพรหมจรรย์ ได้แก่ ในเพราะธรรมเทศนา. จริงอยู่ ธรรมเทศนานั้นเรียกว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นจริยา ชื่อว่าประเสริฐ คือล้ำเลิศเพราะนำความเป็นผู้ประเสริฐมาแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย, อีกอย่างหนึ่ง เป็นจริยาอันเป็นไปทางวาจาแห่งพรหมคือพระผู้มีพระภาค.

อัชฌาสัย ชื่อว่าพรหมจรรย์ ในคาถานี้ว่า

เออก็ ความหวังผล ย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่รีบร้อนโดยแท้;
เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว คามณิ ท่านจงรู้อย่างนี้.

ฏีกามหาสีหนาทสูตรว่า บาทคาถาว่า วิปกฺกพฺรหฺมจริโยสฺมิ เรามีพรหมจรรย์สำเร็จแล้ว ความว่า มีอัธยาศัยประณีตอันสำเร็จแล้วโดยพิเศษ คือมีมโนรถอัน โอฬารเต็มเปี่ยมแล้ว. จริงอยู่ อัชฌาสัยนั้น พระราชาหนุ่มทรงพระนามว่าคามณิ กล่าวโดยสำนวนว่าพรหมจรรย์ เพราะเป็นความประพฤติทางใจอันประเสริฐ."

บรรดาธรรมเทศนาและอัชฌาสัยเหล่านั้น ธรรมเทศนา พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาสามัญญผลสูตรเป็นต้นว่า " โดยเนื้อความ ธรรมเทศนาคือศาสนธรรมอันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓ จะมีประโยชน์อะไรด้วยการถือธรรมเทศนานั้นไว้แผนกหนึ่ง ๆ."

อนึ่ง คำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า " อัชฌาสัย ชื่อว่าพรหมจรรย์ " ย่อมไม่สมด้วยอรรถกถาคามณิชาดก ในปฐมวรรคเอกนิบาต.

ก็ในอรรถกถาคาถานั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า "ในคำว่า วิปกฺกพฺรหฺมจริโยสฺมิ นี้ สังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นความประพฤติประเสริฐ. ก็พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่า

สำเร็จแล้ว เพราะยศสมบัติอันมีในสังคหวัตถุนั้นเป็นมูล อันพรหมจารีนั้นได้แล้ว. อนึ่ง ยศแม้ที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะอรรถว่าประเสริฐ."

ส่วนในอรรถกถานี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวเนื้อความไว้ว่า "

สมณธรรม ชื่อว่า พรหมจรรย์ ในรถวินีตสูตรว่า

พระธรรมเสนาบดีถามว่า

ผู้มีอายุ ท่านอยู่พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายหรือ ?

พระปุณณเถระ ปฏิญญาว่า อย่างนั้นผู้มีอายุ."

(หมายเหตุ สมณธรรม ที่เป็นพรหมจรรย์ ตามนัยของรถวินีตสูตรได้แก่ การเจริญไตรสิกขาเพื่อถือเอาศีลวิสุทธิเป็นต้น พึงตรวจดูรถวินีตสูตรและอรรถกถาโดยละเอียดจะเข้าใจชัด. และในมงคลัตถทีปนียกข้อความอันเป็นนิทานว่า การสาธยายอาการ ๓๒ และความกำหนดความสิ้นความเสื่อมในอัตภาพ ชื่อว่า สมณธรรม. โดยนัยนี้ สมณธรรมได้แก่ การเจริญสมถะและวิปัสสนา.- สมภพ)

เพราะถือเอาสมณธรรมนี้นี่แล และพรหมจรรย์ที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาสามัญญผลสูตรเป็นต้น เป็นพรหมจรรย์ ๑๑ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

ก็บรรดาพรหมจรรย์เหล่านั้น ทานมาโดยสรูปะในหนหลัง. เวยยาวัจจะและองค์อุโบสถ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาค ทรงสงเคราะห์ด้วยอนวัชชกรรม. เบญจศีลและสทารสันโดษ ทรงสงเคราะห์ด้วยปาปวิรัติและมัชชสัญญมะ. วิริยะ ทรงสงเคราะห์ด้วยตบะ. ส่วนในบรรดาอัปปมัญญา เมถุนวิรัติ อริยมรรค ศาสนา และสมณธรรม อัปปมัญญา ควรสงเคราะห์ด้วยขันติ. เพราะว่าอโทสะ (ความไม่ประทุษร้าย) ชื่อว่า ขันติ. อนึ่ง เมตตาทรงถือเอาด้วยอโทสะ. อัปปมัญญา ๓ แม้นอกนี้ ย่อมเป็นอันทรงถือเอาด้วยเมตตานั้น ที่ทรงถือเอาแล้วแล.

อริยมรรคไม่ได้ในมงคลข้อว่า พุรหฺมจริย นี้ เพราะทรงถือเอาด้วยอริยสัจจทัสสนะที่จะตรัสข้างหน้า. เหมือนอย่างว่าสุราปานะไม่ทรงถือเอาในมงคลข้อว่า อารตี วิรตี ปาปา นี้ เพราะทรงถือเอาด้วยมัชชปานะข้างหน้าฉันใด, ข้ออุปไมยนี้ก็พึงเห็นฉันนั้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า " ชื่อว่าพรหมจรรย์ เป็นชื่อแห่งเมถุนวิรัติ สมณธรรม ศาสนา และมรรค. แต่เพราะมรรคทรงถือเอาข้างหน้า ด้วยอริยสัจจทัสสนะ พรหมจรรย์ที่เหลือแม้ทั้งหมด จึงควรในมงคลข้อว่า พุรหฺมจริย นี้. บรรดาเมถุนวิรัติเป็นต้นเหล่านั้น ผิว่าจะทรงถือเอาศาสนาในมงคลข้อว่า พุรหฺมจริย นี้ไซร้,จะต้องโทษคือการกล่าวซ้ำกันไป. เพราะว่าศาสนาคือปริยัติ ทรงถือเอาด้วยสุภาสิตวาจานั่นแล.

จริงอยู่ แม้ในเบื้องต้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า " วาจาเป็นเครื่องแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น บัณฑิตพึงทราบว่า ' สุภาสิตวาจา ' ในมงคลข้อว่า สุภาสิตา จ ยา วาจา นี้." เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงทราบข้ออุปไมยนี้ ดังที่นิโรธสัจไม่ทรงถือเอาในมงคลข้อนี้ว่า นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ทำพระนิพพานให้แจ้งภายหลัง เพราะทรงถือเอาในมงคลข้อนี้ว่า อริยสจฺจานทสฺสน ฉะนั้น.

๕๙ ความเห็นสัจจะด้วยอำนาจปฏิเวธ (ญาณเครื่องแทงตลอด) ย่อมได้ในบทว่า อริยสัจจานทัสสนะ แม้นี้. ด้วยเหตุนั้น อรรถกถามงคลสูตรท่านจึงว่า " ความเห็นมรรคด้วยอำนาจความตรัสรู้อริยสัจ ๔ ชื่อว่า ความเห็นอริยสัจ.

คำว่า ความเห็นสัจจะด้วยอำนาจปฏิเวธนี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาวิภังคสูตร อันเป็นสูตรที่ ๘ ในวรรคที่ ๑ แห่งมัคคสังยุต ในมหาวารวรรคว่า

"บรรดาสัจจะเหล่านั้น ๒ สัจจะ เบื้องต้นเป็นวัฏฏะ ๒ สัจจะเบื้องปลายเป็นวิวัฏฏะ. บรรดาวัฏฏะและวิวัฏฏะเหล่านั้น ความตั้งใจมั่น (คือ การปฏิบัติ) ในกัมมัฏฐานแห่งภิกษุ ย่อมมี ในสัจจะที่เป็นวัฏฏะ ในสัจจะที่เป็นวิวัฏฏะ ย่อมไม่มีความตั้งมั่น. ก็พระโยคาวจรเรียนสัจจะ ๒ ข้อเบื้องต้น ในสำนักของอาจารย์ โดยย่ออย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ ชื่อว่า เป็นทุกข์, ตัณหา เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด "และโดยพิสดารโดยนัยเป็นต้นว่า 'ขันธ์ ๕ เป็นไฉน ? ขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์' ดังนี้แล้ว ท่องบ่นอยู่ด้วยวาจาเสมอ ๆ ย่อมทำกรรมได้. ส่วนในสัจจะ ๒ ข้อนอกนี้ พระโยคาวจร ย่อมทำกรรมได้ด้วยการสดับอย่างนี้ว่า 'นิโรธสัจ เป็นธรรมชาติน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ, มัคคสัจ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ.' พระโยคาวจรนั้น ทำอยู่อย่างนั้น ย่อมแทงตลอดสัจจะ ๔ ด้วยปฏิเวธญาณดวงเดียว ย่อมตรัสรู้ด้วยอภิสมยญาณดวงเดียว, คือว่า ย่อมแทงตลอดซึ่งทุกข์ ด้วยปฏิเวธญาณเครื่องกำหนดรู้, ซึ่งสมุทัย ด้วยปฏิเวธญาณเป็นเหตุละ, ซึ่งนิโรธสัจ ด้วยปฏิเวธญาณเป็นเครื่องทำให้แจ้ง, ย่อมแทงตลอดซึ่งมรรค ด้วยปฏิเวธญาณเป็นเหตุให้เจริญ ย่อมตรัสรู้ทุกข์ ด้วยอภิสมยญาณเครื่องกำหนดรู้ ฯ ล ฯ ย่อมตรัสรู้มรรคด้วยอภิสมยญาณเป็นเหตุให้เจริญ. ในส่วนเบื้องต้น พระโยคาวจรนั้น มีปฏิเวธญาณในสัจจะ ๒ ข้อข้างต้น ด้วยอำนาจการเรียน (บาลีเป็นอุคคหะ ได้แก่ การท่องจำจนคล่องปาก) การสอบถาม (บาลีเป็น ปริปุจฉา ได้แก่ การถามอรรถ) การสดับ การทรงจำ การพิจารณา. มีปฏิเวธญาณในสัจจะ ๒ ข้อข้างปลาย ด้วยการสดับเท่านั้น, ในส่วนภายหลังพระโยคาวจรนั้น มีปฏิเวธญาณในสัจจะ ๓ ข้อโดยกิจ. มีปฏิเวธญาณในนิโรธด้วยกำหนดเป็นอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้."

ฎีกามัคคสังยุตว่า ด้วยคำว่า **อิฏฺฐ กนฺต มนาป** นี้ พระอรรถกถาจารย์ แสดงความที่พระโยคาวจรน้อมไปในนิโรธและมรรค, มิได้แสดงความเป็นผู้ไม่น้อม (ปาฐะในมังคลัตถทีปนีเป็น น อนินฺนตฺ แต่ในมัคคสังยุตตฎีกาต้นฉบับและสัจจวิภังคมูลฎีกา เป็น น อภินนฺทนำ ไม่ได้แสดงความยินดี). ความที่พระโยคาวจรน้อมไปในนิโรธสัจและมัคคสัจนั่นแล พึงเห็นว่า เป็นการทำกรรม (คือทำภาวนา) ในนิโรธสัจและมัคคสัจนั้น.

อีกนัยหนึ่ง ความที่พระโยคาวจรเป็นผู้น้อมไปในนิโรธสัจและมัคคสัจนั้นนั่นเอง ชื่อว่าความตรัสรู้ด้วยญาณดวงเดียว เพราะเป็นเครื่องหมายแห่งความแทงตลอดสัจจะทั้งหลายด้วยญาณดวงเดียวเท่านั้น เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ความประชุมคือมาพร้อมกัน ด้วยสัจจะเหล่านั้น โดยความเป็นธรรมมีหน้าเผชิญกัน.

(หมายเหตุ ปาฐะในมังคลัตถทีปนีนี้ ว่า เอเกเนว ญาเณน สจฺจาน ปฏิเวธนิมิตฺตตฺตา วา โส เอว อภิมุขภาเวน เตหิ สมิติ สมาคโมติ เอกาภิสมโยฯ

แต่ในมัคคสังยุตฎีกาต้นฉบับเป็น เอเกเนวาการเรน สจฺจานำ ปฏิเวธนิมิตฺตตา, โส เอว อภิมุขภาโว เตสำ สมาคโมติ **เอกาภิสมโย**ฯ ความเผชิญหน้า คือ การพร้อมเพรียงกันนั่นแหละแห่งการกระทำเหล่านั้น ชื่อว่า เอกาภิสมัย การตรัสรู้ด้วยญาณดวงเดียวนั่นเทียว เพราะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้สัจจะ

ทั้งหลายโดยอาการเดียวกันนั่นเทียว)

บทว่า **อสฺส** หมายถึงญาณ หรือพระโยคี.

ก็ในปฏิเวธเหล่านี้ ปฏิเวธญาณทุกอย่างอันเป็นไปในโลก ไม่ใช่ปฏิเวธแท้ เพราะไม่มีญาณเครื่องรู้ตามสภาพเป็นจริงในอารมณ์,

(หมายเหตุ ปาฐะในมังคลัตถทีปนีว่า เอตฺถ จ เย เกจิ โลกิกา น ปฏิเวโธว วิสยยาถาวโพธาภาวโต แต่ในมัคคสังยุตฏีกาต้นฉบับเป็น เอตฺถ จ เกจิ ‘‘โลกิยญาณมฺปิ ปฏิเวโธ สพฺพสฺส ยาถาวโพธภาวโต’’ติ วทนฺติฯ ในเรื่องนี้ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “แม้ญาณที่เป็นโลกียะ ก็เป็นปฏิเวธ เพราะรู้แจ้งตามความเป็นจริงซึ่งอารมณ์ (เหมือนกัน)”.)

ถามว่า แม้ความแทงตลอดเกิดจากกิจมีการเรียนเป็นต้น ก็เป็นปฏิเวธได้ ปฏิเวธนั้น ไม่เป็นโลกุตระมิใช่หรือ ?

แก้ว่า ข้อนั้นไม่ใช่ เพราะความที่แห่งปฏิเวธคือกิจมีการเรียนเป็นต้น อันใคร ๆ ไม่พึงพูดด้วยปฏิเวธศัพท์อย่างเดียว. อีกนัยหนึ่ง ญาณในสัจจะมีทุกข์เป็นต้น อันเป็นไปแล้วด้วยสามารถแห่งกิจมีการเรียนเป็นอาทิ ท่านกล่าวว่า ปฏิเวธ ในเบื้องต้น เพราะเป็นเหตุแห่งความแทงตลอด, หากล่าวว่า เป็นปฏิเวธ เพราะความเป็นตัวปฏิเวธไม่, ส่วนญาณที่เป็นตัวปฏิเวธจริง ๆ ย่อมควรซึ่งความเป็นญาณที่จะพึงกล่าวว่า 'ปฏิเวธ' ตรงตัว.

(ขยายความเพิ่มเติม ด้วยคำว่า เพราะเป็นเหตุแห่งการแทงตลอด นี้ ท่านกล่าวปริยายแห่งปฏิเวธ คำที่ใช้แทนปฏิเวธ ด้วยผลูปจาระ คือ พูดถึงผล ว่า “ปฏิเวธแท้” แต่หมายถึงเหตุคือ “ปฏิเวธคือการเรียนเอาเป็นต้น”. คำว่า เพราะความเป็นตัวปฏิเวธไม่ หมายถึง เพราะเป็นปฏิเวธโดยตรงหามิได้. ส่วน ญาณที่เป็นปฏิเวธตัวจริงเท่านั้น จึงได้แก่ ปฏิเวธญาณโดยตรง.)

บทว่า **กิจฺจโต** โดยกิจ แปลว่า โดยกิจมีญาณเครื่องกำหนดรู้เป็นต้น. พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงปฏิเวธญาณด้วยการทำให้แจ้ง ด้วยบทว่า **อารมฺมณปฺปฏิเวโธ** นี้."

อรรถกถาสัจจวิภังค์ว่า " ปฏิเวธญาณ (ญาณเครื่องแทงตลอด) แม้ทั้งหมด (อันนี้หมายถึงปฏิเวธญาณแท้) เป็นโลกุตระ, ญาณซึ่งเกิดจากการสดับ การทรงจำ การพิจารณา เป็นโลกิยะ เป็นกามาพจร."

ความเห็นสัจจะด้วยอำนาจปฏิเวธญาณ ย่อมได้ในบทว่า อริยสัจจานทัสสนะแม้นี้ ฉะนี้.

คำว่า **ความตรัสรู้อริยสัจ ๔** ในอรรถกถามงคลสูตรว่า " ความเห็นมรรคด้วยอำนาจความตรัสรู้อริยสัจ ๔ ชื่อว่า ความเห็นอริยสัจ” หมายเอาความตรัสรู้ด้วยญาณดวงเดียว ในขณะเดียวกัน. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในบาลีควัมปติสูตร ในตติยวรรค แห่งสัจจสังยุตว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดย่อมเห็นทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งเหตุให้ทุกข์เกิด ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, ผู้ใดเห็นเหตุให้ทุกข์เกิด ผู้นั้นย่อมเห็นทั้งทุกข์ ทั้งความดับทุกข์ ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, ผู้ใดย่อมเห็นความดับทุกข์ ผู้นั้นย่อมเห็นได้ทั้งทุกข์ ทั้งเหตุให้ทุกข์เกิด ทั้งข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, ผู้ใดย่อมเห็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้นั้นก็เห็นทั้งทุกข์ ทั้งเหตุ ให้ทุกข์เกิด ทั้งความดับทุกข์."

[๖๐] บททั้ง ๔ มีทุกข์เป็นต้น ชื่อว่า สัจจะ เพราะเป็นธรรมชาติแท้. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในบาลีตถสูตร ทุติยวรรค สัจจสังยุต มหาวารวรรคว่า

" ภิกษุทั้งหลาย บท ๔ เหล่านี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น. บท ๔ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย บท ๔ เหล่านี้ คือบทว่า นี้ทุกข์ นั่นเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น. บทว่า นี้เหตุให้เกิดทุกข์ (นั่นเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น), บทว่า นี้ความดับทุกข์ (นั่นเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น), บทว่า นี้ข้อปฏิบัติยังสัตว์ให้ถึงความดับทุกข์ นั่นเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น."

อรรถกถาตถสูตรนั้นว่า "ทุกข์ ชื่อว่า เป็นของแท้เพราะอรรถว่าไม่ละสภาพ. เพราะทุกข์ ก็คงเป็นทุกข์นั้นเอง. ชื่อว่าเป็นของไม่ผิด เพราะความที่แห่งสภาพที่กล่าวแล้ว เป็นธรรมไม่เปล่า. เพราะทุกข์จะกลายเป็นธรรมชาติไม่ใช่ทุกข์ไม่ได้. ชื่อว่า ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะไม่เข้าถึงสภาพอย่างอื่น. จริงอยู่ ทุกข์ย่อมไม่เข้าถึงสภาพแห่งบทอื่นมีสมุทัยเป็นต้น. แม้ในสัจจะทั้งหลาย มีสมุทัยเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน."

ฎีกาตถสูตรนั้นว่า "บทว่า **สภาวาวิชหนตฺเถน เพราะอรรถว่าไม่ละสภาพ** ความว่า ทุกข์ชื่อว่าเป็นของแท้ คือมีความเป็นของแท้เป็นสภาพ เพราะในกาลไรๆ ก็ไม่ละสภาพคือความเป็นทุกข์ของตน. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ทุกฺขญฺหิ ทุกฺขเมว** เพราะทุกข์ก็คงเป็นทุกข์นั่นเอง. บทว่า **วุตฺตสภาวสฺส** สภาพที่กล่าวมาแล้ว ได้แก่ สภาพคือทุกข์ตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า **อโมฆตาย** เพราะเป็นธรรมไม่เปล่า คือ เพราะความที่แห่งทุกข์นั้น เป็นสภาพไม่หลอกลวง. บทว่า **อวิตถ** ไม่ผิด คือ เป็นของแท้. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า '**น หิ ทุกฺข อทุกฺข นาม โหติ.** เพราะทุกข์จะกลายเป็นธรรมชาติไม่ใช่ทุกข์ไม่ได้ ' บทว่า **อญฺญสภาวานุปคมเนน** เพราะไม่เข้าถึงสภาพอย่างอื่น คือ เพราะไม่เข้าถึงความเป็นสภาพมีสมุทัยเป็นต้น. บทว่า **อนญฺญถ** ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ไม่เป็นสภาพอย่างอื่น.ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำว่า '**น หิ** จริงอยู่ ทุกข์ย่อมไม่เข้าถึงสภาพแห่งบทอื่นมีสมุทัยเป็นต้น.

สัจจะทั้งหลายของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อริยสัจ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในบาลีตถสูตร ในตติยวรรคแห่งสัจจสังยุต (อีกสูตรหนึ่ง) นั่นแลว่า

"ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แลเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะเหตุนั้น บท ๔ เหล่านั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า **อริยาน สจฺจานิ.** สัจจะของอริยะ" (ในพระบาฬีเป็น อริยสจฺจานิ แม้ในอรรถกถามีปาฐะเช่นนี้)

อรรถกถาตถสูตรนั้นว่า "หลายบทว่า **ตสฺมา อริยาน สจฺจานิ** (ปาฐะในอรรถกถาต้นฉบับเป็น ตสฺมา อริยสจฺจานิ) ความว่า เพราะสัจจะทั้งหลายเป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้, ฉะนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า **อริยาน สจฺจานิ .** เพราะว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมแทงตลอดซึ่งบททั้งหลายที่ผิดโดยความเป็นอริยสัจ ก็หามิได้."

ฎีกาตถสูตรนั้นว่า "บทว่า **อริยาน** ได้แก่ พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกาจารย์ จึงกล่าวคำว่า' **น หิ** พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมแทงตลอดซึ่งบททั้งหลายที่ผิดโดยความเป็นอริยสัจ ก็หามิได้' เป็นต้น."

อีกอย่างหนึ่ง สัจจะทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคผู้อริยะแม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อริยสัจ. สมจริงดังที่ตรัสไว้ในบาลีโลกสูตร ในตติยวรรคแห่งสัจจสังยุตนั้นนั่นแลว่า

"ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจเหล่านี้มี ๔ ฯลฯ อริยสัจคือข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงความดับทุกข์, ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเป็นอริยะ ในมนุสสโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ฯลฯ ทั้งเทพดาและมนุษย์, เพราะเหตุนั้น บททั้ง ๔ บัณฑิตจึงเรียกว่า อริยสัจ."

อรรถกถาโลกสูตรนั้นว่า ข้อว่า "พระตถาคตเป็นอริยะ ในมนุสสโลก ฯลฯ ทั้งเทพดาและมนุษย์, เพราะเหตุนั้น บททั้ง ๔ บัณฑิตจึงเรียกว่า อริยสัจ" หมายความว่า เพราะสัจจะเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นของพระตถาคตผู้อริยะ เพราะพระตถาคตผู้อริยะแทงตลอดแล้ว และทรงแสดงแล้ว; ฉะนั้นจึงชื่อว่า อริยสัจ เพราะเป็นของจริงของพระอริยะ."

ฎีกาโลกสูตรนั้นว่า ข้อว่า "เพราะพระตถาคตผู้อริยะแทงตลอดแล้ว และทรงแสดงแล้ว"นี้ พระอรรถกถาจารย์ ย่อมแสดงความที่สัจจะเหล่านั้นเป็นของพระผู้มีพระภาคผู้อริยะว่า 'ชื่อว่า เป็นของมีอยู่ ของพระตถาคตผู้อริยะ ' เพราะพระองค์ทรงกำหนดด้วยปฏิเวธญาณและเทศนาญาณ."

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อริยสัจ** แม้เพราะความที่แห่งสัจจะเหล่านั้นให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะสัจจะเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง.ดังที่ตรัสไว้ในสัมมาสัมพุทธสูตรสัจจสังยุต ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตย่อมกล่าวตถาคตว่า เป็นอรหันต์ ตรัสรู้ชอบเองแล้วเพราะความที่แห่งอริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เป็นธรรมอันตถาคตตรัสรู้จำเพาะ โดยลำพัง ตามเป็นจริง."

พระบาฬีนี้ อรรถกถาสัจจวิภังค์อธิบายว่า

ชื่อว่า อริยสัจจะ เพราะทำให้สำเร็จความเป็นอริยะ เพราะอริยสัจจะเหล่านั้น อันพระอริยะเจ้าได้ตรัสรู้.

(อธิบายเพิ่มเติมจากมูลฎีกา

ในคำว่า **อริยภาวสิทฺธิโตปิ** เพราะทำให้สำเร็จความเป็นอริยะ นี้พึงเห็นการลบบทว่า สาธกานิ อันเป็นเบื้องหลังของบทแรกว่า อริยสาธกานิ + สจฺจานิ = อริยสจฺจานิ สัจจะทั้งหลาย ที่ยังความเป็นอริยะให้สำเร็จ ชื่อว่า อริยสัจ.)

อีกอย่างหนึ่ง สัจจะทั้งหลายเป็นอริยะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อริยสัจ. บทว่า **อริยะ** หมายความว่า ไม่ผิด ไม่คลาดเคลื่อน."

(อธิบายเพิ่มเติมจากมูลฎีกา

ในคำว่า **อริยานิ สจฺจานิ** สัจจะทั้งหลายอันเป็นอริยะ หมายความว่า สัจจะทั้งหลายชื่อว่าอริยะเพราะความเป็นธรรมอันบุคคลควรบรรลุโดยความเป็นของไม่ผิด. อีกนัยหนึ่ง โวหารว่าอริยะนี้ พึงทราบว่า มีความหมายว่าไม่คลาดเคลื่อน คือไม่ผิด)

ก็เพราะพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมแทงตลอดซึ่งสัจจะเหล่านั้น ฉะนั้น สัจจะเหล่านั้นบัณฑิตจึงเรียกว่า อริยสัจ.

(อธิบายเพิ่มเติมจากมูลฎีกา

พึงเห็นการลบบทเบื้องปลาย ที่บทต้น (คือ ปฏิวิชฺฌิตพฺพ) ในบทว่า **อริยสจฺจานิ** นี้ โดย

วิเคราะห์ว่า อริยปฏิวิชฺฌิตพฺพานิ สจฺจานิ สัจจะทั้งหลาย อันพระอริยเจ้าพึงแทงตลอด จึงชื่อว่า อริยสัจ.

คำว่า **พุทฺธาทโย** ในคำว่า **พุทฺธาทโย อริยา ปฏิวิชฺฌนฺติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์ ยกโวหารว่าพุทธะ ซึ่งเป็นไปในกาลที่ได้บรรลุแล้ว ขึ้นพูดในปุริมกาลดุจพระบาฬีว่า “พระพุทธเจ้าเสด็จถึงกรุงราชคฤห์. อันที่จริง พระอริยเจ้ามีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเหล่านั้น กำลังแทงตลอดสัจจะเหล่านั้นอยู่ โดยมรรค ๔ ดังนี้แล

ขยายความเพิ่มเติม จากคัมภีร์อนุฏีกาและมธุสารัตถทีปนีฏีกาว่า

ความจริง ชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นต้นได้มาโดยตรงในกาลที่ได้ตรัสรู้แล้ว หมายถึง เกิดขึ้นแล้วในที่สุดแห่งวิโมกข์คือมรรค เพราะมีคำกล่าวที่ว่า “ชื่อว่า พุทธะ เป็นชื่อ อันมีในที่สุดแห่งวิโมกข์” แต่ในที่นี้ ท่านใช้คำว่า พุทธะ ซึ่งเป็นไปในกาลที่ตรัสรู้แล้วกล่าวคือในขณะผลจิตเป็นต้นไป ในพระอริยบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น มาไว้ในขณะที่กำลังตรัสรู้อริยสัจคือขณะมรรค เพราะวิเคราะห์นี้กล่าวถึงขณะที่พระอริยบุคคลกำลังตรัสรู้อริยสัจกล่าวคือขณะมรรค อันเป็นบุพพกิจก่อนเป็นอริยบุคคล. ส่วนอุทาหรณ์ที่ท่านยกมาเปรียบเทียบนั้น นำมาจากปัพพชาสูตร คัมภีร์สุตตนิบาต ขุททกนิกาย ซึ่งพระคันถรจนาจารย์กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะ ในขณะที่เพิ่งออกบรรพชา ยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า กำลังเสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ โดยชื่อว่า พระพุทธเจ้า. ในเรื่องนี้ อรรถกถาสุตนิบาตอธิบายว่า แม้ว่าในขณะที่พระองค์เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า ก็จริง แต่สามารถเรียกว่า พระพุทธเจ้า ดังนี้ได้ เพราะประสงค์เอาว่าเป็นบุพจริยาของพระพุทธเจ้า' ความข้อนี้เปรียบได้กับโวหารทางโลกว่า พระราชาประสูติ ณ ที่นี้, จักถือเอาความเป็นพระราชา ในที่นี้” ดังนี้.)

อีกนัยหนึ่ง จากอรรถกถากุมารปัญหาในขุททกปาฐะ

สัจจะทั้งหลายชื่อว่า อริยะ เพราะเป็นธรรมชาติอันสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกพึงบรรลุ. เพราะฉะนั้น สัจจะเหล่านั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า อริยสัจ, อีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะและพระสาวกทั้งหลาย ที่เรียกกันว่าพระอริยะ เนื่องจากการดำเนินไปในความเจริญ ที่รู้กันว่าฐานะที่ควรจะพึงพยายาม หรือเพราะอันไม่ดำเนินไปในความเสื่อม หรือเพราะประกอบโดยชอบในอริยธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ย่อมแทงตลอดสัจจะเหล่านั้น, เพราะเหตุนั้น สัจจะเหล่านั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า อริยสัจ.

[๖๑] ตามนัยของอรรถกถามงคลสูตรว่า ตสฺส (นิพฺพานสฺส) ปตฺติ วา ปจฺจเวกฺขณา วา สจฺฉิกิริยาติ วุจฺจติฯ คำว่า พิจารณา นี้ได้แก่ (ปจฺจเวกฺขณา) นี้ ได้แก่ ปัจจเวกขณญาณ คือ การสำรวจทบทวน กล่าวคือภายหลังที่บรรลุอริยมรรคและอริยผลแล้ว พระอริยบุคคลท่านนั้นจะมีปัจจเวกขณญาณเกิดขึ้นทบทวนแต่ละมรรคว่า ข้าพเจ้ามาด้วยมรรคนี้แน่แล้ว ๑ จากนั้น ก็ทบทวนดูผลว่า อานิสงส์นี้ข้าพเจ้าได้รับแล้ว ๑ ต่อจากนั้น ก็จะสำรวจทบทวนดูกิเลสที่ได้ละแล้วว่า กิเลสเท่านี้ ข้าพเจ้าละได้แล้ว ๑ หลังจากนั้น ก็ทบทวนดูกิเลสที่จะต้องละต่อไปด้วยมรรคที่สูงขึ้นไปอีกว่า กิเลสเท่านี้ ของข้าพเจ้ายังเหลือ ๑ จากนั้นก็จะพิจารณาสำรวจทบทวนดูพระนิพพานว่า “พระธรรมนี้ ข้าพเจ้าแทงตลอดโดยอารมณ์แล้ว” ๑. ใน

เรื่องนี้มีสำนวนที่พุทธภาษิตในพระสุตตันตปิฎกว่า “อริยสาวก ย่อมรู้ชัดว่า พรหมจรรย์อยู่จบสิ้นแล้ว กิจที่ควรทำ เราได้ทำเสร็จแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก “ เป็นต้น

[๖๒] พระอรหัตผลนั่นแล ชื่อว่า นิพพาน แม้ในมงคลข้อว่า **'นิพฺพานสจฺฉิกิริยา'** นี้. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า " พระอรหัตผล พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ว่า 'นิพพาน' ในมงคลข้อนี้. จริงอยู่ พระอรหัตผลแม้นั้นตรัสว่า 'นิพพาน' เพราะเป็นธรรมชาติออกไปจากตัณหา อันรู้กันแล้วว่า วานะ เพราะร้อยรัดคติทั้ง ๕ ไว้. ส่วนการทำนิพพานนอกนี้ให้แจ้ง สำเร็จได้ด้วยการเห็นอริยสัจทั้งหลายนั่นแล; ด้วยเหตุนั้นนิพพานนอกนี้นั้น จึงไม่ทรงประสงค์ในมงคลข้อนี้."

ส่วนในฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ว่า " ธรรมชาติใด ออกไปแล้วจากตัณหากล่าวคือวานะ เพราะร้อยรัด คือเพราะรัดรึงภพน้อยใหญ่ไว้ เหตุนั้น ธรรมชาตนั้น ชื่อว่านิพพาน (แดนออกไปจากตัณหา), อีกอย่างหนึ่ง เพลิงกิเลสคือราคะเป็นต้น ย่อมดับด้วยบทนั่น เหตุนั้น บทนั่น ชื่อว่า นิพพาน (เป็นเครื่องดับเพลิงคือกิเลส)."

อนุฎีกาชื่อมณิสารมัญชุสาว่า "บทว่า **ภวาภว** ได้แก่ ภพน้อยและภพใหญ่ ด้วยสามารถแห่งทุคติและสุคติ และด้วยสามารถแห่งภพเลวและประณีต. แท้จริง **อ** อักษร มีความเจริญเป็นอรรถก็เห็นได้ ดังในประโยคว่า **'อเสขา' ธมฺมา** เป็นต้น. เพราะเหตุนั้นภพใหญ่ ท่านจึงเรียกว่า **'อภวะ.'** ด้วยบทว่า **วินนโต** นี้ พระฎีกาจารย์ ย่อมแสดงความว่า 'ธรรมชาตใด ย่อมร้อยรัด ภพน้อยและภพใหญ่ไว้ คือรึงรัด ด้วยสามารถแห่งการยังสัตว์ให้เป็นไปในภพเบื้องต่ำและเบื้องสูง เหตุนั้น ธรรมชาตนั้น ชื่อว่า วานะ.' บทว่า **นิกฺขนฺต** คือ ล่วงแล้ว ด้วยสามารถการก้าวล่วงวิสัย. เมื่อควรจะกล่าวว่า **'วานนิ'** พระฎีกาจารย์กล่าวว่า **'นิพฺพาน'** ด้วยสามารถการกลับอักษรเบื้องต้นและเบื้องปลาย โดยนิรุตตินัยที่ท่านศัพทศาสตราจารย์กล่าวไว้ว่า 'การลงอักษร การเปลี่ยนอักษร' โดยปริภาสสูตรว่า 'ลิงค์ที่ข้าพเจ้าตั้งไว้และลงไว้ เพราะไม่ผิดแต่คำของพระชินเจ้านั้น.' บทว่า **นิพฺพาติ** ความว่า ย่อมเข้าไปสงบ คือดับสนิท ด้วยความดับโดยส่วนเดียว. บทว่า **เอเตน โยค ปเทน** แปลว่า ด้วยบทนั่น. พระฎีกาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอาเพลิงทั้งหลาย มีเพลิงคือ โทสะ โมหะ ชาติ ชราและมรณะเป็นต้น ด้วย **อาทิ** ศัพท์.

ก็ในบทว่า **นิพฺพาน** นี้ พึงทราบความแปลกกันดังนี้ว่า 'ในวิกัปตั้น **วิ** ธาตุ ลงในอรรถว่าร้อยรัด,' **วาน** ศัพท์ เป็นกัตตุสาธนะ, ส่วน **นิพฺพาน** ศัพท์ เป็นปัญจมีตัปปุริสสมาส. ในวิกัปที่ ๒ **วา** ธาตุ มี **นิ** เป็นบทหน้า ลงในอรรถว่า เข้าไปสงบเพราะท่านศัพทศาสตราจารย์ เมื่อท่านแม้กล่าวว่า **'วา'** ธาตุ เป็นไปในความไปและผูก ก็กล่าวอีกว่า 'เพราะว่า ธาตุทั้งหลายมีอรรถเป็นอเนก.' ส่วน **นิพฺพาน** ศัพท์ เป็นกรณสาธนะ."

นิพพานมี ๒ อย่างโดยปริยาย (ปริยาย ศัพท์ มีอรรถ ๖ คือ การณะ เหตุ, เทสนา เทศนา, วาระ ครั้งคราว, เววจนะ ไวพจน์, ปการะ ประเภทหรือชนิด, อวสระ โอกาส. ธาน. ๘๓๗. ในที่นี้ใช้ในอรรถปการะ คือ โดยประเภท). โดยนัยที่มาในสูตรที่ ๗ แห่งทุติยวรรค อิติวุตตกะ (๒๕/๒๕๘.) ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย (นิพพานธาตุเหล่านี้ ๒ อย่าง. นิพพานธาตุ ๒ อย่างเป็นไฉน? นิพพานธาตุ ๒ อย่างเหล่านี้) คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑ อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑.

[ขยายความจากอรรถกถาอิติวุตตกะว่า

ตัณหา เรียกว่า วานะ (เครื่องร้อย, เครื่องเย็บ). ธรรมชาตใด ออกไปแล้วจากตัณหาชื่อว่า วานะ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อนิพพาน, อีกอย่างหนึ่ง ตัณหาชื่อว่า วานะ ย่อมไม่มีในธรรมชาตินี้ เหตุนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่านิพพาน. อีกนัยหนึ่ง ความไม่มีแห่งตัณหาชื่อว่า วานะ ในธรรมชาตินี้ ที่พระอริยบุคคลบรรลุแล้ว เหตุนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า นิพพาน.

นิพพานนั้นนั่นแล ชื่อว่า ธาตุ เพราะอรรถว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ และเพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งภาวะของตน เหตุนั้น จึงชื่อว่า นิพพานธาตุ. โดยปรมัตถ์ ความต่างกันแห่งนิพพานธาตุ ย่อมไม่มี, แต่ความต่างกัน ย่อมปรากฏได้โดยปริยาย เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหมายความต่างกันโดยปริยายนั้น จึงตรัสว่า **เทฺวมา ภิกฺขเว นิพฺพานธาตุโย** ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการเหล่านี้ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า **สอุปาทิเสส** ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นต้น เพื่อแสดงประเภทตามที่ทรงประสงค์.

สภาพใด อันกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น ย่อมเข้าไปยึดโดยความเป็นผล เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่าอุปาทิ คือขันธบัญจก. อุปาทินั่นแล ยังเหลือ จึงชื่อว่า อุปาทิเสส. นิพพานธรรม ย่อมเป็นไปกับด้วยอุปาทิเสส เหตุนั้น จึงชื่อว่า **สอุปาทิเสส**. ส่วนนิพพานธรรม ชื่อว่า **อนุปาทิเสส** เพราะไม่มีอุปาทินั้น.]

ภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีกรณียะอันทำแล้ว มีภาระอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ.

[ขยายความจากอรรถกถามูลปริยายสูตรและอรรถกถาอิติวุตตกะ

บทว่า **อรห** เป็นพระอรหันต์ ความว่า ผู้มีกิเลสห่างไกล คือเป็นผู้มีกิเลสในที่ไกล, อธิบายว่าเป็นผู้ละกิเลสได้แล้ว.

บทว่า **ขีณาสโว** เป็นพระขีณาสพ ความว่า อาสวะ ๔ ของภิกษุผู้อรหันต์ สิ้นแล้ว คืออันท่านละได้แล้ว ถอนขึ้นแล้ว สงบแล้ว (คำว่า ถอนขึ้นแล้ว ได้แก่ กิจคือการละด้วยมรรค, คำว่า สงบแล้ว ได้แก่ กิจคือการละด้วยผล ดังนั้น สองบทนี้หมายความว่า อาสวะ ๔ อันพระอรหันต์ตัดขาดได้แล้วสิ้นเชิงทีเดียวก็หามิได้, ที่แท้ อาสวะเหล่านั้นก็สงบราบแล้วด้วย เพราะเหตุนั้น จึงรวมแม้ผลกิจเข้ากับมรรคกิจ.) ไม่ควรเกิดขึ้น คืออันท่านเผาแล้ว ด้วยไฟคือญาณ; ด้วยเหตุนั้น จึงตรัสว่า ขีณาสพ.

บทว่า **วุสิตวา อยู่จบแล้ว**: ภิกษุใดอยู่แล้ว คืออยู่จบแล้ว ทั้งในครุสังวาส การอยู่ร่วมด้วยครู (คือการทำตามข้อปฏิบัติของครูทั้งหลาย) ทั้งในอริยมัคคสังวาส การอยู่ร่วมด้วยอริยมรรค (คือการบรรลุสมบัติคืออริยมรรค) ทั้งในอริยวาสธรรม ๑๐ การอยู่(ธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า ๑๐ มีการละองค์

๕ ได้แล้วเป็นต้น ดูรายละเอียดในปาฏิวรรค ทสกธรรม ฉบับ มมก. เล่มที่ ๑๖ น. ๒๕๙, อรรถกถา น. ๔๐๐) เหตุนั้น ภิกษุนั้น จึงชื่อว่า วุสิตวา

อีกนัยหนึ่ง ภิกษุผู้มีการอยู่พรหมจรรย์คือมรรคอันอยู่จบแล้ว, คือ มีจรณะอันประพฤติแล้ว เหตุนั้น ภิกษุนั้น จึงชื่อว่า วุสิตวา (มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว). เพราะว่า พระเสกขบุคคล ๗ และกัลยาณปุถุชน ชื่อว่า เป็นผู้กำลังอยู่พรหมจรรย์, แต่พระอรหันต์ เป็นผู้มีพรหมจรรย์อยู่เสร็จสิ้นแล้ว ดังนั้น พระอรหันตบุคคลนี้ จึงชื่อว่า วุสิตวา.

***คำว่า พรหมจรรย์ให้แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ, หรือข้อประพฤติแห่งพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้ประเสริฐ.

อีกนัยหนึ่ง พระอรหันต์นั้น ตรัสเรียกว่า วุสิตวา โดยความประสงค์จะตรัสเรียกให้เป็นพิเศษดังนี้ว่า อริยมรรคและอริยผล เรียกว่า วุสิตะ แปลว่า ธรรมอันพระอริยะย่อมบรรลุ, พระอรหันต์นั้นเป็นผู้มีอริยมรรคอริยผลอันเรียกว่าวุสิตะนั้น จึงชื่อว่า วุสิตวา.

ในบทว่า **กตกรณีโย มีกิจอันควรทำได้ทำแล้ว:** พระเสขะ ๗ จำพวก จนชั้นปุถุชนผู้มีธรรมอันงาม ชื่อว่า ย่อมทำกิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔, กิจที่ควรทำทั้งหมด อันพระขีณาสพทำแล้ว คือให้สิ้นสุดแล้ว: กิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อบรรลุความสิ้นทุกข์ ย่อมไม่มี เหตุนั้น พระขีณาสพนั้น จึงชื่อว่ามีกรณียะอันทำแล้ว.

(กิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔ คือ ปริญญากิจ ปหานกิจ ภาวนากิจ และสัจฉิกิริยา. กิจนั้น มี ๑๖ อย่าง โดยเป็นกิจที่พึงทำในสัจจะ ๔ แต่ละอย่างๆ ด้วยมรรค ๔)

ในบทว่า **โอหิตภาโร ผู้วางภาระได้แล้ว**: ภาระ ๓ คือขันธภาระ กิเลสภาระ อภิสังขารภาระ, ภาระ ๓ เหล่านี้ อันพระขีณาสพนั้นปลงลง คือยกลง วางลง ได้แก่ ให้ตกไปแล้ว. ด้วยเหตุนั้น พระขีณาสพนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสเรียกว่า ผู้มีภาระปลงลงแล้ว.

(ในบทว่า **ภารา** (ขันธ์ กิเลสและอภิสังขาร) ที่ชื่อว่า ภาระ เพราะอรรถว่ายังสัตว์ให้จมลง. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า "ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ปัญจขันธ์เหล่านั้น เป็นของหนักแล.")

อนุปฺปตฺตสทตฺโถติ อนุปฺปตฺโต สทตฺถ สกตฺถนฺติ วุตฺต โหติ ฯ กการสฺสาย ทกาโร กโต ฯ สทตฺโถติ จ อรหตฺต เวทิตพฺพ ฯ ตญฺหิ อตฺตูปนิพนฺธตฺเถน อตฺตโน อวิชหนตฺเถน อตฺตโน ปรมตฺถตฺเถน จ อตฺตโน อตฺถตฺตา สกตฺโถติ วุจฺจติ ฯ

บทว่า **อนุปฺปตฺตสทตฺโถ** คือ ผู้ตามบรรลุประโยชน์ของตนแล้ว, ท่านอธิบายไว้ว่า ซึ่งประโยชน์ของตน. ศัพท์ว่า **สทตฺถ** นี้ พระผู้มีพระภาค ทรงกระทำอาเทส **ก** อักษรให้เป็น **ท** อักษร (ควรเป็น อนุปฺปตฺตสกตฺโถ แต่ตรัสว่า อนุปฺปตฺตสทตฺโถ). อนึ่ง พระอรหัต บัณฑิตพึงทราบว่าประโยชน์ของตน**.** ด้วยว่า พระอรหัตนั้น เรียกว่า ประโยชน์ของตน เพราะเป็นประโยชน์ของตนด้วยอรรถว่าเนื่องในตน ด้วยอรรถว่าไม่ละตน และด้วยอรรถว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งของตน.

(อตฺตโน โยนิโสมนสิการายตฺตนฺติ อตฺตูปนิพนฺธ ฯ สสนฺตานปริยาปนฺนตฺตา อตฺตโน อวิชหน ฯ ตยิท ยทิปิ สพฺพสฺมึ อนวชฺชธมฺเม สมฺภวติ, อกุปฺปอกุปฺปสภาวาปริหานธมฺเม ปน อคฺคภูเต อรหตฺเต สาติสย, น อิตเรสูติ ทสฺเสนฺโต อาห อตฺตโน ปรมตฺถตฺเถนาติฯ อุตฺตมตฺถภาเวนาติ อตฺโถ ฯ

พระอรหัตที่ชื่อว่าเกี่ยวเนื่องในตน เพราะเนื่องด้วยการทำไว้ในใจแห่งตนโดยแยบคาย ที่ชื่อว่าเป็นของไม่ละตน เพราะนับเนื่องในสันดานของตน. พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า 'พระอรหัตนี้*** นั้น' ย่อมเกิดขึ้นในธรรมอันไม่มีโทษทั้งปวง ก็จริง, ถึงกระนั้น ความดียิ่ง ก็ย่อมมีในพระอรหัตอันเป็นธรรมเยี่ยม ซึ่งมีความไม่กำเริบเป็นสภาพและมีความไม่เสื่อมเป็นธรรม, หามีในธรรมทั้งหลายนอกนี้ไม่, จึงกล่าวว่า **อตฺตโน ปรมตฺถตฺเถน** อธิบายว่า ' ด้วยความเป็นประโยชน์อย่างสูงสุด.'

*** ข้อความนี้ ได้แปลตามที่แปลกันไว้ในฉบับแปลทุกฉบับ. อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าเห็นว่า บทว่า ตยิทำ น่าจะโยค อตฺตโน อตฺถตำ ความเป็นประโยชน์แห่งตนนี้นั้น. ถ้าเอาตามนี้ จะได้ความว่า ความเป็นประโยชน์แห่งตนนี้นั้น แม้ว่า จะเกิดได้ในธรรมอันไม่มีโทษทั้งปวง ก็จริง, แต่กระนั้น ความเป็นประโยชน์แห่งตนนี้นั้น อันดีเยี่ยม ก็ย่อมมีในพระอรหัตตอันเป็นธรรมเยี่ยม ....ฯ อนึ่ง อติสยศัพท์ ถ้าเป็นปุงลิงค์ แปลว่า ความดียิ่ง, แต่เป็นไตรลิงค์ คือเป็นวิเสสนะ แปลว่า อันดีเยี่ยม)

บทว่า **ปริกฺขีณภวสโยชโน**: สังโยชน์ ๑๐ ได้แก่ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ และอวิชชา, เพราะว่า สังโยชน์เหล่านี้ ย่อมประกอบ คือผูกเหล่าสัตว์ไว้ในภพทั้งหลาย, อีกนัยหนึ่ง ย่อมประกอบภพไว้ด้วยภพ, เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสเรียกว่า 'ภวสังโยชน์;' ภวสังโยชน์เหล่านี้ ของพระอรหันต์สิ้นรอบแล้ว คืออันท่านละได้แล้ว ได้แก่ อันท่านเผาแล้ว ด้วยไฟคือญาณ ด้วยเหตุนั้น ภิกษุผู้อรหันต์นั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสเรียกว่า ผู้มีกิเลสเครื่องประกอบไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว.

(ชื่อว่านัยที่มาในพระสูตร เป็นนัยอันมาแล้วโดยอ้อม; เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงสังโยชน์ทั้งหลายโดยนัยอันตรง จึงกล่าวว่า **อิสฺสามจฺฉริยสโยชน** ก็แต่ว่า หาได้กล่าวด้วยคำเป็นต้นว่า 'รูปราคะ' ไม่.

*** หมายเหตุ สังโยชน์ที่มาในพระสูตรและอภิธรรมต่างกันดังนี้

ในพระสูตร สังโยชน์ ๑๐ ได้แก่

กามราคะ รูปราคะ อรูปราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ สีลัพพตปรามาส วิจิกิจฉา อุทธัจจะ อวิชชา.

ในพระอภิธรรม สังโยชน์ ๑๐ ได้แก่

กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ภวราคะ อิสสา มัจฉริยะ อวิชชา.

คำว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ สังโยชน์อันเป็นกิเลสธรรมมีส่วนในเบื้องต่ำ ได้แก่ กามราคะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ สีลัพพตปรามาส วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ

บรรดาโอรัมภาคิยสังโยชน์ นี้ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อิสสา มัจฉริยะ โสตาปัตติมรรคพึงละ, กามราคะ ปฏิฆะ อนาคามิมรรคพึงละ

คำว่า อุทธังภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ สังโยชน์อันเป็นกิเลสธรรมมีส่วนในเบื้องสูง ได้แก่ ภวราคะ มานะ อวิชชา. อุทธังภาคิยสังโยชน์นี้ อรหัตตมรรคพึงละ.***

พึงทราบวินิจฉัยใน ๒ บทว่า ภเวสุ สโยเชนฺติ: สังโยชน์เหล่านี้ เป็นปัจจัยแก่กิเลสวัฏฏ์ กรรมวัฏฏ์ และวิบากวัฏฏ์ ย่อมผูกสัตว์ไว้ โดยไม่ยอมให้ออกไปจากวัฏฏะ. จริงอยู่ ถึงความที่ธรรมเหล่าอื่นเป็นปัจจัยแก่กิเลสวัฏฏ์เป็นต้นนั้นจะมีอยู่ก็ตาม, ความเป็นปัจจัยแก่กิเลสวัฏฏ์เป็นต้นแห่งธรรม

เหล่านั้น เว้นสังโยชน์เสีย ก็จะมีไม่ได้, อนึ่ง การกำหนดกรรมอันทำสัตว์ให้เกิดในภพนั้นๆ ก็ดี การกำหนดภพก็ดี มีได้ก็ด้วยสังโยชน์เหล่านั้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์โดยโอรัมภาคิยะ สังโยชน์เบื้องต่ำและอุทธัมภาคิยะ สังโยชน์เบื้องสูง, ส่วนกรรมทั้งหลาย อันพระอรหันต์ผู้ถอนสังโยชน์ได้แล้ว แม้กระทำไว้ ก็ไม่ยังภพให้เกิดขึ้น. พึงเห็นอรรถแห่งสังโยชน์เหล่านั้นนั่นแล ว่าเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ ในภพ ดังพรรณนามานี้.

*** หมายเหตุ ที่แปลนี้ถือเอาตามปาฐะของต้นฉบับตามคัมภีร์มูลปัณณาสก์ฎีกา ดังนี้

ภเวสุ สังโยชนฺตีติ กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานิ ปจฺจโย หุตฺวา นิสฺสริตุ อปฺปทานวเสน พนฺธนฺติฯ สติปิ หิ อญฺเญสํ ตปฺปจฺจยภาเว น วินา สโยชนานิ เตสํ ตปฺปจฺจยภาโว อตฺถิ, โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสงฺคหิเตหิ จ เตหิ ตตฺภวนิพฺพตฺตกกมฺมนิยโม ภวนิยโม จ โหติ, น จ อุปจฺฉินฺนสโยชนสฺส กตานิปิ กมฺมานิ ภวํ นิพฺพตฺเตนฺตีติ เตสเยว สโยชนฏฺโฐ ทฏฺฐพฺโพฯ)

บทว่า **สมฺมทญฺญา** ได้แก่ เพราะรู้โดยชอบ.

ถามว่า ' คำนี้ตรัสอธิบายไว้อย่างไร ?'

ตรัสอธิบายว่า " เพราะรู้ คือทราบ ได้แก่ พิจารณา คือตรวจตราซึ่งอรรถแห่งขันธ์ ว่าเป็นขันธ์ อรรถแห่งพวกอายตนะ ว่าเป็นอายตนะ อรรถแห่งธาตุทั้งหลาย ว่าเป็นธาตุ อรรถแห่งทุกข์ ว่าเป็นเหตุบีบคั้น อรรถแห่งสมุทัย ว่าเป็นแดนเกิด (ทุกข์) อรรถแห่งนิโรธ ว่าเป็นธรรมสงบ อรรถแห่งมรรค ว่าเป็นเครื่องเห็น หรือซึ่งมีความแตกต่างเป็นต้นอย่างนี้ว่า 'สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง' ดังนี้ คือ เพราะทำให้แจ่มแจ้ง ได้แก่ เพราะทำให้ปรากฏโดยชอบคือตามเป็นจริง.

(สองบทว่า **สมฺมา อญฺญาย** ความว่า บรรดาสัจธรรมมีทุกข์เป็นต้น สัจธรรมใด อันตนควรรู้โดยประการใด เพราะรู้สัจจธรรมนั้นโดยประการนั้น โดยชอบ คือตามเป็นจริง ด้วยปัญญาสัมปยุตด้วยมรรคอันเลิศ อันเป็นเครื่องรู้ทั่ว.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **วิมุตฺโต**: วิมุตติ ๒ อย่างคือความน้อมไปแห่งจิต ๑ นิพพาน ๑. จริงอยู่ พระอรหันต์ ชื่อว่า หลุดพ้นแล้ว แม้ด้วยความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วจากสรรพกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า หลุดพ้นแล้วแม้ในนิพพาน เพราะเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน, และเพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้อรหันต์จึงชื่อว่า ผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

(ความสละเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหมด ชื่อว่า จิตตวิมุตติ, ความน้อมไปในนิพพาน คือความที่จิตเป็นธรรมชาตน้อมไป โน้มไป โอนไป ในนิพพานนั้น ชื่อว่านิพพานาธิมุตติ.")]

ภิกษุนั้นยังเสวยอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยังต้องเสวยสุขและทุกข์ เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป, อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอตั้งอยู่ตามเดิม.

[ขยายความจากอรรถกถาอิติวุตตกะ

ที่ว่า **ปจฺจนุโภติ** ยังเสวย แก้เป็น วินฺทติ ย่อมประสบ คือ ปฏิลภติ ย่อมได้.

ที่ว่า **มนาปามนาป** อารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ได้แก่อารมณ์มีรูปเป็นต้น ที่น่าปรารถนาและที่ไม่น่าปรารถนา.

ที่ว่า **สุขทุกฺข ปฏิสเวเทติ** ยังต้องเสวยสุขและทุกข์ แก้เป็น วิปากภูต สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ เตหิ

ทฺวาเรหิ ปฏิลภติหมายความว่า ย่อมได้สุขและทุกข์อันเป็นวิบาก ทางทวารเหล่านั้น.

ที่ว่า **อวิคตตฺตา เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป** คือ เพราะความที่อินทรีย์เหล่านั้นยังไม่ดับ ด้วยสามารถแห่งการดับโดยไม่เกิดขึ้นได้.

ที่ว่า **ตสฺส ติฏฺฐนฺเตว อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอตั้งอยู่ตามเดิม** หมายความว่า กรรมอันเป็นเหตุในภพก่อนของภิกษุผู้อรหันต์นั้น ยังไม่สิ้นไปเพียงใด, อินทรีย์ ๕ มีจักษุเป็นต้น ก็ยังตั้งอยู่เพียงนั้นนั่นแล.]

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะ ของภิกษุนั้นเรียกว่า ' สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ,'

[พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงขันธบัญจกที่กิเลสมีตัณหาเป็นต้นเข้าไปยึดยังเหลืออยู่ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ จึงตรัสว่า **ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ** ดังนี้เป็นต้นไว้. พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศแห่งสอุปาทิเสสนิพพานธาตุนั้น:

ที่ว่า **ราคกฺขโย** ความว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไป คือ อาการที่สิ้นไป ได้แก่ ความไม่มี คือความไม่เกิดขึ้นโดยส่วนเดียว แห่งราคะ. (จากข้อความของอรรถกถานี้ว่า **ราคกฺขโยติ** ราคสฺส ขโย ขีณากาโร อภาโว อจฺจนฺตมนุปฺปาโทฯ มติของผู้แปลในฉบับมหามกุฏฯว่า “บทว่า ----- ขโย ในพระบาลีข้างต้น พระอรรถกถาจารย์แก้ในที่นี้ ชวนให้แปลเป็นภาวสาธนะ แต่เมื่อเพ่งถึงนิพพานธรรม เห็นควรแปลเป็นกัตตุรูป กัมมสาธนะ หรืออธิกรณสาธนะ จึงแปลเช่นนั้น”) แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

ที่ว่า **ตสฺส** ภิกษุนั้นคือผู้เป็นอรหันต์ ยังมีขันธบัญจกที่กิเลสและตัณหาเป็นต้นเข้ายึดยังเหลืออยู่.

ด้วยคำมีประมาณเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอรรถรูปว่า 'ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ.']

ภิกษุทั้งหลาย ก็อนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ หลุดพ้นไปแล้ว เพราะรู้ชอบ. ภิกษุทั้งหลาย ความเสวยอารมณ์ทั้งสิ้นของเธอ อันเธอไม่เพลิดเพลินแล้ว จักเย็นในโลกนี้แล, ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ. ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ อย่างเหล่านี้แล."

[ที่ว่า **อิเธว** ในโลกนี้เท่านั้น คือ ในอัตภาพนี้เท่านั้น.

ที่ว่า **สพฺพเวทยิตานิ ความเสวยอารมณ์ทั้งปวง** ได้แก่ เวทนาที่เป็นอัพยากฤตทั้งสิ้นมีสุขเวทนาเป็นอาทิ. ส่วนเวทนาที่เป็นกุศลและอกุศล ท่านละได้แล้วในกาลก่อนนั่นแล.

ที่ว่า **อนภินนฺทิตานิ** ไม่เพลิดเพลินแล้ว คือไม่เพลิดเพลินเพราะกิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น.

ที่ว่า **สีติภวิสฺสนฺติ** จักเย็น คือ จักเป็นผู้มีความเยือกเย็น เพราะความระงับความกระวนกระวายแห่งสังขาร ด้วยสงบระงับอย่างสนิท, หมายความว่า จักดับไปไม่เหลือ ด้วยความดับอันไม่มีปฏิสนธิ. หาใช่แต่เวทนาทั้งหลายอย่างเดียวเท่านั้นดับไปไม่, อันปัญจขันธ์แม้ทั้งหมดในสันดานของพระขีณาสพก็จักดับไปไม่เหลือ. พระผู้มีพระภาคทรงทำเทศนาไว้ด้วยมุ่งเวทนาเป็นประธาน.

นิพพานนั่นมี ๒ อย่าง โดยปริยาย ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง นิพพานยังมีอีกชื่อหนึ่ง ว่า อนุปาทาปรินิพพาน ดังที่มาในบาพีรถวินีตสูตรและอรรถกถาว่า ‘‘อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข, อาวุโส, ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ท่านผู้มีอายุ ท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระผู้มีพระภาค เพื่ออนุปาทาปรินิพพานหรือ ?”

"ปรินิพพานอันไม่มีปัจจัย ชื่อว่า อนุปาทาปรินิพพาน (กล่าวคืออนุปาทิเสสปรินิพพาน).

อีกนัยหนึ่ง ในคำว่า อนุปาทาปรินิพพานนั้นอุปาทาน ๒ อย่าง คือ คหณุปาทาน อุปาทานคือความยึดถือ ๑ ปัจจยุปาทาน อุปาทานคือปัจจัย ๑. **อุปาทาน** ๔ อย่าง มีกามุปาทานเป็นต้น ชื่อว่าคหณุปาทาน. ปัจจัยทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า ' สังขารทั้งหลายมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ' ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าปัจจยุปาทาน (คือว่า ปัจจัยนั้น ย่อมเข้าไปยึดถือผลของตนไว้ด้วยอำนาจอุปาทาน เหตุนั้น ปัจจัยนั้น ท่านจึงเรียกว่า **อุปาทาน**.). ในอุปาทาน ๒ อย่างนั้น อาจารย์ทั้งหลาย ผู้กล่าวอุปาทานคือความยึดถือ แล้วย่อมกล่าวพระอรหัตผล อันไม่ยึดธรรมอะไรๆ เลย แม้ด้วยอุปาทาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นไปว่า อนุปาทาปรินิพพาน ในคำว่า **อนุปาทาปรินิพพาน** (เพราะพระบาลีว่า จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น). จริงอยู่ พระอรหัตผลนั้นหาเป็นธรรมชาติสัมปยุตด้วยอุปาทาน ยึดมั่นธรรมอะไรๆ ไม่ (อธิบายตามฎีกาปาฐะในมังคลัตถทีปนีนี้ว่า “น จ **อุปาทานสมฺปยุตฺตนฺติ** อุปาทาเนหิ สหิต เอกสฺมึ ปติตวเสนาปิ อุปาทาเนหิ สห ปวตฺต หุตฺวา น จ กญฺจิ ธมฺม อุปาทิยตีติ กสฺสจิ ธมฺมสฺส อารมฺมณกรณวเสน อุปาทิยตีติฯ แปลว่า **น จ อุปาทานสมฺปยุตฺต** ความว่า พระอรหัตผลนั้น หาเป็นธรรมชาตประกอบด้วยอุปาทานทั้งหลาย คือเป็นไปกับด้วยอุปาทานทั้งหลาย แม้ด้วยสามารถที่ตกไปในอุปาทานอย่างหนึ่งยึดถือธรรมอะไรไม่.

ส่วนปาฐะในฎีการถวินีตสูตรต้นฉบับเป็น **น จ อุปาทานสมฺปยุตฺต**นฺติ อุปาทาเนหิ เอตๆ น สหิตๆ นาปิ อุปาทาเนหิ สห ปวตฺติ หุตฺวาฯ **น จ กญฺจิ ธมฺมๆ อุปาทิยตี**ติ กสฺสจิ ธมฺมสฺส อารมฺมณกรณวเสน น อุปาทิยติฯ แปลว่า พระอรหัตผลนั้น ไม่ประกอบกับอุปาทานทั้งหลาย แม้จะเป็นธรรมอันเป็นไปร่วมกับอุปาทานทั้งหลาย ก็หามิได้เลย. หลายบทว่า ยึดมั่นธรรมอะไรไม่ คือ ไม่ยึดมั่นธรรมไรๆ โดยทำให้เป็นอารมณ์) และท่านกล่าวว่าปรินิพพาน เพราะเกิดในที่สุดแห่งความดับสิ้นแห่งกิเลสทั้งหลาย(ที่อรหัตมรรคพึงทำ). ส่วนพวกอาจารย์ผู้กล่าวอุปาทานคือปัจจัย กล่าวอมตธาตุอันไม่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปัจจัย อันปัจจัยไม่ปรุงแต่งแล้วนั่นแลว่า อนุปาทาปรินิพพาน."

ก็หมวด ๓ แห่งธรรมมีธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะเป็นต้นเป็นชื่อแม้แห่งพระอรหัต. ในความที่ธรรมทั้ง ๓ เป็นชื่อแห่งพระอรหัตนั้น มีพระบาลีในชัมพุขาทกสังยุตในสพายตนวรรคดังต่อไปนี้เป็นเครื่องอ้าง ว่า

"ปริพาชกชื่อชัมพุขาทกะ นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระสารีบุตรว่า 'พระสารีบุตรผู้มีอายุพระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'นิพพาน นิพาน' ดังนี้, พระสารีบุตรผู้มีอายุนิพพานเป็นไฉนหนอแล ?' (ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวคำนี้กะปริพาชกชื่อชัมพุขาทกะว่า) 'ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นโมหะแล ว่า 'นิพพาน." (พระบาฬีนิพพานสูตร)

แม้คำว่า "ชัมพุขาทกสูตร " ก็เป็นชื่อของนิพพานสูตรนั้นนั่นเอง.

ปริพาชกชื่อชัมพุขาทกะ ได้กล่าวคำนี้กะท่านพระสารีบุตรว่า " พระสารีบุตรผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'อรหัต อรหัต,' พระสารีบุตรผู้มีอายุ อรหัตเป็นไฉนหนอแล ?' ท่านพระสารีบุตรกล่าวคำนี้กะปริพาชกชื่อชัมพุขาทกะว่า " ผู้มีอายุ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นโมหะอันใดและ,ธรรมเป็นที่สิ้นราคะเป็นต้นนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'อรหัต."(พระบาลีอรหัตตสูตร)

อรรถกถาชัมพุขาทกสูตรว่า " สองบทว่า **ชมฺพุขาทโก ปริพฺพาชโก** ได้แก่ ปริพาชกผู้นุ่งผ้าซึ่งเป็นหลานของพระเถระมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **ราคกฺขโย** ความว่า ราคะ มาถึงนิพพานย่อมสิ้นไป; เพราะฉะนั้น นิพพาน ท่านพระสารีบุตรจึงเรียกว่า'ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ.' แม้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะและโมหะ ก็มีนัยเหมือนกันนี้. ส่วนผู้ใด พึงกล่าวคุณสักว่าธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสว่า 'นิพพาน' ด้วยสูตรนี้เทียว, ผู้นั้น ควรจะถูกโต้แย้งว่า กิเลสของใครสิ้นไป? ของตนหรือของคนอื่น? ก็จักกล่าวว่า 'ของตน' แน่นอน. ลำดับนั้น พึงถูกถามอีกว่า 'อะไรเป็นอารมณ์ของโคตรภูญาณ ?' เมื่อรู้อยู่ก็จะต้องกล่าวว่า 'นิพพาน.'

แล้วก็จะพึงถูกถามต่อไปว่า 'ก็ในขณะแห่งโคตรภูญาณ กิเลสทั้งหลายสิ้นแล้ว กำลังสิ้น จักสิ้นหรือ ?' ก็จะต้องตอบว่า 'กิเลสอันใคร ๆ ไม่พึงกล่าวว่า 'สิ้นแล้ว' หรือว่า 'กำลังสิ้น' แต่ควรกล่าวว่า 'จักสิ้น.' แล้วก็พึงถูกถามต่อไปว่า 'ก็เมื่อกิเลสเหล่านั้นยังไม่สิ้นเลย โคตรภูญาณจะทำธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสให้เป็นอารมณ์ได้อย่างไร ?'

เมื่อถูกซักถามอย่างนั้น ก็จักเป็นผู้ไม่มีคำตอบแน่แท้. ก็โคตรภูญาณนั่น ควรประกอบแม้ด้วยมรรคญาณ. เพราะว่า แม้ในขณะแห่งมรรคจิต กิเลสทั้งหลายใคร ๆจะกล่าวไม่ได้ว่า 'สิ้นแล้ว' ว่า 'จักสิ้น' และเมื่อกิเลสทั้งหลายยัง ไม่สิ้นนั่นแล, ธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส ย่อมเป็นอารมณ์ไม่ได้. เพราะฉะนั้น ควรรับรองคำนี้ว่า 'ราคะเป็นต้นมาถึงธรรมชาตใด ย่อมสิ้นไป, ธรรมชาตนั้น ชื่อว่านิพพาน' แต่นิพพานนี่นั้น หาเป็นเพียงธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสเท่านั้นไม่ เพราะความเป็นธรรมชาตอันพระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ว่า 'ธรรมไม่มีรูป' ดังนี้ไว้ในหมวด ๒ มีว่า 'ธรรมมีรูป ธรรมไม่มีรูป' เป็นต้น."

ฎีกาชัมพุขาทกสูตรนั้นและฎีกาอายตนวิภังค์ว่า "ในคำนี้ว่า **นิพฺพาน อาคมฺม** มีวินิจฉัยว่า: บทว่า **อาคมฺม** ความว่าเพราะการทำให้แจ้งด้วยมรรค แห่งพระอริยบุคคลผู้เบื่อหน่ายอยู่ในสังขารทั้งปวง ผู้น้อมไปในวิสังขาร (นิพพาน) มีมานัสอันโคตรภูญาณให้เจริญแล้ว.

จริงอยู่ มรรคกล่าวคือธรรมเป็นเครื่องบรรลุนิพพานนั้นที่โคตรภูญาณทำให้แจ้งอยู่ อาศัยนิพพานอันเป็นอารัมมณปัจจัย ตั้งอยู่ในนิพพานนั้นอันเป็นอธิปติปัจจัยนั่นแล ที่ชื่อว่าเป็นที่พำนัก เพราะความเป็นธรรมมีความโล่งใจอย่างยิ่ง และเพราะความเป็นคติของบุคคลผู้มีสังขารอันหลุดพ้นแล้วสิ้นไป ย่อมยังราคะเป็นต้นให้สิ้นไป เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'ราคะมาถึงนิพพานนั้นย่อมสิ้นไป' เพราะราคะเป็นต้น ไม่มีการถึงความดับโดยไม่เกิดขึ้น ในเพราะไม่มีการทำให้แจ้งซึ่งนิพพานนั้น."

อนุฏีกาว่า บทว่า **"วิสงฺขารนินฺนสฺส** คือ ผู้โน้มไปในนิพพาน. บทว่า **วินิมุตฺตสงฺขารสฺส** ความว่า ในนิพพานอันเป็นที่พำนัก โดยความเป็นธรรมมีความโล่งใจอย่างยิ่ง และโดยความเป็นคติแห่งบุคคลชื่อว่ามีสังขารอันพ้นแล้วด้วยดี เพราะพร้อมหน้าด้วยสมุจเฉทวิมุตติและปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และเพราะละฉันทราคะอันเกี่ยวเนื่องด้วยสมุจเฉทวิมุตติและปฏิปัสสัทธิวิมุตตินั้น สมจริงดังที่พระอุบาลีกล่าวไว้ว่า 'นิพพานเป็นคติแห่งพระอรหันต์" พระบาลีว่า'**ติภาเวน'** ดังนี้ก็มี. บทว่า **ตสจฺฉิกรณาภาเว** คือ ในเพราะไม่มีการทำให้แจ้งซึ่งนิพพานนั้น."

ฎีกาชัมพุขาทกสูตรว่า "สองบทว่า **อิมินาว สุตฺเตน**ความว่า ด้วยชัมพุขาทกสูตรนี้แล ท่านนั้นพึงกล่าวคุณสักว่าธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสว่า 'นิพพาน' เพราะความที่นิพพานมาในสูตรโดยนัยเป็นต้นว่า **'ราคกฺขโย'**.

เพราะความที่ท่านกล่าวไว้โดยไม่แปลกกันว่า'คุณสักว่าธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ของใคร' ท่านนั้นจะต้องกล่าวอย่างนี้แน่นอนว่า 'ของตน' (เพราะ) การบรรลุนิพพานของผู้อื่นด้วยความสิ้นกิเลสของผู้อื่น หาควรไม่ ฉะนี้แล.

ก็จะถึงการบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส ในขณะแห่งโคตรภูญาณ โดยกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยแท้ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **'กิมฺปน เตสุ อกฺขีเณสุเยว. เมื่อกิเลสเหล่านั้นยังไม่สิ้นเลย โคตรภูญาณจะทำธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสให้เป็นอารมณ์ได้อย่างไร '**

หากผู้ถามพึงถามว่า " ใครไม่อาจเพื่อจะกล่าวว่า ธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส อันพระอริยบุคคลตามบรรลุได้ ด้วยอาการสักว่ากระทำให้เป็นอารมณ์ มิใช่หรือ ? เพราะว่า จิตย่อมหน่วงเหนี่ยวอารมณ์ที่ล่วงแล้วและยังไม่มาถึงเป็นต้นทุกชนิด, จะหน่วงเหนี่ยวแต่อารมณ์ที่มีอยู่จริง (โดยปรมัตถ์) เท่านั้นก็หาไม่."

ผู้เฉลยพึงเฉลยว่า 'แม้โคตรภูญาณ จักไม่ปรารภความที่กิเลสมีความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาที่มรรคพึงทำ เป็นไป เพราะบุคคลผู้ยังไม่บรรลุนิพพานหามีญาณที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ไม่.

(ปาฐะในมังคลัตถทีปนีเป็น นนุ อารมฺมณกรณมตฺเตน กิเลสกฺขโย อนุปฺปตฺโตติ น สกฺกา วตฺตุ จิตฺตญฺหิ อตีตานาคตาปิ สพฺพ อาลมฺเพติ น นิปฺผนฺนเมวาติฯ โคตฺรภูปิ มคฺเคน ยา กิเลสาน อนุปฺปตฺติธมฺมตา กาตพฺพา น ต อารพฺภ ปวตฺติสฺสติ อปฺปตฺตนิพฺพานสฺส นิพฺพานารมฺมณญฺาณาภาวโต

ส่วนปาฐะที่มาในฎีกาชมพุขาทกสังยุตและฎีกาอายตนวิภังค์ต้นฉบับเป็น

นนุ อารมฺมณกรณมตฺเตน กิเลสกฺขโย อนุปฺปตฺโตติ น สกฺกา วตฺตุฯ จิตฺตญฺหิ อตีตานาคตาทิสพฺพำ อาลมฺพนำ กโรติ, น นิปฺผนฺนเมวาติ โคตฺรภูปิ มคฺเคน ยา กิเลสานำ อนุปฺปตฺติธมฺมตา กาตพฺพา, ตำ อารพฺภ ปวตฺติสฺสตีติ? น, อปฺปตฺตนิพฺพานสฺส นิพฺพานารมฺมณญาณาภาวโตฯ

แปลว่า ถามว่า ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า "พระอริยบุคคลจะบรรลุความสิ้นไปแห่งกิเลสได้ เพียงเพราะการทำให้เป็นอารมณ์ มิใช่หรือ, เพราะจิตย่อมกระทำอารมณ์ทั้งปวงมีที่ล่วงแล้วและยังมาไม่ถึงเป็นต้นให้เป็นอารมณ์, จะทำนิปผันนธรรม (คือธรรมที่มีสภาวะจริงโดยปรมัตถ์) เท่านั้นให้เป็นอารมณ์หามิได้ ด้วยเหตุนั้น แม้โคตรภูจึงปรารภความไม่เกิดเป็นธรรมดาแห่งกิเลสอันมรรคพึงทำ จักเป็นไปได้?

ตอบ ไม่ได้, เพราะผู้ยังไม่บรรลุนิพพาน หาได้มีญาณอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ไม่.)

เพราะนิพพานไม่เหมือนธรรมเหล่าอื่น. ก็นิพพานนั้น อันใคร ๆ ผู้ยังมิได้บรรลุ ไม่อาจเพื่อหน่วงเหนี่ยว (ให้เป็นอารมณ์ได้) เพราะความเป็นสภาพลึกซึ้งยิ่งนัก. เพราะฉะนั้น นิพพานนั้น พึงเป็นความเป็นสภาพลึกซึ้งก้าวล่วงสภาวะที่เป็นไป ๓ กาล อันโคตรภูญาณพึงบรรลุ. (มธุฏีกา ให้เอา "สภาพลึกซึ้งก้าวล่วงสภาวะที่เป็นไป ๓ กาล" เป็นวิเสสนะของ "อันโคตรภูญาณ" จึงแปลได้อีกนัยหนึ่งว่า นิพพานนั้น อันโคตรภูญาณ ซึ่งมีสภาพลึกซึ้งก้าวล่วงสภาวะที่เป็นไป ๓ กาล พึงบรรลุ")

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปรารถนาเพียงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส(ว่าเป็นนิพพาน) ก็จะพึงมีความสิ้นกิเลสที่เกิดขึ้นก่อนกว่าโคตรภูญาณ. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'เมื่อกิเลสทั้งหลายยังไม่สิ้นไปเลย โคตรภูญาณ ย่อมทำธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสให้เป็นอารมณ์ได้อย่างไร?.' ก็เมื่อการทำธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสที่ยังไม่บรรลุให้เป็นอารมณ์มีอยู่แม้จิตก็พึงหน่วงได้ก่อนกว่าโคตรภูญาณ' ดังนี้.

คำเป็นต้นว่า **ตสฺมา** เป็นคำกล่าวย้ำอรรถที่ท่านกล่าวแล้วนั่นเอง. แต่นิพพานนี่นั้น (หาเป็นเพียงธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสเท่านั้นไม่ เพราะความเป็นธรรมชาตอันพระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ว่าเป็นธรรมไม่มีรูป ดังนี้ไว้ในหมวด ๒ มีว่า 'ธรรมมีรูป ธรรมไม่มีรูป.' เป็นต้น). พึงเห็นการสงเคราะห์ธรรมทั้งหลายมีโลกุตรธรรมที่หาอาสวะมิได้เป็นต้น ด้วยอาทิศัพท์ ในคำบาลีว่า **'อรูปิโน ธมฺมาติอาทีสุ'** ส่วนความที่นิพพานนั้นเป็นปรินิปผันนธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ด้วยการถือเอาความเป็นธรรมมีธรรมไม่มีรูปเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'ไม่เป็นแต่เพียงธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสเท่านั้น.'แท้จริง ความที่นิพพานมีคุณชาตมาก เพราะความเป็นคุณชาตสักว่าธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส ย่อมถูก, กิเลสมีประมาณเท่าใดสิ้นไป, นิพพานก็มีประมาณเท่านั้น; เหตุนั้น ความที่นิพพานเป็นสภาพลึกซึ้งเป็นต้นโดยหยั่งไม่ได้และความเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้เป็นต้น ไม่พึงมี. และบัณฑิตก็กล่าวความที่นิพพานเป็นสภาพลึกซึ่งเป็นต้นเป็นอาทินั้นไว้แล้ว. เพราะฉะนั้น ควรเชื่อความที่นิพพานนั้นเป็นที่ดับสนิท. พึงถึงความตกลงในอธิการนี้ว่า 'ก็ญาณมีธรรม เป็นอารมณ์แห่งธรรมกล่าวคืออรรมารมณ์ ย่อมละกิเลสทั้งหลาย ด้วย อำนาจการตัดขาด; เหตุนั้น นิพพานนั้น ซึ่งเป็นที่สุดแห่งสภาพ จึงนับว่าเป็นปรินิปผันนธรรม ด้วยอาการอย่างนี้."

(ปาฐะที่มาในมังคลัตถทีปนีเป็น

ตสฺมาติอาทิ วุตฺตสฺเสว อตฺถสฺส นิคมน ฯ ตมฺปเนต นิพฺพาน ฯ อรูปิโน ธมฺมาติอาทีสูติ อาทิสทฺเทน โลกุตฺตรอนาสวาทีน สงฺคโห ทฏฺจพฺโพฯ อรูปิโน ธมฺมาทิภาวคฺคหเณน จสฺส ปรินิปฺผนฺนตา ทีปิตาฯ เตนาห น กิเลสกฺขยมตฺตเมวาติฯ กิเลสกฺขยมตฺตตาย หิ นิพฺพานสฺส พหุตา อาปชฺชติ ยตฺตกา กิเลสา ขียนฺติ ตตฺตกานิ นิพฺพานานีติ อคาธโต คมฺภีราทิภาโว อสงฺขตาทิภาโว จ น สิยาฯ วุตฺโต จ โส นิพฺพานสฺส ฯ ตสฺมาสฺส ปจฺเจตพฺโพ ปรินิพฺพานภาโวฯ ยสฺมา จ ธมฺมารมฺมณ-สงฺขาตสฺส ธมฺมารมฺมณ ญาณ สมุจฺเฉทวเสน กิเลเส ปชหตีติ เอว ปรินิปฺผนฺนสงฺขาต สภาวนฺต นิพฺพานนฺติ นิฏฺจเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติ ชมฺพุขาทกสุตฺตฏีกาฯ

ส่วนปาฐะที่มาในฎีกาชัมพุขาทกสูตรว่า

ตสฺมาติอาทิ วุตฺตสฺเสว อตฺถสฺส นิคมนำฯ **ตำ ปเนตำ** นิพฺพานำฯ **รูปิโน ธมฺมา อรูปิโน ธมฺมาติอาที**

สูติ อาทิสทฺเทน โลกุตฺตรอนาสวาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ อรูปธมฺมาทิภาวคฺคหเณน จสฺส ปรินิปฺผนฺนตา ทีปิตาฯ เตนาห **''น กิเลสกฺขยมตฺตเมวา''**ติฯ กิเลสกฺขยมตฺตตาย หิ สติ นิพฺพานสฺส พหุตา อาปชฺชติ ''ยตฺตกา กิเลสา ขียนฺติ, ตตฺตกานิ นิพฺพานานี''ติฯ อภาวสฺสภาวโต คมฺภีราทิภาโว อสงฺขตาทิภาโว จ น สิยา, วุตฺโต จ โส นิพฺพานสฺส, ตสฺมาสฺส ปจฺเจตพฺโพ ปรินิปฺผนฺนภาโวฯ ยสฺมา จ สมฺมุติสจฺจารมฺมณํ สงฺขตธมฺมารมฺมณํ วา สมุจฺเฉทวเสน กิเลเส ปชหิตุ น สกฺโกติ, ยโต มหคฺคตญาณํ วิปสฺสนาญาณํ วา กิเลสวิกฺขมฺภนวเสน ตทงฺควเสน วา ปชหติ, ตสฺมา อริยมคฺคญาณสฺส สมฺมุติสจฺจสงฺขตธมฺมารมฺมเณหิ วิปรีตสภาเวน อารมฺมเณน ภวิตพฺพนฺฯ ตถา หิ ตํ สมุจฺเฉทวเสน กิเลเส ปชหีติ เอวํ ปรินิปฺผนฺนาสงฺขต-สภาวํ นิพฺพานนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ

แปลว่า

คำเป็นต้นว่า ตสฺมา เพราะเหตุนั้น เป็นคำย้ำอรรถที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

คำว่า ตำเนตำ โยค นิพฺพานำ แปลว่า ก็พระนิพพานนี้นั้น.

ด้วยคำว่า อาทิ เป็นต้น ในคำว่า รูปิโน ธมฺมา อรูปิโน ธมฺมาติอาทีสุ นี้ พึงทราบว่า รวมไปถึงโลกุตตรธรรม และ อนาสวธรรม ซึ่งมาในทุกมาติกา ธัมมสังคณี.

ด้วยการถือเอาความเป็นธรรมมีอรูปธรรมเป็นต้น เป็นอันตรัสความที่พระนิพพานเป็นปรินิปผันนธรรม (ธรรมอันมีสภาวะ). เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า “น กิเลสกฺขยมตฺตาว หาได้เป็นเพียงความสิ้นไปแห่งกิเลสเท่านั้นไม่”. จริงอยู่ ครั้นเมื่อความที่นิพพานเป็นเพียงความสิ้นไปแห่งกิเลสนิพพาน ก็จะต้องมีมากมาย ว่า “กิเลสเท่าไรสิ้นไป, นิพพานก็จะมีเท่านั้น”. ความที่นิพพานเป็นสภาพลึกซึ้ง โดยสภาวะที่ไม่มี และ เป็นอสังขตะเป็นต้น ก็จะไม่พึงมี, แต่พระผู้มีพระภาคตรัสความที่นิพพานเป็นสภาพลึกซึ้งเป็นต้นนั้นไว้, เพราะฉะนั้น พึงตกลงใจว่า นิพพานนั้นเป็นธรรมมีอยู่. อนึ่ง ธรรมมีสมมุติสัจจะเป็นอารมณ์ หรือที่มีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ ไม่สามารถละกิเลสเป็นสมุจเฉทได้, เพราะญาณอันเป็นมหัคคตะ ก็ดี หรือ วิปัสสนาญาณ ก็ดี ละกิเลสได้โดยวิกขัมภนะ หรือ โดยตทังคะ เพราะฉะนั้น อารมณ์ที่มีสภาวะตรงข้ามจากสมมุติสัจจะและสังขตธรรม พึงมีแก่อริยมรรคญาณฯ จริงอย่างนั้น อริยมรรคญาณ ย่อมละกิเลสได้โดยสมุจเฉทะ เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงถึงความตัดสินใจในเรื่องนี้ได้ว่า นิพพานเป็นธรรมมีอยู่จริงมีและอสังขตะเป็นสภาวะ ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนกถาว่าด้วยนิพพาน มาในอรรถกถาอายตนวิภังค์ โดยพิสดารเป็นอันมาก.

อรรถกถาอรหัตตสูตรว่า " เพราะพระอรหัต ย่อมเกิดขึ้นในที่สุดแห่งราคะ โทสะ และโมหะสิ้นไป, ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวพระอรหัตว่า ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นโมหะ."

อรรถทั้ง ๓ มีธรรมเป็นที่สิ้นราคะเป็นต้น ย่อมเป็นชื่อแม้ของ พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้: เพราะฉะนั้น อรรถทั้ง ๓ มีธรรมเป็นที่สิ้นราคะเป็นต้น เป็นชื่อแม้ของพระอรหัตฉันใด; คำว่า 'นิพพาน' แม้นี้ก็พึงทราบว่า เป็นชื่อของพระอรหัต ฉันนั้น.

การบรรลุก็ดี ความพิจารณาก็ดี ซึ่งนิพพานนั้น ชื่อว่า การทำให้แจ้งซึ่งนิพพานดังกล่าว.

[๖๓]มีเรื่องปิปผลิมาณพและนางภัททาปิลานีเป็นอุทาหรณ์ พึงตรวจดูในมังคลัตถทีปนี

[๖๔] มีเรื่องภิกษุ ๖๐ รูป เป็นอุทาหรณ์ พึงตรวจดูในมังคลัตถทีปนีเช่นกัน

[๖๕] การเห็นสัจจะเป็นมงคล เพราะเหตุดังกล่าว แต่ในทางกลับกัน การไม่เห็นสัจจะ ๔ ย่อมเป็นเหตุไม่ล่วงทุกข์ไปได้. แม้สงสารของบุคคลผู้ไม่เห็นสัจจะเช่นนั้นอยู่ข้างยาว. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในปฐมเคยยสูตร ในสัจจสังยุต มหาวารวรรคว่า

"ภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอด อริยสัจ ๔ สังสารวัฏนี้เราเองและพวกท่านจึงแล่นไป เร่ร่อนไป สิ้นระยะกาลนานอย่างนี้.เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอดอริยสัจ คือทุกข์ สังสารวัฏนี้ เราเองและพวกท่านจึงต้องเร่ร่อนท่องเที่ยวไป สิ้นระยะกาลนานอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอดอริยสัจ คือเหตุให้ทุกข์เกิดสังสารวัฏนี้ เราเองและพวกท่านจึงต้องเร่ร่อน ท่องเที่ยวไป สิ้นระยะกาลนานอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอดอริยสัจคือความดับทุกข์ สังสารวัฏนี้ เราเองและพวกท่านจึงต้องเร่ร่อนท่องเที่ยวไป สิ้นระยะกาลนานอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย เพราะความไม่ตรัสรู้ เพราะความไม่แทงตลอดอริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สังสารวัฏนี้ เราเองและพวกท่านจึงต้องเร่ร่อนท่องเที่ยวไป สิ้นระยะกาลนานอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลายอริยสัจคือทุกข์นี้นั้น อันเราและพวกท่านตรัสรู้แล้ว แทงตลอดแล้วอริยสัจคือทุกขสมุทัย....ทุกขนิโรธ.....ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อันเราและพวกท่านตรัสรู้แล้ว แทงตลอดแล้ว. ตัณหาในภพ อันเราและพวกท่านตัดขาดแล้ว. ตัณหาผู้นำไปสู่ภพสิ้นแล้ว, บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีแก่เราและพวกท่าน."

[๖๖] ก็อัตภาพอันบุคคลพึงเห็นเฉพาะหน้า ท่านเรียกว่า ทิฏฐธรรม ในคำว่า **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารเหตุโต** นี้, ความถึงพร้อมด้วยอรหัตผล (บาลีว่า อรหตฺตผลสมาปตฺติ ความจริงควรแปลว่า อรหัตผลสมาบัติ) อันเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอัตภาพนั้น ชื่อว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม; การบรรลุอรหัต ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรมนั้น.

[๖๗] **มโน** ชื่อว่า จิต. ด้วยเหตุนั้น ในสัททนีติ ธาตุมาลา ในหมวดธาตุมี **จุร** ธาตุเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า " ชื่อเหล่านี้ คือ จิตตะ มโน มานสะ วิญญาณะ หทยะ มนะ ย่อมเป็นไปในคลองแห่งโวหาร (คือใช้พูดกัน) โดยมาก."

ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะว่า " ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่า ย่อมคิด. อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์."

อนุฎีกามณิสารมัญชุสาว่า "**จินฺต** ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า คิด ก็ความคิดนั้น มี ๓ อย่าง คือ **อุหนจินฺตา** (คิดด้วยอำนาจความตริตรอง) **วิชานนจินฺตา** (คิดด้วยอำนาจความรู้แจ้ง) **ปชานนจินฺตา** (คิดด้วยอำนาจความทราบชัด). ในความคิด ๓ อย่างนั้น **อุหนจินฺตา** ได้แก่ วิตก, **วิชานนจินฺตา** ได้แก่ วิญญาณ, **ปชานนจินฺตา** ได้แก่ ปัญญา. แต่ในบทว่า **จินฺเตติ** นี้ ได้เฉพาะ **วิชานนจินฺตา** เพราะความที่จิตเป็นธรรมชาตรู้แจ้ง (ซึ่งอารมณ์) เพราะเหตุนั้น พระฎีกาจารย์เมื่อจะแสดง **จิตฺต** ศัพท์นั้น จึงกล่าวว่า 'อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์.' อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า **วิชานาติ** นี้ เป็นศัพท์อธิบายบทว่า **จินฺเตติ** นี้. อีกประการหนึ่ง กิริยาคือความรู้แจ้งในบทว่า

วิชานาติ นี้ เป็นอธิบายบทว่า **จินฺเตติ** นี้."

จุราทิคณธาตุ ในคัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา ว่า " **จินฺต** ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า คิด, ธรรมชาตใดย่อมคิด อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ เหตุนั้น ธรรมชาตนั้น ชื่อว่า จิต. ก็บัณฑิตพึงเห็นบทว่า **จิตฺต** นั้น ด้วยสามารถเป็นบททั่วไปแก่จิตทั้งปวง. ในอธิการแห่ง **จิตฺต** ศัพท์นี้ พึงมีคำถามว่า 'เพราะเหตุไร พระอาจารย์ แม้กล่าวว่า 'ธรรมชาตใด ย่อมคิดอารมณ์ เหตุนั้น ธรรมชาตนั้น ชื่อว่าจิต' ดังนี้แล้ว ยังกล่าวว่า 'อธิบายว่า ย่อมรู้แจ้ง (ซึ่งอารมณ์) ดังนี้เล่า ?' ความคิดและความรู้ชัด มีสภาพต่างกันมิใช่หรือ ? ด้วยว่า บทว่า **จินฺเตติ** จะสำเร็จความว่า 'ย่อมรู้แจ้ง' ไม่ได้เลย, เพราะบุคคลผู้ทรามปัญญา ถึงคิดอยู่โดยประการต่างๆ ก็จะบรรลุอรรถอันสุขุมไม่ได้.

พึงเฉลยว่า ข้อนั้นจริง (แต่) บทว่า **วิชานาติ** นี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อแสดงการที่จิตยึดอารมณ์อันพิเศษ เป็นกิจแห่งสัญญาและปัญญาเพราะ **จิตฺต**ศัพท์ เป็นศัพท์ทั่วไปแก่จิตทั้งปวง. จริงอยู่ ธรรมชาตใดท่านเรียกว่า จิต. ธรรมชาตนั้นแล ชื่อว่า วิญญาณ; เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **วิชานาติ** เพื่อจะถือเอาอรรถว่า รู้แจ้งแสดงการที่จิตยึดอารมณ์อันพิเศษเป็นกิจแห่งสัญญาและปัญญา."

ฏีกาธัมมสังคณีว่า " ด้วยบทว่า **วิชานาติ** ท่านกล่าว กิริยาที่จิตยึดอารมณ์อันพิเศษเป็นกิจแห่งสัญญาและปัญญา."

อีกอย่างหนึ่ง อนุฏีกาชื่อมณิสารมัญชุสาว่า "การยึดอารมณ์มี ๓ คือ **สญฺชานน** (หมายรู้) ๑ **วิชานน** (รู้แจ้ง) ๑ **ปชานน** (รู้ชัด) ๑. ใน ๓ อย่างนั้น อย่างต้น เป็นกิจแห่งสัญญา, ที่ ๒ เป็นกิจแห่งวิญญาณ, ที่ ๓ เป็นกิจแห่งปัญญา, แต่ในบทว่า **จินฺเตติ** นี้ได้เฉพาะอย่างที่ ๒ เพราะจิตเป็นธรรมชาติรู้แจ้ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อธิบายว่า 'ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์' ดังนี้ เพื่อจะแสดงการที่จิตยึดอารมณ์ กล่าวคือได้อารมณ์ อันพิเศษด้วยกิจแห่งสัญญา และปัญญาที่นับว่าความจำหมาย การพิจารณาและการแทงตลอด."

หมวดธาตุมี **จุร** เป็นต้นว่า "บรรดาจิตทั้งหมดจิตที่เป็นกุศลอกุศลฝ่ายโลกิยะและมหากิริยาจิต ชื่อว่า จิต เพราะสั่งสมซึ่งสันดานของตน ด้วยสามารถชวนวิถี. ส่วนวิบากจิต ชื่อว่า จิตเพราะอันกรรมกิเลสสั่งสมแล้ว. นี้เป็นคำอธิบายด้วยอำนาจ **จิ** ธาตุ. ศิลปะอันวิจิตรในโลกชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็ชื่อว่า จิต เพราะงดงาม คือวิจิตร ได้แก่ เป็นเครื่องอันเขาทำให้วิจิตร เพราะทำศิลปะนั้นทั้งหมดด้วยจิตนั่นเอง. หมายความว่า 'ชื่อว่า จิต เพราะทำให้วิจิตร.' นี้เป็นคำอธิบาย ด้วยอำนาจ **จิตฺต** ธาตุ. (อีกนัยหนึ่ง) ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่าวิจิตร. นี้เป็นคำอธิบายโดยปาฏิปทิก (ศัพท์ที่แยกรากศัพท์ไม่ได้และไม่มีรูปวิเคราะห์). ก็ในอธิการแห่ง จิตฺต ศัพท์นี้ บัณฑิตพึงทราบ ความที่จิตชื่อว่า จิต ด้วยอำนาจสัมปยุตจิต ภูมิจิต อารัมมณจิต หีนจิต มัชฌิมจิต ปณีตจิต และอธิปติจิต เพราะความเป็นธรรมชาติแตกต่างกัน โดยประเภทแห่งจิตมีสราคจิตสโทสจิตเป็นต้น. ความที่ จิตฺต ศัพท์ๆ เดียว ไม่มีความวิจิตรอย่างนี้ก็จริง, ถึงกระนั้น แม้ส่วนหนึ่ง ท่านก็เรียกว่า จิต โดยสมุทายโวหาร (คือเรียกรวม) เพราะเป็นสภาพหยั่งลงในภายใน แห่งธรรมอันวิจิตรทั้งหลาย เหมือนคนทั้งหลายเมื่อเอกเทศแห่งสถานที่มีภูเขา แม่น้ำ และสมุทรเป็นต้น อันตนเห็นแล้ว ย่อมเรียกภูเขาเป็นต้นว่า เราเห็นแล้ว ฉะนั้น. ผู้ศึกษาย่อมได้ความ

โดยประการใดๆ ในที่ใดๆ ก็พึงถือเอาความโดยประการนั้น ๆ ในที่นั้น ๆ; เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตใด ย่อมสั่งสมโดยความเป็นอาเสวนปัจจัย และธรรมชาติใด ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติ อันกรรมตกแต่ง, ธรรมชาตินั้น ท่านก็เรียกว่า จิต โดยอาการนั้น. ส่วนธรรมชาติใด ไม่เป็นไปโดยประการนั้น, ธรรมชาตินั้น คือ กิริยาจิตฝ่ายกามาพจรทั้งคู่ (อาวัชชนจิต ๒ ดวง) และอันติมชวนจิต บัณฑิตพึงทราบว่า จิต ด้วยอำนาจแห่งนามธรรมมีความที่จิตเป็นธรรมชาติคิดและเป็นธรรมชาติวิจิตรที่ปรากฏ. แต่หสิตุปาทจิต มีชวนะอย่างอื่นเป็นคติแท้ (คือเหมือนกับจิตดวงอื่นๆ).

ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า" **มโน** , **มานส** ชื่อว่า จิต."

อรรถกถามูลปริยายสูตรว่า " ราคะก็ดี จิตก็ดี อรหัตก็ดี ชื่อว่ามานสะ. จริงอยู่ ราคะ ชื่อว่ามานสะ ในประโยคนี้ว่า บ่วง ซึ่งเที่ยวไปในอากาศ ชื่อว่า มานสะ. จิต ชื่อว่า มานสะ ในประโยคนี้ว่า 'ใจ ฉันทะมีในใจ ชื่อว่าจิต.' อรหัต ชื่อว่า มานสะ ในประโยคนี้ว่า 'ข้าแต่ท่านผู้ปรากฏในหมู่ชน สาวกของพระองค์ ยังเป็นเสขะยังไม่บรรลุพระอรหัต พึงทำกาลกิริยา (เสียเร็วนัก).[๙]

ฎีกามูลปริยายสูตรนั้นว่า " ราคะชื่อว่า มานสะ เพราะมีในใจ เหตุเพราะสัมปยุตด้วยใจนั้น. จิต ชื่อว่า มานสะ เพราะทำอธิบายว่า ใจนั่นเอง ชื่อว่า มานสะ. มรรคอันเลิศ (มรรคที่สุดคืออรหัตมรรค) ชื่อว่า มานสะ เพราะวิเคราะห์ว่า ย่อมตัด คือตัดขาดซึ่งมานะ โดยไม่เหลือ. ก็บัณฑิตพึงเห็นความที่พระอรหัตชื่อว่ามานสะ เพราะเกิดขึ้นที่ใจนั้น. บทว่า **ชเนสุตา** ผู้ปรากฏในหมู่ชน ได้แก่ ผู้ปรากฏคือมียศแผ่ไปในสัตวโลก."

[๖๘] ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่าบทว่า **ยสฺส** แห่งผู้ใด ความว่า แห่งภิกษุใหม่ก็ดี ผู้ปานกลางก็ดี ผู้เถระก็ดี

อรรถกถาปฐมปาราชิกว่า บรรดาภิกษุมีภิกษุผู้เจริญโดยวัยเป็นต้น จงเป็นภิกษุปูนใดปูนหนึ่งก็ตาม ชื่อว่า เป็นเถระ เพราะมีพรรษาครบ ๑๐ ชื่อว่า นวะ เพราะมีพรรษาหย่อน ๕ ชื่อว่า มัชฌิมะ เพราะมีพรรษาเกินกว่า ๕.

ฎีกาอัฏฐมสูตร ในปัญจมวรรค ทุติยปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุ แม้มีอายุ ๖๐ ปีโดยกำเนิด ก่อนแต่กาลที่เธอมีพรรษา ๕ โดยอุปสมบท ก็คงชื่อว่า นวะแท้. จำเดิมแต่กาลมีพรรษา ๕ จนถึงกาลมีพรรษา ๙ ชื่อว่า มัชฌิมะ ตั้งแต่กาลมีพรรษา ๑๐ ไป ชื่อว่า เถระ.

อรรถกถาทสมสูตร ในทุติวรรคเทวตาสังยุตว่า ภิกษุมีพรรษายังไม่ครบ ๕ ชื่อว่า นวะ. จำเดิมแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป เป็นมัชฌิมะตั้งแต่ ๑๐ พรรษาไป ชื่อว่า เถระ. อีกนัยหนึ่ง ภิกษุมีพรรษายังไม่ครบ ๑๐ ชื่อว่า นวะ. ตั้งแต่ ๑๐ พรรษาไป ชื่อว่า มัชฌิมะ, ตั้งแต่ ๒๐พรรษา ชื่อว่า เถระ.

ฎีกาทสมสูตรนั้นว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **วีสติวสฺสโต ปฏฺฐาย เถโร** ตั้งแต่ ๒๐พรรษา ชื่อว่า เถระ หมายเอา พระเถระผู้เข้าลักษณะผู้กล่าวสอนภิกษุณี.

[๖๙] ธรรม ๘ ประการมีลาภและเสื่อมลาภเป็นต้น ชื่อว่า โลกธรรม. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในโลกธรรมสูตรที่ ๑ ปฐมวรรค ปฐมปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

" ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการเหล่านี้ ย่อมหมุนไปตาม ย่อมติดตามโลก, และโลกก็ย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการ. โลกธรรม ๘ ประการเป็นไฉน ? คือ ลาภ ๑ เสื่อมลาภ

๑ ยศ ๑ เสื่อมยศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑, ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ เหล่านี้แล ย่อมหมุนไปตาม ย่อมติดตามโลก, และโลก ก็ย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการ."

อรรถกถาโลกธรรมสูตรนั้น และอรรถกถาอัฏฐกะในสังคีติสูตรว่า

ชื่อว่า โลกธรรม เพราะเป็นธรรมสำหรับโลก. ผู้ชื่อว่า พ้นจากโลกธรรมเหล่านั้น ไม่มี, โลกธรรมเหล่านั้น ย่อมมีแม้แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ด้วยเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า **'โลก อนุปริวตฺตนฺติ ย่อมเป็นไปตามโลก.'** บทว่า **อนุพนฺธนฺติ** ย่อมติดตาม คือ ย่อมไม่ละ อธิบายว่าไม่กลับไปจากโลก. หลายบทว่า **โลโก จ อฏฺฐธมฺเม อนุปริวตฺตติ** โลกย่อมหมุนไปตามโลกธรรม ๘ ประการนี้ ความว่า อนึ่ง โลกนี้ ย่อมติดตาม คือย่อมไม่ละธรรมทั้งหลายนั่น ได้แก่ ย่อมไม่กลับจากธรรมเหล่านั้น. สองบทว่า **ลาโภ อลาโภ** ลาภ ๑ เสื่อมลาภ ๑ ความว่า เมื่อลาภมาถึงแล้ว ความเสื่อมลาภบัณฑิตพึงทราบว่า ก็มาถึงเหมือนกัน. แม้ในบททั้งหลายมีบทว่า **ยส** เป็นต้น ก็นัยนี้.

ฎีกาโลกธรรมสูตรเป็นต้นนั้นว่า " ธรรมอันจะมีแน่แท้แก่สัตว์โลก ชื่อว่าธรรมสำหรับโลก. ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า 'ผู้ชื่อว่าพ้นจากธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมไม่มี.' การได้ของกินและเครื่องปกปิด (นุ่งห่ม) เป็นต้น ชื่อว่า ลาภ. อีกอย่างหนึ่ง วัตถุมีของกินและเครื่องปกปิดเป็นต้นเหล่านั้นแล ชื่อว่าลาภ เพราะเป็นวัตถุอันบุคคลพึงได้. ความไม่มีแห่งวัตถุมีของกินและเครื่องปกปิดเป็นต้นนั้น ชื่อว่า เสื่อมลาภ. ก็บรรดาลาภและเสื่อมลาภทั้ง ๒ นี้ ความยินดีอันมีลาภนั้นเป็นอารมณ์ พระอาจารย์ถือเอาแล้วด้วย **ลาภศัพท์**, ความยินร้ายอันมีความเสื่อมลาภเป็นอารมณ์ ท่านถือเอาด้วย **อลาภ** ศัพท์. เพราะเมื่อความยินดีมีอยู่, ความยินร้ายก็ได้โอกาสที่จะเกิดขึ้น เหมือนกัน ประดุจว่าเมื่อเลือดมี, หนองก็ต้องมี ด้วยสามารถแห่งความช้ำเลือดฉะนั้น; เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **'ลาเภ อาคเต อลาโภ อาคโตเยว เมื่อลาภมาถึงแล้ว ความเสื่อมลาภก็มาถึงได้เหมือนกัน.'** แม้ในโลกธรรมมียศเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน."

ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้เพียงเท่านี้แลว่า " ธรรมทั้งหลายในโลกชื่อว่า โลกธรรม. อธิบายว่า 'โลกยังเป็นไปตราบใด, ธรรมทั้งหลายก็ไม่หมุนกลับจากโลกตราบนั้น."

[๗๐] บทว่า **ผุฏฺฐสฺส** ได้แก่อันโลกธรรมถูกต้อง คือกระทบ ประจวบ ครอบงำแล้ว.

[๗๑] บทว่า **น กมฺปติ** ได้แก่ ไม่หวั่นไหว คือไม่สะเทือน. ถามว่า "จิตของใคร อันโลกธรรมเหล่านั้นถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ?"

แก้ว่า "ของพระอรหันตขีณาสพ, มิใช่ของใครอื่น"

จริงอย่างนั้น บรรพชิตทั้งหลายมีสามเณรผู้ปุถุชนเป็นต้น เห็นพระลกุณฏกภัททิยเถระแล้ว จับที่ศีรษะ หู จมูก กล่าวว่า "พ่อหนู พ่อไม่กระสัน ยังยินดียิ่งในศาสนาอยู่หรือ ?" พระเถระไม่โกรธ ไม่ประทุษร้าย ต่อสามเณรเป็นต้นเหล่านั้นเลย.

ภิกษุสนทนากันว่า "บรรพชิตทั้งหลายมีสามเณรเป็นต้น ย่อมเบียดเบียน (พระเถระ) อย่างนั้น และอย่างนี้ ท่านไม่โกรธ ไม่ประทุษร้ายเลย."

พระศาสดาทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า "อย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาพระขีณาสพ ย่อมไม่

โกรธ ไม่ประทุษร้ายเลย, เพราะว่า พระขีณาสพเหล่านั้นเป็นผู้เช่นศิลาแท่งทึบ ไม่หวั่นไหว อันใคร ๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้" ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถานี้ในบัณฑิตวรรค แห่งพระธรรมบทว่า

" บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะ
นินทาและสรรเสริญ เหมือนภูเขาศิลาแท่งทึบ
ไม่หวั่นไหวเพราะลมฉะนั้น[๑]

อรรถกถาพระธรรมบทนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นินฺทาปสสาสุ** มีวินิจฉัยว่า ในพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาค ตรัสโลกธรรม ๒ ประการก็จริง ถึงดังนั้น ผู้ศึกษาควรทราบเนื้อความด้วยอำนาจแม้แห่งโลกธรรม ๘ ประการ เหมือนอย่างว่า ภูเขาศิลาแท่งทึบคือไม่มีโพรง ย่อมไม่หวั่นไหว คือไม่สะเทือน ได้แก่ ไม่เอนเอียง เพราะลมอันต่างด้วยลมที่พัดมาจากทิศมีปุรัตถิมทิศ เป็นต้น ฉันใด บัณฑิตทั้งหลาย เมื่อโลกธรรมแม้ทั้ง ๘ ครอบงำอยู่ ย่อมไม่หวั่นไหว คือไม่เอนเอียง ไม่สะเทือน ด้วยอำนาจแห่งความกระทบกระทั่ง หรือด้วยอำนาจแห่งความยินดี ฉันนั้น."

ส่วนในอรรถกถา ท่านกล่าวคำใดไว้ว่า

" ภูเขาศิลาแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะลม
ฉันใด; รูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะทั้งมวล
และธรรมอันน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา จะยัง
จิตที่ตั้งมั่น (คงที่) หลุดพ้นแล้ว ของพระอริย-
สาวกนั้น ผู้คงที่ พิจารณาเห็น (ความเกิด) และ
ความเสื่อม ให้หวั่นไหวไม่ได้ ฉันนั้น

คำนั้น ท่านพระโสณเถระ เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตของตนกล่าวในสำนักพระศาสดา (มา) ในปฐมวรรค[๑]ทุติปัณณาสก์ ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย และในจัมมขันธกะ[๒]

นัยอันมาในอรรถกถาปฐมวรรคและจัมมขันธกะนั้นว่า รูปารมณ์อันบุคคลพึงถูกต้อง ชื่อว่า ผัสสะ ในคาถานั้น ธรรมที่พึงรู้ได้ด้วยใจชื่อว่า ธรรม.

บทว่า **นปฺปเวเธนฺติ** ความว่า จะยังจิตให้หวั่นไหวไม่ได้.

บทว่า **ตาทิโน** คือ ผู้เข้าลักษณะแห่งผู้คงที่.

บทว่า **จิต** ได้แก่ ที่ตั้งมั่น คือ ถึงความไม่หวั่นไหว.

บทว่า **วิปฺปมุตฺตฺต** ความว่า อันหลุดพ้นแล้ว ด้วยอำนาจผลสมบัติ เพราะปฏิบัติทางวิปัสสนาและน้อมไปแล้วในอารมณ์คือนิพพาน.

บาทคาถาว่า วยญฺจสฺสานุปสฺสโต ความว่า แห่งพระอริยสาวกนั้น ผู้ตามเห็นทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปแห่งจิต ได้แก่พระอรหันต์.

แต่ในจุณณิยบทในพระสูตร มาแล้วว่า "วยญฺสฺสานุปสฺสติ."

ก็ในอรรถกถาจุณณิยบทนั้น ท่านกล่าวว่า "บทว่า วยญฺจสฺสานุปสฺสติ ความว่า ก็พระอรหันต์นั้น ย่อมเห็นทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปแห่งจิตนั้น." อธิบายว่า "ภิกษุขีณาสพนั้น ย่อมเห็นทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไปแห่งจิตนั้น."

ในอรรถกถา ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "จิตของพระขีณาสพเท่านั้น ย่อมไม่หวั่นไหว." คำนั้น ผู้ศึกษาพึงเห็นว่า "ท่านกล่าวไว้ด้วยพระอริยบุคคลชั้นอุกฤษฏ์." จริงอยู่ ใคร ๆ อาจจะกล่าวได้ว่า "จิตของพระอริยสาวกแม้อื่นจากพระขีณาสพนั้น ย่อมไม่หวั่นไหว."

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสถาม โดยความที่พระองค์ประสงค์จะตรัส (กเถตุกัมยตา ปุจฉา) อย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ทั้งลาภเสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ ทั้งสุข ทั้งทุกข์ ย่อมเกิดแก่ปุถุชนแม้ผู้ไม่ได้สดับ. ภิกษุทั้งหลาย ทั้งลาภ ฯ ล ฯ ทั้งทุกข์ ย่อมเกิดแก่พระอริยสาวก แม้ผู้สดับแล้ว ภิกษุทั้งหลาย บรรดาปุถุชนและพระอริยสาวกเหล่านั้น อะไรเป็นเหตุแปลกกัน, อะไรเป็นความหมายต่างกัน, อะไรเป็นเครื่องกระทำพระอริยสาวกผู้สดับแล้วให้ต่างจากปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเล่า ?" ดังนี้แล้ว จึงตรัสอย่างนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลายลาภ ย่อมเกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว, เขาย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงตามเป็นจริงว่า 'ลาภนี้เกิดขึ้นแล้วแล แก่เรา, ก็แต่ว่า ลาภนั้นแล ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา' ความเสื่อมลาภย่อมเกิดขึ้น---- ยศ ---- ความเสื่อมยศ ----นินทา ---- สรรเสริญ ---- สุข ย่อมเกิดขึ้น ---- ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น (แก่เขา), เขาย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมไม่รู้ทั่วถึงตามเป็นจริงว่า 'ทุกข์นี้ เกิดขึ้นแล้วแล แก่เรา, ก็แต่ว่าทุกข์นั้นแล ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา.' แม้ลาภ ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่. แม้ความเสื่อมลาภ ฯ ล ฯ แม้ทุกข์ ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เขาย่อมยินดีลาภที่เกิดขึ้น ย่อมยินร้ายในความเสื่อมลาภ ฯ ล ฯ ย่อมยินดีสุขที่เกิดขึ้น ย่อมยินร้ายในทุกข์. เขาถึงพร้อมด้วยความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้ ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า 'เขาย่อมไม่พ้นจากทุกข์' ภิกษุทั้งหลาย นี้และเป็นเหตุแปลกกัน นี้เป็นความหมายต่างกัน นี้เป็นเครื่องทำพระอริยสาวกผู้สดับแล้วให้ต่างจากปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ." พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว, พระสุคตผู้ศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาพันธ์นี้ในภายหลังว่า

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือ ลาภ
เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข
ทุกข์ เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่แน่นอน มีความ
แปรปรวนเป็นธรรมดา ก็ท่านผู้มีสติ มีปัญญาดี
ทราบธรรมเหล่านั้นแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นว่า
'มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา' ธรรมที่เป็น
อิฏฐารมณ์ทั้งหลาย ย่อมย่ำยีจิตของท่านไม่ได้,
ท่านย่อมไม่ถึงความขัดเคือง เพราะธรรม
อันเป็นอนิฏฐารมณ์ ความยินดีหรือความยินร้าย
กำจัดได้แล้ว ถึงความสาบสูญ มีอยู่ไม่ได้ อนึ่ง
ท่านทราบทางอันปราศจากธุลี ไม่มีโศก เป็น
ผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมรู้ทั่วถึงโดยชอบ๑

บาลีในโลกธรรมสูตรที่ ๒ ในปฐมวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

อรรถกถาทุติยโลกธรรมสูตรนั้นว่า "บทว่า **โก วิเสโส** คือ อะไรเป็นเหตุแปลกกัน.

บทว่า **อธิปฺปายโส** ได้แก่ เป็นความประกอบยิ่ง

บทว่า **ปริยาทาย** คือ ยึด ได้แก่ ครอบงำ."

ฎีกาทุติยโลกธรรมนั้นว่า "ชื่อว่า **อธิปฺปายโส** เพราะเป็นเครื่องประกอบ คือ ประกอบไว้ทั่วอย่างยิ่ง ได้แก่ กิริยาที่พึงกระทำยิ่ง ให้แปลกต่างกัน ด้วยเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า '**อธิปฺปโยโค.**"

ฎีกามัชฌิมปัณณาสก์ ในขันธกวรรคว่า ชื่อว่า **"อธิปฺปายโส** เพราะเป็นเครื่องประกอบ คือ ประกอบไว้ทั่ว อย่างยิ่ง คือ ให้แปลกกัน ได้แก่การประกอบให้แปลกกัน ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า' **อธิกปฺปโยโค.**"

อรรถกถาปฐมโลกธรรมสูตรว่า "บาทคาถาว่า **อเวกฺขตี วีปริณามธมฺเม** ความว่า ย่อมพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า 'ธรรมเหล่านี้ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา บทว่า **วิธูปิตา** ได้แก่ ขจัด คือทำลายแล้ว.สองบทว่า **ปตฺวา ณตฺวา** ได้แก่ รู้บทคือพระนิพพาน บาทคาถาว่า **สมฺมปฺปชานาติ ภวสฺส ปารคู** ความว่า อนึ่ง พระอริยสาวกนั้นรู้บทคือนิพพานแล้ว ถึงฝั่งแห่งภพ คือ ถึงความสำเร็จคือที่สุด(ภพ) ย่อมรู้ทั่วถึงโดยชอบ ซึ่งความที่ตนเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพนั้น.

[๗๒] โทมนัส มีความพินาศเป็นต้นเป็นเหตุ ชื่อว่า โสกะสมจริงดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร[๑]ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็ความโศกเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ความโศกความเศร้าใจ ความแห้งใจ ความผาก ณ ภายใน ความเศร้าโศก ณ ภายใน ของสัตว์ ผู้ประกอบด้วยความฉิบหายอันใดอันหนึ่ง (และ) ผู้อันทุกขธรรม อันใดอันหนึ่งถูกต้องแล้ว อันใดเล่า ? ภิกษุทั้งหลายนี้เราเรียกว่าความโศก."

อรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตรนั้นว่า บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺยสเน** ความว่า ด้วยบรรดาความเสื่อมมีความเสื่อมจากญาติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง บทว่า **ทุกฺขธมฺเมน** ได้แก่ อันเหตุแห่งทุกข์มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น (ถูกต้องแล้ว) บทว่า **ผุฏฺฐสฺส** ได้แก่ ท่วมทับ คือ ครอบงำแล้ว ความโศกอันมีความเศร้าใจเป็นลักษณะ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคล ผู้เมื่อความเสื่อมมีความเสื่อมญาติเป็นต้น หรือเหตุแห่งทุกข์มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ อันความเสื่อมหรือเหตุแห่งทุกข์นั้นครอบงำแล้ว ชื่อว่า **โสโก** ความแห้งใจชื่อว่า **โสจิตตฺต.** ก็เพราะความโศกนั่นยังภายในให้เหือดแห้ง คือให้แห้งผากเกิดขึ้น, เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ความแห้งผาก ณ ภายใน ความเศร้าโศก ณ ภายใน.

ฎีกามหาสติปัฏฐานสูตรนั้นว่า "บทว่า **พฺยสเนน** ได้แก่ อนัตถะ ธัมมศัพท์มีเหตุเป็นบรรยายเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า 'อันเหตุแห่งทุกข์.' ภาวะแห่งบุคคลหรือแห่งจิต ผู้ถึงความโศกคือผู้เศร้า ชื่อว่ามีความเศร้าใจเป็นลักษณะ เพราะความเป็นสภาพอันบุคคลพึงกำหนดว่าเศร้า ชื่อว่าภาวะแห่งบุคคล หรือแห่งจิตผู้เศร้า. บทว่า **อพฺภนฺตร** ความว่า ความโศกนั้น ชื่อว่ายังภายในแห่ง

อัตภาพให้เหือดแห้ง เพราะความที่ตนเป็นผู้เศร้าหมอง, ชื่อว่า ยังภายในแห่งอัตภาพให้แห้งผาก เพราะอำนาจแห่งความตรอมใจรอบด้าน เพราะถึงความเป็นสภาพมีกำลัง."

อรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "โทมนัส มีการเสวยอนิฏฐารมณ์ เป็นลักษณะ มีการประจวบอาการอันไม่น่าปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นกิจ มีอาพาธทางจิตเป็นเหตุปรากฏ."

อรรถกถาสัจจวิภังค์ว่า "ความโศกนี้นั้น โดยเนื้อความได้แก่โทมนัสสเวทนาก็จริง แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็มีความหม่นไหม้ ณ ภายในเป็นลักษณะ มีความเหี้ยมเกรียมแห่งใจเป็นกิจ มีความตามละห้อยถึงเป็นเหตุปรากฏ."

ฎีกาสัจจวิภังค์นั้นว่า "ก็โทมนัสสเวทนา มีลักษณะอันพระอรรถกถาจารย์กล่าวแล้วในเบื้องต้นเป็นอาทิ ชื่อว่า ความโศก เพราะเหตุนั้น ไม่จำต้องกล่าวอาการมีลักษณะเป็นต้นอีก ถึงกระนั้น อาการมีลักษณะเป็นต้น อันมีข้อแปลกต่างจากความโศก ก็ควรกล่าวไว้เพราะความที่โทมนัสยังมีข้อแตกต่างกัน เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **'กิญฺจาปิ'** เป็นต้น. ความคิดอันกำเริบหรือความเหือดแห้ง ณ ภายในนั่นแหละ อันเว้นจากความเป็นผู้แกล้วกล้า ชื่อว่าความกรมเกรียม ณ ภายใน ได้แก่ ความหม่นไหม้ ความเศร้าใจ อันสมควรแก่ความเสื่อมมีความเสื่อมญาติเป็นต้น ชื่อว่าความเศร้าโศกเนือง ๆ. อีกอย่างหนึ่ง ความเศร้าใจ คือความเดือดร้อนไปตามคุณหรือโทษนั้น ๆ ก็ชื่อว่าความเศร้าโศกเนือง ๆ.

อนุฎีกาว่า "ด้วยบทว่า **สงฺกุปิตจินฺตน** นี้ ท่านกล่าวความเป็นไปแห่งความไม่ยินดียิ่งในอารมณ์ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อปีติและโสมนัสและเพราะประจวบกับโทสะ อีกอย่างหนึ่ง ความเพ่งพินิจคือความคิดด้วยสามารถแห่งความแผดเผานิสัยของตน ณ ภายใน ชื่อว่าความกรมเกรียม ณ ภายใน บัณฑิตพึงทราบความแปลกกันแห่งความรำคาญและความโศกทั้ง ๒ ดังนี้ว่า 'เมื่อความเศร้าโศกเนือง ๆ มีอยู่ ความเดือดร้อนมีกุศลากุศลอันตนกระทำแล้วและไม่กระทำแล้ว เป็นอารมณ์ตามที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า ความโศก."

เพราะเหตุนั้น บุคคลแม้อันทุกขธรรมถูกต้องแล้ว ก็ไม่ควรเศร้าโศก ประดุจชนทั้งหลายมีคน ๕ คนเป็นต้น ในอดีตกาลไม่เศร้าโศก ฉะนั้น (อุรคชาดก).

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ ในกรุงพาราณสี เลี้ยงชีวิตด้วยกสิกรรม พระโพธิสัตว์นั้นมีบุตร ๒ คน คือ ชาย ๑ หญิง ๑ ท่านนำหญิงสาวมาจากสกุลเสมอกัน เพื่อบุตรผู้เจริญวัยแล้ว ชน ๕ คน เหล่านั้น รวมเป็น ๖ คนกับหญิงคนใช้ชื่อขุชชุตตราอีก ๑ ด้วยประการฉะนี้.

พระโพธิสัตว์ได้ให้โอวาทแก่ชนทั้งหลาย มีภรรยาเป็นต้นว่า "เธอทั้งหลาย จงเจริญมรณัสสติ จงกำหนดความตายของเธอทั้งหลายเถิด ก็ความตายของสัตว์เหล่านี้แน่นอน ชีวิตไม่แน่นอน สังขารทั้งสิ้นไม่เที่ยง มีอันสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาททั้งกลางคืนและกลางวันเถิด." ชนเหล่านั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน เจริญมรณัสสติแล้ว.

ภายหลังวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ไปไถนาพร้อมกับบุตรชาย บุตรชายคุ้ยขยะเผาไฟ. งูพิษมีอยู่ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง ในที่ใกล้เขา ควันไปกระทบตางูนั้น มันจึงโกรธ เลื้อยออกมาขบกัดเขา. เขาล้มตายทันที

พระโพธิสัตว์ รู้ความที่บุตรนั้นตายแล้ว ยกบุตรนั้นขึ้น (วาง)ให้นอนที่โคนไม้ต้นหนึ่งไม่ร้องไห้เลย กำหนดความที่สังขารทั้งหลายเป็นสภาพไม่เที่ยงเท่านั้นว่า "ขันธปัญจกะ (หมวด ๕ แห่งขันธ์)ที่มีความแตกเป็นธรรมดา แตกไปแล้ว, ที่มีความตายเป็นธรรมดาตายไปแล้ว สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สำเร็จด้วยความตาย" กำลังไถนาเห็นบุรุษผู้คุ้นเคยคนหนึ่ง เดินไป ณ ที่ใกล้นา จึงถามว่า "พ่อจะไปเรือนหรือ ?"

บุรุษ. จ้ะ.

พระโพธิสัตว์. ถ้าเช่นนั้น พ่อไปสู่เรือนแม้ของพวกฉันแล้ว ช่วยบอกพราหมณีว่า "ได้ยินว่าวันนี้ ไม่ต้องนำภัตมาสำหรับ ๒ คน เหมือนวันก่อน พึงนำมาสำหรับคนเดียวเท่านั้น และในวันก่อนทาสีนำ(อาหาร) มาคนเดียว แต่วันนี้ พวกท่านพึงมาทั้ง ๔ คน." บุรุษนั้นไปบอกแล้วอย่างนั้นเทียว.

ชนทั้งหมดเหล่านั้น ไปแล้วที่นานั้น เห็นบุตรพราหมณ์นั้นตายแล้ว บูชาด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ เผาศพแล้ว. แม้สักคนเดียวก็ไม่มีการร้องไห้หรือคร่ำครวญ. น้ำตาแม้เพียงหยดเดียวก็ไม่มี. เพราะว่า ชนเหล่านั้นทุกคน เจริญมรณัสสติด้วยดีแล้ว ภพแห่งท้าวสักกะร้อนแล้ว เพราะเดชแห่งคุณของชนเหล่านั้น.

ท้าวสักกะทรงใคร่ครวญอยู่ ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว มีพระหฤทัยเลื่อมใส เสด็จไป ณ ที่นั้น ตรัสถามเหตุที่ไม่เศร้าโศกกะชนเหล่านั้นแม้ชนเหล่านั้น กราบทูลแด่ท้าวเธอแล้ว. ก็บรรดาชนเหล่านั้นพระโพธิสัตว์ กราบทูลอย่างนี้ว่า

"บุตรของข้าพระองค์ เมื่อสรีระใช้สอยไม่ได้ ละไปแล้ว ทำกาละแล้ว ก็ละทิ้งกายของตนไปเหมือนงู ลอกคราบเก่าทิ้งไปฉะนั้น บุตรของข้าพระองค์นั้นอันพวกข้าพระองค์ ประชุมกันเผาอยู่ ย่อมไม่รู้ถึงความคร่ำครวญของพวกญาติ; เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์จึงไม่เศร้าโศกถึงเขา เขาไปสู่คติของเขาแล้ว."

ฝ่ายพราหมณี กราบทูลว่า

" บุตรของหม่อมฉันนั้น มาจากปรโลกนั้น หม่อมฉันมิได้เชื้อเชิญมา เขาไปจากโลกนี้ หม่อมฉันก็มิได้อนุญาตให้ไป เขามาอย่างใด, เขาก็ไปอย่างนั้น, จะคร่ำครวญทำไมในเพราะการไปของเขานั้น, บุตรนั้น อันพวกหม่อมฉันประชุมกันเผาอยู่ ย่อมไม่รู้ถึงความคร่ำครวญของพวกญาติ, เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศกถึงเขา เขาไปสู่คติของเขา

แล้ว."

ฝ่ายน้องสาว กราบทูลว่า

" ถ้าหม่อมฉันร้องไห้ ก็จะต้องซูบ ผอมไป ไม่มีผลอะไรแก่หม่อมฉัน พวกญาติ มิตรและสหาย ของพวกหม่อมฉันนั้น พึงมีความไม่ยินดียิ่งขึ้นไป พี่ชายของหม่อมฉันนั้น อันพวกหม่อมฉันประชุมกันเผาอยู่ ย่อมไม่รู้สึกถึงความคร่ำครวญของพวกญาติ; เพราะเหตุนั้น หม่อม-ฉันจึงไม่เศร้าโศกถึงเขา เขาไปสู่คติของเขาแล้ว."

ฝ่ายภรรยาของเขา กราบทูลว่า

" เด็ก ย่อมร้องไห้ถึงพระจันทร์อัน โคจรไปอยู่แม้ฉันใด; ข้อที่บุคคลเศร้าโศกถึงบุคคลผู้ละไปแล้ว ก็มีอุปไมยฉันนั้นเหมือนกัน สามีของหม่อมฉันนั้น เมื่อพวกหม่อมฉัน ประชุมกันเผาอยู่ ย่อมไม่รู้ถึงความคร่ำครวญแห่งพวกญาติ เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศกถึงเขา เขาไปสู่คติของเขาแล้ว."

ฝ่ายทาสี กราบทูลว่า

" ข้าแต่พรหม หม้อน้ำที่แตกแล้ว จะกลับประสานให้ติดกันดังเดิมไม่ได้ฉันใด; ข้อที่บุคคลเศร้าโศกถึงคนผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็มีอุปไมยฉันนั้นเหมือนกัน บุตรของนายของหม่อมฉันนั้น เมื่อพวกญาติประชุมกันเผาอยู่ ย่อมไม่รู้สึกถึงความคร่ำครวญ ของพวกญาติ; เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศกถึงท่าน ท่านไปสู่คติของท่านแล้ว."

ท้าวสักกะ ทรงสดับธรรมกถาของชนทั้งหมดแล้ว ทรงเลื่อมใส ตรัสว่า "จำเดิมแต่นี้ไป พวกท่านอย่าทำการงานด้วยมือของตนเลย เราเป็นท้าวสักกเทวราช จักทำรัตนะ ๗ ไม่มีปริมาณไว้ในเรือนของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงให้ทาน รักษาศีล เข้าจำอุโบสถเถิด" ดังนี้แล้ว ทรงกระทำเหมือนอย่างนั้นแหละ เสด็จไปสู่สถานของพระองค์แล้วแล.

ชนทั้ง ๕ เหล่านั้น กลับได้ทรัพย์นับไม่ถ้วน ซึ่งมีความไม่เศร้าโศกเป็นมูล ด้วยประการฉะนี้.

ฝ่ายพระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตวัตถุนี้มา เพื่อจะนำออกซึ่งความโศกของกุฏุมพีคนหนึ่ง ผู้มีบุตร

ตายไปแล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย. ในที่สุดแห่งสัจจะ กุฎุมพีนั้น บรรเทาความโศกได้แล้วเป็นพระโสดาบัน.

๗๓ ราคะ โทสะ และโมหะ ชื่อว่า ธุลี. จริงอยู่ ราคะ โทสะและโมหะเหล่านั้น ย่อมกระทำจิตนั้น ๆ ให้เศร้าหมองเหมือนอย่างธุลีตามปกติ ตกไปในที่ใด ๆ ย่อมทำที่นั้น ๆ ให้เศร้าหมอง ฉะนั้น. เพราะเหตุนั้น ราคะโทสะและโมหะเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า ธุลี เพราะเป็นดุจธุลี (ธรรมดา) เหตุความเป็นสภาพเสมอด้วยธุลี เพราะกระทำให้เศร้าหมอง. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค ครั้งประทับนั่งในเรือนของหมอชีวกแล ทรงแผ่พระโอภาสแก่พระจูฬปันถกผู้นั่งในพระเวฬุวันแล้ว ได้ตรัสคาถา ๓ คาถาเหล่านี้ว่า

" เราเรียกราคะว่าธุลี แต่หาเรียกละอองว่าธุลีไม่ (เพราะ) คำว่า รโช นั่น เป็นชื่อแห่งราคะ, ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมอยู่ในศาสนาของท่านผู้ปราศจากธุลีได้ เพราะละธุลีนั้นเสีย

เราเรียกโทสะว่าธุลี แต่หาเรียกละอองว่าธุลีไม่ (เพราะ) คำว่า รโช นั่น เป็นชื่อแห่งโทสะ, ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมอยู่ในศาสนาของท่านผู้ปราศจากธุลีได้ เพราะละธุลีนั่นเสีย.

เราเรียกโมหะว่าธุลี แต่หาเรียกละอองว่าธุลีไม่ (เพราะ) คำว่า รโช นั่น เป็นชื่อของ โมหะ, ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมอยู่ในศาสนาของท่านผู้ปราศจากธุลีได้ เพราะละธุลีนั่นเสีย."

บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคาถานั้นดังนี้ ราคะ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า "เป็นธุลี ในอริยวินัย" แต่หาตรัสเรียกละอองว่า" เป็นธุลี " ไม่. เพราะเหตุนั้น คำว่า " ธุลี " นั้น จึงเป็นชื่อแห่งราคะเพราะกระทำภาวะคือความเศร้าหมองแห่งจิต. เพราะละธุลีกล่าวคือราคะนั้นเสีย. บทว่า **วิปฺปหิตฺวา** คือ เพราะเหตุละ (กิเลสธุลี)ด้วยมรรคชั้นสูง โดยเด็ดขาด.

สองบทว่า **วิหรนฺติ เต** ความว่า ภิกษุเหล่านั้น คือ ผู้ละเป็นบัณฑิต ย่อมอยู่ในศาสนาของท่านผู้ปราศจากธุลี คือของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้านั้นแล ผู้มีธุลีคือราคะเป็นอาทิทรงละได้แล้ว โดยประการทั้งปวง.

ก็ราคะ โทสะ และโมหะเหล่านั้น ชื่อว่า เสมอเป็นอันเดียวกัน เพราะความเป็นสภาพเสมอด้วยธุลีก็จริง, ถึงดังนั้น ราคะโทสะ และโมหะเหล่านั้น ยังมีความแปลกกันอยู่แท้.

สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในบาลีติตถิยสูตร ทุติวรรค ทุติยปัณณาสก์ ติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " ภิกษุทั้งหลาย ถ้าปริพาชกผู้อัญญเดียรถีย์ พึงถามอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ ๓ ประการ, ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ ราคะ โทสะ โมหะ,ผู้มีอายุ ธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล. ผู้มีอายุ บรรดาธรรม ๓ ประการเหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุแปลกกัน มีอะไรเป็นความหมายต่างกัน มีอะไรเป็น

เครื่องกระทำให้ต่างกัน. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอถูกปริพาชกถามอย่างนั้นแล้ว พึงพยากรณ์แก่ปริพาชกผู้อัญญเดียรถีย์เหล่านั้น อย่างนี้ว่า " ผู้มีอายุ ราคะแล มีโทษน้อย แต่คลายช้าโทสะ มีโทษมาก คลายเร็ว โมหะ มีโทษมาก ทั้งคลายช้า."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ราโค โข** ได้แก่ ราคะเป็นไปด้วยอำนาจความกำหนด. บทว่า **อปฺปสาวชฺโช** ความว่า ชื่อว่ามีโทษน้อย คือ มีโทษเพียงเล็กน้อย เพราะเหตุ ๒ ประการ คือเพราะอำนาจโทษทางโลกบ้าง เพราะอำนาจโทษอันเป็นวิบากบ้าง. ราคะมีโทษน้อยอย่างไร ? จริงอยู่ มารดา บิดา และปิยชนมีพี่สาว น้องสาวเป็นต้น ย่อม[๒]ทำอาวาหมงคลและวิวาหมงคลด้วยบุตรและพี่ชายน้องชายก็ได้. ราคะ ชื่อว่า มีโทษน้อย ด้วยอำนาจโทษทางโลกอย่างนี้ก่อน. แต่ธรรมดาว่าปฏิสนธิในอบาย อันมีสหารสันโดษเป็นมูล ย่อมมีไม่ได้ ราคะ ชื่อว่า มีโทษน้อย ด้วยอำนาจโทษอันเป็นวิบากด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

บทว่า **ทนฺธวิราคี** ความว่า ก็ราคะนั่น แม้เมื่อจะคลาย ย่อมค่อย ๆ คลาย ย่อมติดตามไปสิ้นกาลนาน เหมือนการจับเขม่าน้ำมันฉะนั้น แม้ไปสู่ภพอื่น ๒ - ๓ ภพ ก็ย่อมไม่หาย เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **ทนฺธวิราคี.**

ในข้อนั้น มี เรื่องหญิงผู้ประพฤตินอกใจเป็นอุทาหรณ์

ได้ยินว่า บุรุษคนหนึ่ง ประพฤติมิจฉาจารในภริยาของพี่ชาย บุรุษนั้นแลได้เป็นที่รักของหญิงแม้นั้น กว่าสามีของตน. หญิงนั้น จึงกล่าวกะเขาว่า " เมื่อเรื่องของเราเปิดเผยขึ้นแล้ว ในเพราะเหตุนี้จักมีความครหาอย่างใหญ่หลวง คุณจงให้เขาฆ่าพี่ชายของคุณเสียเถิด." เขาอันหญิงนั้นกล่าวอยู่ ๓ ครั้ง รับคำแล้ว ให้ฆ่าพี่ชายเสีย.

บุรุษนอกนี้ ไม่อาจสละความเยื่อใยในภริยา จึงเกิดเป็นงูใหญ่ในเรือนนั้นเอง. งูนั้น เมื่อหญิงภริยาเก่านั้น ยืนก็ดี นั่งก็ดีเลื้อยไปตกบนสรีระ (ของนาง).

ต่อมา หญิงนั้น คิดว่า " บุรุษนั้น จักเป็นงูนี้แน่แท้ " ดังนี้แล้วจึงให้เขาฆ่างูนั้นเสีย. งูนั้น เกิดเป็นลูกสุนัขในเรือนนั้นนั่นเทียว เพราะความรักหญิงนั้นอีก.

ลูกสุนัขนั้น จำเดิมแต่กาลที่เดินได้ ย่อมเที่ยวไปข้างหลัง ๆของหญิงนั้น. แม้หญิงนั้นไปสู่ป่าก็ไปด้วยกันทีเดียว.

พวกมนุษย์ เห็นดังนั้นแล้ว ย่อมเย้ยหยันว่า " พรานสุนัขออกแล้ว จักไปที่ไหนน่ะ." นางจึงให้ฆ่าสุนัขนั้นเสียอีก. แม้สุนัขนั้น เกิดเป็นลูกโคในเรือนนั้นอีก ย่อมเที่ยวตามหลังหญิงนั้นอย่างนั้นเหมือนกัน.

แม้ในกาลนั้น พวกมนุษย์ เห็นนางแล้ว ย่อมเย้ยหยันว่า " คนเลี้ยงโคออกแล้ว, แม่โคทั้งหลายจักเที่ยวไป ณ ที่ไหน ? " นางจึงให้ฆ่าโคนั้นแม้ในที่นั้น.

แม้ในกาลนั้น โคนั้น ไม่อาจจะตัดสิเนหาเหนือหญิงนั้นได้ ในวาระที่ ๔ เกิดเป็นผู้ระลึกชาติได้ในท้องของหญิงนั้นทีเดียว. เด็กนั้นเห็นความที่ตนถูกหญิงนั้นฆ่าแล้วใน ๔ อัตภาพโดยลำดับ คิดว่า" เราเป็นผู้เกิดในท้องของหญิงผู้เป็นข้าศึกชื่อเห็นปานนี้ " ดังนี้แล้วจำเดิมแต่นั้น ไม่ให้มารดานั้นถูกต้องตนด้วยมือ. ถ้ามารดานั้น ถูกต้องเด็กนั้น เด็กนั้น ย่อมคร่ำครวญร้องไห้. ต่อมา ย่าเท่านั้น ย่อม

ประคับประคองเขา.

ในอปรภาค ปู่กล่าวกะเขาผู้เจริญแล้วว่า " พ่อ เพราะเหตุใด เจ้าจึงไม่ให้มารดาจับต้องตัวด้วยมือ ? " เขากล่าวว่า " นั่นไม่ใช่มารดาของผม นั่นเป็นปัจจามิตรของผม " ดังนี้แล้ว บอกพฤติการณ์ทั้งสิ้นให้ฟัง.

ปู่กอดเขาแล้วร้องไห้ พลางกล่าวว่า " มาเถิด พ่อ ประโยชน์อะไรของพวกเรา ด้วยการอยู่อาศัยในที่เช่นนี้ " ดังนี้แล้ว พาเขาออกไปแล้ว ได้ไปสู่วัดแห่งหนึ่ง. ชนทั้ง ๒ นั้นบวชแล้ว อยู่ในวัดนั้นบรรลุพระอรหัตแล้ว.

อรรถกถา®ติตถิยสูตรนั้นว่า " บทว่า **มหาสาวชฺโช**ความว่า ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยเหตุแม้ ๒. มีโทษมากอย่างไร ?จริงอยู่ บุคคลเป็นผู้อันโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมผิดในมารดาบ้างในบิดาบ้าง ในปิยชนมีพี่สาวน้องสาวเป็นต้นบ้าง ในบรรพชิตทั้งหลาย บ้าง. เขาย่อมได้ความติเตียนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ ว่า บุคคลนี้ย่อมผิด ในมารดาบิดาบ้าง ในปิยชนมีพี่สาวน้องสาวเป็นต้นบ้าง ในบรรพชิตทั้งหลายบ้าง โทสะ ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยอำนาจโทษทางโลก อย่างนี้ก่อน. อนึ่ง เขาย่อมไหม้ในนรกตลอดกัป เพราะอนันตริยกรรมอันตนกระทำแล้ว ด้วยอำนาจโทสะ. โทสะ ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยอำนาจโทษอันเป็นวิบาก ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

บทว่า **ขิปฺปวิราคี** ความว่า โทสะ คลายเร็ว. จริงอยู่ บุคคลผู้อันโทสะประทุษร้ายแล้ว ผิดในมารดาบิดาบ้าง ในเจดีย์บ้าง ในโพธิบ้าง ในบรรพชิตทั้งหลายบ้าง แล้ว ย่อมแสดงโทษว่า 'ขอท่านจงอดโทษแก่ข้าพเจ้า.' กรรมนั้นของเขา ย่อมกลับเป็นปกติพร้อมกับการให้อดโทษทีเดียว. ฝ่ายโมหะ ชื่อว่า มีโทษมาก ด้วยเหตุ ๒ ประการเหมือนกัน. มีโทษมากอย่างไร ? จริงอยู่ บุคคลเป็นผู้หลงแล้วเพราะโมหะ ผิดในมารดาบิดาทั้งหลายบ้าง ในเจดีย์บ้าง ในโพธิบ้างในบรรพชิตทั้งหลายบ้าง แล้วย่อมได้ความติเตียนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ. โมหะ ชื่อว่ามีโทษมากด้วยสามารถโทษทางโลกอย่างนี้ก่อน. อนึ่ง คนหลง ย่อมไหม้ในนรกตลอดกัปด้วยอนันตริยกรรม อันตนกระทำแล้วด้วยอำนาจโมหะ. โมหะ ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยสามารถโทษอันเป็นวิบาก ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

บทว่า **ทนฺธวิราคี** คือ ค่อย ๆ คลาย. จริงอยู่ กรรมอันคนหลงเพราะโมหะกระทำแล้ว ย่อมค่อย ๆ คลาย เหมือนอย่างว่า หนังหมี อันบุคคลฟอกอยู่ตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ย่อมเป็นหนังไม่ขาวฉันใด กรรมอันคนหลงเพราะโมหะกระทำแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมไม่คลายเร็ว คือค่อย ๆ คลายไปเท่านั้น."

ฎีกาติตถิยสูตรนั้นว่า " บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในคำว่า **โก อธิปฺปยาโส** นี้ ในพระบาลีว่า (บรรดาธรรม ๓ ประการนั้น) มีอะไรเป็นเครื่องประกอบให้ต่างกัน. บทว่า **โลกวชฺชวเสน** ความว่า ด้วยสามารถแห่งโทษอันโลกิยมหาชนพึงติเตียนโดยปกติ. บทว่า **วิปากวชฺชวเสน** คือ ด้วยสามารถแห่งโทษอันเป็นวิบาก อันยังสัตว์ให้เป็นไปพร้อมในอบาย."

กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้นนั่น เป็นกิเลสแตกต่างกันโดยโทษมีความเป็นกิเลสคลายช้าเป็นต้นก็จริง ถึงดังนั้น ก็ชื่อว่าเสมอเป็นอันเดียวกันแท้ เพราะความเป็นกิเลสเป็นเหตุแห่งความมืดมน.ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย (มลสูตร จตุตถวรรค ติกนิบาต อิติวุตตกะ)ว่า

" ความโลภ ยังความฉิบหายไร้ประโยชน์ให้เกิด, ความโลภ ยังจิตให้กำเริบ. ชนย่อมไม่หยั่งรู้ซึ่งภัยนั้น อันเกิดแล้ว ณ ภายใน, คนโลภ ย่อมไม่รู้อรรถ, คนโลภ ย่อมไม่เห็นธรรม. ความโลภ ย่อมครอบงำนรชนในกาลใด; ความมืดมน ย่อมมีในกาลนั้น. โทสะ ยังความฉิบหายไร้ประโยชน์ให้เกิด. โทสะ ยังจิตให้กำเริบ ชนย่อมไม่หยั่งรู้ซึ่งภัยนั้น อันเกิดแล้ว ณ ภายใน, คนถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมไม่รู้อรรถ, คนถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม. โทสะ ย่อมครอบงำนรชนในกาลใด ความมืดมนย่อมมีในกาลนั้น. โมทะ ยังความฉิบหายไร้ประโยชน์ให้เกิด, โมหะ ยังจิตให้กำเริบ. ชนย่อมไม่ยั่งรู้ซึ่งภัยนั้น อันเกิดแล้ว ณ ภายใน, คนหลง ย่อมไม่รู้อรรถ, คนหลง ย่อมไม่เห็นธรรม. โมหะ ย่อมครอบงำนรชนในกาลใด ความมืดมน ย่อมมีในกาลนั้น."

อรรถกถามลสูตรนั้นว่า " โลภะ ชื่อว่า ยังความฉิบหายอันไร้ประโยชน์ให้เกิด เพราะยังอนัตถะให้เกิดแก่ตนและแก่ชนเหล่าอื่น. บทว่า **จิตฺตปฺปโกปโน** คือ ยังจิตให้ฟุ้งซ่าน. จริงอยู่ ความโลภเมื่อเกิดขึ้นในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ยังจิตให้ฟุ้งซ่านคือ ให้แปรปรวน ให้ถึงวิการ เกิดขึ้น คือไม่ให้เพื่อประพฤติด้วยสามารถแห่งอาการมีความเลื่อมใสเป็นต้น.

สองบาทคาถาว่า **ภยมนฺตรโต ชาต ตญฺชโน นาวพุชฺฌติ** ความว่า พาลมหาชนนี้ ย่อมไม่หยั่งรู้ซึ่งภัย คือเหตุแห่งภัยนั้น คือที่บัณฑิตกล่าวว่า ความโลภ มีอาการยังอนัตถะให้เกิดและยังจิตให้กำเริบเป็นอาทิ ซึ่งเกิดขึ้น ณ ภายใน คือในภายใน ได้แก่ ในจิตของตนนั่นแล.

บาทคาถาว่า **ลุทฺโธ อตฺถ น ชานาติ** ความว่า บุคคลผู้โลภ ย่อมไม่รู้อรรถ คือประโยชน์เกื้อกูล อันต่างโดยประโยชน์มีประโยชน์ตนเป็นต้น ตามความเป็นจริง.

สองบทว่า **ธมฺม น ปสฺสติ** ความว่า คนโลภ คือผู้อันโลภะ ครอบงำแล้ว ย่อมไม่เห็น คือไม่รู้แม้ซึ่งธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดยประจักษ์ จะป่วยกล่าวไปไยถึงอุตตริมนุสสธรรมเล่า. ความมืดอันกระทำความเป็นผู้ราวกะว่าบอด ชื่อว่า ความมืดมน.

บทว่า **ย** คือ **ยตฺถ** (ในกาลใด) บทว่า **ย** นั้น เป็นปฐมาวิภัตติลงในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ อธิบายว่า 'ความโลภ ย่อมครอบงำคือท่วมทับนรชน ในกาลใด; ความมืดมน ย่อมมีในกาลนั้น.' อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ย** เป็นบทบ่งถึงเหตุ ประกอบความว่า 'เพราะโลภะนั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมครอบงำ

นรชน; ฉะนั้น ความมืดมนจึงมีในกาลนั้น' เพราะ **ย** ศัพท์และ **ต** ศัพท์ เป็นศัพท์เนื่องเป็นอันเดียวกัน อีกประการหนึ่ง บทว่า **ย** เป็นกิริยาปรามาส.

ในคำว่า **โลโภ สหเต** นี้ มีอธิบายว่า ท่านกล่าวความครอบงำ คือท่วมทับ แห่งโลภะนั้นใด ความครอบงำ ความท่วมทับแห่งโลภะนั้น ก็เป็นที่ไป คือเกิดขึ้น แห่งความมืด อันกระทำความเป็นราวกะว่าบอด อีกประการหนึ่ง อธิบายว่า โลภะ ย่อมครอบงำ คือท่วมทับนรชนใด; ความมืดมน ย่อมมีแก่นรชนนั้น ในกาลนั้น. เพราะเหตุนั้นแล คนโลภ จึงไม่รู้อรรถ, คนโลภ จึงไม่เห็นธรรม."

อรรถกถา®ทุติปัณณาสก์ ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " สองบทว่า **อนฺตรโต ชาต** แปลว่า เกิดขึ้นแล้ว ณ ภายใน. สองบทว่า **อตฺถ น ชานาติ** ความว่า คนโลภ ย่อมไม่รู้อรรถคือความเจริญ สองบทว่า **ธมฺม น ปสฺสติ** คือ ย่อมไม่เห็นธรรมคือสมถะและวิปัสสนา. ความมืดอันกระทำความเป็นราวกะว่าบอดหรือความมืดมิด ชื่อว่า **อนฺธตม** บทว่า **สหเต** ได้แก่ ย่อมท่วมทับ."

ฎีกาทุติยปัณณาสก์นั้นว่า " บทว่า **อนฺตรโต** ได้แก่ จากภายในหรือจากจิต."

อกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้นเหล่านั่น เป็นอันแปลกกันโดยอาการมีความเป็นกิเลสคลายช้าเป็นต้น (แต่) ชื่อว่า เสมอเป็นอันเดียวกัน เพราะความเป็นเหตุแห่งความมืดมน ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น บัณฑิตพึงทราบว่า ธุลี โดยอรรถตามที่กล่าวแล้ว. ธุลีเหล่านั้นไปปราศแล้วจากจิตนั้นเหตุนั้น จิต (นั้น) ชื่อว่า **วิรช**. ก็กุลบุตรผู้ใคร่จะบรรลุถึงวิรชจิตนั้น ไม่พึงให้อกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้นเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้งหลาย มีอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งโลภะเป็นต้น พึงละเสีย แม้ด้วยสามารถแห่งตทังคปหาน เพราะว่า บุคคลใด ไม่ละอกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยกุศลธรรมสักว่าตทังคปหาน บุคคลนั้น ย่อมประสบทุกข์.

ในข้อนั้น มีเรื่องบุตรช่างกัลบกเป็นต้นเป็นอุทาหรณ์) :-

ในกรุงเวสาลี ยังมีช่างกัลบกคนหนึ่ง เป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส ถึงสรณะ ๓ สมาทานเบญจศีล เป็นผู้กระทำกิจคือการปลงพระมัสสุและแต่งพระเกสาเป็นต้น ของอิสริยชนมีพระราชาและพระสนมของพระราชาเป็นอาทิ®

วันหนึ่ง เขาเมื่อไปกระทำงานในพระราชวัง พาบุตรของตนไปด้วย ส่วนบุตรของเขา ไปในพระราชวังนั้นแล้ว เห็นเจ้าหญิงลิจฉวีองค์หนึ่ง ประดับตกแต่งเปรียบเหมือนนางเทพอัปสร เป็นผู้มีจิตผูกพันด้วยอำนาจกิเลส ไปถึงบ้านแล้ว จัดเตียงนอนอดอาหารด้วยคิดว่า " เราเมื่อได้เจ้าหญิงลิจฉวีนั่นจักเป็นอยู่, เมื่อเราไม่ได้จะตายในที่นี้แหละ."

ลำดับนั้น บิดากล่าวกะเขาว่า พ่อ เจ้าอย่าทำฉันทราคะในเรื่องที่ไม่เป็นเรื่อง, เจ้ามีชาติต่ำ เป็นเพียงบุตรช่างกัลบก, เจ้าหญิงลิจฉวี เป็นถึงพระราชธิดา ทรงสมบูรณ์ด้วยพระชาติ, เจ้าหญิงนั้นไม่สมควรแก่เจ้า เราจักนำหญิงสาวอื่นผู้สมกันด้วยชาติและตระกูลมาเพื่อเจ้า." เขาไม่ถือถ้อยคำของบิดา ไม่ละราคะแม้ด้วยธรรมเพียงตทังคปหาน ได้ซูบผอม กระทำกาล ณ ที่นั้นนั่นเอง.

เรื่องบุตรช่างกัลบก มาในอรรถกถาสิคาลชาดก.ในปฐมวรรค ทุกนิบาต.

เรื่องทุฏฐราชกุมาร

ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี ยังมีพระราชาพระนามว่ากิตวาสะ พระราชโอรสของพระองค์ พระนามว่า ทุฏฐกุมาร เป็นอุปราช แต่ในกาลที่พระโอรสองค์นั้นประสูติ พวกโหรผู้ทำนายลักษณะทำนายไว้ว่า " ขอเดชะ พระราชโอรสนี้ ไม่ได้น้ำควรดื่มจักสิ้นพระชนม์."

ฝ่ายพระราชา รับสั่งให้สร้างสระโบกขรณีไว้ที่ประตูพระนคร ทั้ง ๔ และในที่นั้น ๆ ในภายในพระนคร เพราะทรงกลัวพระราชโอรสนั้น ไม่ได้น้ำควรดื่มแล้ว จะสิ้นพระชนม์. รับสั่งให้ทำปะรำในที่ทั้งหลายมีทาง ๔ แพร่งเป็นต้น ให้ตั้งภาชนะน้ำควรดื่มไว้ (ทุกแห่ง)

ภายหลังวันหนึ่ง อุปราช เมื่อเสด็จไปสู่พระราชอุทยานแต่เช้าตรู่ ทรงเห็นพระปัจเจกพุทธะในระหว่างทาง..

ฝ่ายมหาชน เห็นพระปัจเจกพุทธะแล้ว ก็นมัสการ สรรเสริญพระปัจเจกพุทธะนั้นเทียว และประคองอัญชลีแด่พระปัจเจกพุทธะนั้น

อุปราชนั้น กริ้วว่า " ชนเหล่านี้ ไปกับด้วยคนเช่นเรา ย่อมไหว้ สรรเสริญ ประคองอัญชลีพระสมณะโล้นนี้ " ดังนี้แล้ว เสด็จลงจากช้าง รับบาตรจากมือพระปัจเจกพุทธะแล้ว ทิ้งบนพื้นดิน ย่ำเสียพร้อมทั้งภัตตาหาร ได้กระทำให้เป็นจุณวิจุณ ด้วยการประหารด้วยพระบาท.

พระปัจเจกพุทธะ แลดูพระพักตร์ของอุปราชนั้น ด้วยดำริว่า " สัตว์นี้ ฉิบหายแล้วหนอ."

ลำดับนั้น อุปราชนั้น ดำรัสว่า " สมณะ ข้าพเจ้าเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากิตวาสะ โดยชื่อว่า ทุฏฐกุมาร ท่านโกรธเรา ลืมตาดูอยู่ จักกระทำอะไรแก่เราได้." พระปัจเจกพุทธะ เป็นผู้ขาดภัตตาหาร ไปสู่เงื้อม ชื่อ นันทมูลกะ โดยเวหาสทีเดียว.

ขณะนั้นเอง บาปกรรม ปรากฏแก่อุปราชแล้ว. ท้าวเธอมีความเร่าร้อนในสรีระเกิดขึ้น ด้วยทรงรู้สึกว่า " เราร้อน " ล้มลงณ ที่นั้นนั่นเอง. น้ำควรดื่ม มีประมาณเท่าใด, น้ำนั้นทั้งหมด ขาดแล้ว.แม้เหมือนก็แห้งแล้ว. ท้าวเธอไม่ได้น้ำควรดื่ม กระทำกาละในที่นั้นทันทีแล้วไปเกิดในอเวจี.

อุปราชนั้น เป็นพาล หลงแล้วเพราะโมหะ อันโทสะประทุษร้ายแล้ว โกรธในบุคคลไม่ควรโกรธ ไม่ละโทสะ แม้ด้วยธรรมเพียงตทังคปหาน ย่อมประสบทุกข์อย่างใหญ่ ด้วยประการฉะนี้. เรื่องทุฏฐกุมารมาในอรรถกถา®ธัมมัทธชชาดกในสัตตมวรรคทุกนิบาต.

ชนทั้งหลาย ไม่ละอกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้นเหล่านั้นแม้ด้วยธรรมเพียงตทังคปหาน ประสบทุกข์แล้ว ด้วยประการฉะนี้ส่วนผู้ละอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมประสบสุข.

ในข้อนั้น มีเรื่องพระราชาผู้เป็นไปในอำนาจตัณหาเป็นอุทาหรณ์ :-

ในอดีตกาล พระเจ้าพาราณสี ทรงมีราชโอรส ๒ พระองค์ใน ๒ พระองค์นั้น พระเชฏฐภาดาเป็นอุปราช เมื่อพระชนกสวรรคตแล้วไม่ทรงปรารถนาราชสมบัติ จึงพระราชทานแก่พระกนิฏฐภาดาแล้วเสด็จไปสู่ปัจจันตประเทศ ทรงอาศัยสกุลเศรษฐีสกุลหนึ่ง ทรงกระทำการงาน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทรงสำเร็จชีวิตแล้ว.

ในกาลอื่นอีก เศรษฐีทราบความที่พระองค์เป็นพระราชกุมารจึงไม่ให้ทรงกระทำการงาน ประคับประคองพระองค์ โดยทำนองอย่างลูกชายทีเดียว ในกาลต่อมา จึงทูลพระราชกุมารนั้นว่า " นายพวกหม่อมฉันจะเลี้ยงพระองค์ ขอพระองค์จงส่งลายพระหัตถ์ไปถึงพระกนิฏฐภาดา ให้นำส่วยมาเพื่อพวกหม่อมฉัน." พระราชกุมารได้ทรงกระทำอย่างนั้น.

ฝ่ายพระราชา ดำรัสว่า " ดีละ " ดังนี้แล้ว ทรงแบ่งส่วยเพื่อชนเหล่านั้น.

ลำดับนั้น แม้ชนชาวบ้านทั้งสิ้น ก็กล่าวกะพระองค์ว่า " แม้พวกเกล้ากระหม่อม ก็จักถวายพลีแด่พระองค์เหมือนกัน, ขอพระองค์จงให้แบ่งพลี เพื่อพวกเกล้ากระหม่อมบ้าง."

พระราชกุมารนั้น ทรงส่งลายพระหัตถ์ไปถึงพระกนิฏฐภาดาเพื่อประโยชน์ แม้แก่ชนเหล่านั้น. จำเดิมแต่กาลนั้น ชนเหล่านั้นได้ถวายพลีแด่พระราชกุมารนั้นนั่นแล.

ครั้งนั้น ลาภเป็นอันมาก เกิดแล้วแก่พระราชกุมารนั้น.แม้ตัณหาก็เกิดมากแก่พระราชกุมารนั้น, พระราชกุมารนั้น ในอปรภาคทูลขอพระราชทานชนบทนั้น แม้ทั้งหมดแล้ว ทูลขอพระราชทานตำแหน่งอุปราช.

ฝ่ายพระกนิฏฐภาดา ก็ได้พระราชทานแก่พระเชฏฐภาดานั้นแล้วแล.

อุปราชนั้น มีตัณหาเจริญอยู่ ไม่ทรงยินดีแม้ด้วยตำแหน่งอุปราช ทรงดำริว่า " เราจักชิงราชสมบัติ " ดังนี้แล้ว มีชาวชนบทแวดล้อม ประทับยืน ณ ภายนอกพระนคร ส่งลายพระหัตถ์ไปว่า" พระราชา จงให้ราชสมบัติแก่เรา หรือจะรบ."

พระกนิฏฐภาดา ทรงดำริว่า " ผู้นี้เป็นพาล ในกาลก่อนห้ามแม้ราชสมบัติ มาบัดนี้ ปรารถนาเพื่อจะชิงราชสมบัติ ด้วยการยุทธ์, ก็ถ้าเรา จักฆ่าพระเชฏฐภาดา ด้วยการยุทธ์, ความติเตียนจักมีแก่เรา, จะประโยชน์อะไรของเราด้วยราชสมบัติ " ดังนี้แล้วได้ถวายราชสมบัติแก่พระเชฏฐภาดานั้น.

พระองค์รับราชสมบัติแล้ว ถวายตำแหน่งอุปราชแก่พระกนิฏฐภาดา เป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งตัณหา ไม่อิ่มพระหฤทัยด้วยราชสมบัติประเทศเดียว ทรงปรารถนาราชสมบัติสองสามประเทศไม่ได้เห็นที่สุดแห่งตัณหา.

ท้าวสักกเทวราช ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว ทรงประสงค์จะให้ พระราชานั้นสำเหนียก เสด็จไปเฝ้าพระราชานั้น ด้วยเพศแห่งมาณพ กราบบังคมทูลว่า " ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า เห็นนคร ๓นครมั่งคั่ง ข้าพระพุทธเจ้า จักชิงราชสมบัติในพระนครเหล่านั้นให้ได้ด้วยอานุภาพของตน แล้วถวายแด่ใต้ฝ่าพระบาท ใต้ฝ่าพระบาทควรรีบเสด็จไปอย่าเนิ่นช้า " ดังนี้แล้ว เสด็จกลับไปสู่ที่ของพระองค์ทีเดียว.

พระราชา ผู้เป็นไปในอำนาจของความโลภ ตรัสว่า " ดีละ "ดังนี้แล้ว เมื่อไม่สามารถจะทรงซักถามว่า " ท่านคือใคร ? หรือว่าท่านมาจากไหน ?" ด้วยอานุภาพแห่งท้าวสักกะ จึงดำรัสสั่งให้เรียกหมู่อมาตย์มาเฝ้า ตรัสเล่าความนั้น แก่อมาตย์เหล่านั้น อมาตย์ทั้งหลาย ตรวจตราทั่วพระนคร ก็ไม่เห็นมาณพนั้น พระราชาทรงถึงความโทมนัส ทรงดำริบ่อย ๆ ว่า " ราชสมบัติ ในพระนครทั้ง ๓ สูญหายเสียแล้ว, เราย่อมเป็นผู้เสื่อมยศใหญ่."

ลำดับนั้น ความเร่าร้อนในพระสรีระ ก็เกิดขึ้นแก่พระองค์ผู้ทรงอยู่ใต้อำนาจตัณหา. เมื่อพระสรีระอันความเร่าร้อนเผาอยู่โลหิตปักขันทิกาพาธ ยังพระอุทรให้ปั่นป่วน เกิดขึ้นแล้ว. ภาชนะหนึ่งเข้าภาชนะหนึ่งออก. พวกแพทย์ไม่อาจเพื่อจะแก้ไขได้.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ เรียนศิลปะจากนครตักกสิลา มาสู่สำนักมารดาบิดา ในพระนครพาราณสี สดับข่าว (ประชวร) ของพระราชา ประสงค์จะถวายการรักษาพระราชา เข้าไปเฝ้าพระองค์แล้วทูลถามถึงสมุฏฐานแห่งโรค. พระราชาตรัสว่า " พยาธิเกิดขึ้นเพราะอาศัยตัณหา, ถ้าเธออาจเพื่อจะ

เยียวยา ก็จงเยียวยาเถิด."

พระโพธิสัตว์. ขอเดชะ ใต้ฝ่าพระบาท อาจเพื่อจะได้นครเหล่านั้น ด้วยความเศร้าโศกหรือ ?

พระราชา. ไม่อาจ พ่อ

พระโพธิสัตว์ กราบทูลว่า " ขอเดชะ เมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด ? ใต้ฝ่าพระบาทจึงทรงเศร้าโศก เพราะว่า บุคคลจะต้องละทิ้งสิ่งทั้งสิ้น กระทั่งสวิญญาณกวัตถุ และอวิญญาณกวัตถุของตนเป็นต้นไป, ใต้ฝ่าพระบาท ถือเอาราชสมบัติในนครทั้ง ๔ แล้ว จักทรงบริโภคถาดแห่งภัตทั้ง ๔ จักบรรทมเหนือที่บรรทมทั้ง ๔ จักทรงพระภูษาทั้ง ๔ คู่ คราวเดียวกันได้ ก็หามิได้ใต้ฝ่าพระบาทเป็นไปในอำนาจตัณหา ไม่ควร, เพราะขึ้นชื่อว่าตัณหานี้ เมื่อเจริญย่อมไม่ให้เพื่อพ้นจากอบายทั้ง ๔ " ดังนี้แล้ว ถวายธรรมเทศนาแด่พระราชานั้น ด้วยคาถา ๘ คาถา มีว่า " **กาม กามยมานสฺส**" เป็นอาทิในกามชาดก[๑].

พระราชา ทรงสดับธรรมเทศนานั้นแล้ว ทรงละตัณหาได้ด้วยสามารถทังคปหาน เป็นผู้หายจากพระโรค ตรัสว่า " ท่านกล่าวคาถา ๘ คาถา (แต่) คาถาทั้งหมด ย่อมเป็นคาถาอันท่านกล่าวตั้งพัน " ดังนี้แล้ว ทรงบูชาพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยทรัพย์ ๘ พัน.พระโพธิสัตว์ เมื่อถวายธรรมแด่พระราชาอยู่เทียว ยังฌานโอทาตกสิณในเศวตฉัตรของพระราชาเป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว ละราคะด้วยสามารถวิกขัมภนปหาน[๒] ไม่ยึดถืออะไร ๆ เลย ถวายโอวาท(แด่พระราชา) ว่า " ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทประพฤติธรรมเถิด พระเจ้าข้า " ดังนี้เป็นต้นแล้ว ไปสู่หิมวันต์โดยอากาศ บวชแล้ว มีฌานไม่เสื่อม ได้เป็นผู้อุบัติในพรหมโลกแล้ว.

เพราะเหตุนั้น กุลบุตรพึงปฏิบัติ ละโลภะเป็นต้นเสียเพราะว่า เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ย่อมอาจเพื่อบรรลุวิรชจิตได้.ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ ในมลสูตร[๒]ว่า

ก็ผู้ใด กำจัดโลภะได้แล้ว ไม่โลภในอารมณ์
อันเป็นที่ตั้งแห่งโลภะ, ความโลภย่อมเสื่อมสิ้นไป
จากผู้นั้น เหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัวฉะนั้น.
อนึ่ง ผู้ใดกำจัดโทสะได้แล้ว ไม่ประทุษร้าย
ในอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้าย,
โทสะย่อมเสื่อมสิ้นไปจากผู้นั้น เหมือนผลตาลสุก
หลุดไปจากขั้วฉะนั้น. อนึ่ง ผู้ใดกำจัดโมหะได้
แล้ว ไม่หลงในอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความ
หลง, ผู้นั้น ย่อมขจัดโมหะได้ทั้งหมด เหมือน
พระอาทิตย์อุทัย ขจัดมืดให้หมดไปฉะนั้น."

อรรถกถามลสูตรนั้นว่า"บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **โย จ โลภ ปหนฺตฺวาน** ความว่า ผู้ใดละโลภะด้วยสมถะ และวิปัสสนา ตามควร ด้วยสามารถทังคปหาน และวิกขัมภนปหานในบุรพภาคแล้ว เพราะเหตุที่ละได้อย่างนั้น ย่อมไม่โลภในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ คือในอารมณ์มีรูปเป็นต้น แม้ดุจทิพย์ซึ่งปรากฏขึ้น ด้วยอานุภาพแห่งวิปัสสนาอันมีกำลัง. บาทคาถาว่า **โลโภ ปหิยฺยเต**

ตณฺหา ความว่า โลภะ ย่อมเสื่อมสิ้นไปจากผู้นั้นคือพระอริยบุคคล คือเขาย่อมสละละได้เด็ดขาดทีเดียว ด้วยอริยมรรค.เหมือนอะไร ? เหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบบัวฉะนั้น. อธิบายว่าเหมือนหยาดน้ำตกไปจากใบปทุมฉะนั้น. บาทคาถาว่า **ตาลปกฺกวพนฺธนา** ความว่า โทสะในจิตของผู้นั้น ย่อมเสื่อมสิ้นไป คือเขาย่อมสละละได้ด้วยการเกิดขึ้นแห่งญาณอันสัมปยุตด้วยมรรคที่ ๓ เหมือนผลตาลหลุดจากขั้ว เพราะความเกิดขึ้นแห่งไออุ่นฉะนั้น. สองบทว่า **วิหนฺติ โส** ความว่า ผู้นั้น คือพระอริยบุคคลย่อมขจัดคือทำลายตัดขาด ซึ่งโมหะทั้งปวง คือไม่มีส่วนเหลือ ด้วยมรรคที่ ๔ เหมือนพระอาทิตย์อุทัยคือขึ้นไปอยู่ ขจัดอันธการเสียได้ ฉะนั้น."

[๗๔] จิตที่ปลอดจากโยคะ ๔ ชื่อว่า เกษม. โยคะมีเพียง ๓ อย่างเท่านั้น ด้วยสามารถแห่งโลภะ ทิฏฐิและโมหะ, ถึงกระนั้นโยคะนั้น ย่อมเป็น ๔ อย่าง โดยชื่อว่า กามโยคะเป็นต้น ก็ปกิรณกะมีวิเคราะห์เป็นต้นแห่งโยคะนั้น พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาทสมสูตร ในปฐมวรรค ปฐมปัณณาสก์ในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายอย่างนี้ว่า " กิเลสเหล่าใด ย่อมประกอบสัตว์ไว้ในวัฏฏะ เพราะฉะนั้น กิเลสเหล่านั้น ชื่อว่า โยคะ. ราคะที่เป็นไปในเบญจกามคุณ ชื่อว่า กามโยคะ. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพและอรูปภพ ชื่อว่า ภวโยคะ อนึ่ง ความติดใจในฌาน และความกำหนัดที่สหรคตด้วยสัสสตทิฏฐิ ก็ชื่อว่า ภวโยคะ. ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฏฐิโยคะ. ความไม่รู้ในสัจจะ ๔ ชื่อว่าอวิชชาโยคะ. อีกอย่างหนึ่ง กิเลสใด ย่อมประกอบสัตว์ไว้ในกามทั้งหลาย เพราะฉะนั้น กิเลสนั้น ชื่อว่ากามโยคะ. กิเลสใด ย่อมประกอบสัตว์ไว้ในภพทั้งหลาย เพราะฉะนั้น กิเลสนั้น ชื่อว่า ภวโยคะ กิเลสใดย่อมประกอบ (สัตว์) ไว้ในทิฏฐิทั้งหลาย เพราะฉะนั้น กิเลสนั้นชื่อว่า ทิฏฐิโยคะ กิเลสใด ย่อมประกอบ (สัตว์) ไว้ในอวิชชาเพราะฉะนั้น กิเลสนั้น ชื่อว่า อวิชชาโยคะ คำว่า กามโยคะ เป็นต้น เป็นชื่อของธรรมที่กล่าวแล้วในหนหลัง."

ฎีกาทสมสูตรนั้นว่า "บทว่า **โยเชนฺติ** ความว่า ย่อมประกอบ คือเชื่อมกรรมไว้ด้วยวิบาก, เชื่อมภพเป็นต้นไว้ด้วยภพอื่นเป็นต้น, เชื่อมสัตว์ไว้ด้วยทุกข์. โยคะ ด้วยอรรถตามที่กล่าวแล้วนั้นด้วย เป็นกาม ด้วยอรรถว่าใคร่ด้วย เพราะฉะนั้น ชื่อว่ากามโยคะ เพื่อจะแสดงว่า ความติดอยู่ในภพ ชื่อว่า ภวโยคะ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า '**รูปารูปภเวสุ**.' ในโยคะ ๔ นั้น โยคะแรก ได้แก่ความติดอยู่ในอุปปัตติภพทั้งหลาย, ที่ ๒ ได้แก่ ความติดอยู่ในกรรมภพทั้งหลาย, ที่ ๓ ได้แก่ ความที่สหรคตด้วยภวทิฏฐิ ท่านเรียกว่า โยคะด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องประกอบไว้ เหมือนอย่างเรียกว่า ราคะ ด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องติด ฉะนั้น.

คำว่า **จตูสุ สจฺเจสุ อญฺญาณ** นี้ ท่านอาศัยสุตตันตนัยกล่าวไว้แล้ว เพราะว่า นั่นเป็นสุตตันตนัยสังวรรณนา ด้วยประการฉะนี้อีกอย่างหนึ่ง คำนี้ ท่านกล่าวไว้แล้ว เพราะความที่สภาพ (อวิชชามีความไม่รู้) อันเป็นเบื้องต้นและที่สุดเป็นต้น เป็นธรรมหยั่งลงในภายในคำนั้น (คือรวมลงในคำว่าความไม่รู้ในสัจจะทั้ง ๔)."

บรรดาโยคะ ๔ นั้น คำที่พึงกล่าว ในกามโยคะภวโยคะและอวิชชาโยคะ เป็นอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วเทียวในโลภะและโมหะ.ส่วนคำที่พึงกล่าวในทิฏฐิโยคะ ก็ได้กล่าวแล้วในอาคาริยวินัย ในหนหลัง อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ย่อมละทิฏฐิโยคะได้แม้ด้วยสามารถตทังคปหาน จิตของผู้นั้น ย่อมเป็นจิตเกษม.

จิตเกษมแม้นั้นชื่อว่าเป็นมงคล ในข้อว่า จิตเกษมเป็นมงคลนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่องพระเจ้าปายาสิ

เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว เมื่อพระเถระทั้งหลาย อัน พระมหากัสสปะเลือกคัดเอาไว้เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย และเมื่อพระเถระอื่น ๆ อยู่ในสถานนั้น ๆ กับด้วยบริษัทของตน ๆ จนถึงเข้าจำพรรษา ท่านพระกุมารกัสสปะ กับภิกษุ ๕๐๐ รูป ถึงเสตัพยนครอยู่แล้ว ในสีสปาวัน (ป่าไม้สีเสียด=ป่าไม้ประดู่ลาย).

ครั้งนั้น เจ้านครพระนามว่า ปายาสิ อันชุมนุมชนหมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว เสด็จเข้าไปหาพระเถระ กระทำปฏิสันถาร ประทับนั่งแล้วตรัสประกาศทิฏฐิของพระองค์ โดยพระดำรัสเป็นต้นว่า "ปรโลกไม่มี."

อรรถกถาปายาสิสูตรว่า " พระราชาที่ยังมิได้อภิเษก ชื่อว่าเจ้านคร."

ฎีกาปายาสิสูตรนั้นว่า " พระราชาผู้มีชาติแห่งกษัตริย์ ยังไม่ถึงอภิเษก ชื่อว่า พระราชายังไม่ได้อภิเษก."

ครั้งนั้น พระเถระ แสดงปายาสิสูตรซึ่งมีในที่สุดแห่งทีฆนิกาย มหาวรรค เปลื้องเจ้านครนั้นจากความถืออันวิปริต ให้เจ้านครนั้น ทรงดำรงอยู่ในทิฏฐิสัมปทา พระองค์ (กลับ) เป็นผู้มีทิฏฐิอันหมดจด เมื่อจะทรงให้ทานแก่สมณะ พราหมณ์ คนกำพร้า และคนเดินทางเป็นต้น ได้ทรงให้วัตถุสักว่าอาหารและเครื่องนุ่งห่มอันเศร้าหมอง คือ ข้าวปลายเกรียนมีน้ำส้มพะอูมเป็นที่ ๒ และผ้าท่อนน้อย ๆเพราะความที่พระองค์มีพระอัธยาศัยไม่กว้างขวาง.

ก็เจ้านครองค์นั้น ครั้นให้ทานไม่เคารพอย่างนั้น ทรงทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในวิมานเงินชื่อเสรีสกะ อันว่างในชั้นจาตุมหาราช. ส่วนมาณพชื่อ อุตตระ ผู้ขมักเขม้นในกิจน้อยและกิจใหญ่ของพระองค์ได้เป็นผู้ขวนขวายในทานแล้ว. เขาให้ทานโดยเคารพ เกิดแล้วในวิมานประมาณ ๑๒ โยชน์ ในชั้นดาวดึงส์.

ก็ท่านพระควัมบดี ไปสู่เสรีสกวิมานที่ว่างนั้นเนือง ๆ เพื่อต้องการพักกลางวัน ด้วยสามารถแห่งวัตรอันเคยประพฤติมาในก่อนโดยปกติ. ได้ยินว่า วิมานนั้น เป็นที่สบายตามฤดูแก่พระเถระนั้น. วันหนึ่ง ท่านไปในวิมานนั้น พบปาสิยาเทพบุตรแล้ว ถามว่า " ผู้มีอายุท่านเป็นใคร ?"

เทพบุตร. ข้าพเจ้าคือเจ้านครชื่อปายาสิ เกิดแล้วในวิมานนี้.

พระเถระ. ท่านเป็นมิจฉาทิฏฐิก์ มีความเห็นวิปริตมิใช่หรือ ? ท่านเกิดในวิมานนี้ได้อย่างไร ?

เทพบุตร. ข้าพเจ้าอันพระคุณเจ้ากุมารกัสสปเถระ เปลื้องแล้วจากความเห็นผิด, ก็ข้าพเจ้าเกิดในวิมานว่าง เพราะบุญกิริยาที่ข้าพเจ้าให้เขากระทำโดยไม่เคารพ, ดีแล้ว เจ้าข้า ในเวลาพระผู้เป็นเจ้าไปสู่มนุษยโลก ได้โปรดบอดแก่ปริชนของข้าพเจ้าว่า 'เจ้านครปายาสิ ให้ทานโดยไม่เคารพ เข้าถึงเสรีสกวิมานอันว่างแล้ว, ส่วนพวกท่านจงทำบุญโดยเคารพ ตั้งจิตไว้เพื่ออันบังเกิดในวิมานนั้น.'

พระเถระ ได้กระทำอย่างนั้น ด้วยความเอ็นดูแก่เทพบุตรนั้น ปริชนแม้เหล่านั้น สดับถ้อยคำของพระเถระแล้ว ตั้งจิตไว้อย่างนั้นจึงเกิดในเสรีสกวิมานอันว่าง.

เรื่องพระเจ้าปายาสิ มาในอรรถกถาอุตตรวิมานวัตถุ เสรีสกวิมานวัตถุ และอรรถกถาปายาสิสูตร.

เจ้านคร ทรงทำจิตของพระองค์ให้ปลอดจากทิฏฐิโยคะด้วยสามารถตทังคปหาน เข้าถึงสวรรค์

แล้ว ด้วยอาการอย่างนี้.เพราะฉะนั้น จิตแม้นั้นของท้าวเธอ ชื่อว่าเป็นมงคล.

[๗๕] ทั้งจิต ๓ ชนิดมีจิตไม่เศร้าโศกเป็นต้น ย่อมเป็นมงคล โดยนัยที่กล่าวแล้วในหนหลังก็จริง, ถึงกระนั้น จิตของบุคคลอื่น หาเป็นจิตไม่โศกและปราศจากธุลีทุกเมื่อไม่. ย่อมได้เป็นแต่ของพระขีณาสพเท่านั้น. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวด้วยสามารถบุคคลชั้นอุกฤษฏ์ อย่างนี้ว่า "จิตของพระขีณาสพจำพวกเดียวชื่อว่า ไม่เศร้าโศก และจิตที่ปราศจากธุลี จิตเกษมก็เหมือนจิตที่ไม่เศร้าโศก." ดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงความที่จิตนั้นเป็นมงคล จึงกล่าวไว้อีกว่า "จิตทั้ง ๓ อย่าง ด้วยสามารถ จิตที่ท่านถือเอาในปวัตติขณะนั้น ๆ แสดงด้วยอาการนั้น ๆ อย่างนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดในโลก มีความเป็นผู้มีขันธ์อันไม่เป็นไปแล้วเป็นต้น และเพราะนำมาซึ่งความเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นต้น."

ความไม่เป็นไปแห่งอุปาทินนกะที่เป็นไปแล้ว ในภพใหม่ ชื่อว่าความเป็นผู้มีขันธ์อันไม่เป็นไปแล้ว ในคำว่า **อปฺปวตฺตกฺขนฺธตาทิโลกุตฺตมภาวาวหนโต** นั้น. สมจริงดังคำที่พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า "ถ้าอรหัตมรรคจักเป็นธรรมอันพระอรหันต์มิได้อบรมแล้ว. อุปาทินนกะที่เป็นไปในรูปภพและอรูปภพ ก็พึงเป็นไป. เพราะเหตุไร ? เพราะความที่เหตุทั้งหลายแห่งความเป็นไปของอุปาทินนกะนั้นมีอยู่. ก็มรรคนั้น เมื่อเกิดขึ้นเท่านั้น ย่อมถอนขึ้นซึ่งกิเลส ๘ กองเหล่านี้ คือ 'รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย 'อุปาทินนกะที่เป็นไปในภพใหม่ของพระขีณาสพ จักเป็นไปได้แต่ที่ไหนเล่า ในบัดนี้. อรหัตมรรค กระทำอยู่ซึ่งอุปาทินนกะที่เป็นไป ไม่ให้เป็นไปอย่างนี้ ย่อมออกจากอุปาทินนกะ."

ก็พระธรรมเสนาบดี กล่าวความเป็นผู้คงที่ไว้ในนิเทสแห่งปรมัตถสูตร[๒]อย่างนี้ว่า " ถามว่า ' พระอรหันต์ ย่อมเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ได้อย่างไร ?' แก้ว่า ' พระอรหันต์เป็นผู้คงที่แม้ในลาภ เป็นผู้คงที่ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้ในนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ ถ้าว่า บุคคลพึงเอาของหอมลูบแขนข้างหนึ่ง, ถ้าว่า บุคคลพึงเอาพร้าถากแขนข้างหนึ่ง, ราคะย่อมไม่มีในเพราะการลูบโน้น ปฏิฆะก็ย่อมไม่มีในเพราะการถากโน้น. เพราะอรหันต์ เป็นผู้ละซึ่งความดีใจและเสียใจ ล่วงเสียได้ซึ่งความยกย่องและความกดขี่ ก้าวล่วงด้วยดีซึ่งความยินดีและยินร้าย, พระอรหันต์ เป็นผู้คงที่ ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ด้วยอาการอย่างนี้."

อรรถกถา[๑]ปรมัตถสูตรนั้นว่า " สองบทว่า **อิฏฺฐานิฏฺเฐ ตาทิ** ความว่า เป็นผู้คงที่ในอารมณ์ ๒ อย่าง เพราะเป็นผู้ปล่อยซึ่งความดีใจและความเสียใจในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์แล้วตั้งอยู่.สองบทว่า **ลาเภ อลาเภ** ความว่า แม้ในการได้ แม้ในการไม่ได้ปัจจัย ๔.

บทว่า **ยเสปิ** ได้แก่ แม้ในบริวาร.

บทว่า **อยเสปิ** ได้แก่แม้ในความวิบัติแห่งบริวาร.

บทว่า **ปสสายปิ** ได้แก่ แม้ในการกล่าวสรรเสริญ.

บทว่า **นินฺทายปิ** ได้แก่ การถูกครหา.

บทว่า **สุเขปิ** คือ แม้ในสุขอันเป็นไปทางกาย.

บทว่า **ทุกฺเขปิ**คือ แม้ในทุกข์อันเป็นไปในทางกาย.

หลายบทว่า **เอกญฺเจ พาห คนฺเธน ลิมฺปเปยฺยุ** ความว่า ถ้าว่าบุคคลพึงให้การลูบไล้แขนข้างหนึ่ง ด้วยของหอมอันเกิดแต่ชาติ ๔ ชนิด ณ เบื้องบน ๆ.

สองบทว่า **วาสิยา ตจฺเฉยฺยุ** ความว่า ถ้า บุคคล พึงถากแขนข้างหนึ่ง ให้บาง ด้วยพร้าของช่างไม้.

ข้อว่า **อมุสฺมึ นตฺถิ ราโค** ความว่า ความสิเนหา ย่อมไม่มีในเพราะการลูบไล้ด้วยของหอมโน้น.

ข้อว่า **อมุสฺมึ นตฺถิ ปฏิฆ** ความว่า ปฏิฆะกล่าวคือความกระทบกระทั่ง ได้แก่ ความโกรธ ย่อมไม่มี ในเพราะการถากด้วยพร้าโน้น.

บทว่า **อนุนยปฺปฏิฆวิปฺปหีโน** ความว่า พระอรหันต์ ละความสิเนหาและความโกรธแล้ว ตั้งอยู่.

บทว่า **อุคฺฆาฏินิคฺฆาฏิวีติวตฺโต** ความว่า ท่านล่วงเสียได้ซึ่งความยกย่อง ด้วยสามารถแห่งความยินดี และความข่มขี่ ด้วยสามารถแห่งปฏิฆะแล้ว ตั้งอยู่.

บทว่า **อนุโรธวิโรธสมติกฺกนฺโต** ความว่า ท่านก้าวล่วงได้โดยชอบซึ่งความยินดีและความยินร้าย.

อรรถกถาทุติยปัณณาสก์ ติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

"บทว่า **อาหุเนยฺโย** ความว่า ผู้ควรเพื่ออันรับบิณฑบาต กล่าวคือของที่นำมาบูชา. บทว่า **ปาหุเนยฺโย** ความว่าผู้สมควรแก่ภัตเพื่อแขก.บทว่า **ทกฺขิเณยฺโย** ความว่า ผู้สมควรแก่ทักษิณา กล่าวคือ ของที่เขาให้ด้วยศรัทธา ด้วยสามารถบริจาคทานวัตถุ ๑๐ ประการ. บทว่า**อญฺชลิกรณีโย** ความว่า เป็นผู้สมควรแก่การประคองอัญชลี. หลายบทว่า **อนุตฺตร ปุญฺญเขตฺต โลกสฺส** ความว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนั้น เป็นสถานที่งอกงามแห่งบุญของโลกทั่วไปหาที่เช่นกับไม่มี."

ฎีกาทุติยปัณณาสก์นั้นว่า "ทานวัตถุได้ชื่อว่า อาหุนะ เพราะวิเคราะห์ว่า อันบุคคลพึงนำมาบูชา. แลบทว่า **อาหุติ** โดยเนื้อความเป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **' อาหุติสงฺขาต.'** คำว่า **อาหุติสงฺขาต** นั่น เป็นชื่อของวัตถุที่เขาพึงนำมาแม้แต่ที่ไกลถวายในท่านผู้มีศีลทั้งหลาย.

ก็คำว่า **ปิณฺฑปาต** สักว่าเป็นอุทาหรณ์. ก็คำว่า **ปาหุน** นั่นเป็นชื่อของปัจจัยทั้ง ๔ มีจีวรเป็นต้น ที่บุคคลพึงนำมาบูชา. พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่น ย่อมควรของบูชานั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงชื่อว่า **ปาหุเนยฺโย.**

บทว่า **ยุตฺโต** ความว่า เป็นผู้สมควรเพื่ออันรับ เพราะกระทำซึ่งความที่บิณฑบาตนั้นเป็นของมีผลมาก. บทว่า **ปาหุนกภตฺตสฺส** ความว่า ได้แก่ อาคันตุกภัตที่เขาตบแต่งไว้ในเครื่องสักการะ เพื่อประโยชน์ แก่ญาติมิตรอันเป็นที่รักที่พอใจ ซึ่งมาแล้วจากทิศใหญ่ทิศน้อย. จริงอยู่ อาคันตุกภัตนั้น เว้นแขกผู้เห็นปานนั้นเหล่านั้นเสียควรเพื่อถวายแก่พระสงฆ์เท่านั้น. พระสงฆ์เทียว ควรเพื่ออันรับอาคันตุกภัตนั้น ด้วยว่า แขกที่เช่นด้วยพระสงฆ์ ไม่มี. จริงอย่างนั้น พระสงฆ์นั้น เมื่อพุทธันดรหนึ่งล่วงไป จึงปรากฏ. ลางครั้งลางสมัย ล่วงไปตั้งอสงไขยกัปจึงจะปรากฏและยังเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม

ทั้งหลาย อันทำความเป็นที่รักที่พอใจ พร้อมมูล. ของต้อนรับควรเพื่อถวายแก่พระสงฆ์นั้น และพระสงฆ์นั้นก็ควรเพื่อของต้อนรับ เหตุนั้นท่านจึงชื่อว่า **ปาหุเนยฺโย** ด้วยประการอย่างนี้.

ก็ในคำว่า **ปาหุเนยฺโย** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า 'ญาติและมิตรที่ จากกันไปแล้ว ย่อมมารวมกันต่อกาลไม่นานนัก, อนึ่ง ความเป็นผู้ เป็นที่รักและเป็นที่ชอบใจในญาติมิตรเหล่านั้น ไม่มั่นคง, ส่วนพระสงฆ์นี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่, เพราะเหตุนั้น พระสงฆ์เท่านั้น จึงควรแก่ของต้อนรับ;' สัตว์ทั้งหลายย่อมรุ่งเรือง คือ เจริญด้วยสมบัติตามที่ประสงค์ ด้วยทานสมบัตินั่น เหตุนั้น ทานสมบัตินั่น จึงชื่อว่า **ทกฺขิณา** ได้แก่ ทานที่บุคคลเชื่อปรโลกจะพึงถวาย. พระสงฆ์สาวกย่อมควรซึ่งทานคือทักษิณานั้น หรือเป็นผู้เกื้อกูลแก่ทักษิณา หรือย่อมยังทักษิณาให้หมดจด โดยภาวะคืออันกระทำทักษิณานั้นให้มีผลมาก เหตุนั้น ท่านจึงชื่อว่า **ทกฺขิเณยฺโย.** อัญชลี อันผู้มีความต้องการด้วยบุญ พึงทำในพระสงฆ์นี้ เหตุนั้น พระสงฆ์นี้ จึงชื่อว่า **อญฺชลิกรณีโย.** อีกอย่างหนึ่ง พระสงฆ์ย่อมย่อมควรซึ่งอัญชลีกรรมอันชาวโลกทั้งปวง ประคองมือทั้ง ๒ บนศีรษะกระทำ เหตุนั้นท่านจึงชื่อว่า 'เป็นผู้ควรแก่อันประคองอัญชลี.' เหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **"อญฺชลิปฺปคฺคหณสฺส อนุจฺฉวิโก** พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่อันประคองอัญชลี." พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **อนุตฺตร** ดังนี้ไว้ในบาลีก็จริง ถึงกระนั้น นาอันยิ่ง คือ ประเสริฐกว่านาแห่งบุญนี้ย่อมไม่มี เหตุนั้น นาแห่งบุญนี้ จึงชื่อว่าไม่มีนาอื่นยิ่งกว่า. พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า 'นาแม้ที่เสมอก็ไม่มี' จึงกล่าวคำว่า **'อสทิส'**ดังนี้เป็นต้น. พืชที่ซัดไปคือหว่านไว้แล้ว ย่อมป้องกันคือรักษาโดยอันกระทำความเป็นพืชมีผลมาก, อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมซัดไป คือ หว่านพืชลงในที่นี้ เหตุนั้น ที่นี้จึงชื่อว่า นา, ได้แก่ ที่มีอนนาเป็นต้น. พระสงฆ์เป็นดุจนา ซึ่งชื่อว่า **เขตฺต.** นาแห่งบุญทั้งหลาย ชื่อว่าบุญญเขต. เหมือนอย่างว่า สถานเป็นที่งอกแห่งข้าวสาลี หรือข้าวเหนียวทั้งหลาย ของพระราชา หรือของอำมาตย์ก็ตาม ชาวโลกย่อมเรียกว่านาข้าวสาลี นาข้าวเหนียว ของพระราชา ฉันใด; พระสงฆ์ก็ฉันนั้นย่อมเป็นสถานงอกแห่งบุญทั้งหลาย ของชาวโลกทั้งปวง. ด้วยว่าบุญทั้งหลาย อันเป็นไปพร้อมเพื่อประโยชน์และความสุขมีประการต่าง ๆย่อมงอกงามแก่ชาวโลก เพราะอาศัยพระสงฆ์; เพราะเหตุนั้นพระสงฆ์ จึงเป็นนาบุญอันเยี่ยมของชาวโลก."

จิต ๓ อย่างมีจิตไม่เศร้าโศกเป็นต้นนั่น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะอันนำมาซึ่งความผู้มีขันธ์อันไม่เป็นไปเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้. วิถีจิตทั้งหลาย ๔๔ ดวงที่เหลือ ด้วยสามารถแห่งวิบากจิตฝ่ายกามาวจร ๒๓ ดวง กิริยาจิต ๒๐ ดวง และอรหัตผลจิต ๑ ดวง เว้นจิต ๔๕ ดวง ด้วยสามารถแห่งกุศลจิตและอกุศลจิต ๓๓ ดวง, แห่งหมวด ๓ แห่งผลจิตในเบื้องต่ำ และแห่งมหัคคตวิบากจิต ๙ ดวง ที่เป็นวิถีมุตตจิตเสีย ย่อมมีแก่พระขีณาสพ เพราะพระบาลีว่า **"อเสขาน จตุจฺตฺตาฬีส"** แม้ก็จริง. ถึงกระนั้น แม้เทวดาทั้งหลายย่อมไม่สามารถ เพื่อจะเห็นจิตของพระขีณาสพนั้น ผู้ประกอบด้วยอรหัตผลจิตใด อรหัตผลจิตนั้นนั่นแล อันบัณฑิตย่อมได้ ในคาถาที่ ๑๐ นี้ เพราะพระบาลีว่า **"น กมฺปติ อโสก วิรช เขม."** สมจริงดังในภัททิยสูตร ในทุติยวรรคแห่งอุทาน พระผู้มีพระภาคตรัสคำนี้ไว้ว่า "เทพทั้งหลายย่อมไม่สามารถเพื่อจะเห็นพระขีณาสพนั้น ผู้มีภัยไปปราศ มีสุข ไม่เศร้าโศก."

อรรถกถาภัททิยสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น ๒ บทว่า **ต วิคตภย** ความว่า ซึ่งพระขีณาสพนั้น ชื่อว่า มีภัยไปปราศ เพราะปราศจากเหตุแห่งภัย ชื่อว่า มีสุข ด้วยสุขอันเกิดแต่วิเวก และด้วยสุขอันสัมปยุตด้วยผลอันเลิศ ชื่อว่า ไม่มีโศก เพราะความเป็นผู้มีภัยไปปราศแล้วนั่นเอง. ข้อว่า **เทวา นานุภวนฺติ ทสฺสนาย** ความว่าอุปปัตติเทพแม้ทั้งหมด เว้นท่านผู้มีมรรคอันเจริญแล้ว แม้พยายามอยู่ย่อมไม่อาจ คือ ไม่สามารถเพื่อจะเห็น ด้วยอำนาจแห่งการเห็นวารจิต,จะป่วยกล่าวไปไยถึงหมู่มนุษย์. ก็แม้พระเสขะย่อมไม่ทราบความเป็นไปแห่งจิตของพระอรหันต์ เหมือนปุถุชน ฉะนั้น."

อรรถกถาสัมปสาทนียสูตร ในปาฏิกวรรค และอรรถกถาสังครสูตร ในปฐมวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์ ในติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ในชนเหล่านั้น ปุถุชนผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จิตของปุถุชนเท่านั้น หารู้จิตของพระอริยะไม่. แม้ในหมู่พระอริยะ พระอริยะผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ ย่อมไม่รู้จิตของพระอริยะผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง, ส่วนพระอริยะผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูงย่อมรู้จิต ของพระอริยะผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ."

ฏีกาสัมปสาทนียสูตรว่า "พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า **โน** เพื่อเฉลยซึ่งคำถามว่า 'ก็เจโตปริยญาณนี้ กำหนดรู้จิตของบุคคลอื่น เพราะความเป็นจิตสำเร็จด้วยฤทธิ์ จะรู้จิต ของบุคคลแม้ทั้งหมดโดยไม่แปลกกันได้หรือ? จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า**'ตตฺถ.'** บทว่า **น อริยาน** ความว่า บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าอริยะ ด้วยจิตใด. ปุถุชนย่อมไม่รู้จิตนั้น คือ โลกุตรจิต พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ ย่อมไม่รู้จิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง เพราะความที่จิตนั้นเป็นธรรมชาตอันตนยังไม่แทงตลอด. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ปุถุชนย่อมไม่รู้โลกุตรจิตของพระอริยะแม้ทุกจำพวก เพราะความที่โลกุตรจิตอันตนยังไม่ได้แทงตลอด ฉันใด; ถึงพระอริยะก็ฉันนั้น. แต่พระอริยะผู้ตั้งอยู่ในจิตเบื้องสูง ย่อมทราบจิตของพระอริยะผู้ตั้งอยู่ในผลเบื้องต่ำ เพราะความที่จิตนั้นอันท่านแทงตลอดแล้ว."

ฏีกาติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "บทว่า **อริยาน** ความว่า ปุถุชนย่อมไม่รู้มรรคจิตผลจิตของพระอริยะทั้งหลาย. จริงอยู่อันปุถุชนไม่สามารถเพื่อจะรู้มรรคจิตผลจิตนั้น แม้ด้วยเจโตปริยญาณ เพราะความที่เจโตปริยญาณอันปุถุชนมิได้บรรลุด้วยมรรคจิตและผลจิตนั้น. แต่ปุถุชนย่อมรู้จิตของอื่นได้เหมือนกัน. ก็คำมีอาทิว่า 'พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องต่ำ ย่อมไม่ทราบจิตของพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคเบื้องสูง' ดังนี้ พึงทราบว่า 'ท่านกล่าวหมายเอามรรคจิตผลจิตเท่านั้น.' ก็แม้พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระโสดาบันเป็นต้น ย่อมอาจเพื่อจะรู้ซึ่งผลอันตนบรรลุแล้วเท่านั้น ที่พระอริยเจ้าเหล่าอื่นให้เกิดขึ้นแล้วด้วยเจโตปริยญาณ, หาสามารถเพื่อรู้ซึ่งผลอันตนยัง มิได้บรรลุไม่. บัณฑิตพึงตรวจดูความนี้แม้ในอรรถกถาปริตตารัมมณัตติกะในอรรถกถากัณฑ์.

[๗๖] อีกนัยหนึ่ง ประกอบความอย่างนี้ **ยญฺจ จิตฺตํ** จิตใด **อสฺส โลกธมฺเมหิ ผุฏฺฐสฺส** ของบุคคลผู้นั้น ซึ่งถูกโลกธรรมทั้งหลาย กระทบแล้ว **น กมฺปติ** ย่อมไม่หวั่นไหว, **ยญฺจ จิตฺตํ** จิตใด **อโสกํ** หาความโศกมิได้ **อสฺส** ของผู้นั้น, **ยญฺจ จิตฺตํ** จิตใด **วิรชํ** ปราศจากธุลีคือกิเลส **อสฺส** ของผู้นั้น, **ยญฺจ จิตฺตํ** จิตใด **เขมํ** เกษมจากโยคะ **อสฺส** ของผู้นั้น , **เอตํ จตุพฺพิธํ จิตฺตํ** จิต ๔ ประการนี้ **มงฺคลํ** เป็นมงคล **อุตฺตมํ**อันอุดม.

ในกรณีนี้ บทว่า ยสฺส ตัดบทเป็น ยํ อสฺส เหมือนการตัดบทเป็น เย อสฺส ในพระบาฬีนี้ ยถา อิธ พฺราหฺมณ ยสฺส เต โหนฺติ มาตา วา ปิตา วา

๗๗ พระผู้มีพระภาค อันเทพบุตร ทูลถามแล้วอย่างนั้นตรัสบอกมงคล ๓๘ ประการ ด้วยคาถา ๑๐ คาถา คือ ในคาถาที่ ๑ - ๒ - ๖ คาถาละ ๓ ๆ มงคล, ในคาถาที่ ๓ - ๔ - ๕ - ๘ - ๑๐ คาถาละ ๔ ๆ มงคลและในคาถาที่ ๗ มี ๕ มงคล, บัดนี้ เมื่อจะทรงชมเชยมงคลเหล่านั้นจึงตรัสคาถาที่ ๑๑ ว่า **"เอตาทิสานิ กตฺวาน"** เป็นต้น.

บทว่า **กตฺวาน** แปลว่า กระทำแล้ว. พึงเพิ่มคำที่เหลือว่า **โหนฺติ** แปลว่าย่อมเป็น. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "อย่างนี้ เทพบุตร, ชนเหล่าใด กระทำมงคลเช่นนี้นั้นเพราะเหตุที่ชนเหล่านั้น ถึงความสวัสดีในที่ทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจงถือว่า กรรมแม้ ๓๘ ประการ มีการไม่เสพคนพาล เป็นต้นนั้น เป็นมงคลอย่างสูงสุด อย่างประเสริฐสุด คืออย่างล้ำเลิศ ของชนเหล่านั้นผู้กระทำมงคลเช่นนี้นั่น."

๗๘ คำว่า เอตาทิสานิ มาจาก เอต+ อีทิสานิ มีวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

คำว่า อีทิสานิ มีวิเคราะห์ดังนี้

อิมานิ วิย ตานิ ทิสฺสนฺตีติ อีทิสานิ

มงคล (ที่บัณฑิตทำอย่างนี้)เหล่านั้น ย่อมปรากฏดุจมงคล (ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เหล่านี้ เหตุนี้ มงคล เหล่านั้นมีชื่อว่า **อีทิสานิ** (ปรากฏดุจมงคลเหล่านี้).

มาจาก **อิม** ศัพท์ **+ ทุส** ธาตุ มีอรรถว่า อเปกฺขน ความเพ่ง, เห็น. + **กฺวิ** ปัจจัย. แปลง **ส** ที่สุดธาตุเป็น ส อักษร ย่อมมีด้วยสูตรว่า **อิยตมกิเอสานมนิตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทุสสฺส คุณํ โทรํ สกฺขี จ.** สระที่สุดสรรพนาม คือ **อิ - ย - ต - ม - กิ - เอ - ส** ย่อมถึงซึ่งความเป็นทีฆะ (เช่น **อิ** เป็น **อี**) **อุ ทุส** ธาตุ ย่อมถึงซึ่งการคูณ (ความเป็นคุณสระ คือเอา **อุ** ที่ **ทุส** ธาตุ เป็น **อิ**) **ท** ย่อมถึงความเป็น **ร** (เช่น **อีริส**) และเอา **ส** (ที่ **ทุส** ธาตุ) เป็น **ส** (เช่น**อีทิส**) เป็น **กฺข** (เช่น **อีทิกฺข**) และเป็น **อี** (เช่น **อีที**). ลบ **กฺวิ** ปัจจัย ด้วยสูตรว่า กฺวิ โลโป จ.

(กัจจายนสูตรว่า อิยตมกิเอสานมนิตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทุสสฺส คุณํ โทรํ สกฺขี จ. แปลว่า สระที่สุดของสัพพนามเหล่านี้ คือ อิ ย ต ม กิ เอ ส ย่อมถึงซึ่งความเป็นทีฆะ, อุ ที่สุดของธาตุ ทุส ย่อมถึงซึ่งความเป็น คุณะ คือ เป็น อิ, ท เป็น ร , และ ส เป็น ส, กฺข หรือ เป็น อี ได้บ้าง.

คัมภีร์นยาสะอธิบายว่า ท่านอาจารย์ ถือเอา อิ เป็นต้น ว่าเป็นคุณะ เพราะถือเอาว่า เอเป็นต้น เป็น วุทธิสระ.

คำว่า คุณ ในที่นี้ หมายถึง คุณสระ กล่าวคือ อ อิ อุ ซึ่งมาคู่กับ วุทธิสระ คือ อา อี อู เอ โอ ดังนั้น เมื่อถือเอาว่า เอ เป็นวุทธิสระแล้ว สระที่อยู่ตรงข้ามกับวุทธิสระนั้น เรียกว่า คุณะ. -นยาสะ และสัททนีติ สูตรที่ ๑๒๖๙. อนึ่ง ไวยากรณ์สันสกฤต แบ่งสระออกเป็น ๓ ขั้น คือ มูลสระ สระเดิมหรือขั้นสามัญ ได้แก่ อ อา อิ อี อุ อู ฤ ฤา ฦ ฦา, ขั้นคุณะ สระที่มีเสียงเพิ่มจากมูลสระ มีเสียงยาวกว่าเสียงปกติ ได้แก่ เอ โอ อรฺ อลฺ, ขั้นวุทธิ สระที่มีเสียงยาวที่สุดได้แก่ อา ไอ เอา อารฺ อาลฺ. - คำนำหนังสือกาตนฺตรวฺยากรณมฺ-. แต่ในที่นี้ อา อี อู เอ โอ เรียกว่า วุทธิสระ, ส่วน อ อิ อุ เรียกว่า คุณะ. -อ้างถึง

เชิงอรรถคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา แปล สูตรที่ ๑๒๖๙- .)

ส่วนรูปสิทธิ อธิบายว่า สระที่สุดของ อิม ย ต อมฺห กึ เอต สมาน เป็นต้น ที่เป็นคุณ (วิเสสนะ) ของทิส ธาตุ โดยความเป็นอุปมานอุปบท (คือมีสรรพนามที่มีความหมายว่าเปรียบกับสิ่งนี้เป็นบทหน้า) ย่อมถึงความเป็นทีฆะ, อาเทส ท ที่ ทิ เป็น ร)

นฺยาสปกรณ์ว่า "ทีฆะ **อิ** อักษรแห่ง **อิม** ศัพท์ เพราะกระทำให้เป็นคุณสระ (กล่าวคือ ความที่ **อุ** อักษรเป็น **อิ** อักษร ด้วยสูตรว่า **อิ - ย - ต** เป็นต้นนั้นแล และลบ **ม** อัษร"

ส่วนในรูปสิทธิปกรณ์ ท่านกล่าวว่า "เมื่อเอา อิม เป็น อิ ด้วย นิปาตนะ ว่า อิ (คือ อิ ในที่นี้ เรียกว่า นิปาตนะ เพราะเป็นคำเครื่องให้สำเร็จรูปได้. นอกจากนี้ ยังสามารถใช้ คำว่า อิ เป็นคำอ้างอิงในการทำรูปได้อีก ท่านจึงใช้คำว่า ด้วย นิปาตนะว่าอิ). และทีฆะ **อิ** เป็น อี ด้วยสูตรว่า อิยต เป็นต้นนั้น, หลังจากนั้น ลง สิ วิภัตติ.

เอตานิ อีทิสานิ เอตาทิสานิ ฯ

มงคลเหล่านั้น ปรากฏดุจมงคลเหล่านี้ ชื่อว่า **เอตาทิสานิ** (มงคลเหล่านั้นปรากฏดุจมงคลเหล่านี้). เมื่อลบศัพท์หลังก็ทีฆะศัพท์หน้า. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาท่านกล่าวว่า "บทว่า**เอตาทิสานิ** ได้แก่ มงคลเหล่านั้น อันปรากฏดุจมงคลเหล่านี้" ดังนี้ เพื่อจะแสดงความนั้น และวิสัย จึงกล่าวอีกว่า "มงคลทั้งหลาย มีการไม่เสพคนพาลเป็นต้น มีประการที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว."

แท้จริง พระอรรถกถาจารย์กล่าวความแห่ง **อีทิส** ศัพท์ ด้วยคำนี้ว่า **วุตฺตปฺปการานิ**. กล่าววิสัยแห่ง **เอต** ศัพท์ ด้วยคำนี้ว่า**อเสวนาทีนิ.** ในคำว่า **อเสวนาทีนิ** นั้น ความว่า เหล่านี้. จริงอยู่ศัพท์ว่า **เอต** และ **อิม** มีความเสมอกัน. ด้วยเหตุนั้น แม้ในอรรถกถา อุโบสถขันธกะ ท่านกล่าวว่า "สองบทว่า **เอตานิ ปุพฺพกรณ** ได้แก่ กิจ ๔ เหล่าอย่างนี้ ชื่อว่าบุพกรณ์."

แม้ในอรรถกถาสัจจวิภังค์ ท่านกล่าวว่า "บทว่า **อิทมฺปิ** ได้แก่**เอตมฺปิ."** แม้ในสัททนีติปกรณ์ ท่านกล่าวว่า "**ต** ศัพท์ กล่าวในที่ลับหน้า **เอต** ศัพท์ กล่าวในที่ใกล้. **อิม** ศัพท์ กล่าวในที่ใกล้ชิด."

ส่วนอาจารย์ในบัดนี้ กล่าวความที่ **เอต** ศัพท์ มีความเสมอ ด้วย **ต** ศัพท์. คำนั้น ไม่ถูก เพราะผิดจากคำตามที่กล่าวแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ในบทนี้ แม้ความว่า "มงคลเหล่านั้นปรากฏดุจมงคลเหล่านี้ ได้แก่ ตามที่กล่าวแล้วในบัดนี้" ก็ถูกเหมือนกัน เพราะท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาปฐมปิฏฐวิมานวัตถุว่า "ในบาทคาถาว่า **เกน เต ตาทิโส วณฺโณ** นี้ บทว่า **เต** แปลว่าของท่าน. บทว่า **เอตาทิโส** แปลว่าเช่นนี้. อธิบายว่า ตามที่ปรากฏอยู่ ในบัดนี้."

[๗๘] ในบทว่า อปราชิต นี้ในอรรถกถา ชื่อ กังขาวิตรณี ท่านกล่าวว่า "สองบทว่า **ปาราชิโก โหติ** ความว่า ย่อมเป็นผู้พ่ายแพ้แล้วเทียว คือ ถึงความปราชัย."

ฎีกากังขาวิตรณีนั้นว่า "**ปาราชิต** ศัพท์ ท่านไขว่า **ปาราชิโก โหติ** ดังนี้ เพราะพฤทธิ์อุปสรรค และเพราะเอา **ต** อักษรเป็น **ก**อักษร."

เพราะฉะนั้น ในบทว่า **อปราชิตา** แม้นี้ความที่ท่านกล่าวว่า บทว่า **อปราชิตา** แปลว่า ถึงความไม่พ่ายแพ้ ดังนี้ ก็ถูกเหมือนกัน.

ส่วน ม อักษร ในคำว่า **มปราชิตา** เป็นเพียงกระทำบทสนธิ. ความว่า ไป คือถึง ความไม่พ่ายแพ้ คือไม่ปราชัย. อธิบายว่า ย่อมไม่ถึงปราชัย. ไม่ถึงปราชัยในอะไร ? ในข้าศึกทั้งปวง. ๘๐ บทว่า **สพฺพตฺถ** ความว่า ในข้าศึก ๔ เหล่า ต่างโดยขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวบุตรมาร. จริงอยู่ ในคัมภีร์ขันธกวรรค พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า "ท่านพระราธะ ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาคว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เขาเรียกกันว่า 'มาร มาร' ดังนี้ มารเป็นอย่างไรหนอ พระเจ้าข้า ?' (ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคำนี้กะท่านพระราธะว่า) 'ราธะ มารคือรูป มารคือเวทนา มารคือสัญญา มารคือสังขาร มารคือวิญญาณ."

อรรถกถาขันธกวรรคนั้นว่า "มรณะ ท่านเรียกว่ามาร ในพระบาลีนั้น. ก็เพราะเหตุที่ชื่อว่ามรณะอันพ้นจากรูปเป็นต้น ไม่มี.ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่ท่านพระราธะนั้นว่า 'ราธะ มารคือรูปแล' เป็นต้น."

ฎีกาขันธกวรรคนั้นว่า "ชื่อว่า มรณะ ที่พ้นจากรูปเป็นต้น ไม่มี ในเพราะความดับแห่งรูปเป็นต้นนั่นแล จึงมีสมัญญาว่า มรณะ."

อรรถกถามารสังยุตนั้นว่า "สภาพที่ชื่อว่ามาร เพราะทำสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อก้าวล่วงวิสัยของตนให้ตาย."

ฎีกามารสังยุตนั้นว่า "บทว่า **มาเรติ** ได้แก่ เบียดเบียน. แท้จริง ความประกอบด้วยวิบัติเป็นต้น แห่งสาธุชนทั้งหลายชื่อว่า มรณะ โดยปรมัตถ์."

อรรถกถาอัฏฐกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "สภาพที่ชื่อว่ามารเพราะประกอบสัตว์ไว้ในความพินาศทำให้ตาย."

ฎีกาอัฏฐกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า "สภาพ (ใด) ประกอบสัตว์ไว้ในความพินาศ ชื่อว่าทำให้ตาย เพราะทำให้ตายจากคุณ, อีกอย่างหนึ่ง เป็นประหนึ่งทำสัตว์ผู้เกิดในภพนั้น ๆ ให้ตาย เพราะมีชาติเป็นนิมิต เหตุล้างผลาญวิราคธรรม เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **มาเรตีติ มาโร."** ๘๑ บทว่า **สพฺพตฺถ** คือในโลกนี้และโลกหน้า และในที่ยืน และที่จงกรมเป็นต้น.

บทว่า **โสตฺถึ** แปลว่า สวัสดี. ลงนิคหิตอาคม. ด้วยเหตุนั้นในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "ก็นิคหิต (อนุนาสิก) ในบทว่า **โสตฺถึ** นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เพื่อสะดวกในการทรงนิพนธ์คาถา."

ก็คำที่อาจารย์กล่าวไว้ในบทว่า **โสตฺถึ** นี้ว่า เพื่อทรงรักษาฉันท์ ว่าเพื่อทรงรักษาพฤทธิ์ และเพื่อว่าสวดง่าย ดังนี้ พึงเห็นว่า "ท่านกล่าวไว้ ด้วยอำนาจอาการสักว่าความประพฤติเหลวไหล." พระผู้มีพระภาคจะทรงรักษาฉันท์และพฤทธิ์ก็หาไม่ ทั้งจะทรงทำสนธิกิริโยปกรณ์มีลบอักษรเป็นต้น เพื่อสวดง่าย ก็หาไม่. ก็ผู้ใดมีความระแวง มีความกลัว; ผู้นั้น ย่อมรักษาฉันท์และพฤทธิ์และทำสนธิกิริโยปกรณ์มีลบอักษรเป็นต้น เพื่อสวดง่าย เพราะกลัวแต่นินทาอันเกิดขึ้นจากสำนักของบัณฑิตเหล่าอื่น. ส่วนพระผู้มีพระภาคไม่ระแวง ไม่มีความกลัว ด้วยว่า ความพลั้งพลาดในพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคไม่มี. พระองค์ทรงอาศัยคำติเตียนของผู้อื่นแล้ว จักทรงรักษาฉันท์และพฤทธิ์และจักทรงทำสนธิกิริโยปกรณ์มีลบอักษรเป็นต้น เพื่อสวดง่ายอย่างไร. สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในฎีกาอภิธรรมว่า "ก็พระผู้มีพระภาคไม่ทรงคำนึงถึงความที่พระดำรัสเป็นครุและลหุ แต่ไม่ทรงฝืนสภาพธรรม ทรง

พิจารณาเทศนาโดยประการนั้น ๆ โดยคล้อยตามอัธยาศัยของเหล่าสัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้."

ท่านกล่าวไว้ ในสัททนีติกรณ์ตอนสนธิกัปป์ว่า "ใครๆ ไม่พึงท้วง ความที่อักษรทั้งหลาย มากหรือน้อย ในที่ไหน ๆ."

เพราะฉะนั้น แม้คำนี้ว่า "เพื่อสะดวกในการทรงนิพนธ์คาถาก็พึงทราบโดยนัยนั้นเหมือนกัน.

ก็ด้วยคำว่า **อนุนาสิโก** นี้ เป็นอันพระอรรถกถาจารย์ปฏิเสธแม้วาทะว่า 'อักษรที่ ๕ เป็น ลหุ ในที่ทุกแห่ง.' จริงอยู่ในเนปาติกปทวิภัตติปกรณ์ ท่านกล่าวข้อความนี้ไว้ว่า **"โสตฺถิ** ศัพท์มีวิภัตติที่ยังมิได้ลบ ท่านแสดงไว้ ๒ ประการ ด้วยอำนาจทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติอย่างนี้ คือ **โสตฺถึ ปสฺสามิ ปาณิน** และ **โสตฺถินามฺหิ สมุฏฺฐิโต** ย่อมผิดจากบาลีว่า

'บทนิบาตใด เหมือนกันในลิงค์ทั้ง ๓ ในวิภัตติ
ทั้งปวง และในวจนะทั้งปวง ไม่เปลี่ยนแปลง,
บทนิบาตนั้นเป็นอัพยยศัพท์'

ดังนี้ ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เพราะอาศัยวิภัตติที่เหลือ ความเปลี่ยนแปลงแห่งโสตถิศัพท์นั้นก็ไม่มี เหตุนั้น พึงทำการสงเคราะห์ (**โสตฺถิ** ศัพท์)ลงในนิบาตทั้งหลาย เพราะเป็นอัพยยศัพท์." เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า '**โสตฺถิ** ศัพท์เป็นนิบาต.' ในบทว่า '**โสตฺถึ** นั้น เป็นปฐมาวิภัตติ พหุวจนะนั่นแล ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงลบวิภัตติเสียแล้ว. ด้วยเหตุนั้นในอรรถกถา ท่านจึงกล่าวว่า "อาสวะ (และ) ความเร่าร้อนอันทำความคับแค้นเหล่าใด พึงเกิดขึ้น เพราะการเสพคนพาลเป็นต้น, เพราะความไม่มี อาสวะและความเร่าร้อนอันทำความคับแค้นเหล่านั้นทวยเทพและมนุษย์จึงเป็นผู้สวัสดี คือไม่มีอุปัทวะ ไม่มีอุปสรรค เกษมไม่มีภัยเฉพาะหน้า."

อรรถกถาสัพพาสวสูตร และอรรถกถาอาหุเนยยสูตรในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "อาสวะ ๔ และความเร่าร้อนเพราะกิเลส หรือความเร่าร้อนเพราะวิบาก อันทำความคับแค้นเหล่าอื่นชื่อว่าอาสวะ (และ) ความเร่าร้อนอันทำความคับแค้น ในพระสูตรนั้น. แท้จริง กามาสวะ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ยินดีชอบใจอิฏฐารมณ์อันมาสู่คลองจักษุทวาร ด้วยอำนาจความยินดีในกาม. ภวาสวะ ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ยินดี ด้วยความปรารถนาภพว่า 'เราจักได้อารมณ์ เช่นนี้ในสุคติภพแม้อื่น.' ทิฏฐาสวะ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ยึดถือว่าสัตว์ หรือว่าของสัตว์. ความไม่รู้ อันเกิดร่วมกับอาสวะทั้งหมดนั่นแลชื่ออวิชชาสวะ. กิเลสเหล่าอื่นนั่นแล ที่สัมปยุตด้วยอาสวะเหล่านั้น ชื่อว่า ความเร่าร้อนอันทำความคับแค้น, อีกอย่างหนึ่ง วิบากแห่งอาสวะเหล่านั้น ในกาลต่อไป (อนาคต) ชื่อว่า ความเร่าร้อนอันทำความคับแค้น."

ฏีกาสัพพาสวสูตรเป็นต้นนั้นว่า "บทว่า **วิฆาตกรา** ได้แก่ อันทำความคับแค้นจิต หรือทำทุกข์ทางกายและจิตให้บังเกิด. วิบาก อันติดตามไปเผาผลาญ ซึ่งมีกิเลสดังกล่าวแล้วเป็นเหตุนั่นเทียว ชื่อว่า ความเร่าร้อนเพราะวิบาก. พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า **'จกฺขุทฺวาเร หิ'** เป็นต้น ก็เพื่อแสดงประการที่อาสวะ และกิเลสเครื่องทำความคับแค้น คือ ความเร่าร้อนเพราะวิบากเหล่าอื่นเกิดมีในเพราะการเสพคนพาลเป็นต้นนี้."

ส่วนสรูปแห่งอาสวะ พึงตรวจดูในอรรถกถาแห่งนิกเขปกัณฑ์สังคีติสูตรและสัพพาสวสูตร พร้อมทั้งฎีกา. แต่โดยรวบยอด พึงเห็นว่า "โลภะมีธรรมเป็นกามาวจรทั้งปวงเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยทิฏฐิชื่อว่า กามาสวะ, โลภะมีกรรมภพและอุปปัตติภพที่เป็นรูปาวจรเป็นอารมณ์ เว้นจากทิฏฐิชื่อว่า ภวาสวะ, ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า ทิฏฐาสวะ. โมหะ ชื่อว่า อวิชชาสวะ."

[๙๒] บทว่า **ตนฺเตส** เป็นต้น ความว่า เพราะเหตุที่เหล่าชน ซึ่งเป็นผู้ทำมงคลทั้งหลายเช่นนี้ เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในข้าศึกทั้งปวงเป็นผู้สวัสดี คือเป็นผู้มีความสวัสดี ไปในที่ทั้งปวง ฉะนั้น เทพดาท่านจงถือว่า กรรม ๓๘ ประการมีการไม่เสพคนพาลเป็นต้นนั้น ของชนเหล่านั้น คือผู้ทำมงคลเช่นนี้เป็นมงคลอย่างสูงสุด คือประเสริฐเลิศล้ำ. ก็ในคาถาที่ ๑๑ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบทว่า **เอตาทิสานิ**ด้วยอำนาจการเพ่งประเภท ตรัสบทว่า **ต** ด้วยอำนาจการเพ่งชาติเหมือนคำที่เทพบุตรทูลว่า **มงฺคลานิ อจินฺตยุ** และว่า **พฺรูหิ มงฺคล** ฉะนั้น. คำว่า **พตฺถ โสต** เป็น **ร** คณะ, คำว่า **ถึ คจฺฉนฺ** เป็น **ม** คณะ. คาถาแม้นี้ ชื่อว่า ปัฐยาวัตร.

คำนิคม

พระผู้มีพระภาค ทรงยังเทศนาให้จบลงด้วยคาถานี้ด้วยประการฉะนี้. ในเวลาจบเทศนา เทพดาแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัต. ที่บรรลุผล ๓ เบื้องต่ำ พ้นคณนา. เทพดาเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็อันตรธานไป ณ ที่นั้นนั่นเอง.

ฝ่ายพระอานนทเถระ หมายถึงเทพบุตรผู้ทูลถามปัญหาผู้เดียวกล่าวว่า "พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสมงคลสูตรนี้แล้ว, เทพดานั้นดีใจชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นนั่นเอง." ความที่มงคลสูตรงามในที่สุดเป็นอันพระเถระแสดงแล้วด้วยบาทนี้.

อธิบายคำนิคม

บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **อิท** นี้ พระเถระ รวบรวมคำแม้ทั้งหมดว่า **"พหู เทวา มนุสฺสา จ"** เป็นต้น. เทพดากล่าวคาถาแรกแม้ก็จริง. ถึงอย่างนั้น พระเถระ หมายถึงคาถานั้น ที่พระศาสดา ทรงแสดงแก่ตน จึงกล่าวอย่างนี้.

ได้ยินว่า พระศาสดาตรัสมงคลสูตรทั้งหมด แก่พระเถระนั้นในวันที่ ๒. ด้วยเหตุนั้น ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า "ครั้นวันที่๒ พระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระอานนทเถระมาแล้วตรัสว่า 'อานนท์คืนนี้เทพดาองค์หนึ่งมาหาเรา ถามปัญหาเรื่องมงคล, ครั้นแล้วเราได้กล่าวมงคล ๓๘ ประการแก่เทพดานั้น อานนท์ เธอจงเรียนมงคลบรรยายนี้ ครั้นเรียนแล้ว จงบอกภิกษุทั้งหลาย."

สรูปแห่งความมงคลสูตร

บัดนี้ เพื่อความแจ่มชัดแห่งการอบรมญาณในมงคลทั้งปวง พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกระทำประมวลความตั้งแต่ต้นไว้ ดังต่อไปนี้.

สัตว์เหล่านี้ ผู้ปรารถนาสุขในโลกนี้ สุขในโลกหน้าและสุขอันเป็นโลกุตระ ละการเสพชนพาลเสีย อาศัยบัณฑิตแล้วบูชาท่านผู้ควรบูชาทั้งหลายอยู่อย่างนี้ อันการอยู่ในประเทศอันสมควรและความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้วในก่อนตักเตือน ในอันทำกุศลให้เกิดขึ้น ตั้งตนไว้ชอบแล้ว มีอัตภาพอันพาหุสัจจะ ศิลปะ และวินัยประดับแล้ว กล่าววาจาสุภาษิตอันสมควรแก่วินัย ตราบเท่าที่

ยังไม่ละภาวะแห่งคฤหัสถ์ ก็ชำระหนี้ค่าหนี้เก่า ด้วยการบำรุงมารดาบิดา ประกอบค่าหนี้ใหม่ ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภริยา ถึงความสำเร็จด้วยทรัพย์และธัญญาหารเป็นต้น และความเป็นผู้มีการงานไม่อากูล ยึดสาระแห่งโภคะด้วยทาน และยึดสาระแห่งชีวิต ด้วยการประพฤติธรรม ทำประโยชน์เกื้อกูลชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติ และทำประโยชน์เกื้อกูลชนอื่น ด้วยความเป็นผู้มีการงานไม่มีโทษ เว้นการเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยการเว้นจากบาป และเว้นการเบียดเบียนตนด้วยการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ยังธรรมฝ่ายกุศลให้เจริญ ด้วยความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ละเพศคฤหัสถ์เสีย เพราะความเป็นผู้มีกุศลอันเจริญแล้ว แม้ตั้งอยู่ในภาวะแห่งบรรพชิต ก็ยังวัตตสมบัติให้สมบูรณ์ ด้วยความเคารพ ในท่านผู้ควรเคารพมีพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า พระอุปัชฌายะ และพระอาจารย์เป็นต้น และด้วยความเจียมตน ละความติดปัจจัยด้วยความสันโดษตั้งอยู่ในภูมิสัตบุรุษ ด้วยความเป็นผู้รู้จักอุปการคุณที่ท่านทำแล้ว ละความเป็นผู้มีจิตหดหู่ ด้วยการฟังธรรม ครอบงำอันตรายทั้งปวง ด้วยความอดทนทำตนให้มีที่พึ่ง ด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย พิจารณาเห็นความประกอบการปฏิบัติ ด้วยการเห็นสมณะ บรรเทาความสงสัย ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย ด้วยการสนทนาธรรม ยังสีลวิสุทธิให้ถึงพร้อม ด้วยตบะ คือความสำรวมอินทรีย์ ยังจิตตวิสุทธิ และวิสุทธิ ๔ อื่นจากนั้น ให้ถึงพร้อมด้วยพรหมจรรย์คือสมณธรรม บรรลุญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นปริยายแห่งการเห็นสัจจะด้วยปฏิปทานี้ ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ที่นับว่าอรหัตผล ซึ่งอริยบุคคลทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรมทั้ง ๘ ดุจภูเขาสิเนรุ ไม่สะเทือนด้วยลมและฝนฉะนั้น เป็นผู้ไม่เศร้าโศก ไม่มีกิเลสเพียงดังธุลี มีความเกษม, และเหล่าชนผู้มีความเกษมย่อมเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง และถึงความสวัสดี (เป็นผู้มีความสวัสดีไป) ในที่ทั้งปวง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า **"เอตาทิสานิ กตฺวาน ฯ เป ฯ ตนฺเตส มงฺคลมุตฺตม."**

พระสูตรนี้ ท่านสังคายนาไว้ใน (อาคต) สถาน ๒ แห่ง คือในทุติยวรรค สุตตนิบาต และในขุททกปาฐะ นับเนื่องในขุททกนิกายแล.

มังคลปริตต์ จบ

รัตนปริตต์

ตำนานรัตนปริตต์

เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการรักษาตัวเอง และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีการทำไม่ดีและการไม่ทำดีเป็นปัจจัย ด้วยมงคลสูตร. ส่วนรัตนสูตรนี้ ให้สำเร็จการรักษาผู้อื่น และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีอมนุษย์เป็นต้นเป็นปัจจัย ฉะนั้น สูตรนี้จึงเป็นอันตั้งไว้ในลำดับต่อจากมงคลสูตรนั้นแล.

ก็กรุงเวสาลีนี้ ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติก็มั่นคงไพบูลย์ ด้วยว่า ในกรุงเวสาลีนั้นมีเจ้าอยู่ถึง ๗ ,๗๐๗ พระองค์. พระยุพราชเสนาบดีและภัณฑาคาริกเป็นต้นก็เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สมัยนั้นแล กรุงเวสาลีมั่นคงเจริญ มีคนมาก มีคนเกลื่อนกล่น มีอาหารหาได้ง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีอาราม ๗,๗๐๗ อาราม มีสระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ.

สมัยต่อมา กรุงเวสาลีนั้นเกิดทุพภิกขภัย ฝนแล้งข้าวกล้าตายนึ่ง. คนยากคนจนตายก่อน เขาทิ้งคนเหล่านั้นไปนอกนคร. พวกอมนุษย์ได้กลิ่นคนตายก็พากันเข้าพระนคร. แต่นั้น ผู้คนก็ตายเพิ่มมากขึ้น. เพราะความปฏิกูลนั้น อหิวาตกโรคก็เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชาวกรุงเวสาลีถูกภัย ๓ อย่างคือ ทุพภิกขภัย อมนุสสภัย และโรคภัย เบียดเบียน ก็เข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ เกิดภัย ๓ อย่างในพระนครนี้แล้ว พระเจ้าข้า แต่ก่อนนี้ นับได้ ๗ ชั่วราชสกุล ไม่เคยเกิดภัยเช่นนี้เลย ชรอยพระองค์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม บัดนี้ ภัยนั้นจึงเกิดขึ้น. พระราชาทรงประชุมเจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ในที่ว่าราชการตรัสว่า ขอได้โปรดพิจารณาทบทวนข้อที่เราไม่ตั้งอยู่ในธรรมเถิด เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น พิจารณาทบทวนถึงประเพณีทุกอย่าง ก็ไม่ทรงเห็นข้อบกพร่องไร ๆ แต่นั้น ก็ไม่เห็นโทษขององค์พระราชา จึงพากันคิดว่า ภัยนี้ของเรา จะระงับไปได้อย่างไร. ในที่ประชุมนั้น เจ้าลิจฉวีบางพวก อ้างถึงศาสดาทั้ง ๖ ว่า พอศาสดาเหล่านั้นย่างเท้าลงเท่านั้น ภัยก็จะระงับไป บางพวกตรัสว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก, พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงสัตว์ ทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทุกอย่าง ก็จะระงับไป. ด้วยเหตุนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงดีพระทัยตรัสว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ ประทับอยู่ที่ไหนเล่า พวกเราส่งคนไปเชิญ จะไม่เสด็จมาน่ะสิ. เจ้าลิจฉวีอีกพวกหนึ่งตรัสว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้า ทรงเอ็นดูสัตว์ เหตุไร จะไม่เสด็จมาเล่า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระองค์นั้น บัดนี้ ประทับอยู่กรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงอุปัฏฐากอยู่ เกรงท้าวเธอจะไม่ให้เสด็จมา. ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเราจะทูลพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงเข้าพระทัยแล้วนำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา แล้วทรงมอบเครื่องบรรณาการเป็นอันมากส่งเจ้าลิจฉวีสองพระองค์ พร้อมด้วยกองกำลังขนาดใหญ่ไปยังราชสำนักพระเจ้าพิมพิสาร โดยสั่งว่า ขอท่านทูลพระเจ้าพิมพิสารให้เข้าพระทัยแล้ว นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา เจ้าลิจฉวีทั้งสองพระองค์เสด็จไปถวายเครื่องบรรณาการแด่พระเจ้าพิมพิสาร แล้วแจ้งให้ทรงทราบเรื่องราวแล้วทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังนครของข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระราชาไม่ทรงรับรองตรัสว่า พวกท่านทรงรู้เอาเองเถิด. เจ้าลิจฉวีก็ทูลรับว่า ดีละ พระเจ้าข้า แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภัย ๓ อย่างเกิดขึ้นในนครของข้าพระองค์ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าฟังเสด็จมาไซร้ ความสวัสดีก็จะพึงมีแก่พวกข้าพระองค์ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่าเมื่อตรัสรัตนสูตรในกรุงเวสาลีการอารักขาจักแผ่ไปแสนโกฏิจักรวาล จบสูตรสัตว์ ๘๔,๐๐๐ จักตรัสรู้ธรรมแล้วจึงทรงรับนิมนต์. ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว โปรดให้โฆษณาไปในพระนครว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์เสด็จไปกรุงเวสาลีแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพระองค์ทรงรับ จะเสด็จไปกรุงเวสาลีหรือพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตร. ท้าวเธอทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้นโปรดทรงรอจนกว่าจะจัดแจงหนทางถวายนะพระเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำพื้นที่ ๕ โยชน์ ระหว่างกรุงราชคฤห์และแม่น้ำคงคาให้ราบเรียบแล้ว ให้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงเวลาที่จะเสด็จไป พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้วเสด็จไป พระราชาทรงเอาดอกไม้ ๕ สี โปรยหนทาง ๕ โยชน์เพียงหัวเข่า ให้ยกธงผ้า หม้อน้ำและต้นกล้วยเป็นต้น ให้กั้นเศวตฉัตร ๒ ชั้น สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉัตรชั้นเดียวสำหรับพระภิกษุแต่ละรูป ทรงทำการบูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้นพร้อมด้วยราชบริพารของพระองค์ ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารหลังหนึ่ง ๆ ถวายมหาทาน ทรงนำเสด็จสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ๕ วัน . ณ ที่นี้ ทรงประดับเรือด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วทรงส่งสาสน์ไปถวายเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลีว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว ขอเจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ ตกแต่งหนทางถวายการรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ตกลงกันว่า จะทำการบูชาเป็นสองเท่า ทำพื้นที่ ๓ โยชน์ ระหว่างกรุงเวสาลีและแม่น้ำคงคาให้เรียบร้อย จัดเศวตฉัตร ๔ ชั้น สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า สำหรับพระภิกษุแต่ละรูปๆ ละ ๒ ชั้น ทำการบูชาเสด็จมาคอยอยู่.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงทำเรือขนาน ๒ ลำแล้วสร้างมณฑปประดับด้วย

พวงดอกไม้ ปูลาดพุทธอาสน์ทำด้วยรัตนะล้วน ณ มณฑปนั้น. ทีนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์นั้น. แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลงเรือนั่งกันตามสมควร พระราชาส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ลงน้ำประมาณแต่พระศอกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่กันริมฝั่งแม่น้ำคงคานี้นี่แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จกลับมา แล้วก็เสด็จกลับ. เทวดาเบื้องบนจนถึงอกนิษฐภพ ได้พากันทำการบูชา. นาคราชทั้งหลายมีกัมพลนาคและอัสสตรนาคเป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำคงคา ก็พากันทำการบูชา. ด้วยการบูชาใหญ่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางแม่น้ำคงคาสิ้นระยะทางไกลประมาณโยชน์หนึ่ง ก็เข้าเขตแดนของพวกเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลี.

ต่อนั้น พวกเจ้าลิจฉวีก็ทำการบูชาเป็น ๒ เท่าที่พระเจ้าพิมพิสารทรงทำการบูชาออกไปรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงในน้ำประมาณแค่พระศอ. ขณะนั้นเอง ครู่นั้นเอง มหาเมฆมียอดคลุมด้วยความมืดมีแสงฟ้าแลบเคลื่อนตัวไปส่งเสียงคำรามครืนครั่นก็ดังขึ้นทั้งสี่ทิศ. ลำดับนั้น พอพระผู้มีพระภาคเจ้ายกพระบาทแรกวางลงริมฝั่งแม่น้ำคงคา ฝนโบกขรพรรษก็โปรยเม็ดลงมา ชนเหล่าใดต้องการจะเปียก ชนเหล่านั้นเท่านั้นย่อมเปียก ผู้ไม่ต้องการเปียกก็ไม่เปียก ในที่ทุกแห่ง น้ำย่อมไหลไปเพียงแค่เข่า แค่ขา แค่สะเอว แค่คอซากศพทั้งปวงถูกน้ำพัดส่งลงสู่แม่น้ำคงคา พื้นดินก็สะอาดสะอ้าน.

พวกเจ้าลิจฉวีให้พระผู้มีพระเจ้าประทับอยู่ทุกๆหนึ่งโยชน์ในระหว่างทาง ถวายมหาทาน ทรงทำการบูชาเป็นทวีคูณ ๓ วัน จึงนำเสด็จสู่กรุงเวสาลี. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลี ท้าวสักกะจอมทวยเทพ อันหมู่เทพห้อมล้อมก็เสด็จมาถึง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับยืนใกล้ประตูพระนครทรงเรียกท่านพระอานนที่มาสั่งว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ ถือเครื่องประกอบพลีกรรม เที่ยวเดินไประหว่างปราการ ๓ ชั้นแห่งกรุงเวสาลีกับพวกเจ้าลิจฉวีราชกุมาร ทำพระปริตร แล้วได้ตรัสรัตนสูตร. ดังนั้น ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลีนั่นเอง รัตนสูตร นี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสใกล้ประตูกรุงเวสาลี เพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้นท่านพระอานนท์ก็เรียนเอา. เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นปริตร [ป้องกันอุปัทวะ] จึงเอาบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำมา เดินประพรมไปทั่วพระนคร. พอพระเถระกล่าวว่า **ยงฺกิญฺจิ** เท่านั้น พวกอมนุษย์ที่อาศัยกองขยะและที่ฝาเรือนเป็นต้น ซึ่งยังไม่หนีไปในตอนแรก ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง๔. ประตูทั้งหลาย ก็ไม่มีที่ว่าง อมนุษย์บางพวก เมื่อไม่ได้ที่ว่างที่ประตูทั้งหลาย ก็ทลายกำแพงเมืองหนีไป. พอพวกอมนุษย์พากันไปแล้ว ที่เนื้อตัวของพวกมนุษย์ทั้งหลาย โรคก็สงบไป พวกมนุษย์ทั้งหลาย ก็พากันออกมาบูชาพระเถระ ด้วยดอกไม้ของหอมเป็นต้นทุกอย่าง มหาชนเอาของหอมทุกอย่างฉาบทาสัณฐาคารที่ประชุม ท่ามกลางพระนคร ทำเพดานขจิตด้วยรัตน ประดับด้วยเครื่องประดับ

ทั้งปวง ปูพุทธอาสน์ลง ณ ที่นั้นแล้วนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าสู่สัณฐาคาร ประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาปูไว้. ทั้งภิกษุสงฆ์ คณะเจ้าและมนุษย์ทั้งหลายก็นั่ง ณ อาสนะที่เหมาะที่ควร. แม้ท้าวสักกะ จอมทวยเทพก็ประทับนั่งใกล้กับเทวบริษัท ในเทวโลกทั้งสอง ทั้งเทวดาอื่นๆ ด้วย. แม้ท่านพระอานนทเถระ ก็เที่ยวเดินไปทั่วกรุงเวสาลี ทำอารักขาแล้ว ก็มาพร้อมกับชาวกรุงเวสาลี นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสรัตนสูตรนั้นนั่นแหละแก่ทุกคนแล.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะเทวราช ทรงพระดำริว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยคุณพระรัตนตรัยประกอบสัจจวจนะ ทรงทำความสวัสดีแก่ชาวนคร. แม้ตัวเราก็พึงกล่าวบางอย่างอาศัยคุณพระรัตนตรัยเพื่อความสวัสดีแก่ชาวนครดังนี้แล้วจึงตรัส ๓ คาถาท้ายว่า **ยานีธ ภูตานิ** เป็นต้น.

ท้าวสักกะเทวราชครั้นตรัส ๓ คาถานี้อย่างนี้แล้ว ทรงทำประทักษิณพระผู้มีพระภาค เสด็จกับสู่เทวบุรีพร้อมด้วยเทวบริษัท. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรัตนสูตรนั้นนั่นแล. แม้ในวันที่ ๒ สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ตรัสรู้ธรรม. ทรงแสดงอย่างนี้ ถึงวันที่ ๗. การตรัสรู้ธรรมก็ได้มีอย่างนั้นนั่นแหละ ทุกๆ วัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงเวสาลีกึ่งเดือนแล้ว จึงทรงแจ้งแก่พวกเจ้าลิจฉวีว่าจะกลับ ต่อนั้น พวกเจ้าลิจฉวี ก็นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยสักการะเป็นทวีคุณอีก ๓ วัน เหล่าพระยานาคที่บังเกิดอยู่ ณ แม่น้ำคงคาคิดกันว่า พวกมนุษย์ทำสักการะแก่พระตถาคต กัน พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงสร้างเรือหลายลำล้วนทำด้วยทองเงินและแก้วมณี ลาดบัลลังก์ทำด้วยทองเงินและแก้วมณี ทำน้ำให้ปกคลุมด้วยบัว ๕ สี ทูลวอนขอพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระองค์โปรดทรงทำความอนุเคราะห์พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ เสด็จขึ้นสู่เรือแก้ว ส่วนภิกษุ ๕๐๐ รูป ก็ขึ้นสู่เรือของตนๆ. พวกพระยานาค นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์เจ้าไปยังพิภพนาค. ข่าวว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่นาคบริษัท ตลอดคืนยังรุ่ง. วันที่ ๒ พวกพระยานาคพากันถวายมหาทานด้วยของเคี้ยวของฉันอันเป็นทิพย์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแล้วเสด็จออกจากพิภพนาค. พวกภุมมเทวดาพากันคิดว่า พวกมนุษย์และนาคพากันทำสักการะแก่พระตถาคต พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงช่วยกันยกฉัตรใหญ่น้อย เหนือพุ่มไม้งามในป่า ต้นไม้ และภูเขา. โดยอุบายนั้นนั่นแล สักการะวิเศษขนาดใหญ่ ก็บังเกิดคาบถึงภพของอกนิษฐพรหม. แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงทำเป็นทวีคูณกว่าสักการะที่พวกเจ้าลิจฉวีทรงทำครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา ทรงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า. วันที่ ๕ จึงมาถึงกรุงราชคฤห์ โดยนัยที่กล่าวมาก่อนแล้ว.

บทขัดรตนปริตต์

ปณิธานโต ปฏฺจาย ตถาคตสฺส ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโย สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา, ปญฺจ มหาปริจฺจาเค, ติสฺโส จริยา, ปจฺฉิมพฺภเว คพฺภาวกฺกนฺตึ ชาตึ อภินิกฺขมนํ ปธานจริยํ โพธิปลฺลงฺเก มารวิชยํ สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิเวธํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนนว โลกุตฺตรธมฺเมติ, สพฺเพปิเม พุทฺธคุเณ อาวชฺชิตฺวา เวสาลิยา ตีสุ ปาการนฺตเรสุ, ติยามรตฺตึ ปริตฺตํ กโรนฺโต อายสฺมา อานนฺทตฺเถโร วิย, การุญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา,

โกฏิสตสหสฺเสสุ จกฺกวาเฬสุ เทวตา
ยสฺสาณมฺปฏิคณฺหนฺติ, ยญฺจ เวสาลิยมฺปุเร
โรคามนุสฺสทุพฺภิกฺข- สมฺภูตนฺติวิธมฺภยํ
ขิปฺปมนฺตรธาเปสิ ปริตฺตนฺตมฺภณาม เหฯ

เทวตา เทวดาทั้งหลาย **จกฺวาเฬสุ** ในจักรวาฬ **โกฏิสหสฺเสสุ** มีแสนโกฏิเป็นประมาณ **ปฏิคณฺหนฺติ** ย่อมยอมรับ **อาณํ** ซึ่งอาณา[๑] **ยสฺส (ปริตฺตสฺส)** ของพระรัตนปริตร์ใด **จ** ด้วย, **ยํ ปริตฺตํ จ** และพระรัตนปริตร์ใด **ภยํ** ยังภัย **โรคามนุสฺสทุพฺภิกฺขสมฺภูตนฺติวิธํ** ๓ ประการอันเกิดแต่โรค, อมนุษย์ และอดหยาก **เวสาลิยํ ปุเร** ในบุรีชื่อว่าเวสาลี **อนฺตรธาเปสิ** ให้อันตรธานไป **ขิปฺปํ** ในทันใด,

(มยํ) พวกเรา **อุปฏฺฐเปตฺวา** จงตั้งไว้ **การุญฺญจิตฺตํ** ซึ่งจิตประกอบด้วยความกรุณา **ภณาม** แล้วสวด **ตํ ปริตฺตํ** ซึ่งพระรัตนปริตร์นั้นเถิด **วิย** เหมือนอย่างที่ **อายสฺมา อานนฺทตฺเถโร** ท่านพระอานนท์เถระ **อาวชฺชิตฺวา** ครั้นได้รำลึก **พุทฺธคุเณ** ซึ่งพระ

---

[๑] อาณา แปลว่า อำนาจ หรือเ ดช ในที่นี้หมายถึง อำนาจของพระปริตต์. อาณาของพระปริตต์นี้จะแผ่กระจายเป็นที่ยอมรับของอมนุษย์ทั้งหลายไปตลอดแสนโกฏิจักรวาฬ. เรื่องอาณานี้ มีคำอธิบายพอสังเขปดังนี้, เขตต์ที่จัดว่าเป็นอาณาหรืออำนาจของพระพุทธเจ้ามี ๓ ประเภทคือ ชาติเขตต์, อาณาเขตต์ และวิสยเขตต์.

พุทธเขตต์ หมายถึง เขตต์ คือโลกธาตุที่มีจำนวนหนึ่งหมื่นจักรวาฬ. ที่เรียกว่า พุทธเขตต์ เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปฏิสนธิก็ดี ตรัสรู้ก็ดี เป็นต้น โลกธาตุก็จะหวั่นไหวภายในบริเวณเพียงหมื่นจักรวาฬนี้.

อาณาเขตต์ หมายถึง เขตต์ที่มีจำนวนมากกว่าพุทธเขตต์คือมีหนึ่งแสนจักรวาฬ. ที่เรียกว่า อาณาเขตต์ เพราะอาณาหรืออานุภาพของปริตต์ ก็ดี อานุภาพของพระพุทธเจ้าโดยปกติ ก็ดี จะแผ่ไปจนทั่วแสนจักรวาฬนี้

วิสยเขตต์ หมายถึง เขตต์ คือโลกธาตุที่มีจำนวนไม่จำกัด. ที่เรียกว่า วิสยเขตต์ เพราะเป็นพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าว่าจะแผ่ไปแค่ไหน ดังนั้น วิสยเขตต์จึงมีปริมาณไม่จำกัดด้วยอำนาจพระสัพพัญญุตญาณ

ด้วยเหตุนี้ ในที่นี้จึงนำเอาอาณาเขตต์ซึ่งเป็นเขตต์ของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งมาแสดงไว้ เพื่อแสดงอานุภาพของปริตต์นั้นว่า มีความแผ่ไปได้กว้างขวางนั่นเอง.

พุทธคุณ **ตถาคตสฺส** ของพระตถาคต **ปฏฺฐาย** จำเดิม **ปณิธานโต** แต่การปรารถนาพระโพธิญาณ **สพฺเพปิ** แม้ทั้งสิ้น **อิเม** เหล่านี้ **อิติ** คือ **ทส ปารมิโย** ซึ่งบารมี ๑๐, **ทส อุปปารมิโย** ซึ่งอุปบารมี ๑๐, **ทส ปรมตฺถ ปารมิโย** ซึ่งปรมัตถบารมี ๑๐, **ปญฺจ มหา ปริจฺจาเค** ซึ่งมหาบริจาค ๕, **ติสฺโส จริยา** ซึ่งจริยา ๓,[๒] **คพฺภาวกฺกนฺตึ** ซึ่งการเสด็จลงสู่คัพโภทร **ปจฺฉิมพฺภเว** ในภพอันมีในที่สุด, **ชาตึ** ซึ่งการประสูติ, **อภินิกฺขมนํ** ซึ่งการเสด็จออกอภิเนษกรมณ์, **ปธานจริยํ** ซึ่งการบำเพ็ญเพียร, **มารวิชยํ** ซึ่งการพิชิตมาร **สพฺพญฺญุตญาณปฺปฏิเวธํ** ซึ่งการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ **โพธิปลฺลงฺเก** ณ โพธิบัลลังก์, **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ** ซึ่งการทำกงจักรแห่งพระธรรมให้เป็นไป, **นว โลกุตฺตรธมฺเม** ซึ่งโลกุตรธรรม ๙ (ดังนี้) แล้ว **กโรนฺโต** กระทำ (สวด) **ปริตฺตํ** ซึ่งพระปริตต์ **ติยามรตฺตึ** ตลอดยามสามแห่งราตรี **ปาการนฺตเรสุ** ในภายในกำแพง **ตีสุ** สามชั้น **เวสาลิยา** ในพระนครเวสาลี

[๒] ในสวดมนต์บางฉบับมีข้อความว่า “สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา” เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ควรเพิ่มบทว่า จชิตฺวา ท้ายบทว่า ปญฺจ มหาปริจฺจาเค และเพิ่มบทว่า จริตฺวา ท้ายบทว่า ติสฺโส จริยา แล้วเอาบทว่า ปูเรตฺวา กตฺวา และ จริตฺวา เป็นบุพพกาลกิริยาในบทว่า อวกฺกนฺตึ ที่บทว่า คพฺภาวกฺกนฺตึ แปลว่า **คพฺภาวกฺกนฺตึ** คือซึ่งการที่ – **ปูเรตฺวา** บำเพ็ญแล้ว **สมตึส ปารมิโย** ซึ่งบารมีสามสิบถ้วน **ทส ... ปรมตฺถปารมิโย** คือ บารมี ... ปรมัตถบารมี ๑๐ **กตฺวา** กระทำแล้ว **ปญฺจ มหาปริจฺจาเค** ซึ่งการบริจาคยิ่งใหญ่ ๕ **จริตฺวา** ประพฤติแล้ว **ติสฺโส จริยา** ซึ่งจริยาสาม – หยั่งลงสู่พระคัพโภทร (ปฏิสนธิในพระครรภ์). ในที่นี้แปลตามปาฐะที่มาในสวดมนต์ฉบับหลวง

เริ่มรตนปริตต์

๑.ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ,
ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข;

๑. **ภูตานิ** เทวดา[๓] **ภุมฺมานิ** ที่เกิดอยู่บนภาคพื้นดิน **วา** ก็ดี, **[ภูตานิ** เทวดา] **อนฺตลิกฺเข** ผู้เกิดอยู่ในอากาศ **ว = วา** ก็ดี **ยานิ** เหล่าใด **[= ยาทิสานิ** เป็นเช่นใด **อปฺเปสกฺขา วา** ไม่ว่าจะมีศักดาน้อย **มเหสกฺขา วา** หรือมีศักดามาก ก็ตาม**]**[๔]

[ตานิ ภูตานิ เทวดาเหล่านั้น **สพฺพานิ** ทั้งหมด] **สมาคตานิ** ซึ่งประชุมกันอยู่ ณ บัดนี้ **อิธ** ในสถานที่นี้.

---

[๓] ในที่นี้ แปลว่า เทวดา โดยอรรถที่ประสงค์ เพราะแม้อรรถกถาระบุว่า ภูตานิ ในที่นี้หมายถึง อมนุษย์ทั้งหลาย โดยไม่แยกแยะว่าเป็นอมนุษย์ประเภทใด แม้ก็จริง, แต่ถึงอย่างนั้น ในที่นี้หมายถึง เทวดา ภุมมัฏฐเทวดา และเทวดาชั้นต่างๆ ดูรายละเอียดในอรรถกถาดังนี้

ภูตศัพท์ ใช้หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างว่า **ภูตสฺมึ ปาจิตฺติย** เป็นอาบัติปาจิตตีย์ เพราะอุตริมนุสสธรรมอันมีอยู่. ใช้หมายถึง **ขันธปัญจก** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ภูตมิท ภิกฺขเว สมนุปสฺสถ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงพิจารณาเห็นขันธปัญจกนี้. ใช้หมายถึงรูป มีปฐวีธาตุเป็นต้น ๔ อย่าง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **จตฺตาโร โข ภิกฺขุ มหาภูตา เหตุ** ดูก่อนภิกษุ มหาภูตรูป ๔ แลเป็นเหตุ. ใช้หมายถึงพระขีณาสพ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **โย จ กาลฆโส ภูโต** ก็พระขีณาสพใดแล กินกาลเวลา. ใช้หมายถึงสรรพสัตว์ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **สพฺเพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสย** สรรพสัตว์จักทอดทิ้งเรือนร่างไว้ในโลก. ใช้หมายถึงต้นไม้เป็นต้น ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ภูตคามปาตพฺยตาย** ในเพราะพรากภูตคาม. ใช้หมายถึงหมู่สัตว์ภายใต้เทพชั้นจาตุมมหาราช ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ภูต ภูตโต สญฺชานาติ** จำได้ซึ่งหมู่สัตว์โดยเป็นหมู่สัตว์. ก็จริง ถึงกระนั้น **ภูต** ศัพท์ พึงทราบว่าใช้ในอรรถว่า **อมนุษย์** โดยไม่ต่างกัน.

สัตว์ทั้งหลายที่บังเกิดแล้ว ตั้งแต่เทพชั้นยามา จนถึงชั้นอกนิษฐะ พึงทราบว่า เกิดแล้วในอากาศเพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิดในวิมานอันปรากฏในอากาศ. สัตว์ทั้งหลายภายใต้แต่นั้นตั้งแต่ขุนเขาสิเนรุ จนถึงจำพวกที่สิงอยู่ในต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้น และจำพวกที่บังเกิดแล้วที่แผ่นดิน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด พึงทราบว่า สัตว์เกิดที่พื้นดิน เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิด ณ พื้นดิน และ ณ ต้นไม้เถาวัลย์และภูเขาเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน.

[๔] ในวงเล็บทั้งหมดพึงทราบว่า เป็นข้อความที่อรรถกถาหรือฎีกาขยายความไว้ แม้ข้างหน้าทั้งหมดก็เป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน.

สพฺเพว ภูตา สุมนา ภวนฺตุ,

อโถปิ สกฺกจฺจ สุณนฺตุ ภาสิตๆ

๒.ตสฺมา หิ ภูตา นิสาเมถ สพฺเพ,
เมตฺตๆ กโรถ มานุสิยา ปชาย;

ภูตา เทวดา **สพฺเพ เอว** ทั้งปวงนั่นเทียว **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุมนา** ผู้มีความสุขใจโสมนัสปรีดี.

อโถปิ อนึ่งโสด **ภูตานิ** ขอเทวดาเหล่านั้น **สุณนฺตุ** จงฟัง **ภาสิตๆ [=เทสนๆ]** เทสนา **[ทิพฺพสมฺปตฺติโลกุตฺตรสุขาวหๆ** อันนำมาซึ่งทิพสมบัติและโลกุตรสุข **มม** ของเราตถาคต] **สกฺกจฺจ** อย่างเคารพเถิด.

๒. **สพฺเพ ภูตา** ดูก่อนเทวดาทั้งหลายทั้งปวง **ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น[๕] **หิ** แล **ตุมฺเห** พวกท่าน **นิสาเมถ = สุณาถ** ขอจงฟังเถิด

ตุมฺเห ท่านทั้งหลาย **กโรถ** จงตั้ง[๖] **เมตฺตๆ** ซึ่งเมตตาคือความหวังประโยชน์[๗] **ปชาย** เข้าไว้ในประชา **มานุสิยา** ชาวมนุษย์[๘]

---

[๕] อรรถกถาประกอบความว่า

เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย ละทิพยสถานและความพรั่งพร้อมแห่งเครื่องอุปโภคบริโภคในทิพยสถานนั้น มาประชุมในที่นี้ ก็เพื่อฟังธรรมไม่ใช่เพื่อดูการรำการฟ้อนเป็นต้น ฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายทั้งหมดโปรดตั้งใจฟัง.

เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย เป็นผู้มีใจปีติโสมนัส จึงประกอบด้วยปโยคสุทธิ (ความหมดจดแห่งอาสยะ, ความน้อมไปสู่กุศลธรรม) โดยเป็นปทัฏฐานแห่งอัตตสัมมาปณิธิและโยนิโสมนสิการ (คือ จิตที่ประกอบด้วยปีติและโสมนัส เป็นเหตุให้อาสยะหมดจด อาสยะที่หมดจดก็เป็นปทัฏฐานแห่งอัตตสัมมาปณิธิและโยนิโสมนสิการ), และเนื่องจากเป็นผู้ประสงค์จะฟังโดยเคารพ จึงประกอบด้วยปโยคสุทธิ (ความประพฤติอันหมดจด) โดยเป็นปทัฏฐานแห่งสัปปุริสสูปนิสสยะและปรโตโฆสะ (คือความเป็นผู้ประสงค์จะฟังโดยเคารพเป็นปทัฏฐานแห่งปโยคสุทธิ ปโยคสุทธิก็เป็นปทัฏฐานและสัปปุริสูปนิสสยะและปรโตโฆสะ ฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายทั้งหมดโปรดตั้งใจฟังเถิด.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ภาษิตของเรา หาได้ยากยิ่ง เพราะขณะที่เว้นจากอขณะทั้งปวงหาได้ยาก และมีอานิสงส์มาก เพราะปฏิบัติด้วยพระคุณมีปัญญาคุณและกรุณาคุณเป็นต้น ทั้งเราก็ประสงค์จะกล่าวภาสิตนั้นจึงได้กล่าวว่า **สุณนฺตุ ภาสิต** ฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายทุกท่านโปรดจงใจฟังเถิด.

[๖] กร ธาตุ ที่แปลเข้ากับบทสัตตมีวิภัตติให้มีอรรถว่า ฐปน ตั้ง ดังนั้นในที่นี้จึงแปลว่า ตั้งไว้ ดังอรรถกถาอธิบายข้อความนี้ว่า

ทิวา จ รตฺโต จ หรนฺติ เย พลึ,

ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตาฯ

เย มนุสฺสา มนุษย์ทั้งหลายเหล่าใด **หรนฺติ** ย่อมนำ **พลึ** เครื่องบวงสรวงมา **ทิวา จ** ทั้งในกลางวัน, **รตฺโต จ** และในกลางคืน

หิ ก็ **ตสฺมา** เพราะ **[พลิกมฺมกรณา** การกระทำการบวงสรวง**]**นั้น **ตุมฺเห** ขอให้พวกท่าน **อปฺปมตฺตา [หุตฺวา]** จงเป็นผู้ไม่ประมาท **รกฺขถ** คุ้มครอง **เน** พวกมนุษย์เหล่านั้นเถิด.[๙]

ยายํ ตีหิ อุปทฺทเวหิ อุปทฺทุตา มานุสี ปชา, ตสฺสา มานุสิยา ปชาย เมตฺตํ มิตฺตภาวํ หิตชฺฌาสยตํ ปจฺจุปฏฺฐเปถ. ประชาชาวมนุษย์นี้เหล่าใด อันอุปัทวะทั้งสามเข้าไปขัดขวางแล้ว, ขอท่านจงเข้าไปตั้งไว้ซึ่งเมตตาคือความหวังประโยชน์แก่ประชาชาวมนุษย์เหล่านี้เถิด.

[๗] หมายความว่า เราไม่กล่าวด้วยกำลังความเป็นใหญ่ว่าเป็นพุทธะ. ก็แต่ว่าสิ่งไรเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกท่าน และแก่ประชาชนคนมนุษย์นี้ เราจะกล่าวสิ่งนั้นว่า ขอพวกท่านจงทำเมตตาแก่ประชาชนคนมนุษย์เถิด. อนึ่งในข้อนี้ เมตตาพึงทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ทำเมตตาโดยพระสูตรทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า อริยชนมีใจเอ็นดูสัตว์มีชีวิตทุกหมู่เหล่า ชื่อว่าประกอบบุญเป็นอันมาก ดังนี้. และโดยอานิสงส์ ๑๑ ประการ. เมตตา พึงทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เขาทำเมตตา โดยพระสูตรเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุคคลอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญ ทุกเมื่อ.

[๘] ปชาย เป็นสามัญญะ (วิเสสยะ) มานุสิยา เป็นวิเสสนะ แปลว่า ประชาชาวมนุษย์. มานุส + อี อิตถีโชตกปัจจัย. มานุส เป็นทั้งกิตบท และตัทธิตบท.

ในกรณีที่เป็นกิตปัจจยันตบท มานุส ศัพท์ ได้แก่ มนุษย์โดยทั่วไป มาจาก มนุ ธาตุ มีความหมายว่า โพธน รู้ + นุส ปัจจัย กัตตุสาธนะ ครั้นลบสระท้ายธาตุแล้ว อาเทศ น พยัญชนะที่สุดธาตุเป็น อา ประกอบศัพท์เป็น มานุส มนเต ชานาตีติ มานุโส แปลว่า ผู้รู้ (ประโยชน์และไม่ใช่ประโยชน์). **(รู.๖๘๓.)** ดังนั้น บทนี้แปลว่า ในสัตว์ผู้เป็นมนุษย์

ในกรณีที่เป็นตัทธิตปัจจยันตบท แปลว่า เหล่ากอของพระมนุ วิ. มนุโน อปจฺจํ มานุสํ มาจาก มนุ พระมนุ + อุสณฺ ปัจจัยในอรรถว่า อปจฺจ (**นีติ.สุตฺต ๗๕๓**). แม้ในอรรถนี้ก็แปลว่า มนุษย์ เหมือนกัน. แต่ในรูปสิทธิ กล่าวว่า ลง ณ ปัจจัยในอปัจจตัทธิตนั่นแหละ ลง ส อาคม **(รู.๓๗๑.)**

อีกนัยหนึ่ง แทนอรรถว่า ภว เกิด, มี โดยลง ณ ปัจจัยในราคาทิตัทธิต ลง ส อาคม (รู.๓๗๖.) แปลว่า ผู้นับเนื่องหรือเกิดในหมู่มนุษย์. โดยอรรถแล้วได้แก่ มนุษย์เช่นกัน. ในที่นี้ใช้ในอรรถอปัจจะ.

[๙] คาถานี้อรรถกถาอธิบายว่า "มนุษย์เหล่าใดสร้างเทวดาแม้ด้วยภาพเป็นต้นและแกะด้วยไม้เป็นต้นแล้วเข้าไปยังรุกขเจดีย์เป็นต้น ทำพลีกรรมเซ่นสรวงในเวลากลางวันและทำพลีกรรมในเวลากลางคืน วันข้างแรมเป็นต้น อุทิศเทวดาทั้งหลายหรือถวายสลากภัตตทานเป็นอาทิ ทำพลีกรรมมุ่งถึงอารักขเทวดาจนถึงด้วยการมอบปัตติทาน (ส่วนบุญ) แก่พรหมและเทวดาทั้งหลายและทำพลีกรรมในเวลากลางคืน ด้วยการยกฉัตรตามประทีปประดับมาลัย และด้วยจัดให้มีการฟังธรรมตลอดคืนยังรุ่งเป็นต้น

๓.ยं กิญฺจิ วิตฺตं อิธ วา หุรं วา,

๓. วิตฺตं ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ **[ชาตรูป-รชตาทิ** มีเงินและทองเป็นต้น **โวหารูปคं จ** อันเข้าถึงการแลกเปลี่ยน **อลงฺการปริโภคูปคं จ** และที่ใช้เป็นเครื่องประดับเครื่องใช้ **มนุสฺสานं** ของมนุษย์**] อิธ = มนุสฺสโลเก** ในโลกมนุษย์นี้ **วา** ก็ดี, **[นาคสุปณฺณาทีนं** ของนาคและครุฑเป็นต้น **อุปฺปนฺนานं** ผู้เกิดขึ้น **รตนวิมาเนสุ** ในวิมานอันล้วนแล้วด้วยรัตนะ**] หุรं** ในโลกอื่น **วา** ก็ดี **ยं กิญฺจิ** อันใดอันหนึ่ง,

สคฺเคสุ วา ยं รตนं ปณีตं;

วา หรือว่า **ยं รตนं** รัตนะใด **ปณีตं** อันประณีต **[สสามิกं** ทั้งที่มีเจ้าของ[๑๐] **อสามิกं** ทั้งที่ไม่มีเจ้าของ[๑๑]**] สคฺเคสุ = กามาวจรรูปาวจรเทวโลเกสุ** ในสวรรค์กล่าวคือเทวโลกชั้นกามาวจร และรูปาวจร

น โน สมं อตฺถิ ตถาคเตน,

[วิตฺตญฺจ ทรัพย์ก็ดี **รตนญฺจ** รัตนะ ก็ดี **ยं เอตं** อันใดนั่น, **เอตฺถ** ในบรรดาทรัพย์และรัตนะเหล่านี้ **เอกมฺปิ]** รัตนะแม้อย่างหนึ่ง **สมं** ที่เสมอ **ตถาคเตน=พุทฺเธน** ด้วยพระพุทธเจ้า **น อตฺถิ** ไม่มี **โน = เอว** เลย.[๑๒]

มนุษย์เหล่านั้น พวกท่านจะไม่พึงอารักขาได้อย่างไร. เพราะเหตุที่มนุษย์พวกใด ทำพลีกรรมอุทิศพวกท่านทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืนอย่างนี้ ฉะนั้น พวกท่านโปรดรักษามนุษย์พวกนั้นเถิด. คือ พวกท่านจงคุ้มครองรักษามนุษย์พวกนั้น คือเป็นผู้ไม่ประมาท ทำความเป็นผู้กตัญญูนั้นไว้ในดวงใจ ระลึกถึงอยู่เป็นนิตย์ จงนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเขาออกไป จงนำเข้าไปแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล.

[๑๐] ได้แก่ ในวิมานทั้งปวงนับแต่สุธรรมศาลาและเวชยันตวิมานซึ่งล้วนแล้วด้วยรัตนะ

[๑๑] ได้แก่ วิมานว่างเปล่า คือเพราะเว้นจากการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าเมื่อสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ทำอบายให้เต็มนั่นเทียว วิมานเหล่านี้ก็นับว่าเป็นวิมานว่างเปล่า และทั้งที่อาศัยแผ่นดินและมหาสมุทรเป็นต้น

[๑๒] อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า รัตนะ มีความหมายโดยทั่วไปว่า สิ่งที่นำให้เกิดคือเพิ่มพูนความยินดี. (รติ ความยินดีเป็นบทหน้า + นี นำไป + ยุ กัตตุสาธนะ). นอกจากนี้ยังหมายถึง เป็นเครื่องทำความยำเกรง, มีค่ามาก, ชั่งไม่ได้, เห็นยาก และเป็นของบริโภคใช้สอยของคนชั้นสูง ซึ่งรัตนะทั้งหลายใดๆในโลกนี้จะเทียบกับพระพุทธรัตนะ ไม่ว่าจะโดยความหมายใดๆ ในบรรดาความหมาย ๖ ประการนั้นไม่ได้เลย.

อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ;

อิทมฺปิ [เตน สทฺธึ เตหิ เตหิ คุเณหิ อสมตฺตํ แม้ความที่พระตถาคตเป็นผู้ไม่เสมอด้วยรัตนะอื่นๆ โดยคุณมีความเป็นผู้ทำให้เกิดความยำเกรงเป็นต้น**]** นี้ **รตนํ = รตนตฺตยตฺตํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **พุทฺเธ** ในพระพุทธเจ้า.[๑๓]

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[ยทิ ถ้า **เอตํ อญฺญรตเนหิ อสมตฺตํ** ความที่พระตถาคตเป็นผู้ไม่เสมอด้วยรัตนะอื่นนี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง**]**[๑๔] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ [=โสภนานํ อตฺถิตา, อโรคตา นิรุปทฺทวตา** ความมีอยู่แห่งสิ่งดีงาม ความไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวะ**]** **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้**]**[๑๕]

๔. ขยํ วิราคํ อมตํ ปณีตํ,
ยทชฺฌคา สกฺยมุนี สมาหิโต;

๔. **สกฺยมุนี** พระศากยมุนี[๑๖] **สมาหิโต [= สมาหิตจิตฺโต** ทรงมีพระหทัยตั้งมั่น **อริยมคฺคสมาธินา** ด้วยอริยมรรคสมาธิ

---

[๑๓] อรรถกถาอธิบายว่า ความจริง รัตนะอันนี้ ได้แก่ ภาวะหรือคุณต่างๆ ดังกล่าวมานี้เอง เพราะเป็นสิ่งที่นับเนื่องอยู่กับวัตถุที่เรียกว่า รัตนะนั้น, คุณต่างๆนั้นมีอยู่ในวัตถุนี้ เหตุนั้น วัตถุนั้น จึงเรียกว่า รัตนะได้. แม้พระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า รัตนะ เพราะมีคุณดังกล่าวนี้ ที่ผูกพันอยู่กล่าวคือมีอยู่ในตัวพระองค์เอง. ดังนั้น คำว่า รัตนะ จึงหมายถึง ภาวะหรือคุณเครื่องความเป็นรัตนะ.

[๑๔] พระผู้มีพระภาคทรงประกอบคือตั้งสัจจาธิษฐาน โดยมิได้ทรงอาศัยชาติ โคตร ความเป็นกุลบุตร ความเป็นผู้มีวรรณะงามเป็นต้นของพระองค์เลย, หากแต่ทรงอาศัยความที่พระพุทธรัตนะไม่มีอะไรเทียบเทียมได้ด้วยคุณทั้งหลายมีศีลขันธ์และสมาธิขันธ์เป็นต้น ในโลกที่มีอเวจีเป็นต้น มีภวัคคพรหมเป็นที่สุด เท่านั้น. ก็เพื่อจะทรงระงับอุปัททวะที่เกิดแก่ชาวเมืองเวสาลี

[๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถานี้จบแล้ว ความสวัสดีก็เกิดแก่ราชสกุล ภัยก็ระงับไป พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถานี้แล. พึงทราบว่า จะมีเหตุการณ์อย่างนี้เกิดขึ้นทุกครั้งที่พระผู้มีพระภาคตรัสจบแต่ละคาถา.

[๑๖] ในกรณีที่คำศัพท์ที่สื่อถึงพระพุทธเจ้าเช่นนี้ อาจแปลโดยโวหารว่า "พระพุทธเจ้า" ก็ได้ แม้การแปลทับศัพท์ว่า "พระศากยมุนี" นี้ก็จัดเป็นการแปลโดยโวหารประเภทหนึ่ง. แต่ถ้าแปลโดยอรรถของศัพท์ก็ต้องแปลว่า "พระมุนีเจ้า หรือ พระพุทธเจ้าผู้เสด็จประสูติแต่ศากยราชตระกูล" ก็บทที่ระบุถึงพระพุทธเจ้ามีมากมาย ควรศึกษาในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาคาถาที่ ๒

(สมาธิอันสัมปยุตตกับอริยมรรค)] **อชฺฌคา** ได้ทรงบรรลุ **[=สจฺฉากาสิ** กล่าวคือ ทรงกระทำให้แจ้ง **ญาณพเลน** ด้วยกำลังพระญาณ **อตฺตโน** ของพระองค์] **ยํ นิพฺพานํ** ซึ่งพระนิพพานใด **ขยํ** เป็นเหตุให้กิเลสมีราคะเป็นต้นสิ้นไปไม่เกิดอีก[๑๗] **วิราคํ** เป็นธรรมอันไม่ประกอบด้วยราคะเป็นต้น โดยสิ้นเชิง [๑๘] **อมตํ** เป็นธรรมไม่ตาย[๑๙] **ปณีตํ** อันสูงสุด[๒๐].

---

[๑๗] โดยนัยที่อรรถกถารตนสูตรให้คำวิเคราะห์ว่า

นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย ราคาทโย ขีณา โหนฺติ ปริกฺขีณา

กิเลสมีราคะเป็นต้น ย่อมเป็นอันสิ้นไป สิ้นไปรอบแล้ว ด้วยการกระทำให้แจ้งพระนิพพาน เพราะฉะนั้น นิพพานนั้น จึงชื่อว่า ขย ธรรมเป็นเหตุให้กิเลสสิ้นไป.

ในกรณีนี้ นิพพานอันชื่อว่า ขย นี้ได้โดยผลูปจาระ เพราะกล่าวถึงผลคือความสิ้นไป แต่หมายถึงนิพพานที่ได้กระทำให้แจ้งแล้วเป็นเหตุ จึงแปลว่า นิพพานเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น

ตํ วา เตสํ อนุปฺปาทนิโรธกฺขยมตฺตนฺติ ขยํ

อีกอย่างหนึ่ง นิพพานนั้น เป็นสภาพเพียงการดับไปสิ้นไปโดยไม่เกิดขึ้นอีกแห่งกิเลสเหล่านั้น

ในกรณีนี้ กล่าวถึงสภาวะของนิพพานโดยตรง โดยวิเคราะห์เป็นภาวสาธนะ ไม่ใช่กรณสาธนะเหมือนวิเคราะห์แรก เพราะเมื่อกล่าวโดยตรง สภาวะของนิพพาน ก็เป็นเพียงความสิ้นไปแห่งกิเลสนั่นเอง แต่ต้องเป็นธรรมอันพระโยคาวจรพึงบรรลุโดยความเป็นอารมณ์ก่อน. (สมภพ)

[๑๘] โดยนัยที่อรรถกถาให้คำวิเคราะห์ว่า

ตํ ราคาทิวิปฺปยุตฺตํ สมฺปโยคโต จ อารมฺมณโต จ

นิพพานเป็นสภาวะไม่ประกอบกับกิเลส ไม่ว่าจะโดยสัมปโยคะหรือโดยอารมณ์

ในกรณีนี้ กล่าวถึงสภาวะของนิพพานโดยตรง.

หรืออีกนัยหนึ่ง แปลว่า ธรรมอันราคะไม่ติดอยู่ (บ้างก็แปลว่า สำรอกราคะ) เป็นธรรมอันปราศจากราคะ เป็นธรรมที่ราคะทลายแล้ว มีวิเคราะห์ว่า

ตมฺหิ สจฺฉิกเต ราคาทโย อจฺจนฺตํ วิรตฺตา โหนฺติ วิคตา วิทฺธสฺตา

แปลว่า กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ย่อมสำรอกไป (คือไม่ติดอยู่) ปราศไป ทะลายไป อย่างสิ้นเชิง ในเพราะนิพพานอันทำให้แจ้งแล้วนั้น

ในกรณีนี้ นิพพานที่มีชื่อเรียกว่า วิราค นี้ เป็นการกล่าวโดยผลูปจาระ กล่าวผลหมายถึงเหตุ กล่าวคือ วิราค เป็นผลอันมีนิพพานอันทำให้แจ้งแล้วเป็นเหตุ ดังนั้น นิพพานจึงเป็นเหตุให้ราคะคลายไป ปราศจากไป ทะลายไป. (สมภพ)

[๑๙] ตามวิเคราะห์ว่า

น เตน ธมฺเมน สมตฺถิ กิญฺจิ,

กิญฺจิ ธมฺมชาตํ ธรรมชาติใดๆ สมๆ ที่จะเทียบเทียม **เตน ธมฺเมน [= ขยาทินามเกน สกฺยมุนินา อธิคเตน** ด้วยธรรมอันมีชื่อว่า ขย (นิพพานอันเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้ราคะเป็นต้นสิ้นไป) เป็นต้นอันพระศากยมุนีทรงบรรลุแล้ว**] นตฺถิ** ย่อมไม่มี

อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ;

อิทมฺปิ [=ขยวิราคามตปณีตตาคุเณหิ นิพฺพานธมฺมรตนสฺส อสทิสภาวํ แม้ความที่ธรรมรัตนะคือพระนิพพาน อันธรรมอื่นๆ ไม่เสมอเหมือน โดยคุณคือเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้ราคะเป็นต้นสิ้นไป เป็นธรรมที่ราคะคลายไป เป็นธรรมไม่ตายและเป็นธรรมประณีตสูงส่ง**]** แม้นี้ **รตนํ [= รตนตฺตํ]** เป็น

นิพฺพานสฺส น อุปฺปาโท ปญฺญายติ, น วโย, น จิตสฺส อญฺญถตฺตํ ตสฺมา ตํ น ชายติ น ชียติ น มียตีติ **อมตํ**

ความเกิดขึ้น, ความดับไป, ถึงจะตั้งอยู่ ความแปรปรวนไปของนิพพานนั้น ย่อมไม่ปรากฏ, ดังนั้น นิพพานนั้น จึงไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เพราะเหตุนั้น นิพพานจึงมีชื่อเรียกว่า อมต ธรรมที่ไม่ตาย.

[๒๐] ตามที่อรรถกถาให้วิเคราะห์ว่า อุตฺตมตฺเถน ปน อตปฺปกฏฺเฐน จ **ปณีต**นฺติฯ

ปณีต ในที่นี้ หมายถึง ความสูงสุด และ เป็นความบริบูรณ์ หรือไม่เร่าร้อน.

อตปฺปกตา นี้มีคำแปลสองอย่างดังกล่าว โดยนัยที่มาในฏีกาปาสราสิสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า

อนุปสนฺตสภาวานํ กิเลสานํ สงฺขารานญฺจ อภาวโต นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย สนฺตปณีตภาเวเนว จ อเสจนกตาย อตปฺปกตา ทฏฺฐพฺพาฯ

อตปฺปกตา คือ เป็นความไม่เร่าร้อน เพราะมีความเร่าร้อนทั้งปวงดับแล้ว เนื่องจากไม่มีกิเลสและสังขารที่มีสภาพไม่สงบอีกแล้ว และเป็นสิ่งที่เอิบอิ่ม (ไม่พึงรดน้ำอีก) เนื่องจากความสงบและประณีต (สูงส่ง) นั่นเอง.

คำว่า อเสจนก แปลตามตัวว่า ไม่พึงรดน้ำ ในพจนานุกรมฉบับบาลีปกรณ์ อธิบายว่า “ไม่ระคน, ไม่ปะปน คือ มีคุณสมบัติเต็มเปี่ยม ไม่ลดหย่อนหรือเสื่อมลง, หรือเป็นเลิศ” โดยนัยนี้อาจอธิบายได้ว่า ตัวนิพพานเองเป็นสภาวะที่เต็มเปี่ยมอยู่แล้ว จึงไม่ต้องมีธรรมอื่นมาทำให้เอิบอิ่มหรือเพียงพอ

หรืออีกนัยหนึ่ง ปธานภาวํ นีโตติ วา **ปณีโต**ฯ หมายถึง นิพพาน เพราะเป็นธรรมที่ถึงความเป็นประธาน

รัตนคุณ **ปณีตำ** อันประณีต **ธมฺเม** ในพระธรรม.

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[ยทิ ถ้า **เอตำ อญฺญธมฺเมหิ อสมตฺตำ** ความที่พระธรรมไม่เสมอด้วยธรรมอื่นนี้ **สจฺจำ** เป็นความจริง**]**[๒๑] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ [=โสภนานำ อตฺถิตา, อโรคตา นิรุปทฺทวตา** ความมีอยู่แห่งสิ่งดีงาม ความไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวะ**]** **โหตุ** จงมี **[อิเมสำ ปาณินำ** แก่สัตว์เหล่านี้**]**

๕. ยำ พุทฺธเสฏฺโฐ ปริวณฺณยี สุจึ,
สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ;

พุทฺธเสฏฺโฐ พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ[๒๒] **ปริวณฺณยี** ทรงสรรเสริญแล้ว **ยำ [สมาธึ จ]** ซึ่งอรหัตตมรรคสมาธิใด **สุจึ** อันผ่องแผ้ว[๒๓] **[พุทฺธา** และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย] **อาหุ** ตรัสเรียกแล้ว **ยำ [สมาธึ จ]** อรหัตตมรรคสมาธิใด **อานนฺตริกำ [=อานนฺตริกสมาธึ]** ว่าเป็นสมาธิอันให้ผล ในลำดับแห่งความเป็นไปของตนแน่นอน[๒๔]

---

[๒๑] พระผู้มีพระภาคอาศัยธรรมคุณของนิพพานนี้ที่ว่า ไม่มีธรรมอื่นเสมอ ตั้งเป็นสัจจาธิษฐาน เพื่อระงับอุปัทวะของชาวเมืองเวสาลี.

[๒๒] อีกนัยหนึ่งแปลโดยอธิปปายัตถะว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” เพราะอาศัยคำวิเสสนะว่า เสฏฺโฐ เป็นบทที่ระบุถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงประเสริฐสุดในบรรดาพุทธะทั้งหลายกล่าวคือ อนุพุทธะ ปัจเจกพุทธะ และสุตพุทธะ ตามนัยของอรรถกถาที่ว่า “อนุพุทฺธปจฺเจกพุทฺธสุตพุทฺธขฺเยสุ วา พุทฺเธสุ เสฏฺโฐติ พุทฺธเสฏฺโฐฯ”

[๒๓] ในที่นี้แปลโดยอธิปายัตถะ เพราะบทวิเสสนะ นี้ว่า สุจึ, สมาธินี้ จึงหมายถึง อรหัตตมรรคสมาธิ ที่ผ่องแผ้วโดยส่วนเดียว เพราะเป็นสมาธิที่เป็นเหตุให้กิเลสมลทินขาดไปโดยไม่เกิดอีก

[๒๔] อานนฺตริกำ มาจาก อนนฺตร + ณิก ปัจจัย. ณิก ปัจจัยใช้แทนอรรถว่า อตฺตโน ปวตฺติสมนนฺตรำ นิยเมเนว ผลปทาน = ให้ผลโดยแน่นอนในลำดับความเป็นไปแห่งตน. อรรถกถาอธิบายว่า เมื่อมรรคสมาธิเกิดขึ้นแล้ว อันตรายใดๆ ที่จะห้ามการให้ผลของมรรคสมาธิไม่มีเลย. บทนี้เป็นวิเสสนะของบทว่า สมาธิ ดังนั้น อรรถกถาจึงระบุว่า อานนฺตริกสมาธิ. อนึ่ง บทว่า สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ นี้ ตัดเป็น สมาธึ อานนฺตริกำ ยำ อาหุ. นิคคหิตท้ายบทว่า อานนฺตริกำ พร้อมทั้ง ย ข้างหลัง ถูกแปลงเป็น ญ ตามสูตรว่า ส เย จ (กจ ๓๓ รู. ๕๗) แล้วซ้อน ญ. บทนี้เป็นอุทาหรณ์โดยตรงในสูตรดังกล่าว.

สมาธินา เตน สโม น วิชฺชติ,

[โกจิ สมาธิบางอย่าง **รูปาวจรสมาธิ วา** ไม่ว่าจะเป็นรูปาวจรสมาธิ ก็ตาม **อรูปาวจรสมาธิ วา** อรูปาวจรสมาธิ ก็ตาม**] สโม** ที่จะเสมอ **เตน [= พุทฺธเสฏฺฐปริวณฺณิเตน สุจินา อานนฺตริกสมาธินา** ด้วยสมาธิที่ผ่องแผ้ว อันพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงสรรเสริญไว้ และที่ให้ผลในลำดับแห่งความเป็นไปของตน**]** นั้น **น วิชฺชติ** ย่อมไม่มี.[๒๕]

อิทมฺปิ ธมฺเม รตนำ ปณีตำ;

อิทมฺปิ [=อสมตำ ความที่ **อานนฺตริกสมาธิสฺส** อานันตริกสมาธิ ไม่มี **อญฺเญหิ สมาธีหิ** สมาธิอย่างอื่น - เทียบได้**]** แม้นี้ **รตนำ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตำ** อันประณีต **ธมฺเม** ในพระธรรม

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[ยทิ ถ้าว่า **อสมตำ** ความที่ - **อานนฺตริกสมาธิสฺส** อานันตริกสมาธิ ไม่มี **อญฺเญหิ สมาธีหิ** สมาธิอย่างอื่น - เทียบได้ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจำ** เป็นความจริง**] เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ [=โสภนานำ อตฺถิตา, อโรคตา นิรุปทฺทวตา** ความมีอยู่แห่งสิ่งดีงาม ความไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวะ**] โหตุ** จงมี **[อิเมสำ ปาณินำ** แก่สัตว์เหล่านี้**]**

---

[๒๕] การที่อรหัตตสมาธินี้ ไม่มีสมาธิบางพวกเสมอ คือ ครั้นได้อุบัติในพรหมโลก เพราะได้ทำสมาธิคือรูปาวจรสมาธิและอรูปาวจรสมาธินั้นให้เจริญขึ้นแล้ว ยังสามารถกลับมาเกิดในอบายทั้งหลายมีนิรยภูมิเป็นต้นได้อีก, แต่เพราะพระอริยบุคคลครั้นยังอรหัตตสมาธินี้ให้เจริญขึ้นแล้ว ก็จะมีการเพิกถอนการอุบัติขึ้นในภพภูมิทั้งปวงได้.

๖.เย ปุคฺคลา อฏฺฐ สตๆ ปสตฺถา,

๖. **เย ปุคฺคลา** บุคคลทั้งหลายเหล่าใด **อฏฺฐ ๘ สตๆ [= สปฺปุริเสหิ**[๒๖]] อันสัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น **ปสตฺถา** สรรเสริญแล้ว (**โหนฺติ** ย่อมมี)[๒๗] ,

---

[๒๖] ตามนัยนี้ สตๆ หมายถึง สัตบุรุษ (สนฺต ผู้สงบ สมุ สงบ + ต ปัจจัย + ส ฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถตติยาวิภัตติคือกัตตา เพราะสัมพันธ์กับบทที่ลงกิตกปัจจัยกล่าวคือ ต ในบทว่า ปสตฺถ ตามสูตรว่า ฉฏฺฐี จ - รู. ๓๑๗) ซึ่งได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกพุทธเจ้ารวมไปถึงเทวดาและมนุษย์ด้วย. ส่วน อฏฺฐ เป็นคำกำหนดจำนวนพระอริยสงฆ์เหล่านั้นว่า มี ๘ บุคคลกล่าวคือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล เป็นต้น

หรืออีกนัยหนึ่ง

บทว่า อฏฺฐสตๆ เป็นคำกำหนดจำนวนพระอริยบุคคลเหล่านั้นนั่นเทียว ซึ่ง สตๆ ศัพท์ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายว่า สัตบุรุษ แต่เป็น สตสังขยาจำนวน ๑๐๐ โดยนัยนี้บทว่า อฏฺฐสตๆ แปลว่า ๑๐๘ บุคคล. พระอรรถกถาจารย์ท่านนับบุคคล ๘ เหล่านั้นโดยพิสดารอย่างนี้ว่า

๑. พระโสดาบันบุคคลมี ๓ คือ เอกพีชี โกลังโกละและสัตตักขัตตุปรมะ (๓ บุคคล)

๒. พระสกทาคามีบุคคลมี ๓ คือผู้อยู่ในโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลกและอรูปโลก (๓)

๓.พระโสดาบันและพระสกทามี ๖ บุคคลเหล่านั้น แต่ละบุคคลแยกโดยปฏิปทา ๔ (รวมเป็น ๓ + ๓ = ๖ x ๔= ๒๔)

๔. พระอนาคามีบุคคล ๒๔ คือ อนฺตราปรินิพฺพายี, อุปหจฺจปรินิพฺพายี, สสงฺขารปรินิพฺพายี, อสงฺขารปรินิพฺพายี, อุทฺธโสโต, อกนิฏฺฐคามี ที่อยู่ใน อวิหาภพ อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี (๒๐) แต่ในอกนิฏฐภพต้องเว้น อุทธังโสตบุคคล ๑ จึงเหลือ ๔ (๕x๔ = ๒๐ + ๔ = ๒๔)

๕. พระอรหันตบุคคลมี ๒ คือ ที่เป็นสุกขวิปัสสกะและสมถยานิกะ (๒)

๖.มรรคบุคคล (พระผู้ตั้งอยู่ในขณะมรรค ส่วนในข้อ ๑ ถึง ๕ เป็นผลบุคคล) มี ๔ คือ โสตาปัตติมรรคบุคคล สกทาคามิมรรคบุคคล อนาคามิมรรคบุคคล อรหัตตมรรคบุคคล (๔)

บุคคลที่กล่าวมาตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อ ๖ มีทั้งหมด ๕๔ บุคคล (๒๔+๒๔+๒+๔=๕๔)

๗. พระอริยะ ๕๔ บุคคลเหล่านั้น แต่ละบุคคลแยกเป็น ๒ โดยสัทธาธุระและปัญญาธุระ จึงเป็นพระอริยะ ๑๐๘ บุคคล ด้วยประการฉะนี้ (๕๔x๒= ๑๐๘)

เรื่องความเป็นไปเกี่ยวกับพระอริยบุคคลแต่ละประเภทที่กล่าวมานี้ ดูรายละเอียดได้ในคัมภีร์อรรถกถาบุคคลบัญญัติ อภิธรรมปิฎก.

[๒๗] การที่สัตตบุรุษสรรเสริญพระอริยสงฆ์สาวกเหล่านี้ ก็เพราะท่านเป็นผู้ประกอบด้วยคุณคือศีลและสมาธิเป็นต้นอันเกิดขึ้นพร้อมกัน เปรียบได้ดังดอกจำปี ดอกพิกุลเป็นต้น มีสีและกลิ่นเป็นต้นอันเกิดขึ้นพร้อมกัน ฉะนั้น, เพราะเหตุนั้น พระอริยบุคคลเหล่านั้น ย่อมเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ที่น่าสรรเสริญแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นสัตตบุรุษ เหมือนดอกไม้ที่เพียบพร้อมด้วยสีและกลิ่นฉะนั้น.

จตฺตาริ เอตานิ ยุคานิ โหนฺติ;

[เต ปุคฺคลา พระอริยบุคคลเหล่านั้น **สพฺเพปิ** แม้ทั้งปวง **อุทฺทิฏฺฐา** ที่ทรงยกแสดง **วิตฺถารวเสน** โดยพิสดาร **อิติ** ว่า **อฏฺฐ** มี ๘ บุคคล ดังนี้**]** **โหนฺติ** ย่อมเป็น **ยุคานิ** คู่ **จตฺตาริ** ๔ **เอตานิ** เหล่านี้ **[สงฺเขปวเสน** โดยย่อ**]**[๒๘]

เต ทกฺขิเณยฺยา สุคตสฺส สาวกา,

เต ปุคฺคลา บุคคลเหล่านั้น **สาวกา** ผู้เป็นสาวก[๒๙] **สุคตสฺส** ของพระสุคต[๓๐] **[โหนฺติ]** ย่อมเป็น **ทกฺขิเณยฺยา** ผู้ควรแก่ทักษิณา[๓๑]

---

[๒๘] พระอริยบุคคลที่แสดงไว้โดยพิศดารว่า มี ๘ บุคคลก็ดี มี ๑๐๘ บุคคล ก็ดี โดยนัยดังกล่าวแล้ว เมื่อว่าโดยย่อก็จัดเป็น ๔ คู่ ดังนี้ คือ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสตาปัตติมรรค พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่โสตาปัตติลลบุคคล สองบุคคลนี้ จัดเป็น ๑ คู่, พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิมรรคและพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิผล สองบุคคลนี้จัดเป็น ๑ คู่, พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรคบุคคล และพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิผลบุคคล สองบุคคลนี้จัดเป็น ๑ คู่, พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรคและพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอรหัตผล สองบุคคลจัดเป็น ๑ คู่ รวมเป็น ๔ คู่ ฉะนี้.

[๒๙]ความจริง คำว่า สาวก อาจแปลว่า ผู้รับฟังโอวาท แต่ในที่นี้ หมายถึง พระสาวกผู้เป็นอริยบุคคลเท่านั้น ดังคำอธิบายของอรรถกถาว่า “สพฺเพปิ เต วจนํ สุณนฺตีติ สาวกาฯ กามญฺจ อญฺเญปิ สุณนฺติ, น ปน สุตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจํ กโรนฺติ, อิเม ปน สุตฺวา กตฺตพฺพํ ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตึ กตฺวา มคฺคผลานิ ปตฺตา, ตสฺมา “สาวกา”ติ วุจฺจนฺติฯ พระอริยบุคคลทั้งหลาย แม้เหล่านั้น ชื่อว่า สาวก เพราะเป็นผู้รับฟัง. อนึ่ง แม้ชนเหล่าอื่น ก็จะได้ฟังเหมือนกัน ก็จริง, แต่ครั้นฟังแล้วหาได้กระทำกิจอันควรทำไม่, ก็แต่ว่าพระสาวกเหล่านี้ ครั้นได้สดับฟังแล้ว จึงกระทำการปฏิบัติธรรมที่สมควรต่อโลกุตรธรรมที่ควรจะทำ แล้วได้บรรลุมรรคผล เพราะฉะนั้น จึงเรียกท่านเหล่านั้นว่า สาวก.

[๓๐] พระสุคต หมายถึง พระพุทธเจ้า. บทว่า สุคต นี้ถือเป็นบทที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเหมือนกัน จึงไม่ต้องเพิ่มคำว่า ภควโต หรือ พุทฺธสฺส เข้ามาเป็นประธานอีก. ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาคาถาที่ ๑ – ๕ ว่า โลกนาถ อนธิวร มเหสี วินายก สมันตจักษุ สุคต ภูริปัญญา มารชิ เป็นต้น เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า (ธา.๒).

พึงทราบที่มาของบทว่า สุคต โดยสังเขป ดังนี้

ภควา โสภเนน คมเนน ยุตฺตตฺตา, โสภนญฺจ ฐานํ คตตฺตา, สุฏฺฐุ จ คตตฺตา, สุฏฺฐุ เอว จ คทตฺตา สุคโตฯ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ประกอบด้วยการไปที่ดีงาม, ทรงเสด็จไปสู่สถานที่อันดีงาม, ทรงเสด็จไปดีและเพราะตรัสดีแล้ว จึงทรงมีพระนามว่า สุคต.

[๓๑] ทักษิณา แปลว่า ทานที่เป็นเครื่องเพิ่มพูน คือเป็นเหตุปัจจัยให้เหล่าสัตว์เจริญรุ่งเรืองด้วยสมบัติตามที่ประสงค์ (ทกฺข ธาตุ เจริญ + อิณ ปัจจัย นีติ.ธาตุ) หมายถึง เทยธรรมที่ทายกเชื่อกรรม และผลแห่ง

เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ;

[ทานานิ ทานทั้งหลาย] **ทินฺนานิ** ที่ทายกให้แล้ว **เอเตสุ [สุคตสาวเกสุ]** ในพระสาวกของพระสุคตเจ้า เหล่านี้ **โหนฺติ** ย่อมเป็น **มหปฺผลานิ** ทานมีผลมากฯ[๓๒]

อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ,

อิทมฺปิ [มคฺคฏฺฐผลฏฺฐทกฺขิเณยฺยตํ ความที่ **สพฺเพสมฺปิ** แห่งพระสงฆ์สาวกของพระสุคตเจ้าเหล่านั้นทั้งปวง - เป็นบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผล และควรต่อทักษิณา] แม้นี้ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์,

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[ยทิ ถ้าว่า **มคฺคฏฺฐผลฏฺฐทกฺขิเณยฺยตํ** ความที่ **สพฺเพสมฺปิ** แห่งพระสงฆ์สาวกของพระสุคตเจ้าเหล่านั้นทั้งปวง - เป็นบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผล และควรต่อทักษิณา **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ [= โสภนานํ อตฺถิตา, อโรคตา นิรุปทฺทวตา** ความมีอยู่แห่งสิ่งดีงาม ความไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวะ] **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้]

กรรมแล้วจึงถวาย โดยไม่ได้เล็งเห็นว่า “ท่านผู้นี่จักกระทำเวชกรรม (หมอยา) หรือเป็นผู้เดินข่าวสาร (รับใช้) แก่เรา” ดังนี้เป็นต้น. บุคคลเหล่านี้ ผู้ประกอบด้วยสีลาทิคุณและเป็นพระอริยสาวก จึงชื่อว่า ควรต่อเทยธรรม เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกพระอริยบุคคล ผู้เป็นสาวกของพระสุคตว่า ควรต่อทักษิณา.

[๓๒] เพราะประกอบด้วยทักขิณาวิสุทธิข้างฝ่ายปฏิคาหก. ก็ทักขิณาวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทักษิณา แบ่งออกเป็น ๔ คือ ทักษิณาที่หมดจดฝ่ายทายก ฝ่ายปฏิคาหกไม่หมดจด, หมดจดฝ่ายปฏิคาหก ฝ่ายทายกไม่หมดจด, ไม่หมดจดทั้งสองฝ่าย, และหมดจดทั้งสองฝ่าย. คำว่า หมดจด นี้หมายถึง ความมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. (ทักขิณสูตรและอรรถกถา อัง.จตุก.)

๗.เย สุปฺปยุตฺตา มนสา ทฬฺเหน,
นิกฺกามิโน โคตมสาสนมฺหิ;

๗. เย อรหนฺตา พระอรหันต์เหล่าใด[๓๓] **โคตมสาสนมฺหิ** ในศาสนาแห่งพระโคดม-พุทธเจ้า[๓๔] **สุปฺปยุตฺตา** ประกอบดีแล้ว (มีกายปโยคและวจีปโยคอันบริสุทธิ์)[๓๕], **มนสา ทฬฺเหน** มีจิตมั่นคง[๓๖], **นิกฺกามิโน** ปราศจากกิเลส (มีความออกไปจากกิเลสด้วยความเพียรอันมีปัญญานำหน้า) [๓๗]

เต ปตฺติปตฺตา อมตํ วิคยฺห,
ลทฺธา มุธา นิพฺพุตึ ภุญฺชมานา;

เต อรหนฺตา พระอรหันต์เหล่านั้น **วิคยฺห [= วิคาหิตฺวา]** หยั่งลงแล้ว **อมตํ** สู่พระนิพพานอันเป็นอมตธรรม **(อารมฺมณวเสน** โดยเป็นการทำเป็นอารมณ์), **ภุญฺชมานา** เมื่อเสวย **นิพฺพุตึ** ซึ่งความดับเย็น **[ผลสมา-ปตฺติสญฺญิตํ]** กล่าวคือผลสมาบัติที่มีความกระวนกระวายคือกิเลสอันระงับแล้ว **ลทฺธา [= ลภิตฺวา]** โดยได้ **มุธา** เปล่า (โดยความไม่มี

---

[๓๓] เพราะคาถานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสระบุเฉพาะพระขีณาสพบางพวกเท่านั้นซึ่งได้เสวยสุขภายในผลสมาบัติ ดังนั้น จึงแปลว่า พระอรหันต์

[๓๔] คำนี้สื่อให้เห็นว่าตบะอย่างอื่นเป็นอันมากภายนอกศาสนาพระโคตมพุทธเจ้า มิได้เป็นการก้าวออกไปจากกิเลสทั้งปวง เพราะไม่ประกอบด้วยคุณมีการประกอบตนด้วยวิปัสสนาญาณ

[๓๕] หมายความว่า การมีกายปโยคะ วจีปโยคะที่บริสุทธิ์หมดจด. คำว่า ปโยค คือ การกระทำอันมีความเพียรเป็นประธานอันบุคคลทำแล้วทางกาย เรียกว่า กายปโยค, ถ้าทำทางวาจา เรียกว่า วจีปโยค (สี.ฏี. ๑/๑๑๘) องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญัติและวจีวิญญัติ. [โดยนัยนี้ ยุช ธาตุ มีอรรถว่า ประกอบโดยกล่าวถึงศีลโดยตรง. ก็ความเพียร เรียกว่า โยค เพราะเป็นภาวะที่ควรทำแน่นอน.-สมภพ]

หรืออีกนัยหนึ่ง **สุปฺปยุตฺตา** แปลว่า ผู้ประกอบตนด้วยวิปัสสนาญาณ. หมายความว่า เป็นผู้ละอเนสนา การแสวงหาอันมิชอบ อาศัยการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์แล้วจึงปรารภเพื่อประกอบตนไว้ด้วยวิปัสสนาญาณ. [นัยนี้ ปยุตฺต ยุช โยค ประกอบ + อ ปัจจัย. มีอรรถว่า ประกอบ โดยระบุถึงการเจริญวิปัสสนา โดยมีการตั้งอยู่ในศีลเป็นปัจจัย - สมภพ.]

อย่างไรก็ตาม คำว่า สุปฺปยุตฺตา นี้แม้ทั้งสองอรรถ ตรัสศีลขันธ์ของพระอริยบุคคลผู้พระอรหันต์.

[๓๖] หมายถึง มีจิตที่ประกอบด้วยสมาธิอันมั่นคง. คำนี้ ตรัสถึงสมาธิขันธ์

[๓๗] หมายความว่า ท่านผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพนั้นมิได้เหลียวแลถึงกายและชีวิตเลยแล้วทำความเพียรอันมีปัญญานำหน้า เพื่อก้าวออกไปจากกิเลสทั้งปวง. คำนี้ตรัสปัญญาขันธ์อันพรั่งพร้อมด้วยวิริยะ.

กิเลส)[๓๘] ชื่อว่า **โหนฺติ** เป็น **ปตฺติปตฺตา**[๓๙] ผู้บรรลุพระอรหัตผลอันควรบรรลุ. [๔๐]

---

[๓๘] มุธา ศัพท์เป็นนิบาต มีความหมายว่า ไม่มีมูลค่า, ไม่มีผล, ไร้ผลประโยชน์, (ธาน.,ธาน.ฏี๑๐๔๕) ส่วนอรรถกถาอธิบายว่า อพฺยเยน กากณิกมตฺตมฺปิ พฺยยํ อกตฺวา โดยไม่เสีย คือ ไม่กระทำซึ่งการเสียทรัพย์แม้เพียงกากณิกเดียว (ไม่ต้องจ่ายทรัพย์).

ส่วนข้อความ ลทฺธา มุธา นิพฺพุตึ ภุญฺชมานา นี้ มีคำแปลที่หลากหลาย กล่าวคือ

สวดมนต์แปล ให้คำแปลว่า ได้ซึ่งความดับกิเลสโดยเปล่าๆแล้วเสวยผลอยู่.

ฉบับวัดท่ามะโอ โดยพระคันธสาราภิวงศ์ แปลว่า เสวยสันติสุขเอง.

ฉบับแปลโดย อุบาสกผู้หนึ่ง แปลว่า ได้ความดับกิเลสเองเสวยผลอยู่

ฉบับแปลโดยพยัญชนะสำนวนโบราณ ยกเอาบทว่า อมตํ มาเข้ากับบทว่า ลทฺธา ว่า ได้แล้วซึ่งอมตธรรม ด้วยกำมือเปล่า เหตุไม่ได้ทำทรัพย์แม้กากณิกหนึ่งให้ฉิบหาย,

ฉบับแปลโดย อ.ธนิต แปลว่า บริโภคความดับสนิท โดยได้เปล่าๆ (ไม่ต้องซื้อหา),

คัมภีร์สารัตถสมุจจัยแปลว่า เสพย์ซึ่งผลสมาบัติอันได้ด้วยหาราคะมิได้ คือว่าได้เปล่าๆ ไม่ได้เสียทรัพย์สักกากณึกเดียว.

คัมภีร์ขุททกปาฐนิสสยะของพม่าแปลว่า เพราะได้ โดยไม่มีกิเลส.မုဝေ၊ကိုယ်သောမရှိသဖြင့်၊ လဒ္ဓါ၊ဝုကူန်၍၊

(อาศัยคำแปลต่างๆตามแนวคิดดังกล่าว ในที่นี้ จึงแปลว่า **ภุญฺชมานา** เสวยอยู่ **นิพฺพุตึ** ซึ่งความดับกล่าวคือผลสมาบัติ **ลทฺธา** โดยได้ (ผล) มา **มุธา** เปล่าๆโดยความไม่มีกิเลส. หมายความว่า ผลสมาบัติอันเป็นความสงบจากความเร่าร้อนคือกิเลส ที่เปรียบได้ดังรัตนะในที่นี้ อันพระขีณาสพ ได้มาก็เพราะอรหัตผลที่ท่านบรรลุ ไม่ต้องใช้ทรัพย์เป็นต้นเพียงกากณิกเดียวแลกมา -สมภพ)

[๓๙]คำว่า ปตฺติ ในคำว่า ปตฺติปตฺตา นี้ หมายถึง พระอรหัตผล มีที่มาดังนี้

ปตฺตพฺพาติ ปตฺติ ที่เรียกว่า ปตฺติ เพราะเป็นธรรมอันควรบรรลุ, **ปตฺตพฺพา นาม ปตฺตุ อรหา,** แก้ศัพท์เป็น ปตฺตุ อรหา (ควรบรรลุ), **ยํ ปตฺวา อจฺจนฺตโยคกฺเขมิโน โหนฺติ, อรหตฺตผลสฺเสตํ อธิวจนํ, ตํ ปตฺตึ ปตฺตาติ ปตฺติปตฺตาฯ** หมายความว่า บุคคลผู้ได้บรรลุธรรมนั้น อันเป็นชื่อของอรหัตตผลแล้วย่อมเป็นผู้เกษมจากโยคะโดยส่วนเดียว ชื่อว่า ปตฺติปตฺตา ผู้บรรลุพระอรหัตผล กล่าวคือธรรมอันควรบรรลุที่จะทำความเป็นผู้เกษมจากโยคะโดยส่วนเดียว.

[๔๐] เย อิมสฺมึ โคตมสาสนมฺหิ สีลสมฺปนฺนตฺตา สุปฺปยุตฺตา, สมาธิสมฺปนฺนตฺตา มนสา ทพฺเหน, ปญฺญาสมฺปนฺนตฺตา นิกฺกามิโน, เต อิมาย สมฺมาปฏิปทาย อมตํ วิคยฺห มุธา ลทฺธา ผลสมาปตฺติสญฺญิตํ นิพฺพุตึ ภุญฺชมานา ปตฺติปตฺตา นาม โหนฺตีติฯ

คาถานี้รวมความได้ว่า พระอริยบุคคลเหล่าใด ประกอบตนไว้ดีแล้ว เหตุสมบูรณ์ด้วยศีล, มีจิตมั่นคง เหตุสมบูรณ์ด้วยสมาธิ, มีการก้าวออกจากกิเลส เหตุสมบูณ์ด้วยปัญญา ในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้า, พระอรหันต์เหล่านั้น ครั้นหยั่งลงสู่พระนิพพาน ด้วยปฏิปทานี้แล้ว เมื่อเสวยซึ่งความดับเย็นอันนับว่าผลสมาบัติ อันได้มาด้วยความหากิเลสมิได้ คือว่าเปล่าๆ จึงชื่อว่า เป็นผู้บรรลุธรรมอันควรบรรลุ กล่าวคือ อรหัตตผล.

อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

อิทมฺปิ [ผลสมาปตฺติสุขานุภวกตฺตุ ความที่ – **ขีณาสวปุคฺคลานํ เอว** บุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้วเท่านั้น – เป็นผู้เสวยสุขแต่ผลสมาบัติ] แม้นี้ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์

[ยทิ ถ้าว่า **ผลสมาปตฺติสุขานุภวกตฺตุ** ความที่ – **ขีณาสวปุคฺคลานํ เอว** บุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้วเท่านั้น – เป็นผู้เสวยสุขแต่ผลสมาบัติ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้]

๘.ยถินฺทขีโล ปถวิสฺสิโต สิยา,
จตุพฺภิ วาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย;

๘. อินฺทขโล เสาอินทขีล[๔๑] **สิโต [= อนฺโต ปวิสิตฺวา นิสฺสิโต]** เข้าไปฝังอยู่ภายใน **ปถวึ** แผ่นดินแล้ว[๔๒] **อสมฺปกมฺปิโย**[๔๓] ไม่สามารถสั่นไหว **วาเตหิ** เพราะลม **จตุพฺภิ (=จตูหิ ทิสาหิ อาคตาหิ)** ที่มาจากทิศ ๔ **สิยา**

---

[๔๑] เสาอินทขีล (เสาหรือหลักหน้าประตูเมือง, หลักเมือง, เสาเขื่อน-พจ.ราช.) คือ เสาที่ทำจากไม้แก่น ซึ่งโดยขุดดินลึกถึง ๘ – ๑๐ ศอกแล้วฝังลงไป ภายในธรณีประตู (บริเวณทางเข้า) เพื่อจะกั้นประตูเมือง

[๔๒] ตัดบทเป็น ปถวึ สิโต ตามสังวัณเณตัพพบทที่มาในอรรถกถาว่า **ปถวิ**นฺติ ภูมึฯ **สิโต**ติ อนฺโต ปวิสิตฺวา นิสฺสิโตฯ ลบ นิคคหิต เพราะ ส พยัญชนะหลังตามสูตรว่า พฺยญฺชเน จ ดังนั้น เมื่อจะแปลโดยสัททัตถะให้เห็นอรรถของธาตุและปัจจัยตามหลักไวยากรณ์บาลี ต้องแปลว่า สิโต อาศัย ปถวึ ซึ่งแผ่นดิน. ก็คำว่า สิต ในที่นี้ หมายถึง เข้าไปภายในอาศัยอยู่ มีความหมายโดยโวหารว่า ฝังอยู่ในแผ่นดิน. บทว่า ปถวึ เป็นบทกรรมที่สัมพันธ์กับบทว่า สิโต แต่ในภาษาไทยมีความหมายว่า ในแผ่นดิน. ในที่นี้แปลโดยโวหาร

[๔๓] แปลโดยสัททัตถะว่า ไม่สามารถหวั่นไหว อสมฺปกมฺปิย มาจาก น + สมฺปกมฺป (สํ + ป + กมฺป สั่น + ณ) ความหวั่นไหว + อิย สามารถ. เป็นชาตาทิตัทธิต โดยลง อิย ปัจจัยในอรรถว่าสามารถ (โดยสูตรว่า ชาตาทีนมิมิยา จ - รู.๓๗๘) ข้อนี้พ้องด้วยอรรถกถาที่แก้เป็น **อสมฺปกมฺปิโย**ติ กมฺเปตุ วา จาเลตุ วา อสกฺกุเณยฺโยฯ ลมมาแต่ทิศ ๔ ไม่พึงสามารถเพื่อให้ตนสะเทือนหรือขยับเขยื้อน. การที่ท่านแก้ อสมฺปกมฺปิย เป็น อสกฺกุเณยฺโย แสดงว่า อิย ปัจจัยใช้ในอรรถสามารถนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง แปลว่า มีสภาวะหวั่นไหวหามิได้ นัยนี้ ลง อิย ปัจจัยในอัสสัตถิตัทธิต แปลว่า มีอยู่

พึงเป็น **ยถา** มีอุปมาฉันใด

ตถูปมํ สปฺปุริสํ วทามิ,
โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติ;

โย [สปฺปุริโส] สัตตบุรุษใด (ผู้เป็นพระโสดาบันบุคคล) **อเวจฺจ [=ปญฺญาย อชฺโฌคาเหตฺวา]** เข้าถึงด้วยปัญญากล่าวคือโสตาปัตติมรรคญาณ **ปสฺสติ** แล้วเห็น **อริยสจฺจานิ** อริยสัจทั้งหลาย, **อหํ** เราตถาคต **วทามิ** ย่อมเรียก **[อิมํ] สปฺปุริสํ** สัตตบุรุษนี้ **ตถูปมํ** ว่ามีอุปมา (ดังเสาอินทขีละที่ไม่มีความหวั่นไหว เพราะลมอันมาแต่ทิศทั้ง๔) เช่นนั้น[๔๔]

อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

อิทมฺปิ [ทิฏฺฐอริยสจฺจานํ สปฺปุริสานํ อสมฺปกมฺปิยตฺตํ แม้การที่พระโสดาบันผู้เป็นสัตบุรุษซึ่งได้หยั่งเห็นอริยสัจจ์แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว**]**นี้ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์.

[ยทิ ถ้าว่า **ทิฏฺฐอริยสจฺจานํ สปฺปุริสานํ อสมฺปกมฺปิยตฺตํ** แม้การที่พระโสดาบัน ผู้เป็นสัตบุรุษซึ่งได้หยั่งเห็นอริยสัจจ์แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้]

---

[๔๔] คาถานี้ ตรัสถึงพระโสดาบันบุคคล ว่าเป็นสัตตบุรุษผู้ได้เห็นอริยสัจจ์ ๔ ด้วยปัญญา. อธิบายว่า เสาอินทขีละ ฝังลงในแผ่นดินแล้ว ไม่อาจหวั่นไหวโยกคลอนเพราะแรงลมทั้งสี่ทิศได้ เพราะฝังตัวลึก ฉันใด, เราตถาคต ก็เรียกสัตบุรุษนี้ ซึ่งได้หยั่งเห็นอริยสัจจะ ๔ ประการด้วยปัญญาแล้ว ผู้มีอุปไมยดังเสาอินทขีละนั้น เพราะผู้นั้น ไม่เป็นผู้มีความหวั่นไหวไปเพราะลมคือวาทะของเดียรถีย์ทั้งปวง ดุจดังเสาอินทขีละนั้น ที่ไม่หวั่นไหวเพราะแรงลม ๔ ทิศ ฉะนั้น, กล่าวคือ อันใครๆ ไม่อาจจะทำไหวหวั่นสั่นคลอนได้ เพราะการได้เห็นอริยสัจนั้น.ข้อนี้พึงสาธกด้วยอินทขีลสูตร ๑๑๐๙ ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค.

๙.เย อริยสจฺจานิ วิภาวยนฺติ,
คมฺภีรปญฺเญน สุเทสิตานิ;

๙. เย ปุคฺคลา พระโสดาบันบุคคลเหล่าใด[๔๕] **อริยสจฺจานิ** ทำอริยสัจจ์ทั้งหลาย **คมฺภีรปญฺเญน** ที่พระศาสดาผู้มีพระญาณลึกซึ้ง[๔๖] **สุเทสิตานิ** ทรงแสดงไว้ดีแล้ว[๔๗] **วิภาวยนฺติ** ให้ปรากฏ (ให้แจ้ง) แก่ตน[๔๘]

กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา,
น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺติ;

เต [วิภาวิตอริยสจฺจา ปุคฺคลา] พระโสดาบันบุคคลเหล่านั้น ผู้มีอริยสัจจ์แจ้งแล้ว[๔๙] **โหติ** ถึงจะเป็น **ปมตฺตา** ผู้ประมาท **ภุสํ** นัก

---

[๔๕] คาถาที่ ๘ พระผู้มีพระภาคตรัสคุณของพระโสดาบันที่ชนทั่วไปรู้จักกัน กล่าวคือ เป็นผู้ตรัสรู้อริยสัจด้วยปัญญา จึงเป็นผู้มั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามความเห็นผิดของชนภายนอกศาสนา โดยมิได้จำแนกประเภท. แต่คาถาที่ ๙ นี้ก็ตรัสคุณแม้แห่งพระโสดาบันนั้นนั่นเอง โดยระบุพระโสดาบันสัตตักขัตตุปรมะ อันเป็นพระโสดาบันที่มีคุณสมบัติอย่างน้อยสุดแห่งพระโสดาบัน ๓ ประเภท มีโกลังโกละเป็นต้น

[๔๖] **คมฺภีรปญฺเญนา**ติ อปฺปเมยฺยปญฺญตาย สเทวกสฺส โลกสฺส ญาเณน อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐปญฺเญน, สพฺพญฺญุนาติ วุตฺตํ โหติฯ พระศาสดาผู้มีพระปัญญาลึกซึ้ง เพราะทรงมีพระญาณมีที่ตั้งซึ่งญาณของมนุษย์และเทวดาไม่พึงได้ เนื่องจากทรงมีปัญญาอันใครๆไม่พึงประมาณได้ กล่าวคือ ทรงเป็นพระสัพพัญญูนั่นเอง (เพราะเป็นผู้มีพระปัญญาอันไม่พึงประมาณ จึงมีพระปัญญาลึกซึ้งเนื่องจากตั้งอยู่ในระดับที่ปัญญาของมนุษย์และเทวดาเข้าไม่ถึง)

[๔๗] ได้แก่ ทรงแสดงอริยสัจจ์ไว้โดยวิธีต่างๆ เช่น **สมาส** โดยย่อ **พฺยาส** โดยพิสดาร **สากลฺย** โดยความหมายทั้งหมด **เวกลฺย** โดยความหมายส่วนหนึ่ง

[๔๘] วิภาวยนฺติ (วิ + ภู + ณฺย การิตปัจจัย + อนฺติ) ภู ธาตุ ที่มี วิ เป็นบทหน้า มีความหมายว่า แสดง (สนฺทสฺสน) หรือ ประกาศ (ปกาสน) (นีติ.ปท.), เมื่อประกอบด้วยการิตปัจจัยมีอรรถว่าทำให้ประกาศคือปรากฏ ดังคำอธิบายของอรรถกถาว่า ปญฺญาโอภาเสน สจฺจปฺปฏิจฺฉาทกํ กิเลสนฺธการํ วิธมิตฺวา อตฺตโน ปกาสานิ ปากฏานิ กโรนฺติ. พระโสดาบันเหล่านั้น ใช้แสงสว่างคือปัญญาทำลายความมืดคืออวิชชาที่ปกปิดสัจจะ แล้วทำ (อริยสัจจ์) ให้แจ้ง ให้ปรากฏ แก่ตน.

[๔๙] พระโสดาบันมี ๓ ประเภท คือ ๑) เอกพีชี หมายถึง ผู้มีพืชคือปฏิสนธิอีกครั้งเดียวแล้วจักปรินิพพาน. ๒) โกลังโกละ หมายถึง ผู้แล่นไปสู่ตระกูล คือ เวียนว่ายอยู่เพียง ๒-๓ ภพเท่านั้นแล้วจักปรินิพพาน. ๓) สัตตักขัตตุปรมะ หมายถึง ผู้ที่เวียนว่ายอยู่ในมนุษย์และเทวดา ๗ ภพเป็นอย่างมากแล้วจักปรินิพพาน. ในคาถานี้ ทรงหมายถึง พระโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ.

กิญฺจาปิ ก็ตาม[๕๐], **(ตถาปิ** ถึงกระนั้น) **น อาทิยนฺติ** ก็จะไม่ถือเอา **ภวํ** ภพ **อฏฺฐมํ** ที่ ๘.[๕๑]

อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

อิทมฺปิ [ตสฺส อฏฺฐมภวานาทิยนตํ การไม่ถือเอาซึ่งภพที่ ๘ แห่งพระโสดาบันบุคคลนั้น**]** **รตนํ** เป็นรัตนคุณ ปณีตํ อันประณีต สงฺเฆ ในพระสงฆ์.

[ยทิ ถ้าว่า **ตสฺส อฏฺฐมภวานาทิยนตํ** การไม่ถือเอาซึ่งภพที่ ๘ แห่งพระโสดาบันบุคคลนั้น **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้]

๑๐.สหาวสฺส ทสฺสนสมฺปทาย,
ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา ภวนฺติ;

๑๐. ตโย อสฺสุ[๕๒] **ธมฺมา** สังโยชน์ ๓ คือ **สกฺกายทิฏฺฐิ จ** สักกายทิฏฐิ[๕๓] **วิจิกิจฺฉิตํ จ**

---

[๕๐] **กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา**ติ เต วิภาวิตอริยสจฺจา ปุคฺคลา กิญฺจาปิ เทวรชฺชจกฺกวตฺติรชฺชาทิปฺปมาทฏฺฐานํ อาคมฺม ภุสํ ปมตฺตา โหนฺติ, ตถาปิ โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน ฐเปตฺวา สตฺต ภเว อนมตคฺเค สํสาเร เย อุปฺปชฺเชยฺยุ นามญฺจ รูปญฺจ, เตสํ นิรุทฺธตฺตา อตฺถงฺคตตฺตา น อฏฺฐมํ ภวํ อาทิยนฺติ, สตฺตมภเว เอว ปน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณนฺติฯ

จริงอยู่ พระโสดาบันบุคคลผู้รู้แจ้งอริยสัจจ์แล้ว ยังประมาทนัก เพราะอาศัยทิพยราชา และ ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งความประมาท, กระนั้น ครั้นนามรูป เว้นอภิสังขารและวิญญาณที่ดับไปเพราะโสดาปัตติมรรคญาณ ที่จะเกิดในสังสารวัฏฏ์ที่ไม่ทราบเบื้องต้นเบื้องปลายดับไปสิ้นไป ถึงเจ็ดภพ ก็ไม่ถือเอาซึ่งภพที่ ๘, แต่จะปรารภวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตในภพที่ ๗ นั่นเอง.

[๕๑] หมายถึงพระโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะที่เกิดในกามภูมิ และยกเว้นที่เกิดในรูปภูมิอรูปภูมิ และพระโสดาบันประเภทวัฏฏาภิรตะ มีท้าวสักกะเป็นต้น ที่อาจเกิดได้มากกว่า ๗ (สักกปัญหาสูตรอรรถกถาและฎีกา) เพราะในรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิสามารถเกิดได้มากกว่านั้น (ขุ.ปฏิ.อฏ. ๑๕๑)

[๕๒] อสฺสุ ในที่นี้เป็นแค่นิบาตไม่มีความหมายใด.

[๕๓] สติ กาเย วิชฺชมาเน อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกาฺเย กาเย วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐิ สกฺกายทิฏฺฐิ,
สักกายทิฏฐิ (สนฺต มีอยู่ + กาย อุปาทานักขันธ์ + ทิฏฐิ ความเห็นผิด) ได้แก่ ความเห็นผิดมีวัตถุ ๒๐ (มีเหตุที่ตั้งอยู่ ๒๐) ที่ในกายกล่าวคืออุปาทานักขันธ์ (ขันธ์อันเป็นอารมณ์แห่งอุปาทาน). ที่ว่า วัตถุ ๒๐ กล่าวคือ สักกายทิฏฐิมีอาการ ๔ เป็นไปในรูปขันธ์ว่า รูปเป็นเรา, เราเป็นรูป, เรามีในรูป, รูปมีในเรา. ในขันธ์ที่เหลืออีก ๔ ก็มีนัยนี้ รวมเป็น ๒๐ ด้วยประการฉะนี้

สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉิตญฺจ,
สีลพฺพตํ วาปิ ยทตฺถิ กิญฺจิฯ

วิจิกิจฉา[๕๔], **สีลพฺพตํ วาปิ**[๕๕] และสีลัพพตปรามาส **อสฺส** ของพระโสดาบันบุคคลนั้น **ภวนฺติ** เป็นอัน **ชหิตา** ถูกละ[๕๖] **สห** พร้อม **ทสฺสนสมฺปทาย** ด้วยการบรรลุทัสสนะคือโสดาปัตติมรรค [๕๗] **ว** นั่นเทียว

สติ วา ตตฺถ กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมานา ทิฏฺฐีติ อตฺโถฯ

อีกนัยหนึ่ง, ทิฏฐิ อันมีอยู่ ในกายนั้นที่มีอยู่ คือ เป็นทิฏฐิที่มีอยู่ในอุปาทานักขันธ์ดังกล่าวนั้น เรียกว่า สักกายทิฏฐิ.

สติเยว วา กาเย ทิฏฺฐีติปิ สกฺกายทิฏฺฐิ, ยถาวุตฺตปฺปกาเร กาเย วิชฺชมาเน รูปาทิสงฺขาโต อตฺตาติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐีติ อตฺโถฯ

อีกนัยหนึ่ง ทิฏฐิในกายที่มีอยู่นั่นแหละ, หมายความว่า เป็นทิฏฐิที่เป็นไปอย่างนี้ว่า อัตตา กล่าวคือรูปเป็นต้น ในกายกล่าวคืออุปาทานักขันธ์ดังกล่าวมาแล้วที่มีอยู่จริง.

ตสฺสา จ ปหีนตฺตา สพฺพทิฏฺฐิคตานิ ปหีนาเนว โหนฺติฯ สา หิ เนสํ มูลํ.

และเพราะทิฏฐิเหล่านี้ถูกละได้แล้ว บรรดาทิฏฐิทั้งปวง ก็ย่อมเป็นอันถูกละไปเหมือนกัน เนื่องจากนั้น สักกายทิฏฐินั้นเป็นมูลฐานแห่งทิฏฐิอื่นๆนอกนี้.

[๕๔] ปัญญา เรียกว่า จิกิจฉิตะ เพราะเป็นเครื่องระงับพยาธิกล่าวคือกิเลสทั้งปวง, จิกิจฉิตะ ปัญญาเครื่องเยียวยารักษานั้น ไปปราศแล้วจากธรรมชาตินี้ หรือ ธรรมชาตินี้ไปปราศแล้วจากจิกิจฉิตะนั้น ธรรมชาตินี้ จึงชื่อว่า วิจิกิจฉิตะ ธรรมชาติมีปัญญาเครื่องรักษาไปปราศแล้ว. คำว่า วิจิกิจฉิตะ นี้เป็นชื่อของความสงสัยมีวัตถุ (เหตุที่ตั้ง) ๘ ประการ โดยนัยที่ตรัสไว้ว่า ความสงสัยในพระศาสดา. อนึ่ง ความลังเลสงสัยทั้งปวง ย่อมเป็นอันละขาดไป เพราะวิจิกิจฉานั้นถูกละขาดไป. เพราะความสังสัยทั้งปวงล้วนมีความสงสัยมีวัตถุ ๘ นั้นเป็นมูล.

[๕๕] ศีลต่างอย่างมีโคศีล (ศีลวัว) กุกกุรศีล (ศีลสุนัข)เป็นต้น และวัตรมีโควัตรและกุกกุรวัตรเป็นต้น ที่มาในพระบาฬีธัมมสังคณีอย่างนี้ว่า “สมณพราหมณ์ภายนอกพระศาสนานี้ ถือความบริสุทธิ์ด้วยศีล บริสุทธิ์ด้วยวัตร” เรียกว่า ศีลวัตร. ตบะเพื่อเทพเจ้ามีความเปลือยกาย ความมีศีรษะโล้นเป็นต้น (นคฺคิยมุณฺฑิกาทิอมรตปฺ) แม้ทุกอย่าง เป็นอันละได้แล้ว ก็เพราะละศีลวัตรนั้น. จริงอยู่ ศีลวัตรนั้นเป็นมูลรากของตบะนั้น.

[๕๖] พึงทราบว่าบรรดาสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ นั้น สักกายทิฏฐิจะละได้ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการเห็นทุกข์ วิจิกิจฉาจะละได้ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการเห็นสมุทัย สีลัพพตะ [ปรามาส] จะละได้ ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการเห็นมรรคและการเห็นพระนิพพาน.

[๕๗] หมายความว่า เพราะบรรลุทัสสนะ. แท้ที่จริง โสดาปัตติมรรค เรียกว่า ทัสสนะ เพราะเห็นพระนิพพานก่อนกว่ามรรคทั้งปวง เนื่องจากพอเห็นพระนิพพานแล้วกิจที่ควรย่อมเสร็จบริบูรณ์ และที่เรียกว่า ทสฺสนสมฺปทา บรรลุทัสสนะ ก็คือการที่ทัสสนะกล่าวคือโสดาปัตติมรรคนั้นปรากฏในตน.

ยทิ แม้ว่า **กิญฺจิ [สโยชนํ** สังโยชน์**]** บางอย่าง **อตฺถิ** ยังมีเหลืออยู่[๕๘]

๑๑จตูหปาเยหิ จ วิปฺปมุตฺโต,
ฉจฺจาภิฐานานิ อภพฺพ กาตุ;

๑๑. [ตถาปิ แต่กระนั้น **โส ปุคฺคโล** พระโสดาบันบุคคลนั้น **โหนฺติ** จึงเป็น**]**[๕๙] **วิปฺปมุตฺโต** ผู้พ้น **จตูหิ อปาเยหิ จ** จากอบาย ๔ **อภพฺพ**[๖๐] และเป็นผู้ไม่ควร **กาตุ** เพื่ออันทำ **ฉ อภิฐานานิ จ** อภิฐาน ๖(เหตุหรือกรรมอันหยาบช้า ๖ ประการ คืออนันตริยกรรม ๕ การนับถือศาสดาอื่น ๑)[๖๑]

อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[วิสิฏฐตฺ แม้ความที่ - **อริยสาวกสฺส** พระโสดาบันบุคคลผู้อริยสาวก **อาทิยโตปิ** ถึงจะยังถือเอา **สตฺต ภเว** ภพอีก ๗ ก็เป็นผู้ที่ต่างจาก **อญฺเญหิ ปุคฺคเลหิ** ปุถุชนอื่น **อปฺปหีน-ภวาทาเนหิ** ซึ่งยังไม่ละทิ้งการถือเอาภพอีก] **อิทมฺปิ** แม้นี้ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์.

---

[๕๘] หมายความว่า พระโสดาบัน ครั้นได้ละสังโยชน์ ดังกล่าวแล้ว ถ้าหากสังโยชน์บางอย่างยังมีอยู่ก็ตาม, ก็เพราะกิเลสวัฏฏ์ในส่วนที่ยังเหลืออยู่ จึงมีวิปากวัฏฏ์ได้อีก แต่กระนั้น พระโสดาบันจะละวิปากวัฏฏ์นั้นในส่วนที่เป็นไปในอบายภูมิ.

[๕๙] ข้อที่ว่า พ้นจากอบาย ๔ หมายความว่า ถึงพระโสดาบันจะถือเอาปฏิสนธิถึง ๗ ภพ ก็จะพ้นจากอบาย เพราะได้ละวิปากวัฏฏ์อันสืบเนื่องจากการได้ละกิเลสวัฏฏะอันเป็นเหตุให้ไปสู่อบาย.

[๖๐] หมายความว่า พระโสดาบันย่อมเป็นผู้ละกรรมวัฏฏ์กล่าวคืออภิฐาน ๖ อันเป็นมูลเหตุแห่งวิปากวัฏฏ์กล่าวคือการถือปฏิสนธิในอบายภูมิดังกล่าวนั้น. จริงอยู่ เพราะปุถุชน เป็นผู้ไม่สมบูรณ์ด้วยความเห็นถูก จึงอาจจะทำแม้อภิฐาน ๖ ซึ่งมีโทษมากมายเช่นนี้, ส่วนพระโสดาบัน ผู้บริบูรณ์ด้วยความเห็นถูก จึงเรียกว่า เป็นผู้ไม่ควรจะทำอภิฐานดังกล่าว.

คำว่า ไม่ควรทำอภิฐานนี้ หมายถึง การไม่ทำในภพอื่นๆ (ภพหน้า)ด้วย เพราะพระโสดาบัน ถึงไม่รู้ความเป็นอริยสาวกของตนแม้ในภพหน้า โดยธรรมดาของตน ก็ย่อมไม่กระทำกรรม ๖ หรือธรรม ๖ คือเวร ๕ มีปาณาติบาตชนิดธรรมดา (ที่ไม่เข้าถึงอภิฐาน) เป็นต้น และการรับผู้อื่นจากพระผู้มีพระภาคเป็นศาสดา.

[ยทิ ถ้าว่า **วิสิฏฺฐตำ** แม้ความที่ – **อริย-สาวกสฺส** พระโสดาบันบุคคลผู้อริยสาวก **อาทิยโตปิ** ถึงจะยังถือเอา **สตฺต ภเว** ภพอีก ๗ ก็เป็นผู้ที่ต่าง จาก **อญฺเญหิ ปุคฺคเลหิ** ปุถุชนอื่น **อปฺปหีนภวาทาเนหิ** ซึ่งยังไม่ละทิ้งการถือเอาภพอีก **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจำ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[อิเมสำ ปาณินำ** แก่สัตว์เหล่านี้]

๑๒.กิญฺจาปิ โส กมฺมำ กโรติ ปาปกำ,
กาเยน วาจายุท เจตสา วา;

๑๒.กิญฺจาปิ ถึง **โส ทสฺสนสมฺปนฺโน** พระโสดาบันผู้นั้น **[อาคมฺม** อาศัย **ปมาท-วิหารำ** การอยู่โดยพลั้งเผลอ **สติสมฺโมเสน** เพราะขาดสติ] **กโรติ** จึงได้กระทำ **กมฺมำ** ซึ่งกรรม **ปาปกำ** คือความผิด (อาบัติ) **[พุทฺธปฺปติกุฏฺฐำ** ซึ่งพระพุทธองค์ทรงติเตียน **ปณฺณตฺติวชฺชวีติกฺกมสงฺขาตำ**[๖๒] กล่าวคือการล่วงปัณณัตติวัชชะ (อาบัติที่มีโทษทางวินัยบัญญัติเท่านั้น) **กุฏิการสหเสยฺยาทึ** เช่นการสร้างกุฏี[๖๓] หรือการอยู่ร่วมกับ

---

[๖๒] ข้อนี้หมายถึง การที่พระโสดาบันเหล่านั้นถึงจะประมาทพลั้งเผลออย่างไรก็ตามก็จะไม่จงใจล่วงละเมิดสิกขาบทบัญญัติที่เป็นโลกวัชชะ (มีโทษทางโลก เหมือนอย่างที่คนสามัญแม้มิใช่ภิกษุถ้าทำเข้าก็มีโทษตามกฎหมาย เช่น การฆ่ามนุษย์ โจรกรรมเป็นต้นหรืออาบัติที่ต้องในเวลามีจิตเป็นอกุศล เช่นการดื่มสุราด้วยรู้ว่าเป็นสุรา) ดังที่ตรัสไว้ในจูฬวรรควินัยปิฎกว่า “สาวกของเราก็จะไม่ยอมละเมิด สิกขาบทที่เราบัญญัติเพราะเหตุแห่งชีวิตเลย”. แต่ถ้าจะล่วงก็เพียงปัณณัติวัชชสิกขาบท (มีความผิดตามพระบัญญัติเท่านั้น ซึ่งคนสามัญทำเข้าก็ไม่มีความผิด เช่นการสร้างกุฏีใหญ่เกินขนาดเป็นต้น หรืออาบัติที่ต้องในเวลามีจิตเป็น เช่นเก็บดอกไม้เพื่อจะบูชาพระต้องอาบัติข้อพรากภูตคาม).

[๖๓]ภิกษุสร้างกุฏีที่ต้องก่อและโบกด้วยปูนหรือดิน ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของ จำเพาะเป็นที่อยู่ของตน ต้องทำให้ได้ประมาณ โดยยาวเพียง ๑๒ คืบพระสุคต โดยกว้างเพียง ๗ คืบ วัดในร่วมใน และต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้ก่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้ก็ดี ทำให้เกินประมาณก็ดี ต้องสังฆาทิเสส.

อนุปสัมบัน[๖๔]เป็นต้น] **กาเยน วา** ทางกาย **[ปาปกำ** ความผิด **ปทโสธมฺม[๖๕]- อุตฺตริฉปฺปญฺจวาจาธมฺมเทสน[๖๖]สมฺผปฺ - ปลาปผรุสวจนาทึ** เช่น สอนธรรมแก่อนุปสัมบันว่าพร้อมกัน แสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำ การพูดเพ้อเจ้อ พูดคำหยาบเป็นต้น] **วาจาย อุท** ทางวาจา **[ปาปกำ กมฺมำ** ซึ่งความผิด คือ **โลภโทสุปฺปาทนำ** การเกิดความโลภความโกรธ **กตฺถจิ** ในบางครั้ง **ชาตรูปาทิสาทิยนำ** ความยินดีในเงินและทองเป็นต้น **อปจฺจเวกฺขณาทึ** หรือมิได้พิจารณา **จีวราทิปริโภเคสุ วา** ในการใช้สอยปัจจัยมีจีวรเป็นต้น **เจตสา วา** หรือทางใจ ก็ตาม

อภพฺโพ โส ตสฺส ปฏิจฺฉทาย,
อภพฺพตา ทิฏฺฐปทสฺส วุตฺตา;

[ปน ถึงกระนั้น] **โส** พระโสดาบันนั้น **[โหติ** ย่อมเป็น**]** **อภพฺโพ** ผู้ไม่ควร **ปฏิจฉทาย** เพื่อปิดบัง **ตสฺส ปาปกสฺส** ซึ่งความผิดนั้น.[๖๗] **[หิ** เพราะว่า**]** **อภพฺพตา** ความที่ - **[ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส** พระโสดาบันบุคคล] **ทิฏฺฐปทสฺส** ผู้มีบทคือพระนิพพานอันเห็นแล้ว - เป็นผู้ไม่ควร **[ปฏิจฺฉทาย** เพื่อปกปิด **ตสฺส ปาปกมฺมสฺส** ซึ่งความผิดนั้น] **ภควตา วุตฺตา** อันพระผู้มีพระภาคตรัส (รับรอง)ไว้แล้ว[๖๘].

---

[๖๔] ภิกษุนอนในที่มุงที่บังอันเดียวกันกับอนุปสัมบัน เกิน ๓ คืนขึ้นไป ต้องปาจิตตีย์.

[๖๕] ภิกษุสอนธรรมแก่อนุปสัมบัน ถ้าว่าพร้อมกัน ต้องปาจิตตีย์.

[๖๖] ภิกษุแสดงธรรมแก่ผู้หญิง เกินกว่า ๖ คำขึ้นไป ต้องปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เดียงสาอยู่ด้วย.

[๖๗] ข้อนี้หมายความว่า ครั้นท่านได้รู้ว่า สิ่งนี้เป็นอกัปปิยไม่เหมาะสมที่จะทำ ก็มิได้ปกปิดไว้แม้เพียงครู่หนึ่งเลย, แต่จะเปิดเผยบอกต่อพระศาสดาหรือสพรหมจารีผู้เป็นวิญญูชนในขณะนั้นนั่นเองแล้วแก้ไขตามสมควรแก่อาบัตินั้น, ท่านจะสังวรระวังไว้อย่างนี้ว่า “เราจะไม่กระทำอีก”.

[๖๘] ข้อนี้ดังที่ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ โกสัมพิยสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดานี้ของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ คือความออกจากอาบัติเช่นใด ย่อมปรากฏ, อริยสาวกย่อมต้องอาบัติเช่นนั้นบ้าง

๑๓.วนปฺปคุมฺเพ ยถา ผุสฺสิตคฺเค,
คิมฺหานมาเส ปฐมสฺมึ คิมฺเห;
ตถูปมํ ธมฺมวรํ อเทสยิ,
นิพฺพานคามึ ปรมํ หิตาย;
อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

[อปฺปฏิจฺฉาทนตฺตํ ความที่ **-ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส** พระโสดาบันบุคคล **ปมาทวิหาริโนปิ** แม้อยู่ด้วยความพลั้งเผลอ - ไม่ปกปิดความผิดไว้] **อิทมฺปิ** แม้นี้ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์.

[ยทิ ถ้าว่า **อปฺปฏิจฺฉาทนตฺตํ** ความที่ **-ทสฺสนสมฺปนฺนสฺส** พระโสดาบันบุคคล **ปมาทวิหาริโนปิ** แม้อยู่ด้วยความพลั้งเผลอ - ไม่ปกปิดความผิดไว้ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง] **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **สุวตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[อิเมสํ ปาณินํ** แก่สัตว์เหล่านี้]

วนปฺปคุมฺเพ [= วนปฺปคุมฺโพ] พุ่มไม้ใหญ่ในป่า **ผุสิตคฺเค [= ผุสฺสิตคฺโค]** ผลิยอดออกดอกแล้ว **มาเส** ในเดือน **คิมฺเห** อันเป็นฤดูร้อน **ปฐมสฺมึ** แรก **คิมฺหานํ**[๖๙] แห่งเดือนอันเป็นฤดูร้อน **[จตุนฺนํ ๔ โหติ** ย่อมเป็น **สสิริโก** พุ่มไม้งามสง่า)] **ยถา** ฉันใด.

[ภควา พระผู้มีพระภาค] **อเทสยิ** ได้ทรงแสดงแล้ว **ธมฺมวรํ** ซึ่งพระธรรมอัน

โดยแท้ ถึงอย่างนั้น อริยสาวกนั้นรีบแสดง เปิดเผย ทำให้ตื้น ซึ่งอาบัตินั้น ในสำนักพระศาสดาหรือเพื่อนสพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดง เปิดเผย ทำให้ตื้นแล้ว ก็ถึงความสำรวมต่อไป เปรียบเหมือนกุมารที่อ่อน นอนหงาย ถูกถ่านไฟ ด้วยมือหรือด้วยเท้าเข้าแล้ว ก็ชักหนีเร็วพลัน ฉะนั้น.

[๖๙] คำว่า คิมฺหานมาเส ตัดบท คิมฺหานํ มาเส ดังที่อรรถกถาอธิบายว่า

คิมฺหานมาเส ปฐมสฺมึ คิมฺเหติ เย จตฺตาโร คิมฺหานํ มาสา, เตสํ จตุนฺนํ คิมฺหมาสานํ เอกสฺมึ มาเสฯ กตรสฺมึ มาเส อิติ เจ? **ปฐมสฺมึ คิมฺเห,** จิตฺรมาเสติ อตฺโถฯ โส หิ "ปฐมคิมฺโห"ติ จ "พาลวสนฺโต"ติ จ วุจฺจติฯ

เดือนแห่งฤดูร้อนสี่ เหล่าใด, ในเดือนใดเดือนหนึ่ง แห่งเดือนอันมีในฤดูร้อน ๔ เหล่านั้น กล่าวคือ ในเดือนที่ ๑ ที่เรียกว่าจิตรมาส. ก็จิตรมาสนั้นท่านเรียกว่า ปฐมคิมฺห เดือนฤดูร้อนแรก (ต้นฤดูร้อน) และพาลวสนฺต เดือนฤดูฝนอ่อน (ปลายฤดูฝน).

ประเสริฐ [**ปริยตฺติสงฺขาตํ** กล่าวคือพระปริยัติธรรม] **ตถูปมํ** [**=สสิริกผุสิตคฺควนปฺปคุมฺพอุปมํ** มีพุ่มไม้ใหญ่ในป่าอันมีดอกบานสะพรั่งงามสง่าเป็นสิ่งเปรียบ **สสฺสิริกตฺตา** เพราะพระปริยัตติธรรมนั้น มีความสง่างาม **อติวิย** เหลือเกิน **อตฺถปฺปเภทปุปฺเผหิ** ด้วยดอกไม้มีประเภทแห่งเนื้อความ **นานปฺปกาเรหิ** นานัปประการ **ขนฺธายตนาทีหิ วิปสฺสาภูมีหิ** คือด้วยวิปัสสนาภูมิ มีขันธ์และอายตนะเป็นต้น **สติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานาทีหิ โพธิปกฺขิยธมฺเมหิ** หรือ ด้วยโพธิปักขิยธรรมมีสติปัฏฐาน และสัมมัปปธานเป็นต้น **สีลสมาธิกฺขนฺธาทีหิ ขนฺเธหิ วา** หรือด้วยขันธ์ท. มีสีลขันธ์และสมาธิขันธ์เป็นต้น] **นิพฺพานคามึ** อันนำไปสู่นิพพาน [**นิพฺพานคามิมคฺคทีปนโต** เพราะเป็นธรรมที่แสดงมรรคาไปยังพระนิพพาน] **ปรมหิตาย** [**=ปรมหิตาย นิพฺพานาย**] เพื่อนิพพานอันเป็นประโยชน์ยอดเยี่ยม [**สตฺตานํ** แห่งสัตว์.]

รตนํ รัตนะ **ปริยตฺติธมฺมวรสงฺขาตํ** กล่าวคือพระปริยัตติธรรมอันประเสริฐ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **รตนํ =รตนตฺตํ** เป็นรัตนคุณ[๗๐] **พุทฺเธ** ในพระพุทธเจ้า **ปณีตํ** อันประณีต].

[**ยทิ** ถ้า **รตนํ** แม้รัตนะนี้ **ปริยตฺติวรธมฺมสงฺขาตํ** กล่าวคือพระปริยัตติธรรมอันประเสริฐ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อันประณีต **พุทฺเธ** ในพระพุทธเจ้า **อิทํ** นี้ **สจฺจํ**

---

[๗๐] หรืออีกนัยหนึ่ง **ธมฺมวรสฺส ภควตา เทสิตตฺตํ** ความที่ พระปริยัติธรรมอันประเสริฐ เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว **อิทมฺปิ** แม้นี้ รตนำ เป็นรัตนคุณ ... แม้ในคาถาข้างหน้าอีก ๒ คาถาก็นัยนี้.

๑๔.วโร วรญฺญู วรโท วราหโร,
อนุตฺตโร ธมฺมวรํ อเทสยิ;
อิทมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

เป็นความจริง], **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **โสตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[ปาณีนํ** แก่สัตว์ **อิเมสํ** เหล่านี้]

๑๔. **ตถาคโต** พระตถาคต **วโร** ผู้ประเสริฐ[๗๑] **วรญฺญู** ทรงรู้ธรรมอันประเสริฐ[๗๒] **วรโท** ทรงประทานธรรมอันประเสริฐ[๗๓] **วราหโร** ทรงนำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ[๗๔] **อนุตฺตโร** ทรงเป็นผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า[๗๕] **อเทสยิ** ได้แสดง **ธมฺมวรํ** โลกุตรธรรมอันประเสริฐ[๗๖]

รตนํ รัตนะ **วรโลกุตฺตรธมฺมสงฺขาตํ** กล่าวคือโลกุตรธรรมอันประเสริฐ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **[รตนตฺตํ** เป็นรัตนคุณ**]** **ปณีตํ** อันประณีต **พุทฺเธ** ในพระพุทธเจ้า

[ยทิ ถ้า **รตนํ** แม้รัตนะนี้ **วรโลกุตฺตรธมฺมสงฺขาตํ** กล่าวคือโลกุตรธรรมอันประเสริฐ **รตนํ** เป็นรัตนคุณ **ปณีตํ** อัน

---

[๗๑] วโร หมายความว่า “ผู้ประเสริฐ เพราะประกอบด้วยคุณประเสริฐ สูงส่ง” แล้ว นอกจากนี้ยังหมายถึง ผู้อันบุคคลผู้มีอัธยาศัยประณีตสูงส่ง (พระโพธิสัตว์) ปรารถนาแล้วว่า “โอหนอ เราพึงเป็นผู้เช่นนี้บ้าง”

[๗๒] วรญฺญู (วรํ นิพฺพานํ ประเสริฐ + ญา รู้ + รู ปัจจัย ผู้) เป็นผู้รู้พระนิพพาน เพราะนิพพานนั้น เป็นธรรมสูงสุดแห่งธรรมทั้งปวง. เพราะพระองค์ได้ตรัสรู้พระนิพพานนั้นด้วยพระองค์เอง ณ โพธิบังลังก์.

[๗๓] วรโท (วรํ ธมฺมํ ธรรมประเสริฐ + ทา ให้ + อ ผู้) หมายถึง เป็นผู้ประทานธรรมอันประเสริฐกล่าวคือนิพเพธภาคิยะ ธรรมฝ่ายทำลายกิเลสมีศีลเป็นต้น เรียกว่า และวาสนาภาคิยะ คือธรรมฝ่ายสั่งสมอบรมบุญ กล่าวคือบุญกิริยาวัตถุ ให้แก่เทวดาและมนุษย์.

[๗๔] วราหโร (วรํ มคฺคํ มรรค + อาหร นำมา + อ ผู้) หมายถึง ทรงเป็นผู้ทรงนำมรรคอันประเสริฐมา, เพราะพระองค์เมื่อทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ นับแต่พระทีปังกรพุทธเจ้า ก็ได้นำมรรคประเสริฐอันเดิมซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์แรกๆเสด็จตามกันมา.

[๗๕] หมายถึง ทรงมีพระคุณอันหาคุณอื่นอันใดยิ่งกว่ามิได้. หรืออีกนัยหนึ่ง ทรงไม่ผู้เสมอเหมือนในโลกุตรคุณนั้นๆ หรือ โดยที่พระองค์มิได้มีผู้อื่นเป็นอาจารย์ (แต่) ทรงเป็นอาจารย์ผู้อื่นด้วยพระองค์เอง.

[๗๖]หมายถึง ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยสวากขาตคุณเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่โลกุตรธรรมเหล่านั้น แก่ผู้ที่ต้องการเป็นพระสาวก.

ประณีต **พุทฺเธ** ในพระพุทธเจ้า **อิทำ** นี้ **สจฺจำ** เป็นความจริง], **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **โสตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[ปาณีนำ** แก่สัตว์ **อิเมสำ** เหล่านี้]

๑๕.ขีณำ ปุราณำ นวำ นตฺถิ สมฺภวำ,
วิรตฺตจิตฺตายติเก ภวสฺมึ;
เต ขีณพีชา อวิรูฬฺหิฉนฺทา,
นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายำ ปทีโป;
อิทมฺปิ สงฺเฆ รตนำ ปณีตำ,
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุฯ

กมฺมำ กรรม **ปุราณำ** เก่า **เยสำ** แห่งภิกษุเหล่าใด **ขีณำ** สิ้นไปแล้ว,[๗๗] **กมฺมำ** กรรม **สมฺภวำ** อันเกิดขึ้น **นวำ** ใหม่[๗๘] **เยสำ** แห่งภิกษุเหล่าใด **นตฺถิ** ย่อมไม่มี[๗๙], **เย** ภิกษุเหล่าใด **วิรตฺต-จิตฺตา** มีจิตหมดความยินดี[๘๐] **ภวสฺมึ** ในการเกิด **อายติเก** ต่อไปอีก, **เต [ภิกฺขู ขีณาสวา]** ภิกษุเหล่านั้น สิ้นอาสวะแล้ว **ขีณพีชา** สิ้นพืช คือปฏิสนธิวิญญาณแล้ว[๘๑] **อวิรูฬฺหิฉนฺทา**

---

[๗๗]กรรมเก่าของสัตว์ทั้งหลาย ถึงจะเกิดขึ้นแล้วดับไป ก็ชื่อว่า ยังไม่สิ้นไปนั่นเอง เพราะสามารถนำปฏิสนธิมาให้ได้ เพราะตัณหาอันเป็นน้ำเลี้ยงยังไม่สิ้นไป, ส่วนกรรมเก่าของพระอรหันต์นั้น ชื่อว่า สิ้นไป เพราะไม่สามารถให้วิบากต่อไป เพราะตัณหาที่เป็นน้ำเลี้ยงถูกอรหัตมรรคทำให้แห้งเหือดไปเหมือนพืชถูกไฟเผาฉะนั้น

[๗๘] กรรมที่เป็นไปในปัจจุบัน (ภายหลังจากบรรลุอรหัตมรรคแล้ว) เช่น การบูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้นของพระอรหันต์นั้น เรียกว่า กรรมใหม่, ถึงกรรมใหม่ของพระอรหันต์นั้น ก็ชื่อว่าไม่มี เพราะไม่สามารถให้ผลต่อไป เพราะการละตัณหาเหมือนกัน เปรียบกับดอกไม้ (หมายถึง ดอกที่จะให้เมล็ด) ที่มีรากถูกตัดขาดแล้ว ฉะนั้น.

[๗๙] อีกนัยหนึ่ง นวำ กรรมใหม่ เยสำ แห่งภิกษุใด นตฺถิสมฺภวำ = อวิชฺชมานปาตุภาวำ ไม่มีความเกิดขึ้น) โดยนัยนี้ นตฺถิสมฺภวำ เป็นสมาส โดยที่ นตฺถิบทหน้า เป็นนิบาต (อรรถกถา).

[๘๐] เย จ ตณฺหาปหาเนเนว อายติเก ภวสฺมึ วิรตฺตจิตฺตา, อนาคตมทฺธานำ ปุนพฺภเว ภิกษุเหล่านี้ มีจิตปราศจากความกำหนัดในการเกิดขึ้นอันเป็นส่วนอนาคตอีก เนื่องจากได้ละตัณหานั่นเอง.

[๘๑] พืช กล่าวคือ สิ่งที่เป็นพันธุ์ที่จะเกิดต่อไป แต่ในที่นี้ เป็นสำนวนเปรียบถึงปฏิสนธิวิญญาณ ดังบาฬีว่า กมฺมำ เขตฺตำ พีชำ วิญฺญาณำ ตณฺหา เสฺนโห, กรรมเปรียบดังนา, วิญญาณเปรียบดังพืช, ตัณหาเปรียบเหมือนน้ำ (โดยนัยที่มาในอัง. ติก. ภวสูตร) พึงทราบว่า วิญญาณเปรียบเหมือนพืช เพราะเป็นเหตุให้อภิสังขารวิญญาณที่เกิดขึ้นร่วมกัน (วิญญาณที่เกิดร่วมกับกรรม) เจริญงอกงาม ส่วนกรรมเปรียบเหมือนนา เพราะเป็นสถานที่เพาะปลูกวิญญาณทั้งสอง ตัณหาเปรียบเหมือนน้ำ เพราะเป็นสิ่งช่วยอุปถัมภ์ให้เจริญงอกงาม. ดังนั้น เมื่อกรรมสิ้นไป ปฏิสนธิวิญญาณก็สิ้นไป, พระขีณาสวะทั้งหลายมีพืชสิ้นไป เพราะกรรมใหม่มิได้มีนั่นเอง.

ไม่เกิดความปราถนาอีก[๙๒] **ธีรา** เป็นปราชญ์ **นิพฺพนฺติ** ย่อมดับสนิท **ยถา** ดัง **อยํ ปทีโป** ประทีปนี้.[๙๓]

รตนํ รัตนะ **นิพฺพานสงฺขาตํ** กล่าวคือพระนิพพาน **ขีณาสวภิกฺขูนํ** แห่งภิกษุขีณาสพ **อิทมฺปิ** แม้นี้ **[รตนตฺตํ** เป็นรัตนคุณ**] ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์

[**ยทิ** ถ้า **รตนํ** รัตนะ **นิพฺพานสงฺขาตํ** กล่าวคือพระนิพพาน **ขีณาสวภิกฺขูนํ** แห่งภิกษุขีณาสพ **[รตนตฺตํ** เป็นรัตนคุณ**] ปณีตํ** อันประณีต **สงฺเฆ** ในพระสงฆ์ **อิทํ** นี้ **สจฺจํ** เป็นความจริง], **เอเตน สจฺเจน** ด้วยความจริงนี้ **โสตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **[ปาณีนํ** แก่สัตว์ **อิเมสํ** เหล่านี้**].**

๑๖.ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ,
ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข;
ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,
พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุฯ

๑๖. **ภูตานิ** เทวดา **ภุมฺมานิ** ที่เกิดอยู่บนภาคพื้นดิน **วา** ก็ดี**, [ภูตานิ** เทวดา] **อนฺตลิกฺเข** ผู้เกิดอยู่ในอากาศ **ว** ก็ดี **ยานิ** เหล่าใด

---

[๙๒]แปลโดยสัททัตถะว่า ปราศจากฉันทะงอกงาม. ในที่นี้แปลโดยโวหารัตถะตามนัยที่อรรถกถาอธิบายว่า โยปิ ปุพฺเพ **ปุนพฺภวสงฺขาตาย วิรูฬฺหิยา** ฉนฺโท อโหสิฯ ตสฺสปิ สมุทยปฺปหาเนเนว ปหีนตฺตา ปุพฺเพ วิย **จุติกาเล อสมฺภเวน** อวิรูฬฺหิฉนฺทา ความปรารถนาอันใด ได้เคยมี ในกาลก่อน เพราะความงอกงามคือ **การเกิดใหม่**, ภิกษุนี้ มีความปรารถนาไม่งอกงามอีก เพราะความปรารถนาแม้นั้น**ไม่มีในขณะที่จุติ** เหมือนแต่ก่อน เนื่องจากความปรารถนานั้นถูกละแล้ว โดยการละสมุทัยนั่นเอง.

[๙๓] หมายถึง ดับไปด้วยความแห่งจิตดวงสุดท้าย (กล่าวคือ จุติจิต ซึ่งมีสำนวนเรียกว่า จริมวิญญาณ หรือ จริมจิต อันได้แก่ จิตดวงสุดท้ายของพระอรหันต์) นั่นคือล่วงพ้นบัญญัติว่า เป็นนามหรือเป็นรูป เหมือนอย่างประทีปดับไป. อรรถกถาอธิบายถึงที่มาของอุปมานี้ว่า ในสมัยนั้น เมื่อชาวเมืองจุดประทีปเป็นอันมากเพื่อบูชาเทวดาประจำพระนคร มีประทีปดวงหนึ่งดับไป, พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นจึงอุปมาด้วยความดับไปแห่งประทีปดวงนั้น.

เต มยํ พวกเรานั้น[๙๔] **นมสฺสาม** ขอนอบน้อม **พุทฺธํ** ซึ่งพระพุทธเจ้า **ตถาคตํ** ผู้เสด็จไปอย่างนั้น[๙๕] **เทวมนุสฺสปูชิตํ** อันเทพและมนุษย์บูชาแล้ว, **สุวตฺถิ** ขอความสวัสดี **โหตุ** จงมี. [๙๖]

๑๗.ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ,
ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข;
ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,
ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุฯ

๑๗. **ภูตานิ** เทวดา **ภุมฺมานิ** ที่เกิดอยู่บนภาคพื้นดิน **วา** ก็ดี, **[ภูตานิ** เทวดา] **อนฺตลิกฺเข** ผู้เกิดอยู่ในอากาศ **ว** ก็ดี **ยานิ** เหล่าใด

เต มยํ พวกเรานั้น **นมสฺสาม** ขอนอบน้อม **ธมฺมํ** ซึ่งพระธรรม **ตถาคตํ** อัน

---

[๙๔] คำนี้ท้าวสักกะหมายถึง ทั้งพระองค์และทวยเทพที่ประชุมกันในสมาคมนั้น.

[๙๕] คำว่า ตถาคตํ นี้ ถ้าถือเป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า ก็จะแปลว่า "ตถาคตพุทธเจ้า" แต่ในที่นี้ถือเอาเป็นวิเสสนะของบทว่า พุทฺธํ เพราะคาถาต่อไป ท่านใช้คำนี้เป็นวิเสสนะของ ธมฺมํ และ สงฺฆํ.

อย่างไรก็ดี พึงทราบคำจำกัดความของศัพท์นี้ในฐานะวิเสสนะของบทว่า พุทฺธํ โดยสังเขป ดังนี้

คือ เสด็จมาอย่างที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายถึงความขวนขวายแล้วพากันมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก (ตถาคต มาจาก ตถา อย่างนั้น + อาคต มา)

เพราะเสด็จไปอย่างที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะพึงไป (ตถาคต มาจาก ตถา อย่างนั้น + คต ไป),

เพราะทรงรู้ทั่วอย่างที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงรู้ทั่ว, (ตถาคต มาจาก ตถา ประการนั้น+ อาคต รู้ทั่วถึง นัยนี้ คมุ ธาตุมีอรรถว่า รู้)

เพราะตรัสสิ่งที่มีที่เป็นอย่างนั้น (ตถาคต มาจาก ตถ เป็นจริงอย่างนั้น + คท กล่าว นัยนี้ แปลง คท เป็น คต)

[๙๖] คาถาต่อไปนี้อีก ๓ คาถา ท้าวสักกะตรัสไว้ เนื่องจากทรงเล็งเห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยพระคุณของพระรัตนตรัยแล้วประกอบสัจจะ ขจัดอุปัทวะของชาวนครเวสาลี ถึงเราก็ควรจะกล่าวอะไรๆที่อาศัยคุณพระรัตนตรัยเพื่อความสวัสดีแก่ชาวพระนครบ้าง ดังนี้ แล้วชักชวนทวยเทพบูชาคุณพระรัตนตรัย. อีกประการหนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาค อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้วด้วยอุปการะอันเกิดขึ้นภายนอก เช่น ดอกไม้ของหอมเป็นต้น หรือ บูชาแล้วอย่างพิเศษด้วยกรรมมีการปฏิบัติสมควรแก่ธรรมอันเกิดขึ้นแล้วภายใน เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะ จึงรวบรวมเทพบริษัทอีกทั้งพระองค์เองกล่าวข้อความนี้.

๑๘.ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ,
ภุมฺมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข;
ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ,
สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตูติฯ

ไปอย่างนั้น[๙๗] **เทวมนุสฺสปูชิตํ** อันเทพและมนุษย์บูชาแล้ว, **สุวตฺถิ** ขอความสวัสดี **โหตุ** จงมี.

๑๘. **ภูตานิ** เทวดา **ภุมฺมานิ** ที่เกิดอยู่บนภาคพื้นดิน **วา** ก็ดี, **[ภูตานิ** เทวดา] **อนฺตลิกฺเข** ผู้เกิดอยู่ในอากาศ **ว** ก็ดี **ยานิ** เหล่าใด.

เต มยํ พวกเรานั้น **นมสฺสาม** ขอนอบน้อม **สงฺฆํ** ซึ่งพระสงฆ์ **ตถาคตํ** ซึ่งมาไปอย่างนั้น[๙๘] **เทวมนุสฺสปูชิตํ** อันเทพและมนุษย์บูชาแล้ว, **สุวตฺถิ** ขอความสวัสดี **โหตุ** จงมี.

รตนปริตฺตํ นิฏฺฐิตํฯ
รัตนปริตต์ จบ

---

๙๗ มคฺคธมฺโม ยถา ยุคนทฺธสมถวิปสฺสนาพเลน คนฺตพฺพํ กิเลสปกฺขํ สมุจฺฉินฺทนฺเตน, ตถา คโตติ ตถาคโตฯ นิพฺพานธมฺโมปิ ยถา คโต ปญฺญาย ปฏิวิทฺโธ สพฺพทุกฺขปฺปฏิวิฆาตาย สมฺปชฺชติ, พุทฺธาทีหิ ตถา อวคโต, ตสฺมา ‘‘ตถาคโต’’ตฺเวว วุจฺจติฯ

มรรคธรรม ชื่อว่า ตถาคต เพราะไปแล้วโดยประการนั้น คือ การที่มรรคนั้นพึงไป โดยละธรรมฝ่ายกิเลสได้เด็ดขาด ด้วยกำลังแห่งยุคนัทธธรรมคือสมถะและวิปัสสนา. (ตถา อย่างนั้น + คต ไป)

นิพพานธรรม ชื่อว่า ตถาคต เพราะพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ทรงบรรลุแล้ว โดยประการนั้น คือ การที่บุคคลผู้ถึง คือ แทงตลอดนิพพานนั้นด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเข้าถึง โดยเป็นธรรมกำจัดทุกข์ทั้งปวง. (ตถา อย่างนั้น + คต = อวคต บรรลุ)

๙๘ ยสฺมา จ สงฺโฆปิ ยถา อตฺตหิตาย ปฏิปนฺเนหิ คนฺตพฺพํ เตน เตน มคฺเคน, ตถา คโตติ ‘‘ตถาคโต’’ตฺเวว วุจฺจติฯ

แม้พระสงฆ์ ก็ชื่อว่า ตถาคต เพราะไปแล้วโดยประการนั้น คือ การที่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ตนพึง ไปด้วยมรรคนั้นๆ. (ตถา อย่างนั้น + คต ไป).

บทส่งท้ายรัตนปริตต์

รัตนปริตต์นี้ ประกอบไปด้วย ๑๘ คาถา ซึ่งคาถา ๑ ถึง ๑๕ เป็นพระพุทธวจนะ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสสอนให้พระอานนท์เถระเรียนเอาแล้วนำไปสวด ส่วนสามคาถาสุดท้าย คือที่ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ เป็นคาถาที่ท้าวสักกเทวราชเป็นผู้ตรัส. อย่างไรก็ดี ในอรรถกถาอ้างถึงคำพูดของอาจารย์บางท่านในครั้งนั้นว่า พระพุทธองค์ตรัสเฉพาะคาถาที่ ๑ ถึง ๕ ส่วนที่เหลือพระอานนท์เถระเป็นผู้กล่าวในสมัยที่ทำปริตต์. อย่างไรก็ตาม ท่านก็มิได้ให้ความสำคัญในเรื่องนี้เลย.

ปัจจุบันจะพบว่า ในงานมงคลทั่วไป รัตนปริตต์ ถูกใช้เพียง ๖ คาถา กล่าวคือ คาถาที่ ๓ ยังกิญฺจิ, ๔ ยมฺพุทฺธเสฏฺโฐ, ๕ ขยํ วิราคํ, ๖ เย ปุคฺคลา, ๗ เย สุปฺปยุตฺตา, และ ๑๔ ขีณํ. แต่ถ้าเป็นการสวด ๑๒ ตำนานที่ใช้ในพระราชพิธี เช่น งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา งานพระราชพิธีพืชมงคล ก็ดี, พิธีสวดบูชานพเคราะห์ก็ดี จะสวดตลอด ๑๘ คาถา พร้อมทั้งบทขัดตำนาน.

ก็แล การที่พระอานนท์เถระได้เอาบาตรศิลาของพระพุทธเจ้าใส่น้ำแล้วปะพรมทั่วพระนครเวสาลีในครั้งนั้น ก็เป็นตำนานการทำน้ำพระพุทธมนต์ตราบกระทั่งทุกวันนี้. การทำน้ำพระพุทธมนต์นั้น เป็นส่วนหนึ่งของการสวดพระปริตต์ ที่ใดพระสงฆ์สวดพระปริตร ที่นั้นต้องตั้งบาตน้ำมนต์มีเทียนเล่มหนึ่งปักไว้ขอบบาตร (เรื่องภาชนะสำหรับใส่น้ำเพื่อทำน้ำมนต์นี้ ถือกันเป็นธรรมเนียมว่า ไม่ควรใช้ภาชนะที่เป็นขันเงิน) ช่วงเวลาที่พระสงฆ์ทำน้ำมนต์นั้นเดิมทีเดียวพอพระสวดถึงบท "สกฺกตฺวา" คือบทครบ ๗ ตำนาน พระสงฆ์ผู้เป็นประธาน จะปลดเทียนที่จุดไว้กับบาตรน้ำมนต์ ยกขึ้นหยดเทียนไปรอบๆ ภายในบาต พอถึงบทสุดท้ายว่า "สพฺเพ โรคา วูปสเมนฺตุ เต" ก็จุ่มเทียนลงในบาตรน้ำมนต์ดับไฟ แต่ในพระราชพิธีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงใช้ครอบน้ำพระพุทธมนต์แทนบาตร มีเทียนติดหลังครอบแล้วทรงประเคนครอบน้ำแก่พระสงฆ์ผู้เป็นประธาน พระสงฆ์นำด้ายสายสิญจน์วงพันรอบครอบนั้นแล้วสวดพระปริตไปจนจบบทรัตนสูตร ก่อนจบบทท้ายขึ้นว่า "ขีณํ ปุราณ" แล้วเปิดฝาครอบหยดเทียนลงไปในน้ำ พอถึงบทว่า นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายมฺปทีโป" ก็จุ่มเทียนลงดับในน้ำ แล้วปิดฝาครอบ. ซึ่งในปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ผู้สวดมนต์ใช้เป็นแบบเดียวกับราชพิธี ซึ่งได้ยกเลิกการทำน้ำมนต์บทสวด สกฺกตฺวา แล้วจึงหยดเทียนลงในน้ำดังกล่าวแล้ว.[๙๙]

[๙๙] หนังสือความรู้เรื่องพิธีธรรมเนียมสงฆ์ เล่ม ๑ โดย เริง อรรถวิบูลย์

เมตตปริตต์

ตำนานเมตตปริตต์

เมตตปริตต์นี้เป็นพระปริตรลำดับที่ ๓ ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์สุตนิบาตและคัมภีร์ขุททกปาฐะ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย. พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้ไว้เพื่อเป็นปริตร คือ สำหรับป้องกันภัยจากอมนุษย์ทั้งหลาย โดยมีจุดประสงค์ให้เจริญเมตตาแผ่ความหวังดีไปในสรรพสัตว์.เมตตาที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรนี้ เป็นกัมมัฏฐานอย่างหนึ่งเรียกว่า อัปปมัญญา หรือ เมตตา ซึ่งผลของกัมมัฏฐานนี้คือ ฌานอันประกอบด้วยเมตตา ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นบาทฐานให้เจริญวิปัสสนาต่อจนบรรลุอริยภูมิได้อีกด้วย. มีที่มาดังที่ท่านเล่าไว้โดยพิสดารว่า

สมัยหนึ่ง ใกล้ดิถีเข้าจำพรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจากชาวเมืองต่างๆ จำนวนมาก รับกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประสงค์จะเข้าจำพรรษาในที่นั้นๆ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.ได้ยินว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกรรมฐานทั้งหลายที่อนุกูลแก่จริตจำนวน ๘๔๐๐๐ ประเภท โดยนัยนี้ คือ อสุภกรรมฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุภที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ สำหรับคนราคจริต, กรรมฐานมีเมตตากรรมฐานเป็นต้น ๔ อย่าง สำหรับคนโทสจริต, กรรมฐานมีมรณัสสติกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนโมหจริต, กรรมฐานมีอานาปานัสสติ และปฐวีกสิณเป็นต้นสำหรับคนวิตกจริต, กรรมฐานมีพุทธานุสสติกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนสัทธาจริต, กรรมฐานมีจตุธาตุววัตถานกรรมฐานเป็นต้น สำหรับคนพุทธิจริต.

ลำดับนั้น ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เรียนกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังแสวงหาเสนาสนะที่เป็นสัปปายะและโคจรคาม เดินไปตามลำดับ ได้พบภูเขาพันศิลาคล้ายมณีสีคราม ประดับด้วยราวป่าสีเขียวมีร่มเงาทึบเย็น มีภูมิภาคเกลื่อนด้วยทรายเสมือนแผ่นเงินข่ายมุกดา ล้อมด้วยชลาลัยที่สะอาดเย็นดี ติดเป็นพืดเดียวกับป่าหิมวันต์ในปัจจันต ประเทศ. ภิกษุเหล่านั้น พักอยู่คืนหนึ่ง ณ ที่นั้น เมื่อราตรีรุ่งสว่าง ทำสรีรกิจแล้ว ก็พากันเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้ๆ นั้นเอง. หมู่บ้านประกอบด้วยตระกูล ๑๐๐๐ ตระกูล ซึ่งอาศัยอยู่กันหนาแน่นในหมู่บ้านนั้น. มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธาปสาทะ พวกเขาเห็นหมู่ภิกษุเท่านั้นก็เกิดปีติโสมนัส เพราะการเห็นบรรพชิตในปัจจันตประเทศหาได้ยาก นิมนต์ภิกษุเหล่านั้นให้ฉันแล้ว ก็วอนขอว่า "ท่านเจ้าข้า ขอท่านอยู่ในที่นี้ตลอดไตรมาสเถิด" แล้วช่วยกันสร้างกุฏิสำหรับทำความเพียร ๕๐๐ หลัง จัดแจงเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่างมีเตียง ตั่งหมอน้ำฉัน น้ำใช้เป็นต้น ณ ที่นั้น.

วันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านตำบลอื่น. ในหมู่บ้านแม้นั้น มนุษย์ทั้งหลาย ก็บำรุงอย่างนั้นเหมือนกันอ้อนวอนให้อยู่จำพรรษา. ภิกษุทั้งหลายรับนิมนต์ โดยมีเงื่อนไขว่า เมื่อไม่มีอันตราย จึงพากันเข้าไปยังราวป่านั้น เป็นผู้ปรารภความเพียร ตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ตีระฆังบอกยาม เป็นผู้มากด้วยโยนิโสมนสิการอยู่จึงเข้าไปนั่งที่โคนไม้. รุกขเทวดาทั้งหลาย ถูกเดชของเหล่าภิกษุผู้ศีลกำจัดเดชเสียแล้ว ก็ลงจากวิมานของตนๆ พาพวกลูกๆ เที่ยวระหกระเหินไป เปรียบเหมือนเมื่อพระราชาหรือราชมหาอมาตย์ไปยังที่อยู่ของชาวบ้าน ยึดโอกาสที่ว่างในเรือนทั้งหลาย ของพวกชาวบ้าน พวกชาวบ้านก็ต้องออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ก็ได้แต่มองดูอยู่ไกลๆ ด้วยหวังว่า เมื่อไรหนอ ท่านจึงจักไปกัน ฉันใด, เทวดาทั้งหลายต้องละทิ้งวิมานของตนๆ กระเจิดกระเจิงไป ได้แต่มองดูอยู่ไกลๆ ด้วยหวังว่า เมื่อไรหนอ ท่านจึงจักไปกัน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. แต่นั้น เทวดาทั้งหลายก็ร่วมคิดกันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าพรรษาแรกแล้ว จักอยู่กันตลอดไตรมาสแน่ แต่พวกเราไม่อาจจะพาพวกเด็กอยู่อย่างระหกระเหินได้นานๆ เอาเถิดพวกเราจักแสดงอารมณ์ที่น่ากลัวแก่ภิกษุทั้งหลาย. เทวดาเหล่านั้นจึงเนรมิต รูปยักษ์ที่น่ากลัว ยืนอยู่ข้างหน้าๆ เวลาภิกษุทั้งหลายทำสมณธรรมตอนกลางคืน และทำเสียงที่น่าหวาดกลัว. เพราะเห็นรูปเหล่านั้นและได้ยินเสียงนั้นหัวใจของภิกษุทั้งหลา ก็กวัดแกว่ง ภิกษุเหล่านั้น มีผิวเผือดและเกิดเป็นโรคผอมเหลือง. ด้วยเหตุนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่อาจทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้ เมื่อจิตไม่มีอารมณ์เดียว สลดใจบ่อย ๆ เพราะความกลัว สติของภิกษุเหล่านั้นก็หลงเลือนไป แต่นั้นอารมณ์ที่เหม็นๆ ก็ประจวบแก่ภิกษุเหล่านั้น ซึ่งมีสติหลงลืมแล้ว. มันสมองของภิกษุเหล่านั้น ก็เหมือนถูกกลิ่นเหม็นนั้นบีบคั้นโรคปวดศีรษะก็เกิดอย่างหนัก. ภิกษุเหล่านั้น ก็ไม่ยอมบอกเรื่องนั้นแก่กันและกัน.

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อภิกษุทุกรูปประชุมกันในเวลาบำรุงพระสังฆเถระ.พระสังฆเถระก็ถามว่า ผู้มีอายุ เมื่อพวกท่านเข้าไปในราวป่านี้ ผิวพรรณดูบริสุทธิ์ ผุดผ่องอย่างเหลือเกินอยู่ ๒ - ๓ วัน ทั้งอินทรีย์ก็ผ่องใส แต่บัดนี้ ในที่นี้พวก ท่านซูบผอม ผิวเผือด เป็นโรคผอมเหลือง ในที่นี้พวกเธอไม่มีสัปปายะหรือ. ลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า ท่านขอรับ ตอนกลางคืนกระผมเห็นและได้ยินอารมณ์ที่น่ากลัวอย่างนี้ๆ สูดแต่กลิ่นเช่นนี้ ด้วยเหตุนั้น จิตของกระผมจึงไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ. ภิกษุเหล่านั้นทุกรูปจึงพากันบอกเรื่องนั้น โดยอุบายนี้เหมือนกัน. พระสังฆเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติการเข้าจำพรรษาไว้ ๒ อย่าง ก็เสนาสนะนี้ไม่เป็นสัปปายะแก่พวกเรา มาเถิดผู้มีอายุพวกเราจะพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามถึงเสนาสนะที่เป็นสัปปายะอื่นๆ ภิกษุเหล่านั้น รับคำพระเถระว่าดีละขอรับ ทุกรูปก็เก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรจีวรไม่บอกกล่าวใครๆ ในตระกูลทั้งหลาย พากันจาริกไปทางกรุงสาวัตถี ถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับแล้ว ก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ภิกษุไม่พึงเที่ยวจาริกไปภายในพรรษาเหตุไร พวกเธอจึงยังจาริกกันอยู่เล่า. ภิกษุเหล่านั้น จึงกราบทูลเรื่องทั้งหมดแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนึก ก็ไม่ทรงเห็นเสนาสนะที่เป็นสัปปายะอื่นสำหรับภิกษุเหล่านั้น ทั่วชมพูทวีป โดยที่สุด แม้แต่เพียงตั่งมี๔ เท้า ดังนั้น จึงตรัสบอกภิกษุเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่เป็นสัปปายะอื่นสำหรับพวกเธอไม่มีดอก พวกเธออยู่ในที่นั้นนั่นแหละจักบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้นนั่นแหละอยู่กันเถิด แต่ถ้าว่าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยจากเทวดาทั้งหลายก็จงพากันเรียนพระปริตรนี้ . ด้วยว่าพระปริตรนี้จักเป็นเครื่องป้องกัน และจักเป็นกรรมฐานสำหรับพวกเธอ ดังนี้ แล้วจึงตรัสพระสูตรนี้.

แต่อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสนี้ว่าไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้นนั่นแหละ อยู่กันเถิดแล้วจึงตรัสว่า อนึ่งเล่าภิกษุผู้อยู่ป่าควรรู้จักบริหาร. บริหารอย่างไร. บริหารอย่างนี้คือ แผ่เมตตา ๒ เวลา คือทำเวลาเย็นและเช้า ทำพระปริตร ๒ เวลาเจริญอสุภ ๒ เวลา เจริญมรณัสสติ ๒ เวลา และนึกถึงมหาสังเวควัตถุ ๘ ทั้ง๒ เวลา ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ. อบายทุกข์ ๔ ชื่อมหาสังเวควัตถุ ๘. อีกนัยหนึ่ง มหาสังเวควัตถุ ๘ ได้แก่ ชาติชราพยาธิมรณะ ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวัฏฏะเป็นมลในอดีต ๑ ทุกข์มีวัฏฏะเป็นมูลในอนาคต ๑ ทุกข์มีการแสวงอาหารเป็นมูล ในปัจจุบัน ๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น ทรงบอกการบริหารอย่างนี้แล้วจึ้งได้ตรัสพระสูตรนี้เพื่อเป็นเมตตา เพื่อเป็นพระปริตรและเพื่อฌานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจบเทศนาแล้วตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า ไปเถิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอยู่ในราวป่านั้นนั่นแหละ และจงเคาะระฆังในวันธรรมสวนะ ๘ วัน ต่อเดือนแล้วจงสวดพระสูตรนี้ จงทำธรรมกถากล่าวธรรม สนทนาธรรม อนุโมทนากัน จงซ่องเสพ เจริญทำให้มาก ซึ่งกรรมฐานนั้นแหละ พวกอมนุษย์แม้เหล่านั้น จักไม่แสดงอารมณ์น่าสะพึงกลัวนั้น จักเป็นผู้หวังดี หวังประโยชน์แก่พวกเธอแน่แท้ ภิกษุเหล่านั้นรับพระพุทธดำรัสแล้ว ลุกจากอาสนะ. กราบถวายบังคมแล้ว ทำประทักษิณไปในราวป่านั้นแล้วทำตามที่ทรงสอนทุกประการ. เทวดาทั้งหลาย เกิดปีติโสมนัสว่าพระคุณเจ้าทั้งหลาย ช่างหวังดีหวังประโยชน์แก่พวกเรา. ก็พากันเก็บกวาดเสนาสนะเอง จัดแจงน้ำร้อนนวดหลัง นวดเท้า จัดวางอารักขาไว้ ภิกษุแม้เหล่านั้นก็พากันเจริญเมตตา ทำเมตตานั้นให้เป็นบาท เริ่มวิปัสสนาก็บรรลุพระอรหัต อันเป็นผลเลิศภายในไตรมาสนั้นนั่นเองหมดทุกรูป ปวารณาด้วยวิสุทธิปวารณาในวันมหาปวารณา ออกพรรษาแล.

บทขัดเมตตปริตต์

ยสฺสานุภาวโต ยกฺขา
เนว ทสฺเสนฺติ ภึสนำ

ยมฺหิ เจวานุยุญฺชนฺโต
รตฺตินฺทิวมตนฺทิโต

สุขำ สุปติ
สุตฺโต จ
ปาปำ กิญฺจิ น ปสฺสติ

เอวมาทิคุณูเปตำ
ปริตฺตนฺตมฺภณาม เห

ยกฺขา พวกยักษ์[๑] **น ทสฺเสนฺติ** ไม่แสดง **ภึสนำ** ซึ่งอาการน่าหวาดกลัว **เอว** นั่นเทียว **อานุภาวโต** เพราะอานุภาพ **ยสฺส ปริตฺตสฺส** แห่งพระปริตรใด,

หิ จริงอยู่ **ปุคฺคโล** อ.บุคคล **อตนฺทิโต** ผู้ไม่เกียจคร้าน **อนุยุญฺชนฺโต** หมั่นสวดอยู่[๒] **ยำ**[๓] ซึ่งพระปริตรใด **รตฺตินฺทิวำ** ตลอดคืนวัน **สุปติ** ย่อมหลับ **สุขำ** เป็นสุข **เจว** ด้วยนั่นเทียว **โส** อ.เขา **สุตฺโต** ผู้หลับแล้ว **น ปสฺสติ** จะไม่ประสบ **ปาปำ** ฝันร้าย[๔] **กิญฺจิ** อะไรๆ **จ** ด้วย.

มยำ อ.พวกเรา **ภณาม** ขอเชิญสวด **ตำ ปริตฺตำ** ซึ่งพระปริตรนั้น **เอวมาทิคุณูเปตำ** อันกอปรด้วยคุณมีอย่างนี้เป็นต้น **เห** เทอญ.

---

[๑] ยักษ์ ในที่นี้ท่านหมายถึงรุกขเทวดาที่เนรมิตอัตภาพเป็นดุจยักษ์

[๒] อนุยุญฺชนฺโต แปลตามศัพท์ว่า ขวนขวาย แต่กิจที่พึงขวนขวายในที่นี้คือ การสวด ดังนั้น จึงแปลโดยโวหารรัตถนัยว่า หมั่นสวดอยู่

[๓] ยมฺหิ มีคำแปล ๒ นัย คือ ตัดบทเป็น ยำ หิ จะมีความหมายดังที่แปลนั้น. แต่ถ้าไม่ตัดบทแสดงว่า ลง สฺมึ วิภัตติ แปลว่า ในพระปริตรใด และบทว่า อนุยุญฺชนฺโต จะแปลว่า ขวนขวายอยู่.

[๔] ปาปำ แปลโดยสัททัตถนัยว่า สิ่งเลวร้าย แต่ท่านหมายถึง ทุสฺสุปินำ ฝันร้าย (ปริตตฏีกา)

เมตตปริตต์

๑.กรณียมตฺถกุสเลน,	[๕]**ยํ (สิกฺขตฺตยํ** ไตรสิกขา) ใด **อรณฺญิก-ภิกฺขุนา** อันภิกษุผู้อยู่ป่า **อภิสเมจฺจ วิหริตุกา เมน** ผู้หวังบรรลุอยู่ **ตํ สนฺตํ ปทำ** ซึ่งนิพพานอันควรบรรลุ ที่สงบ นั้น **อตฺถกุสเลน** ผู้ฉลาดในประโยชน์[๖] **กรณียำ** พึงกระทำ, **ตำ สิกฺขตฺตยำ** ไตรสิกขานั้น **เตน** อันภิกษุนั้น **กรณียำ** พึงกระทำ.[๗]
ยนฺตำ สนฺตำ ปทำ อภิสเมจฺจ;	
สกฺโก	[๘]**โส ภิกฺขุ** อ.ภิกษุนั้น **สกฺโก**[๙] เป็นผู้อาจหาญ **อสฺส จ** พึงเป็น ด้วย

---

[๕] อรรถกถาแนะให้แปล ๓ นัย คือ นัยที่แปลไว้เป็นนั้นเป็นนัยที่ ๑ ส่วนอีก ๒ นัย คือ
นัยที่ ๒) **ยำ ปทำ** บทคือนิพพาน ใด **สนฺตำ** อันสงบ **อตฺถิ** มีอยู่, **ตำ ปทำ** บทอันสงบคือพระนิพพานนั้น อัน - **พุทฺธานุพุทฺเธหิ** อันพระสัมมาสัมพุทธจ้าและพระสาวกท. **วณฺณิตำ** สรรเสริญแล้ว **อตฺถกุสเลน** อันกุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ **อภิสเมจฺจ วิหาริตุกาเมน** ผู้หวังบรรลุถึงอยู่ **กรณียำ** พึงกระทำ (**ปฏิเวธวเสน** ด้วยอำนาจการแทงตลอด)
นัยที่ ๓)**ยำ ตำ ปทำ** บทคือนิพพานนั้นใด **ตทาธิคนฺตุกาเมน** อันบุคคลผู้หวังบรรลุบทคือนิพพานนั้น **อภิสเมจฺจ = ญตฺวา** ครั้นรู้แล้ว **สนฺตำ อิติ** ว่าเป็น "บทสงบ" สุตมยาทิโลกิยญาเณน ด้วยโลกียปัญญามีสุตมยญาณเป็นต้น **กรณียำ** พึงกระทำ, **ตำ ปทำ** อ.บทคือนิพพานนั้น **อรณฺญิกภิกฺขุนา** อันภิกษุผู้อยู่ป่า **อตฺถกุสเลน** ผู้ฉลาดในประโยชน์ **กรณียำ** พึงกระทำ.

[๖] ผู้ฉลาดในประโยชน์ หมายถึง ผู้กอปรด้วยสิกขา ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ใช้ศรัทธา สติ วิริยะ ปัญญาชำระจตุปาริสุทธศีลของตนให้หมดจด. หรือ ผู้ดำรงอยู่ในศีลอันหมดจดนั้นแล้วดำเนินปฏิปทาอุบายระงับกิเลสกล่าวคือเจริญสมาธิภาวนาจนทำสมาบัติให้เกิด. หรือ ผู้มีศีลหมดจด ได้สมาบัตินั้นแล้วออกจากสมาบัตินั้นพิจารณาสังขารบรรลุอรหัตผล. ในกรณีที่บรรลุอรหัตผลได้นั้นถือเป็นเลิศแห่งผู้ฉลาดในประโยชน์. แต่ในที่นี้ได้แก่การตั้งอยู่ในศีลอันหมดจดที่ไม่สร้างความร้อนใจ หรือ การถือเอาปฏิปทาที่ข่มกิเลสได้ด้วยสมาธิภาวนา แต่ไม่ถึงกับบรรลุอรหัตผล. ภิกษุดังกล่าวพระผู้มีพระภาคหมายเอาว่าเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์.

[๗] กรณียะ คือ สิ่งที่ภิกษุผู้หวังบรรลุสันตบทนั้นพึงกระทำ ในที่นี้ได้แก่ ไตรสิกขา กล่าวคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วน อกรณียะ คือ สิ่งที่ไม่ใช่ภิกษุควรกระทำ อันได้แก่ สีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติและอาจารวิบัติเป็นต้น.

กรณียะ ดังกล่าวโดยสรุปได้แก่ ไตรสิกขา ก็จริง แต่กระนั้น บรรดาสิกขาสามนั้นซึ่งเหมาะแก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ที่จัดเป็นศีลสิกขา ได้แก่ ความเป็นผู้อาจหาญเป็นต้น ตรัสไว้ด้วยคาถาเป็นต้น สกฺโก จ สุหุชู. ที่จัดเป็นจิตตสิกขา ได้แก่ การแผ่เมตตาหรือเจริญเมตตากัมมัฏฐาน ตรัสไว้ด้วยคาถาเป็นต้นว่า สุขิโน วา เขมิโน วา โหนฺตุ. ที่จัดเป็นปัญญาสิกขา ได้แก่ วิปัสสนาที่ภิกษุเจริญโดยมีเมตตาฌานเป็นบาทจนกระทั่งบรรลุอริยภูมิ ตรัสไว้ด้วยคาถาเป็นต้นว่า ทิฏฺจิญฺจ อนุปคมฺม.

[๘] กึ่งคาถาต่อไปนี้จนถึง เริ่มตั้งแต่ สกฺโก จนถึง กึ่งคาถาว่า เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ จัดเป็นสีลสิกขาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้สำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าโดยเฉพาะ และแม้แก่ภิกษุเหล่าอื่นด้วย โดยยกเอาภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นตัวอย่าง.

[๙] สกฺโก ผู้อาจหาญ หมายถึง การที่ไม่อาลัยในกายและชีวิต โดยประกอบตนไว้ด้วยปธานิยังคธรรม (ธรรมเป็นองค์แห่งภิกษุผู้ประกอบความเพียร คือ สทฺโธ มีศรัทธา อปฺปาพาโธ ไม่มีโรค อสโฐ ไม่โอ้อวด อารทฺธวีริโย ปรารภความเพียร

อุชู จ	**อุชู** เป็นผู้ซื่อตรง **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
สุหุชู จ,	**สุหุชู** เป็นผู้แน่วแน่ **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย[๑๐]
สุวโจ จสฺส	**สุวโจ** เป็นผู้ว่าง่าย **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย[๑๑]
มุทุ	**มุทุ** เป็นผู้อ่อนโยน **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย[๑๒]
อนติมานีฯ	**อนติมานี** เป็นผู้ไม่ถือตัว **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย[๑๓]

ปญฺญวา มีปัญญา ที/ปา/๓๑๗) คือ ความไม่มีโรคและปรารภความเพียร ก็ย่อมองอาจ สามารถปฏิบัติเพื่อแทงตลอดสัจจะ. อีกนัยหนึ่ง ไม่เกียจคร้าน ขวนขวายช่วยเหลือทั้งกิจใหญ่น้อยทั้งของตนกล่าวคือการเจริญสมาธิภาวนาและสมาทานวัตรเป็นต้นและของเพื่อนสพรหมจารี กล่าวคือ การซ่อมแซมบาตรจีวรเป็นต้น. (นัยแรก สกฺโก หมายถึง ความเข้มแข็ง ส่วนนัยหลัง หมายถึง การเอาใจใส่ในกิจของตนและเพื่อนสพรหมจารี).

[๑๐] แปลโดยสัททัตถนัย อุชู ซื่อตรง สุหุชู ซื่อตรงดีกว่า เมื่อเทียบกับอุชู โดยมีความสัมพันธ์กันดังนี้

ก. อุชุ ซื่อตรง โดยกอปรด้วยปธานิยังคธรรมคือการไม่โอ้อวด. สุหุชู (สุ +อุชู) ซื่อตรงดีกว่า โดยไม่ถึงความสันโดษด้วยเป็นผู้ซื่อตรงเพียงครั้งเดียวหรือเพียงในวัยหนุ่ม แต่ทำไม่ย่อหย่อนอยู่เนืองๆ ตลอดชีวิต.

ข. อุชู ซื่อตรง เพราะไม่โอ้อวด. สุหุชู เพราะไม่มีการหลอกลวง.

ค. อุชู เพราะละความคดโกงทางกายวาจา (กายทุจริตและวจีทุจริต). สุหุชู เพราะละความคดโกงทางใจ (มโนทุจริต).

ง. อุชู คือ ไม่เปิดเผยคุณที่ไม่มีจริง ส่วนสุหุชู คือ ไม่ยอมให้ลาภที่เกิดขึ้นด้วยคุณอันไม่มีจริงเข้าครอบงำ.

รวมความได้ว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ซื่อตรงและซื่อตรงแน่วแน่ ด้วยอารัมมณูปนิชฌาน (การเจริญสมถะ)และลักขณูปนิชฌาน (การเจริญวิปัสสนา) ด้วยสิกขาที่สามสองอย่างแรก และ ด้วยการกระทำและความเห็นที่หมดจด.

[๑๑] สุวโจ มีวิ.ว่า สุขํ วโจ อสฺมินฺติ สุวโจ. ความเป็นผู้อันบัณฑิตว่ากล่าวง่าย มีอยู่ในบุคคลนี้ เหตุนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า สุวโจ. หมายความว่า ถ้าภิกษุ ถูกบัณฑิตพูดตักเตือนว่า "ท่านไม่ควรประพฤติสิ่งนี้" ดังนี้แล้วกลับย้อนว่า "สิ่งนั้นท่านได้เห็น ได้ยินละหรือ, ท่านเป็นใครกันจึงว่ากล่าวเรา, ท่านเป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือสหายผู้คบหากัน ละหรือ". ก็ดี เบียดเบียนท่านด้วยการนิ่งเฉย ก็ดี หรือรับฟังแล้วแต่ไม่ประพฤติตามก็ดี. ภิกษุนี้ ย่อมอยู่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ. แต่ทว่า ภิกษุใด ได้รับโอวาทแล้ว กล่าวว่า "ท่านกล่าวชอบแล้วขอรับ, ขึ้นชื่อว่าโทษของตนเห็นยาก, ครั้นท่านพบเห็นกระผมประพฤติเช่นนี้ โปรดอนุเคราะห์ว่ากล่าวกระผมแม้อีกเถิด, กระผมไม่ได้รับโอวาทจากท่านเสียนาน" ดังนี้แล้วประพฤติตามโอวาทที่ท่านสั่งสอน. ภิกษุนี้ ชื่อว่า อยู่ไม่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษแล้ว.

[๑๒] มุทุ อ่อนโยน ความอ่อนโยน ในที่นี้ หมายถึง ภิกษุนั้น ถูกพวกคฤหัสถ์ใช้อยู่ในกิจมีการไปเป็นทูตและไปรับส่งข่าวเป็นต้น ก็ไม่เป็นผู้อ่อนโยนในกิจเหล่านั้น แต่เป็นผู้แข็งขืนทีเดียว ควรเป็นผู้อ่อนโยนในวัตรปฏิบัติและในคำสอนทั้งสิ้นและควรแก่การประพฤติในวัตรปฏิบัตินั้น เหมือนอย่างทองที่เขาตกแต่งดีแล้วฉะนั้น.

อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ เป็นผู้ไม่มีหน้าเคร่งขรึม มีปากแย้มยิ้มกล่าวทักทายง่าย เจรจาแต่เรื่องที่นำความสุขมาให้ มีความประพฤติต้อนรับ ประพฤติตนให้เข้าถึงง่าย ดุจดังท่าน้ำที่ข้ามได้ง่าย ฉะนั้น.

[๑๓] อนติมานี ไม่มีความถือตัว คือ ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยชาติตระกูลเป็นต้น พึงอยู่ด้วยใจอันเสมอด้วยเด็กจัณฑาล (พึงระลึกเป็นนิตย์ว่าเราเป็นเด็กด้อยโอกาส.) ดุจพระสารีบุตรเถระฉะนั้น.

๒.สนฺตุสฺสโก จ	**สนฺตุสฺสโก**[๑๔] เป็นผู้สันโดษ **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
สุภโร จ,	**สุภโร** เป็นผู้เลี้ยงง่าย[๑๕] **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
อปฺปกิจฺโจ จ	**อปฺปกิจฺโจ** เป็นผู้มีกิจธุระน้อย[๑๖] **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
สลฺลหุกวุตฺติ;	**สลฺลหุกวุตฺติ** เป็นผู้มีความประพฤติเบา [๑๗] **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
สนฺตินฺทฺริโย จ	**สนฺตินฺทฺริโย** เป็นผู้มีอินทรีย์สงบแล้ว[๑๘] **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
นิปโก จ,	**นิปโก** เป็นผู้มีปัญญารักษาตน[๑๙] **อสฺส**

---

[๑๔] สนฺตุสฺสโก คือ ผู้สันโดษ ด้วยความสันโดษ ๑๒ ประการดังกล่าวมาแล้วในมงคลปริตรในกถาว่าด้วยความสันโดษ. อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ยินดีด้วยปัจจัยของตน (สํ > สกํ ของตน + ตุสฺสก = สนฺตุสฺสโก). ปัจจัยของตน คือ ปัจจัย ๔ ที่ท่านแสดงไว้ในโรงอุปสมบทว่า "เราอาศัยบิณฑบาตเลี้ยงชีพ" และปัจจัยที่ได้รับมา. อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ (สํ>สนฺตํ มีอยู่ + ตุสฺสก = สนฺตุสฺสโก) คือ ภิกษุดำรงชีพอยู่ด้วยปัจจัยที่ตนได้มาแล้วมีอยู่ โดยไม่แสดงความวิการใดๆ ในขณะที่รับหรือบริโภคปัจจัย๔ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งดีหรือเลว หรือที่เขาถวายอย่างไม่เคารพหรือเคารพ . อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ยินดีเสมอกันในปัจจัยไม่ว่าจะดีหรือเลว (สํ > สม เสมอ + ตุสฺสก = สนฺตุสฺสโก) คือ ละความยินดียินร้ายในปัจจัยที่น่ายินดีและไม่น่ายินดี.

[๑๕] สุภโร คือ ผู้ที่เขาเลี้ยงง่าย. ภิกษุใด เมื่อพวกทายกเอาข้าวสาลีเนื้อและข้าวสุกเป็นต้นใส่บาตรจนเต็มแล้วถวาย ก็แสดงภาวะที่หน้าเสียและภาวะที่ใจเสีย, หรือหมิ่นบิณฑบาตรนั้นต่อหน้าพวกเขาว่า "พวกท่านให้อะไร" ดังนี้แล้วให้แก่สามเณรหรือคฤหัสถ์เสีย. ภิกษุนี้ชื่อว่าเลี้ยงยาก. พวกมนุษย์ครั้นเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมหลบเขาแต่ไกลทีเดียว ด้วยคิดว่า "ภิกษุผู้เลี้ยงยาก อันเราไม่อาจเลี้ยงดู" ดังนี้. แต่ภิกษุใดครั้นได้ของปอนหรือประณีต มากบ้าง น้อยบ้าง ก็ตาม มีใจยินดี มีสีหน้าผ่องใส ยังอัตภาพให้เป็นไปอยู่, ภิกษุนี้ ชื่อว่า เลี้ยงง่าย. พวกมนุษย์ครั้นเห็นภิกษุนั้นเข้าก็คุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง, ให้ปฏิญญาว่า "พระคุณเจ้าของเราช่างเลี้ยงง่าย ยินดีแม้เพียงปัจจัยเล็กน้อย, พวกเรานั่นเองจักเลี้ยงท่าน" ดังนี้ ก็รับเลี้ยง. ภิกษุเช่นนี้ ทรงประสงค์เอาว่า "สุภโร เลี้ยงง่าย".

[๑๖] อปฺปกิจฺโจ ผู้มีกิจน้อย คือ ไม่เป็นผู้ขวนขวายหางานทำเป็นอันมากอาทิ ไม่ยินดีในการงาน ยินดีในการพูดคุย ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เว้นจากกิจคือการก่อสร้าง การใช้สอยของสงฆ์ การสั่งสอนสามเณรและเด็กวัดเป็นต้น หมายความว่า มีกิจอื่นจากกิจคือสมณธรรม เช่น ปลงผม ตัดเล็บ ระบมบาตและซ่อมจีวรเป็นต้น.

[๑๗]สลฺลหุกวุตฺติ มีการดำเนินไปเบา คือ ภิกษุผู้มีสัมภาระมากบางรูป เมื่อออกเดินทาง ก็ให้ชนมากยกสัมภาระเป็นอันมากอาทิบาตรจีวรผ้าปูนอนน้ำมันน้ำตาลเป็นต้นกระเดียดเอวบ้าง เทินศีรษะบ้าง. ภิกษุไม่เป็นดังภิกษุดังกล่าวมานี้ แต่มีสัมภาระน้อย นำไปเฉพาะสมณบริขาร ๘ มีบาตรและจีวรเป็นต้นเท่านั้น, เวลาเดินทาง ก็ถือเอาเดินทางไปประดุจนกบินไป. พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาภิกษุเป็นดังว่ามานี้ว่า "สลฺลหุกวุตฺติ มีการดำเนินไปเบา (ตัวเบา)"

[๑๘] สนฺตินฺทฺริโย คือ ไม่เป็นผู้มีอินทรีย์ฟุ้งซ่านโดยอาการที่กำหนัดเป็นต้นไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอิฏฐะและอนิฏฐะ. (คือ สำรวมจักขุ โสตะ เป็นต้นไม่ให้กำหนัด ขัดเคือง ลุ่มหลงในทุกอารมณ์.)

	พึงเป็น **จ** ด้วย
อปฺปคพฺโภ	**อปฺปคพฺโภ** เป็นผู้ไม่คะนอง[๒๐] **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
กุเลสฺวนนุคิทฺโธฯ[๒๑]	**อนนุคิทฺโธ** เป็นผู้ไม่พัวพัน **กุเลสุ** ในสกุลท. **อสฺส** พึงเป็น **จ** ด้วย
๓.น จ ขุทฺทมาจเร[๒๒] กิญฺจิ,	[๒๓]**จ** อนึ่ง **วิญฺญู** วิญญูชน[๒๔] **อุปวเทยฺยุ** ตำหนิ **ปเร = ลามกาจารพาเล** คนเลวผู้มี

---

[๑๙] นิปโก ผู้มีปัญญารักษาตนจากปฏิปักขธรรม (นิ + ปา รักษา) หรือ มีปัญญาทำปฏิปักขธรรมให้แห้งเหี่ยว (นิ+เป แห้งเหี่ยว) ได้แก่ มีปัญญารอบรู้แจ่มแจ้ง ที่ช่วยอุปการะในการปฏิบัติ คือ รู้จักรักษาศีล, รู้จักเลือกใช้ปัจจัยมีจีวรเป็นต้น และรู้จักกำหนดสัปปายธรรม ๗ มี อาวาสสัปปายะเป็นต้น.

[๒๐] อปฺปคพฺโภ คือ ผู้ไม่คะนอง คือ การกระทำอันไม่สมควรทางกาย วาจา และ ใจ ในฐานะต่างๆ ดังนี้. ความคะนองทางกาย คือ การทำความไม่สมควรทางกาย ๘ ฐานะ คือในสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ท่าอาบน้ำ ทางบิณฑบาตและการเข้าสู่ละแวกบ้าน อาทิ นั่งรัดเข่า หรือ เอาเท้าจับเท้าในท่ามกลางสงฆ์ ในทางกลางคณะ ในที่ชุมนุมบริษัท ๔ ก็เหมือนกัน ในบุคคลผู้แก่กว่า ก็เหมือนกัน, ส่วนในโรงฉัน ภิกษุไม่ให้อาสนะแก่ผู้แก่กว่า ห้ามอาสนะแก่ภิกษุใหม่ในเรือนไฟ ก็เหมือนกัน . ก็ในเรือนไฟนั้นภิกษุไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก่กว่า ทำการติดไฟเป็นต้น . ส่วนในท่าอาบน้ำ ท่านกล่าวคำนี้ไดว่า ไม่ต้องถือว่า หนุ่มแก่ พึงอาบน้ำได้ ตามลำดับของผู้มาถึงภิกษุไม่ยึดคำนั้นมาทีหลัง ก็ลงน้ำ กีดกันภิกษุผู้แก่ และภิกษุใหม่. ส่วนในทางบิณฑบาต ภิกษุไปข้างหน้า ๆ เอาแขนกระทบแขนภิกษุผู้แก่ เพื่อประสงค์อาสนะอันเลิศน้ำอันเลิศและอาหารอันเลิศ. ในการเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเข้าไปก่อนภิกษุผู้แก่ ทำการเล่นทางกายกับภิกษุหนุ่ม.

การเปล่งวาจาไม่สมควร ในสงฆ์ คณะ บุคคลและละแวกบ้าน ชื่อว่า คะนองทางวาจา ๔ ฐาน คือ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ไม่ขอโอกาสในท่ามกลางสงฆ์กล่าวธรรม. ในคณะ. ในบุคคลผู้แก่กว่า ดังที่กล่าวมาก่อนแล้วก็เหมือนกัน. ณ ที่นั้น ภิกษุ ถูกมนุษย์ทั้งหลายถามปัญหาไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก่กว่า ก็ตอบปัญหาส่วนในละแวกบ้าน ภิกษุกล่าวเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีอะไร ในบ้านโน้น ข้าวต้มหรือของเคี้ยวหรือของกิน ท่านจักให้อะไรแก่เรา วันนี้เราจักเคี้ยว จักกินอะไร จักดื่มอะไร.

แม้ไม่ถึงความละเมิดทางกายวาจา ในฐานะนั้น ๆ แต่ก็มีวิตกอันไม่สมควรประการต่าง ๆ มีกามวิตกเป็นต้นทางใจ ชื่อว่า การคะนองทางใจ มีมากฐาน.

[๒๑] ฉบับของไทยเป็น กุเลสุ อนนุคิทฺโธ ภิกษุเข้าไปหาตระกูลเหล่านั้นใด ไม่ติดด้วยความอยากได้ปัจจัย หรือด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควรในตระกูลเหล่านั้น ท่านอธิบายว่า ไม่โศกเศร้าร่วมด้วย ไม่ร่าเริงร่วมด้วย ไม่สุขด้วยเมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบสุข ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบทุกข์ หรือเมื่อกรณียกิจทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ไม่เข้าประกอบด้วยตนเอง.

[๒๒] ฉบับของไทยเป็น น จ สมาจเร กิญฺจิ.

[๒๓] พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสข้อควรประพฤติแล้วบัดนี้ประสงค์จะตรัสบอกถึงข้อที่ควรละเว้นไม่พึงประพฤติด้วยคาถานี้.

[๒๔] วิญญูชน คือ ผู้รู้จักประโยชน์และโทษ. เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงโทษที่ผู้ประพฤติจะเห็นประจักษ์ในปัจจุบันกล่าวคือ ถูกวิญญูชนติเตียน. ก็การถูกติเตียนนั้น พึงระลึกว่า วิญญูชนเท่านั้นย่อมเป็นประมาณ เพราะท่าน

เยน วิญฺญู ปเร อุปวเทยฺยุ;

ความประพฤติต่ำทรามเหล่าอื่น **เยน กาย-วจีมโนทุจฺจริเตน** ด้วยกายทุจริตวจีทุจริตและมโนทุจริตเหล่าใด , **โส ภิกฺขุ** ภิกษุนั้น **น อาจาเร** มิพึงประพฤติ **ตำ กายวจีมโนทุจริตำ** ซึ่งกายทุจริตวจีทุจริตและมโนทุจริตนั้น **ขุทฺทำ**[๒๕] **= ลามกำ** อันต่ำทราม **กิญฺจิ = อปฺปมตฺตกำ** ถึงจะเล็กน้อย อันใดเลย.

[เอวำ หิ เมตฺตา ภาเวตพฺพา ก็ ภิกษุพึงเจริญ (แผ่) ไมตรีจิต (เมตตา) อย่างนี้][๒๖]

สุขิโนว เขมิโน โหนฺตุ,
สพฺเพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตาฯ

[๒๗] **อิติ** ว่า **สพฺเพ สตฺตา** สัตว์ทั้งปวง **สุขิโน** เป็นผู้มีความสุขกาย **โหตุ** จงเป็น ดังนี้ **วา** ได้บ้าง

อิติ ว่า **เขมิโน** เป็นผู้ปราศจากอุปัทวะ **โหตุ** จงเป็น ดังนี้ **วา** ได้บ้าง

อิติ ว่า **สุขิตตฺตา = สุขิตจิตฺตา** เป็นผู้มีจิตอันถึงซึ่งความสุข **ภวนฺตุ** จงเป็น ดังนี้ **วา**

ใคร่ครวญไตร่ตรองถึงประโยชน์และโทษแล้วจึงว่ากล่าวเฉพาะบุคคลผู้ควรตำหนิ สรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ, ส่วนผู้ไม่ใช่วิญญูชน ยังประพฤติกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง มีโทษน้อยบ้าง มากบ้าง จึงไม่ถือเป็นประมาณ.

[๒๕] ขุทฺท ศัพท์ (ในสามลิงค์) มีอรรถ ๔ คือ **อธม = ลามก** เลว **อปฺปก** เล็กน้อย **กปณ** กำพร้า **พหุ** มาก (ธา.๔๒๑) ในที่นี้แปลอรรถว่า ลามก และ กิญฺจิ ศัพท์มีอรรถ อปฺปมตฺตก ตามอรรถกถา ซึ่งประกอบความว่า ภิกษุไม่พึงประพฤติทุจริต๓มีกายทุจริตเป็นต้น แม้นั้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ขุทฺท กล่าวคือ กรรมลามก หมายความว่า ใช่ว่าจะไม่ประพฤติกรรมเลวหยาบช้า เท่านั้น ถึงกรรมเลวเล็กน้อยก็ไม่พึงประพฤติเช่นกัน. อีกนัยหนึ่ง ในปริตตฏีกา แนะให้แปลอรรถของ ขุทฺท ศัพท์ได้ถึงสองอรรถ คือ มิพึงประพฤติกรรมอันเล็กน้อย ก็ได้ หรือ กรรมอันต่ำทรามใดๆเลย ก็ได้ และให้ กิญฺจิ ศัพท์ เป็นวิเสสนะของ ขุทฺท แปลว่า ใดๆ.

[๒๖] เพิ่มเข้ามาเพื่อเชื่อมความกับประโยคนี้ตามนัยของอรรถกถา. ข้อความนี้มีความว่า ภิกษุพึงแผ่เมตตาไปอย่างนี้ ... หมายความว่า พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสศีลสิกขาอันเป็นพื้นฐานของการเจริญสิกขาที่เหลือ โดยแบ่งออกเป็นกรณียะและอกรณียะ แก่ภิกษุผู้อยู่ป่าโดยเฉพาะซึ่งหวังจะปฏิบัติเพื่อบรรลุสันตบท อีกทั้งสำหรับภิกษุเหล่าอื่นผู้เรียนกัมมัฏฐานโดยยกผู้อยู่ป่าเป็นตัวอย่าง บัดนี้พระองค์ทรงเริ่มแสดงเมตตากถาแก่ภิกษุเหล่านั้น โดยนัยว่า สุขิโน วา เป็นต้น เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน คือกำจัดความกลัวแต่เทวดาและเพื่อเป็นกัมมัฏฐานโดยทรงหวังจะให้เป็นวิปัสสนาปาทกฌาน คือฌานที่จะเป็นบาทฐานให้เจริญวิปัสสนาสืบต่อไป.

[๒๗] ด้วย วา ศัพท์ ในบทว่า สุขิโน วา นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแยกออกเป็น ๓ ประการ เพื่อประสงค์ ทรงแสดงอาการที่ภิกษุจะแผ่เมตตากล่าวคือความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์โดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง.

	ได้บ้าง [๒๘]
๔.เย เกจิ ปาณภูตตฺถิ,	[๒๙]**เย เกจิ = สพฺเพ ปาณภูตา** สัตว์ผู้มีชีวิต[๓๐] ทั้งหมด
ตสา วา	**ตสา วา** ไม่ว่าจะเป็นผู้หวาดหวั่นก็ตาม
ถาวรา	**ถาวรา วา** หรือจะเป็นผู้มั่นคง ก็ตาม[๓๑]
วนวเสสา;	**อนวเสสา** ทั้งสิ้นไม่มีเหลือ **อตฺถิ** มีอยู่
	(**อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา** ถึงสัตว์เหล่านี้ทั้งปวง **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตเป็นสุข)
ทีฆา วา เย	**เย สตฺตา** สัตว์เหล่าใด **ทีฆา วา** ไม่ว่า

---

[๒๘] คัมภีร์อรรถกถาแสดงความต่างกันของสามบทว่า สุขิโน, เขมิโน และ สุขิตตฺตา ไว้ว่า สุขิโน หมายถึง ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข กล่าวคือ สุขกาย, สุขิตตฺตา หมายถึง ผู้มีจิตอันถึงความสุข คือ มีใจเป็นสุข, เขมิโน หมายถึง เป็นผู้ปลอดภัยแม้ทางกายและใจทั้งสองนั้น หรือ โดยปราศจากอุปัททวะโดยประการทั้งปวง.

[๒๙] คาถาที่ ๔ และ ๕ นี้เป็นอนุสนธิจากคาถาก่อน คือ พระพุทธองค์ครั้นได้แสดงอารมณ์ของเมตตาภาวนาเริ่มแต่อุปจารไปจนถึงอัปปนาอย่างอ่อนด้วยคาถาที่แล้วโดยสังเขป บัดนี้ทรงประสงค์จะขยายความวิธีการเจริญเมตตาโดยแยกอารมณ์ของเมตตาออกเป็นกลุ่มๆละ ๒ บ้าง ๓ บ้าง ดังจะได้แสดงในข้อต่อไป. ในคัมภีร์อรรถกถาอรรถาธิบายถึงเหตุผลในการจำแนกอารมณ์เหล่านี้ว่า เพราะภิกษุผู้เจริญเมตตาโดยเบื้องแรก หากแผ่จิตไปในอารมณ์อันกว้างขวาง กล่าวคือ กระจัดกระจายมากไป จิตก็จะไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ, แต่หากทะยอยเข้าถึงอารมณ์ที่รวบรวมไว้เป็นหมวดๆ จิตจะตั้งมั่นได้โดยลำดับทีเดียว พระพุทธองค์จึงทรงรวบรวมอารมณ์ของเมตตาภาวนาไว้เป็นกลุ่มละ ๒ ละ ๓ เป็นต้นว่า ตสา ถาวรา, ทีฆา รสฺสกา มหนฺตา เป็นต้น. นอกจากนี้ การจัดอารมณ์เป็นหมวดดังกล่าวโดยพุทธประสงค์แสดงอารมณ์ที่จะปรากฏชัดแก่ภิกษุนั้นๆโดยประการที่จิตของเธอจะตั้งมั่นได้โดยง่าย.

พึงทราบแนวทางการจัดอารมณ์เหล่านี้โดยสังเขป. จะเห็นได้ว่า ทรงจัดอารมณ์เป็นกลุ่มละ ๒ เรียกว่า ทุกะ ได้ ๔ ทุกะ คือ ตสถาวรทุกะ หวั่นไหวและมั่นคง, ทิฏฐาทิฏฐทุกะ เคยเห็นและไม่เคยเห็น, ทูรสันติกทุกะ อยู่ไกลและใกล้, ภูตสัมภเวสีทุกะ ผู้เกิดแล้วและผู้ยังแสวงหาที่เกิด. และจัดอารมณ์เป็นกลุ่มละ ๓ เรียกว่า ติกะ ได้ ๓ ติกะ คือ ทีฆรัสสมัชฌิมติกะ มีร่างยาว สั้นและปานกลาง, มหันตาณุกมัชฌิมติกะ มีร่างใหญ่ เล็กและปานกลาง, ถูลาณุกมัชฌิม-ติกะ มีร่างอ้วนกลม เล็กและปานกลาง. ในคาถามีเพียง ๖ บท แต่ทรงจัดเป็น ๓ ติกะ โดยนำ มัชฌิมะ ผสมในติกะทั้ง ๓ และ อณุกะ ผสมใน ๒ ติกะ ๖ บทจึงเป็น ๓ ติกะด้วยประการดังนี้.

[๓๐] ปาณภูตา ท่านให้คำจำกัดความว่า "ปาณา เอว ภูตา ปาณภูตา = สัตว์ผู้เป็นอยู่ กล่าวคือ มีลมหายใจ ชื่อว่า ปาณภูต หมายถึง สัตว์ทั่วไปที่มีชีวิต. หรืออีกนัยหนึ่ง ปาณนฺติ ปาณา สัตว์ผู้หายใจ ชื่อว่า ปาณ คำนี้หมายถึง สัตว์ในปัญจโวการภูมิ ผู้ที่เกิดอยู่ในกามาวจรภูมิ ที่ขันธ์ ๕. ภวนฺตีติ ภูตา สัตว์ผู้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่า ภูตา ได้แก่ สัตว์ในเอกโวการภพ คือ อสัญญสัตตภูมิ มีแต่รูปขันธ์ ไม่มีนามขันธ์ ๔ และ สัตว์ในจตุโวการภูมิ คือ อรูปพรหม มีแต่นามขันธ์ ๔ ไม่มีรูปขันธ์. ทั้งปาณและภูต นั้น ชื่อว่า ปาณภูต. อย่างไรก็ตาม ก็ไม่พ้นไปจากสัตว์ทั้งปวงนั่นเอง. บทนี้ ทรงรวบรวมอารมณ์ดังกล่าวที่จะจำแนกเป็นทุกะและติกะในลำดับสืบไปให้เป็นกลุ่มเดียวโดยภาพรวมเสียก่อน.

[๓๑] ต่อมาทรงจำแนกต่อจากกลุ่มที่ ๑ คือ ปาณภูต เป็นทุกะที่ ๑ คือ ตสา และ ถาวระ. ตส หมายถึง ผู้ยังหวาดหวั่น และมีความอยาก. ว่าโดยบุคคลได้แก่ พระเสกขะและปุถุชน. จริงอยู่ พระเสกขะและปุถุชน ยังมีตัณหาและความกลัว. ส่วน ถาวระ ได้แก่ ผู้มั่นคง คือพระอเสกขะ ผู้ซึ่งปราศจากกิเลสเป็นเหตุหวาดหวั่นกล่าวคือตัณหาและความกลัวโดยสิ้นเชิง.

	(จะมีร่าง) ยาว ก็ตาม
ว มหนฺตา มชฺฌิมา	**มหนฺตา วา** ใหญ่โต ก็ตาม **มชฺฌิมา วา** ปานกลาง ก็ตาม[๓๒] (**อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา** ถึงสัตว์เหล่านี้ทั้งสิ้น **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตถึงความสุข)
รสฺสกา อณุกถูลาฯ	**เย สตฺตา** สัตว์เหล่าใด **รสฺสกา วา** สั้น ก็ตาม **อณุกา วา** เล็ก ก็ตาม **ถูลา วา** หรืออ้วนกลม ก็ตาม [๓๓] (**อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา** ถึงสัตว์เหล่านี้ทั้งสิ้น **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตถึงความสุข)
๕.ทิฏฺจา วา เยว	**เย สตฺตา วา** สัตว์เหล่าใด **ทิฏฺจา** ไม่ว่าตนจะเคยเห็น ก็ตาม
อทิฏฺจา,	**อทิฏฺจา** ไม่เคยเห็น ก็ตาม[๓๔]

---

[๓๒] ทีฆา หมายถึง สัตว์ที่มีร่างยาว ได้แก่ นาค ปลา และตะกวดเป็นต้น. กล่าวคือ สัตว์จำพวกนาค ในมหาสมุทรมีร่างยาว ๑๐๐ วา สำหรับพวกปลาและตะกวดเป็นต้น มีร่างยาว ๑๐๐ โยชน์.

มหนฺตา หมายถึง สัตว์ที่มีร่างใหญ่ ในทะเล ได้แก่ ปลาและเต่าเป็นต้น, บนบก ได้แก่ พญาช้างเป็นต้น, ส่วนพวกอมนุษย์ได้แก่ พวกทานพ (ได้แก่ อสูรหรือยักษ์จำพวกหนึ่ง ท่านกล่าวว่าเป็นบุตรของนางทนุ ซึ่งนางทนุนี้เป็นลูกสาวคนหนึ่งในบรรดา ลูกสาว ๑๓ คนของรากษส. ในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงพวกทานพซึ่งเป็นชื่อของอสูรไว้ในอปาทานว่า "ทั้งกุมภกัณฑ์ อสูรและครุฑเข้าไปอาศัยสระน้ำนั้น " ๓๒/๓/๓๗) เป็นต้น และราหู ที่ตรัสไว้ในอังคุตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า "ราหุคฺคหฺ อตฺตภาวีนำ ราหู เป็นยอดแห่งสัตว์ผู้มีอัตภาพ". ท้าวราหูนั้นมีอัตตภาพใหญ่โดยส่วนสูง ๔๘๐๐ โยชน์. แขนยาว ๑๒๐๐ โยชน์, ระหว่างคิ้วห่างกัน ๕๐ โยชน์, นิ้วห่างกัน ๕๐ โยชน์เช่นกันและฝ่ามือใหญ่ ๒๐๐ โยชน์.

มัชฌิมะ ได้แก่ สัตว์พวกม้า โค กระบือและสุกรเป็นต้น.

[๓๓] รัสสกะ ได้แก่ สัตว์ที่มีรูปร่างเตี้ยแคระ (บาลีว่า วามน. คำนี้เป็นชื่อของพระนารายน์ ก็มี, ช้างประจำทิศทักษิน (ใต้) ก็มี, ผู้มีร่างเตี้ยหรือคนแคระ ก็มี ในที่นี้ได้แก่ สัตว์ผู้มีร่างเตี้ยแคระ) เป็นต้น ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีขนาดย่อมกว่าพวกที่มีร่างยาวและปานกลาง อีกทั้งย่อมกว่าพวกที่มีร่างอ้วนและปานกลาง ในสัตว์ประเภทนั้นๆ.

อณุกะ ได้แก่ สัตว์ที่มีร่างละเอียดเกิดอยู่ในน้ำเป็นต้น คือ พวกเล็น ไร เป็นต้น มองด้วยตาคนปกติทั่วไปไม่เห็น แต่ต้องใช้ตาทิพย์, หรืออีกนัยหนึ่ง ได้แก่ สัตว์ที่มีร่างย่อมกว่าพวกมหันตะและมัชฌิมะ และย่อมกว่าพวกอ้วนกลมและมัชฌิมะ ในสัตว์ประเภทนั้นๆ

ถูละ ได้แก่ สัตว์ที่มีร่างกลม เช่น ปลา เต่า หอยกาบ หอยโข่งเป็นต้น.

	(อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา ถึงสัตว์เหล่านี้ทั้งสิ้น **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตถึงความสุข)
เย	**เย สตฺตา** สัตว์เหล่าใด
ว ทูเร วสนฺติ	**วสนฺติ** อยู่ **ทูเร วา** ไกล ก็ตาม
	อวิทูเร วา ไม่ไกล ก็ตาม[๓๕]
อวิทูเร;	**(อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา** ถึงสัตว์เหล่านี้ทั้งสิ้น **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตถึงความสุข)
ภูตา ว	**เย สตฺตา** สัตว์เหล่าใด **ภูตา วา** ไม่ว่าจะเป็นผู้เกิดแล้ว ก็ตาม
สมฺภเวสี ว,	**สมฺภเวสี วา** ยังแสวงหาที่เกิด ก็ตาม[๓๖]
สพฺพสตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตาฯ	**(อิเมปิ สพฺเพ สตฺตา** สัตว์แม้เหล่านี้

---

[๓๔] ทิฏฺจ มาจาก ทิฏฺจปุพฺพ ท่านตัดบทเบื้องปลาย คือ ปุพฺพ ออกไป แม้ อทิฏฺจ ข้างหน้าก็นัยนี้. ที่ว่า เคยเห็น หมายความว่า สัตว์ที่ตนเคยเห็น กล่าวคือ มาสู่คลองแห่งจักษุแห่งตน ถือเอาความได้ว่า สัตว์ที่ได้พบ ได้รู้จักแล้ว

อทิฏฺฐะ มีความหมายว่าเป็นอื่นจากทิฏฺฐะ จึงได้ความว่า ไม่ใช่ที่ตนเคยเห็น ในอรรถกถากล่าวว่า ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในมหาสมุทรอื่น ในภูเขาอื่น ในจักรวาพอื่นเป็นต้น.

[๓๕] อวิทูระ ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในที่ใกล้แห่งอัตภาพของตน ส่วน ทูระ ได้แก่ ที่อยู่ในที่ไกลแห่งอัตตภาพของตน. สัตว์ที่สงเคราะห์ในทุกะนี้ได้แก่ อปาทสัตว์ สัตว์ไม่มีเท้าเช่นงูเป็นต้น ทวิบาทสัตว์ คือ นกเป็นต้น. จริงอย่างนั้น สัตว์ที่อยู่ในกายของตน (พวกปราสิตเช่น พยาธิ ได้ไหม?) จัดเป็น อวิทูระ ในที่ใกล้, ที่อยู่ภายนอกกาย เป็น ทูระ ในที่ไกล. อีกนัยหนึ่ง จะจัดแบบนี้ก็ได้ คือ ที่อยู่ภายในละแวกบ้าน เป็น อวิทูระ, นอกละแวกบ้าน เป็น ทูระ, ที่อยู่ภายในวิหาร หมู่บ้าน เมือง ประเทศ และจักรวาพ เป็น อวิทูระ, ที่อยู่ในจักรวาพอื่น เป็น วิทูระ.

[๓๖] ภูตา และ สมฺภเวสี ในทุกะนี้ ท่านประสงค์เอาพระขีณาสพกับพระเสกขะกับปุถุชน. โดยให้คำจำกัดความว่า "ชาตา อภินิพฺพตฺตา ภูตา, เย ภูตา เอว, น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ. เตสํ ขีณาสวานํ เอตํ อธิวจนํ. สมฺภวเมสนฺตีติ สมฺภเวสี. อปฺปหีนภวสโยชนตฺตา อายติมฺปิ สมฺภวํ เอสนฺตานํ เสกฺขปุถุชฺชนานเมตํ อธิวจนํ. สัตว์ผู้เกิดคืออุบัติขึ้น ชื่อว่า ภูตะ. สัตว์เหล่าใด บังเกิดแล้ว ผู้นั้น ถึงการนับว่า จักไม่มีอีก. คำนี้เป็นชื่อของพระขีณาสพ. สัตว์ผู้แสวงหาการเกิดขึ้นอีก ชื่อว่า สัมภเวสี. คำนี้เป็นชื่อของพระเสกขะและปุถุชน ผู้ซึ่งแสวงหาการเกิดขึ้นแม้อีกต่อไป เพราะยังละภวสังโยชน์มิได้. (ข้อสังเกต. จากรูปวิเคราะห์นี้ แสดงว่า ต ปัจจัยใน ภูต เป็นนิฏฐปัจจัย ซึ่งสื่อว่า กิริยาเกิดขึ้นจบสิ้นแล้ว หมายถึงท่านเกิดแล้วโดยไม่มีความเกิดขึ้นอีกต่อไป แม้ความตายก็ไม่มี. ต่างจากสัมภเวสี ที่ท่านใช้ อนฺต ปัจจัยที่เป็นอนิฏฐปัจจัย มาวิเคราะห์ว่า เอสนฺตานํ แสวงหาอยู่ ซึ่งสื่อว่า ยังมีกิริยาอื่นมาต่อท้ายอีก ซึ่งได้แก่ การเกิดขึ้นอีก-สมภพ)

นอกจากนี้ ท่านยังแสดงไว้อีกนัยหนึ่งคือ ในบรรดาโยนิ ๔ สัตว์พวกอัณฑชโยนิและชลาพุชโยนิ หากยังไม่ฟักออกจากไข่หรือยังไม่คลอดจากครรภ์มารดา ก็เป็นสัมภเวสี, ถ้าฟักหรือคลอดแล้ว ก็เป็น ภูตะ, พวกสังเสทชโยนิและโอปปาติกโยนิ ในขณะจิตที่ ๑ (นับจากปฏิสนธิ) เป็นสัมภเวสี, ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ เป็นต้นไป จัดเป็น ภูตะ. อีกนัยหนึ่ง ผู้ที่เกิดโดยอิริยาบถใด ตราบที่ยังไม่เปลี่ยนอิริยาบถนั้น เป็นสัมภเวสี, ถ้าเปลี่ยนอิริยาบถแล้ว เป็นภูตะ

ทั้งสิ้น **ภวนฺตุ** จงเป็น **สุขิตตฺตา** ผู้มีจิตถึงความสุขเถิด)

๖.น ปโร ปรํ นิกุพฺเพถ,
นาติมญฺเญถ กตฺถจิ น กญฺจิ;
พฺยาโรสนา ปฏิฆสญฺญา,
นาญฺญมญฺญสฺส ทุกฺขมิจฺเฉยฺยฯ

[๓๗]**ปโร** ผู้หนึ่ง **น นิกุพฺเพถ = น วญฺเจยฺย** ไม่พึงหลอกลวง[๓๘] **ปรํ** อีกผู้หนึ่ง **น อติมญฺเญถ** ไม่พึงดูหมิ่น **กญฺจิ** ผู้ใด **(จิตฺ)** ซึ่งดำรงอยู่ **กตฺถจิ** ในทุกๆสถาน **น อิจฺเฉยฺย** ไม่พึงต้องการ **ทุกฺขํ** ความทุกข์ **พฺยาโรสนา = พฺยาโรสนาย** ด้วยการทำร้ายและวาจาหยาบคาย[๓๙] **ปฏิฆสญฺญา = ปฏิฆสญฺญาย** ด้วยใจมุ่งร้าย[๔๐] แก่กันและกันเลย[๔๑]

๗.มาตา ยถา นิยํ ปุตฺตมายุสา
เอกปุตฺตมนุรกฺเข;

มาตา มารดา (**อนุรกฺเข** พึงรักษา) **ปุตฺตํ** ซึ่งบุตร **นิยํ** ของตน[๔๒], (**จ** อนึ่ง) **อนุรกฺเข** พึงรักษา (**ตํ**) **เอกปุตฺตํ** ซึ่งบุตรคน

---

[๓๗] ครั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงวิธีการแผ่เมตตาโดยการปรารถนาให้สรรพสัตว์บรรลุประโยชน์สุขโดยจัดอารมณ์เป็นประการต่างๆแล้ว ต่อมาจึงตรัสถึงวิธีการแผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์โดยปรารถนาไม่ให้ข่มเหงกันและกัน.

[๓๘] แปลตามอรรถกถาที่แก้บทว่า นิกุพฺเพถ เป็น วญฺเจยฺย หลอกลวง โดยนัยนี้ นิกุพฺเพถ มาจาก นิ + กร + โอ + เอถ แปลง อ ที่ ก เป็น อุ แล้วลบ ร ที่สุดธาตุ อาเทศ โอ เป็น วฺ เทวภาวะเป็น วฺว แปลงเป็น พฺพ เป็น นิกุพฺเพถ ตามหลักการของ กรธาตุ. กร ธาตุมี นิ (นินฺทิตา) เป็นบทหน้า แปลว่า การกระทำที่น่าตำหนิ ได้แก่ การหลอกลวง. แต่ในปริตตฏีกา แก้เป็น โกเปยฺย โกรธเคือง ไว้อีกนัยหนึ่ง. ในที่นี้แปลตามอรรถกถา.

[๓๙] พฺยาโรสนา ศัพท์เดิมเป็น พฺยาโรสนาย ในที่นี้พระพุทธองค์ลบ ย ท้ายเสีย. สำเร็จรูปจาก วิ + รุส หึสายํ เบียดเบียน หรือ โรสเน โกรธ, อาฆาต + ยุ + อา. ในที่นี้มีอรรถว่า เบียดเบียน เพราะอรรถกถาเพิ่มปาฐเสสะว่า กายวจีวิกาเรหิ พฺยาโรสนาย เบียดเบียนด้วยการกระทำทางกายและวาจา. แม้ในบทว่า ปฏิฆสญฺญา ก็นัยนี้ คือ ลบ ย ท้ายบท.

[๔๐] ด้วยคำว่า สญฺญาย ทำให้ทราบได้ว่า เป็นการเบียดเบียนทางจิต กล่าวคือ อาฆาตมาดร้าย. ตามที่อรรถกถาเพิ่มปาฐเสสะว่า "มโนวิกาเรน ปฏิฆสญฺญาย.

[๔๑] คาถานี้ รวมความได้ว่า ภิกษุนั้น นอกจากจะแผ่ความปรารถนาดีไปในสรรพสัตว์ดังที่ได้กล่าวมาในคาถาก่อนว่า "ขอสรรพสัตว์จงมีความสุข ปราศจากอุปัททวะ"เป็นต้นแล้ว ยังควรเจริญเมตตาโดยระลึกอย่างนี้อีกด้วยว่า "โอหนอ บุคคลใดๆก็ตาม อย่าได้ฉ้อโกงอีกผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นใครก็ตามโดยวิธีการหลอกลวงเป็นต้น, ทั้งอย่าได้หมิ่นใครๆที่ไหนๆ โดยชาติกำเนิดเป็นต้น (มานวัตถุ ๙) และอย่าได้ประสงค์ทุกข์ด้วยการทำร้าย ด่าทอ และมุ่งร้าย แก่กันและกันเลย"

[๔๒] นิย มาจาก นิ (นิสฺสาย) + ชน เกิด + กฺวิ ปัจจัย (ลบที่สุดธาตุ และแปลง ช เป็น ย) อตฺตานํ นิสฺสาย ชเนติ ผู้เกิดเพราะอาศัยตน หรือ อตฺตนิ ชาตํ ผู้เกิดในตนหมายถึง บุตรของตนนั่นเอง.

เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ,
มานสํ ภาวเย อปริมาณนฺ

เดียวนั้น **อายุสา = ชีวิเตน** ด้วยชีวิต[๔๓] **ยถา** ฉันใด.

อารญฺญิโก ภิกฺขุ ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร **เอวมฺปิ** ก็ฉันนั้น **มานสํ = เมตฺตาจิตฺตํ** ยังเมตตาจิตนี้ **อปริมาณนฺ** อันหาประมาณมิได้[๔๔] **ภาวเย** พึงให้เจริญ[๔๕] **สพฺพภูเตสุ** ในสัตว์ทั้งปวงเถิด.[๔๖]

๘.เมตฺตญฺจ สพฺพโลกสฺมิ,
มานสํ ภาวเย อปริมาณนฺ;
อุทฺธํ อโธ จ ติริยญฺจ,

จ อนึ่ง **โส** ภิกษุผู้อยู่ป่านั้น **ภาวเย = วฑฺฒเย** พึงขยาย[๔๗] **เมตฺตํ** ซึ่งเมตตา[๔๘] **มานสํ** มีในจิต[๔๙] **อปริมาณนฺ** ที่ไม่จำกัด[๕๐] **อสมฺพาธํ** ไม่มีขอบเขต[๕๑], **อเวรนฺ** ไม่มีเวร[๕๒]

---

[๔๓] หมายถึง ใช้ชีวิตรักษา กล่าวคือ สละชีพของตนเพื่อป้องกันการเข้าถึงทุกข์ของบุตร. แต่ในปริตตฏีกา อธิบายว่า อายุสา ชีวิเตน สมนฺ, ชีวิตเหตุ วา "รักษาบุตรนั้น ซึ่งเสมอด้วยชีวิต" หรือ "รักษาบุตรนั้น เพราะเหตุแห่งชีวิตของบุตร" โดยนัยนี้ เอา อายุสา เป็นวิเสสนะของ ปุตฺตนฺ โดยเพิ่มปาฐเสสะว่า สมนฺ เสมอ" ส่วนนัยหลัง เอาอายุสา เป็นตติยาวิภัตติในอรรถเหตุ เพราะท่านแก้เป็น ชีวิตเหตุ. ในที่นี้แปลตามอรรถกถา.

[๔๔] หมายถึง มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ หรือในสัตว์ผู้เดียว (แต่) ด้วยการแผ่ไปไม่มีเหลือ.

[๔๕] ภาวเย ท่านอธิบายว่า = ปุนปฺปุนนฺ ชนเย, วฑฺเฒเย แปลว่า พึงให้เกิด ขึ้นเนืองๆ คือ ให้เจริญมากขึ้น.

[๔๖] คาถานี้รวมความได้ว่า "ภิกษุผู้อยู่ป่าพึงเจริญเนืองๆซึ่งเมตตาจิต ที่มีอารมณ์กล่าวคือสัตว์ที่ไม่มีกำหนดในสัตว์ทั้งปวง หรือที่มีการแผ่ไปไม่มีสิ้นสุด แม้แต่ในผู้เดียว เปรียบได้ดังมารดาถนอมบุตรคนเดียวของตนด้วยชีวิต ฉะนั้น".

[๔๗]ในคาถานี้เป็นขั้นตอนของการแผ่เมตตาที่ยิ่งขึ้นไปกว่าในคาถาที่แล้วโดยไม่กำหนดคือแผ่ไปให้ทั่วทุกสัตว์ตัวตน.

[๔๘] เมตฺตนฺ ที่แปลว่า เมตตา นั้นเป็นการแปลโดยโวหารัตถนัย มีความหมายโดยสัททัตถนัยว่า ความเป็นมิตร มีวิเคราะห์ว่า มิชฺชติ ตายติ จาติ มิตฺโต, สภาวะที่รักและรักษาสัตว์ทั้งหลายไว้ ชื่อว่า มิตร, กล่าวคือ รักโดยหวังประโยชน์ให้ และรักษาไว้โดยกีดกันสิ่งไม่ใช่ประโยชน์. มิตฺตสฺส ภาโว เมตฺตนฺ ภาวะแห่งมิตร ชื่อว่า เมตตา.

[๔๙] มานสนฺ เป็นวิเสสนะของเมตฺตนฺ แสดงถึงภาวะที่เมตตานั้นเป็นกลุ่มเจตสิก โดยมีอโทสะเป็นประธาน.

[๕๐] หมายถึง เมตตานั้นไม่มีจำกัด เพราะสัตว์ที่เป็นอารมณ์ของเมตตาหรือสัตว์ที่ภิกษุนั้นแผ่เมตตาไปนั้นไม่มีจำกัด.

[๕๑] อสมฺพาธนฺ แปลว่า ไม่คับแคบ โดยสัททัตถนัย แต่โดยอธิปเปตัตถนัย (นัยที่ประสงค์เอา) แปลว่า ไม่มีขอบเขต ทั้งนี้เนื่องจากการแผ่เมตตาในระดับนี้ต้องแผ่ไปในโลกทั้งสิ้น โดยที่ไม่จำกัดด้วยขอบเขตคือสัตว์ที่ถูกแบ่งออกเป็นกลุ่มว่า เรา ผู้ที่เรารัก ผู้ที่เราชังเป็นต้น ในที่ไหนๆ โดยนัยที่ผู้เริ่มแผ่เมตตาจะพึงปฏิบัติ. อนึ่ง คำว่า ไม่มีขอบเขต ท่านอธิบายด้วยคำว่า ภินฺนสีมา แปลว่า มีขอบเขตแตกไป และ คำว่า สีมา ขอบเขตนี้ ท่านหมายถึง ปจฺจตฺถิก คือ ข้าศึกหรือคนไม่ถูกกันนั่นเอง (ดูคำอธิบายสรุปในเชิงอรรถข้อต่อไป) อีกนัยหนึ่ง อสมฺพาธนฺ แปลว่า ไม่มีขอบเขตเพราะแผ่ไปในโลกสาม

[๕๒] หมายความว่า ระหว่างที่เจริญเมตตานั้น เมตตาจิตนั้น ย่อมไม่มีการปรากฏขึ้นแห่งเจตนาก่อเวร. กล่าวคือ กำจัดความอาฆาตของตนในผู้อื่น

อสมฺพาธํ
อเวรมสปตฺตํฯ

อสปตฺตํ ไม่มีศัตรู[๕๓]. **สพฺพโลกสฺมิ = สพฺพโลกสฺมึ = อนวเสสสตฺตโลเก** ไปในสัตว์โลกทั้งสิ้นไม่เหลือ **(ติวิธปริจฺเฉเทน)** โดยกำหนดทิศ ๓ **(อิติ)** คือ **อุทฺธํ จ** ในอรูปภพเบื้องบน **ติรยํ = เวมชฺฌ จ** ในรูปภพเบื้องกลาง **อโธ จ** และในกามภพเบื้องต่ำ. [๕๔]

๙.ติฏฺจ์ จรํ นิสินฺโน ว,
สยาโน
ยาวตาสฺส
วิตมิทฺโธ;

โส ภิกฺขุ ภิกษุนั้น **ติฏฺจ์ วา** ยืนอยู่ ก็ตาม **จรํ วา** เดินไปอยู่ ก็ตาม **นิสินฺโน วา** นั่งก็ตาม **สยาโน วา** นอนก็ตาม **อสฺส=ภเวยฺย** พึงเป็น **วิตมิทฺโธ** ผู้ปราศจากความง่วง **ยาวตา ยตฺตกํ กาลํ** ตลอดกาลเพียงใด,

เอตํ สตึ อธิฏฺเจยฺย,

อธิฏฺเจยฺย พึงดำรงไว้ **เอตํ สตึ=เมตฺตาณานสตึ** ซึ่งสติในเมตตาฌาน (ฌานอันเป็นไปด้วยอำนาจแห่งเมตตา)นี้ **ตตฺตกํ กาลํ** ตลอดกาลเพียงนั้น[๕๕],

---

[๕๓] หมายความว่า การทำลายขอบเขตได้นั้น ชื่อว่า ไม่มีศัตรู เพราะกำจัดความอาฆาตของผู้อื่นในตน คำว่า สปตฺต และ ปจฺจตฺถิก เป็นไวพจน์กัน. ในเรื่องนี้มีความหมายอย่างนี้ว่า บุคคลผู้มีเมตตาเป็นธรรมประจำจิต ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์และเทวดา ใครๆ ผู้จะเป็นศัตรูหาได้มีไม่, ดังนั้น เมตตาอันอยู่ประจำจิตของเธอ จึงเรียกว่า อสปตฺต ไม่มีศัตรู เพราะปราศจากข้าศึก.

[๕๔] ในอรรถกถาแก้ไว้สองนัย นัยแรกดังที่แปลนี้. ส่วนอีกนัยหนึ่ง ว่า **โส ภิกฺขุ** ภิกษุนั้น **ผรนฺโต** เมื่อแผ่ไป **ตํ เมตฺตํ** ซึ่งเมตตา นั้น **มานสํ** อันมีในจิต *** **อนวเสสํ** สู่สัตว์ทั้งปวงไม่เหลือ **อุทฺธํ จ = อารุปฺปุ** อรูปพรหม ด้วย **อโธ จ = กามธาตุ** สู่กามสัตว์ ด้วย **ติริยํ จ = รูปธาตุ** สู่รูปพรหม ด้วย *** **ภาวเย** พึงขยาย **กตฺวา** โดยทำ **ตํ เมตฺตํ** เมตตาจิตนั้น **อสมฺพาธํ จ** ไม่ให้มีขอบเขต **อเวรํ** ไม่ให้มีเวร **อสปตฺตํ จ** ไม่ให้มีศัตรู.

*** (หรือจะแปลอย่างนี้ก็ได้ คือ **ผรนฺโต** เมื่อแผ่ไป **ตํ เมตฺตํ** ซึ่งเมตตานั้น **มานสํ** อันมีในจิต **อุทฺธํ จ** คือ ในทิศเบื้องบน ด้วย **ยาว** เพียงไร **ภวคฺคา** แต่ภวัคคภูมิ (อรูปพรหม), **อโธ จ** คือ ในทิศเบื้องต่ำ ด้วย **ยาว** เพียงไร **อวีจิโต** แต่นรกอเวจี, **ติริยํ จ** คือ ในทิศเบื้องขวาง ด้วย **ยาว** เพียงไร **อวเสสทิสา** แต่ทิศที่เหลือ).

[๕๕] ครั้นทรงแสดงให้ภิกษุเหล่านั้นทราบว่า หลังจากได้แสดงวิธีการเจริญเมตตาภาวนาแล้ว บัดนี้จะทรงชี้อิริยาบถสำหรับการเจริญเมตตานั้นว่า มิได้กำหนดว่าจะต้องเป็นท่านั่งอย่างเดียวเหมือนที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นต้นว่า "ภิกษุพึงนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้ากรรมฐาน" แต่ภิกษุบรรเทาความเมื่อยขบจากอริยาบถได้ในระหว่างการเจริญเมตตาตามสบาย คือ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน โดยที่สำคัญคือ ตราบเท่าที่ยังเป็นผู้ตื่นกระปรี้กระเปร่า รู้สึกตัวอยู่ พึงดำรงสติในเมตตาฌานไว้. อีกประการหนึ่ง เมื่อภิกษุเจริญเมตตาจนถึงวสีภาวะแล้ว ไม่ว่าเธอจะยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ต้องเป็นผู้ปรารถนาว่าจะมีสติในเมตตาฌานเสมอ. นอกจากนี้ ยังแสดงอีกว่า ไม่

พฺรหฺมเมตํ วิหารมิธมาหุฯ

[๕๖]**พุทฺธา** พระพุทธเจ้าทั้งหลาย **อาหุ** ตรัสเรียก **เอตํ วิหารํ=เมตฺตาวิหารํ** ธรรมเครื่องอยู่นี้ **พรหฺมวิหารํ=เสฏฺฐวิหารํ** ว่าเป็นที่อยู่อันประเสริฐ[๕๗] **อิธ=อริยสฺส ธมฺมวินเย** ในพระธรรมวินัยของพระอริยเจ้า.

๑๐.ทิฏฺฐิญฺจ อนุปคฺคมฺม,

[๕๘]**โส ภิกฺขุ** ภิกษุนั้น **[เมตฺตาฌานโตวุฏฺฐาย]** ออกจากเมตตาฌานแล้ว[๕๙] **อนุปคมฺม** ไม่เข้าไปอาศัย **ทิฏฺฐึ จ** มิจฉาทิฏฐิ[๖๐] **สีลวา=โลกุตฺตรสีลวา** เป็นผู้มีศีลอันเป็นโลกุตระ **สมฺปนฺโน** สมบูรณ์ **ทสฺสเนน=โสตาปตฺติมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา** ด้วยสัมมาทิฏฐิในโสตาปัตติมรรค[๖๑] **วินย=วินยิตฺวา** กำจัด

สีลวา ทสฺสเนน สมฺปนฺโน;

กาเมสุ วินย เคธํ,

ว่าจะอริยาบถใดๆ มิได้สร้างอันตรายแก่เมตตาฌานเลย, ที่แท้แล้ว ตราบเท่าที่เธอยังหวังเป็นผู้ตั้งสติในเมตตาฌานอยู่ ก็จะต้องเป็นผู้ปราศจากความง่วงอยู่ตลอดเวลาเท่านั้นจึงตั้งสติได้, ความเนิ่นช้าจะไม่มีแก่เธอในการดำรงสติได้

[๕๖] หลังจากที่พระพระพุทธองค์ทรงแสดงวสีภาวะ คือความเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเจริญเมตตาและทรงชักชวนให้เจริญเมตตาไปแล้ว บัดนี้ทรงสรรเสริญเมตตาฌานนั้นว่า เป็นวิหารธรรมคือพรหมวิหารในบรรดาวิหารธรรม ๔ มีทิพพวิหารเป็นต้น ในพระธรรมวินัยอันเป็นอริยะนี้.

[๕๗] พฺรหฺมวิหารํ แปลว่า พรหมวิหาร โดยโวหารัตถนัย แต่มีความหมายตามสัททัตถนัยว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหมคือท่านผู้ประเสริฐ หรือการอยู่อย่างอย่างประเสริฐ เพราะเป็นการสร้างประโยชน์สุขให้แก่ตนและผู้อื่น. เพราะเป็นการอยู่อย่างสงบติดต่อกัน และเพราะไม่มีโทษในวิหารธรรม ๔ คือทิพพวิหาร พรหมวิหาร อริยวิหารและอิริยาบถวิหารเป็นต้น

[๕๘] ครั้นทรงแสดงเมตตาภาวนาโดยประการต่างๆแก่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว บัดนี้ เนื่องจากเมตตามีอารมณ์ที่เป็นสัตว์ จึงล่อแหลมต่อความเห็นผิดว่าเป็นอัตตา จึงทรงแสดงการทำเมตตาฌานนั้นให้เป็นบาทเจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุอริยภูมิด้วยยกการมิให้ถือเอามิจฉาทิฏฐิเป็นประธานแก่ภิกษุเหล่านั้น ด้วยคาถานี้.

[๕๙] พระพุทธองค์ทรงละข้อความนี้ไว้ วิธีการแสดงเช่นนี้เรียกว่า มิคปทวลัญชนัย วิธีการแสดงดุจการตามรอยเท้าเนื้อ คือ การที่จะเจริญวิปัสสนาโดยผ่านการเจริญฌานมาก่อน ก็จะต้องออกจากเมตตาฌานนั้นแล้วกระทำเมตตาฌานนั้นให้เป็นปาทกฌาน คือยกฌานขึ้นสู่ความเป็นไตรลักษณ์ จนบรรลุอริยภูมิที่ ๑ คือ โสตาปัตติมรรค. ในที่นี้พระพุทธองค์มิได้แสดงขั้นตอนนี้ไว้ แต่ผู้ศึกษาต้องเข้าใจหลักการนี้ แม้ไม่ได้ทรงแสดงไว้ก็ตาม.

[๖๐] การไม่เข้าไปอาศัยทิฏฐิ ในที่นี้มีอรรถาธิบายดังนี้. ภิกษุนั้นครั้นออกจากฌานนั้นแล้วพิจารณาไปตามแนวทางการกำหนดรูปธรรมและนามธรรมมีวิตกวิจารเป็นต้นที่ประกอบอยู่ในฌานนั้น แล้วจึงไม่เข้าไปอาศัยความเห็นผิดด้วยนามรูปปริจเฉทญาณ อย่างนี้ ว่า "นี้กองสังขารบริสุทธิ์, บุคคลย่อมถือไม่ได้ว่าเป็นสัตว์ในกองสังขารนี้"

[๖๑] ด้วยคำนี้แสดงภาวะที่บรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว กล่าวคือ หลังจากเจริญวิปัสสนาจนบรรลุโสตาปัตติมรรคญาณแล้ว ย่อมมีศีลคุณอันเป็นโลกุตระและความเห็นถูกที่ประกอบกับศีลอันเป็นโลกุตระนั้น.

น หิ ชาตุคฺคพฺภเสยฺย ปุน เรตีติฯ

เคธ๋=โลภ๋ ซึ่งความติด[๖๒] **กาเมสุ** ในวัตถุกามทั้งหลายได้แล้ว[๖๓] **น หิ เอติ** ย่อมไม่เข้าถึง **คพฺภเสยฺย๋** ซึ่งความเป็นผู้นอนครรภ์ **ปุน** อีก **ชาตุ=เอกำเสน** โดยแน่นอน. [๖๔]

เมตฺตปริตฺตๆ นิฏฺฐิตๆฯ

เมตฺตปริตฺต๋ เมตตปริตต์ **นิฏฺฐิต๋** จบแล้ว

[๖๒] ด้วยคำนี้ทรงแสดงกิเลสกาม

[๖๓] ควรทราบว่า การละกิเลสกามในที่นี้ ก็ด้วยสกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรคตามควรแก่อานุภาพของมรรค จะมีภายหลังจากที่บรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว มิใช่พระโสดาบันจะเป็นผู้ละกิเลสกาม.

[๖๔] คาถานี้เป็นอันตรัสถึงพระอรหัตตบุคคลโดยปริยาย เพราะเมื่อบรรลุพระอนาคามิผลแล้ว หลังจากจุติจะไม่เข้าถึงความเป็นมนุษย์อย่างแน่นอน ย่อมบังเกิดในสุทธวาสภูมิแล้วบรรลุพระอรหัตต์ปรินิพพานในสุทธาวาสภูมินั้น. สำนวนกล่าวเช่นนี้ เรียกว่า อวินาภาวนัย นัยที่ไม่อาจแยกกัน กล่าวคือ พระอนาคามีในสุทธาวาสภูมินั้นต้องบรรลุพระอรหัตต์อย่างแน่นอน โดยไม่กลับมาสู่ความเป็นมนุษย์อีก.

อนึ่ง คัมภีร์อรรถกถาประพันธ์บทสรุปเมตตสูตรไว้ดังนี้

> **พระตถาคตผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม ผู้ทรงฉลาดในประโยชน์ ตรัสกรณียเมตตสูตร อันมีประโยชน์ด้วยประการฉะนี้.**
>
> **ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีปัญญาบริบูรณ์ ได้รับความสงบแห่งหฤทัยอย่างยิ่งก็บรรลุสันตบท.**
>
> **เพราะฉะนั้นแล วิญญูชนผู้ประสงค์จะบรรลุสันตบทอันเป็นอมตะ ที่น่าอัศจรรย์ อันพระอริยเจ้ารักอยู่ ก็พึงทำกรณียะอันมีประโยชน์ ต่างโดยศีลสมาธิปัญญาอันไร้มลทิน ต่อเนื่องไม่ขาดสายเทอญ.**

ขันธปริตต์
ตำนานขันธปริตต์

ขันธปริตต์นี้ ใช้สำหรับสวดป้องกันภัยจากสัตว์ร้ายโดยเฉพาะสัตว์มีพิษอาทิงู ตะขาบ เป็นต้น โดยมีการตั้งความปรารถนาดี แผ่เมตตาไปยังสัตว์เหล่านั้นเป็นพื้นฐานและอิงอาศัยคุณพระรัตนตรัย. พระปริตต์นี้มาในพระบาฬี ๓ แห่ง คือ

๑. คัมภีร์ขันธกะ จูฬวรรค พระวินัยปิฎก อาจเป็นเพราะเหตุนี้ พระโบราณาจารย์จึงตั้งชื่อปริตต์นี้ว่า ขันธปริตต์ แต่มูลเหตุที่ทำให้พระองค์ตรัสพระสูตรนี้สำหรับเป็นมนต์คุ้มครองป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้ายแก่ภิกษุ คือ ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพลง พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า หากแผ่เมตตาให้แก่พระยางูใหญ่ ๔ พวก ภิกษุนี้ก็จะไม่ถูกงูกัดตาย รายละเอียดมาในคัมภีร์ขันธกะดังนี้

ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัดถึงมรณภาพ พวกภิกษุกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นไม่ได้แผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญางูทั้ง ๔ เป็นแน่ เพราะถ้าภิกษุรูปนั้น แผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญางูทั้ง ๔ ภิกษุรูปนั้นจะไม่พึงถูกงูกัดถึงมรณภาพ ตระกูลพญางูทั้ง ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ตระกูลพญางูวิรูปักขะ

๒. ตระกูลพญางูเอราปถะ

๓. ตระกูลพญางูฉัพยาปุตตะ

๔. ตระกูลพญางูกัณหาโคตมกะ.

ภิกษุรูปนั้นไม่ได้แผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญางูทั้ง ๔ นี้เป็นแน่ เพราะถ้าภิกษุนั้นแผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญางูทั้ง ๔ นี้ ภิกษุนั้นจะไม่พึงถูกงูกัดถึงมรณภาพ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แผ่เมตตาจิตไปสู่ตระกูลพญางูทั้ง ๔ นี้ เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตน เพื่อป้องกันตน. ก็แล พึงทำการแผ่อย่างนี้:- เรากับพญางูตระกูลวิรูปักขะจงมีเมตตาต่อกัน ดังนี้เป็นต้น

๒.พระบาฬีอังคุตรนิกาย จตุกกนิบาต มีพระสูตรเนื้อความเช่นนี้เหมือนกัน โดยชื่อว่าอหิราชสูตร

๓. พระบาฬีขุททกนิกาย ติกนิบาตชาตก ขันธชาตก โดยคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ว่าพระองค์ยกเรื่องที่มาในพระบาฬีทั้งสองนี้เป็นมูลเหตุตรัสขันธชาดก เล่าเนื้อความครั้งที่ทรงเสวยพระชาติเป็นพระดาบส บอกความมีเมตตาต่อพระยางูดังกล่าวเพื่อเป็นมนต์คุ้มครองแก่ดาบส ผู้เป็นสาวก ดังนี้

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **วิรูปกฺเขหิ เม เมตฺต** ดังนี้.

ได้ยินว่า เมื่อภิกษุนั้นกำลังผ่าฟืนอยู่ที่ประตูเรือนไฟ งูตัวหนึ่งเลื้อยออกจากระหว่างไม้ผุได้กัดเข้าที่นิ้วเท้า. ภิกษุนั้นมรณภาพในที่นั้นทันที. เรื่องที่ภิกษุนั้นมรณภาพได้ปรากฏไปทั่ววัด. ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า ได้ยินว่าภิกษุรูปโน้นกำลังผ่าฟืนอยู่ที่ประตูเรือนไฟ ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ ณ ที่นั้นเอง. พระศาสดาเสด็จมาตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุ ทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายหากภิกษุรูปนั้นจักได้เจริญเมตตาแผ่ถึงตระกูลพญางูทั้งสี่แล้ว งูก็จะไม่กัดภิกษุนั้น. แม้ดาบสทั้งหลายซึ่งเป็นบัณฑิตแต่ปางก่อน เมื่อพระพุทธเจ้ายังมิได้อุบัติ ก็ได้เจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้ง ๔ ปลอดภัยอันจะเกิดเพราะอาศัยตระกูลพญางูเหล่านั้นแล้วทรงนำเรื่องอดีตมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณี พระโพธิสัตว์อุบัติในตระกูลพราหมณ์ แคว้นกาสี ครั้นเจริญวัย สละกามสุข ออกบวชเป็นฤาษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด สร้างอาศรมบทอยู่ที่คุ้งแม่น้ำแห่งหนึ่งในหิมวันตประเทศ เพลิดเพลินในฌาน เป็นครูประจำคณะ มีหมู่ฤาษีแวดล้อมอยู่อย่างสงบ.

ครั้งนั้น ที่ฝั่งคงคา มีงูนานาชนิดทำอันตรายแก่พวกฤาษี. พวกฤาษีโดยมากได้ถึงแก่กรรม. ดาบสทั้งหลายจึงบอกเรื่องนั้นแก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์เรียกประชุมดาบสทั้งหมดแล้วกล่าวว่า หากพวกท่านเจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้ง ๔. งูทั้งหลายก็จะไม่กัดพวกเธอ เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้ไป พวกเธอจงเจริญเมตตาในตระกูลพญางูทั้ง ๔ แล้วจึงตรัสคาถาเป็นต้นว่าดังนี้ **ขอไมตรีจิตของเราจงมีกับตระกูลพญางูชื่อว่า วิรูปักขะ**

พระโพธิสัตว์ผูก(คาถาแสดงการแผ่เมตตาให้เป็น)พระปริตรนี้ให้แก่คณะฤาษี. ก็พระปริตรนี้ พึงทราบว่าท่านกล่าวไว้ในชาดกนี้ด้วยคาถาทั้งหลายตอนต้นเพราะแสดงเมตตาในตระกูลพญานาคทั้งสี่ อีกนัยหนึ่ง ก็เพราะจะทรงแสดงเมตตาภาวนาทั้งสอง คือ โดยเจาะจงและไม่เจาะจง ส่วนเหตุอื่น ก็ยังควรค้นคว้าหาต่อไป. ตั้งแต่นั้นคณะฤาษีตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์เจริญเมตตารำลึกถึงพระพุทธคุณ. เมื่อฤาษีรำลึกถึงพระพุทธคุณอยู่อย่างนี้ บรรดางูทั้งหลายทั้งหมดต่างก็หลีกไป แม้พระโพธิสัตว์ก็เจริญพรหมวิหาร มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประชุมชาดก. คณะฤาษีในครั้งนั้นได้เป็นพุทธบริษัทในครั้งนี้. ส่วนครูประจำคณะ คือเราตถาคตนี้แล.

บทขัดขันธปริตต์

สพฺพาสีวิสชาตีนํ
ทิพฺพมนฺตาคทำ วิย
ยนฺนาเสติ วิสํ โฆรำ
เสสญฺจาปิ ปริสฺสยำ
อาณกฺเขตฺตมฺหิ
สพฺพตฺถ
สพฺพทา สพฺพปาณินำ
สพฺพโสปิ นิวาเรติ

ปริตฺตณฺตมฺภณามเห

ยำ ขนฺธปริตฺตำ พระขันธปริตรใด **นิวาเรติ** ย่อมป้องกัน **วิสำ จ** พิษ, **ปริสฺสยำ อปิ** อีกทั้งอันตราย[๑]**เสสำ จ** ที่เหลือจากพิษ **สพฺพ-ปาณินำ** ของสัตว์ทั้งปวง **อาณาเขตฺตมฺหิ** ใน อาณาเขต[๒]**สพฺพตฺถ** ทั้งสิ้น **สพฺพทา** ตลอดกาลทุกเมื่อ **สพฺพโสปิ** แม้โดยประการทั้งปวง **วิย** ดุจ **ทิพฺพมนฺตาคทำ**[๓] ทิพยมนต์และโอสถทิพย์ **นาเสติ** ขจัด **วิสำ** พิษ **โฆรำ** ร้าย **สพฺพา - สีวิสชาตีนำ**[๔] แห่งสัตว์ชาติอสรพิษทั้งปวงได้.[๕]

เห สปฺปุริส ท่านสัตบุรุษ **มยำ** ขอเชิญพวกเรา **ภณาม** จงสวด **ตำ ขนฺธปริตฺตำ** ขันธปริตต์ นั้นเถิด.

---

[๑] ปริสฺสย แปลว่า สิ่งที่เผารนกายใจเดือดร้อน ได้แก่ อุปัทวะต่างๆ เช่น ภัยทางกายภายนอกเช่นจากสัตว์ร้ายเป็นต้น และเวรทางจิตภายในมีกามฉันทะเป็นต้น. วิเคราะห์ว่า ปริสหติ กายจิตฺตานิ ปริตาเปตีติ ปริสฺสโย

[๒] อาณาเขต ได้แก่ เขตกล่าวคือพื้นที่หมื่นโกฏจักรวาฬ ที่อานุภาพของพระปริตร์จะแผ่ไปถึงให้เทวดาสามารถรับรู้ได้

[๓] บทนี้เป็นคัพภสมาสคือสัตตมีตัปปุริสสมาสที่มีทวันทสมาสเป็นคัพภะ. วิ. ทิพฺเพ มนฺตา (ภาววิชฺชา) จ อาคทา (โอสโธ) จ ทิพฺพมนฺตาคทา มนต์หรือวิชาประจำภพ และ ยาวิเศษ ในเพราะความเป็นเทวดา ชื่อว่า ทิพฺพมนฺตาคทา.

หรืออีกนัยหนึ่ง ทิพฺพำ จ สา มนฺตา จาติ ทิพฺพมนฺตา. ทิพฺพมนฺตาย มิสฺสิโต อาคโท ทิพฺพมนฺตาคโท มนต์อันเป็นทิพย์ ชื่อว่า ทิพยมนต์. ยา อันเจือแล้วด้วยทิพยมนต์ ชื่อว่า ทิพพมนฺตาคท. โดยนัยนี้เป็นมัชเฌโลปตติยาตัปปุริสสมาสมีวิเสสนบุพพบทกัมมธารยสมาสเป็นคัพภะ.

ในที่นี้เลือกแปลตามรูปวิเคราะห์โดยนัยแรก. อนึ่ง คัมภีร์ปริตตฏีกา แนะว่า หากเป็นรูปว่า ทิพฺพมนฺตาคทำ ก็ตามนัยนี้ แต่ในกรณีที่มีรูปว่า ทิพฺพมนฺตคต แสดงว่า คต ศัพท์เป็นตัพภาวะ จึงมีความหมายว่า "ทิพยมนต์" เท่านั้น.

[๔] บทนี้เป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาสที่มีฉัฏฐีพหุพพีหิ, วิเสสนบุพพบทกัมมธารยสมาสและกิตบทเป็นคัพภะ. วิ. อาสี สีฆำ วิสำ เยสำ เตติ อาสีวิสา, วิรูปกฺขาทโย จตฺตาโร อหิราชาโน. พญางู ๔ มีท้าววิรูปักษ์เป็นต้น ชื่อว่า อาสีวิสา (อสรพิษ) เพราะมีพิษที่แล่นไปเร็ว. สพฺพา จ เต อาสีวิสา เจติ สพฺพาสีวิสา. อสรพิษทั้งปวง. ชายนฺติ ตาหิ สตฺตา มิสฺสิตา วิยาติ ชาติโย, ธรรมชาติเป็นเครื่องกำเนิดสัตว์ดุจว่าปะปนกัน ชื่อว่า ชาติ, เตสำ สพฺพาสีวิสานำ ชาติโย สัตว์ผู้มีชาติกำเนิดแห่งอสรพิษ.

[๕] แปลได้อีกนัยหนึ่งว่า **ยำ ... วิสำ** ยังพิษ **โฆรำ** อันร้าย **สพฺพาสีวิสชาตีนำ** แห่งสัตว์ชาติอสรพิษท. **นาเสติ** ให้ฉิบหายไป **ทิพฺพมนฺตาคทำ วิย** ดุจยาวิเศษอันเจือด้วยมนต์ทิพย์. **อปิ** อนึ่ง **ยำ ... นิวาเรติ** ย่อมกัน **ปริสฺสยำ** อันตราย **เสสำ** ที่เหลือจากพิษ **สพฺพปาณินำ** ของสัตว์ทั้งปวง **สพฺพตฺถ อาณาเขตฺตมฺหิ** ในอาณาเขตทั้งปวง **สพฺพโส** โดยประการทั้งปวง.
โดยนัยนี้ไม่เอา นาเสติ เป็นกิริยาอุปมาพากยางค์ โดยถือว่า อาขยาตไม่เป็นกิริยาพากยางค์ เป็นกิริยาคุมพากย์เท่านั้น.

ขันธปริตต์

วิรูปกฺเขหิ เม เมตฺตํ,	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **วิรูปกฺเขหิ = วิรูปกฺขนาคราชกุเล ปวตฺตุรเคหิ**[๖] งูซึ่งเป็นไปในตระกูลพระยานาควิรูปักษ์ **จ** ด้วย
เมตฺตํ เอราปเถหิ เม;	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **เอราปเถหิ = เอราปถนาคราชกุเล ปวตฺตุรเคหิ** งูซึ่งเป็นไปในตระกูลพระยานาคเอราปถะ **จ** ด้วย
ฉพฺยาปุตฺเตหิ เม เมตฺตํ,	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **ฉพฺยาปุตฺเตหิ = ฉพฺยาปุตฺตนาคราชกุเล ปวตฺตุรเคหิ** งูซึ่งเป็นไป ในตระกูลพระยานาคฉัพยาบุตร **จ** ด้วย
เมตฺตํ กณฺหาโคตมเกหิ จฯ	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ

---

[๖]ในที่นี้เพิ่มปาฐเสสะและเชื่อมวิภัตติตามคำแปลของปริตรฏีกา เพราะสมด้วยคำอธิบายของอรรถกถาอหิราชสูตรที่กล่าวถึงในย่อหน้าต่อไป.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า วิรูปกฺเขหิ เป็นตติยาวิภัตติลงในอรรถของจตุตถีวิภัตติว่า "วิรูปกฺขนาคราชกุเล ปวตฺตุรคานํ แปลว่า โหติ จงมี แก่งูซึ่งเป็นไป ในตระกูลพระยานาควิรูปักขะ"

อีกนัยหนึ่ง ให้เป็นตติยาวิภัตติในอรรถสหัตถะ มีอรรถของสหศัพท์ แปลว่า ... โหตุ จงมี กับพระยานาคตระกูลวิรูปักขะ. อย่างไรก็ตาม ทั้งสองนัยนี้ แปลโดยโวหารัตถนัยว่า ขอส่งเมตตาจิต (ความรักใคร่ดุจญาติมิตร) ไปยังงูในตระกูลวิรูปักษ์.

เกี่ยวกับงูพิษเหล่านี้ ท่านอรรถาธิบายว่า **อิมานิ จตฺตาริ อหิราชกุลานี**ติ อิทํ ทฏฺฐวิสาเนว สนฺธาย วุตฺตํฯ เยหิ เกจิ ทฏฺฐวิสา, สพฺเพเต อิเมสํ จตุนฺนํ อหิราชกุลานํ อพฺภนฺตรคตาว โหนฺติ" ในที่นี้ทรงประสงค์เอางูพิษพันธ์ฉก. งูพิษทุกประเภทล้วนอยู่ในตระกูลของพระยานาค ๔ ตระกูล (มีวิรูปักษ์เป็นต้น) นี้ทั้งนั้น" ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสถึงการสวดพระปริตรเพื่อกันภัยจากงูพิษทั้งปวงจึงตรัสเฉพาะพระยานาค ๔ ตระกูลนี้เท่านั้น. ส่วนในฎีกาอหิราชสูตรท่านเพิ่มว่า ธรรมดางูพิษทั้งหลายแบ่งออกเป็น ๑๖ ประเภทตามประเภทของความเร็วและความเปลี่ยนแปลงของพิษตระกูลละ ๔ ประเภทคือ ๑) ทฏฐวิส พวกที่ฉกกัดแล้วจึงปล่อยพิษ ๒) ทิฏฐวิส พวกที่มองดูก็ปล่อยพิษ ๓) ผุฏฐวิส พวกที่สัมผัสถูกจึงปล่อยพิษ ๔) วาตวิส พวกที่มีพิษเร็วดุจลม ในที่นี้ท่านหมายถึงงูประเภทแรกคือทฏฐวิส เพราะไปกัดภิกษุทั้งหลายตาย. มีข้อสังเกตว่า ในอรรถกถาใช้สองศัพท์ คือ นาค และ อหิ. นาค ศัพท์หมายถึงนาคที่อยู่ในนาคภพ ส่วน อหิ ศัพท์ หมายถึง งู เมื่อสมาสกับ ราช ศัพท์ จึงแปลว่า นาคผู้เป็นราชาแห่งงู. นอกจากนี้ในบางแห่งกล่าวว่า วิรูปักษ์เป็นเทพ ๑ ในท้าวจตุโลกบาล ๔ ดังที่ปรากฏในอาฏานาฏิยะปริตรข้างหน้า ใช่เป็นผู้เดียวกันหรือไม่ ฝากให้ผู้รู้ช่วยค้นคว้าหาหลักฐานสืบไป.

	กณฺหาโคตมเกหิ = กณฺหาโคตมกนาคราช-กุเล ปวตฺตุรเคหิ งูซึ่งเป็นไปในตระกูลพระยานาคโคตมกะ **จ** ด้วย.
‘‘อปาทเกหิ เม เมตฺตํ,	[๗]**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **อปาทเกหิ** สัตว์ไม่มีเท้า[๘]
เมตฺตํ ทฺวิปาทเกหิ เม;	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **ทฺวิปาทเกหิ** สัตว์ ๒ เท้า[๙]
จตุปฺปเทหิ เม เมตฺตํ,	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **จตุปฺปาทเกหิ** สัตว์ ๔ เท้า[๑๐]
เมตฺตํ พหุปฺปเทหิ เมฯ	**เมตฺตํ=เมตฺตสมฺปยุตฺตจิตฺตํ** เมตตาจิต **เม** ของเรา **โหตุ** จงมี **สทฺธึ** กับ **พหุปฺปปาทเกหิ** สัตว์มากเท้า.[๑๑]
‘‘มา มํ อปาทโก หึสิ,	[๑๒]**อปาทโก** สัตว์ไม่มีเท้า **มา หึสิ** อย่าเบียดเบียน **มํ** ข้าพเจ้า.
มา มํ หึสิ ทฺวิปาทโก;	**ทฺวิปาทโก** สัตว์ ๒ เท้า **มา หึสิ** อย่าเบียดเบียน **มํ** ข้าพเจ้า.
มา มํ จตุปฺปโท หึสิ,	**จตุปฺปโท** สัตว์ ๔ เท้า **มา หึสิ** อย่าเบียดเบียน **มํ** ข้าพเจ้า.

---

[๗] ครั้นตรัสถึงการแผ่เมตตาโดยเจาะจงถึงงูในตระกูล ๔ เหล่านั้นแล้ว ในคาถานี้ตรัสถึงการแผ่เมตตาไปยังสัตว์เหล่าอื่นทั้งสิ้นโดยประเภทที่จำแนกออกตามลักษณะของอวัยวะ คือ ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า สี่เท้า และมากเท้า.

[๘] สัตว์ไม่มีเท้า ในอรรถกถาท่านกล่าวว่า ได้แก่ สัตว์ที่มีรูปร่างยาวทั้งสิ้น และพวกปลาทั้งหลาย. อนึ่งคำว่า สัตว์ที่มีรูปร่างยาว นี้ท่านกล่าวไว้โดยโคพลิพัททนัย นัยที่กล่าวพาดพิงถึงพลิพัทท แต่หมายเฉพาะโคประเภทอื่นเช่น ทมฺม วจฺฉ ชรคฺคว เพราะได้ระบุชื่อ พลิพัททแล้ว ดังนั้น คำว่า โค จึงหมายถึง โคประเภทอื่นดังกล่าว ฉันใด คำว่า ไม่มีเท้านี้ จึงหมายถึงสัตว์ไม่มีเท้าที่มีรูปร่างยาวประเภทอื่นที่นอกจากงู เพราะได้กล่าวไว้ในคาถาแรก ฉันนั้น.

[๙] ได้แก่ พวกมนุษย์และพวกนกเป็นต้น

[๑๐] ได้แก่ เดียรัจฉาน ๔ เท้าทั่วไปเช่น โค กระบือ ช้าง ม้าเป็นต้น

[๑๑] ได้แก่ ตะขาม แมลงป่อง แมงมุมเป็นต้น.

[๑๒] คาถานี้ทรงแสดงการไม่เข้าถึงทุกข์และสิ่งไม่เกื้อกูล และการแผ่เมตตาโดยการร้องขอความรักใคร่จากสัตว์เหล่านั้น.

มา มं หึสิ พหุปฺปโทฯ

พหุปฺปโท สัตว์มากเท้า **มา หึสิ** อย่าเบียดเบียน **มं** ข้าพเจ้า.

‘‘สพฺเพ สตฺตา สพฺเพ ปาณา,
สพฺเพ ภูตา จ เกวลา;
สพฺเพ ภทฺรานิ ปสฺสนฺตุ,

สพฺเพ สตฺตา ขอสรรพสัตว์ **สพฺเพ ปาณา** ขอผู้มีชีวิตทุกตัวตน. **สพฺเพ ภูตา** ขอผู้เกิดแล้วทั้งปวง[๑๓] **เกวลา** ถ้วนทั่วทุกตัวตน **ปสฺสนฺตุ** จงพบพาน **ภทฺรานิ** ความเจริญ[๑๔] **สพฺเพ=สพฺพานิ** ทุกอย่างเถิด,

มา กิญฺจิ ปาปมาคมาฯ

(**เอเตสุ** ในสัตว์เหล่านั้นที่กล่าวมา) **ปาปं=ทุกฺขं** ขอความทุกข์ **มา อาคมา =ปาปุณาตุ** จงอย่าเข้าถึง **กญฺจิ=เอกं สตฺตมฺปิ** แม้สัตว์สักผู้หนึ่ง[๑๕].

‘‘อปฺปมาโณ พุทฺโธ,

[๑๖]**พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า **อปฺปมาโณ= อปฺปมาณคุโณ** ทรงคุณหาประมาณมิได้.[๑๗]

---

[๑๓] คำว่า สตฺตา ก็ดี ปาณา ก็ดี ภูตา ก็ดี ทั้งสามนี้มีความหมายเหมือนกัน ต่างกันเพียงพยัญชนะ เป็นเววจนะกัน โดยกล่าวถึงสัตว์ทั้งปวง. คำว่า สตฺตา หมายถึง ผู้ที่ยังติดข้องอยู่ในสังสารวัฏฏ์ คือ ในขันธ์ทั้ง ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ. คำว่า ปาณา หมายถึง สัตว์นั่นเองแต่โดยเกี่ยวกับชีวิตกล่าวคือเป็นไปด้วยลมหายใจเข้าออก. คำว่า ภูตา ได้แก่ ผู้ที่เกิดมาจนเจริญเติบโตแล้ว. เกวล ศัพท์มีอรรถ๒คือ ล้วนๆ ไม่ปะปน และ ทั้งหมด ในที่นี้หมายถึง สัตว์ทั้งปวงที่กล่าวมา.

[๑๔] ภทฺร ท่านแก้เป็น สาธุ > กลฺยาณ, อิฏฺจารมฺมณ สิ่งดีงาม หรือ น่าอภิรมย์ หมายถึง ขอส่งความปรารถนาดีให้สัตว์เหล่านั้นที่ได้เอ่ยนามมาแล้วข้างต้นจงประสบกับสิ่งดีงาม มีประโยชน์ น่าอภิรมย์

[๑๕] เป็นการแผ่เมตตาอีกรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือ ส่งความปรารถนาดีต่อสัตว์เหล่านั้นว่า "สพฺเพ อเวรา อพฺยาปชฺชา สุขี นิทฺทุกฺขา โหนฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน มีความสุข ปราศจากทุกข์เถิด". ข้อความนี้ท่านให้คำแปลไว้หลายนัย คือ กิญฺจิ แปลว่า ไรๆ หมายถึง สัตว์แม้เพียงเล็กน้อยก็ได้, บาปแม้เพียงเล็กน้อย ก็ได้ โดยเป็นบทกรรมหรือกัตตาก็ได้. ส่วน ปาปं หมายถึง อกุศลก็ได้ หมายถึง ความทุกข์ก็ได้ และเป็นบทกัตตาหรือกรรมก็ได้.

[๑๖] ครั้นให้ภิกษุเจริญเมตตาไปยังสรรพสัตว์ด้วยอาการที่ไม่เจาะจงแล้ว คาถานี้ทรงให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย.

[๑๗] กล่าวตามชาตกัฏฐกถา ซึ่งหมายถึงพุทธรัตนะเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าชื่อว่าหาประมาณมิได้ เพราะทรงพระคุณอันหาประมาณมิได้และเพราะไม่ทรงมีกิเลสผู้ทำประมาณคือสร้างความเปรียบเทียบมีราคะเป็นต้น. พระธรรมชื่อว่า ไม่มีประมาณ เพราะความไม่มีผู้ใดสามารถสร้างขอบเขตจำกัดของพระธรรมและพระสงฆ์ชื่อว่า ไม่มีประมาณ เพราะประกอบด้วยโลกุตรธรรมอันไม่มีประมาณนั้น.

อีกนัยหนึ่ง ตามนัยของอรรถกถาอังคุตรนิกาย ทั้งสามบทนี้หมายถึงพระพุทธคุณ ธรรมคุณและสังฆคุณว่า "พุทฺโธ=พุทฺธคุณं อปฺปมาโณ ทรงพระคุณไม่มีประมาณ (กำหนด,เทียบเคียงไม่ได้)" ถึงพระธรรมและพระสงฆ์ก็นัยนี้.

อปฺปมาโณ ธมฺโม,	**ธมฺโม** พระโลกุตรธรรม ๙ **อปฺปมาโณ** ไม่มีใครสร้างประมาณได้.
อปฺปมาโณ สงฺโฆ,	**สงฺโฆ** พระสงฆ์ **อปฺปมาโณ=อปฺปมาณ-สมนฺนาคโต** ประกอบด้วยโลกุตรธรรมอันหาประมาณมิได้.
ปมาณวนฺตานิ สรีสปานิ ฯ ‘‘อหิ วิจฺฉิกา สตปทีฯ อุณฺณนาภิ สรพู มูสิกา;	[๑๘]**สรีสปานิ** สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย[๑๙] คือ **อหิ** งู **วิจฺฉิกา** แมงป่อง **สตปทีฯ** ตะขาบ **อุณฺณนาภิ** แมงมุม **สรพู** ตุ๊กแก **มูสิกา** หนู[๒๐] **ปมาณวนฺตานิ** เป็นสัตว์มีประมาณ.[๒๑]
กตา เม รกฺขา กตํ เม ปริตฺตํ,	**รกฺขา=คุตฺติ** การคุ้มครอง (**อตฺตโน** ซึ่งตน **วตฺถุตฺตยคุณานุสฺสรนฺเตน** ด้วยการรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย **เอตสํ สตฺตา**นำ จากสัตว์เหล่านี้) **เม=มยา** อันเรา **กตา** ทำแล้ว, **ปริตฺตํ** การต้านทาน **เม=มยา** อันเรา **กตํ** ทำแล้ว.
ปฏิกฺกมนฺตุ ภูตานิฯ	**ภูตานิ** ขอเหล่าสัตว์ (**อหิตชฺฌาสยานิ** ผู้ประสงค์ความไม่เกื้อกูล **มยิ** ในเรา) **ปฏิกฺกมนฺตุ** จงหลีกไป.

---

[๑๘] คาถานี้พระผู้มีพระภาคแสดงภาวะที่คุณพระรัตนตรัยมีประมาณหามิได้ แต่สัตว์เลื้อยคลานเหล่านี้มีประมาณเกี่ยวกับการมีกิเลสที่สร้างประมาณกล่าวคือราคะเป็นต้นที่เกิดขึ้นแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมให้คนอื่นเข้าใจว่าผู้นั้นยังเป็นคนธรรมดา ไม่สูงส่งเหมือนพระอริยะ

[๑๙] สรีสป หมายถึง กลุ่มสัตว์เลื้อยคลานที่มีสรีระยาว . ท่านบัญญัติศัพท์นี้ขึ้นโดยอาการที่ดำเนินไป กล่าวคือ เป็นสัตว์ที่ไปด้วยสรีระ (สรีเรน สปฺปนฺติ), หรือสัตว์ที่เลื้อยไป (สรนฺตา คจฺฉนฺติ) , หรือสัตว์ที่ไปโดยศีรษะ (สิเรน สปนฺติ) คำนี้เป็นคำกล่าวรวมๆ ซึ่งท่านจะแสดงโดยแยกแยะเจาะจงรายตัวด้วยคำว่า อหิ งู เป็นต้น ในลำดับ.

[๒๐] สัตว์เหล่านี้ท่านให้ความหมายตามกริยาความเป็นอยู่ของพวกมันดังนี้.

วิจฺฉิกา = วงฺกนงฺคุฏฺฐวิจฺฉิกชาติโย แมงป่อง ชื่อว่า วิจฺฉิก เพราะเป็นไปด้วยหางโค้งงอ

สตปที = อเนกปทวนฺโต วิจฺฉิกา ตะขาบ ชื่อว่า สตปที ได้แก่ สัตว์เลื้อยคลานที่มีเท้ามาก

อุณฺณนาภี = มกฺกโฏ > นาภิโต อุณฺณาสทิสํ สุตฺตํ นิกฺขมติ แมงมุม ชื่อว่า อุณฺณนาภิ เพราะมีด้ายที่เป็นเหมือนเส้นขน (ใย) ออกจากสะดือ.

สรพู = ทหรกาเล ตกฺกจฺจสทฺเทน รวนฺตา ตุ๊กแก ชื่อว่า สรพู เพราะร้องด้วยเสียง "ตกฺกจฺจ (ตั๊กแก)" ในกาลที่ยังเล็ก.

มูสิกา = อุนฺทุรา, มุสํ กโรนฺติ หนู ชื่อว่า มูสิก เพราะชอบขโมย

[๒๑๒๑] ขันธชาตกัฏฐกถาอธิบายเหตุผลของคาถานี้ว่า การที่ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอย่างนี้ว่า ด้วยอานุภาพของพระรัตนตรัยอันหาประมาณมิได้ ขอสัตว์ทั้งหลายอันมีประมาณเหล่านี้ จงทำการปกป้องรักษาตลอดคืนวัน.

‘‘โสหํ นโม ภควโต,	**โส อหํ** ข้าพเจ้านั้น (**กตปริตฺโต** มีการป้องกันแล้ว) **กโรมิ** ขอทำ **นโม** ความนอบน้อม[๒๒] (**พุทฺธสฺส) ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า (**สพฺพสฺสปิ** แม้ทุกพระองค์ **ปริ-นิพฺพุตสฺส** ผู้เสด็จปรินิพพาน **อตีตสฺส** ล่วงไป)
นโม สตฺตนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ	**กโรมิ** กระทำอยู่ **นโม** ซึ่งความนอบน้อม **สมฺมาสมฺพุทฺธานํ** แด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า **สตฺตนฺนํ** เจ็ดพระองค์[๒๓] **วิปสฺสีอาทีนํ** มีพระพุทธวิปัสสีเป็นต้น **ปรินิพฺพุตานํ** ผู้เสด็จปรินิพพานแล้ว **ปฏิปาฏิยา** โดยลำดับ[๒๔].
ขนฺธปริตฺตํ นิฏฺฐิตํ	**ขนฺธปริตฺตํ** ขันธปริตต์ **นิฏฺฐิตํ** จบแล้ว

[๒๒] นโม ศัพท์นี้เป็นนิบาตมีอรรถทุติยาวิภัตติ แปลว่า ซึ่งการนอบน้อม.

[๒๓] คัมภีร์ปริตตฏีกากล่าวว่า การที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการนอบน้อมพระพุทธเจ้าในอดีต ๗ พระองค์ เพราะเหตุที่พระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นยังคงมีอยู่จนถึงทุกวันนี้.

[๒๔] เชื่อมความแปลตามชาตกัฏฐกถา ขันธชาตกวัณณนา. คัมภีร์ปริตตฏีกา กล่าวว่ายังมีอีกนัยหนึ่งว่า “**โส อหํ** ข้าพเจ้านั้น (**กตปริตฺโต** ได้ทำการป้องกันแล้ว **เอวํ** อย่างนี้) **กโรมิ** กระทำอยู่ **นโม** ซึ่งความนอบน้อม **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า, **นโม=นมกาโร** การทำความนอบน้อม **มยา** อันข้าพเจ้า **กโต** กระทำแล้ว **สมฺมาสมฺพุทฺธานํ** แด่พระสัมพุทธเจ้า **สตฺตนฺนํ** เจ็ดพระองค์. **ภูตานิ** ขอเหล่าสัตว์ **ปฏิกฺกมนฺตุ** จงหลีกไป.

โมรปริตต์
ตำนานโมรปริตต์

โมรปริตร์นี้ พระโบราณาจารย์นำมาจากคัมภีร์ขุททกนิกาย ทุกนิบาต โมรชาดก ที่เป็นเหตุการณ์ แต่ครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกยูงทองโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้คลาดแคล้วจากอันตรายจากมนุษย์ ด้วยอาศัยมนต์ที่เรียกว่า พรหมมนต์.

ในคัมภีร์อรรถกถาเอกกนิบาต อังคุตรนิกาย ยกเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์สำหรับบุคคลผู้หลงไหลในรูปจนกระทั่งเกิดภยันตราย โดยยกเนื้อความในชาตัฏฐกถา โมรชาดกวัณณนามาแสดงไว้ดังนี้

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุผู้กระสันตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **อุเทตยญฺจกฺขุมา เอกราชา** ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลายนำภิกษุนั้นไปเฝ้าพระศาสดา เมื่อพระองค์ตรัสถามว่า เธอกระสันจริงหรือ?. ภิกษุกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า, เมื่อถูกตรัสถามว่า เธอเห็นอะไรจึงกระสัน?, จึงกราบทูลว่า เห็นมาตุคามคนหนึ่งซึ่งประดับตกแต่งกาย. พระศาสดารับสั่งกะภิกษุนั้นว่า ดูก่อนภิกษุ ขึ้นชื่อว่ามาตุคามทำไมจักไม่รบกวนจิตคนเช่นเธอ แม้บัณฑิตแต่ก่อน พอได้ยินเสียงมาตุคาม กิเลสที่สงบมาเจ็ดร้อยปีได้โอกาสยังกำเริบได้ทันที, สัตว์ทั้งหลายแม้บริสุทธิ์ยังเศร้าหมองได้, แม้สัตว์ผู้เปี่ยมด้วยยศสูง ยังถึงความพินาศได้, จะกล่าวไปทำไมถึงสัตว์ผู้ไม่บริสุทธิ์ ดังนี้แล้วทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า

ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในกำเนิดนกยูง ในเวลาเป็นฟอง มีกระเปาะฟองคล้ายสีดอกกรรณิการ์ตูม ครั้นเจาะกระเปาะฟองออกมาแล้ว มีสีดุจทองคำ น่าดู น่าเลื่อมใส มีสายแดงพาด ในระหว่างปีก. นกยูงนั้นคอยระวังชีวิตของตน อาศัยอยู่ ณ พื้นที่เขาทัณฑกหิรัญแห่งหนึ่ง ใกล้แนวเขาที่สี่เลยแนวเขาที่สามไป. ตอนสว่างนกยูงทองจับอยู่บนยอดเขา มองดูพระอาทิตย์กำลังขึ้นเมื่อจะผูกมนต์อันประเสริฐ เพื่อรักษาป้องกันตัว ณ ภูมิภาคที่หาอาหาร จึงกล่าวคาถาเป็นต้นว่า :-

> **พระอาทิตย์ได้เป็นดวงตาของโลก เป็นเจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก กำลังอุทัยขึ้นมาทอแสงอร่ามสว่างไปทั่วปฐพี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระอาทิตย์นั้น ซึ่งทอแสงอร่ามสว่างไปทั่วปฐพี ข้าพเจ้าอันท่านช่วยคุ้มกันแล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดวัน.**

พระโพธิสัตว์ ครั้นนอบน้อมพระอาทิตย์ด้วยคาถานี้ อย่างนี้แล้ว จึงนมัสการพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จปรินิพพานไปแล้วในอดีต และพระคุณของพระพุทธเจ้า ด้วยคาถาที่สองว่า :-

พราหมณ์เหล่าใด ผู้ถึงฝั่งแห่งเวทในธรรมทั้งปวง ขอพราหมณ์เหล่านั้น จงรับความนอบน้อมของข้าพเจ้า และขอจงคุ้มครองข้าพเจ้าด้วย.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ขอนอบน้อมแด่พระโพธิญาณ ขอนอบน้อมแด่ผู้หลุดพ้นแล้ว ขอนอบน้อมแด่วิมุตติธรรมของท่านผู้หลุดพ้นแล้ว.

นกยูงนั้นเชิญพระปริตรนี้แล้ว จึงเที่ยวไปแสวงหาอาหาร.

นกยูงนั้นครั้นเจริญปริตรนี้คือการป้องกันนี้แล้ว จึงเที่ยวไปแสวงหาอาหารนานาชนิด เพื่อต้องการดอกไม้ผลไม้เป็นต้นในที่หาอาหารของตน.

นกยูงครั้นเที่ยวไปตลอดวันอย่างนี้แล้ว ตอนเย็นก็จับอยู่บนยอดเขามองดูดวงอาทิตย์ซึ่งกำลังตก ระลึกถึงพระพุทธคุณเมื่อจะผูกมนต์อันประเสริฐอีก เพื่อรักษาคุ้มกันในที่อยู่ จึงกล่าวว่า :-

ดวงอาทิตย์นี้ เป็นดวงตาของโลก เป็นเจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก มีสีทอง ส่องแสงสว่างไปทั่วปฐพีแล้วอัสดงคตไป เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจักขอนอบน้อมดวงอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีทองส่องแสงสว่างไปทั่วปฐพี.

ข้าพเจ้าอันท่านคุ้มครองแล้วในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน. พราหมณ์เหล่าใด ผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ในธรรมทั้งปวง ขอพราหมณ์เหล่านั้น จงรับการนอบน้อมและจงคุ้มครองข้าพเจ้าด้วย

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย แด่พระโพธิญาณ แด่ท่านผู้หลุดพ้นแล้ว แด่วิมุตติธรรมของท่านผู้หลุดพ้นแล้ว.

นกยูงนั้น ครั้นเจริญพระปริตรนี้แล้วจึงพักอยู่.

นกยูงนั้นครั้นเจริญพระปริตร คือการป้องกันนี้แล้ว จึงพักอยู่ ณ ที่อยู่นั้น. ด้วยอานุภาพแห่งพระปริตรนี้ นกยูงมิได้มีความกลัว ความสยดสยองตลอดคืนตลอดวัน.

ลำดับนั้น พรานชาวบ้านเนสาทคนหนึ่ง อยู่ไม่ไกลกรุงพาราณสีท่องเที่ยวไปในหิมวันตประเทศ เห็นนกยูงโพธิสัตว์จับอยู่บนยอดเขาทัณฑกหิรัญ จึงกลับมาบอกลูก. อยู่มาวันหนึ่ง พระนางเขมาพระเทวีของพระเจ้ากรุงพาราณสี ทรงสุบินเห็นนกยูงสีทองแสดงธรรม ขณะตื่นพระบรรทมได้กราบทูลสุบินแด่พระราชาว่า ขอเดชะ ข้าแต่พระองค์หม่อมฉันประสงค์จะฟังธรรมของนกยูงสีทองเพคะ. พระราชาจึงมีพระดำรัสถามพวกอำมาตย์. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า พวกพราหมณ์คงจะทราบพ่ะย่ะค่ะ. พราหมณ์ทั้งหลายสดับพระราชปุจฉาแล้ว จึงพากันกราบทูลว่า ขอเดชะ นกยูงสีทองมีอยู่แน่ พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า มีอยู่ที่ไหนเล่า. จึงกราบทูลว่า พวกพรานจักทราบพระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งให้ประชุมพวกพรานแล้วตรัสถาม. ครั้นแล้วบุตรพรานคนนั้นก็กราบทูลว่า ขอเดชะ ข้าแต่มหาราช นกยูงสีทองมีอยู่จริงอาศัยอยู่ ณ ทัณฑกบรรพต พระเจ้าข้า. พระราชารับสั่งว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงไปจับนกยูงนั้นมาอย่าให้ตาย. พรานจึงเอาบ่วงไปดักไว้ที่ ณ ที่นกยูงหาอาหาร. แม้ในสถานที่ที่นกยูงเหยียบ บ่วงก็หาได้กล้ำกรายเข้าไปไม่. พรานไม่สามารถจับนกยูงได้ ท่องเที่ยวอยู่ถึงเจ็ดปี ได้ถึงแก่กรรมลง ณ ที่นั้นเอง. แม้พระนางเขมาราชเทวี เมื่อไม่ได้สมพระประสงค์ก็สิ้นพระชนม์. พระราชาทรงกริ้วว่า พระเทวีได้สิ้นพระชนม์ลงเพราะอาศัยนกยูง จึงให้จารึกอักษรไว้ในแผ่นทองว่า **"ในหิมวันตประเทศมีภูเขาลูกหนึ่งชื่อทัณฑกบรรพต นกยูงสีทองตัวหนึ่งอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น ผู้ได้กินเนื้อของมัน ผู้นั้นจะไม่แก่ไม่ตาย จะมีอายุยืน"** แล้วเก็บแผ่นทองไว้ในหีบทอง. ครั้นพระราชาสวรรคตแล้วพระราชาองค์อื่นครองราชสมบัติ. ทรงอ่านข้อความในสุพรรณบัฏมีพระประสงค์จะไม่แก่ไม่ตาย จึงทรงส่งพรานคนอื่นไป ให้เที่ยวแสวงหา. แม้พรานนั้นไปถึงที่นั้นแล้วก็ไม่สามารถจะจับพระโพธิสัตว์ได้ ได้ตายไปในที่นั้นเอง. โดยทานองนี้พระราชาสวรรคตไปหกชั่วพระองค์ ครั้นถึงองค์ที่เจ็ดครองราชสมบัติจึงทรงส่งพรานคนหนึ่งไป. พรานนั้นไปถึงแล้วก็รู้ถึงภาวะที่บ่วงมิได้กล้ำกรายแม้ในที่ที่นกยูงโพธิสัตว์เหยียบ และการที่นกยูงโพธิสัตว์เจริญพระปริตรป้องกันตนก่อนแล้ว จึงบินไปหาอาหาร ดังนี้แล้ว จึงขึ้นไปยังปัจจันตชนบท จับนางนกยูงได้ตัวหนึ่ง ฝึกให้รู้จักฟ้อนด้วยเสียงปรบมือ และให้รู้จักขันด้วยเสียงดีดนิ้ว. ครั้นฝึกนางนกยูงจนชำนาญดีแล้ว จึงพามันไป เมื่อนกยูงทองยังไม่เจริญพระปริตร ได้ปักโคนบ่วงดักไว้ในเวลาเช้า ทำสัญญาณ ให้นางนกยูงขัน. นกยูงทองได้ยินเสียงมาตุคามซึ่งเป็นข้าศึกแล้ว ก็เร่าร้อนด้วยกิเลสไม่อาจเจริญพระปริตรได้ จึงบินโผไปติดบ่วง.พรานจึงจับนกยูงทองไปถวายพระเจ้าพาราณสี. พระราชาทอดพระเนตรเห็นรูปสมบัติของนกยูงทอง ก็ทรงพอพระทัยพระราชทานที่ให้จับ. นกยูงทองโพธิสัตว์จับอยู่เหนือคอนที่เขาจัดแต่งให้จึงทูลถามว่า ข้าแต่มหาราช เพราะเหตุไรจึงมีรับสั่งให้จับ

ข้าพเจ้า. พระราชาตรัสว่า ข่าวว่าผู้ใดกินเนื้อเจ้า ผู้นั้นจะไม่แก่ไม่ตาย ข้าพเจ้าต้องการกินเนื้อเจ้า จะไม่แก่ไม่ตายบ้าง จึงให้จับเจ้ามา. นกยูงทองทูลว่า ข้าแต่มหาราช คนทั้งหลายกินเนื้อข้าพเจ้าจะไม่แก่ไม่ตายก็ช่างเถิด แต่ข้าพเจ้าจักตายหรือ. รับสั่งว่า จริง เจ้าต้องตาย. กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช เมื่อข้าพเจ้าต้องตาย ผู้ที่กินเนื้อข้าพเจ้าแล้วทำอย่างไรจึงไม่ตาย เล่า. รับสั่งว่า เจ้ามีตัวเป็นสีทอง เพราะฉะนั้นมีข่าวว่า ผู้ที่กินเนื้อเจ้าแล้วจักไม่แก่ไม่ตาย. กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพเจ้ามีสีทอง เพราะไม่มีเหตุหามิได้ เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในนครนี้แหละ ทั้งตนเองก็รักษาศีลห้า แม้ชนทั้งหลายทั่วจักรวาลก็ให้รักษาศีล ข้าพเจ้าสิ้นชีพแล้วก็ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ดำรงอยู่ในภพนั้นจนตลอดอายุ จุติจากนั้นแล้ว จึงมาเกิดในกำเนิดนกยูง เพราะผลแห่งอกุศลกรรมอื่นอีกอย่างหนึ่ง, แต่ตัวมีสีทองก็ด้วยอานุภาพศีลห้าที่รักษาอยู่ก่อน. รับสั่งถามว่า เจ้าพูดว่า เจ้าเป็นเจ้าจักรพรรดิรักษาศีลห้า ตัวมีสีเป็นทองเพราะผลของศีล ข้อนี้ข้าพเจ้าจะเชื่อได้อย่างไร มีใครเป็นพยาน. กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช มี. รับสั่งถามว่า ใครเล่า. กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช เมื่อครั้งเป็นเจ้าจักรพรรดิ ข้าพเจ้านั่งรถสำเร็จด้วยแก้วเจ็ดประการ เที่ยวไปในอากาศ รถของข้าพเจ้านั้นจมอยู่ภายใต้ภาคพื้นสระมงคลโบกขรณี โปรดให้ยกรถนั้นขึ้นจากสระมงคลโบกขรณีเถิด รถนั้นจักเป็นพยานของข้าพเจ้า. พระราชารับสั่งว่า ดีละ ดังนี้แล้วให้วิดน้ำออกจากสระโบกขรณี ยกรถขึ้นได้จึงทรงเชื่อคำของพระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช ธรรมที่ปรุงแต่งทั้งหมด ที่เหลือนอกจากพระอมตมหานิพพานแล้ว ชื่อว่าไม่เที่ยง มีความสิ้นและความเสื่อมเป็นธรรมดา เพราะมีแล้วกลับไม่มี ดังนี้ แล้วให้พระราชาดำรงอยู่ในศีลห้า. พระราชาทรงเลื่อมใสบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยราชสมบัติ ได้ทรงกระทำสักการะเป็นอันมาก. นกยูงทองถวายราชสมบัติคืนแด่พระราชา พักอยู่ ๒-๓ วัน จึงถวายโอวาทว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงทรงไม่ประมาทเถิดแล้วบินขึ้นอากาศไปยังภูเขาทัณฑกหิรัญ. ฝ่ายพระราชาดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์แล้ว ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น เสด็จไปตามยถากรรม.

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประกาศสัจธรรม ประชุมชาดก. เมื่อจบสัจธรรม ภิกษุผู้กระสันตั้งอยู่ในพระอรหัต. พระราชาในครั้งนั้นได้เป็นอานนท์ในบัดนี้.ส่วนนกยูงทองได้เป็นเราตถาคตนี้แล.

บทขัดโมรปริตต์

ปูเรนฺตำ โพธิสมฺภาเร
นิพฺพตฺตำ โมรโยนิยำ
เยน สำวิหิตารกฺขำ
มหาสตฺตำ วเนจรา
จิรสฺสำ วายมนฺตาปิ
เนว สกฺขึสุ คณฺหิตุ
พฺรหฺมมนฺตนฺติ อกฺขาตำ

ปริตฺตำ ตำ ภณาม เห.

วเนจรา[๑] นายพราน **วายมนฺตาปิ** ถึงจะพยายาม **จิรสฺสำปิ** เป็นเวลาช้านาน[๒] **น สกฺขึสุ** ไม่สามารถ **คณฺหิตุ** จับ **มหาสตฺตำ** พระมหาสัตว์ **เอว** เทียว **นิพฺพตฺตำ** ผู้เกิด **โมรโยนิยำ** ในกำเนิดนกยูง[๓] **โพธิสมฺภาเร**[๔] **ปูเรนฺตำ** ทรงบำเพ็ญโพธิสมภารอยู่ **สำวิหาตารกฺขำ** ทรงคุ้มครองตนได้[๕] **เยน โมรปริตฺเตน** เพราะโมรปริตต์ใด[๖]

เห สปฺปุริส ท่านสัตบุรุษ **มยำ** ขอเชิญพวกเรา **ภณาม** จงสวด **ตำ โมรปริตฺตำ** โมรปริตต์ นั้น **พฺรหฺมมนฺตำ อิติ อกฺขาตำ=โถมิตำ** ที่บัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นกล่าวสรรเสริญว่า "พรหมมนต์" เถิด.[๗]

---

[๑] วเนจรา บทนี้เป็นอลุตตสมาส สมาสที่ไม่ลบวิภัตติ เหมือนอย่างคำว่า กาเมสุมิจฉาจาร. ได้แก่ นายพราน ตามศัพท์แปลว่า ผู้เที่ยวไปในป่า (ป่า คือ สถานที่สัตว์ทั้งหลายมีนกเป็นต้นคุ้นเคยคบหา (วน คุ้นเคย + ยุ) กล่าวโดยสำนวนที่เรียกว่า เยภุยยนัย นัยที่กล่าวโดยส่วนมาก เพราะถึงแม้นายพรานผู้นี้จะไม่ได้อยู่ในป่าตลอดเวลา แต่ก็ถือเอากิริยาที่เป็นอาชีพคือล่าสัตว์ในป่าเป็นเวลามากกว่าอยู่ในบ้าน.

[๒] อรรถกถากล่าวว่า ติดตามจับอยู่ถึง ๖ รัชกาล.

[๓] โยนิ แปลตามศัพท์ว่า สัตว์ทั้งหลายถึงจะไม่ปะปนกัน แต่ก็เป็นเหมือนกับปะปนกันโดยเหตุที่มีกำเนิดเดียวกัน ด้วยธรรมนี้ เหตุนั้น ธรรมนี้ เรียกว่า โยนิ. (ยุ มิสฺสน ปะปน + ยุปัจจัยกรณสาธนะ). แต่กล่าวโดยสภาวะ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งขันธ์ชนิดหนึ่ง.

[๔] โพธิสมฺภาร แปลง่ายๆว่า โพธิสมภาร แต่ความหมายตามศัพท์ได้แก่ สัมภาระคือบุญเพื่อพระสัพพัญญุตญาณ คือบารมีธรรม ๓๐ ประการมีศีลเป็นต้น อันจะเป็นเหตุแห่งพระญาณเครื่องตรัสรู้กล่าวคือพระอรหัตตมรรคอันเลิศ.

[๕] มหาสตฺตำ วิ.มหติยำ สมฺโพธิยำ สญฺชตี , มหนฺตำ อุตฺตมำ วา สตฺตำ มหาสตฺตำ. แปลว่า สัตว์ผู้บังเกิด ในเพราะพระสัมโพธิญาณอันยิ่งใหญ่, หรือสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ คือ สูงส่ง ชื่อว่า พระมหาสัตว์.

[๖] พระโพธิสัตว์ ครั้งที่เสวยพระชาติเป็นนกยูง บำเพ็ญพระบรมโพธิสมภาร ทรงหลุดพ้นจากการตามจับของนายพราน เพราะคุ้มครองตนด้วยพระปริตรใด บัดนี้ ขอเชิญพวกเราสวดพระปริตร์นั้นที่ทรงตรัสเรียกว่า พรหมมนต์ เถิด.

[๗] คำว่า พรหมมนต์ หมายความว่า เสฏฺฐมนฺตำ มนต์อันประเสริฐ. คำว่า พรหม นี้กล่าวอรรถประเสริฐ

โมรปริตต์

อุเทตยญฺจกฺขุมา เอกราชา	[๙]**สูริโย** พระอาทิตย์ **เอกราชา**[๙] จอมราชันย์แห่งผู้รังสรรค์แสงประภา **จกฺขุมา**[๑๐] มีจักษุเช่นเดียวกับที่ทรงประทานแก่ชาวโลกเพื่อทำลายความมืด **อยํ** พระองค์นี้ **อุเทติ** เสด็จอุทัย ทางทิศประจิม (ตะวันออก)
หริสฺสวณฺโณ	**หริสฺสวณฺโณ** มีพระรัศมีสีทอง
ปจวิปฺปภาโส	**ปจวิปฺปภาโส** สาดส่องปฐพี
ตํ ตํ นมสฺสามิ	**ตํ=ตสฺมา** ดังนั้น **อหํ** ข้าพเจ้า **นมสฺสามิ** ขอนอบน้อม **ตํ สูริยํ** พระอาทิตย์
หริสฺสวณฺณํ	**หริสฺสวณฺณํ** มีพระรัศมีสีทอง
ปจวิปฺปภาสํ	**ปจวิปฺปภาสํ** ผู้ยังพื้นปฐพีให้สว่างพระองค์นั้น
ตยาชฺช คุตฺตา	**อชฺช** ในวันนี้ **อหํ** ข้าพเจ้า **ตยา** อันท่านคุ้มครอง **วิหเรมุ=วิหเรยฺยาม** พึงอยู่ **(สุขํ)** เป็นสุข **ทิวสํ** ตลอดวัน.
เย	[๑๑]**เย สมฺมาสมฺพุทฺธา** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด[๑๒]
พฺราหฺมณา	**พฺราหฺมณา=พาหิตปาปา** ลอยบาปแล้ว
เวทคู สพฺพธมฺเม	**เวทคู** ถึงที่สุด[๑๓]**สพฺพธมฺเม** ในธรรมทั้งปวง

---

[๙] เมื่อราตรีสว่างแล้ว นกยูงนี้จับอยู่บนยอดเขา มองดูพระอาทิตย์อุทัย จึงกล่าวมนต์ประเสริฐนี้ขึ้นเพื่อคุ้มครองรักษาตนในที่เที่ยวไป.

[๙] ราช ในคำว่า เอกราชานี้ หมายถึง พระอาทิตย์ ได้ชื่อว่า ราชาเอก เพราะเป็นบุคคลประเสริฐสุดในบรรดาผู้สร้างแสงสว่างในสกลจักรวาลและเป็นผู้ยังประชาชนให้ยินดี

[๑๐] พระอาทิตย์ ผู้มีจักษุ ด้วยจักษุอันตนมอบให้แก่ชาวโลกในสกลจักรวาล โดยช่วยทำลายความมืดแล้วทำให้ชนเหล่านั้นได้มาซึ่งจักษุฯ

[๑๑] พระโพธิสัตว์ครั้นนอบน้อมพระอาทิตย์ด้วยคาถาเหล่านี้แล้ว ต่อมาจักนมัสการพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเสด็จปรินิพพานล่วงลับแล้ว อีกทั้งพระพุทธคุณ ด้วยคาถาที่ ๒ นี้ฯ

[๑๒] พราหมณ์ผู้บริสุทธ์ ซึ่งไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับบาปแล้ว ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ปรินิพพานไปแล้ว.

เต เม นโม	**เต สมฺมา สมฺพุทฺธานำ** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น **(ปฏิจฺฉนฺตุ)** ขอจงรับ **นโม=นมกฺการำ** การนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า.
เต จ มำ ปาลยนฺตุ	**จ** อนึ่ง **เต สมฺมาสมฺพุทฺธา** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น **ปาลยนฺตุ** ขอจงโปรดรักษา **มำ** ข้าพเจ้าด้วย[๑๔]
นมตฺถุ พุทฺธานำ	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **พุทฺธานำ** แด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
นมตฺถุ โพธิยา	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **โพธิยา** แด่พระโพธิญาณ
นโม วิมุตฺตานำ	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **พุทฺธานำ วิมุตฺตานำ** แด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้หลุดพ้นแล้ว
นโม วิมุตฺติยา	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **วิมุตฺติยา** แด่วิมุตติ .[๑๕]
อิมำ โส ปริตฺตำ กตฺวา โมโร จรติ เอสนา.	**โส โมโร** นกยูงนั้น **กตฺวา** ได้กระทำ **อิมำ ปริตฺตำ=รกฺขำ** การรักษานี้แล้ว **จรติ** จึงเที่ยวไป **เอสนา=เอสนาย** เพื่อแสวงอาหาร.[๑๖]

---

[๑๓] โดยทั่วไป เวทคู ผู้จบเวท ได้แก่ ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท, หรือ ผู้ถึงที่สุดโดยเวทฯ แต่ในชาดกนี้ หมายถึง ผู้บรรลุโดยทำสังขตธรรม (ในอรรถกถาโมรชาดกเป็นสังขตและอสังขตธรรม) ทั้งปวงให้ทราบชัดคือประจักษ์ เพราะฉะนั้นท่านจึงกำกับคำว่า สพฺพธมฺเม ในธรรมทั้งปวง ไว้ด้วย หมายความว่า เป็นผู้กระทำธรรมคือขันธ์อายตนะธาตุทั้งปวง ให้ทราบชัดคือประจักษ์แก่ญาณของตนด้วยอำนาจแห่งลักษณะเฉพาะตนและสามัญญลักษณะ แล้วทำลายศีรษะของมารทั้งสาม บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ, หรือข้ามพ้นสังสารวัฏฏ์ได้นั่นเองฯ

[๑๔] ความว่า ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น จงรับการนอบน้อมของข้าพเจ้า, และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้ที่ข้าพเจ้านมัสการอยู่อย่างนี้ จงรักษาคุ้มครองข้าพเจ้าด้วยเถิด.

[๑๕] **ความว่า** การนมัสการของข้าพเจ้านี้ จงมีแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เสด็จปรินิพพานล่วงลับแล้ว, และแด่พระโพธิญาณ ที่ได้แก่ ญาณในมรรคและผล ๔ ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นแล, อีกทั้ง แด่พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผลวิมุตติ เช่นกันฯ อนึ่ง วิมุตติ ๕ คือ ตทังควิมุตติ วิกขัมภนวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ อันใดของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น, ขอการนมัสการของข้าพเจ้านี้ จงมีแด่วิมุตตินั้นของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นด้วย.

[๑๖] ข้อความนี้ พระศาสดาผู้ได้ตรัสรู้แล้ว ตรัสไว้ฯ มีความหมายว่า " ภิกษุทั้งหลาย ! นกยูงนี้ ครั้นได้กระทำปริตร คือการรักษาแล้วจึงได้เที่ยวแสวงหาเป็นประการต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่ดอกไม้และผลไม้เป็นต้น ในเขตแดนของตนฯ

อเปตยญฺจกฺขุมา เอกราชา	[๑๗]**อยํ สูริโย** พระอาทิตย์นี้ **จกฺขุมา** เป็นดวงตาโลก **เอกราชา** เป็นราชาเอก **หริสฺสวณฺโณ** มีรัศมีเพียงดังทอง **ปฐวิปฺปภาโส** ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว[๑๘]**อเปติ=อตฺถํ คจฺฉติ** เสด็จอัสดงคตไป[๑๙].
ตํ ตํ นมสฺสามิ	**ตํ=ตสฺมา** ดังนั้น **อหํ** ข้าพเจ้า **นมสฺสามิ** ขอนอบน้อม **ตํ สูริยํ** พระอาทิตย์
หริสฺสวณฺณํ	**หริสฺสวณฺณํ** มีสีเพียงดังทอง
ปฐวิปฺปภาสํ	**ปฐวิปฺปภาสํ** ผู้ยังพื้นแผ่นดินให้สว่างพระองค์นั้น
ตยชฺช คุตฺตา วิหเรมุ รตฺตึ	**อชฺช** ในวันนี้ **มยํ** ข้าพเจ้า **ตยา** อันท่าน **คุตฺโต** คุ้มครอง **วิหเรมุ=วิหเรยฺยาม**[๒๐] พึงอยู่ (**สุขํ** เป็นสุข) **รตฺตึ** ตลอดคืน
เย	**เย สมฺมาสมฺพุทฺธา** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด
พฺราหฺมณา	**พฺราหฺมณา=พาหิตปาปา** ลอยบาปแล้ว
เวทคู สพฺพธมฺเม	**เวทคู** ถึงที่สุด **สพฺพธมฺเม** ในธรรมทั้งปวง

---

[๑๗] พระโพธิสัตว์ครั้นกลับจากการแสวงหาอาหารแล้วจับอยู่เหนือยอดเขาแลดูพระอาทิตย์อัสดง จึงรำลึกพระพุทธคุณได้กล่าวมนต์ประเสริฐนี้ขึ้นอีกเพื่อรักษาคุ้มครองตนในที่นอน.

[๑๘] สำนวนอย่างหลังนี้เป็นการแปลตามหลักการแปลพยัญชนะโดยทั่วไป. ส่วนข้างต้นแปลแบบเพิ่มคำอธิบายให้ไพเราะ.

[๑๙] อตฺถํ คจฺฉติ เรานิยมแปลทับศัพท์ว่า อัสดงคต หมายถึง พระอาทิตย์ตกดิน. ในการแปลโดยพยัญชนะแปลว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ โดยมองว่า น + ฐา ตั้งอยู่. ความจริง อตฺถ ศัพท์เป็นนิบาตในอรรถอนิทสฺสน ไม่เห็นหรือเสื่อมสลายไป + คมุ ไปหรือถึง. แต่ในคัมภีร์ไวยากรณ์แสดงว่า มาจาก อตฺถ ศัพท์ แปลว่า ภูเขาทิศตะวันตก + คมุ ถึง คือพระอาทิตย์ถึงภูเขาทิศตะวันตก. คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาคาถาที่ ๖๐๖ กล่าวว่า อตฺถ ศัพท์มีความหมายว่า ภูเขาทิศตะวันตก มีรูปวิเคราะห์ว่า อตฺถํ อนุปลทฺธึ อทสฺสนํ คหนกฺขตฺตานํ กโรตีติ อตฺโถ ภูเขาที่สร้างประโยชน์ที่ยังไม่ได้ปรากฏแก่ดาวนพเคราะห์ ชื่อว่า อัตถะ. แม้อภิธานสูจิ ยกข้อความว่า อตฺถงฺคเต ทิวสกเร เมื่ออาทิตย์ ถึงภูเขาทิศตะวันตก (อัสดงค)ต เป็นอุทาหรณ์ของศัพท์นี้

[๒๐] การใช้พหุวจนะในอรรถเอกวจนะนี้ เพื่อแสดงความยกย่องตน.

เต เม นโม	**เต สมฺมาสมฺพุทฺธา** พระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเหล่านั้น **(ปฏิจฺฉนฺตุ)** ขอจงรับ **นโม=นมกฺการํ** การนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า.
เต จ มํ ปาลยนฺตุ	**จ** อนึ่ง **เต สมฺมาสมฺพุทฺธา** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น **ปาลยนฺตุ** ขอจงโปรดรักษา **มํ** ข้าพเจ้าด้วย.
นมตฺถุ พุทฺธานํ	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **พุทฺธานํ** แด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.
นมตฺถุ โพธิยา	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **โพธิยา** แด่พระโพธิญาณ.
นโม วิมุตฺตานํ	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **สมฺมาสมฺพุทฺธานํ** แด่พระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเหล่านั้น **วิมุตฺตานํ** ผู้หลุดพ้นแล้ว.
นโม วิมุตฺติยา	**นโม** ความนอบน้อม **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี **วิมุตฺติยา** แด่วิมุตติ
อิมํ โส ปริตฺตํ กตฺวา โมโร วาสมกปฺปยิ	**โส โมโร** นกยูงนั้น **กตฺวา** ได้กระทำ **อิมํ ปริตฺตํ=รกฺขํ** การรักษานี้แล้ว **กปฺปยิ** จึงสำเร็จ **วาสํ** ซึ่งการนอน **นิวาสฏฺฐาเน** ในที่อยู่ **อตฺตโน** ของตน[๒๑]
โมรปริตฺตํ นิฏฺฐิตํ.	**โมรปริตฺตํ** โมรปริตต์ **นิฏฺฐิตํ** จบแล้ว

[๒๑] ข้อความนี้ พระศาสดาผู้ได้ตรัสรู้แล้ว ตรัสไว้ เช่นกัน โดยมีพุทธประสงค์ว่า "นกยูงผู้ตัวนี้ ครั้นกระทำความคุ้มครองให้ตัวเองด้วยนมัสการพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้วจึงเข้านอนในรังของตน, ดังนั้น นกยูงจึงปลอดภัย แม้ความสะดุ้งหวาดเสียว ก็มิได้มีเลย ก็เพราะอานุภาพแห่งปริตต์นั้นแล.

ธชัคคปริตต์
ตำนานธชัคคปริตต์

๑พระปริตร์นี้ โดยปกติเรียกว่า ธชัคคสูตร แต่ในที่บางแห่ง แม้ในในอรรถกถาของพระสูตรนี้เอง ก็เรียกว่า ธชัคคปริตร์ เห็นจะเป็นเพราะนำเอาทำเป็นพระปริตร

มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายให้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมและของพระสงฆ์ โดยทรงนำเอาเรื่องสงครามระหว่างพวกเทวดาและพวกอสูรเมื่อครั้งกำลังรบติดพันกันในสมัยก่อนมาตรัสเล่าเป็นตัวอย่างว่า ในสงครามครั้งนั้น พระอินทร์หรือท้าวสักกะ ผู้เป็นใหญ่ของพวกเทวดาทั้งหลาย ได้ตรัสแนะนำให้พวกเทวดาที่เข้าสงคราม ถ้าเกิดความหวาดกลัว ก็ให้ดูยอดธงที่งอนรถ เพื่อให้หายหวาดกลัว หายความครั้นคร้าม หายความสยดสยองต่อข้าศึก ซึ่งมีมูลเหตุมาจากการแย่งที่อยู่กันบนสวรรค์ เพราะแต่เดิมนั้น เทวโลกบนยอดเขาสุเมรุ เป็นที่อยู่ของเทวดา พวกหนึ่งเรียกว่า เนวาสิกเทวบุตร (เทวบุตรผู้อยู่ประจำ) มีท้าวเวปจิตติเป็นหัวหน้า ต่อมาเมื่อมฆะมานพ ขาวบ้านอจลคามในอาณาจักรมคธ ผู้บำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการ กับภรรยา ๔ คน มฆะมานพกับพวกเพื่อน ๓๒ คน และภรรยาของตนอีก ๓ คน ได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลกบนยอดเขาสุเมรุที่พวกเนวาสิกเทวบุตรอยู่ มฆะมานพไปเกิดเป็นพระอินทร์ คือ ท้าวสักกะ ผู้เป็นใหญ่ของเทวดา ส่วนนายช่างของมฆะมานพ ไปเกิดเป็นวิสสุกรรมเทวบุตรนายช่างเทวดา ภรรยา ๓ คน ของมฆะมานพ คือ นางสุธัมมา นางสุนันทา และนางสุจิตรา ก็ไปเกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์.

ฝ่ายพวกเนวาสิกเทวบุตรเมื่อเห็นพวกเทวดามาเกิดใหม่ ก็จัดเครื่องดื่ม (คงจะเป็นน้ำเมา เรียกว่า ทิพพปานะบ้าง คันธปานะบ้าง) เลี้ยงต้อนรับผู้มาใหม่ แต่ท้าวสักกะนัดหมายมิให้พวกพ้องของตนร่วมดื่ม พวกเนวาสิกเทวบุตรพากันดื่มฝ่ายเดียวจนเมามายนอนหลับไหลอยู่ตามภาคพื้น. ท้าวสักกะจึงบอกแก่พรรคพวกของตนว่า เราไม่ต้องการให้ราชสมบัติ ณ ที่นั้น เป็นสิ่งสาธารณะแก่พวกเนวาสิกเทวบุตร จึงสั่งให้พรรคพวกของตนจับพวกเทวบุตรขี้เมาขว้างลงไปในมหาสมุทร ณ เชิงเขาพระสุเมรุ พอตกลงมาถึงกลางช่วงเขา พวกเนวาสิกเทวบุตร ก็ได้สติ จึงปรารภกันว่า แต่นี้ไป เราจะไม่ดื่มสุรา กันอีกแล้ว แต่นั้นมา พวกเนวาสิกเทวบุตร จึงมีนามว่า "อสูร" แปลว่า "ผู้ไม่ดื่มสุรา" และด้วยบุญญานุภาพของพวกเนวาสิกเทวบุตร จึงบันดาลให้มีอสูรพิภพเกิดขึ้น ณ เบื้องล่างของภูเขาสุเมารุ มีต้นไม้ชื่อจิตตปาลิ (แปลว่า ต้นแคฝอย) เกิดขึ้นเป็นต้นไม้ประจำพิภพของอสูร ส่วนเทวโลก บนยอดเขาสุเมรุ ก็กลายเป็นสุทัศนเทพนครของพระอินทร์กับพรรคพวกผู้เป็นสหาย มีวิมาน มี

---

๑ จากหนังสือ "อานุภาพพระปริตต์พร้อมด้วยตำนานและคำแปล" โดย ธนิต อยู่โพธิ์.

อุทยาน มีสระโบกขรณี มีเวชยันตปราสาท เวชยันตราชรถ และอื่นๆ เกิดขึ้นด้วยอานุภาพบุญของท้าวสักกะกับมเหสี และของเทวดา ๓๒ องค์ ผู้เป็นพรรคพวก ซึ่งสร้างกุศลร่วมกันมาตั้งแต่นั้น สวรรค์ชั้นนี้ จึงมีนามว่า ดาวดึงส์เทพนคร (นครของเทวดา ๓๓ องค์) ท่านกล่าวว่าเทพนครกับอสูรนครนั้นมีสมบัติเท่าเทียมเสมอกัน อสูรกับเทวดาจึงเคืองแค้นกันตั้งแต่นั้นมา.

ส่วนนางสุชาดา ภรรยาอีกคนหนึ่งของมฆะมานพ เมื่อภรรยาอีก ๓ คน คือ นางสุธัมมา นางสุนันทา นางสุจิตรา เขาสร้างกุศลกัน ตนเองก็ไม่ได้ร่วมสร้างด้วย เพราะคิดเสียว่าตัวเป็นภรรยา เมื่อมฆะมานพ ผู้สามีทำแล้ว ก็เท่ากับตัวเองได้ทำด้วย จึงสาละวนอยู่แต่การแต่งตัว มิได้ขวนขวายก่อสร้างสิ่งกุศลใดๆ ครั้นตายลง จึงไปเกิดเป็นนกยาง. วันหนึ่งพระอินทร์ทรงรำพึงว่า เมื่อครั้งเราก่อสร้างสิ่งกุศลอยู่ในเมืองมนุษย์ เคยมีภรรยา ๓ คน บัดนี้ก็มาเกิดอยู่ร่วมกัน ๓ คนแล้ว ส่วนนางสุชาดาอีก ๑ คน ไปอยู่ไหน เมื่อตรวจดูไปก็ทรงทราบว่านางสุชาดาไปเกิดเป็นนกยาง จึงลงมาแนะนำให้รักษาศีล มิให้กินปลาเป็น ให้กินได้แต่ปลาตาย เมื่อหาปลาตายกินไม่ได้ นางนกยางนั้น ก็ต้องอดอาหารและซูบผอมลง แล้วก็ตายไปเกิดเป็นธิดาช่างหม้อ พระอินทร์ก็ลงมาแนะนำให้รักษาศีล ครั้นนางสิ้นชีพในชาตินั้น ก็ไปเกิดเป็นธิดาผู้งดงามของท้าวเวปจิตติ ราชาแห่งอสูร ผู้เป็นศัตรูคู่แค้นกับท้าวสักกะ ครั้นเจริญวัย บิดาก็จัดงานสยมพรให้พระธิดา ประกาศให้พวกอสูรมาชุมนุมให้พระธิดาเสี่ยงพวงมาลัยเลือกคู่ครอง พอดีพระอินทร์ทรงทราบ จึงแปลงองค์เป็นอสูรแก่มายืนอยู่ท้ายสุดของที่ชุมนุมและด้วยบุพเพสันนิวาส นางก็โยนพวงมาลัยให้อสูรชรา คือ ท้าวสักกะ ที่ชุมนุมอสูรก็อลเวง พวกอสูรหนุ่มก็หาว่านางไปเลือกเอาอสูรแก่ไม่คู่ควรกัน พระอินทร์ผู้เป็นอสูรแก่ปลอม จึงอุ้มนางพาไปขึ้นเวชยันตราชรถ ซึ่งพระมาตลีเทวบุตรนำมาซุ่มรอไว้ พากันเหาะหนีขึ้นไปยังสุทัศนเทพนคร ในดาวดึงส์ ซึ่งเป็นมูลเหตุอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้พวกอสูรแค้นเคืองพวกเทวดามาก.

ตั้งแต่นั้นมา ครั้นถึงฤดูที่ต้นจิตตปาลี ต้นไม้ประจำพิภพอสูรผลิดอกบาน พวกอสูรก็ยกทัพมารบกับพวกเทวดาของพระอินทร์ เป็นสงครามประจำฤดูกาลและผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ ด้วยเหตุนี้ ท้าวสักกะผู้เป็นราชาของเทวดาทั้งหลาย จึงตรัสแนะนำให้เทวดาที่เข้าสงครามดูยอดธงของพระองค์ ถ้าไม่ดูยอดธงของพระองค์ ก็ให้ดูยอดธงของเทวราชอีก ๓ องค์ ซึ่งมาในกองทัพของเทวดา คือ เทวราชผู้มีพระนามว่า ปชาบดี, เทวราชผู้มีพระนามว่า วรุณ และเทวราชผู้มีพระนามว่า อีสาน ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เทวราชผู้มีพระนามว่า ปชาบดีนั้น มีผิวพรรณและอายุเท่ากันกับท้าวสักกะ และประทับนั่งมา ณ อาสนะเป็นที่ ๒ ส่วนเทวราชวรุณและอิสานก็อยู่เป็นอันดับที่ ๓ และที่ ๔ ถัดไป.

พระพุทธเจ้า ทรงยกเอาเรื่องสงครามระหว่างเทวดาและอสูร และคำแนะนำของท้าวสักกะที่ตรัสแนะนำแก่พวกเทวดา มาเป็นแนวเทียบแล้ว ตรัสสอนให้พระภิกษุทั้งหลายผู้

ปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือสมาทานธุดงค์ที่ไปอยู่ตามป่า ตามโคนไม้ หรือในอาคารที่สงัด ให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อระงับความคลั่ว ความครั่นคร้ามและความสยดสยอง เช่น ข้อความในธชัคคะปริตร์ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า อานุภาพของพระปริตต์บทนี้ แผ่ไปทั่วอาณาเขตแสนโกฏิจักรวาล ผู้ที่ระลึกพระปริตต์นี้ แล้วรอดพ้นจากทุกข์เกิดจากภัยมียักษ์และโจรเป็นต้น นับไม่ถ้วน และมิใช่แต่จะเป็นเครื่องดับทุกข์อื่นๆ เท่านั้น ผู้มีจิตเลื่อมใสระลึกถึงพระปริตรนี้แล้ว แม้จะพลาดพลั้งตกจากที่สูงในอากาศ ก็ย่อมจะได้หลักพึ่งพิงรอดตายได้.

บทขัดธชัคคปริตต์

ยสฺสานุสฺสรเณนาปิ

อนฺตลิกฺเขปิ ปาณิโน
ปติฏฺฐมธิคจฺฉนฺติ
ภูมิยํ วิย สพฺพทา

สพฺพูปทฺทวชาลมฺหา
ยกฺขโจราทิสมฺภวา
คณนา น จ มุตฺตานํ

ปริตฺตํ ตํ ภณาม เห.

อนุสฺสเรณาปิ เพราะการระลึกถึง **ยสฺส ธชคฺคปริตฺตสฺส** พระธชัคคปริตรใด

ปาณิโน เหล่าสัตว์ **นิสินฺโนปิ** แม้นั่ง **อนฺตลิกฺเข** ในอากาศ **อธิคจฺฉนฺติ=ปฏิลภนฺติ** ย่อมได้ **ปติฏฺฐํ** ที่พึ่ง **วิย** ดุจ **นิสีทนฺติ** นั่งอยู่ **ภูมิยํ** บนพื้นดิน **สพฺพทา** เสมอ.[๒]

จ อนึ่ง **คณนา** การนับ **สตฺตานํ มุตฺตานํ** สัตว์ผู้พ้น **สพฺพูปทฺทวชลมฺหา** จากข่ายแห่งอุปัททวะทั้งปวง **ยกฺขโจราทิสมฺภวา** อันเกิดจากยักษ์และโจรเป็นต้น **น อตฺถิ** ย่อมไม่มี

เห สปฺปุริส ท่านสัตบุรุษ **มยํ** ขอเชิญพวกเรา **ภณาม** จงสวด **ตํ ธชคฺคปริตฺตํ** พระธชัคคปริตต์นั้น เถิด.

---

[๒] ในคัมภีร์ปริตตฏีกาอธิบายการอุปมาในที่นี้ว่า "อุปมา มีเนื้อความ ๔ คือ อุปมาน สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบ อุปเมยฺย สิ่งที่ถูกเปรียบ อุปมา การเปรียบเทียบ และอุปมาโชตกะ ได้แก่ นิบาตที่แสดงให้เห็นว่าข้อความนี้เป็นอุปมา. แผ่นดินที่ปรากฏคือรู้แล้ว เป็นอุปมานะ คือ สิ่งที่จะเอามาเปรียบ, อนฺตลิกฺข ในอากาศ ซึ่งยังไม่เห็นชัดเจน เป็นอุปเมยยะ สิ่งที่ถูกเปรียบ. ความสัมพันธ์โดยสทิสคุณ (คุณคือความเหมือนกัน) กล่าวคือที่นั่งและที่พึ่งของสัตว์เหล่านั้น เป็นอุปมา การเอามาเปรียบเทียบกันโดยอาศัยความเหมือนกัน. วิยศัพท์ เป็นอุปมาโชตกะ. สมดังคัมภีร์สัททสารัตถชาลินีคาถา ๑๖๖ ว่า

อุปมาโนปเมยฺยานํ สทิสตฺตุปมา มตา
วิยอิวาทสทฺโท โชเตติ อุปมาเนน สทิสตฺตํ

ความเหมือนกันระหว่างอุปมานะและอุปเมยยะ เรียกว่า อุปมา, วิยและอิวศัพท์ ทำหน้าที่ส่องความเหมือนกันโดยอุปมา

อปฺปสิทฺธมุปเมยฺยํ ปสิทฺธมุปมานกํ
สทิสคุณสมฺพนฺโธ เตสนฺตุ อุปมา สิยา

อุปเมยยะ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏชัด, ส่วนอุปมานะ ปรากฏชัดแล้ว ความสันพันธ์กันโดยสทิสคุณคือความเหมือนกันแห่งอุปมานะและอุปไมย พึงเป็นอุปมา.

ธชัคคปริตต์

เอวํ เม สุตํ

ธชคฺคสุตฺตํ พระสูตรมีนามว่า ธชัคคสูตร **เม** อันข้าพเจ้า (พระอานนทเถระ) **สุตํ** ได้สดับแล้ว **เอวํ** อย่างนี้.

เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม.

เอกํ สมยํ สมัยหนึ่ง **ภควา** พระผู้มีพระภาค **วิหรติ** ประทับอยู่ **เชตวเน** ในพระเชตวัน **อาราเม** อาราม **อนาถปิณฺฑิกสฺส** ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี **สาวตฺถิยํ** ใกล้เมืองสาวัตถี.

ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ ภิกฺขโวติ.

ตตฺร โข ในกาลนั้นแล **ภควา** พระผู้มีพระภาค **อามนฺเตสิ** ตรัสเรียกแล้ว **ภิกฺขู** ภิกษุทั้งหลาย **อิติ** ว่า **ภิกฺขโว** ดูก่อนภิกษุทั้งหลายดังนี้แล้ว.

ภทนฺเตติ เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุ.

เต ภิกฺขู ภิกษุเหล่านั้น **ปจฺจสฺโสสุ** ทูลรับพระพุทธดำรัส **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาคเจ้า **อิติ** ว่า **ภทนฺเต** พระพุทธเจ้าข้า ดังนี้.

ภควา เอตทโวจ.

ภควา พระผู้มีพระภาค **อโวจ** ได้ตรัส **เอตํ วจนํ** พระพุทธวจนะนี้ **อิติ** ว่า

‘‘ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, เทวาสุรสงฺคาโม สมุปพฺยูฬฺโห อโหสิฯ

ภิกฺขเว ภิกษุทั้งหลาย **เทวาสุรสงฺคาโม** สงครามเทพอสูร **ภูตปุพฺพํ=ปุพฺเพ ชาตํ** เป็นเรื่องเกิดแล้วในกาลก่อน[๓] **อโหสิ** ได้เป็นแล้ว, **สมุปพฺยูฬฺโห** การยกทัพมาประชิดกัน[๔] (**อุภินฺนํ เสนานํ**) ระหว่างกองทัพสองฝ่าย **(ภูตปุพฺพํ)** เป็นเรื่องเกิดแล้วในกาลก่อน **อโหสิ** ได้เป็นแล้ว.

---

[๓] แปลโดยโวหารว่า เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว, นานมาแล้ว

[๔] สมฺปพฺยูฬฺห มาจาก (สํ+วิ+อูห คมน ไป) แปลโดยสัททัตถนัยว่า มารวมกันเป็นกลุ่ม. ในที่นี้ แปลโดยโวหารัตถนัยว่า ยกทัพมาประชิดกัน. สํ ในที่นี้มีอรรถ ภุส หนาแน่น หมายถึง การที่ทัพเทวดาและทัพอสูรสองฝ่ายมารวมกันเป็นหมู่กองทัพที่หนาแน่นหมู่ใหญ่ ซึ่งตรงกับสำนวนสมัยนี้ว่า การเผชิญหน้าระหว่างกองทัพสอง.

อถ โข, ภิกฺขเว, สกฺโก เทวานมินฺโท เทเว ตาวตึเส อามนฺเตสิ —

ภิกฺขเว ภิกษุทั้งหลาย **อถ โข** เวลานั้น **สกฺโก** ท้าวสักกะ **เทวานมินฺโท** ผู้จอมเทพชั้นดาวดึงส์[๕] **อามนฺเตสิ=อาลปิ=กเถสิ** ตรัสทักทาย[๖] **เทเว ตาวตึเส** ทวยเทพชั้นดาวดึงส์[๗] **อิติ** ว่า

'สเจ, มาริสา, เทวานํ สงฺคามคตานํ อุปฺปชฺเชยฺย ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา,มเมว ตสฺมึ สมเย ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถฯ มมญฺหิ โว ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา โส ปหียิสฺสติ'ฯ

มาริสา แน่ะท่าน[๙] **สเจ** ถ้า[๙] **ภยํ**[๑๐] **วา** ความกลัว ก็ดี **ฉมฺภิตตฺตํ**[๑๑] **วา** ความสะดุ้ง ก็ดี **โลมหํโส**[๑๒] **วา** ความขนลุก ก็ดี **อุปฺปชฺเชยฺย** พึงบังเกิด (**โว**) แก่ท่าน **เทวานํ** ผู้เป็นเทพ **สงฺคามคตานํ** กำลังอยู่ในสงคราม, **ตสฺมึ สมเย**

---

[๕] เทวานมินฺโท เป็นอลุตตสมาส หมายถึง ท้าวสักกะจอมเทพ. ในสองบทนี้ บทว่า สกฺโก วิเสสยะ ส่วน เทวานมินฺโท เป็นวิเสสนะ โดยทั่วไป วิเสสนะมักวางไว้หน้าวิเสสยะ แต่ในที่นี้ถือว่าพ้นกฎดังกล่าว เพราะเป็นคำพูดพิเศษ กล่าวคือ นิยมใช้คู่กัน ท่านเรียงกลับกันด้วยอำนาจของคำที่มาเป็นชุด เรียกว่า ปทสโมธาน เช่น ราชา พิมพิสาโร มาคธเสนีโย

[๖] อามนฺเตสิ หมายถึง อาลปิ=กเถสิ ในที่นี้ไม่ได้เป็นการพูดคุยธรรมดา แต่เป็นการพูดทักทายกับเทพบริษัทของพระองค์ให้เกิดความรู้สึกตัว เท่ากับเป็นการกล่าวให้เกิดกำลังใจก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะสงคราม.

[๗] แม้นี้ก็เป็นไปโดยนัยเดียวกับบทว่า สกฺโก เทวานมินฺโท กล่าวคือ เป็นปทสโมธาน บทที่มาเป็นชุด เป็นสำนวนนิยมที่กล่าวคู่กัน ไม่เรียงวิเสสนะไว้หน้าวิเสสยะ.

[๘] มาริส แปลตามสัททัตถนัย ได้สองนัย คือ ผู้ที่ปรากฏเสมอกับเรา วิ. มํ วิย ทิสฺสนฺตา เทวตา โภนฺตา. นัยนี้มาจาก อมฺห ศัพท์+ทิส ปรากฏ+ กฺวิ (รูป.๓๖๒) หรือ อีกนัยหนึ่ง มริส อดทน, กลั้น+ ณ (นีติ.ธาตุ) ได้แก่ ผู้อดทนคือครอบงำเอาชนะสิ่งเลวร้ายต่างๆ มีโรคเป็นต้น. นัยหลังนี้สมดังอรรถกถาสักกปัญหสูตรให้อรรถาธิบายว่า "นิทฺทุกฺข ผู้นิรทุกข์". ก็คำนี้ เป็นคำเรียกบุคคลผู้รักใคร่กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นคำที่เทวดานิยมใช้เรียกเทวดาด้วยกัน เพื่อความเป็นสหาย. นอกจากจะเป็นคำที่เทวดาเรียกพวกกันแล้ว ก็ยังใช้คำนี้ทักทายบุคคลอื่นอีก ในเชิงอวยพรให้ความสุข. อย่างไรก็ตาม คำนี้เมื่อแปลโดยโวหารัตถนัยแปลว่า พวกเรา โดยนัยที่มาในคัมภีร์ไวยากรณ์, หรือแปลว่า ผู้นิรทุกข์ โดยนัยที่มาในคัมภีร์อรรถกถา. ดูรายละเอียดในอรรถกถาและฎีกาสักกปัญหาสูตร และพระไตรปิฎกนิสสยะล. ๕ น. ๑๓๔.

[๙] สเจ ศัพท์ในที่นี้สัมพันธ์กับกิริยาว่า "อุปฺปชฺเชยฺย" พึงทราบว่า เป็นนิบาตใช้ในอรรถปริกัปป์ หมายถึง ทำให้กริยาบทนั้นไม่มีเนื้อความที่เกิดขึ้นจริง แต่เป็นการคาดคะเนคิดเอา สมดังที่ท่านกล่าวว่า

สเจ เจ ยทิสทฺเทน สหยุตฺตํ กฺริยาปทํ
สกตฺถํ ปริวชฺเชตฺวา ปริกปฺปตฺถวาจโก

กริยาบทที่ประกอบกับ สเจ เจ ยทิศัพท์ ก็จะปราศจากเนื้อความของตน แต่กล่าวอรรถคาดคะเน.

[๑๐] ภยํ ในที่นี้ได้แก่ ความสะดุ้งกลัวแห่งจิต องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตทั้งปวงที่มีโทสะเป็นประธานซึ่งเกิดขึ้นเอง.

[๑๑] ฉมฺภิตตฺตํ (ถมฺภิต ผู้มีการแข็งกระด้างแห่งกาย + ตฺต ปัจจัย ภาวตัทธิต แปลง ถ เป็น ฉ) ได้แก่ อาการที่แข็งกระด้างแห่งกาย โดยโวหาร ได้แก่ อาการเกร็งชั่วครู่เพราะความหวาดหวั่น. หรืออีกนัยหนึ่ง แปลว่า สั่นสะท้าน

[๑๒] โลมหัส ขนลุกชูชัน โลม = อวัยวะที่ถูกดึงได้ (ลุ+มปัจจัย) คือเส้นขน + หัส=อุทฺธคต การไปสูง คือลุกชูชัน.

ในขณะนั้น **ตุมฺเห** พวกท่าน **อุลฺโลเกยฺยาถ** พึงมองดู **ธชคฺคํ** ซึ่งชายธง **มม เอว** ของเรานั่นเทียว, **หิ** เพราะว่า **ภยํ วา** ความกลัวก็ดี **ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความสะดุ้ง ก็ดี **โลมหํโส วา** ความขนพอง ก็ดี **ยํ=ยาทิสํ** อันใด[๑๓] **ภวิสฺสติ= อุปฺปชฺชิสฺสติ** จักเกิดขึ้น **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **โว** ของพวกท่าน **อุลฺโลกยตํ= อุลฺโลเกนฺตานํ** ผู้แหงนดูอยู่ **ธชคฺคํ** ซึ่งชายธง **มมํ=มม สกฺกสฺส เอว** ของเรา ผู้เป็นท้าวสักกะนั่นเทียว **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.[๑๔]

‘โน เจ เม ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถ, อถ ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถฯ ปชาปติสฺส หิ โว เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, โส ปหียิสฺสติ’ฯ

เจ ถ้าว่า **ตุมฺเห** พวกท่าน **โน อุลฺโลเกยฺยาถ** ไม่แหงนมองดู **ธชคฺคํ** ปลายธง **เม=มม** ของเรา **สกฺกสฺส เทวราชสฺส** ท้าวสักกเทวราช, **อถ=เม ธชคฺคํ อโนโลเกนฺเต สติ** เมื่อท่านเป็นผู้ไม่แลดูปลายธงของเราอยู่ **ตุมฺเห** พวกท่าน **อุลฺโลเกยฺยาถ** พึงแลดู **ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง **ปชาปติสฺส** ของท้าวปชาบดี[๑๕] **เทวราชสฺส**

---

๑๓ ยํ ในที่นี้เพ่งเอาบทว่า ภยํ หรือ ฉมฺภิตตฺตํ แต่ถ้าเพ่งเอาบทว่า โลมหํโส ให้เป็น โย ในที่นี้ท่านใช้ ยํ โดยยถาลาภนัย.

๑๔ เหตุที่ท้าวสักกะตรัสเตือนให้เทวดามองดูธงของพระองค์นี้นั้น เพราะจะทำให้เทวดาเหล่านั้นเกิดความกล้าหาญขึ้น. จริงอยู่ ได้ยินว่า รถเวชยันตร์ ของท้าวสักกะ กว้าง ๑๕๐ โยชน์, คือ ส่วนท้ายยาว ๕๐ โยชน์ ตัวรถตรงกลางยาว ๕๐ โยชน์ และงอนรถซึ่งเป็นส่วนหน้ายาว ๕๐ โยชน์. บัลลังก์ประทับนั่งกว้าง ๑ โยชน์ มีฉัตรกว้าง ๓ โยชน์อยู่เหนือบัลลังก์นั้น. ที่แอกคู่หนึ่งเทียมม้าอาชานัยคู่ละ ๑๐๐๐ ตัว. ส่วนเครื่องประดับมีมากมายนับประมาณมิได้. ธงของรถนั้น ถูกชักขึ้นไปสูง ๒๕๐โยชน์ ครั้นถูกลมกระพือก็ส่งเสียงดุจดังเครื่องดุริยางค์ ๕ ประการ, ธงนี้นั่นเอง ที่ท้าวสักกะให้เหล่าเทพแลดู. อนึ่ง ครั้นเทพเหล่านั้น แลดูธงเหล่านี้แล้วก็จะหายหวาดหวั่นว่า "พระราชาของพวกเราเสด็จมาประทับยืนอยู่ ดุจดังเสาที่ปักไว้ท้ายบริษัท พวกเราจะกลัวเกรงใครกัน".

๑๕ ท้าวปชาบดี ได้นามว่า เทวราชา เพราะเป็นพระราชาแห่งเทวดาที่เป็นไปตามอำนาจของพระองค์, มีวัณณะและอายุเสมอกับท้าวสักกะ นอกจากนี้เมื่อเสด็จไปในที่ประชุมแห่งเทวดา ครั้นท้าวสักกะประทับนั่ง ก็จะได้ที่นั่งเป็นลำดับที่สองต่อจากท้าวสักกะ จึงอยู่ในฐานะที่ควรเคารพเช่นเดียวกับท้าวสักกะ เนื่องจากเป็นผู้เจริญแห่งเทพทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ท้าวสักกะจึงตรัสยกย่องให้เทวดาแลดูปลายธงของท้าวปชาบดีนี้เสมอกับพระองค์. ถึงท้าววรุณ ท้าวอิสาน อีกสองท่านก็มีนัยนี้ คือ ได้ที่นั่งที่สามและที่สี่ตามลำดับ. อย่างไรก็ตาม ท้าวสักกะเป็นเทพราชา โดยเป็นใหญ่ที่สุดแห่งเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์. ส่วนที่เหลืออีกสาม เป็นใหญ่แต่เฉพาะเทวดาที่ตกอยู่ในอำนาจของพระองค์เท่านั้น.

‘โน เจ ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถ, อถ วรุณสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถฯ วรุณสฺส หิ โว เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตๅ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตๅ วา โลมหํโส วา โส ปหียิสฺสติ’ฯ

เทพราชาเถิด. **หิ** เพราะว่า **โว** เมื่อพวกท่าน **อุลฺโลกยตๅ=อุลฺโลเกนฺตานๅ** ผู้แหงนดูอยู่ **ธชคฺคๅ** ซึ่งชายธง **ปชาปติสฺส** ของท้าวปชาบดี **เทวราชสฺส** เทพราชา **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.**ภยๅ วา** ความกลัวก็ดี **ฉมฺภิตตฺตๅ วา** ความสะดุ้ง ก็ดี **โลมหๅโส วา** ความขนพอง ก็ดี **ยๅ=ยาทิสๅ** อันใด **ภวิสฺสติ=อุปฺปชฺชิสฺสติ** จักเกิดขึ้น **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น

‘โน เจ วรุณสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถ, อถ อีสานสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลเกยฺยาถฯ อีสานสฺส หิ โว เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตๅ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตๅ วา โลมหๅโส วา, โส

เจ ถ้าว่า **ตุมฺเห** พวกท่าน **โน อุลฺโลเกยฺยาถ** ไม่แหงนมองดู **ธชคฺคๅ** ปลายธง **ปชาปติสฺส** ของท้าวปชาบดี **เทวราชสฺส** เทพราชา, **อถ=ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคๅ อโนโลเกนฺเต สติ** เมื่อท่านเป็นผู้ไม่แลดูปลายธงของท้าวปชาบดี เทพราชาอยู่ **ตุมฺเห** พวกท่าน **อุลฺโลเกยฺยาถ** พึงแลดู **ธชคฺคๅ** ซึ่งปลายธง **วรุณสฺส** ของท้าววรุณ **เทวราชสฺส** เทพราชา เถิด. **หิ** เพราะว่า **โว** เมื่อพวกท่าน **อุลฺโลกยตๅ=อุลฺโลเกนฺตานๅ** ผู้แหงนดูอยู่ **ธชคฺคๅ** ซึ่งชายธง **วรุณสฺส** ของท้าววรุณ **เทวราชสฺส** เทพราชา **ภยๅ วา** ความกลัวก็ดี **ฉมฺภิตตฺตๅ วา** ความสะดุ้ง ก็ดี **โลมหๅโส วา** ความขนพอง ก็ดี **ยๅ=ยาทิสๅ** อันใด **ภวิสฺสติ=อุปฺปชฺชิสฺสติ** จักเกิดขึ้น **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.

เจ ถ้าว่า **ตุมฺเห** พวกท่าน **โน อุลฺโลเกยฺยาถ** ไม่แหงนมองดู **ธชคฺคๅ** ปลายธง **วรุณสฺส** ของท้าววรุณ **เทวราชสฺส** เทพราชา, **อถ=วรุณสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคๅ อโนโลเกนฺเต สติ** เมื่อท่านเป็นผู้ไม่แลดูปลายธง ของท้าววรุณ

ปหียิสฺสตี’’’ติฯ

‘‘ตํ โข ปน, ภิกฺขเว, สกฺกสฺส วา เทวานมินฺทสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ, ปชาปติสฺส วา เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ, วรุณสฺส วา เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ, อีสานสฺส วา เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุลฺโลกยตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยं วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, โส ปหีเยถาปิ โนปิ ปหีเยถ [โน ปหีเยถ (ก.)]ฯ

‘‘ตํ กิสฺส เหตุ?

เทพราชาอยู่ **ตุมฺเห** พวกท่าน **อุลฺโลเกยฺยาถ** พึงแลดู **ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง **อีสาณสฺส** ของท้าวอีสาณ **เทวราชสฺส** เทพราชาเถิด. **หิ** เพราะว่า **โว** เมื่อพวกท่าน **อุลฺโลกยตํ=อุลฺโลเกนฺตานํ** ผู้แหงนดูอยู่ **ธชคฺคํ** ซึ่งชายธง **อีสาณสฺส** ของท้าวอีสาณ **เทวราชสฺส** เทพราชา **ภยํ วา** ความกลัวก็ดี **ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความสะดุ้ง ก็ดี **โลมหํโส วา** ความขนพอง ก็ดี **ยํ=ยาทิสํ อันใด ภวิสฺสติ=อุปฺปชฺชิสฺสติ** จักเกิดขึ้น **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.

ภิกฺขเว ภิกษุทั้งหลาย **โข ปน** ก็แล **เทวตานํ** เมื่อเทวดาทั้งหลาย **อุลฺโลกยตํ** แลดู **ตํ ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง **สกฺกสฺส วา เทวานมินฺทสฺส** ของท้าวสักกะจอมเทพนั้นอยู่ ก็ดี **อุลฺโลกยตํ** แลดู **ตํ ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง **ปชาปติสฺส เทวราชสฺส วา** ของท้าวประชาบดีเทพราชา ก็ดี **อุลฺโลกยตํ** แลดู **ตํ ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง**วรุณสฺส เทวราชสฺส วา** ของท้าววรุณเทพราชา ก็ดี **อุลฺโลกยตํ** แลดู **ตํ ธชคฺคํ** ซึ่งปลายธง**อีสาณสฺส เทวราชสฺส วา** ของท้าวอีสาณเทพราชา ก็ดี, **ยํ ภยं วา** ความกลัว อันใดก็ดี **ยํ ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความหวาดหวั่น อันใด ก็ดี **โย โลมหํโส วา** ความขนลุกพอง อันใด ก็ดี **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหีเยถาปิ** บ้างก็หายไป **โนปิ ปหีเยถ** บ้างก็ไม่หายไป.

ตํ=สกฺกาทีนํ ธชคฺคํ อุลฺโลเกนฺตานํ เทวานํ ปหานาปหานสงฺขาตํ เทฺวฬฺหกตฺตํ ความเป็นสองประการคือการละได้บ้างไม่ได้บ้าง

ซึ่งความกลัวเป็นต้นแห่งเทวดาซึ่งแลดูปลายธงของเทวราชมีท้าวสักกะเป็นต้นนั้น **อตฺถิ** ย่อมมี **กิสฺส เหตุ=เกน การเณน** เพราะเหตุอะไร?

สกฺโก หิ, ภิกฺขเว, เทวานมินฺโท อวีตราโค อวีตโทโส อวีตโมโห ภีรุ ฉมฺภี อุตฺราสี ปลายีติฯ

หิ แท้ที่จริง **ภิกฺขเว** นะภิกษุทั้งหลาย **สกฺโก เทวานมินฺโท** ท้าวสักกะจอมเทพ **อวีตราโค** ยังมีราคะ, **อวีตโทโส** ยังมีโทสะ, **อวีตโมโห** ยังมีโมหะ **ภีรุ** ยังมีความกลัว, **ฉมฺภี** ยังมีความหวาดหวั่น, **อุตฺราสี** ยังมีความสะดุ้งกลัวเป็นปกติ **ปลายี** มีการหลบหนีเป็นธรรมดา[๑๖] ดังนี้.

‘‘อหญฺจ โข, ภิกฺขเว, เอวํ วทามิ —

ภิกฺขเว ภิกษุทั้งหลาย **จ โข** ก็แล **อหํ** เราตถาคต **วทามิ** ขอกล่าว **เอวํ** อย่างนี้ **อิติ** ว่า

‘สเจ ตุมฺหากํ, ภิกฺขเว,อรญฺญคตานํ วา รุกฺขมูลคตานํ วา สุญฺญาคารคตานํ วา อุปฺปชฺเชยฺย ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา

ภิกฺขเว ภิกษุทั้งหลาย **ตุมฺหากํ** เมื่อพวกเธอ **อรญฺญคตานํ วา** อยู่ป่า ก็ดี **รุกฺขมูลคตานํ วา** อยู่โคนไม้ ก็ดี, **สุญฺญาคารคตานํ วา** อยู่ในเรือนร้างก็ดี **สเจ** ถ้าว่า **ภยํ วา** ความกลัวก็ดี, **ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความสะดุ้ง ก็ดี, **โลมหํโส วา** ความขนลุกชูชัน **อุปฺปชฺเชยฺย** พึงเกิด,

มเมว ตสฺมึ สมเย อนุสฺสเรยฺยาถ —

ตสฺมึ สมเย ในสมัยนั้น **ตุมฺเห** พวกเธอ **อนุสฺสเรยฺยาถ** พึงระลึกถึง **มม=มมํ** เอว เราตถาคตนั่นเทียว **อิติ** อย่างนี้ว่า

อิติปิ โส ภควา อรหํ

[๑๗]**โส ภควา** พระผู้มีพระภาคนั้น[๑๘] **อรหํ** ทรงพระนามว่า อรหัง (พระอรหันต์) **อิติปิ= อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ [๑๙]

---

[๑๖]แปลตามโวหารัตถนัย ว่า มีความคิดที่จะหลบหนี หมายความว่า ท้าวสักกะนั้น พ่ายแพ้ต่อพวกอสูร ถึงจะยังประทับยืนอยู่บนรถนั้น ครั้นเห็นเพียงฝุ่นที่ฟุ้งขึ้นแห่งเสนาฝ่ายตรงข้ามที่กำลังรุกเข้ามา ก็หลีกหนีไปเป็นธรรมดา เพราะเห็นฝุ่นและธงนั้นแล้วเกิดความกลัวขึ้น.

[๑๗] ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแก้อรรถบทว่า อิติปิ ว่า อิมินา จ อิมินา จ การเณน โดยให้ความหมายของ อิติ ว่า อิมินา การเณน ด้วยเหตุนี้ และให้ ปิ ศัพท์มีอรรถสัมปิณฑนะ (มีความหมายว่า รวบรวมเนื้อความที่มีอยู่หลายอย่างเข้าหากัน) โดยแก้เป็น อิมินา จ อิมินา จ. ในจูฬฏีกาอธิบายว่า การที่พระพุทธโฆษาจารย์ไขความเป็น วิจฉา กล่าวซ้ำกันสองครั้ง

สมฺมาสมฺพุทฺโธ	**สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธ (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๐]
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน	**วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน** ทรงพระนามว่า วิชชาจรณสัมปันนะ (ผู้บริบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ [๒๑]
สุคโต	**สุคโต** ทรงพระนามว่า สุคต (ผู้เสด็จไปดีแล้วและเป็นผู้ตรัสดีแล้ว) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๒]
โลกวิทู	**โลกวิทู** ทรงพระนามว่า โลกวิทู (ผู้รู้แจ้ง

ว่า "อิมินา จ อิมินา จ การเณน" นี้ เนื่องจากคำว่า อรหำ เป็นต้นอาศัยพระคุณที่อเนกประการ อย่างหนึ่งๆ". (อธิบายเพิ่มว่า บทว่า อรหำ เป็นคุณประเภทหนึ่งของพระองค์ ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "อย่างหนึ่งๆ". ทั้ง ๙ บทก็เป็นพระคุณของพระองค์ ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า "อาศัยคุณอเนก". คุณดังกล่าวแต่ละประเภทประกอบอยู่ในตัวพระผู้มีพระภาคทั้งสิ้น จึงสามารถขนานนามพระองค์ว่า อรหำ เป็นต้นโดยอาศัย อรหคุณ เป็นต้นได้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงใช้บทวิจฉาแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคย่อมแผ่ไปคือมีในพระคุณเหล่านั้นทุกบท.)

และการที่ในพระบาฬีประกอบปิศัพท์อันมีอรรถสัมปิณฑนะนั้น ก็เพื่อรวบรวมพระคุณที่มีหลายนัยเหล่านั้นไว้ในบทว่า อิติ เพียงบทเดียว เพื่อแสดงว่า พระผู้มีพระภาคนั่นเทียวทรงมีพระคุณมากเป็นอเนกประการดังกล่าว และด้วยอิติ ศัพท์ที่มีอรรถว่า เหตุ ท่านแสดงเหตุที่ทำให้ได้พระนามว่า อรหำ เป็นต้น. ดังจะได้กล่าวสืบต่อไป (๑๔).

[๑๘] บทว่า โส ภควา นี้เป็นคำสาธารณะ หมายถึง เป็นบทที่ระบุถึงตัวพระองค์เอง เรียกว่า นามกิตติ ส่วนอรหำ เป็นต้น เป็นคำที่ระบุถึงพระคุณขององค์เรียกว่า คุณกิตติ ดังนั้น จึงสามารถประกอบความโดยบททั้ง ๙ ได้ดังนี้ว่า "อิติปิ โส ภควา อรหำ, อิติปิ โส ภควา สมฺมาสมฺพุทฺโธ, ฯปฯ อิติปิ โส ภควา ภควา ดังนี้. โดยการประกอบความทั้งสองนัยนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงพระคุณอันนับไม่ได้.

[๑๙] คำว่า "อิติปิ " มีความหมายว่า ด้วยเหตุนี้ๆ กล่าวคือ เป็นเหตุให้ได้รับพระนามว่า "อรหัง" เป็นต้นตามพระคุณ. เช่น อรหำ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงพระนาม อรหัง ด้วยเหตุนี้ๆ. ในบทข้างหน้ามี สมฺมาสมฺพุทฺโธ ก็ประกอบความเช่นนี้.

สำหรับเหตุแห่งการระบุพระคุณว่า "อรหำ" ได้แก่ ด้วยฐานะที่เป็นผู้ไกลจากกิเลส ทำลายซึ่ล้อ เหมาะแก่การเป็นผู้รับจตุปัจจัย และไม่มีที่ลับในการทำชั่ว เป็นต้น ความพิสดารโปรดดูในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและมหาฏีกา.

[๒๐] คือ ด้วยฐานะที่เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระสัพพัญญุตญาณถูกต้องตามสภาวธรรมด้วยพระองค์เอง.

[๒๑] คือ ด้วยฐานะที่ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชา ๓ และวิชชา๘ และถึงพร้อมด้วยจรณะ. วิชชา ๓ ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ, วิชชา ๘ ได้แก่ อภิญญา ๖ วิปัสสนาญาณและมโนมยิทธิ.

จรณะ ได้แก่ ธรรมเป็นเครื่องช่วยให้ดำเนินไปสู่นิพพาน เปรียบดังเท้าที่ใช้ในการเดินทาง มี ๑๕ ประการ คือ ศีลสังวร อินทรียสังวร โภชเนมัตตัญญุตา, ชาคริยานุโยค, สัทธรรม ๗ (ศรัทธา, หิริ, โอตตัปปะ, พหูสุตตะ, สติ, วิริยะและปัญญา) และรูปาวจรฌาน.

[๒๒] คือ ด้วยฐานะที่ทรงเป็นผู้เสด็จไปสู่พระนิพพาน ด้วยเครื่องไปคืออริยมรรคอันงามและในฐานะที่ทรงเป็นผู้ตรัสดีแล้ว

	โลก) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๓]
อนุตฺตโร	**อนุตฺตโร** ทรงพระนามว่า อนุตตระ (ผู้ประเสริฐไม่มีใครเสมอเหมือน)[๒๔] **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๕]
ปุริสทมฺมสารถิ	**ปุริสทมฺมสารถิ** ทรงพระนามว่า ปุริสทัมมสารถิ (นายสารถีผู้ฝึกบุรุษ) อิ**ติปิ= อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๖]
สตฺถา เทวมนุสฺสานำ	**สตฺถา** ทรงพระนามว่า พระศาสดา (ครูผู้สอน) **เทวมนุสฺสานำ** ของเทวดาและมนุษย์ **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๗]

[๒๓] โลก ในที่นี้ได้แก่ โลกทั้ง ๓ ประเภท คือ โอกาสโลก ขันธโลกและสัตวโลก. พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งโลก ๓ เหล่านั้นโดยประการทั้งปวง คือ ทั้งโดยสภาวะ โดยสมุทัย โดยนิโรธ และโดยเหตุแห่งนิโรธ.

[๒๔] นัยนี้ แปล อนุตฺตโร เป็นวิเสสนะของภควา อีกนัยหนึ่ง แปล อนุตฺตโร เป็นวิเสสนะของ ปุริสทมฺมสารถิ แปลดังนี้" อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ ทรงได้พระนามว่า "อนุตตรปุริสทัมมสารถ สารีผู้ฝึกบุรุษผู้ที่ควรฝึกผู้ไม่มีใครเหนือกว่า อิติปิ= อิมินา จ อิมินา จ การเณน ด้วยเหตุนี้ๆ คือ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นศาสดาผู้มีความเชี่ยวชาญในการอบรมสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์ผู้ไม่มีผู้ใดเหนือกว่า. ในปริตตฏีกากล่าวว่า มติแรก มาในคัมภีร์สมันตปสาทิกา ส่วนมติหลังเป็นมติของท่านพระพุทธโฆษาจารย์นั่นแหละ. โดยมติแรก พระพุทธคุณ จะมี ๑๐ บท เพราะแยก อนุตฺตโร เป็นอีกบทหนึ่ง และ ปุริสทัมมสารถิ เป็นอีกบทหนึ่ง. ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์เอง ไม่ค่อยชอบใจมตินี้ จึงเสนออีกแบบหนึ่งว่า อนุตฺตดโรปุริสทัมมสารถิ โดยให้เป็นอลุตตสมาส ดังนั้น จึงเป็น ๙ บท ซึ่งเป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ในปัจจุบันมากกว่า.

[๒๕] คือ ด้วยฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าใครๆ โดยคุณธรรมคือศีล สมาธิและปัญญา

[๒๖] คือ ด้วยฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระศาสดาผู้มีความเชี่ยวชาญในการอบรมสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์

[๒๗] คือ ด้วยฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้สั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ได้ประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในโลกนี้, สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในโลกหน้า, ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างสูงสุดคือนิพพาน. พระองค์เป็นอาจารย์เอกของโลกทั้งปวง ดังนั้น คำว่า เทวมนุสฺสานำ จึงเป็นการกล่าวโดยอุกกัฏฐนัย นัยที่ระบุถึงสิ่งสูงสุดแต่หมายเอาสิ่งที่ต่ำกว่าด้วย ดังนั้น จึงหมายถึง เทวดา พรมห มนุษย์ ยักษ์ เดียรัจฉานเป็นต้นพระผู้มีพระภาคทรงเป็นอาจารย์ผู้อนุสาสน์ประโยชน์ดังกล่าว. อีกนัยหนึ่ง สัตถา ยังหมายถึง ผู้ประหารอีกด้วย ได้แก่ ประหารภัยซึ่งเกิดขึ้นอาศัยชาติชรามรณะเป็นต้น ให้พินาศไปด้วยการแสดงสัจจธรรม.

พุทฺโธ

พุทฺโธ ทรงพระนามว่า พุทธะ (ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๘]

ภควา’ติฯ

ภควา ทรงพระนามว่า ภควา (พระผู้มีพระภาค) **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ[๒๙]

มมญฺหิ โว, ภิกฺขเว, อนุสฺสรตๆ ยๆ ภวิสฺสติ ภยๆ วา ฉมฺภิตตฺตๆ วา โลมหโส วา, โส ปหียิสฺสติฯ

หิ=สจฺจๆ จริงทีเดียว **ภิกฺขเว** นะภิกษุทั้งหลาย **โว** เมื่อพวกเธอ **อนุสฺสรตๆ=ปุนปฺปุนๆ สตึ กโรนฺตานๆ** ทำความระลึกเนืองๆ **มมๆ=มม คุณๆ** ถึงคุณของเราตถาคต **ยๆ ภยๆ วา** ความกลัวอันใด ก็ดี **ยๆ ฉมฺภิตตฺตๆ วา** ความสะดุ้งหวาดหวั่น อันใด ก็ดี **โย โลมหโส วา** ความขนลุกชูชัน อันใด ก็ดี **ภวิสฺสติ** จักมี, **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหียิสฺสติ** จักหายไป[๓๐].

‘‘โน เจ มๆ อนุสฺสเรยฺยาถ, อถ ธมฺมๆ อนุสฺสเรยฺยาถ —

เจ หากว่า **ตุมฺเห** พวกเธอ **โน อนุสฺสเรยฺยาถ=ปุนปฺปุนๆ สตึ กโรนฺตานๆ** ไม่ทำความระลึกเนืองๆ **มๆ=มม คุณๆ** ถึงคุณของเรา **อถ=ตสฺมึ สมเย** ในสมัยนั้น **ตุมฺเห** พวกเธอ **อนุสฺสเรยฺยาถ** พึงระลึก **ธมฺมๆ=ธมฺมสฺส คุณๆ** ถึงคุณของพระธรรม **เอวๆ** อย่างนี้ **อิติ** ว่า

---

[๒๘] ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ตรัสรู้เญยธรรมทั้งปวง ฯลฯ บัณฑิตควรควาายละเอียดในคัมภีร์มหานิทเทส. อนึ่ง คำว่า พุทฺโธ และ สมฺมาสมฺพุทฺโธ มีความต่างกันดังนี้. พุทฺโธ เป็นคำแสดงอาสวักขยญาณที่เป็นญาณทำลายกิเลสทั้งสิ้นและมอบพระพุทธคุณทั้งปวง. ส่วน สมฺมาสมฺพุทฺโธ แสดงพระสัพพัญญุตญาณที่เป็นไปในอารมณ์ทั้งปวง.

[๒๙] คือ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการ ๖ ประการ (คือ อิสสริยะ ความเป็นใหญ่, ธมฺม โลกุตรธรรม, ยส ชื่อเสียง, สิริ ความมีสิริงดงามแห่งพระรูป, ปยัตตะ ความเพียรยิ่งใหญ่, กาม ความปรารถนายิ่งใหญ่). ผู้จำแนกธรรม, ผู้บำเพ็ญคุณธรรมสุงส่ง ผู้สำรอกตัณหาออกจากภพ ๓ ฯลฯ. อนึ่ง คำว่า ภควา ในบทนี้ ต่างกับภควา ในบทแรก คือ บทแรกเป็นคำระบุถึงพระนามของพระองค์. ส่วนคำหลังนี้เป็นคำระบุถึงพระคุณ.

[๓๐] ปริตตฏีกาอธิบายว่า บทว่า ปหียิสฺสติ นี้ยังประกอบด้วย เอว ศัพท์อีกด้วย แต่ เอวศัพท์นั้น ท่านแสดงไว้โดยการลบไป หมายถึง มีอรรถของเอวศัพท์ด้วย แต่ลบเอวศัพท์นั้นไป. โดยนัยนี้ จึงกำหนดเนื้อความว่า "ด้วยการระลึกพระพุทธคุณเนืองๆ เท่านั้น ความกลัวเป็นต้นจักหายไป". และปฏิเสธเนื้อความว่า "ด้วยการระลึกถึงเทพมีจันทรเทพเป็นต้น ความกลัวเป็นต้นจักได้หายไปหามิได้". นอกจากมีอรรถอาธารณะคือกำหนดและปฏิเสธเนื้อความดังกล่าวแล้ว ยังมีอรรถสมุจจยะ คือ รวบรวมถึงพระคุณของพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย

ʻสฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม	**ธมฺโม=ปริยตฺติยา สห นวโลกุตฺตรธมฺโม** โลกุตรธรรม ๙ และปริยัติธรรม **ภควตา สฺวากฺขาโต** ชื่อว่า สวากขาตภควตา พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว.[๓๑]
สนฺทิฏฺฐิโก	**ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม** โลกุตรธรรม ๙ **สนฺทิฏฺฐิโก** ชื่อว่า สันทิฏฐิกะ (ควรแก่การเห็นประจักษ์)[๓๒]
อกาลิโก	**ธมฺโม=จตุมคฺคธมฺโม** มรรคธรรม ๔ **อกาลิโก** ชื่อว่า อกาลิก (ไม่รอเวลาให้ผล)[๓๓]
เอหิปสฺสิโก	**ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม** พระโลกุตรธรรม ๙ **เอหิปสฺสิโก**[๓๔] ชื่อว่า เอหิปัสสิกะ (ควรต่อการร้องเรียกว่า"จงมาดูธรรมนี้")[๓๕]
โอปเนยฺยิโก	**ธมฺโม=อฏฺฐมคฺคผลธมฺโม** มรรคและผลธรรมทั้ง ๘ **โอปเนยฺยิโก** ชื่อว่า โอปเนยยิกะ

---

[๓๑] ด้วยเหตุที่พระปริยัตติธรรมนั้นเป็นธรรมงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด, ประกาศพรหมจรรย์ทั้งอรรถและพยัญชนะไว้อย่างสมบูรณ์สิ้นเชิงและบริสุทธิ์, ตรัสไว้ด้วยดี โดยไม่มีความคลาดเคลื่อนแห่งอรรถ. ส่วนพระโลกุตรธรรม ด้วยเหตุที่ตรัสถึงข้อปฏิบัติอันสมควรแก่พระนิพพานและตรัสถึงพระนิพพานอันควรแก่ข้อปฏิบัติ.

[๓๒] ด้วยเหตุที่โลกุตรธรรม ๙ นั้นอันพระอริยบุคคลผู้กระทำความไม่แห่งกิเลสมีราคะเป็นต้นพึงเห็นเอง, เป็นธรรมที่บุคคลผู้บรรลุแล้วจะละการถึงโดยการเชื่อผู้อื่นทิ้งไปแล้วพึงเห็นเอง, เป็นธรรมที่ชนะกิเลสด้วยสันทิฏฐิ คือ ทิฏฐิที่พระอริยเจ้าสรรเสริญ, เป็นธรรมที่ควรแก่การเห็นกล่าวคือเมื่อเห็นธรรมนี้แล้วย่อมหยุดยั้งภัยในวัฏฏะได้. (มาจาก สํ+ทิฏฐิ+อิก, สํ มีอรรถ **สามํ** เอง, **ปสตฺถ** สรรเสริญ, และ**ธาตวัตถานุวัตตกะ** ไม่มีความหมาย. ทิฏฐิ เห็นคือรู้. อิก มีอรรถ ๓ คือ **ชย** ชนะ, **อรห** ควร **และตัพพภาวัตถะ** ไม่มีความหมาย.)

[๓๓] ด้วยเหตุที่มรรค ๔ ประการนี้ ไม่มีกาลที่ให้ผลของตน หมายความว่า ไม่ทำกาลเป็นต้นว่า ๑ วัน ๕ วัน ๗ วัน ให้หมดไปแล้วจึงให้ผล แต่ให้ผลในลำดับแห่งความเป็นไปของตนนั่นเอง, ไม่ใช่กาลิกธรรม คือ ธรรมที่มีกาลนานไกลในการให้ผลของตน.

[๓๔] เอหิปสฺสิก นี้เป็นบทตัทธิต โดยลง ณิก ปัจจัยในอรรถอรห แปลว่า ควรซึ่งเอหิปัสสวิธิ ท้ายบทว่า เอหิปสฺส. ส่วนบทว่า เอหิปสฺส นี้เป็นสมาสพิเศษ. โดยทั่วไปกิริยาอาขยาตไม่สามารถนำเข้าสมาสได้ เพราะไม่ใช่เป็นบทนามที่มีอรรถเชื่อมกัน แต่มีข้อยกเว้นอยู่บ้าง คือ ในกรณีที่บทหน้าลบอิติศัพท์ แม้บทอาขยาตก็สามารถทำสมาสได้ ซึ่งในที่นี้ท่านนำเอาบทว่า เอหิ และ ปสฺส เข้าสมาสกัน วิเคราะห์ว่า เอหิ ปสฺส อิติ วิธานํ เอหิปสฺสวิธิ การจัดแจงว่า "จงมาดู" โดยลบอิติ ศัพท์ไป บทนี้เป็นสมาส ต่อมาจึงลง ณิก ปัจจัยแทนอรรถว่า ควรซึ่งวิธี ท้ายบทสมาสว่า เอหิปสฺส เป็น เอหิปสฺสิโก. ดังในสัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ ๖๘๕ ว่า ลุตฺตีตินาขฺยาเตน ย่อบททั้งหลายกับบทอาขยาตที่ลบอิติเป็นบทหน้าได้".

[๓๕] ด้วยเหตุที่โลกุตรธรรม ๙ ควรต่อวิธีที่ควรทำคือการเรียกให้มาดู เพราะมีอยู่จริงและบริสุทธิ์.

(ควรต่อการนำสัตว์ไปสู่นิพพานด้วยการเข้าไปเห็นแจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น) [๓๖]

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหี’ติฯ

ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม โลกุตรธรรม ๙ **(สพฺเพหิ) วิญฺญูหิ=วิทูหิ=สจฺจปฏิวิทฺเธหิ ปจฺจตฺตํ=ปติ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตพฺโพ** ชื่อว่าปัจจัตตังเวทิตัพโพวิญญูหิ (อันบัณฑิตทั้งหลายที่บรรลุอริยสัจจ์แล้ว ทุกคน พึงรู้ ในตน.) [๓๗]

ธมฺมญฺหิ โว, ภิกฺขเว, อนุสฺสรตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, โส ปหียิสฺสติฯ

หิ=สจฺจํ จริงทีเดียว **ภิกฺขเว** นะภิกษุทั้งหลาย **โว** เมื่อพวกเธอ **อนุสฺสรตํ=ปุนปฺปุนํ สตึ กโรนฺตานํ** ทำความระลึกเนืองๆ **ธมฺมสฺส=ธมฺมสฺส คุณํ** ถึงคุณของพระธรรม **ยํ ภยํ วา** ความกลัว อันใด ก็ดี **ยํ ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความสะดุ้งหวาดหวั่น อันใด ก็ดี **โย โลมหํโส วา** ความขนลุกชูชัน อันใด ก็ดี **ภวิสฺสติ** จักมี, **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.

‘‘โน เจ ธมฺมสฺส อนุสฺสเรยฺยาถ, อถ สงฺฆสฺส อนุสฺสเรยฺยาถ —

เจ หากว่า **ตุมฺเห** พวกเธอ **โน อนุสฺสเรยฺยาถ=ปุนปฺปุนํ สตึ กโรนฺตานํ** ไม่ทำความระลึก **ธมฺมสฺส=ธมฺมสฺส** คุณ ถึงคุณของพระธรรม **อถ=ตสฺมึ สมเย** ในสมัยนั้น **ตุมฺเห** พวกเธอ

---

[๓๖] ด้วยเหตุที่โลกุตรธรรม ๙ ควรนำเข้าไปในจิตของตนด้วยการเจริญ(มรรคและผลอันเป็นสังขตะ), และควรนำเข้าไปด้วยอำนาจการทำให้แนบชิดหรือทำให้แจ้ง (นิพพานอันเป็นอสังขตะ) (อุป + นี นำเข้าไป+ ณวุ ธรรมอันเป็นผู้..)

[๓๗] ปจฺจตฺตํ ศัพท์เป็นอัพยยีภาวสมาส ใช้ในอรรถสัตตมีวิภัตติ โดยแปลง สฺมึ เป็น อํ ตามคัมภีร์ปทรูปสิทธิสูตรที่ ๓๓๖ อำวิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวา

ที่แปลไว้โดยนัยนี้เอา ปติ ศัพท์มีอรรถวิจฉา ระบุให้ครอบคลุมทุกส่วน (ทุกๆ) และอตฺต ศัพท์ มีอรรถอาธาระ (ในตน).

อีกนัยหนึ่ง ปติ มีอรรถว่า เฉพาะ และอตฺต ศัพท์ หมายถึง จิต แปลดังนี้ วิญฺญูหิ อันบัณฑิตทั้งหลาย เวทิตพฺโพ พึงรู้ ปจฺจตฺตํ (ปติ+อตฺต=สกจิตฺเต) (เฉพาะ)ในจิตของตน

อีกนัยหนึ่ง ปติ มีอรรถว่า สมฺมุขํ ประจักษ์ แปลดังนี้

(หรือ) วิญฺญูหิ อันบัณฑิตทั้งหลาย เวทิตพฺโพ พึงรู้ ปจฺจตฺตํ ปติ=สมฺมุขํ อตฺตนิ ประจักษ์ในตน

อีกนัยหนึ่ง บทว่า ปจฺจตฺตํ เป็นวิเสสนะของบทว่า ธมฺโม แปลดังนี้

ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม พระโลกุตรธรรม ๙ วิชฺชมาโน เมื่อปรากฏ อตฺตนิ ในตน เวทิตพฺโพ ก็พึงรู้แจ้ง. โดยนัยนี้ แสดงว่า บทอื่นมีสฺวากฺขาโต เป็นต้นอีก ๕ บทเป็นคุณบท คือ ระบุถึงพระคุณ ไม่ใช่วิเสสนะ.

	อนุสฺสเรยฺยาถ พึงระลึก **สงฺฆ=สงฺฆสฺส คุณ** ถึงคุณของพระสงฆ์[๓๘] **เอวฺ** อย่างนี้ อิติ ว่า
‘สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	**สาวกสงฺโฆ** สงฆ์ผู้เป็นสาวก[๓๙] **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **สุปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า สุปฏิปันนะ (ปฏิบัติดีแล้ว)[๔๐]
อุชุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	**สาวกสงฺโฆ** สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **อุชุปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า อุชุปฏิปันนะ (ปฏิบัติตรง)[๔๑]
ญายปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	**สาวกสงฺโฆ** สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **ญายปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า ญายปฏิปันนะ (ปฏิบัติเพื่อญายะคือนิพพาน)[๔๒]
สามีจิปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ,	**สาวกสงฺโฆ** สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **สามีจิปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า สามีจิปฏิปันนะ (ปฏิบัติควรซึ่งสามีจิกรรม)[๔๓]
ยทิทำ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา	**ยทิทำ=ยำ อิทำ=ยานิ อิมานิ=เย อิเม** เหล่านี้ใด[๔๔] **จตฺตาริ ปุริสยุคานิ** เป็นคู่บุรุษ

---

[๓๘] หมายถึง คุณของพระอริยสงฆ์

[๓๙] ในกรณีนี้แปลเป็นกัมมธารยสมาส โดย สงฺฆ แปลว่า ผู้ฆ่ากิเลสทั้งหลายได้เป็นอย่างดี วิ.สาวโก จ โส สงโฆ จาติ สาวกสงฺโฆ สงฆ์ผู้เป็นสาวก ชื่อว่า สาวกสงฆ์ หรืออีกนัยหนึ่งแปลเป็นฉัฏฐีตัปปุริสสมาสว่า สาวกานำ สงฺโฆ สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งพระสาวก ชื่อว่า สาวกสงฆ์. ในกรณีนี้ สงฺฆ แปลว่า หมู่ เพราะเป็นกลุ่มบุคคลผู้รวมตัวกันด้วยศีลและทิฏฐิ

[๔๐]ในฐานะที่สาวกสงฆ์นั้นเป็นผู้ปฏิบัติด้วยดีซึ่งข้อปฏิบัติอันพระผู้มีพระภาคทรงพร่ำสอนและข้อปฏิบัติอันถูกต้อง คือ อริยมรรคปฏิปทา (ปฏิปทาคืออริยมรรค)

[๔๑] ในฐานะที่สาวกสงฆ์นั้นเป็นผู้ปฏิบัติสัมมาปฏิบัติ คือ มัชฌิมาปฏิปทาอันไม่ข้องแวะส่วนสุดทั้งสองคืออัตตากิลมถานุโยคและกามสุขัลลิกานุโยค และปฏิบัติเพื่อเว้นจากโทษมีความคดโกงเป็นต้น.

[๔๒] ญาย ศัพท์ในที่นี้ได้แก่พระนิพพาน เพราะมีอรรถว่า พระโยคีต้องปฏิบัติให้เข้าถึง และมีอรรถว่า เป็นธรรมที่พระอริยบุคคลย่อมรู้ กระทำให้แจ้งด้วยมรรคญาณ. ด้วยเหตุนี้ พระอริยสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค จึงได้ชื่อว่า ญายปฏิปันนะ เพราะได้ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึง และเพื่อการรู้นิพพานอันชื่อว่า ญายะนั้น.

[๔๓] สามีจิกรรม ได้แก่ การกระทำอันสมควรคือการต้อนรับที่คนอื่นทำให้เพราะความชื่นชมในคุณธรรม. พระอริยสงฆ์ชื่อว่า สามีจิปฏิปันนะ เพราะได้ปฏิบัติโดยการที่ควรต่อสามีจิกรรมนั้น.

[๔๔] คำนี้ เป็นวิเสสนสัพพนามของบทว่า จตฺตาริ ปุริสยุคานิ และ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลาโดยแสดงเป็นลิงคะและวจนวิปัลลาสนัย โดยเป็นประโยค ย , มีประโยคว่า เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ ถัดไปเป็นประโยค ต มารับ.

	สนฺติ มีอยู่, **เย อิเม อฏฺฐปุริสปุคฺคลา** บุรุษบุคคล ๘[๔๖] เหล่านี้ใด (**ปจฺเจกํ**) เป็นบุคคลหนึ่งๆ **สนฺติ** มีอยู่,[๔๗]
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ,	**เอส=เอโส จตุยุคปุริโส** คู่บุรุษ ๔ **อฏฺฐปุริสปุคฺคลา** บุรุษบุคคล ๘ นั่น **สาวก-สงฺโฆ** เป็นสาวกสงฆ์ **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค
อาหุเนยฺโย	**อาหุเนยฺโย** ควรรับอาหุนะ (จตุปัจจัยที่เขานำมาบูชา)
ปาหุเนยฺโย	**ปาหุเนยฺโย** ควรรับปาหุนะ (ของที่เขานำมาให้ผู้มาจากที่ไกล[๔๘])
ทกฺขิเณยฺโย	**ทกฺขิเณยฺโย** ควรรับทักขิณาทาน (ทานที่เขาเชื่อกรรมและผลของกรรมแล้วให้)
อญฺชลิกรณีโย	**อญฺชลิกรณีโย** ควรที่เทวดาและมนุษย์พึงทำอัญชลีกรรม (การนบไหว้)[๔๙]

อีกนัยหนึ่ง ยทิทำ นี้ แปลว่า คือ เป็นนิบาตที่มีลิงค์และวจนะในตัวไม่จำเป็นต้องตัดบทหรือมองหาลิงค์และวจนะของบทอื่น แต่การที่แยกออกมาเป็น ยานิ อิมานิ ก็แสดงให้เห็นวจนะเท่านั้น. โดยนัยนี้ เป็นนิบาตใช้ในอรรถนิยมัตถะ กำหนด คือ กำหนดบทว่า โดยนัยนี้ ประโยคนี้แปลว่า **สาวกสงฺโฆ .. สุปฏิปนฺโน** ปฏิบัติดีแล้ว .. **ยทิทำ** คือ **ปุริสยุคานิ** คู่บุรุษ ๔ .. บุรุษบุคคล ๘. หรือเป็นนิบาตในอรรถปุจฉนัตถะ ถาม แปลดังนี้ **สาวกสงฺโฆ .. สุปฏิปนฺโน** ปฏิบัติดีแล้ว .. **ยทิทำ** นี้ใคร ? ได้แก่ **ปุริสยุคานิ** คู่บุรุษ ๔ .. บุรุษบุคคล ๘.

[๔๕] คู่บุรุษ ๔ นี้คือ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสตาปัตติมรรคและพระโสตาปัตติผล นับเป็น ๑ คู่ ดังนี้เป็นต้น.

[๔๖] ปุริสปุคฺคล ทั้งสองบทนี้หมายถึงบุคคลเดียวกันนั่นแหละคือพระอริยสงฆ์นั่นเอง ตรัสเป็นสองบทนี้ด้วยอำนาจอัธยาศัยเวไนสัตว์ โดยที่บทว่า ปุริส กล่าวถึง บุรุษโดยปกติ ส่วนบทว่า ปุคฺคล บุคคลแสดงไว้ตามความเป็นสัตว์เสมอเหมือนกัน. (มหาฏีกา)

[๔๗] อีกนัยหนึ่ง แปลว่า ยานิ อิมานิ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ คู่บุคคล ๔ เหล่านี้ใด สนฺติ มีอยู่, ตานิ คู่บุคคล ๔ เหล่านั้น อฏฺฐปุริสปุคฺคลา เป็นบุรุษบุคคล ๘.

[๔๘] คำว่า มาจากที่ไกล ได้แก่ พวกญาติมิตรและแขกเหรื่อที่มาเยี่ยมเยือน. ปัจจัยที่เขาจัดไว้สำหรับบุคคลเหล่านี้เรียกว่า ปาหุนะ. ยกเว้นบุคคลเหล่านี้ แม้พระสงฆ์สาวกพระผู้มีพระภาค ย่อมควรแก่ปัจจัยเหล่านี้เหมือนกัน เพราะพระสงฆ์จัดเป็นผู้ยอดเยี่ยมแห่งบุคคลผู้มาเยี่ยมเยือนเหล่าอื่น.

[๔๙] คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า กรรมคือการนบไหว้ที่ชาวโลกทั้งปวงใช้มือทั้งสองนบไว้เหนือเศียรกระทำ. ปริตฺตฏีกาอธิบายว่า ได้แก่การที่นิ้วทั้งสิบถึงความเชื่อมกันเป็นอันเดียวกัน (ประนมมือ) แล้วให้อรรถาธิบายอีกนัยหนึ่งว่า เทวมนุสฺสานำ กรปุฏกรณำ โดยนัยนี้แปลว่า ควรแก่การกระพุ่มมือ.

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา’ติฯ

ปุญฺญกฺเขตฺตํ เป็นที่งอกขึ้นแห่งบุญ **โลกสฺส** แห่งชาวโลก **อนุตฺตรํ** อันยอดเยี่ยม[๕๐].

สงฺฆญฺหิ โว, ภิกฺขเว, อนุสฺสรตํ ยํ ภวิสฺสติ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา, โส ปหียิสฺสติฯ

หิ=สจฺจํ จริงทีเดียว **ภิกฺขเว** นะภิกษุทั้งหลาย **โว** เมื่อพวกเธอ **อนุสฺสรตํ=ปุนปฺปุนํ สตึ กโรนฺตานํ** ทำความระลึกเนืองๆ **สงฺฆ์= สงฺฆสฺส คุณ์** ถึงคุณของพระสงฆ์ **ยํ ภยํ วา** ความกลัว อันใด ก็ดี **ยํ ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความสะดุ้งหวาดหวั่น อันใด ก็ดี **โย โลมหํโส วา** ความขนลุกชูชัน อันใด ก็ดี **ภวิสฺสติ** จักมี, **โส ภยาทิ** ความกลัวเป็นต้นนั้น **ปหียิสฺสติ** จักหายไป.

‘‘ตํ กิสฺส เหตุ?

ตํ=ภยาทิปฺปหิยฺยํ การละเสียซึ่งความกลัวเป็นต้นนั้น **อตฺถิ** ย่อมมี **กิสฺส เหตุ= เกน การเณน** เพราะเหตุอะไร?

ตถาคโต หิ, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วีตราโค วีตโทโส วีตโมโห อภีรุ อจฺฉมฺภี อนุตฺราสี อปลายี’’ติฯ

หิ แท้ที่จริง **ภิกฺขเว** นะภิกษุทั้งหลาย **ตถาคโต** พระตถาคต **อรหํ** เป็นพระอรหันต์ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ตรัสรู้เองโดยชอบ **วีตราโค** ปราศจากราคะ, **วีตโทโส** ปราศจากโทสะ, **วีตโมโห** ปราศจากโมหะ **อภีรุ** ไม่มีความกลัว, **อจฺฉมฺภี** ไม่มีความหวาดหวั่น, **อนุตฺราสี** ไม่มีความสะดุ้งกลัวเป็นปกติ **อปลายี** ไม่มีการหลบหนีเป็นธรรมดา ดังนี้.[๕๑]

---

[๕๐] เขตฺตํ เป็นชื่อของพระอริยสงฆ์ หมายถึง เป็นสถานที่เจริญขึ้นแห่งบุญของชาวโลก ซึ่งเปรียบได้กับนาเป็นที่เจริญขึ้นแห่งพืช. นัยนี้เรียกว่า สทิสูปจารนัย นัยที่กล่าวถึงความเหมือนกันบางส่วน. ความจริง สถานที่เพาะปลูกข้าวเป็นต้นว่าข้าวสาลี ของพระราชาเป็นต้น จึงเรียกว่า นาของพระราชาเป็นต้น ฉันใด พระสงฆ์ก็ฉันนั้น เป็นที่เพาะปลูกบุญของชาวโลกฉันนั้น. เพราะบุญที่เป็นไปเพื่อความเจริญนานัปประการของชาวโลก ย่อมเจริญงอกงามได้ เพราะอาศัยพระสงฆ์ทั้งสิ้น. เพราะฉะนั้น พระสงฆ์จึงชื่อว่า อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส เพราะหาสถานที่อื่นเสมอเหมือนไม่ได้.

[๕๑] อิติ นิบาต ตรงนี้แปลเป็นอาการะของ เอวํ วทามิ ดังเราตถาคตจะขอกล่าวว่า ... ข้างต้นนั้น ตามหลักการแปลโดยทั่วไป. อีกนัยหนึ่ง มีอรรถเหตุ โดยเพิ่ม เอตํ วจนํ โส ปหียิสฺสติเยวาติ มยา วุตฺตํ ท้ายประโยคนี้ แปลว่า อิติ=ตสฺมา เพราะเหตุนั้น เอตํ วจนํ คำนั้น อิติ ว่า โส ภยาทิ ความกลัวเป็นต้น ปหียิสฺสติ จักเสื่อมหายไป เอว นั่นเทียว ดังนี้ มยา อันเราตถาคต วุตฺตํ กล่าวแล้ว.

อิทมโวจ ภควาฯ อิทำ วตฺวาน สุคโต อถาปรำ เอตทโวจ สตฺถา —

[๕๒]**ภควา** พระผู้มีพระภาค **อโวจ** ได้ตรัสแล้ว **อิทำ** ซึ่งพระพุทธพจน์นี้[๕๓] (**อิติ** ว่า **สเจ ตุมฺหากำ** ถ้าว่า ความกลัวจักมีแก่พวกเธอ" ดังนี้เป็นต้นไว้). **สุคโต** พระสุคต **วตฺวาน** ครั้นตรัส **อิทำ พุทธวจนำ** พระพุทธพจน์นี้แล้ว **สตฺถา** (พระองค์) ผู้พระศาสดา[๕๔] **อโวจ** ได้ตรัสแล้ว **(เอตำ นิคมนำ)** ซึ่งคำนิมคมนี้ **อปรำ** อื่นอีก **อถ** ในขณะนั้น อิติ ว่า

‘‘อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา, สุญฺญาคาเรว ภิกฺขโว;
อนุสฺสเรถ สมฺพุทฺธำ, ภยำ ตุมฺหาก โน สิยาฯ

ภิกฺขโว ภิกษุท. **ตุมฺเห** พวกเธอ **(วสนฺตา)** เมื่ออยู่ **อรญฺเญ วา** ในป่า ก็ดี **รุกฺขมูเล วา** ที่โคนไม้ ก็ดี, **สุญฺญาคาเร วา** ในเรือนร้าง ก็ดี **อนุสฺสเรถ** พึงระลึก **สมฺพุทฺธำ** ถึงพระสัมพุทธเจ้า, **ภยำ** ความกลัว **โน สิยา** ไม่พึงมี **ตุมฺหากำ** แก่พวกเธอ.

‘‘โน เจ พุทฺธำ สเรยฺยาถ, โลกเชฏฺฐำ นราสภำ;
อถ ธมฺมำ สเรยฺยาถ, นิยฺยานิกำ สุเทสิตำฯ

เจ หากว่า **ตุมฺเห** พวกเธอ **โน สเรยฺยาถ** ไม่ได้ระลึก **พุทฺธำ** ถึงพระพุทธเจ้า **โลกเชฏฺฐำ** ผู้ยิ่งใหญ่แห่งโลก **นราสภำ** ประเสริฐแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, **อถ** ที่นั้น

---

[๕๒] พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถานี้เป็นคำนิคม เพื่อแสดงการจบลงแห่งเนื้อความที่ตรัสไว้ทั้งหมด.

[๕๓] คัมภีร์อรรถกถาธชัคคสูตรนี้อรรถาธิบายข้อความนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัส ธชัคคปริตรนี้แล้ว (มนต์คุ้มครองนามว่า ธชัคคะ ปลายธง) ที่มีอานุภาพแผ่ไปในอาณาเขตแสนโกฏิจักรวาล. แท้ที่จริง บุคคลผู้รำลึกพระปริตรนี้แล้วพ้นจากทุกข์ต่างๆมีภัยอันเกิดแต่โรค ยักษ์, โจร ตลอดจนวัฏฏทุกข์ทีเดียว ไม่มีที่สุดเลย เพราะเมื่อประโยชน์ของปริตรอันบุคคลเจริญโดยถูกวิธีแล้ว แม้อุปจารฌานเป็นต้น ยังหวังได้. ความสงบจากทุกข์อย่างอื่นไม่ต้องกล่าวถึง, แม้บุคคลผู้รำลึกถึงพระปริตรนี้แล้วมีจิตเลื่อมใส ยังได้ที่พึ่งแม้ในอากาศ. มีเรื่องเล่าว่า ครั้นมีการโบกปูนพระทีฆวาปีเจดีย์ ภิกษุรูปหนึ่งพลัดตกจากแท่นกำแพง (ฎีกาอธิบายว่า มุทธเวทิกา ได้แก่ แท่นหรือเชิงเทินที่เขาสร้างล้อมปราสาท ในที่นี้ตรงกับที่เขาเรียกว่า นั่งร้านสมัยนี้กระมัง) จะตกลงมาที่พื้นเจดีย์. ภิกษุสงฆ์ที่ยืนอยู่ข้างล่างรีบตะโกนบอกว่า "ท่านผู้มีอายุจงระลึกถึงธชัคคปริตร". ภิกษุนั้นหวาดเกรงต่อมรณภัย ตั้งสติปรารภพุทธคุณแล้วกล่าวขอการคุ้มครองว่า "ธชัคคปริตรนี้ จงรักษาคุ้มครองเราเถิด". ทันใดนั้นเอง อิฏ ๒ ก้อนยื่นออกจากเจดีย์มารองรับเท้าของท่าน ด้วยอานุภาพของพระปริตร, พวกภิกษุเหล่าอื่นได้หย่อนบันไดเถาวัลย์จากข้างบน, เมื่อเธอยืนอยู่ที่บันไดแล้ว อิฐได้เข้าไปอยู่ที่เดิมนั่นเทียว.

[๕๔] บางอาจารย์ให้ วตฺวาน เป็นกริยาคุมพากย์ประโยค สุคโต, แล้วแยกประโยคหลังเป็นอีกประโยคหนึ่งโดยมี สตฺถา เป็นประธาน. โดยโวหารว่า พระผู้มีพระภาคผู้พระสุคตศาสดาได้ตรัสไวยากรณ์นี้ครั้นแล้วได้ตรัสคำนิคมอื่นอีกต่อไปว่า.

สเรยฺยาถ พึงระลึก **ธมฺมํ** ซึ่งพระธรรม **นิยฺยานิกํ** อันนำสัตว์ออกจากวัฏฏสงสาร **สุเทสิตํ** ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยดี,

‘‘โน เจ ธมฺมํ สเรยฺยาถ, นิยฺยานิกํ สุเทสิตํ;
อถ สงฺฆํ สเรยฺยาถ, ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํฯ

เจ หากว่า **ตุมฺเห** พวกเธอ **โน สเรยฺยาถ** ไม่ได้ระลึก **ธมฺมํ** ถึงพระธรรม **นิยฺยานิกํ** อันนำสัตว์ออกจากวัฏฏสงสาร **สุเทสิตํ** ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยดี, **อถ** ทีนั้น **สเรยฺยาถ** พึงระลึก **สงฺฆํ** ซึ่งพระสงฆ์ **ปุญฺญกฺเขตฺตํ** ผู้เป็นบุญญเขต **อนุตฺตรํ** อันยอดเยี่ยม,

‘‘เอวํ พุทฺธํ สรนฺตานํ, ธมฺมํ สงฺฆญฺจ ภิกฺขโว;
ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา, โลมหํโส น เหสฺสตี’’ติฯ

ภิกฺขโว ภิกษุทั้งหลาย **ภยํ วา** ความกลัวก็ดี **ฉมฺภิตตฺตํ วา** ความหวาดหวั่น ก็ดี **โลมหํโส วา** ความขนลุกพอง ก็ดี **น เหสฺสติ=น ภวิสฺสติ** จักไม่**มี ตุมฺหากํ** แก่เธอ **สรนฺตานํ** ผู้ระลึกถึงอยู่ **พุทฺธํ จ** พระพุทธ **ธมฺมํ จ** พระธรรม **สงฺฆํ จ** และพระสงฆ์ **เอวํ** ประการฉะนี้.

ธชคฺคปริตฺตํ นิฏฺฐิตํ

ธชคฺคปริตฺตํ ธชัคคปริตร์ **นิฏฺฐิตํ** จบ

วัฏฏกปริตต์
ตำนานวัฏฏกปริตต์

วัฏฏกปริตร คือ ปริตรของนกคุ้ม เป็นพระปริตรที่กล่าวถึงสัจจวาจาของพระพุทธเจ้าที่เคยกระทำ เมื่อเสวยพระชาติเป็ฯนกคุ้ม แล้วอ้างสัจจวาจานั้นมาพิทักษ์คุ้มครองให้พ้นจากอัคคีภัย. ที่มาของพระปริตรนี้มาในพระสูตร ๒ แห่ง คือ ใน เอกกนิบาตชาดก และจริยาปิฎก. โดยที่ในวัฏฏกชาดก มีเพียงคาถาเดียว คือ คาถาที่ ๓ ว่า "สนฺติ ปกฺขา อปตนา ... ชาตเวท ปฏิกฺกม" ส่วนใน**วัฏฏโปตกจริยา** มีถึง ๑๑ คาถา ดังต่อไปนี้

‘‘ปุนาปรํ ยทา โหมิ, มคเธ วฏฺฏโปตโก;
อชาตปกฺโข ตรุโณ, มํสเปสิ กุลาวเกฯ

อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลเมื่อเราเป็นลูกนกคุ่มขนยังไม่งอก ยังอ่อนเป็นดังชิ้นเนื้อ อยู่ในรังในมคธชนบท

‘‘มุขตุณฺฑเกนาหริตฺวา, มาตา โปสยตี มมํ;
ตสฺสา ผสฺเสน ชีวามิ, นตฺถิ เม กายิกํ พลํฯ

ในกาลนั้น มารดาเอาจะงอยปากคาบเหยื่อมาเลี้ยงเรา เราเป็นอยู่ด้วยผัสสะของมารดา กำลังกายของเรายังไม่มี

‘‘สำวจฺฉเร คิมฺหสมเย, ทวฑาโห ปทิปฺปติ;
อุปคจฺฉติ อมฺหากํ, ปาวโก กณฺหวตฺตนีฯ

ในฤดูร้อนทุก ๆ ปี มีไฟป่าไหม้ลุกลามมา ไฟไหม้ป่าเป็นทางดำลุกลามมาใกล้เรา

‘‘ธมธมา อิติ เอวำ, สทฺทายนฺโต มหาสิขี;
อนุปุพฺเพน ฌาเปนฺโต, อคฺคิ มมมุปาคมิฯ

ไฟไหม้ป่าลุกลามใหญ่หลวงเสียงสนั่นอื้ออึง ไฟไหม้ลุกลามมาโดยลำดับเข้ามาใกล้จวนจะถึงเรา

‘‘อคฺคิเวคภยาตีตา, ตสิตา มาตาปิตา มม;
กุลาวเก มำ ฉฑฺเฑตฺวา, อตฺตานำ ปริโมจยุ

มารดาบิดาของเราสะดุ้งใจหวาดหวั่น เพราะกลัวไฟที่ไหม้มาโดยเร็ว จึงทิ้งเราไว้ในรังหนีเอาตัวรอดไปได้

‘‘ปาเท ปกฺเข ปชหามิ, นตฺถิ เม กายิกํ พลํ;
โสหํ อคติโก ตตฺถ, เอวํ จินฺเตสหํ ตทาฯ

เราเหยียดเท้า กางปีกออกรู้ว่า กำลังกายของเราไม่มี เรานั้นไปไม่ได้ อยู่ในรังนั้นเอง จึงคิดอย่างนี้ ในกาลนั้นว่า

‘‘เยสาหํ อุปธาเวยฺยํ, ภีโต ตสิตเวธิโต;
เต มํ โอหาย ปกฺกนฺตา, กถํ เม อชฺช กาตเวฯ

เมื่อก่อนเราสะดุ้งหวาดหวั่น พึงเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในระหว่างปีกของมารดาบิดา บัดนี้ มารดาบิดาทิ้งเราหนีไปเสียแล้ว วันนี้เราจะทำอย่างไร

‘‘อตฺถิ โลเก สีลคุโณ, สจฺจํ โสเจยฺยนุทฺทยา;
เตน สจฺเจน กาหามิ, สจฺจกิริยมุตฺตมํฯ

ศีลคุณ สัจจคุณ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยความสัตย์ เอ็นดูกรุณามีอยู่ในโลก ด้วยความสัตย์นั้น เราจักกระทำสัจจกิริยาอันสูงสุด

‘‘อาเวชฺเชตฺวา ธมฺมพลํ, สริตฺวา ปุพฺพเก ชิเน;
สจฺจพลมวสฺสาย, สจฺจกิริยมกาสหํฯ

เราคำนึงถึงกำลังพระธรรม ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้พิชิตมารอันมีในก่อน ได้กระทำสัจจกิริยา แสดงกำลังความสัตย์ว่า

‘สนฺติ ปกฺขา อปตนา, สนฺติ ปาทา อวญฺจนา;
มาตาปิตา จ นิกฺขนฺตา, ชาตเวท ปฏิกฺกม’ฯ

ปีกของเรามีอยู่ แต่ยังบินไม่ได้ เท้าของเรามีอยู่ แต่ยังเดินไม่ได้ มารดาบิดาก็พากันบินออกไปแล้ว. แน่ะไฟ จงกลับไป (จงดับเสีย)

‘‘สหสจฺเจ กเต มยฺหํ, มหาปชฺชลิโต สิขี;
วชฺเชสิ โสพฺพสกรีสานิ, อุทกํ ปตฺวา ยถา สิขี;

พร้อมกับเมื่อเรากระทำสัจจกิริยา ไฟที่ลุกรุ่งโรจน์ใหญ่หลวงเว้นไว้ ๑๖ กรีส ไฟดับ ณ ที่นั้นเหมือนจุ่มลงในน้ำ

สจฺเจน เม สโม นตฺถิ, เอสา เม สจฺจปารมีฯ

ผู้เสมอด้วยความสัตย์ของเราไม่มี นี้เป็นสัจจบารมีของเรา

แต่พระปริตรที่นิยมสวด ก็มี ๔ คาถา ไม่มีคาถา ๗ แรก เพราะคาถา ๔ บทเหล่านี้เป็นสัจจวาจาของพระโพธิสัตว์ ส่วน ๗ คาถาแรกเป็นประวัติความเป็นมา.

คัมภีร์อรรถกถาชาดกได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของปริตรนี้ไว้ดังต่อไปนี้

พระศาสดาเมื่อเสด็จเที่ยวจาริกไปในมคธชนบททั้งหลาย ทรงปรารภการดับไฟป่า จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า **สนฺติ ปกฺขา** ดังนี้.

ความพิศดารว่า สมัยหนึ่ง พระศาสดาเมื่อเสด็จเที่ยวจาริกไปในมคธชนบททั้งหลาย ได้เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านชาวมคธแห่งหนึ่ง เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต อันหมู่ภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จดำเนินสู่ทาง. สมัยนั้น ไฟป่าเป็นอันมากตั้งขึ้น ภิกษุเป็นอันมากเห็นทั้งข้างหน้าและข้างหลัง ไฟแม้นั้นแล มีควันเป็นกลุ่มเดียว มีเปลวเป็นกลุ่มเดียว กำลังลุกลามมาอยู่ทีเดียว บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุปุถุชนพวกหนึ่งกลัวต่อมรณภัย กล่าวว่า พวกเราจะจุดไฟตัดทางไฟ ไฟที่ไหม้มาจักไม่ไหม้ท่วมทับที่ที่ไฟนั้นไหม้แล้วจึงนำหินเหล็กไฟออกมาจุดไฟ. ภิกษุอีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "ท่านผู้มีอายุ พวกท่านกระทำกรรมชื่ออะไร พวกท่านไม่เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นบุคคลผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ผู้เสด็จไปพร้อมกับในนั่นเอง เหมือนคนไม่เห็นดวงจันทร์ลอยเด่นอยู่ในท้องฟ้า ไม่เห็นดวงอาทิตย์ประดับ ด้วยรัศมีตั้งพันกำลังขึ้นจากโลกธาตุด้านทิศตะวันออก เหมือนคนยืนอยู่ที่ริมฝั่งทะเล ไม่เห็นทะเล เหมือนคนยืนพิงเขาสิเนรุ ไม่เห็นเขาสิเนรุ ฉะนั้น พากันพูดว่า จะจุดไฟตัดทางไฟ. ชื่อว่า พระกำลังของพระพุทธเจ้า พวกท่านไม่รู้ มาเถิดท่าน พวกเราจักไปยังสำนักของพระศาสดา". ภิกษุเหล่านั้นเมื่อไปทั้งข้างหน้าและข้างหลัง แม้ทั้งหมดได้รวมกันไปยังสำนักของพระทศพล พระศาสดามีภิกษุหมู่ใหญ่เป็นบริวารได้ประทับยืนอยู่ ณ ประเทศแห่งหนึ่ง ไฟป่าไหม้เสียงดังมาเหมือนจะท่วมทับ ครั้นมาถึงที่ที่พระตถาคตประทับยืน พอถึงที่ประมาณ ๑๖ กรีส รอบประเทศนั้นก็ดับไป เหมือนคบไฟที่เขาจุ่มลงในน้ำ ฉะนั้น ไม่อาจท่วมทับที่ประมาณ ๓๒ กรีส โดยการแลบเข้าไป. ภิกษุทั้งหลายพากันกล่าวคุณของพระศาสดาว่า "น่าอัศจรรย์ ชื่อว่า พระคุณของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ก็ชื่อว่า ไฟนี้ไม่มีจิตใจยังไม่อาจท่วมทับที่ที่พระพุทธเจ้าประทับยืน ย่อมดับไปเหมือนคบเพลิงหญ้าดับด้วยน้ำ ฉะนั้น น่าอัศจรรย์ ชื่อว่า อานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย". พระศาสดาได้ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นแล้วตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ไฟนี้ถึงภูมิประเทศนี้แล้วดับไป เป็นกำลังของเราในบัดนี้เท่านั้น หามิได้, ก็ข้อนี้เป็นกำลังแห่งสัจจะอันมีในก่อนของเรา. ด้วยว่า ในประเทศที่นี้ ไฟจักไม่ลุกโพลงตลอดกัปนี้ แม้ทั้งสิ้น นี้ชื่อว่าปาฏิหาริย์ตั้งอยู่ตลอดกัป. ลำดับนั้นท่านพระอานนท์ปูลาดสังฆาฏิ ๔ ชั้น เพื่อต้องการเป็นที่ประทับนั่งของพระศาสดา. พระศาสดาประทับนั่งขัดสมาธิ ฝ่ายภิกษุ

สงฆ์ก็ถวายบังคมพระตถาคตแล้วนั่งแวดล้อมอยู่. ลำดับนั้น พระศาสดาอันภิกษุทั้งหลายทูลอ้อนวอนว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้ปรากฏแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายก่อน. ส่วนเรื่องอดีตยังสลับ ขอพระองค์โปรดกระทำเรื่องอดีตนั้น ให้ปรากฏแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงทรงนำเรื่องอดีตมา ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ในสถานที่นั้นนั่นแหละในแคว้นมคธ พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในกำเนิดนกคุ่ม เกิดจากท้องมารดา ในเวลาทำลายกะเปาะฟองไข่ออกมา ได้เป็นลูกนกคุ่มมีตัวประมาณเท่าดุมเกวียนบรรทุกสินค้าขนาดใหญ่. ลำดับนั้น บิดามารดาให้พระโพธิสัตว์นั้นนอนในรัง แล้วนำอาหารมาเลี้ยงดูด้วยจะงอยปาก. พระโพธิสัตว์นั้น ไม่มีกำลังที่จะเหยียดปีกออกบินไปในอากาศ หรือไม่มีกำลังที่จะยกเท้าเดินไปบนที่ตอน และไฟป่าย่อมไหม้ประเทศนั้นทุกปี ๆ. สมัยแม้นั้น ไฟป่านั้นก็ไหม้ประเทศนั้น เสียงดังลั่น. หมู่นกพากันออกจากรังของตน ๆ ต่างกลัวต่อมรณภัยส่งเสียงร้องหนีไป. บิดามารดาแม้ของพระโพธิสัตว์ก็กลัวต่อมรณภัย จึงทั้งพระโพธิสัตว์หนีไป พระโพธิสัตว์นอนอยู่ในรังนั่นเอง ชะเง้อคอแลเห็นไฟป่ากำลังไหม้ตลบมา จึงคิดว่า ถ้าเราจะพึงมีกำลังที่จะเหยียดปีกออกบินไปในอากาศไซร้ เราก็จะพึงโบยบินไปที่อื่น ถ้าเราจะพึงมีกำลังที่จะยกเท้าเดินไปบนบกได้ไซร้ เราก็จะย่างเท้าไปที่อื่นเสีย ฝ่ายบิดามารดาของเราก็กลัวแต่มรณภัย ทิ้งเราไว้แต่ผู้เดียว เมื่อจะป้องกันตน จึงได้หนีไป. บัดนี้ ที่พึ่งอื่นของเราไม่มี เราไม่มีที่ต้านทานไม่มีที่พึ่ง วันนี้ เราจะทำอย่างไรหนอ จึงจะควร. ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์นั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ชื่อว่าคุณแห่งศีล ย่อมมีอยู่ในโลกนี้ ชื่อว่าคุณแห่งสัจจะก็ย่อมมี ในอดีตกาล ชื่อว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายประทับนั่งที่พื้นต้นโพธิ์ ได้ตรัสรู้พร้อมยิ่งแล้ว ทรงเพียบพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ทรงประกอบด้วยสัจจะ ความเอ็นดู ความกรุณา และขันติ ย่อมมีอยู่ และคุณของพระธรรมทั้งหลายที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ทรงรู้แจ้งแล้ว ย่อมมีอยู่ เออก็ ความสัจอย่างหนึ่งย่อมมีอยู่ในเราแท้ คือสภาวธรรมอย่างหนึ่งย่อมมีปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น เราจะรำลึกถึงอดีตพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และคุณทั้งหลายที่อดีตพระพุทธเจ้าเหล่านั้นรู้แจ้งแล้ว ถือเอาสภาวธรรมคือสัจจะซึ่งมีอยู่ในเรา กระทำสัจกิริยาให้ไฟถอยกลับไป กระทำความปลอดภัยแก่ตนและหมู่นกที่เหลือในวันนี้ ย่อมควร. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

คุณแห่งศีลมีอยู่ในโลก ความสัตย์ ความสะอาด
และพระสัพพัญญุพุทธเจ้าผู้มีความเอ็นดู ปรากฏในโลก,
ด้วยความสัจนั้น ข้าพเจ้าจักทำสัจจกิริยาอันยอดเยี่ยม.

ข้าพเจ้าครั้นพิจารณากำลังแห่งธรรม ระลึกถึงพระชินเจ้า
ทั้งหลายในปางก่อน อาศัยกำลังสัจจะ ขอทำสัจจกิริยา.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ระลึกถึงคุณทั้งหลายของพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ปรินิพพานไปแล้วในอดีต แล้วปรารภสภาวะคือสัจจะซึ่งมีอยู่ในคนเมื่อจะทำสัจกิริยา จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ปีกของเรามีอยู่ แต่ก็บินไม่ได้, เท้าทั้งสองของเรา
มีอยู่ แต่ก็เดินไม่ได้, มารดาและบิดาของเรา ออกไปแล้ว
ดูก่อนไฟ ท่านจงถอยกลับไปเสีย.

พร้อมกับสัจกิริยาของพระโพธิสัตว์นั้น ไฟได้ถอยกลับไปในที่ประมาณ ๑๖ กรีส ก็แหละ เมื่อจะถอยไปก็ไม่ไปยังที่อื่นในป่า แต่ดับแล้วในที่นั้นเอง เหมือนคบเพลิงอันบุคคลให้จมลงในน้ำ ฉะนั้น ด้วยเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

เมื่อเราทำสัจจะ เปลวไฟอันรุ่งเรืองใหญ่หลีกไป
๑๖ กรีสพร้อมด้วยคำสัตย์ ประหนึ่งเปลวไฟอันตกถึง
น้ำก็ดับไปฉะนั้น. สิ่งไรเสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี.
นี้เป็นสัจบารมี ของเรา

ก็สถานที่นี้นั้น เกิดเป็นปาฏิหาริย์ชื่อว่าตั้งอยู่ชั่วกัป เพราะไฟจะไม่ไหม้ในกัปนี้แม้ทั้งสิ้น. พระโพธิสัตว์ครั้น ทำสัจกิริยาอย่างนี้แล้ว ในเวลาสิ้นชีวิตได้ไปตามยถากรรม. พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การที่ไฟไม่ไหม้สถานที่นี้ เป็นกำลังของเราในบัดนี้ หามิได้ ก็กำลังนั่นเป็นของเก่า เป็นสัจพลังของเราเองในครั้งเป็นลูกนกคุ่มดังนี้ ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงทรงประกาศสัจจะทั้งหลาย ในเวลาจบสัจจะ บางพวกได้เป็นพระโสดาบัน บางพวกได้เป็นพระสกทาคามี บางพวกได้เป็นพระอนาคามีบางพวกบรรลุพระอรหัต ฝ่ายพระศาสดาก็ทรงสืบอนุสนธิ ประชุมชาดกว่า

มารดาบิดาในครั้งนั้นคงเป็นมารดาบิดาอยู่ตามเดิมในบัดนี้ ส่วนพระยานกคุ่มได้เป็นเราตถาคตเองแล.

บทขัดวัฏฏกปริตต์

ปูเรนฺตํ โพธิสมฺภาเร
นิพฺพตฺตํ วฏฺฏชาติยํ
ยสฺส เตเชน ทาวคฺคิ
มหาสตฺตํ วิวชฺชยิ

เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส
โลกนาเถน ภาสิตํ
กปฺปฏฺฐายึ มหาเตชํ
ปริตฺตํ ตํ ภณาม เห.

ทาวคฺคิ ไฟป่า **วิวชฺชยิ** หลีก **มหาสตฺตํ** พระมหาสัตว์ **ปูเรนฺตํ** ผู้บำเพ็ญ **โพธิสมฺภาเร** โพธิสัมภารทั้งหลาย **นิพฺพตฺตํ** บังเกิด **วฏฺฏชาติยํ** ในชาตินกคุ่ม **เตเชน** ด้วยเดช **ยสฺส วฏฺฏกปริตฺตสฺส** วัฏฏกปริตต์ ใด

เห สปฺปุริส ท่านสัตบุรุษ **มยํ** ขอเชิญพวกเรา **ภณาม** จงสวด **ตํ วฏฺฏปริตฺตํ** วัฏฏปริตต์นั้น **มหาเตชํ** ที่มีเดชมาก **กปฺปฏฺฐายึ** ดำรงอยู่ตลอดกัปป์ **โลกนาเถน** ที่พระโลกนาถ **ภาสิตํ** ทรงภาษิต **เถรสฺส สาริปุตฺตสฺส** แก่พระสารีบุตรเถระไว้ เถิด.

วัฏฏกปริตต์

อตฺถิ โลเก สีลคุโณ สจฺจํ โสเจยฺยนุทฺทยา เตน สจฺเจน กาหามิ สจฺจกิริยมนุตฺตมํ. อาวชฺเชตฺวา ธมฺมพลํ สริตฺวา ปุพฺพเก ชิเน สจฺจพลมวสฺสาย สจฺจกิริยมกาสหํ	[๑]**สีลคุโณ** คุณแห่งศีล, **สจฺจ=สจฺจคุโณ** คุณแห่งสัจจะ, **โสเจยฺยํ** ความหมดจด, **(สพฺพญฺญุพุทฺธา)** พระสัพพัญญูพุทธเจ้า **อนุทฺทยา=อนุทฺทยสมนฺนาคตา**ผู้ประกอบด้วยความเอ็นดูเป็นต้น[๒] , **อตฺถิ** มีอยู่ **โลเก** ในโลก, **เตน สจฺเจน=สจฺจสภาเวน** ด้วยสภาวะอันเป็นของจริงนั้น[๓] **อหํ** ข้าพเจ้า **กาหามิ** จักกระทำ **สจฺจกิริยํ** ซึ่งการประกาศสัจจวาจา[๔] **อนุตฺตมํ** อันยอดเยี่ยม. **อหํ** เราตถาคต **อาวชฺเชตฺวา** ครั้นคำนึงถึง **ธมฺมพลํ** กำลังแห่งพระธรรม[๕] **สริตฺวา** ระลึกถึง **ชิเน** พระชินเจ้าทั้งหลาย **ปุพฺพเก** ในกาลก่อนแล้ว[๖] **อวสฺสาย** ได้อาศัย **สจฺจพลํ**

---

[๑] พระโพธิสัตว์ แม้จะเป็นยังลูกนก ปีกและเท้ายังไม่แข็งแรงพอที่จะหนีอัคคีภัยได้ อีกทั้งบิดามารดา ที่เคยคุ้มครองก็หนีภัยนั้นไปเสีย ด้วยคิดว่า ไม่อาจจะพาเอาลูกออกไปได้ ดังนี้ ก็มิได้หวาดหวั่น คำนึงถึงกิจที่ควรจะทำในขณะนั้นได้แล้ว จึงดำรงอยู่ในอานุภาพของตนเอง อ้างอิงสิ่งที่มีอยู่จริง ๔ ประการ คือ ในโลก ๓ ประการ คือ ศีลคุณ สัจจคุณเป็นต้น , พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณต่างๆ และธรรมที่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้ และที่มีอยู่ในตนอีก ๑ คือ สภาวะเป็นจริงที่กำลังปรากฏในตนคือ มีปีกแต่บินไม่ได้เป็นต้น เพื่อคุ้มครองตนและฝูงนกให้รอดจากไฟป่า.

[๒] นี้แปลตามอรรถกถา ซึ่งสอดคล้องกับคาถาต่อไป. เป็นที่สังเกตว่า ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวถึงคำว่า "โสเจยฺย" แต่กลับกล่าวว่า "สจฺจานุทยการุญฺญขนฺติสมนฺนาคตา" เป็นเพราะเหตุไร ควรค้นคว้าหาเหตุผลสืบไป. อย่างไรก็ตาม ถ้าแปลตามอรรถกถาทั้งหมดคงต้องแปลว่า "พระสัพพัญญูพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยความสัตย์และความเอ็นดูเป็นต้น" . นอกจากนี้ ยังมีคำแปลอีกนัยหนึ่งที่ปรากฏในหนังสือสวดมนต์แปลทุกฉบับว่า **สจฺจ** ความสัตย์, **โสเจยฺย** ความหมดจด, **อนุทฺทยา** ความเกื้อกูล.

[๓] หมายถึง ศีลคุณ สัจจคุณ โสเจยยคุณและพระพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยอนุทฺทยคุณเป็นต้นนั้นเป็นของจริงมีอยู่ในโลกนี้.

[๔] สัจจกิริยา มักแปลทับศัพท์ว่า ทำสัจจกริยา หมายถึง การอ้างอิง การประกาศอย่างจริงจัง ถึงความจริงอันมีอยู่ในตน ตรงกับโวหารในภาษาไทยว่า "สาบาน".

[๕] ระลึกถึงกำลังแห่งพระธรรมที่มีคุณคือการนำออกจากวัฏฏะโดยแน่นอน อันพระชินเจ้าเหล่านั้นได้บรรลุแล้ว.

[๖]ระลึกถึงพระพุทธชินเจ้า ในกาลก่อนอย่างนี้ว่า "พระสัพพัญญูพุทธเจ้าในอดีตผู้ทรงบำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมแล้ว ประทับนั่งตรัสรู้ ณ โพธิมณฑล สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ทรงเพียบพร้อมด้วยสัจจะ ความเอ็นดู ความกรุณา และขันติ ทรงเจริญเมตตาอันเป็นไปในสัพพสัตว์ มีอยู่".

	กำลังแห่งสภาวะอันเป็นจริง[๗] **อกาสึ** กระทำ **สจฺจกิริยำ** ซึ่งการประกาศสัจจวาจา (**อิติ เอวฺ**) ดังนี้ว่า
สนฺติ ปกฺขา อปตนา	[๘]**ปกฺขา** ถึงปีกทั้งสอง **มยฺหำ** ของข้าพเจ้า **สนฺติ** จะมีอยู่ **อปตนา** ก็บินไปไม่ได้.[๙]
สนฺติ ปาทา อวญฺจนา	**ปาทา** เท้าทั้งสอง **เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถิ** มีอยู่ **อวญฺจนา** แต่ก้าวหนีไม่ได้.[๑๐]
มาตา ปิตา จ นิกฺขนฺตา	**จ** อนึ่ง **มาตาปิตา** บิดามารดา **นิกฺขนฺตา** หนีไปแล้ว.[๑๑]
ชาตเวท ปฏิกฺกม	**ชาตเวท** ดูก่อนไฟป่า[๑๒] **ตฺวำ** เจ้า **ปฏิกฺกม** จงหลีกไปเสีย[๑๓].
สห สจฺเจ กเต มยฺหำ มหาปชฺชลิโต สิขี	[๑๔]**สจฺเจ** เมื่อสัจจะ (**มยา**) อันเรา **กเต** กระทำแล้ว **สิขี** เปลวไฟ **มหาปชฺชลิโต** ที่ลุก

---

[๗] อนึ่ง สจฺจ ศัพท์ในที่นี้มีอรรถว่า สภาวธมฺมำ. คือ พระโพธิสัตว์ อาศัยสภาวธรรมที่มีจริงในตนในขณะนั้น กล่าวคือ ภาวะที่ตนมีปีกก็บินไม่ได้ มีเท้าก็เดินหนีไม่ได้ อีกทั้งบิดามารดาก็หนีไป ดังที่จะกล่าวในคาถาต่อไป.

[๘] พระมหาสัตว์ ครั้นระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าผู้เสด็จปรินิพพานไปแล้วในอดีต ได้ปรารภความเป็นจริงที่มีอยู่ในตน แล้วจึงตั้งสัจจาธิษฐานเป็นคาถาดังนี้ไว้.

[๙] อรรถกถาชาดกแสดงการประกอบความว่า "มยฺหำ ปกฺขา นาม อตฺถิ>อุปลพฺภนฺติ, โน จ โข สกฺกา เอเตหิ อุปฺปติตุ> อากาเสน คนฺตุนฺติ อปตนา". ถึงปีกของเราจะได้มีอยู่ก็ตาม แต่ก็ไม่อาจบินหนีไปทางอากาศด้วยปีกเหล่านั้นได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อปตนา .

[๑๐] แม้ข้อความนี้ก็มีการประกอบความโดยนัยเดียวกันว่า "ปาทาปิ เม อตฺถิ, เตหิ ปน วญฺจิตุ> ปทวารคมเนน คนฺตุ น สกฺกาติ อวญฺจนา ถึงเราจะมีเท้าอยู่, แต่ไม่สามารถหลีก คือ ก้าวหนี ไปด้วยเท้านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อวญฺจนา"

[๑๑] อรรถกถาจริยาปิฎกอธิบายถึงเหตุผลที่บิดามารดาของพระมหาสัตว์หนีไปดังนี้ว่า "บิดามารดาของพระมหาสัตว์ได้กระทำสวัสดิภาพให้แก่ตน โดยหนีไปจากสถานที่ซึ่งไฟกำลังเผาอยู่. อันที่จริง ในเวลานั้น พระมหาสัตว์เติบโตแล้ว สรีระเท่าดุมเกวียนใหญ่. บิดามารดาไม่สามารถจะพาพระมหาสัตว์ออกไปได้โดยวิธีการใดๆนั่นเทียว อีกทั้งบิดามารดาก็เป็นห่วงตัวเอง (สำนวนบาลีว่า ถูกความรักตนครอบงำ) จึงจำต้องทิ้งความห่วงใยในบุตรหลีกหนีไปก่อน.

[๑๒] พระมหาสัตว์เรียกไฟป่าว่า "ชาตเวท" โดยอาศัยปวัตตินิมิตคือการที่เกิดมาแล้วใครๆก็สามารถรู้ได้ เพราะมีควันและการลุกโพลงแห่งเปลวไฟปรากฏ. อนึ่ง ไฟ ที่ใช้ในพระไตรปิฎกมีอยู่ ๑๘ ชื่อ คือ ชาตเวท, สิขี, โชติ, ปาวก, ทหน, อนล, หุตาวห, อจฺจิมนฺตุ,ธูมเกตุ, อคฺคิ, คินิ, ภานุมนฺตุ, เตช, ธูมสิข, วายุสข, กณฺหวตฺตนี, เวสฺสานร, หุตาส (ธาน.๓๓)

[๑๓] คำว่า ออกคำสั่ง ได้แก่ ร้องขอให้ไฟจงถอยไป คือ ดับไปในขณะนั้น.

วชฺเชสิ โสฬส กรีสานิ อุทกํ ปตฺวา ยถา สิขี.	โชติใหญ่หลวง **วชฺเชสิ** หลีกไปแล้ว[๑๕] **กรีสานิ** ตลอดกรีสะ **โสฬส** สิบหก[๑๖], **ยถา** เหมือนกับ **สิขี** เปลวไฟ **ปตฺวา** ตกถึง **อุทกํ** น้ำ (**นิพฺพายิ**) ดับไปแล้ว ฉะนั้น **สห** พร้อม (**สจฺจกิริยาย**) กับการประกาศสัจจะ **มยฺหํ** ของเรา[๑๗].
สจฺเจน เม สโม นตฺถิ	**อญฺโญ** สิ่งอื่นใด **สโม** ที่เสมอ **สจฺเจน** ด้วยความสัตย์ **เม** ของเรา **นตฺถิ** ย่อมไม่มี,[๑๘]
เอสา เม สจฺจปารมี.	**เอสา สจฺจวาจา** สัจจวาจานี้ **สจฺจปารมี** เป็นสัจจบารมี **เม** ของเราตถาคต.
วฏฺฏกปริตฺตํ นิฏฺฐิตํ	**วฏฺฏกปริตฺตํ** วัฏฏกปริตต์ **นิฏฺฐิตํ** จบ.

---

[๑๔]พระมหาสัตว์นอนอยู่ในรังนั่นเองได้อ้างถึงสัจจะกล่าวคือความเป็นจริงที่มีอยู่ในตัวว่า "หากว่า ความที่เรามีปีก, ความที่เราเหยียดปีกเหล่านั้นแต่แล้วก็บินไปไม่ได้, ความที่เรามีเท้า, ความที่เรายกเท้าเหล่านั้นแต่แล้วก็ก้าวไปไม่ได้, และความที่บิดามารดาทิ้งเราไว้ในรังนี้นั่นเทียวหนีไปแล้ว เป็นความจริงแล้วไซร้, ด้วยความจริงนี้ จงหลีกไปเสียเถิด ไฟป่า.

[๑๕] วชฺเชสิ แปลตามสำนวนบาลี เว้น, หลีก ตรงกับสำนวนภาษาไทยว่า ไฟดับ หรือ ไฟมอดลง. กิริยาที่ถอยไปแห่งไฟนี้นั้น ท่านอธิบายว่า มิใช่ว่าจะถอยจากที่นี้แล้วไปไหม้ลามอยู่ที่อื่น แต่ดับลงในที่ที่พระมหาสัตว์ทำสัจจาธิษฐานนั่นเองซึ่งมีพื้นที่กว้างถึง ๑๖ กรีสะ เหมือนไฟพอถึงน้ำก็ดับทันที.

[๑๖] กรีสะ เป็นมาตราวัดพื้นที่โบราณ ในคัมภีร์อภิธานนัปปปทีปิกา คาถา ๑๙๗ กล่าวว่า ๑ กรีสะมีเนื้อที่พอหว่านเมล็ดพันธ์พืชได้ ๔ อัมพนะ (๑ อัมพณะมี ๑๑ ทะนาน) ส่วนคัมภีร์อภิธานวรรณนาคำนวนพื้นที่ออกมาได้เท่ากับ ๓๙.๙๘๔ ตารางเมตร.

[๑๗] อีกนัยหนึ่ง เอาบทนี้เป็น อนภิหิตกัตตาใน กเต แปลว่า สจฺเจ ครั้นเมื่อสัจจะ มยฺหํ=มยา อันเรา กเต กระทำแล้ว

[๑๘] ด้วยคำนี้แสดงถึงการตั้งสัจจาธิษฐาน ซึ่งมีการรำลึกถึงพระพุทธคุณเป็นเบื้องต้นนั้นแห่งพระโพธิสัตว์ผู้บังเกิดในกำเนิดนกคุ่มในสมัยนั้นมิได้เป็นการตั้งสัจจาธิฏฐานที่สาธารณะแก่ผู้อื่น. อนึ่ง เพราะเหตุนั้นนั่นเอง พื้นที่แห่งนั้น จึงเกิดเป็นสถานที่มีปาฏิหาริย์อันดำรงอยู่ตลอดกัปป์ เพราะมิได้ถูกไฟไหม้อีกเลยจนตลอดกัปป์ทั้งสิ้นนี้

พุทธมนต์สาระทีปนี

ส่องกระจ่างแก่นบทสวดพระพุทธมนต์

ปกิรณกคาถาสำหรับสวดต่อเจ็ดตำนาน

สมฺภตำ ปุญฺญสมฺปทำ
สพฺเพเทวานุโมทนฺตุ
สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
ขอเหล่าเทพยดา จงอนุโมทนาบุญสมบัติที่
เราได้สั่งสมไว้ เพื่อจะให้ได้รับสมบัติทั้งปวง

.....

ทานำ ททนฺตุ สทฺธาย สีลำ รกฺขนฺตุ สพฺพทา
ภาวนาภิรตา โหนฺตุ คจฺฉนฺตุ เทวตา คตา
ขอเหล่าเทพ
จงให้ทาน รักษาศีล ยินดีในภาวนา ทุกเมื่อ
เชิญเทพยดา ผู้มาแล้ว
กลับไปยังวิมานของท่านเถิด.

ปกิรณกคาถาสวดต่อท้ายเจ็ดตำนาน

ยนฺทุนฺนิมิตฺตำ อวมงฺคลญฺจ
โย จามนาโป สกุณสฺส สทฺโท
ปาปคฺคโห ทุสฺสุปินำ อกนฺตำ
พุทฺธานุภาเวน วินาสเมนฺตุ.

ยำ ทุนฺนิมิตฺตำ จ นิมิตชั่วร้าย ด้วย **อวมงฺคลญฺจ** อัปปมงคล อันใดด้วย

โย สกุณสฺส สทฺโท จ เสียงร้องของนก **อมนาโป** ที่ฟังแล้วไม่แช่มชื่นใจอันใดด้วย

โย ปาปคฺคโห จ เคราะห์ฝ่ายร้ายอันใดด้วย

ยำ ทุสฺสปินำ จ ฝันร้าย **อกนฺตำ** อันไม่ต้องการ อันใด ด้วย **อตฺถิ** มีอยู่.

เต ทุนฺนิมิตฺตาทโย นิมิตชั่วร้ายเป็นต้นเหล่านั้น **เอนฺตุ** จงถึง **วินาสำ** ซึ่งความพินาศไป **พุทฺธานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้า.

ยนฺทุนฺนิมิตฺตำ อวมงฺคลญฺจ
โย จามนาโป สกุณสฺส สทฺโท
ปาปคฺคโห ทุสฺสุปินำ อกนฺตำ
ธมฺมานุภาเวน วินาสเมนฺตุ.

ยำ ทุนฺนิมิตฺตำ จ นิมิตชั่วร้าย ด้วย **อวมงฺคลญฺจ** อัปปมงคล อันใดด้วย

โย สกุณสฺส สทฺโท จ เสียงร้องของนก **อมนาโป** ที่ฟังแล้วไม่แช่มชื่นใจ อันใดด้วย

โย ปาปคฺคโห จ เคราะห์ฝ่ายร้าย อันใดด้วย

ยำ ทุสฺสปินำ จ ฝันร้าย **อกนฺตำ** อันไม่ต้องการ อันใด ด้วย **อตฺถิ** มีอยู่.

เต ทุนฺนิมิตฺตาทโย นิมิตชั่วร้ายเป็นต้นเหล่านั้น **เอนฺตุ** จงถึง **วินาสำ** ซึ่งความพินาศไป **ธมฺมานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระธรรม.

ยนฺทุนฺนิมิตฺตำ อวมงฺคลญฺจ
โย จามนาโป สกุณสฺส สทฺโท
ปาปคฺคโห ทุสฺสุปินำ อกนฺตำ
สงฺฆานุภาเวน วินาสเมนฺตุ.

ยำ ทุนฺนิมิตฺตำ จ นิมิตชั่วร้าย ด้วย **อวมงฺคลญฺจ** อัปปมงคล อันใดด้วย

โย สกุณสฺส สทฺโท จ เสียงร้องของนก **อมนาโป** ที่ฟังแล้วไม่แช่มชื่นใจ อันใดด้วย

โย ปาปคฺคโห จ เคราะห์ฝ่ายร้าย อันใดด้วย

ยं ทุสฺสปินํ จ ฝันร้าย **อกนฺตํ** อันไม่ต้องการ อันใด ด้วย **อตฺถิ** มีอยู่.

เต ทุนฺนิมิตฺตาทโย นิมิตชั่วร้ายเป็นต้นเหล่านั้น **เอนฺตุ** จงถึง **วินาสํ** ซึ่งความพินาศไป **สงฺฆานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระสงฆ์.

เทวตาอุยโยชนา คาถา

ทุกฺขปฺปตฺตา จ นิทฺทุกฺขา
โสกปฺปตฺตา จ นิสฺโสกา
เอตฺตาวตา จ อมฺเหหิ
สพฺเพ เทวานุโมทนฺตุ
ทานํ ททนฺตุ สทฺธาย
ภาวนาภิรตา โหนฺตุ
สพฺเพ พุทฺธา พลปฺปตฺตา
อรหนฺตานญฺจ เตเชน

ภยปฺปตฺตา จ นิพฺภยา
โหนฺตุ สพฺเพปิ ปาณิโน
สมฺภตํ ปุญฺญสมฺปทำ
สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา
สีลํ รกฺขนฺตุ สพฺพทา
คจฺฉนฺตุ เทวตาคตา.
ปจฺเจกานญฺจ ยं พลำ
รกฺขำ พนฺธามิ สพฺพโส.

สพฺเพปิ ปาณิโน ขอสรรพสัตว์ **ทุกฺขปฺปตฺตา** ที่ถึงความทุกข์ **โหนฺตุ** จงเป็น **นิทฺทุกฺขา จ** ผู้ปราศจากทุกข์, **ภยปฺปตฺตา จ** ที่ถึงความมีภัย **นิพฺภยา** จงเป็นผู้ปราศจากภัย, **โสกปฺปตฺตา** ที่ถึงความโศก **นิสฺโสกา** จงเป็นผู้หมดโศก,

เอตฺตาวตา ด้วยเนื้อความและสำเนียงสวดพระมงคลปริตรเป็นต้นเท่าที่ข้าพเจ้าสวดมาเป็นลำดับนี้ **สพฺเพ เทวา** ขอเหล่าทวยเทพ **อนุโมทนฺตุ** จงอนุโมทนา **ปุญฺญสมฺปทำ** บุญสมบัติ **อมฺเหหิ** ที่พวกเรา **สมฺภตำ** สั่งสมแล้ว **สพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยา** เพื่อความสำเร็จแห่งสมบัติที่เป็นโลกิยะและโลกุตระทั้งหมดด้วยเถิด.

มนุสฺสา เหล่ามนุษย์ **ททนฺตุ** จงให้ **ทานำ** ซึ่งทานวัตถุของตนแก่ผู้อื่น แม้จะเป็นการบูชาหรืออนุเคราะห์ก็ตามเถิด **สทฺธาย** โดยมีความเชื่อว่ากรรมนี้มีผลเป็นต้นเป็นใหญ่

รกฺขนฺตุ จงรักษา **สีลำ** ศีลมีเบญจศีลเป็นต้นทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นนิจจศีล สมาทานศีล สัมปตติศีลโดยไม่ให้ด่างพล้อยในที่สุด **สพฺพทา** เสมอเถิด

มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินำ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมำ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา.

ชยนฺโต โพธิยา มูเล สากฺยานำ นนฺทิวฑฺฒโน
เอวเมว ชโย โหตุ ชยสฺสุ ชยมงฺคเล
อปราชิตปลฺลงฺเก สีเส ปุถุวิปุกฺขเล
อภิเสเก สพฺพพุทฺธานำ อคฺคปฺปตฺโต ปโมทติ
สุนกฺขตฺตำ สุมงฺคลำ สุปฺปภาตำ สุหุฏฐิตำ
สุขโณ สุมุหุตฺโต จ สุยิฏฐำ พฺรหฺมจาริสุ
ปทกฺขิณำ กายกมฺมำ วาจากมฺมำ ปทกฺขิณำ
ปทกฺขิณำ มโนกมฺมำ ปณิธิ เต ปทกฺขิเณ
ปทกฺขิณานิ กตฺวาน ลภนฺตตฺเถ ปทกฺขิเณ

โหนฺตุ และขอจงมี **ภาวนาภิรตา** ความยินดีในการภาวนาทั้งสองคือสมถะวิปัสสนา

เทวตา ขอเทพยดาซึ่งข้าพเจ้าเชิญมา ณ ที่นี้เพื่อสดับพระธรรมคือปริตร **คจฺฉนฺตุ** เชิญกลับไป **สกสกฏฺฐานำ**ยังวิมานของท่านเถิด

ยำ พลำ พลานุภาพใด **สพฺเพ พุทฺธา=สพฺเพสำ พุทฺธานำ** พระพุทธเจ้าทั้งปวง **พลปฺปตฺตา=พลปฺปตฺตานำ** ผู้ทรงบริบูรณ์ด้วยทสพลญาณ **ปจฺเจกานำ จ** ของพระ -ปัจเจกพุทธเจ้า **อรหนฺตานำ จ** และของพระอรหันต์ทั้งหลายด้วย **อหำ** ข้าพเจ้า **พนฺธามิ** ขอผูก **รกฺขำ** ซึ่งการรักษา **เตเชน** ด้วยเดช **เตสำ พลานำ** ของพลานุภาพเหล่านั้น **สพฺพโส** โดยประการทั้งปวง.

นาโถ พระผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก **มหาการุณิโก** ประกอบแล้วด้วยพระมหากรุณา **ปารมี** ยังบารมี **สพฺพา** ทุกประการ **ปูเรตฺวา** ให้เต็มแล้ว **หิตาย** เพื่อประโยชน์เกื้อกูล **สพฺพปาณินำ** แก่สรรพสัตว์ **ปตฺโต** ทรงบรรลุแล้ว **สมฺโพธึ** ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณ **อุตฺตมำ** อันสูงส่ง **เอเตน สจฺจวชฺเชน** ด้วยการกล่าวสัจจวาจานี้ **โสตฺถิ** ขอความสวัสดี **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สพฺพทา** ทุกเมื่อ.

สมฺมาสมพุทฺโธ พระพุทธองค์ **นนฺทิวฑฺฒโน** ผู้ยังความยินดีให้เจริญ **สากฺยานำ** แด่ราชวงศ์สากยะ **ชยนฺโต** ทรงชนะอยู่ (**มาเร**) ซึ่งหมู่มาร **มูเล** ณ โคน **โพธิยา** โพธิพฤกษ์ **ยถา** ฉันใด

ชโย ขอชัยชนะ **โหตุ** จงมี **ตุยฺหำ** แก่ท่าน **ตฺวำ** ท่าน **อสฺสุ** ขอจงเป็น**ชโย** ผู้มีชัย **ชยมงฺคเล** ในชัยมงคล **เอวำ เอว** ฉันนั้นเหมือนกัน.

อคฺคปฺปตฺโต ทรงบรรลุมรรคอันเลิศ **ปโมทติ** ย่อมทรงบันเทิงพระหทัย **อปราชิตปลฺลงฺเก** เหนือบัลลังก์แห่งชัยชนะ **ปฐวิปฺโปกฺขเร** บนดอกบัวคือปฐพี **สีเส** อันเป็นประธานแห่งแผ่นดิน **อภิเสเก** อันเป็นที่อภิเษก (คือตรัสรู้) **สพฺพพุทฺธานำ** แห่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์.

(สุจริตธมฺมา สุจริตธรรม **ปูริตา** ที่บำเพ็ญแล้ว **ยสฺมึ ทิวเส** ในวันใด**)**,

สุนกฺขตฺตำ ฤกษ์ดี (**โหติ** ย่อมมี **ตสฺส ทิวสฺส** แก่วันนั้น).

สุมงฺคลำ มงคลดี (**โหติ** ย่อมมี **ตสฺส ทิวสฺส** แก่วันนั้น).

ปภาตำ ยามเช้า **(ตสฺส ทิวสสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น**) สุปฺปภาตำ** ยามเช้าดี.

อุฏฺฐานำ การตื่นขึ้น **(สยนโต** จากการนอน**) ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น **สุหุฏฐิตำ** การตื่นขึ้นที่ดี.

ขโณ ขณะ **(ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **สุขโณ** ขณะที่ดี

มุหุตฺโต ชั่วครู่ **(ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **สุมุหุตฺโต** ชั่วครู่ที่ดี.

ยิฏฺฐ=ทินฺนทานำ ทานที่ถวายแล้ว **เสฏฺฐจารีสุ** ในบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ **(ตำทิวสำ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น**) สุยิฏฺฐำ** ทานที่ถวายไว้ดีแล้ว**.**

กายกมฺมํ กายกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นกายกรรมอันเจริญ.

วาจากมฺมํ วจีกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นวจีกรรมอันเจริญ.

มโนกมฺมํ มโนกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นมโนกรรมอันเจริญ.

ปณิธิ การตั้งใจ **เต** ของท่าน **(ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** การตั้งใจอันเจริญ.

ปุคฺคลา บุคคล **กตฺวาน** ครั้นกระทำแล้ว **(กายกมฺมาทีนิ** ซึ่งกายกรรมเป็นต้น) **ปทกฺขิณานิ=วฑฺฒิยุตฺตานิ** อันประกอบด้วยความเจริญ **ลภนฺติ** ย่อมได้ **อตฺเถ** ซึ่งผล **ปทกฺขิเณ** อันเจริญ.

โส อตฺถลทฺโธ สุขิโต วิรูฬฺโห พุทฺธสาสเน
อโรโค สุขิโต โหหิ สห สพฺเพหิ ญาติภิ.

โส ตฺวํ ขอท่านผู้ชาย **อตฺลทฺโธ** จงได้รับประโยชน์ **สุขิโต** จงถึงความสุข **วิรูฬฺโห** เจริญงอกงาม **พุทฺธสาสเน** ในพระพุทธศาสนา, **โหหิ** จงเป็น **อโรโค** ผู้ปลอดโรค **สุขิโต** มีความสุข **สห** พร้อม **สพฺเพหิ ญาติภิ** ทั้งญาติทั้งปวง.

สา อตฺถลทฺธา สุขิตา วิรูฬฺหา พุทฺธสาสเน
อโรคา สุขิตา โหหิ สห สพฺเพหิ ญาติภิ.

สา ตฺวํ ขอท่านหญิง **อตฺลทฺธา** จงได้รับประโยชน์ **สุขิตา** จงถึงความสุข **วิรูฬฺหา** เจริญงอกงาม **พุทฺธสาสเน** ในพระพุทธศาสนา, **โหหิ** จงเป็น **อโรคา** ผู้ปลอดโรค **สุขิตา** มีความสุข **สห** พร้อม **สพฺเพหิ ญาติภิ** ทั้งญาติทั้งปวง.

เต อตฺถลทฺธา สุขิตา วิรูฬฺหา พุทฺธสาสเน
อโรคา สุขิตา โหถ สห สพฺเพหิ ญาติภิ.

เต ตุมฺเห ขอท่านทั้งหลายเหล่านั้น **อตฺลทฺธา** จงได้รับประโยชน์ **สุขิตา** จงถึง

สกฺกตฺวา พุทฺธรตนำ โอสถำ อุตฺตมำ วรำ
หิตำ เทวมนุสฺสานำ พุทฺธเตเชน โสตฺถินา
นสฺสนฺตุปทฺทวา สพฺเพ ทุกฺขา วูปสเมนฺตุ เต
สกฺกตฺวา ธมฺมรตนำ โอสถำ อุตฺตมำ วรำ
ปริฬาหูปสมนำ ธมฺมเตเชน โสตฺถินา
นสฺสนฺตุปทฺทวา สพฺเพ ทุกฺขา วูปสเมนฺตุ เต
สกฺกตฺวา สงฺฆรตนำ โอสถำ อุตฺตมำ วรำ
อาหุเนยฺยำ ปาหุเนยฺยำ สงฺฆเตเชน โสตฺถินา
นสฺสนฺตุปทฺทวา สพฺเพ ทุกฺขา วูปสเมนฺตุ เต

ความสุข **วิรูฬฺหา** เจริญงอกงาม **พุทฺธสาสเน** ในพระพุทธศาสนา, **โหถ** จงเป็น **อโรคา** ผู้ปลอดโรค **สุขิตา** มีความสุข **สห** พร้อม **สพฺเพหิ ญาติภิ** ทั้งญาติทั้งปวง.

สกฺกตฺวา เพราะทำความเคารพ **พุทฺธรตนำ** ซึ่งพระพุทธรัตนะ **โอสถำ** อันเป็นดังโอสถ **วรำ** อันประเสริฐ **อุตฺตมำ** อุดม **หิตำ** เป็นประโยชน์เกื้อกูล **เทวมนุสฺสานำ** แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สพฺเพ อุปทฺทวา ขอสรรพอุปัทวะทั้งหลาย **นสฺสนฺตุ** จงฉิบหายไป. **ทุกฺขา** ขอทุกข์ทั้งหลาย **เต** ของท่าน **วูปสเมนฺตุ** จงสงบไป **โสตฺถินา** โดยสวัสดี **พุทฺธเตเชน** ด้วยเดชแห่งพระพุทธเจ้า.

สกฺกตฺวา เพราะทำความเคารพ **ธมฺมรตนำ** ซึ่งพระธรรมรัตนะ **โอสถำ** อันเป็นดังโอสถ **วรำ** อันประเสริฐ **อุตฺตมำ** อุดม **ปริฬาหูปสมนำ** สำหรับระงับความกระวนกระวาย.

สพฺเพ อุปทฺทวา ขอสรรพอุปัทวะทั้งหลาย **นสฺสนฺตุ** จงฉิบหายไป. **ทุกฺขา** ขอทุกข์ทั้งหลาย **เต** ของท่าน **วูปสเมนฺตุ** จงสงบไป **โสตฺถินา** โดยสวัสดี **ธมฺมเตเชน** ด้วยเดชแห่งพระธรรม.

สกฺกตฺวา เพราะทำความเคารพ **สงฺฆรตนำ** ซึ่งพระสังฆรัตนะ **โอสถำ** อันเป็นดังโอสถ **วรำ** อันประเสริฐ **อุตฺตมำ** อุดม **อาหุเนยฺยำ** ควรเพื่อวัตถุอันเขานำมาบูชา **ปาหุเนยฺยำ** ควรเพื่อวัตถุอันเขานำมาต้อนรับ.

สพฺเพ อุปทฺทวา ขอสรรพอุปัทวะทั้งหลาย **นสฺสนฺตุ** จงฉิบหายไป. **ทุกฺขา** ขอทุกข์ทั้งหลาย **เต** ของท่าน **วูปสเมนฺตุ** จงสงบไป **โสตฺถินา** โดยสวัสดี **สงฺฆเตเชน** ด้วยเดชแห่งพระสงฆ์.

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคลํ

สรณํ ที่พึ่ง **อญฺญํ** อื่น **เม** ของข้าพเจ้า **นตฺถิ** ไม่มี, **พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า **สรณํ** เป็นที่พึ่ง **วรํ** อันประเสริฐ **เม** ของข้าพเจ้า

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยการกล่าวสัจจวาจานี้ **ชยมงฺคลํ** ขอชัยมงคล **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

สรณํ ที่พึ่ง **อญฺญํ** อื่น **เม** ของข้าพเจ้า **นตฺถิ** ไม่มี, **ธมฺโม** พระธรรม **สรณํ** เป็นที่พึ่ง **วรํ** อันประเสริฐ **เม** ของข้าพเจ้า

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยการกล่าวสัจจวาจานี้ **ชยมงฺคลํ** ขอชัยมงคล **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

สรณํ ที่พึ่ง **อญฺญํ** อื่น **เม** ของข้าพเจ้า **นตฺถิ** ไม่มี, **สงฺโฆ** พระสงฆ์ **สรณํ** เป็นที่พึ่ง **วรํ** อันประเสริฐ **เม** ของข้าพเจ้า

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยการกล่าวสัจจวาจานี้ **ชยมงฺคลํ** ขอชัยมงคล **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

ยงฺกิญฺจิ รตนํ โลเก วิชฺชติ วิวิธํ ปุถุ
รตนํ พุทฺธสมํ นตฺถิ ตสฺมา โสตฺถี ภวนฺตุ เต
ยงฺกิญฺจิ รตนํ โลเก วิชฺชติ วิวิธํ ปุถุ
รตนํ ธมฺมสมํ นตฺถิ ตสฺมา โสตฺถี ภวนฺตุ เต
ยงฺกิญฺจิ รตนํ โลเก วิชฺชติ วิวิธํ ปุถุ
รตนํ สงฺฆสมํ นตฺถิ ตสฺมา โสตฺถี ภวนฺตุ เต

รตนํ รัตนะ **ยงฺกิญฺจิ** อย่างใดอย่างหนึ่ง **โลเก** ในโลก **วิชฺชติ** มี **วิวิธํ** ต่างๆ **ปุถุ** มากมาย **เอตํ รตนํ** รัตนะนั้น **พุทฺธสมํ** ที่จะเทียบกับพระพุทธรัตนะ **นตฺถิ** ไม่มี, **ตสฺมา** เหตุนั้น **โสตฺถิ** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

ภวตู สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพพุทฺธานุภาเวน สทา สุขี ภวนฺตุ เต.
ภวตู สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพธมฺมานุภาเวน สทา สุขี ภวนฺตุ เต.
ภวตู สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพสงฺฆานุภาเวน สทา สุขี ภวนฺตุ เต.

รตนํ รัตนะ **ยงฺกิญฺจิ** อย่างใดอย่างหนึ่ง **โลเก** ในโลก **วิชฺชติ** มี **วิวิธํ** ต่างๆ **ปุถุ** มากมาย **เอตํ รตนํ** รัตนะนั้น **ธมฺมสมํ** ที่จะเทียบกับพระธรรมรัตนะ **นตฺถิ** ไม่มี, **ตสฺมา** เหตุนั้น **โสตฺถิ** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

รตนํ รัตนะ **ยงฺกิญฺจิ** อย่างใดอย่างหนึ่ง **โลเก** ในโลก **วิชฺชติ** มี **วิวิธํ** ต่างๆ **ปุถุ** มากมาย **เอตํ รตนํ** รัตนะนั้น **สงฺฆสมํ** ที่จะเทียบกับพระสังฆรัตนะ **นตฺถิ** ไม่มี, **ตสฺมา** เหตุนั้น **โสตฺถิ** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

สพฺพมงฺคลํ ขอมงคลทั้งปวง **ภวตู** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** ขอเหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ซึ่งท่าน), **สพฺพพุทฺธานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้า **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

สพฺพมงฺคลํ ขอมงคลทั้งปวง **ภวตู** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** ขอเหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ซึ่งท่าน), **สพฺพธมฺมานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระธรรม **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

สพฺพมงฺคลํ ขอมงคลทั้งปวง **ภวตู** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** ขอเหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ซึ่งท่าน), **สพฺพสงฺฆานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระสงฆ์ **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ ปริตฺตสฺสานุภาเวน	ปาปคฺคหนิวารณา หนฺตฺวา เตสำ อุปทฺทเว	**ปาปคฺคหานิวารณา** การป้องกันบาปเคราะห์ทั้งหลาย **นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ** แต่สำนักแห่งเหล่านักษัตรและยักษ์และภูตทั้งหลาย **อานุภาเวน** ด้วยอานุภาพ **ปริตฺตสฺส** แห่งพระปริตร **หนฺตฺวา** จงกำจัดเสีย **อุปทฺทเว** ซึ่งอุปัททวะ **เตสำ** แต่สำนักแห่งนักษัตร และยักษ์และภูตเหล่านั้น.
นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ ปริตฺตสฺสานุภาเวน	ปาปคฺคหนิวารณา หนฺตฺวา เตสำ อุปทฺทเว	**ปาปคฺคหานิวารณา** การป้องกันบาปเคราะห์ทั้งหลาย **นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ** แต่สำนักแห่งเหล่านักษัตรและยักษ์และภูตทั้งหลาย **อานุภาเวน** ด้วยอานุภาพ **ปริตฺตสฺส** แห่งพระปริตร **หนฺตฺวา** จงกำจัดเสีย **อุปทฺทเว** ซึ่งอุปัททวะ **เตสำ** แต่สำนักแห่งนักษัตร และยักษ์และภูตเหล่านั้น.
นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ ปริตฺตสฺสานุภาเวน	ปาปคฺคหนิวารณา หนฺตฺวา เตสำ อุปทฺทเว.	**ปาปคฺคหานิวารณา** การป้องกันบาปเคราะห์ทั้งหลาย **นกฺขตฺตยกฺขภูตานำ** แต่สำนักแห่งเหล่านักษัตรและยักษ์และภูตทั้งหลาย **อานุภาเวน** ด้วยอานุภาพ **ปริตฺตสฺส** แห่งพระปริตร **หนฺตฺวา** จงกำจัดเสีย **อุปทฺทเว** ซึ่งอุปัททวะ **เตสำ** แต่สำนักแห่งนักษัตร และยักษ์และภูตเหล่านั้น.

สตฺตปริตฺตำ นิฏฺฐิตำ

บทสวดพระปริตร ๗ ตำนาน จบ๑

---

๑ ยังมีอีกสามบทที่ยังไม่ได้นำมาแสดงคือ มงคลจักรวาฬใหญ่ ที่ขึ้นต้นด้วย สิริธิติ, รตนัตยปภาวาภิยายจนคาถา คาถาอัญเชิญอานุภาพของพระรัตนตรัย, สุขาภิยาจนคาถา คาถาอัญเชิญความสุข ซึ่งจะได้นำไปรวมกันท้ายสิบสองตำนาน. พระปริตร ๗ ตำนาน เมื่อว่าโดยคัมภีร์ปริตตปาฬิ ของพม่า ก็ได้รวมไว้แล้ว ซึ่งมีมากกว่า ๗ ตำนานและมีน้อยกว่า ๑๒ ตำนานของไทยนี้ คือ ฉัททันตปริตร และอาฏานาฏิยปริตรบางส่วนที่ท่านเพิ่มเข้ามา “นโม เม สพฺพุทฺธานำ” ซึ่งปริตตปาฬินั้นไม่มี.

บทสวดถวายพรพระ[๒]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
(ติกฺขตฺตุ สชฺฌายิตพฺพำ)

อิติปิโส ภควา อรหำ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู, อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตฺถา, เทวมนุสฺสานำ, พุทฺโธ, ภควาติ

นโม ความนอบน้อม [**เม** ของข้าพเจ้า **อตฺถุ** จงมี] **ภควโต** แด่พระผู้มีพระภาค **อรหโต** ผู้ห่างไกลจากกิเลส **สมฺพุทฺธสฺส** ตรัสรู้เอง **สมฺมา** โดยชอบ.

(ว่าสามครั้ง)

โส ภควา พระผู้มีพระภาคนั้น **อรหำ** ทรงพระนามว่า อรหัง (พระอรหันต์) **อิติปิ= อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ,

สมฺมาสมฺพุทฺโธ ทรงพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ทรงพระนามว่า วิชชาจรณสัมปันนะ (ผู้บริบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

สุคโต ทรงพระนามว่า สุคต (ผู้เสด็จไปดีแล้วและเป็นผู้ตรัสดีแล้ว) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

โลกวิทู ทรงพระนามว่า โลกวิทู (ผู้รู้แจ้งโลก) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

---

[๒] บทถวายพรพระนี้ ใช้สวดในวันปกติ โดยทั่วไปจะสวดต่อจากพระปริตต์ ที่มีฉันเช้าหรือเพล.

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก, อกาลิโก, เอหิปสฺสิโก, โอปนยิโก, ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ.

อนุตฺตโร ทรงพระนามว่า อนุตตระ (ผู้ประเสริฐไม่มีใครเสมอ) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ**,**

ปุริสทมฺมสารถิ ทรงพระนามว่า ปุริสทัมมสารถิ (นายสารถีผู้ฝึกบุรุษ) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

สตฺถา ทรงพระนามว่า พระศาสดา (ครูผู้สอน) **เทวมนุสฺสานํ** ของเทวดาและมนุษย์ **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ,

พุทฺโธ ทรงพระนามว่า พุทธะ **อิติปิ=อิมินา จ อิมินา จ การเณน** ด้วยเหตุนี้ๆ,

ภควา ทรงพระนามว่า ภควา (พระผู้มีพระภาค) **อิติปิ** ด้วยเหตุนี้ๆ

ธมฺโม=ปริยตฺติยา สห นวโลกุตฺตรธมฺโม โลกุตรธรรม ๙ และปริยัติธรรม **ภควตา สฺวากฺขาโต** ชื่อว่า สวากขาตภควตา พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว.

ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม โลกุตรธรรม ๙ **สนฺทิฏฺฐิโก** ชื่อว่า สันทิฏฐิกะ (ควรแก่การเห็นประจักษ์),

ธมฺโม=จตุมคฺคธมฺโม มรรคธรรม ๔ **อกาลิโก** ชื่อว่า อกาลิก (ไม่รอเวลาให้ผล)

ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม พระโลกุตรธรรม ๙ **เอหิปสฺสิโก** ชื่อว่า เอหิปัสสิกะ (ควรต่อการร้องเรียกว่า"จงมาดูธรรมนี้")

ธมฺโม=อฏฺฐมคฺคผลธมฺโม มรรคและผลธรรมทั้ง ๘ **โอปเนยฺยิโก** ชื่อว่า โอปเนยยิกะ (ควรต่อการนำสัตว์ไปสู่นิพพานด้วยการเข้าไปเห็นแจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น)

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐปุริสปุคฺคลา, อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย, อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ.

ธมฺโม=นวโลกุตฺตรธมฺโม โลกุตรธรรม ๙ **(สพฺเพหิ) วิญฺญูหิ=วิทูหิ=สจฺจปฏิวิทฺเธหิ ปจฺจตฺตํ=ปติ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตพฺโพ** ชื่อว่า ปัจจัตตังเวทิตัพโพวิญญูหิ (อันบัณฑิตทั้งหลายที่บรรลุอริยสัจจ์แล้ว ทุกคน พึงรู้ ในตน.)

สาวกสงฺโฆ สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **สุปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า สุปฏิปันนะ (ปฏิบัติดีแล้ว)

สาวกสงฺโฆ สงฆ์ผู้เป็นสาวก ภควโต ของพระผู้มีพระภาค **อุชุปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า อุชุปฏิปันนะ (ปฏิบัติตรง)

สาวกสงฺโฆ สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **ญายปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า ญายปฏิปันนะ (ปฏิบัติเพื่อญายะคือนิพพาน)

สาวกสงฺโฆ สงฆ์ผู้เป็นสาวก **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค **สามีจิปฺปฏิปนฺโน** ชื่อว่า สามีจิปฏิปันนะ (ปฏิบัติควรซึ่งสามีจิกรรม)

ยทิทํ= เย อิเม เหล่านี้ใด **จตฺตาริ ปุริสยุคานิ** เป็นคู่บุรุษ ๔ **สนฺติ** มีอยู่, **เย อิเม อฏฺฐปุริสปุคฺคลา** บุรุษบุคคล ๘ เหล่านี้ใด **(ปจฺเจกํ)** เป็นบุคคลหนึ่งๆ **สนฺติ** มีอยู่,

เอส=เอโส จตุยุคปุริโส คู่บุรุษ ๔ **อฏฺฐปุริสปุคฺคลา** บุรุษบุคคล ๘ นั่น **สาวก-สงฺโฆ** เป็นสาวกสงฆ์ **ภควโต** ของพระผู้มีพระภาค

อาหุเนยฺโย ควรรับอาหุนะ (จตุปัจจัยที่เขานำมาบูชา)

ปาหุเนยฺโย ควรรับปาหุนะ (ของที่เขานำมาให้ผู้มาจากที่ไกล)

ทกฺขิเณยฺโย ควรรับทักขิณาทาน (ทานที่เขาเชื่อกรรมและผลของกรรมแล้วให้)

อญฺชลิกรณีโย ควรที่เทวดาและมนุษย์พึงทำอัญชลีกรรม (การนบไหว้)

ปุญฺญกฺเขตฺตํ เป็นที่งอกขึ้นแห่งบุญ **โลกสฺส** แห่งชาวโลก **อนุตฺตรํ** อันยอดเยี่ยม .

ชยมงฺคลฏฺฐกคาถา
คาถาว่าด้วยชัยมงคล ๘ บท (พาหุง)

พาหุ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตํ
คฺรีเมขลํ อุทิตโฆรสเสนมารํ
ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ชิตวา** ทรงชนะ **คฺรีเมขลํอุทิตโฆรสเสนมารํ** พระยามารที่น่าหวาดกลัว ขี่ช้างคิริเมขละมาพร้อมด้วยไพร่พลเสนา **พาหุสหสฺสมภินิมฺมิต-สาวุธนฺตํ** เนรมิตแขนหนึ่งพันมีอาวุธครบทุกมือ **ทานาทิธมฺมวิธินา** ด้วยวิธีแห่งธรรมมีทานบารมีเป็นต้น.[๓]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ**[๔] ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

มาราติเรกมภิยุชฺฌิตสพฺพรตฺตึ
โฆรมฺปนาฬวกมกฺขมถทฺธยกฺขํ
ขนฺตีสุทนฺตวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ

ปน อนึ่ง **มุนินฺโท** พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ชิตวา** ทรงชนะ **อาฬวกํ ยกฺขํ** อาฬวกยักษ์ **ถทฺธํ** ผู้หยาบช้า **โฆรํ** น่าหวาดกลัว **อกฺขมํ** ปราศจากอธิวาสนขันติ **อภิยุชฺฌิตสพฺพรตฺตึ** เข้ามารบ

---

[๓] ความเป็นมาของคาถาที่ ๑ ศึกษาได้ในชาตกัฏฐกถา ตอนพรรณนาอวิทูเรนิทาน.

[๔] ชยมงฺคลานิ ชัยมงคล มีรูปเป็นพหุวจนะ แต่หมายถึง เอกวจนะ เพราะบทกิริยา ภวตุ ที่เป็นเอกวจนะ โดยการเปลี่ยนเอกวจนะเป็นพหุวจนะ เพื่อรักษาฉันท์ให้ครบ ๑๔ พยางค์. การใช้วจนะโดยเปลี่ยนจากวจนะเดิมเรียกว่า วจนวิปัลลาส ซึ่งเป็น ๑ ในบรรดาวิปัลลาสนัย ๖ มีลิงควิปัลลาสเป็นต้น ตามที่คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา สูตร ๖๗๒ กล่าวว่า ลิงฺควิปตฺติวจนกาลปุริสกฺขรานำ วิปลฺลาโส (การเปลี่ยนลิงค์ วิภัตติ วจนะ กาล บุรุษ และอักษรย่อมมีได้). บางอาจารย์มีความเห็นว่า รูปนี้เกิดจากการแปลง อำ เป็น อานิ, ความเห็นนั้นไม่สอดคล้องกับสูตรใดๆ ในคัมภีร์ไวยากรณ์.

ตลอดราตรียันรุ่งเช้า **มาราติเรกำ** ยิ่งกว่าพระยามาร **ขนฺตีสุทนฺตวิธินา** ด้วยวิธีคือการทรมานอย่างดีด้วยขันติ.[๕]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

นาฬาคีรึ คชวรำ อติมตฺตภูตำ
ทาวคฺคิจกฺกสมนีว สุทารุณนฺตำ
เมตฺตมฺพุเสกวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ชิตวา** ทรงชนะ **คชวรำ** พระยาช้าง **นาฬาคิรึ** ชื่อว่านาฬาคีรี **อติมตฺตภูตำ** ตกมัน **สุทารุณนฺตำ** ดุร้ายนัก **ทาวคฺคิจกฺกมสนี อิว** ประดุจไฟป่า เปรียบได้ดังจักราวุธ เหมือนกับสายฟ้า **เมตฺตมฺพุเสก-วิธินา** ด้วยวิธีคือราดรดด้วยน้ำคือเมตตา.[๖]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

อุกฺขิตฺตขคฺคมติหตฺถสุทารุณนฺตำ
ธาวนฺติโยชนปถงฺคุลิมาลวนฺตำ
อิทฺธีภิสงฺขตมโน ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **อิทฺธีภิสงฺขตมโน** ทรงมีพระหทัยคิดกระทำอิทธาภิสังขาร **ชิตวา** ทรงชนะ **โจรำ** โจร **องฺคุลิมาลวนฺตำ** ผู้คล้องมาลัยนิ้วมือมนุษย์ **อติหตฺถำ** ชำนาญการฟันดาบ **สุทารุณนฺตำ** หยาบช้ายิ่ง **อุกฺขิตฺตขคฺคำ** เงื้อดาบ **ธาวำ** วิ่งตาม (พระพุทธองค์) **ติโยชนปถำ** ชั่วทางสามโยชน์[๗]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

---

[๕] ความเป็นมาของคาถาที่ ๒ ศึกษาได้ในอาฬวกสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาต และอรรถกถา.

[๖] ชัยมงคลคาถาที่๓ นี้ปรากฏในวินัยปิฎก จุลวรรค นาฬาคิริเปสนกถา (ตอนพระเทวทัตปล่อยช้างนาฬาคีรี). นอกจากนี้ควรอ่านข้อความก่อนหน้านี้ด้วย คือ ปกาสนกรรมกถา (บาฬีข้อ ๓๓๖ เป็นต้นไป) เพื่อเข้าใจความเป็นมาได้ชัดเจนขึ้น.

[๗] คาถาชัยมงคลที่๔ นี้ ปรากฏในอังคุลิมาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ และอรรถกถา.

กตฺวาน กฏฺฐมุทรํ อิว คพฺภินียา
จิญฺจาย ทุฏฺฐวจนํ ชนกายมชฺเฌ
สนฺเตน โสมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ชิตวา** ทรงชนะ **ทุฏฺฐวจนำ** วาจาชั่วช้า **จิญฺจาย** ของนางจิญจมาณวิกา **กตฺวาน** ผู้ซึ่งกระทำ **กฏฺฐำ** ท่อนไม้กลม **อุทรำ** ให้เป็นบุตรในท้อง **อิว** แล้วแสร้ง **คพฺภินิยา** เป็นหญิงมีครรภ์ **โสมวิธินา** ด้วยวิธีเยือกเย็น (คือสมาธิบารมี) **สนฺเตน** คือการระงับพระหฤทัย และพระวาจา **ชนกายมชฺเฌ** ในท่ามกลางหมู่ชน.[๙]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

สจฺจำ วิหาย มติสจฺจกวาทเกตุ
วาทาภิโรปิตมนำ อติอนฺธภูตำ
ปญฺญาปทีปชลิโต ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ปญฺญาปทีปชลิโต** ทรงรุ่งเรืองด้วยประทีปคือปัญญา **ชิตวา** ทรงชนะ **สจฺจกำ** สัจจกะนิครนถ์ **อติอนฺธภูตำ** ผู้มืดมนด้วยปัญญายิ่งนัก **สจฺจำ วิหาย มติ** ละความจริงเสียแล้วถือเอาความเห็นผิด **วาทาภิโรปิตมนำ** มีความคิดจะยกวาทะตน **วาทเกตุ** ให้เป็นวาทะสูงดุจธง (**เทสนาปญฺเญน**) ด้วยเทสนาปัญญา.[๙]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

นนฺโทปนนฺทภุชคำ วิพุธำ มหิทฺธึ
ปุตฺเตน เถรภุชเคน ทมาปยนฺโต
อิทฺธูปเทสวิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุเต ชยมงฺคลานิ

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **เถรภุชเคน** ทรงรับสั่งให้พระมหาโมคคัลลานเถระจำแลงกายเป็นนาคราช **ปุตเตน** ผู้พุทธบุตร **ทมาปยนฺโต** ทรมาน **นนฺโทปนนฺทภุชคำ** นันโทปนันทะพระยานาคราช **วิพุธำ** ซึ่งมี

---

[๙] ชัยมงคลคาถาที่ ๕ นี้ ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๖ จิณจมาณวิกาวัตถุ.

[๙] ชัยมงคลคาถาที่๖ นี้ ปารกฏในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬสัจจกสูตร บาฬีข้อ ๓๕๓

ทุคฺคาหทิฏฺฐิภุชเคน สุทฏฺฐหตฺถำ
พฺรหฺมำ วิสุทฺธิชุติมิทฺธิพกาภิธานำ
ญาณาคเทน วิธินา ชิตวา มุนินฺโท
ตนฺเตชสา ภวตุ เต ชยมงฺคลานิ.

ความเห็นผิด **มหิทฺธึ** มีอิทธิฤทธิ์มาก **ชิตวา** ทรงชนะ **อิทฺธูปเทสวิธินา** ด้วยวิธีคืออุปเทส (แนะนำ) ฤทธิ์แก่พระมหาโมคคัลลานะ.[๑๐]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

มุนินฺโท พระจอมมุนีพุทธเจ้า **ชิตวา** ทรงชนะ **พฺรหฺมำ** ซึ่งพรหม **อิทฺธิพกาภิธานำ** นามว่าพกาพรหม ผู้มีฤทธิ์ **ทุคฺคาหทิฏฺฐิภุชเคน สุทฏฺฐหตฺถำ** มีมืออันอสรพิษคือมิจฉาทิฏฐิที่ตนยึดไว้ขบกัดแล้ว **วิสุทฺธิชุตึ** สำคัญตนว่ารุ่งเรืองด้วยคุณบริสุทธิ์[๑๑] **ญาณาคเทน วิธินา** ด้วยวิธีคือการประกอบโอสถคือเทสนาญาณ.[๑๒]

ตนฺเตชสา ด้วยอานุภาพของพระพุทธ-ชัยมงคลนั้น **ชยมงฺคลานิ** ขอชัยมงคล **ภวตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน.

เอตาปิ พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาถา
โย วาจโน ทินทิเน สรเต มตนฺที
หิตฺวานเนกวิวิธานิ จุปทฺทวานิ
โมกฺขำ สุขำ อธิคเมยฺย นโร สปญฺโญ.

โย นโร นรชนใด **สปญฺโญ** มีปัญญา **มตนฺที=อตนฺที**ไม่เกียจคร้าน **วาจโน** มีการสวด **สรเต** หมั่นระลึกอยู่ **เอตาปิ พุทฺธชยมงฺคลอฏฺฐคาถา** ซึ่งคาถาว่าด้วยพุทธชัยมงคล ๘ บทแม้เหล่านี้ **ทินทิเน** ทุกวันๆ

โส นโร นรชนนั้น **หิตฺวาน** ละเสีย **อุปทฺทวานิ** ซึ่งอุปัททวะทั้งหลาย **อเนกวิธานิ** มีประการต่างๆเป็นอันมาก **อธิคเมยฺย** แล้วพึง

---

[๑๐] ชัยมงคลคาถาที่ ๗ นี้ ปรากฏในอรรถกถาเถรคาถา โมคคัลลานเถรคาถาวัณณนา (บาฬีข้อ ๒๐ สัฏฐินิบาต) และอรรถกถาอปทาน โมคคัลลานเถรอปาทาน.

[๑๑] อีกนัยหนึ่ง วิสุทฺธิชุตึ ซึ่งบริสุทธิผ่องใส.

[๑๒] ชัยมงคลคาถาที่ ๘ นี้ปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พรหมนิมันตนิกสูตร บาฬีข้อ ๕๐๑.

บรรลุ **โมกฺขํ** ซึ่งศิวโมกข์คือนิพพาน **สุขํ** อันเป็นเอกันตบรมสุข.

⊙⊙⊙

ชยปริตต์ (มหากา)

มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินำ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมำ
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา.

นาโถ พระโลกนาถเจ้า **มหาการุณิโก** ทรงพระมหากรุณาธิคุณ **สพฺพา ปารมี ปูเรตฺวา** จึงบำเพ็ญบารมีสามสิบทัศครบถ้วน **หิตาย** เพื่อเกื้อกูล **สพฺพปาณินำ** แก่สรรพสัตว์ **ปตฺโต** ทรงบรรลุ **สมฺโพธึ** พระสัมโพธิญาณ **อุตฺตมำ** อันสูงส่ง.

เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยการอ้างอิงสัจจ-วาจานี้ **โสตฺถิ** ความสวัสดี **โหตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สพฺพทา** ทุกเมื่อ.

ชยนฺโต โพธิยา มูเล สากฺยานำ นนฺทิวฑฺฒโน
เอวเมว ชโย โหตุ ชยสฺสุ ชยมงฺคเล
อปราชิตปลฺลงฺเก สีเส ปถวิปฺโปกฺขเร
อภิเสเก สพฺพพุทฺธานำ อคฺคปฺปตฺโต ปโมทติ
สุนกฺขตฺตำ สุมงฺคลำ สุปฺปภาตำ สุหุฏฺฐิตำ
สุขโณ สุมุหุตฺโต จ สุยิฏฺฐำ พฺรหฺมจาริสุ
ปทกฺขิณำ กายกมฺมำ วาจากมฺมำ ปทกฺขิณำ
ปทกฺขิณำ มโนกมฺมำ ปณิธิ เต ปทกฺขิเณ
ปทกฺขิณานิ กตฺวาน ลภนฺตตฺเถ ปทกฺขิเณ

สมฺมาสมพุทฺโธ พระพุทธองค์ **สากฺยานำ นนฺทิวฑฺฒโน** ผู้ศากยราชวงศ์ยกย่องนับถือ **ชยนฺโต** ทรงชนะอยู่ (**มาเร**) ซึ่งหมู่มาร **มูเล** ณ โคน **โพธิยา** โพธิพฤกษ์ **ยถา** ฉันใด

ชโย ขอชัยชนะ **โหตุ** จงมี **ตุยฺหำ** แก่ท่าน **ตฺวำ** ท่าน **อสฺสุ** ขอจงเป็น **ชโย** ผู้มีชัย **ชยมงฺคเล** ในชัยมงคล **เอวำ เอว** ฉันนั้นเหมือนกัน.

อคฺคปฺปตฺโต พระองค์ทรงบรรลุมรรคอันเลิศ **ปโมทติ** ทรงบันเทิงพระหทัย **อปราชิตปลฺลงฺเก** เหนือบัลลังก์ชัย **ปถวิปฺโปกฺขเร** บนดอกบัวคือปฐพี **สีเส** ที่เป็นเลิศแห่งแผ่นดิน **อภิเสเก** เป็นที่อภิเษก (คือตรัสรู้) **สพฺพพุทฺธานำ** แห่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์.

(สุจริตธมฺมา สุจริตธรรม **ปูริตา** ที่บำเพ็ญแล้ว **ยสฺมึ ทิวเส** ในวันใด**)**,

สุนกฺขตฺตำ ฤกษ์ดี (**โหติ** ย่อมมี **ตสฺส ทิวสฺส** แก่วันนั้น).

สุมงฺคลำ มงคลดี (**โหติ** ย่อมมี **ตสฺส ทิวสฺส** แก่วันนั้น).

ปภาตๆ ยามเช้า **(ตสฺส ทิวสสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น**) สุปฺปภาตๆ** ยามเช้าดี.

อุฏฺฐานๆ การตื่นขึ้น **(สยนโต** จากการนอน**) ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น **สุหุฏฺฐิตๆ** การตื่นขึ้นที่ดี.

ขโณ ขณะ **(ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **สุขโณ** ขณะที่ดี

มุหุตฺโต ชั่วครู่ **(ตสฺส ทิวสฺส** ของวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **สุมุหุตฺโต** ชั่วครู่ที่ดี.

ยิฏฺฐๆ=ทินฺนทานๆ ทานที่ถวายแล้ว **เสฏฺฐจารีสุ** ในบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ **(ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น**) สุยิฏฺฐๆ** ทานที่ถวายไว้ดีแล้ว**.**

กายกมฺมๆ กายกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นกายกรรมอันเจริญ.

วาจากมฺมๆ วจีกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นวจีกรรมอันเจริญ.

มโนกมฺมๆ มโนกรรม **(กตๆ** ที่ทำ **ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** เป็นมโนกรรมอันเจริญ.

ปณิธิ การตั้งใจ **เต** ของท่าน **(ตๆทิวสๆ** ในวันนั้น **โหติ** ย่อมเป็น) **ปทกฺขิณๆ** การตั้งใจอันเจริญ.

ปุคฺคลา บุคคล **กตฺวาน** ครั้นกระทำแล้ว **(กายกมฺมาทีนิ** ซึ่งกายกรรมเป็นต้น) **ปทกฺขิณานิ=วฑฺฒิยุตฺตานิ** อันประกอบด้วย

ความเจริญ **ลภนฺติ** ย่อมได้ **อตฺเถ** ซึ่งผล **ปทกฺขิเณ** อันเจริญ.

ภวตุ สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพพุทฺธานุภาเวน สทา โสตถี ภวนฺตุ เต.
ภวตุ สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพธมฺมานุภาเวน สทา โสตถี ภวนฺตุ เต.
ภวตุ สพฺพมงฺคลํ รกฺขนฺตุ สพฺพเทวตา
สพฺพสงฺฆานุภาเวน สทา โสตถี ภวนฺตุ เต.

สพฺพมงฺคลํ สรรพมงคล **ภวตุ** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** เหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ท่าน), **สพฺพพุทฺธานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

สพฺพมงฺคลํ สรรพมงคล **ภวตุ** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** เหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ท่าน), **สพฺพธมฺมานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระธรรมทั้งสิ้น **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

สพฺพมงฺคลํ สรรพมงคล **ภวตุ** จงมี (**เต** แก่ท่าน), **สพฺพเทวตา** เหล่าเทพดาทั้งปวง **รกฺขนฺตุ** จงรักษา (**ตํ** ท่าน),**สพฺพสงฺฆานุภาเวน** ด้วยอานุภาพของพระสงฆ์ **โสตฺถี** ความสวัสดี **ภวนฺตุ** จงมี **เต** แก่ท่าน **สทา** ทุกเมื่อ.

⊙⊙⊙